Gheorghe Zbuchea

ROMÂNIA ȘI RĂZBOAIELE BALCANICE 1912 -1913

Pagini de istorie sud-est europeană

Coperta: MIRCEA MUNTENESCU
Redactor: ELISABETA SIMION

O Editura ALBATROS, 1999
Piața Presei Libere, nr. 1
Sector 1, București

Gheorghe Zbuchea

ROMÂNIA ȘI RĂZBOAIELE BALCANICE 1912 -1913

Pagini de istorie sud-est europeană

Editura ALBATROS
București • 1999

ISBN 973-24-0558-9

CUVÂNT ÎNAINTE

în frământata istorie a continentului european

anii de început ai veacului XX reprezintă perioada unor profunde mutații pe toate planurile și în toate zonele sale, uneori cu urmări sau implicații ce au continuat apoi multă vreme, nu o dată cu reverberații până în zilele noastre. în acea vreme regiunile sud- estului european erau locuite de o serie de popoare care erau din plin antrenate în evoluții economice, sociale, politice și spirituale dominate de complexa problematică a dobândirii sau consolidării independenței și unității lor naționale. Un astfel de fenomen istoric de largă anvergură ce se întindea de la Marea Mediterană spre câmpia Dunării mijlocii și de la Marea Adriat- ică la Marea Neagră și chiar la Nistru era, ca proces istoric obiectiv și necesar, parte integrantă a ceea ce se constituise în secolul precedent, „secolul naționalităților** care practic s-a încheiat abia o dată cu sfârșitul primei conflagrații mondiale.

A fost o epocă în care Europa era „sub arme**, iar principalele țări dezvoltate, în virtutea unor legități proprii și a unor contradicții inerente ivite în raporturile dintre ele la nivel european sau global, se grupaseră în două blocuri politico-militare ce s-au antrenat tot mai mult pe un drum care le-a dus la primul război mondial.

în contextul istoric general al trecerii unei părți a umanității într-o fază nouă, denumită în mod curent a „imperialismului**, în Europa continuau să existe și o serie de realități aparținând unor etape mai vechi de evoluție istorică. în zona sud-est europeană o serie de popoare se aflau într-un evident decalaj pe calea modernizării în raport cu situația existentă în țările occidentale. Problematica evoluției lor era însă dominată de realitatea istorică că, parțial sau în totalitate, nu reușiseră să își câștige independența, să-și creeze sau să-și desăvârșească unitatea națională, se aflau sub directa stăpânire a unor mari imperii: țarist,

habsburgic, otoman. Acesta era cazul tuturor popoarelor din zonă, a românilor, grecilor, bulgarilor, popoarelor iugoslave (sârbi, croați etc), albanezilor. în cele mai multe din cazurile menționate înfăptuirea idealului național era direct legată de înlăturarea multiseculare dominații otomane ce se întinsese odinioară până spre inima Europei, în apropiere de Viena. O excepție o făceau zone adiacente din părțile septentrionale care intrau în mozaicul multinațional ce alcătuia dubla monarhie, adăugându-se și acea parte a neamului românesc de dincolo de Prut ce intra în componența imperiului Romanovilor.

Dacă dezagregarea Imperiului habsburgic și a celui rusesc (proces vremelnic în acest din urmă caz) a devenit posibilă în condițiile și datorită în bună măsură primei conflagrații mondiale, dispariția Imperiului otoman a fost mai timpurie, materializându-se între altele în lichidarea stăpânirii politice a statului sultanilor în spațiul sud-est european, cu excepția Constan- tinopolului și a unei micii zone înconjurătoare.

în linii mari, în sud-estul european, în anii anteriori primului război mondial, începând cu răscoala din Macedonia din 1903 și terminând cu Congresul de pace de la București din 1913, s-a încheiat ceea ce a intrat în istoria modernă sub denumirea de „problema orientală**, a „bolnavului** și apoi a „muribundului Europei**. începută odată cu asediul Vienei din 1683, cu rădăcini și deci premise anterioare, problema orientală a cuprins în sine două aspecte distincte, complementare, care s-au intercondiționat. Soarta vastului Imperiu otoman, întins din inima Europei până înspre Golful Persic, a constituit o permanentă preocupare pentru Marile Puteri, animate fie de dorința de a-și însuși părți cât mai mari din „moștenirea otomană**, în cadrul unor politici expansioniste ce vizau ieșirea la Marea Mediterană (cazul Imperiului austriac și mai ales al

Imperiului țarist ce făcuse din Constantinopol și Strâmtori un țel major al politicii sale), fie de dorința de a menține integritatea unei construcții politice șubrede, dar cu o poziție geostrategică importantă, în care aveau importante interese și dobândeau astfel foloase de tot felul (cazul Angliei și Franței, cărora li s-au adăugat într-o acțiune specifică și complexă, după apariția lor, Germania și Italia). Al doilea aspect al problemei orientale l-au constituit înseși popoarele din zonă, cu situația și mai cu seamă cu aspirațiile lor justificate de a-și împlini idealurile naționale.

La începutul secolului XX aceste două aspecte au imprimat evoluției istorice din zonă o febrilitate întruchipată într-o serie de acțiuni sau planuri, în fond o serie de crize mai mici sau mai ample, care au culminat cu conflictele balcanice din anii 1912-1913.

Momentul războaielor balcanice a însemnat pentru popoarele din dreapta Dunării un rezultat firesc al unei lupte, evoluții seculare, care a lichidat stăpânirile europene ale otomanilor și a creat, în linii generale, o bună parte din actuala hartă politică sud-est europeană. Idealurile naționale s-au împlinit în condiții deloc simple, prin frământări și convulsii care au depășit cu mult sfera istoriei militare sau diplomatice Acțiunea popoarelor din zonă s-a desfășurat în permanență sv semnul amestecului și chiar a înfruntărilor dintre Marile Pute; care considerau sud-estul european ca una dintre cele m importante arii de extindere a influențelor și dominațiilor lor. S-au desfășurat atunci o serie de evenimente care au dat Peninsulei Balcanice reputația, nemeritată dar generalizată, de „butoiul cu pulbere al Europei". Asasinatul de la Sarajevo, întâmplare în fond cu totul minoră, servind drept pretext pentru declanșarea primei conflagrații mondiale, a adus o „contribuție" la această idee a instabilității endemice din zonă și a presupusei

primejdii ce o reprezenta pentru pacea continentală. Multe din problemele începutului de veac sunt și astăzi fierbinți, complicate și controversate. Ca orice problemă balcanică, sau ca majoritatea lor, cele întâmplate în anii premergători Tratatului de la București din 1913 prezintă încă multe inconveniente și sensibilități. Fiecare din popoarele, țările sau naționalitățile implicate atunci, mai ales în cele două războaie balcanice, au văzut și văd diferit, unele de altele, sensul evenimentelor și finalitatea lor, invocându-se însă întotdeauna imparțialitate și obiectivitate. Nu o dată, nici la nivelul aprecierilor generale lucrurile nu sunt încă deplin statuate în istoriografia universală și implicit în cea românească.

Crizele balcanice și mai cu seamă războaiele balcanice au constituit o modalitate prin care atunci s-au împlinit, pentru fiecare popor în parte, total sau parțial, stringente necesități. A fost atunci o situație în care lupta aliaților balcanici împotriva autorității otomane a luat forma unui război drept, just. S-au manifestat însă și încercări, fie de menținere sau chiar refacere a unui imperiu anacronic și condamnat iremediabil de istorie, cum era cel otoman, fie, în cazul bulgarilor sau al grecilor și, într-o mai mică măsură, al sârbilor, de creare a unor state ale căror granițe să se întindă dincolo de limitele etnice naționale, prin acapararea de teritorii străine și instaurarea unor proprii hegemonii în dauna sau detrimentul altora.

în contextul complexei sale evoluții de la începutul veacului nostru, poporul român și cercurile sale conducătoare nu puteau ignora sau rămâne alături de însemnatele procese și evenimente care se petreceau în întregul spațiu sud-est european. Nu numai argumentele geografiei dar mai cu seamă cele ale unei situații asemănătoare, uneori până la identificare, făceau ca românii și statul lor să urmărească ceea ce se întâmpla în zonă și să acționeze în funcție de interesul național, dar și

de condițiile istorice concrete ale vremii. Urmărindu-și ea însăși realizarea idealului național în condițiile în care peste jumătate din spațiul etnic românesc era încorporat în dominatoarele imperii vecine, societatea românească nu putea decât să aprobe și să sprijine lupta dreaptă a popoarelor vecine care urmăreau realizarea unor idealuri asemănătoare cu cele ale românilor.

România era profund legată de toate popoarele din zonă, cu a căror soartă istoria o adusese adeseori în contact, căci cei de la nordul Dunării au fost mereu, de-a lungul multor veacuri, un sprijin și un ajutor pentru cei de dincolo de Dunăre. Veacuri de-a rândul după căderea Constantinopolului și, mai ales, în secolul trecut spațiul românesc fusese locul în care se puseseră bazele mișcărilor de eliberare a popoarelor balcanice, a multora dintre elementele fundamentale ale viitoarei lor vieți național-statale. Pe măsura apariției de state naționale în locul unor frânturi ale Imperiului otoman, de la revoluțiile sârbă și greacă la Congresul de la Berlin și după aceea, relațiile lumii românești cu noile forme politice trans-danubiene au devenit tot mai complexe și au căpătat noi dimensiuni, fie în forme comune, fie cu specificități legate, după caz, de relațiile bilaterale. Astfel s-au manifestat raporturi pe plan politico-diplomatic, cultural, economic. Multă vreme România a fost interesată în mod deosebit în asigurarea unei stabilități și liniști în spațiul ce o mărginea la granița ei sudică. Războaiele balcanice, cu desfășurarea lor complexă (de altfel controversată și astăzi în istoriografie), au dus în diverse forme și la implicarea României.

întreaga acțiune a României în anii premergători primului război mondial și mai ales în perioada 1912-1913 a fost dictată de mai mulți factori, subsumați în fond idealului general al imperativului național. După ce devenise de domeniul trecutului menținerea unor relații pașnice

și stabile în zonă și după ce neamurile creștine din Balcani înlăturaseră stăpânirea regimului Junilor Turci, România a acționat diplomatic mai întâi, militar mai apoi (fără a purta un război propriu-zis), pentru restabilirea rapidă a păcii, pentru stingerea „incendiului** ce amenința să se extindă cu consecințe imprevizibile. în fapt, intervenția hotărâtă a României, apreciată de toată lumea (cu excepții explicabile și nesemnificative) a dus la restabilirea rapidă a păcii și la încheierea, caz unic în secolul nostru, a unei păci între micile state, fără intervenția Marilor Puteri, cu rezultate care durează și azi, după atâtea decenii. în felul acesta statul român asigura și consolidarea securității granițelor sale sudice în perspectiva viitoarelor acțiuni. Contrar unor afirmații greșite, făcute cu intenții în epocă și preluate nu o dată fără discernământ de istoriografie mai târziu, România nu a urmărit niciodată o expansiune înspre sud. Adevăratele interese naționale, așa cum aveau să o demonstreze de altfel evenimentele următorilor ani, se îndreptau pe alte direcții, respectiv peste Carpați și înspre Nistru, acolo unde aveau să fie apoi granițele României Mari.

Este adevărat că implicarea României în al doilea război balcanic și acțiunea sa militară pe teritoriul Bulgariei a fost și în legătură cu problema Dobrogei de Sud. Chestiunea Cadrilateru- lui a fost și este controversată. Spațiul dintre Dunăre și Mare a avut de-a lungul veacurilor o istorie extrem de zbuciumată care a generat, între altele, și o complexă situație etno-demografică elementului românesc adăugându-i-se turco-tătari, lipoveni, greci și, nu în cele din urmă, bulgari. Congresul de la Berlin, datorită Rusiei, nemulțumită mai cu seamă de opoziția românească la înstrăinarea județelor basarabene și doritoare de a întări principatul Bulgariei, atunci bază rusească în Balcani, a dat o graniță necorespunzătoare în spațiul dintre Dunăre și Marea Neagră, generându-se astfel, în opinia

noastră, problema Cadrilaterului, adică a Dobrogei de Sud. în deceniile următoare problema Dobrogei de Sud a rămas deschisă în cadrul raporturilor româno-bulgare, mai cu seamă datorită faptului că cercurile sofiote au considerat (uneori consideră și azi) că alături de Bulgaria propriu-zisă există și alte părți componente ale patrimoniului lor național, respectiv Macedonia, Tracia și Dobrogea. în 1913 Dobrogea de Sud suferise însemnate modificări demografice în raport cu 1878, prin diminuarea sensibilă a elementului musulman, turco-tătar, majoritar mai înainte și creșterea corespunzătoare, printr-o intensă acțiune colonizatoare, a elementului bulgăresc. Revendicările României în problema Cadrilaterului puteau fi la începutul veacului justificate din punct de vedere politico-strategic, dar nu și etnic. Oricum problema Cadrilaterului s-a rezolvat, credem noi, definitiv chiar dacă nu în formele cele mai convenabile, în toamna anului 1940, printr-o convenție care a reglementat și problema bunurilor și mai ales problema locuitorilor (situație evident diferită de ceea ce s-a întâmplat cu Basarabia, Bucovina de Nord și Transilvania de Nord). Abordarea istorică a locului ocupat de problema dobrogeană în politica balcanică a statului român la începutul secolului XX este în viziunea noastră un subiect de cercetare a unui trecut care se constituie ca un bloc cu părțile sale luminoase, dar și întunecate, și nu poate fi în nici un fel considerată ca bază și cu atât mai mult tentativă de argumentare a unor modificări teritoriale, respectiv a graniței existente actualmente.

O problemă majoră care a dus la urmărirea cu multă

10 atenție a realităților balcanice și la implicarea statului român în zonă a fost aceea a românismului balcanic. Rezultat al unui proces de etnogeneză desfășurat în egală măsură la nord și la sud de Dunăre, românismul balcanic, împrăștiat, disparat,

în insule mai mari sau mai mici, alături și între popoarele balcanice, a supraviețuit de-a lungul veacurilor, diminuându-se continuu în urma unui permanent proces de deznaționalizare, proces care s-a accelerat în vremurile modeme, provocând între altele și cele două „renașteri" ale lor. La începutul veacului nostru soarta sutelor de mii de români împrăștiați în întreaga Peninsulă Balcanică, din zona Timocului și până în inima Greciei sau la Marea Adriatică a constituit o preocupare majoră și susținută pentru întreaga societate românească, fiind pusă alături de soarta conaționalilor din Transilvania, Bucovina și Basarabia. Ca rezultat al unei duble acțiuni, a fruntașilor lor naționali din zonă și a guvernului de la București, în cadrul Imperiului otoman, mai ales după 1860, românii balcanici au reușit să-și vadă împlinite o parte din aspirațiile lor privind școala și biserica în limbă națională, să fie reprezentați în administrația locală etc. (excepție au făcut timocenii, încorporați în Bulgaria sau Serbia, cărora nu li se recunoștea identitatea națională, fiind supuși unui intens proces de deznaționalizare promovat de statele respective). Situația românilor din Turcia europeană a fost, comparativ cu alte zone locuite de români, mult mai bună, mai ales după iradeaua din 1905 și în anii imediat următori revoluției Junilor Turci din 1908. Intrarea lor într-o nouă realitate politică, cea a tinerelor state naționale, victorioase, ce au spulberat stăpânirea turcă în Europa, trezea legitime preocupări și mai cu seamă îngrijorare în legătură cu viitorul lor ca etnie distinctă, cunoscute fiind tendințele asimilatoare și naționaliste ale popoarelor din zonă care, fără excepție, nu le recunoșteau cel puțin în fapt niște drepturi legitime, pe care de altfel ele însele le urmăriseră decenii în șir în statul otoman din care făcuseră parte. Implicarea statului român în criza balcanică a anilor 1912-1913

urmărise ca în noile state balcanice, rotunjite teritorial, în care urmau să trăiască, românii să se bucure de drepturi în plan educațional, cultural și bisericesc, precum și de posibilitatea de a beneficia în

11 continuare de sprijin material în acest scop din partea guvernului de la București. Toate statele balcanice și-au luat angajamente solemne în această direcție și toate, mai devreme sau mai târziu, le-au încălcat astfel încât diminuarea continuă a românismului balcanic trebuie constatată ca un fenomen care se va încheia curând, în puține generații, prin totală dispariție ca urmare a asimilării.

Implicarea României în evenimentele sud-dunărene a mai avut, în opinia noastră, încă o semnificație majoră. Aderarea României la Puterile Centrale în 1883 fusese un act justificat, în fond singura soluție care a asigurat consolidarea tinerei independențe românești, dezvoltarea de sine stătătoare a statului român în următoarele decenii. La începutul secolului XX problema națională din Austro-Ungaria, ca și schimbările survenite în constelația Marilor Puteri au determinat o reorientare a politicii externe a statului român, o îndepărtare continuă de Puterile Centrale. Conflictul balcanic și mai cu seamă semnarea Tratatului de la București credem noi că reprezintă în fapt ruptura dintre România și Tripla Alianță, „divorțul" fiind pronunțat oficial abia ceva mai târziu, peste un an, cu ocazia Consiliului de Coroană de la Peleș din august 1914. în acest fel politica externă a României din acei ani se constituie și ca un început a acelei deosebite pagini de istorie națională care a fost înfăptuirea României Mari (nu întâmplător N.Iorga scria încă în 1913: „Peste Dunăre ostașii noștri încep eliberarea Ardealului").

Capitolul I

RELAȚIILE ROMÂNIEI CU SUD-ESTUL EUROPEAN ÎN ANII 1908-1912

Perioada care se întinde de la răscoala antiotomană din 1875 a populațiilor din Bosnia și Herțegovina, până la sfârșitul primei conflagrații mondiale, a însemnat o etapă deosebit de importantă, dinamică și plină de înfăptuiri, în istoria tuturor popoarelor din spațiul sud-est european. Ea a marcat înfăptuirea, în condiții specifice pentru fiecare națiune în parte, a unor însemnați pași pe calea unei modernizări și „europenizări" ce a cuprins toate elementele sistemului social-politic și, mai cu seamă, a finalizat crearea unor noi cadre politico-statale de existență, prin lichidarea diferitelor forme imperiale ce au existat timp de veacuri în acea zonă.

în ultimele decenii ale secolului trecut și la începutul veacului nostru, Balcanii au fost socotiți „butoi cu pulbere", metaforă ce nu pare a fi excesivă dacă se ține cont de faptul că în perioada respectivă au fost nu mai puțin de opt războaie declarate în care^ au fost implicate atât forțe din zonă, cât și puteri din afară. întreaga evoluție a zonei alcătuia în fapt etapa finală a problemei orientale, ce debutase cu multe veacuri mai înainte și care reunea laolaltă politica Marilor Puteri față de moștenirea otomană precum și acțiunile mozaicului de popoare ce urmăreau eliberare, independență și unitate națională ca premisă a progresului lor general.

Situat într-o zonă geopolitică deosebită, statul

român nu putea rămâne în afara realităților de la sud de Dunăre. La

13 începutul secolului XX relațiile românilor din spațiul carpato- dunărean cu lumea ce se întindea la sud de Dunăre aveau o lungă tradiție, manifestându-se de-a lungul veacurilor în modalități și planuri din cele mai diverse. Astfel de relații erau condiționate sau influențate în evoluția lor de mai mulți factori majori, provenind fie din viața politică, economică sau culturală a popoarelor din zonă, din tradițiile, aspirațiile și împlinirile istorice ale acestora, fie din acțiunea unor factori externi ce transformaseră nu o dată zona într-un punct nevralgic al politicii internaționale. Existau între popoarele vechi sau noi ce trăiau în spațiul sud-est european o serie de trăsături comune pe mai multe planuri, o unitate în diversitate, dar și o diversitate în unitate. Diversitatea de origini, limbi naționale sau tradiții a fost dublată de cunoaștere reciprocă și colaborare în condițiile generalizării, la începuturile epocii modeme, a unei conștiințe a intereselor comune ce a generat sentimente de solidaritate și de prietenie. Nicolae lorga constata: „... în timpurile mai noi fiecare din aceste națiuni (din zonă - n.n.), când și-a căutat libertatea, s-a dus la vecinul care o avea, le-o putea împrumuta și lor. Toate națiunile acestea au trăit astfel la noi cum noi înșine, dacă ele ar fi păstrat viața de stat, ne-am fi dus și am fi trăit la dânșii".[1] Rolul de adăpost jucat de țările române s-a datorat faptului esențial că între popoarele din zonă numai cel român a reușit să-și păstreze, în mod limitat și în condiții istorice vitrege, o organizare statală proprie și un mai mare grad de libertate față de Imperiul otoman. Dezvoltându-și mai liber viața internă și având un standard de viață relativ mai ridicat, mai permeabil influențelor benefice venite din restul Europei, românii au devenit pentru

popoarele balcanice un sprijin pe multiple planuri, începând din epoca cuceririi otomane și atingând un punct de vârf în epoca mișcărilor de eliberare și de formare a statelor naționale în Peninsula Balcanică.[2] Spațiul nord-dunărean a adăpostit numeroase activități naționale și a fost punct de plecare al unor acțiuni liberatoare, începând cu primele revoluții naționale din zonă. Numeroase personalități de marcă alp tuturor popoarelor balcanice au trăit mai mult sau mai puțin la București. Pentru mulți balcanici începuturile tiparului, publicisticii,

 organizațiilor culturale și academice se leagă de România.

La începutul secolului XX situația politică, frontierele și statutul internațional al zonei se afla încă sub semnul deciziilor adoptate de marile puteri la Congresul de la Berlin. în războiul din anii 1877-1878, alături de armata rusă participaseră elemente românești, sârbești, muntenegrene, bulgare, grecești. Fusese atunci o victorie a unei largi alianțe în care balcanicii și-au vărsat sângele pentru scopuri diferite de ale Rusiei țariste. Oamenii politici întruniți la Berlin țînuseră prea puțin cont de realitățile și interesele din zonă. După 1878 o caracteristică generală se menținea în zonă. Fiecare din statele balcanice, ca de altfel și regatul României situat la nord de Dunăre, nu cuprindea în limitele granițelor sale decât o parte, mai mare sau mai mică, din conaționali. Restul acestora continuau a se afla sub stăpânirea celor două imperii, otoman și habsburgic, ce aveau posesiuni în zonă. Pentru aceste popoare și pentru conducătorii lor, se impunea, în noi condiții, continuarea eforturilor în vederea eliberării totale și a desăvârșirii lor naționale. Această similitudine de situații și aspirații a constituit baza unor apropieri, colaborări și acțiuni comune într-un context internațional din ce în ce mai

complex, rezultat din crearea blocurilor politico-militare și antrenarea treptată spre o conflagrație mondială.

Nu o dată realitățile balcanice au fost profund influențate, uneori determinate în mod direct de scopurile politice și de intervenția Marilor Puteri. în problemele sud-est europene compo- nenții blocurilor militare nu s-au arătat nici mai dezinteresați, nici mai uniți decât balcanicii înșăși care pendulau între apropiere și confruntare, poziții determinate de idealul eliberării și întregirii dar și de ideologii naționaliste, expansioniste.

După obținerea și recunoașterea independenței, România a stabilit relații diplomatice, deschizând reprezentanțe în toate capitalele balcanice. La începutul secolului XX legăturile României cu fiecare din statele din zonă își aveau deja o istorie proprie, caracteristici specifice.

15

1. Relațiile româno-grecești

Incontestabil că în cadrul diferitelor relații, fie culturalo- religioase, fie politice sau economice dintre spațiul nord- dunărean și cel balcanic, legăturile româno-grecești au fost cele mai vechi și nu de puține ori cele mai intense. Având rădăcini încă din perioada antichității, s-au manifestat în perioada lumii bizantine de expresie greacă, continuând apoi în perioada tur- cocrației, mai cu seamă în „secolul fanariot". Aceste relații au devenit tot mai complexe în condițiile secolului XIX, al revoluțiilor naționale și al afirmării celor două state cu capitalele la București și Atena.[3] între 1878-1912 raporturile româno-grecești au avut o evoluție extrem de sinuoasă, fiind întrerupte în mai multe rânduri relațiile diplomatice, dezlănțuindu-se în

ambele țări denigratoare campanii de presă, petrecându-se chiar scene violente. Cauza unor astfel de situații a constituit-o în principal problema românilor din Peninsula Balcanică, mai cu seamă problema Macedoniei, cu întreaga ei complexitate. în viziunea Atenei Macedonia aparținea patrimoniului național grec iar locuitorii creștini de acolo nu erau altceva decât greci ce și-ar fi pierdut uzul limbii proprii datorită unor variate cauze istorice. Se nega astfel și chiar se acționa în diverse forme, inclusiv prin forța armelor, împotriva numerosului element românesc de acolo. Acțiunile oficialităților grecești au fost sprijinite și de Patriarhia ecumenică devenită un important instrument al elenismului și totodată principal oponent în aspirațiile românilor din Peninsula Balcanică spre o viață națională, culturală și bisericească proprie.[4] în viziunea cercurilor bucureștene atunci tendințele de anexare a Macedoniei de către Grecia, ca și de către Bulgaria sau Serbia, ar fi dus la perspectiva neconvenabilă a înrăutățirii situației românilor de acolo, de aceea până în anul 1912 inclusiv, politica regatului român a fost de susținere a statu-quo-ului balcanic, contravenind astfel acțiunilor expansioniste în zonă și aflându-se pe alte coordonate decât politica externă a cercurilor de la Atena. Nici autonomia, nici cu atât mai puțin independența Macedoniei nu mulțumeau statele balcanice și în felul acesta nu se putea găsi o bază comună pentru implicarea

României în alianțe bilaterale sau într-o confederație balcanică. Raporturile bilaterale au fost influențate și de existența unei importante comunități grecești în Regatul român. Importante erau și relațiile economice dintre cele două țări ce au fost

reglementate prin o serie de acte bilaterale bazate pe clauza națiunii celei mai favorizate.[5] întâlnirea de la Abbazia din mai 1901 dintre regii Carol I și Gheorghe a dus la o relativă îmbunătățire a raporturilor deteriorate multă vreme datorită afacerii Zappa și a dus chiar la discutarea perspectivelor unei alianțe.[6] Temerile manifestate în unele capitale europene privind o alianță politică și chiar militară nu aveau însă nici o bază reală căci nu se depășise practic stadiul unui schimb de păreri și amabilități, iar între cele două țări persistau însemnate deosebiri. Astfel guvernul de la Atena era nemulțumit profund de acțiunea culturală românească în Macedonia, pe când cel de la București avea de reproșat, pe bună dreptate, rolul negativ al Atenei, mai ales în ceea ce privește opoziția în rezolvarea problemei bisericești pentru românii din Turcia europeană. în anii următori, mai ales după 1903, relațiile româno-grecești au continuat să se deterioreze pe măsura eforturilor pentru recunoașterea identității naționale românești în Macedonia. S-a intensificat și acțiunea bandelor înarmate grecești cărora le-au căzut victime preoți, învățători, dar și populație pașnică de rând, nevinovată. Tensiunea s-a accentuat și datorită unor acțiuni întreprinse în Regatul român împotriva unor membri ai comunității grecești. Recunoașterea naționalității române prin iradeaua din mai 1905 a stârnit în Grecia, ca de altfel și la Patriarhia din Fanar ca instrument al Atenei, o reacție negativă, furibundă chiar. Greciei i-a aparținut inițiativa ruperii relațiilor diplomatice.[7]

în anii următori tentativele inițiate la București de normalizare a relațiilor interstatale au fost întâmpinate mereu cu refuzul părții grecești. Cauza continua a fi situația românismului din Turcia europeană. Pentru români esențială era admiterea folosirii limbii române, crearea unei mitropolii

(episcopii), în fond recunoașterea națiunii române, precum și garanții ferme împotriva acțiunii bandelor grecești, eventual sub controlul

Marilor Puteri, cereri refuzate de guvern, de cercurile politice și de opinia publică greacă.[8] în anul 1907, România, pentru a dovedi deschiderea și bunele intenții a luat unilateral unele măsuri precum scăderea taxelor vamale, anularea măsurilor de expulzare pentru unii din grecii ce fuseseră siliți să părăsească România în anul 1906.[9] în cursul anului 1908 s-au făcut noi tentative pentru o apropiere. La București se considera că: „Fără îndoială că nici România și nici Grecia nu pot trage vreun folos dăcă ar fi pentru vecie în conflict".[10] în cercurile bucureștene era învinuită și Austro-Ungaria pentru „răceala" față de România în ceea ce privea raporturile cu Grecia.[11] O altă dovadă de bunăvoință față de Grecia a constituit-o reluarea escalelor în Pireu a vaselor aparținând serviciului maritim român ce făceau legătura cu Orientul Apropiat. La 30 mai/12 iunie 1910, cu ocazia unei escale a vasului românesc „împăratul Traian", pe care se aflau și doi membri ai familiei regale române, a avut loc un grav incident, calificat drept act de piraterie de către diplomații și ziariștii străini.[12] Episodul s-a încheiat repede dându-se deplină satisfacție părții române, ceea ce a grăbit evoluția spre normalizare a relațiilor bilaterale. La începutul anului 1911 prin intermediul diplomației italiene conduse de contele San Giuliano s-a ajuns la reluarea relațiilor diplomatice situație despre care Titu Maiorescu informa printr-o scrisoare circulară din 16 aprilie 1912.[13] Presa greacă sublinia că inițiativa venea din partea regelui Carol I, menționându-se între altele: „Guvernul român a înțeles că politica actuală se bazează pe o alianță solidă între statele balcanice și

că unindu-se în aceeași forță se pot opune inamicilor comuni ce doresc distrugerea libertății și existenței lor. Pentru aceasta trebuie să se unească cordial și să încheie tratate solide împotriva diferitelor tendințe ale Marilor Puteri".[14] Atât în cele două țări, cât și pe plan european s-a considerat că în acest mod s-a îmbunătățit climatul în Balcani, evocându-se chiar și proiectul unei alianțe matrimoniale între cele două familii regale.[15] în cursul lunii mai parlamentul de la Atena a aprobat reluarea relațiilor diplomatice, ceea ce a prilejuit aprecieri pozitive din partea unor fruntași politici precum E.Venizelos.[16] în perioada următoare [84] colaborarea, mai ales pe plan politic, a devenit tot mai strânsă, accentuându-se continuu în contextul războaielor balcanice, ajungându-se până la alianța de fapt din 1913 și continuând și după aceea.[17]

2. Relațiile româno-sârbe

Imediata învecinare a românilor și sârbilor într-un spațiu geografic supus în general acelorași vicisitudini istorice a impus din vremuri mai vechi, până în secolul XX, legături ample politice, culturale sau economice.[18] La începutul secolului, atât Serbia, cât și România se aflau într-o situație asemănătoare dat fiind faptul că o însemnată parte a teritoriului și a conaționalilor lor se aflau sub stăpânirea imperiilor cu care se învecinau. După Congresul de la Berlin cele două țări, din motive diferite, au ajuns o vreme în orbita Austro-Ungariei pentru ca după 1903 Belgradul să se orienteze ferm spre Antantă, legându-și soarta mai ales de Rusia. Totodată, aceeași Serbie a devenit ținta unor presiuni crescânde din partea Austro-Ungariei ce și-a propus în final chiar desființarea completă a statului sârbesc, ceea ce a constituit, de altfel, și cauza

imediată a declanșării primului război mondial.[85] La începutul secolului XX au existat anumite deosebiri între politicile externe ale celor două state vecine, pentru ca treptat să reapară o apropiere datorită și intereselor convergente în unele probleme balcanice, dar mai cu seamă în funcție de situația națională din Dubla Monarhie, unde oprimarea românilor și sârbilor se accentua continuu. Bucureștiul și Belgradul s-au găsit destulă vreme pe aceleași poziții ale susținerii statu-quo-ului balcanic, similitudini ale politicii lor fiind generate între altele și de pozițiile expansioniste și hege- moniste ale Bulgariei în sud-estul Europei.

între Belgrad și București au fost semnate în jurul anului 1900 o serie de acte privind relațiile bilaterale. La 13/25 februarie 1887, s-a semnat o înțelegere privind schimburile poștale și telegrafice. Aceasta a fost amplificată apoi într-o convenție comercială semnată la 19 februarie / 3 martie 1890, valabilă până în anul 1906, bazată pe tratamentul națiunii celei mai favorizate și pe regim identic. O nouă convenție comercială a fost încheiată la București la 23 decembrie 1906/ 5 ianuarie 1907, ce prevedea completa egalitate de tratament pentru supușii celor două state.[86] încă din 1898 s-a semnat o convenție cu privire la construirea unui pod peste Dunăre între Tumu Severin și Cladova, urmând a fi astfel legate și rețelele feroviare ale celor două țări[87].

Un moment politic deosebit în istoria Serbiei l-a constituit anexarea de către Austro-Ungaria a Bosniei și Herțegovinei, act urmat de exercitarea unei presiuni deosebite, până la marginea războiului, asupra Belgradului de către Puterile Centrale. In acest context însuși regele Carol I, fidel până la sfârșitul vieții sale alianței cu Puterile

85
86
87

Centrale, s-a pronunțat în mai multe rânduri împotriva intențiilor agresive față de Belgrad.[22] Pe aceleași poziții s-a situat și Ionel Brătianu care lua în considerație chiar și o eventuală implicare a României într-un război, fără voia ei.[23] Mari cărturari și politicieni ai epocii, precum N.Iorga, A.D.Xenopol, P.P.Carp, T.Maiorescu, s-au situat alături de sârbi în contextul crizei bosniece, ceea ce le-a și adus de altfel mulțumiri din partea oficialităților și a opiniei publice din țara vecină[24].

După relativul eșec în problema bosniacă Serbia și-a orientat idealul național mai cu seamă spre sud, ceea ce a determinat o serie de contacte și ulterior o alianță cu Bulgaria, ajungându-se în final la blocul balcanic ce a declanșat primul război balcanic. în cercurile belgrădene, în anii 1909-1911, s-a dorit o apropiere de România. Erau invocate, nu o dată, similitudinile de situație. Referindu-se la relațiile dintre Serbia și România, un ziar belgrădean consemna: „Situația geografică și politică a acestor state este perfect identică. Ceea ce le deosebește este numai faptul că noi suntem amenințați dinspre apus, iar România dinspre miazănoapte. Astfel, noi am suferit acum o catastrofă cu pierderea Bosniei și Herțegovinei, iar vecina noastră una asemenea prin pierderea Basarabiei... Serbia și România sunt libere fiecare a-și conduce politica așa cum știu, pe seama lor, o politică externă dictată de propriile lor interese. Această politică externă nu trebuie să constituie vreo piedică în ceea ce privește raporturile dintre ele, căci nu există motive de temere, mai ales pe dată ce se știe că dispariția Serbiei ar însemna în același timp și dispariția României"[25].

Diplomații români, în special reprezentantul diplomatic de la Belgrad, Filaliti, au urmărit cu multă atenție, începând din 1911, contactele dintre capitalele statelor balcanice. Pe baza mai cu seamă a

informațiilor de la Belgrad, în acea perioadă, guvernul român s-a iluzionat în convingerea nerealizării unei alianțe balcanice și implicit a nescbimbării situației existente peste Dunăre [26].

Problema relațiilor româno-sârbe, la începutul secolului XX, începea a fi grevată de o realitate ce fusese multă vreme ignorată. Peste Dunăre, în zona Timoc-Morava, în patru județe însumând peste 12.000 km^2 trăia o masă importantă de români, în 1892, conform statisticilor oficiale, trăiau în acea zonă 160.000 de români, adică cca. 7% din populația Serbiei. în județele Craina și Timoc, ei erau majoritari. împotriva lor autoritățile sârbești au desfășurat o acțiune continuă de asimilare și deznaționalizare. După 1906, în repetate rânduri, reprezentanți ai comunităților românești de acolo s-au adresat pentru apărare și sprijin la București, către guvernanți, oameni de cultură. Acest segment al românismului de peste Dunăre a început a fi mai bine cunoscut, făcându-se și primele intervenții publice în favoarea lor. Au apărut în epocă, reluate și mai târziu, chiar și unele idei de extindere teritorială peste Dunăre, respectiv de înglobare a teritoriului timocean de la Vidin spre Morava.[27] Astfel de inițiative nu au avut un ecou larg, nu au devenit orientare oficială în politica guvernanților bucureșteni. Treptat nivelul obișnuit al relațiilor dintre două state învecinate a dus la o colaborare politică tot mai strânsă în cursul anilor 1912-1913, finalizată la un moment dat, în condiții totuși diferite, într-o acțiune militară comună împotriva aceluiași adversar.

3. Relațiile româno-turce

Timp de peste o jumătate de mileniu s-au manifestat în forme extrem de variate și pe planuri multiple relațiile româno- [21] turce. în fapt, de-a lungul mai multor veacuri, corect este a se vorbi despre relații româno-otomane, întrucât turcii ca

atare reprezentau doar o parte nemajoritară într-un ansamblu politic multinațional, într-un stat în care dinastia lui Osman și cei din jurul acesteia nu reprezentau decât vise imperiale într-un veșmânt islamic. De-a lungul vremurilor de măreție, dar și de declin al înaltei Porți, turcii ca popor se aflau de multe ori (exceptând pătura restrânsă a militarilor și dregătorilor de tot felul) într-o situație identică cu cea a altor neamuri de religie musulmană, din rândul cărora provenea, de altfel, un însemnat număr de slujitori ai sultanului.

Caracterul deosebit al relațiilor româno-turce în perioada medievală și la începuturile epocii moderne a fost determinat de încadrarea spațiului românesc, organizat în formațiuni statale cu existența distinctă neîntreruptă, în limitele a ceea ce a fost imperiul exterior. După decenii de detașare treptată de sistemul politic otoman, la 1877 România își proclamă independența, noul regim internațional fiind recunoscut prin tratatele din San Stefano și Berlin. Imediat după aceea, chiar în 1878, s-au stabilit relațiile diplomatice între București și Constantinopol, mărturie a îmbunătățirii rapide a raporturilor și premisă a unor consistente legături viitoare[28]. Sultanul Abdul Hamid II (1876-1909) declara că: „O necesitate imperioasă pentru Turcia și România este de a întreține relațiile cele mai amicale**[29]. La începutul secolului XX, pe lângă cele două ambasade, în fiecare din țări existau și numeroase consulate (de exemplu 8 în România).

Aspectele naționale, ale minorităților, au constituit o premisă favoriiantă datorită atitudinilor de toleranță și înțelegere de care s-a dat dovadă în cele două țări, respectiv în ceea ce privește situația turco-tătarilor musulmani din Dobrogea românească și a românilor sud-dunăreni din Turcia europeană[30]. Bunele relații cu Constantinopolul erau promovate de la București și datorită unor rațiuni economice, dată fiind ponderea relativ importantă a

schimburilor economice dintre cele două țări[31]. România, în relațiile bilaterale, atât din rațiuni economice, cât și din rațiuni politice și de securitate era interesată în mod deosebit să nu se modifice regimul politic al

 strâmtorilor, menținându-se acolo în continuare autoritatea sultanului și nu o eventuală altă dominație, cea rusească fiind, în egală măsură, amenințătoare și păgubitoare pentru statul român[32].

în mai multe rânduri, de la Constantinopol au fost făcute propuneri pentru o alianță cu statul român. Uneori, astfel de propuneri, conțineau și promisiunea (nu o dată, chiar sub forma camuflată de șantaj) de a se satisface cererile naționale ale românilor balcanici[33]. Autoritățile otomane luau în considerație și faptul că statul român nu avea pretenții teritoriale, iar românii balcanici erau cei mai loiali dintre creștinii ce trăiau atunci în Turcia europeană. între cele două capitale erau frecvente vizite ale unor înalte personalități, precum membrii familiei regale, marele vizir, diverși miniștri[34].

în anul 1908 a avut loc revoluția Junilor Turci care a avut profunde implicații în realitățile din Imperiul otoman, fără a schimba esențial raporturile turco-române. Revoluția a avut un larg ecou favorabil în România, influențat în mare măsură și de încrederea pe care fruntașii românilor balcanici și-au pus-o în noile autorități constantinopolitane[35]. Unul dintre primele acte diplomatice ale noilor autorități a fost propunerea de încheiere a unei alianțe turco-române, considerată la Istanbul ca garanție a menținerii liniștii în spațiul balcanic[36].

O vreme fruntașii Comitetului Uniune și Progres au avut o atitudine favorabilă afirmării politice a unor fruntași ai macedoromânilor, ceea ce a permis ca N.Batzaria și F.Mișa să intre în Parlamentul otoman[37]. Răscoala Junilor Turci

prezenta pentru români însemnătate din multiple puncte de vedere, ceea ce explică atenția cu care erau urmărite evenimentele. într-o notă adresată autorităților bucureștene ministrul român de la Constantinopol arăta: „Influența prefacerilor constituționale asupra afacerilor externe este aici admisă de ambasadori și de ceilalți capi de misiune... Românii de aici nu pot decât profituri să tragă din proclamarea libertăților constituționale pe care grecii și bulgarii se prefac numai că le admit și ei, pe când în realitate ele însemnează îndepărtarea dacă nu sfârșitul aspirațiunilor lor. Românii sunt cu căldură îmbrățișați, aceștia îi

23 proteg și îi îndeamnă să lucreze la dezvoltarea lor națională...**[38]

Vizita în România a principelui moștenitor Iusuf Izedin, în 14-15 august 1911 și discuțiile purtate cu regele Carol I au stârnit multe ecouri pe plan internațional, crezându-se că între București și Istanbul s-ar fi semnat un tratat politic de alianță și chiar o convenție militară[39]. Autoritățile române dezmințeau pe bună dreptate astfel de idei. în presa vremii se sublinia că raporturile turco-române au drept scop menținerea echilibrului în Balcani și în acest fel menținerea păcii[40].

în septembrie 1911a început războiul italo-turc în nordul Africii. România s-a implicat fără succes în medierea unei păci care să pună capăt conflictului italo-turc, soldat între altele și cu închiderea strâmtorilor, ceea ce atingea direct comerțul românesc. Acțiunea românească, desfășurată pe mai multe canale, a eșuat[41]. înfrângerea Turciei în spațiul mediteranean a fost urmată de declanșarea războiului balcanic, la începutul căruia România a adoptat o politică de neutralitate, în fond favorabilă în acele momente statului turc.

4. Relațiile româno-bulgare

în iunie 1911, R. Pinon, atent observator și cunoscător al realităților sud-est europene, în mai multe rânduri ministru de externe al Franței, publica articolul „România în politica dunăreană și balcanică**. Analiza diplomatului francez pleca de la zvonul insistent ce circula atunci în cercurile europene în legătură cu o înțelegere militară româno-turcă încheiată, sub egida Puterilor Centrale, în septembrie 1910, împotriva Bulgariei. Autorului i se părea că o astfel de alianță ar fi fost în mod logic în interesul României. Totodată, în legătură directă cu locul și rolul României, „una dintre cele mai bogate țări care lucrează în tăcere și se dezvoltă în pace**, R.Pinon făcea o serie de considerații. Pornind de la realitatea micilor state balcanice invoca „pulberea de naționalități: curioșii în etnografie și agenții propagandelor naționale caută sat cu sat originile de neam ale fiecărei molecule**. Trăgea concluzia că între popoarele din zonă cel al românilor „e cel mai numeros, mai bine delimitat, mai

24 distinct... E unul dintre cele mai stranii fenomene din istoria Europei această supraviețuire a unui nucleu latin“. Avea convingerea unor modificări: „De la Viena până la Bosfor, Europa nu și-a găsit încă așezarea definitivă: între frontierele artificiale ale statelor și între frontierele naturale ale popoarelor și ale limbilor lor diferența este prea mare pentru a fi imuabilă. Cum și în profitul cui se vor opera remanieri? E temerar a prezice însă e cert că în aceste transformări un rol considerabil este rezervat României și naționalității române... Nici o transformare importantă nu se va face fără ca România să-și aibă cuvântul de spus sau să ia parte“. Atunci, în 1911, se vorbea adeseori că Bulgaria era o Prusie a Balcanilor, deci ar fi avut menirea de a strânge laolaltă sub conducerea sa lumea sud-slavă,

dând naștere unei însemnate noi puteri. în viziunea lui R.Pinon, România trebuia să țină seama de o asemenea eventualitate: „Carol I nu e dispus să lase Sofia să realizeze ceea ce a făcut Berlinul. O Bulgarie mărită ar înăbuși România între două imperii slave". Mai aprecia că relațiile româno-bulgare erau strâns legate și de soarta viitoare a ținutului dintre Dunăre și mare: „Dobrogea, acest pământ pe care tratatul de la Berlin l-a dat românilor și pe care energia lor creatoare l-a metamorfozat, împlinește în echilibrul politic al Europei un rol foarte important: ea separă Rusia slavă de Bulgaria slavă... Dobrogea este indispensabilă vieții românilor." Tendințele expansioniste ale Rusiei spre Bosfor făceau ca Dobrogea să fie vizată de vecinul nordic al României, dar și de cel sudic ce dorea să-și stabilească o graniță directă cu primul stat. Nevoia României de a se asigura în cazul unui nou marș rusesc spre Bosfor a dus-o la o alianță cu Austro-Ungaria, devenind „o santinelă avansată a Triplei Alianțe**[42].

R.Pinon aborda trei dintre cei patru factori care s-au manifestat în caracterul și evoluția raporturilor bilaterale dintre cele două țări dunărene, aceștia reprezentând interesele naționale ale României, legate de imperativul desăvârșirii unității, păstrarea statu-quo-ului și echilibrului balcanic pentru a nu apărea acolo o „Mare Bulgarie** expansionistă, problema Dobrogei, a asigurării securității acesteia în special la frontiera sa sudică, fixată necorespunzător, prin presiune rusească la 1878. La acestea se

25 mai adaugă și un al patrulea factor, respectiv problema românismului balcanic, în primul rând a importantei mase românești din Macedonia pe care cercurile sofiote o doreau cu ardoare și în totalitate, precum și soarta celor aproape 100.000 de români

ce trăiau în zona Vidin-Timoc. La începutul veacului nostru acești factori au imprimat o serie de modificări, mai ales pe plan politic, în relațiile româno-bulgare. S-a evoluat treptat de la o stare de simpatie, sprijin, strânsă colaborare spre o distanțare tot mai pronunțată ce s-a soldat în final cu o ruptură și cu o implicare militară românească pe teritoriul Bulgariei, până în apropiere de Sofia.

Relațiile dintre cele două popoare ce trăiau de-a lungul cursului inferior al Dunării au fost multă vreme din cele mai bune, până la apariția la 1878 a statului bulgar autonom, practic independent chiar înainte de proclamarea solemnă a neatârnării în anul 1908[43]. La mijlocul secolului trecut în România s-a aflat centrul mișcării naționale bulgare și s-au pus bazele majorității instituțiilor necesare statului bulgar. După 1878 era normal ca Sofia să urmărească eliberarea acelor bulgari ce se aflau în afara hotarelor naționale. Evoluția evenimentelor din Peninsula Balcanică ar fi putut avea alte evoluții dacă cercurile sofiote s-ar fi limitat la acțiuni pentru realizarea țelului legitim și necesar al desăvârșirii eliberării și unității naționale. în concepția factorilor de putere de la Sofia, în frunte cu monarhul Bulgariei, Ferdinand, fire instabilă, perfidă, cu tendințe de grandomanie și aventuri- erism, atingerea unui asemenea scop era doar o etapă, mai degrabă o mică parte componentă într-un plan mult mai amplu. Pentru cercurile politice bulgare s-a creat, și apoi a rămas sindromul „Bulgariei de la San Stefano". Decenii în șir, printr-o propagandă susținută și abilă, atât în interior, cât și peste hotare, cercurile guvernante au prezentat și în bună măsură au și convins că idealul național bulgar însemna extinderea și încadrarea în hotarele statale a Traciei, Macedoniei și chiar a Dobrogei. Această orientare, cu fluctuații mai mari sau mai mici, declarat sau nu, a stat la baza întregii politici externe bulgare. La

începutul secolului XX cercurile sofiote au pus pe prim plan extinderea în Macedonia și în Tracia (Ferdinand își pregătise

26 chiar costumul imperial pentru o preconizată ceremonie a încoronării sale la Constantinopol). Deosebit de intensă a fost acțiunea bulgară în Macedonia, urmărindu-se însușirea exclusivă a acesteia, ceea ce nu putea lăsa indiferente cercurile de la București, care desfășurau și ele o acțiune în aceeași zonă[44].

între România și Bulgaria existau deosebiri esențiale atât în ceea ce privește modalitatea de acțiune în Macedonia, cât și în ceea ce privește finalizarea unei astfel de acțiuni[43]. România promova acolo o politică exclusiv pașnică, de natură culturală și religioasă, ce urmărea să asigure păstrarea și dezvoltarea identității naționale a românilor. în condițiile istorice de atunci România era pentru păstrarea integrității Macedoniei, eventual autonome, fiind împotriva schimbării statutului politico-juridic al acesteia ca parte componentă a Turciei europene. Sofia, ca și alte capitale din zonă, promova o politică agresivă, inclusiv prin bande patronate oficial, urmărindu-se o anexare ce ar fi deschis un câmp larg unei politici potrivnice interesului românismului, de deznaționalizare a acestuia. în acest fel, s-a ajuns la divergențe între București și Sofia, episodul asasinării în capitala României a profesorului Ștefan Mihăileanu fiind doar o spectaculoasă manifestare a acestora.

Această problemă a românilor din Macedonia s-a cumulat cu cea a frontierei sudice a României, între Dunăre și mare, cu toate implicațiile generate și de raporturile celor două state cu Viena și, respectiv, cu Petersburgul[46].

Toate aceste împrejurări generale de factură națională, geopolitică și strategică, precum și

acțiunea Marilor Puteri, ca și raporturile europene, explică și sinuozitățile în relațiile bilaterale dinainte de 1912. O vreme, după 1878 raporturile româno-bulgare au fost bune, evoluând pe linia anterioară nașterii statului bulgar. Cel puțin două momente pot fi relevate. Atunci când a avut loc unirea Rumeliei Orientale cu Bulgaria, ce a generat și un război sârbo-bulgar, România a avut un important rol de mediator, ceea ce a contribuit la restabilirea rapidă a păcii, printr-un tratat semnat la București[47]. Cu ocazia puternicei crize politice interne de la Sofia, prilejuită de răsturnarea principelui Alexandru de Batemberg, regelui Carol I i s-a oferit

27 și conducerea Bulgariei, urmând a se crea între cele două țări o uniune personală, o formă de confederare a celor două state dunărene[48].

Au fost semnate o serie de convenții și acte internaționale, s-au desfășurat numeroase întâlniri între monarhii sau oamenii politici din cele două țări[49]. Un ecou deosebit a avut vizita făcută în Bulgaria, în octombrie 1902, de către regele Carol, cu ocazia jubileului a 25 de ani de la căderea Plevnei[50].

în anul 1908, în concordanță cu aspirațiile îndreptățite ale întregii populații la Tâmovo a avut loc proclamarea festivă a independenței statului bulgar. Opinia publică românească a privit cu simpatie și a salutat acest act, iar România a recunoscut în fapt acest act înainte chiar de recunoașterea de către Marile Puteri. Anul 1908 a reprezentat momentul de început al unei reorientări, oscilante inițial, apoi tot mai ferme, a politicii externe bulgare, respectiv îndepărtarea de Rusia și apropierea de Austro-Ungaria. în același timp, în opinia publică românească și în cercurile politice de la București se contura curentul îndepărtării de Puterile Centrale și al apropierii de Antanta, situație

care nu a avut darul de a contribui la strângerea raporturilor dintre București și Sofia. Mai mult chiar, în cele mai diverse moduri, în presă, în armată, în învățământ etc. se înmulțeau cazurile de atitudini antiromânești, făcându-se între altele propagandă și în legătură cu Dobrogea, ca parte integrantă a „patrimoniului național bulgar**[51]. Societății românești nu i-a rămas indiferentă nici soarta celor 100.000 de români din zona Vidinului, supuși asimilării și deznaționalizării, ceea ce nu avea darul de a facilita apropierea celor două țări. Dacă aspectele politice nu duceau spre un bilanț pozitiv, situația se prezenta incontestabil în mod pozitiv atât în ceea ce privește relațiile în plan cultural științific, cât și în ceea ce privește colaborarea la nivelul social-democrației ce se afirma, atunci, în ambele țări. Oricum, modificarea situației politice din Balcani în toamna anului 1912, și mai cu seamă începutul materializării tendințelor hegemoniste bulgare au condus spre tensionarea și în final spre o vremelnică ruptură între cele două regate vecine.

5. România și nașterea statului albanez

Relațiile româno-albaneze, la începutul secolului XX, aveau, deja, o bogată tradiție. O însemnată parte a românismului balcanic trăia în apropierea Mării Adriatice, laolaltă cu albanezii, între cele două etnii stabilindu-se statornice legături și promovându-se acțiuni comune pe diverse planuri.

încă de timpuriu în spațiul nord-dunărean a apărut o comunitate albaneză, care a găsit condiții prielnice pentru dezvoltare și afirmare. în jurul anului 1900, regatul României, respectiv capitala sa, a fost unul din principalele centre, nu o dată cu rol esențial, în promovarea pe toate planurile a unei mișcări naționale, dublate în ținuturile albaneze de

baștină de revolte ce au tins cu timpul să se generalizeze și să creeze probleme deosebite autorităților otomane. Ca și la unii dintre românii balcanici, și în unele cercuri albaneze, o vreme, a existat iluzoria speranță a unei evoluții a statului otoman spre reforme, liberalizare și democratizare, în condițiile păstrării integrității sale.

Evoluția situației interne în lumea otomană după 1908, sub regimul Junilor Turci, i-a determinat pe acești albanezi să abandoneze treptat colaborarea cu turcii și ideea integrității otomane, ajungându-se în final, la generalizarea unei răscoale și Ia proclamarea independenței statale, la 28 noiembrie 1912. Comunitatea albaneză din România, deosebit de activă, acționând, nu o dată, laolaltă cu românii balcanici, cu sprijinul permanent al opiniei publice și chiar al autorităților din România, a jucat un rol foarte important, în mare măsură determinant în mișcarea ce a dus la proclamarea independenței în cadrul adunării de Ia Vlora. De altfel, acel moment a fost pregătit la București, de unde a plecat apoi spre țara sa, de Ismail Quemal, devenit primul conducător al tânărului stat albanez[32]. Acțiunea a fost pregătită, între altele, și de societățile cu caracter național create de albanezi în România și în care s-au înscris și români, mulți provenind, ei înșiși, din spațiul balcanic. între cele 18 organizații și asociații ale albanezilor ce au existat în 6 orașe din România, până în ajunul conflagrației mondiale, un rol foarte important l-a avut societatea „Drita** ce a funcționat

29 neîntrerupt între anii 1884-1913 sub conducerea lui N.Nacio[53]. în anul 1906 s-a înființat la București societatea „Bashkimi" (Unirea) ce a încercat să facă o unificare a mișcării albaneze de emancipare la nivelul întregii Peninsule Balcanice[54]. Organizația și-a propus între altele să militeze și pentru prietenia albanezo-română în Balcani, luându-se în

considerație chiar ca în viitor să se creeze un stat albanezo-român, idee promovată ulterior în vremea războaielor balcanice de unii români balcanici, de o serie de personalități din țară, precum N.Iorga, și la un moment dat, vremelnic, chiar de către autoritățile de la București. Salutând apariția acestei noi organizații, Nicolae Batzaria afirma că: „toți albanezii au drept la recunoașterea naționalității".[55] Ca o expresie a colaborării pe baza unor obiective în mare parte comune, a fost și editarea în România, începând din anul 1909, a publicației „Viața albano-română**. în o serie de publicații de la începutul veacului, ale românilor balcanici, precum „Macedonia**, „Aromânul**, „Ecoul Macedoniei**, „Tribuna Macedoniei**, „Gazeta Macedoniei**, „Românul din Pind“, „Peninsula Balcanică**, au fost evocate frecvent diferite aspecte ale vieții albanezilor și a raporturilor lor cu românii. încă din anul 1902, autoritățile turcești reproșau ministrului român la Constantinopol tolerarea la București a unui activ comitet albanez, ce atacă violent pe sultan și politica otomană. Se cerea, totodată, desființarea organizațiilor albaneze și expulzarea albanezilor angrenați în propaganda antiotomană. în calitate de ministru de externe, Ion I.C.Brătianu s-a situat pe poziția apărării comitetelor albaneze[56]. în epocă N. Nacio a militat pentru o colaborare cu românii de pretutindeni[57].

în anul 1911 a venit în România cărturarul și omul politic Fan Noii, ceea ce a prilejuit o serie de manifestări deosebite ale comunității albaneze. Prezența lui la București a fost urmărită cu interes și simpatie de cercurile politice și intelectuale românești[58]. La 3 octombrie 1911, Fan Noii a conferențiat la Ateneul Român, mulțumind și cu acea ocazie pentru interesul românilor față de cauza națională albaneză. Atunci i-a fost dată în folosință comunității albaneze biserica „Dintr-o zi** din strada Academiei, unde primii slujitori au fost Fan Noii și

cunoscutul

30 român Haralambie Belimace (popa Mitra).[59] Organele de siguranță ale statului român au urmărit cu deosebită atenție activitatea în România a lui Fan Noii, considerat, pe nedrept, ca agent al propagandei rase[60]. în iulie 1912, într-un raport al Poliției Capitalei se consemna plecarea unui număr însemnat de albanezi care „au părăsit posturile lor și s-au înapoiat în țară pentru a lupta pe lângă frații și radele lor**[61]. Se agita în acea vreme și președintele Ligii Balcanice, prințul Albert Ghica. Cetățean român de origine albaneză, acesta se remarcase și mai înainte printr-o serie de acțiuni, precum implicarea în organizarea și desfășurarea congresului albanez din anul 1905, redactarea unui memoriu cu deziderateIe albanezilor, înaintat marelui vizir Hakki Pașa în anul 1910, iar în anul 1912 își exprima dorința de a pleca în Albania în fruntea voluntarilor, ceea ce s-a și întâmplat ceva mai târziu[62].

în octombrie 1912 sosea la Constanța, de la Constantinopol, Ismail Quemal, deputat în parlamentul otoman din partea vilaetului Berat. A fost întâmpinat de un grup de albanezi în frunte cu doctoral Ibrahim Temo. Deplasându-se la București, Ismail Quemal a avut întâlniri cu membrii comunității albaneze, pronunțându-se între altele împotriva anexării ținuturilor albaneze de către sârbi sau greci.[63] Tot atunci, el a declarat: „Albania întreagă își are privirile ațintite asupra Bucureștiului. Noi, albanezii, am fost în decursul timpului mereu atacați din toate părțile. Credem că astăzi vom putea să ne spunem și noi cuvântul nostru. Guvernul român - suntem siguri - va avea privirile ațintite asupra noastră Ia viitoarea conferință internațională și nu va lăsa să ni se facă o nedreptate prin știrbirea teritoriului**[64].

La 5 noiembrie 1912 a avut loc la București o

mare adunare a albanezilor având semnificația unui adevărat congres, decizându-se atunci proclamarea în cel mai scurt timp a independenței, idee sprijinită în cursul unor întâlniri cu I.Quemal și de către Ionel Brătianu și Take Ionescu.[65] Chiar și mai înainte în România fusese exprimat interesul pentru crearea unui stat independent pe teritoriu albanez, unde românilor să le fie garantate depline libertăți naționale.[66] De la București, prin Viena și

Triest, Ismail Quemal a ajuns la Vlora unde a fost proclamată independența. Atunci a început și folosirea ca imn național al albanezilor a cântecului „Pe-al nostru steag e scris unire“, pe muzica lui Ciprian Porumbescu, textul fiind tradus în limba albaneză de către scriitorul Asdreni, pe atunci secretarul comunității albaneze din București. Imediat după proclamarea independenței, Ismail Quemal trimitea o telegramă lui Titu Maiorescu în care își exprima speranța în ajutorul României pentru „lupta pentru a asigura existența națională și pentru a reintegra teritoriul ocupat pe nedrept".[67] La conferința ambasadorilor de la Londra, pe baza instrucțiunilor primite de la Titu Maiorescu, delegatul român, N.Mișu, a intervenit, în mai multe rânduri, în legătură cu recunoașterea independenței albanezilor, precum și în legătură cu frontierele statului albanez, în interiorul cărora se dorea de la București și integrarea unor ținuturi locuite majoritar de români.[68]

La mijlocul lunii martie, la Triest, s-a desfășurat un congres comun româno-albanez. Acolo, doctorul Șunda, aromân, director al revistei „Viața albano-română", a rostit o cuvântare în care evoca rolul României în sprijinirea mișcării albaneze și se referea la perspectivele viitorului stat și ale colaborării dintre albanezi și români: „România vrea stăruitor și sincer o Albanie puternică și prosperă...

întărind națiunea albaneză, România se întărește pe ea însăși, căci ea știe prea bine că soarta neamului albanez și a neamului românesc este pe veci comună... România este loială și va fi o prietenă prețioasă Albaniei..." Cu aceeași ocazie anunța intenția creării la Universitatea bucureșteană a unei catedre de limbă și istorie albaneză și propunea crearea la Moscopole a unei universități albano-române.[69]

România a fost prima țară care a recunoscut oficial noul stat și a acreditat la Valona un ministru plenipotențiar, în persoana diplomatului M.Burghele, numit prin decretul regal nr.6949/1913, începând cu data de 15 decembrie 1913.[70] Totodată, erau numiți ca atașați A.Paneta și M.Sturdza.[71] La 8 martie 1914, M.Burghele își depunea scrisorile de acreditare. Legația română din Albania a funcționat până la 15 ianuarie 1915, când M.Burghele a fost transferat în misiune specială la

Berlin.[72] Astfel, sprijinul românesc a contribuit la împlinirea parțială a idealului albanez de statalitate proprie, ceea ce a fost unul din rezultatele pozitive ale evoluției evenimentelor balcanice ale acelor vremi.

Note

1. N, lorga, *Bazele populare ale oricărei mișcări din Balcani,* București, 1939, p.21.

2. O privire generală asupra relațiilor de-a lungul vremii in volumul: *România în sud-estul Europei. Culegere de studii,* București, 1979, în special contribuțiile lui Vlad Georgescu și Constantin Velichi, cu bibliografia corespunzătoare; vezi de asemenea consistenta introducere a lui N.Ciachir la *Poporul român și lupta de eliberare a popoarelor din Balcani,* București, 1986, p. 3-^7, precum și bibliografia generală de la p. 643-660.

3. N.Iorga, *Roumains et Grecs au cours des siteles. A l'ocasion des mariages princiers de MDCCCXXI. Românii și grecii de-a lungul veacurilor cu prilejul îndoitelor nunți princiare din MDCCCXXI,* București, 1921; același, *Nouvelles notes sur les relations entre Roumains et Grecs,* București, 1921; M.Lheritier, *L'evolution des raports greco-roumains depuis un sitele (1821-1931), în Melanges NJorga,* Paris, 1933,p.569-606;C.Papacostea-Danielopolu, *Carte și școală pentru greci,* în *Contribuția românilor la îmbogățirea tezaurului cultural în Balcani,* București, 1991, p.28 sq; C.Velichi, *Atena,* în *Reprezentanțele diplomatice ale României,* vol.I, București, 1967, p.325 sq; același, *Les relations roumano-grecques pendant la periode 1866-1879,* în R.E.S.E.E., VHI (1971), nr.3, p.525 sq; același, *Les relations roumano-grecques pendant la periode 1879-1911,* în *R.E.S.E.E,* VH (1969), nr.3, p.509 sq.

4. Verax (J.N.Lahovary), *Grtee et Roumanie,* București, 1908; *Documente diplomatice. Afacerile Macedoniei. Conflictul greco-român. 1905,* București, 1905, p.XVni-XXV; Gh.Zbuchea, *România ih sud-estul Europei în contextul luptei naționale la începutul secolului XX,* în *Pagini de istorie (Studii și comunicări științifice),* vol.1, București, 1990, p. 155 sq.

5. *Monitorul Oficial,* nr. 236, 23 ianJ5 feb. 1901, p.129 sq; *Comenciul exterior al României cu Grecia de la 1885-1904,* București, 1906, passim.

6. E.Driault, M.Lheritier, *Histoire diplomatique de la Grtee de 1821 â nos jours* (în continuare *Histoire...),* vol. IV, p.485 sq; „Adevărul", 21 iulie 1901, 10 septembrie 1901; Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, fond 71, dos.36, f.140 sq.

7. întregul dosar al problemei în Arhiva M.A.E., fond 71/R/100, f. 1-96; A.Rubin, *Les Roumains de Macedoine,* București, 1913, p.63 sq; *Documente diplomatice. Afacerile Macedoniei...,* passim.

8. Arhiva M.A.E., fond 71/R/100, f. 155 sq, 170-181.

9. Arhiva M.A.E., fond 21, dos.3, f.169 sq.

10. „Adevărul, 10 septembrie 1908; vezi și arhiva M.A.E., fond 71/R/100, f.23.**

11. „Adevărul, loc.cit; vezi și C.Velichi în R.E.S.E.E., VII (1969), nr.3, p.539.**

12. *Documents dipiomatiques. Incident du Piree,* București, 1910, p.1-54.

13. Arhiva M.A.E., fond 71/R/100, f.25; ,,L'independance beige, 19 februarie 1911.**

14. Arhiva M.A.E., fond 71/R/100, f.29; ziarul atenian „Politika nea, 16 martie 1911.**

15. Arhiva M.A.E., fond 71/R/100, f.44 sq, 106 sq.

16. *Ibidem,* f.68.

17. C.Iordan, *Relations roumano-grecques ă la fin de l'annee 1914: nations et democrație,* în *Nea Hdlenika,* IV (1981), Austin, Texas, p.134 sq.

18. Au fost alcătuite numeroase studii despre relațiile româno-sâfbe. O orientare mai amănunțită este cuprinsă în N.Cordoș, S.Mândruț, Bibliographische Beitrage zum Thema: Geschichte der Rumanischen- Serbisch-Slowakischen Beziehyungen von 1821 bis 1918 in Spiegel der Rumanischen Geschichtssctreibung nach 1918 (Auswahlbibliographie, I), în *Acta musti napocensis,* XVII, 1980, p.811-827. Ar fi de menționat în mod special recenta monografie a lui M.Milin, *Relațiile politice româno-sârbe în epoca modernă (secolul XIX),* București, 1992 și G.Popi, *Jugoslovensko-rumunski odnosi. 1918-1941,* Vrsac, 1984, ce se adaugă unor lucrări mai vechi precum R.Flora, *Relațiile româno-sârbe. Noi contribuții,* Panciova, 1968; V.Maciu, *România și politica Marilor Puteri față de Serbia (octombrie 1912 - august 1914),* în *Revista de istorie,* XXVII (1974), nr.9; C.Paraschiv, *Diplomația România în Balcani în timpul crizei bosniace,* în *Românii în istoria universală,* vol.I, Iași, 1986; N.Ciachir, *România și țările balcanice în perioada 1878-1900,* în *Revista de istorie,* XXXIII (1980), nr.2; S.Rădulescu-Zoner, *La Serbie et Ies Grandes Puissances au long de la crise bosniaque dans la vision de la diplomație et de l'opinion publique roumaine,* în *Veliche sile i Srbija pred previ svetschi rad,* Belgrad, 1986; C.Iordan, *Building of the Romanian Unitary National State and the South-Eastern European Context,* în Balcanica, Belgrad, IX, 1978; alte contribuții vezi și la N.Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1789-1923),* București, 1987, p.5-39; Gh.Zbuchea, *România în sud-estul Europei,* p. 152 sq.

19. A. Mitrovici, *Prodor na Balkan. Srbija u planovima Austro-*

***Ungariske i Nemacke. 1908-1918,* Belgrad, 1981, passim; V.Dedijer, *Die Zeitbombe. Sarajewo. 1914,* Viena-Frankfurt-Zilrich, 1967, passim.**

20. M.O. nr.28. din 8/20 mai 1890, nr.2 din 3/16 aprilie

1907.

21. Arhiva M.A.E., fond 21, vol.8, f.35-37; M.Milin, *Op.dL,* p.221; M.O., nr. 156 din 17/29 octombrie 1928.

22. Conrad von Hotzendorf, *Auf meiner Dienstzdt. 1906-1918,* Viena- Berlin-Leipzig-Miinchen, 1921, vol.I, p.588, cu ocazia întâlnirii de la București cu monarhul român; vezi și F.Rosen, *Aus einem diplomatischen Wandeleben,* Berlin, 1932, vol.I, p. 168 sq; G.I.Brătianu, *La politique exterieure du mi Charles I-er de Roumanie,* București, 1940, p.68; C.R.Ancuța, *Der Balkan als Krisenherd. Rumanien und die aktive Balkanpolitik Aehrenthals,* mss., capitol dintr-o tezA de doctorat în curs de elaborare.

23. *Discursurile lui I.I.C.Brătianu,* vol.III, București, 1939, p.214; Arhiva M.A.E., fond 71, dos. 111, f.77, 110, 256 etc.

24. *Ibidem,* f.230-231; dos.71/S/112, 1909, f.54, 56, 107; vezi și M.Iosa, T.Lungu, *Viața politică în România. 1899-1910,* București, 1977, p.263 sq.

25. Arhiva M.A.E., fond 21, vol.18, f.121-123.

26. *Ibidem,* f. 136, 153-154, 166-167.

27. N. Ciachir, *Istoria,* p. 266

28. *Ibidem,* p. 290.

29. A.I.C., fond Casa Regală, dos.25/1880, f.l.

30. R.Seișanu, *Dobmgea, gurile Dunării fi Insula Șerpilor,* București, 1928, p. 121 sq; C.BrAtescu, *Populația Dobmga* și T.Ionescu, *Asupra proprietății și colonizărilor în Dobmgea,* în volumul *1878-192& Dobmgea. 50 de ani de viață românească. Publicație tipărită cu prilejul semicentenarului reanexării Dobmgei,* București, 1928, p.201 sq, 263 sq. Vezi și mai jos, în lucrarea noastrA subcapitolul despre problema Cadrilaterului.

31. M.O. din 2/14 februarie 1888, nr.71 din 3/16 iulie 1902; C.Hamangiu, *Codul general al României,* vol.n, p.792-793; N.Ciachir, *Contribuții la istoricul relațiilor mmâno-tume (1878-1914),* în *Asociația de drept internațional și relații internaționale. Buletin,* nr.5 (23), 1970, p.25, 27-28.

32. O analiză completă, cu documente de cea mai mare însemnătate, cele mai multe inedite, în A.I.C., fond C.Diamandi, dos.25, passim. Despre rolul strAmtorilor în ajunul primului război mondial în context românesc și european vezi și P.Gogeanu, *Strâmptorile Mării Negre de-a lungul istoria.* București, 1966, p.93 sq; LSeftiuc, I.Cârțâna, *România și problema strâmpto- rilor,* București, 1974, p.5 sq; S.Rădulescu-Zoner, *Romania and the question of straits at the beginning of the XX century,* în R.E.S.E.E., 1980, nr. 3, p.413 sq.

33. A.LC., fond Casa Regală, dos. 19/1891, f.l. Arhiva M.A.E., fond 21, vol.34, f.214 sq, 259 sq; cu ocazia discuțiilor T.Djuvara atrăgea atenfia reprezen-

tanților turci că Imperiul otoman are in România un partener corect și dezinteresat, nu are prea mulți prieteni, deci ar putea sA satisfacă necondiționat niște cereri îndreptățite - vezi idem, f.260; despre evoluția problemei religioase C.Sabareanu, *Drepturile românilor din Macedonia la biserică națională,* ed.II, București, 1906, în special p.34-35. Vezi și G.Brătianu, *Origines et formation de l'unite roumaine,* București, 1943, p.264; atitudinea ungară avea și aprobarea cancelarului german von Bulow - vezi TPavel, *Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația Puterilor Centrale,* vol.n (1894-1914), Timișoara, 1982, p.202.

34. Arhiva M.A.E., fond 21, dos.55, f.ll; A.I.C., fond Casa Regală, dos. 16/1912, f.1-2; vezi și Al.Lahovary, *Amintiri diplomatice. Constantinopol (1902-1906),* I, București, 1935; T.G.Djuvara, *Mes missions diplomatiques.* Paris, 1930, p.33 sq.

35. „Macedonia, an I, nr.19, 12 octombrie 1905. Poziții asemănătoare erau exprimate în lunile octombrie, noiembrie 1908 și în „Le courrier des Balkans**, publicație ce apărea la Constantinopol sub direcția lui N.Papahagi, îndrumată fiind de N.Batzaria și sprijinită din fondurile secrete ale Ministerului român al afacerilor externe.**

36. Arhiva M.A.E., dos. 71/R/100, f. 136.

37. Dezbaterile Adunării Deputaților (în continuare D.AD.), nr. 9 din 9 decembrie 1908, nr.l 1 din 20 decembrie 1908, p.153.

38. Biblioteca Națională a României, fond Brătianu, dos.308, f.8 sq.

39. Arhiva M.A.E., dos.71/R/100, f.231-252; „La Roumanie, din 17/30 august 1911; „Le Jeune Turc**, din 31 august 1911.**

40. „Levant Herald din 16/29 august 1911; „Osmanisches Lloyd** din 26 august / 10 septembrie 1911; Arhiva M.A.E., dos.71/R/100, f.2-5.**

41. L.Cialdea, *La politica estera della Romania nel quarantennio postbelica,* Bologna, 1938, p. 137.

42. RPinon, *L'Europe et la Jeune Titrquie. Les aspects nouveaux de la question d'Orient,* Paris, 1911, p399 sq.

43. Există o serie de contribuții privind raporturile româno-bulgare între care sunt de menționat C.Velichi, *România*

și renașterea bulgară, **București, 1980; N.Ciachir, *România în sud-estul Europei 1848-1886* (în continuare *România...),* București, 1968; E.Siupiur, *Relații literare româno-bulgare în perioada 1878-1918,* București, 1980; D.N.Ganev, *Balgaro-rumanschi naucini i cultumi vzarchi 1869-1944,* Sofia, 1973.**

44. Pentru punctul de vedere bulgar reprezentativă este lucrarea mai veche a lui Livanov, *La question macedoruerme au point de vue historique, etno- graphique et statistique,* Paris, 1920; *La Macedoine. Recueil des documents et materiaux.* Sofia, 1980; D.G.Gotev, *Naționalo osvoboditelnata borba v Mache-donija. 1912-1915,* Sofia, 1981.

45. Gh.Zbuchea, *Mișcarea pentru drepturi naționale a românilor din Peninsula Balcanică la începutul secolului al XX-lea,* în *Contribuția românilor la îmbogățirea tezaurului cultural in Balcani,* București, 1991, p.79 sq.

46. Vezi mai jos capitolul n, subcapitolul „Societatea românească față cu criza balcanică.**

47. N.Ciachir, *România...,* p.203 sq; același. *România și țările balcanice în perioada 1878-1900,* în *Revista de istorie,* 1980, nr.2, p. 137 sq; C.Velichi, *Sofia,* în *Reprezentanțele diplomatice ale României,* vol.I, București, 1969, p.268 sq.

48. N.Ciachir, *România și țările balcanice...,* p.332.

49. LCalafeteanu, C.Popișteanu (coord.) *Politica externă a României. Dicționar cronologic.* București, 1986, p.148 sq, enumerarea întâlnirilor și acordurilor.

50. Arhiva M.A.E., fond 71/S/4,1902, f.216-289; *Poporul român și lupta de eliberare a popoarelor din Balcani,* București, 1986, p.551-553.

51. G.Dabija, *Amintirile unui atașat militar român la Sofia,* București, 1936, p.136 sq.

52. Gh.Zbuchea, *România și nașterea statului albanez,* în *Anuar „Albanezul"*-401, București, 1996, p.57 sq; G.Macsutovici, *Istoria comunității albaneze din România,* București, 1992; S.Iancovici, *Relations Roumano- Albanaises â l'epoque de la renaissance et de I 'emancipation du peuple albanais. I-II,* în R.E.S.E.E., vol.IX (1971), nr. 1, p.5 sq, nr.2, p.225 sq; C.Vătășescu, *Activitatea intelectuală și culturală a albanezilor din România (1844-1912),* în *Intelectualii din Balcani în România (secXVII-XIX),*vol.n, București, 1984, p.163 sq.

53. Vezi mai pe larg GMacsutovici, *op.cit.,* p.31 sq, unde

sunt indicate și alte contribuții ale aceluiași autor.

54. „Tribuna Macedoniei, nr.10,22 decembrie 1906; N.Ciachir, *Istoria modernă a Albaniei,* București, 1974, p.80.**

55. N.Batzaria, *Din nou despre albanai,* în *Românul din Pind,* 27 decembrie 1906.

56. Arhiva M.A.E., fond 21, vol.40, f.94, 145.

57. N.Nacio, *Viitorul românismului în Balcani,* București, 1905, p.3.

58. „Universul, 20 septembrie 1911.**

59. A.I.C., fond *Direcția Poliției și a Siguranței Generale,* dos.54 (1910), f.60; *Poporul român și lupta...,* p.601.

60. A.I.C., tocat., f.40,49.

61. *Ibidem,* f.189.

62. *Ibidem,* f.304.

63. „Epoca, 20 octombrie 1912; A.I.C. fond *Direcția Poliției*.... dos. 81 (1911), f.319.**

64. „Dimineața'*, 24 octombrie 1912.

65. G.Macsutovici, *op.dt.,* p.59.

66. N.Iorga, *Histoire des Roumains de la Peninsule des Balkans* (Albanie, Macedoine, Thessalie), București, 1919, p.64.

67. Arhiva M.A.E., fond 71/1912, dos.B13, f.87.

68. *Documente diplomatice...,* p.91, 92, 95. Vezi și A.Puto, *L 'independance albanaise et la diplomatie des grandes puissances. 1912-1914,* Tirana, 1982, p.195 sq, despre poziția negativă a oficialilor albanezi față de crearea unei autonomii românești în viitorul stat albanez.

69. „Universul din 18 martie 1913; *Poporul român și lupta...,* p.600-602.**

70. Arhiva M.A.E., dos.71/A/5, f.30; fond 71, dos.82/A, f.l.

71. *Ibidem,* dos. 82 (1913-1947), f.2; M.Sturdza, *România și sfârșitul Europei Amintiri din țara pierdută.* Alba Iulia - Paris, 1994, p.55.

72. Arhiva M.A.E., dos.77/35, f.l 28.

Capitolul II

RĂZBOAIELE BALCANICE ȘI IMPLICAȚIILE ROMÂNEȘTI

1. Criza balcanică în anii 1912-1913

Revoluția „Junilor Turci", proclamarea independenței Bulgariei, anexarea Bosniei-Herțegovinei și întreaga criză ce a urmat deschideau drumul unor noi evoluții în Sud-Estul european, determinate atât de noile evoluții din zonă, cât și de intervenția Marilor Puteri. Speranțele ce existaseră la începutul revoluției turce, de democratizare a structurilor Imperiului otoman, mai ales cele legate de soarta naționalităților, nu s-au realizat întrucât, treptat, s-a conturat o orientare a cercurilor conducătoare de la Constantinopol spre o politică, inexistentă în general până atunci, de „otomanizare". Nemulțumirile generale ale populațiilor balcanice din Imperiul otoman, speranțele înșelate, aspirațiile naționale, ca și mai vechile rivalități între statele balcanice, îndreptau zona spre noi convulsii. Nu dispăruseră în zonă, ci, dimpotrivă, se accentuau acțiunile Marilor Puteri, fiecare promovându-și față de spațiul balcanic politica tradițională, individual sau prin intermediul constelației politico-militare din care făcea parte.

În perioada anterioară, popoarele balcanice, inclusiv statele lor naționale ce apăruseră, incipient și incomplet, fuseseră mai degrabă obiect, și nu

subiect al relațiilor din zonă, situație care a început să se modifice o dată cu secolul al XX-lea.

39

Timp de mai multe decenii, după 1878, intr-o acțiune contradictorie, de eliberare a conaționalilor lor aflați încă sub stăpânire otomană, pe de o parte, și de extindere a hotarelor politice cât mai mult, pe de altă parte, în politica lor statele balcanice rivalizaseră între ele, sprijinindu-se nu o dată și pe una sau alta dintre Marile Puteri. Terenul de înfruntare fusese mai ales Macedonia, unde propaganda religioasă și culturală se desfășurase adeseori alături de lupta armată deschisă între comitagii bulgari, cetnici sârbi și andarți greci pentru a dobândi fiecare în parte sfere de influență, „argumente" etnico-istorice și a pregăti astfel acapararea unei părți cât mai mari dintr-un teritoriu pe care fiecare l-ar fi dorit într-o posesie exclusivă.

Astfel de ambiții și lupte între elementele balcanice provocaseră adeseori destule victime nevinovate din rândurile populației pașnice. Totodată, obiectiv, astfel de certuri balcanice nu apropiau practic realizarea idealului înlăturării unei dominații multiseculare pentru părți mai mari sau mai mici din fiecare dintre popoarele implicate. Căci, în continuare, aceste popoare trăiau divizate între o patrie liberă și independentă și zone aflate sub stăpânire străină (turcă în cazul bulgarilor și grecilor, atât turcă, cât și habsburgică în cazul sârbilor). în aceste condiții, treptat, s-a ajuns la ideea că antagonismele împiedică înlăturarea, devenită posibilă, a stăpânirii otomane. S-a trecut la căutarea unui compromis care să permită o acțiune concertată împotriva Turciei, în scopul lichidării stăpânirii acesteia în Sud- Estul Europei, urmând ca după aceea să se rezolve și problema granițelor noi din Peninsula Balcanică. Necesitatea unei acțiuni

comune a popoarelor din zonă fusese gândită mai înainte, fiind însoțită chiar și de ideea unei federalizări. Colaborarea popoarelor balcanice într-un astfel de scop fusese încercată în mai multe rânduri, în 1867, 1892, 1899 etc. în 1897 și, apoi, în 1904 se ajunsese chiar la tratate între statele sârb și bulgar. Astfel de încercări s-au lovit de multe dificultăți interne, ținând de tendințele unor cercuri conducătoare din interior de a obține cât mai mult teritoriu în urma unei eventuale prăbușiri a Turciei europene. Asemenea tentative nu au dus la rezultatele dorite, nu numai datorită unor împrejurări din zonă, ci și datorită unor

 factori externi. Acțiunile naționale din zonă au fost profund marcate, și nu o dată determinate, de acțiunea Marilor Puteri. Era greu popoarelor balcanice să se pună în acord cu interesele unui bloc sau al celuilalt, apărând și o serie de oscilări ale cercurilor conducătoare între cele două blocuri (cazul cel mai evident era cel al Bulgariei, care, după Congresul de la Berlin, mai multe decenii pendulase între Austro-Ungaria și Rusia; o situație oarecum asemănătoare avusese și Serbia până în anul 1903). O vreme s-a preconizat chiar, ca o modalitate de respingere a unui amestec venit din partea Marilor Puteri, crearea unei alianțe balcanice în care să fie inclusă și Turcia, alianță ce ar fi putut, vremelnic, să rezolve și o serie de aspecte ale problematicii naționale prin acordarea de largi drepturi naționale în cadrul sistemului otoman, în spațiul balcanic. Evident că o astfel de idee, generoasă în sine, nu a avut șanse de reușită.

Situația creată treptat în Imperiul otoman, după revoluția din 1908, a fost contradictorie. Noii conducători ai statului otoman au proclamat principii fundamentale ce păreau a satisface dorințele, aspirațiile locuitorilor imperiului, atât pe plan social-politic, cât și pe plan național. Junii Turci nu au

putut rezolva însă contradicția dintre tendințele lor declarate de democratizare multilaterală a unui stat eliberat de sub tutela Marilor Puteri, pe de o parte, politica lor efectivă și năzuințele populațiilor neturce, pe de altă parte. O serie din actele de politică internă, urmărind consolidarea structurilor de stat otomane, au lovit populațiile neturce, înrăutățindu-le situația (de exemplu desființarea autonomiei școlare și religioase, a asociațiilor naționale, regimul fiscal excesiv, însoțit de fenomene de abuzuri și corupție, colonizarea muhadj inilor musulmani etc.). înfruntările între partizanii noului regim și adversarii lor, înlăturați de la putere, au amplificat anarhia. începând cu anul 1910, după o scurtă întrerupere de circa doi ani, în întregul imperiu au reizbucnit mișcări naționale, în Europa remarcându-se, mai cu seamă, lupta albanezilor[1].

în acest context s-a exercitat și politica Marilor Puteri, mai ales a celor vecine, direct interesate în zonă, respectiv, Austro-Ungaria și Rusia. Apărea din nou perspectiva periculoasă ca,

 într-un viitor poate chiar apropiat, Marile Puteri să rezolve problema divizării Turciei în funcție de propriile lor interese specifice, în dauna popoarelor din zonă, așa cum se profila de altfel situația și în ceea ce privește regiunea Orientului Apropiat, de unde petrolul începea să curgă în cantități tot mai însemnate. Criza tot mai manifestă a structurilor interne în Imperiul otoman genera dorințe de a profita din partea tuturor celor interesați în zonă. O primă acțiune directă a avut loc în ultimul teritoriu pe care Constantinopolul îl mai stăpânea efectiv în Africa de Nord, în octombrie 1911, acolo au debarcat, în scopuri de cucerire, trupele trimise de Roma ce dorea anexarea Tripolitaniei. începerea războiului italo-turc a influențat în mod direct situația internă a statului otoman, îndeosebi în părțile sale balcanice. Obținând o victorie relativ

facilă (neconsolidată totuși datorită mișcării de partizani ce a durat mai multă vreme), după anexarea Tripolitaniei, Italia și-a trimis flota în bazinul răsăritean al Mării Medit- erane și a ocupat, iar apoi anexat, insulele Dodecanezului. Totodată au devenit tot mai evidente pretențiile Italiei la anexări teritoriale în Balcani, în special în ținuturile albaneze.

Astfel de împrejurări anunțau noi pierderi teritoriale ale Turciei, după cele din 1908 care modificaseră harta stabilită la Congresul de la Berlin. în același timp, conștiința că nici unul dintre statele balcanice nu-și poate înfăptui țelurile singur într-un război cu Turcia a impus ca singură soluție de rezolvare o înțelegere reciprocă și a accelerat activitatea pentru formarea unei alianțe balcanice. Atunci, ca și în alte împrejurări istorice, relațiile interbalcanice au stat într-un raport direct de condiționare și intercondiționare cu Marile Puteri, ce au căutat să folosească situația pentru a-și realiza propriile țeluri. în urma unor mari eforturi, prin tratative care s-au purtat aproape un an de zile s-a ajuns la formarea unei alianțe cuprinzând Serbia, Bulgaria și Muntenegru[2].

începuturile alianței balcanice, prin tratative între Bulgaria și Serbia, s-au aflat sub egida Rusiei. într-o primă formă, Rusia a mizat pe constituirea unei alianțe balcanice, incluzând și Turcia, ca o barieră împotriva Triplei Alianțe. O vreme această intenție a fost sprijinită de Serbia, direct amenințată de

Austro-Ungaria, dar nu putea să strângă laolaltă toate țările balcanice ce erau interesate în primul rând în lichidarea stăpânirii otomane. Astfel, la început, prin Rusia, alianța balcanică s-a legat de Antantă, păstrându-și însă o relativă autonomie și detașându-se apoi complet (este memorabilă

declarația ministrului rus S.Sazonov: „i-am pierdut din mână"). Antanta balcanică s-a format printr-o serie de acorduri și întâlniri bilaterale, începând din octombrie 1911, pe parcursul a aproape un an de zile[3]. La prima întâlnire, din 11 octombrie 1911, a lui M.Milo- vanovici cu I.Gheșov, ce îndeplineau funcțiile de președinți ai guvernelor și miniștri de externe ai Serbiei și Bulgariei, acceptarea alianței, pe baze defensive după cum declarau, era făcută luându-se în considerație trei cazuri distincte, dintre care unul neconcordant cu realitatea. Alianța defensivă trebuia să se încheie pentru colaborare în cazul unui atac din partea Turciei pentru ambele țări sau din partea Austro-Ungariei împotriva Serbiei, ceea ce era just și se putea întâmpla. Bulgaria a insistat însă pe lângă Serbia pentru angajarea totală a acesteia alături de ea în cazul unui atac la Dunăre împotriva Sofiei din partea României, eventualitatea unei astfel de acțiuni nefiind de altfel niciodată până atunci nici măcar luată în considerație de autoritățile românești a căror acțiune prietenească față de Bulgaria de multă vreme era notorie. Apoi cei doi demnitari au luat în considerație orice fel de încercare de ocupare a vreunui teritoriu turcesc din Balcani de către un alt factor, precum și o alianță ofensivă împotriva turcilor și împărțirea teritoriului ce urma a fi eliberat și un eventual arbitraj al Rusiei. Acest prim contact a fost urmat de discuții ce s-au prelungit circa o jumătate de an, miza constituind-o împărțirea Macedoniei, zonă dorită de ambele părți.

La 13 martie 1912, au fost semnate tratatul de alianță și prietenie și o anexă secretă. în anexă, în articolul 1, se prevedea practic pornirea unui război ofensiv contra Turciei. Articolul 2 stipula parțiala repartiție a ținuturilor macedonene fiecăruia dintre semnatari. La 12 mai 1912, la mănăstirea Rila, cei doi șefi de stat-major, I.Ficev și R.Putnic, semnau o convenție militară, cu obligații ale părților contractante, atât pentru război ofensiv, cât

43 și defensiv. Articolul 2 al convenției militare avea următorul conținut: „Dacă România atacă Bulgaria, Serbia se obligă să-i declare imediat război și să-și îndrepte toate forțele, având cel puțin 100.000 combatanți, fie pe Dunărea Mijlocie, fie pe teatrul de operațiuni din Dobrogea... Dacă Serbia, singură sau împreună cu Bulgaria, se va afla în acel moment deja în război cu un al treilea stat, ea va angaja contra României toate trupele pe care le are la dispoziție". Bulgaria se obliga să ajute Serbia cu cel puțin 200.000 oameni în cazul unui atac austro-ungar (art. 3). Erau reglementate apoi o serie de aspecte, în mai multe articole ulterior modificate, în legătură cu efectivele și direcțiile de acțiune împotriva Turciei. A urmat apoi formarea alianței bulgaro- grecești, după ce Atena respinsese teza bulgară a unei „autonomii" macedonene în care cercurile grecești vedeau o etapă intermediară înaintea ocupării de către autoritățile sofiote. Renunțându-se la stabilirea viitoarei soarte a teritoriului Turciei europene, s-a semnat un tratat de apărare la 29 mai 1912. Cu câteva zile înainte de începerea efectivă a războiului a fost semnată și convenția militară bulgaro-greacă din 5 octombrie 1912. în iulie 1912 se ajunsese la o înțelegere verbală bulgaro- muntenegreană, care prevedea, între altele, ca Muntenegru să declanșeze primul acțiuni militare împotriva Turciei. La 27 septembrie 1912 s-a semnat o convenție politică și militară sârbo- muntenegreană, cu caracter ofensiv față de Turcia și defensiv față de Austro-Ungaria. între Serbia și Muntenegru, pe de o parte, și Grecia, pe de altă parte, au fost diferite contacte, fără însă a se semna tratate de alianță.

în toată această perioadă a tratativelor s-a intensificat propaganda în favoarea unui război împotriva Turciei, concomitent cu organizarea unor acțiuni și atentate ce urmăreau dezordini în Turcia, pretexte și justificări ale unei intervenții militare din afară. Marile Puteri, în special Franța, încunoștințată

de Rusia relativ târziu despre formarea alianței balcanice, au încercat prin avertismentele lor să împiedice conflictul. îmbinând presiunea unor eventuale sancțiuni economice cu promisiunea unor demersuri energice pentru a obliga Turcia la reformă, acțiunea Marilor Puteri a fost ineficientă. Rusia sperase că alianța va fi orientată

 contra Austro-Ungariei, se înșelase în calcule și dorea acum menținerea păcii. Germania era categoric împotriva războiului și a oricărei modificări a situației din Balcani, în special, și din Imperiul otoman în general. Aliații balcanici aveau o lungă și tristă experiență negativă privind așa zisele reforme la otomani, care nu puteau fi nici trainice, nici profunde.

Considerând că pregătirile de război erau aproape terminate, s-au decis să treacă la acțiune. De formă, neașteptându-se, evident, la un răspuns pozitiv, au trimis la Constantinopol, la 29 septembrie 1912, o notă ultimativă prin care se cereau reforme, diferite libertăți, adunări locale, autonomie administrativă, miliție locală etc. Aceste cereri trebuiau a fi transpuse în practică într-un termen de 6 luni, sub controlul Marilor Puteri. Erau, în fapt, inacceptabile pentru Constantinopol, care le-a și respins. De altfel, încă de la 23 septembrie, Turcia ordonase o mobilizare parțială a armatei, imobilizase vasele din porturile turcești și sechestrase transporturile de bunuri ale vecinilor. La 30 septembrie aliații răspundeau printr-o mobilizare generală a forțelor lor, ceea ce făcea și Turcia în ziua următoare. Alianța balcanică își avea virtuțile și deficiențele ei. Ea a creat o bază reală, pozitivă pentru ca popoarele balcanice să-și împlinească aspirațiile naționale și, cu forțe comune, să elibereze ultimele teritorii aflate încă sub o dominație multiseculară. Alianța ar fi putut deveni și o însemnată stavilă în fața tendințelor de pătrundere

în zonă a Marilor Puteri, în special a Austro-Ungariei, dar și a Rusiei, sub a cărei protecție începuse a fi alcătuită o federare de forțe care în scurtă vreme, contrar calculelor politice și aprecierilor militarilor, a eliberat întregul teritoriu balcanic până în imediata vecinătate a capitalei sultanilor. Alianța conținea însă în embrion și viitoarele disensiuni, nefiind reglementate problemele viitoarelor granițe.

La 8 octombrie Muntenegru declara război Turciei, urmând apoi Serbia și Bulgaria la 17 octombrie și Grecia la 19 octombrie [4]. Soluționarea în forță a problematicii balcanice a dus la mobilizarea și apoi înfruntarea unor însemnate efective militare. Aliații au chemat sub arme totalitatea bărbaților apți și disponibili, între 18 și 45 ani (62 ani în cazul Muntenegrului) ce

45 alcătuiau armata activă și trupele de rezervă. Nu există date exacte privind efectivele reale ale diferitelor unități participante, fiind binecunoscut doar numărul unităților și acțiunea lor. Armata mobilizată de bulgari a fost apreciată între 320.000 - 400.000 oameni. Au participat la operațiuni militare efective însumând minimum 270.000 oameni. Serbia a mobilizat 11 divizii, precum și brigăzi independente, participând efectiv la lupte aproape 200.000 combatanți. Grecia dispunea de 9 divizii, precum și de flotă militară, însumând 120.000 combatanți după aprecieri mai vechi, 80.000 de combatanți după aprecieri mai noi. Muntenegru avea o armată însumând 32.000 de oameni. Așadar, aliații au grupat împotriva dușmanului o armată operativă însumând minimum 550.000 combatanți. Turcia avea un potențial uman incomparabil mai mare decât al aliaților. Numai ținuturile europene de la Marea Neagră la Marea Adriatică ar fi trebuit să furnizeze la mobilizare 300-350.000 oameni. Populația creștină nu dorea să lupte. Din Macedonia, de exemplu, circa

20.000 de oameni au trecut ca voluntari în armatele sârbă sau bulgară, iar din ținuturile albaneze n-au fost recrutate aproape deloc efective. Dincolo de consemnările în actele militare ale unităților nu sunt cunoscute efectivele reale aruncate de turci în luptă. Atașatul român la Sofia, de exemplu, considera că armata turcă din Tracia însuma 140.000 de oameni, din care garnizoana de la Adrianopol avea 42.000 de oameni. După război autoritățile militare române au apreciat trupele mobilizate de turci la 180.000 combatanți. A apărut, evident încă de la început, avantajul în forțe al aliaților balcanici, ceea ce a avut un rol extrem de important în rezultatul final al războiului. Deși în ambele tabere exista destul material învechit s-a folosit și armament modem, provenit din ambele blocuri militare, ai căror instructori acționaseră din plin în anii anteriori în zonă. De altfel, din punct de vedere militar, desfășurarea războaielor balcanice a constituit într-o anumită măsură o prefigurare, o „repetiție generală** a conflagrației mondiale, ceea ce și explică interesul cu care organismele militare ale Marilor Puteri au urmărit operațiile, prin intermediul multor trimiși militari, precum și numărul însemnat de lucrări consacrate acestor războaie

46 și publicate în anii 1913-1914, servind astfel instruirii și perfecționării pe plan militar. Alianța politică nu fusese însoțită de coordonarea acțiunilor militare, și cu atât mai mult de un plan operativ comun, astfel încât fiecare armată a fiecărui stat a acționat independent, pe fronturi diferite, fără coordonare, urmărind alte obiective strategice, dincolo de țelul final: zdrobirea adversarului. Armata turcă, în mod obiectiv, încă de la început, și-a fixat doar scopuri defensive, în timp ce era lovită concentric, din mai multe direcții de către inamic.

Pentru Serbia ideea fundamentală a planului de

război era concentrarea acțiunii principalelor forțe pe direcția Cosovo- Ovcepolie-Crivorieka, ofensiva urmărind, după distrugerea principalelor forțe turcești, pătrunderea cât mai adâncă spre sud, până la joncțiunea cu trupele grecești, în special pe valea Vardarului. Armata muntenegreană urma a se concentra spre apus, în direcția Shkodra, unde de altfel regele Nicolae intenționa să-și mute capitala. Trupe muntenegrene urmau a colabora cu armata sârbă și în zona Novipazar, lichidându-se astfel, încă din prima fază, intrândul ce separa cele două state, Serbia și Muntenegru. în viziunea comandamentului grec, cea mai mare parte a forțelor sale urma a acționa din Thessalia spre Salonic, în timp ce o armată secundară trebuia să desfășoare acțiuni în Epir, în special la lan- ina, și în sudul Albaniei, teritoriu râvnit atunci și mai târziu de cercurile de la Atena. Grosul forțelor bulgare urma să înainteze spre sud, sud-est, de-a lungul fluviului Marița, să blocheze Adrianopolul și să întreprindă un atac direct asupra Constan- tinopolului, unde regele Ferdinand se gândea să se încoroneze, pregătindu-și în acest scop chiar și o garderobă corespunzătoare. Comanda generală a trupelor revenea monarhilor (regele Nicolae, regele Petru I, regele Gheorghe) secondați de prinții moștenitori (Alexandru și Diadohul Constantin, precum și prințul Danilo). Armatele aliate aveau și o serie de generali remarcabili, precum Radomir Putnic și Stepan Stepanovici la sârbi, M.Savov, I.Ficev, V.Cutințev la bulgari, P.Daglis, C.Sapuntzachis la greci, I.Vucotici la muntenegreni. Armata turcă era condusă de însuși ministrul de război Nazim Pașa.

Operațiunile militare, începute încă din 8 octombrie,

47 alcătuind ceea ce a fost primul război balcanic, pot fi divizate în două etape, înainte și după armistițiul de la 4 decembrie 1912, ele încheindu-se

în general, pe uscat și pe mare, abia în ajunul semnării păcii de la Londra din 30 mai 1913. în paralel, cu intensitate mai mare sau mai mică, au avut loc și lupte între trupe turcești și populația albaneză ce începuse a se organiza în pro- priile-i detașamente o dată cu redeclanșarea răscoalei antiotomane în vara anului 1912. încă la sfârșitul lunii octombrie trupele muntenegrene ajungeau la litoralul adriatic și începeau asediul lung și dificil al însemnatei cetăți Shkodra, ceea ce a și generat ulterior o serie de complicații internaționale. Se înfruntau factorii din zonă: albanezii ce-și doreau o legitimă independență, Muntenegrul având în spate Serbia ce dorea o extindere, respectiv o cât mai mare ieșire la Marea Adriatică în această zonă în care se lovea de puternica opoziție a Austro-Ungariei, Viena fiind decisă, la un moment dat, de a interveni energic pe plan militar pentru contracararea planurilor sârbești, încă de la început, au fost eliberate regiunile Cosovo și sangeacul Novipasar. A doua zi după începerea efectivă a operațiunilor militare, la 21 octombrie, sârbii eliberau orașele Priștina și Cra- tovo. în zilele de 23-24 octombrie s-a desfășurat una dintre cele mai însemnate bătălii ale războiului, la Cumanovo, unde sârbii au obținut o categorică victorie, având drept urmare imediată eliberarea întregului teritoriu sârbesc, după care au pătruns în Macedonia. A fost străpunsă noua linie de rezistență turcă și, la 26 octombrie, a fost ocupat orașul Skoplje (Uskub), fiind lichidată și rezistența otomană de la Peci, vechea metropolă a ortodoxiei sârbești. în zilele de 16-19 noiembrie a avut loc bătălia de lângă Bitolia, victoria sârbească determinând retragerea în debandadă a forțelor turcești, spre zonele epirote și sprp litoralul adriatic, urmărite de trupele sârbe ce și-au stabilit controlul asupra unei părți a litoralului adriatic, în special în principalul port de acolo, Durres. Practic,

în decurs de o lună, armatele sârbe eliberaseră de sub stăpânirea turcească o bună parte din centrul și vestul Peninsulei Balcanice, jonctionând și cu trupele grecești. în continuare, pe frontul sârbesc, acțiunile militare au avut doar caracter local, sporadic.

48

Armata bulgară a început operațiunile la 18 octombrie, iar la 21 octombrie începea bătălia de la Kirkilise, câștigată a doua zi prin alungarea turcilor în plină derută, o serie de așezări fiind abandonate fără luptă. în zilele de 29 octombrie - 1 noiembrie s-a desfășurat bătălia de la Lule Burgas, înfruntându-se efective de peste 100.000 de oameni din fiecare tabără. Victoria a aparținut bulgarilor, care pierdeau 16.500 oameni, în timp ce turcii pierdeau peste 25.000, precum și întreaga artilerie. Bătălia a permis închiderea cercului în jurul Adrianopolului, principala bază otomană în Europa (în afară de Constantinopol), unde a urmat un asediu greu și îndelungat asupra unei armate turcești de circa 50.000 oameni, masată într-un oraș în care se refugiase și multă populație civilă. Armata turcă, demoralizată și silită a se retrage în dezordine, a fost surprinsă și de o epidemie de holeră care s-a răspândit apoi, făcând ravagii în întreaga Peninsulă Balcanică, lovind în vara anului 1913 și efectivele românești aflate în campania de peste Dunăre. La 9 noiembrie bulgarii au obținut un nou succes la Karaagaci. Astfel trupele turcești au fost silite să se retragă de-a lungul liniei de fortificații dintre Marea Egee și Marea Neagră, aflată la circa 45 km vest de Constantinopol și intrată în istorie cu denumirea de linia de la Ceatalgea. Aceasta cuprindea un sistem dublu de fortificații, cazemate și diverse alte întărituri, fiind în fapt însăși „cheia** Constantinopolului. în bătălia declanșată de bulgari la 13 noiembrie urma a se decide însăși soarta

capitalei otomane. Principalele lupte s-au dat în zilele de 17-19 noiembrie, fiind deosebit de înverșunate și sângeroase, soldându-se cu pierderi de circa 12.000 combatanți din rândurile bulgarilor, cele ale inamicului acestora nefiind cunoscute. Cu toate eforturile, bulgarii n-au reușit să-și atingă obiectivul și să străpungă spre Constantinopol, unde-și făcuseră deja apariția primele vase ale Marilor Puteri, ca și ale României, în scopul împiedicării pătrunderii bulgarilor, dar și în scopuri umanitare, cum era cazul românesc. Pe frontul de la Ceatalgea s-a trecut la război de poziții până la încheierea armistițiului. Acesta a fost primul caz din veacul nostru al unui nou tip de operațiuni ce vor avea apoi o răspândire generalizată în vremea primei conflagrații mondiale. între timp, o armată bulgară de

49 circa 110.000 oameni, căreia i s-a adăugat și un corp sârbesc de 32.000 oameni, au continuat asediul Adrianopolului început la 31 octombrie, asediu ce s-a prelungit până în primăvara viitoare. Efective bulgare mai reduse au înaintat spre Stip, Struma și Doiran, deci în Macedonia, alte efective ajungând până în apropierea Salonicului.

Armata greacă și-a început și ea operațiunile pe mare și uscat. Erau cucerite o serie de insule (Lemnos la 21 octombrie, Thassos la 30 octombrie), flota grecească, mult superioară celei a inamicului, asigurând și o eficientă transportare a efectivelor militare pe diverse teatre de operațiuni terestre. Armata greacă din Thessalia a obținut în zilele de 19 și 21 octombrie victorii la Elasona și Sarandaporos, după care înaintarea ei spre nord s-a făcut fără probleme deosebite. S-a ajuns la o acțiune convergentă, o competiție, o goană chiar, pentru Salonic, din partea tuturor celor trei aliați, fiecare urmărind, justificat sau nu, să ia controlul asupra acestui centru deosebit de însemnat, în care atunci

compoziția etnică era extrem de pestriță, numeric predominând, de fapt, elementul evreiesc, urmat de cel turcesc. La 8 noiembrie, grosul forțelor grecești se afla la periferia orașului în care era o garnizoană de circa 25.000 oameni. Sub presiunea consulilor străini, Taksub Hasan Pașa a ordonat capitularea, predând practic orașul grecilor. La 9 noiembrie, primele trupe grecești au intrat în Salonic, fiind urmate în același timp de cele bulgare, iar în ziua următoare de unități ale unui regiment de cavalerie sârbă. Căderea Salonicului a avut importante urmări strategice și diplomatice. Armata turcă, atât cât mai rămăsese din ea, era definitiv scindată într-o grupare occidentală de proporții mai reduse, înspre Adriatică, și o alta orientală, în Tracia. Armata greacă, cuprinzând un însemnat număr de efective, aduse în bună parte din Tracia și Macedonia, a ocupat întregul Epir și a ajuns până la Corcea. încă de la 18 octombrie începuse asediul cetății lanina, a treia fortificație ca însemnătate în ceea ce fusese Turcia europeană. Circa 22.000 de turci au rezistat acolo unui asediu ce s-a prelungit cu lupte neîntrerupte, chiar și în perioada armistițiului general, până la 6 martie 1913 când s-a semnat și acolo actul de capitulare. între timp flota greacă a

50 reușit eliberarea și a altor insule, precum Tenedos, Imbros, Chios, Mytilene, blocându-se, totodată, liniile de comunicație spre Constantinopol, ca și transportul de trupe și aprovizionarea dinspre Asia Mică înspre teatrul european de operațiuni.

Așadar, în câteva săptămâni, printr-o serie întreagă de bătălii, aliații realizaseră mult mai mult decât speraseră ei înșiși. Pe cele șase teatre principale de operațiuni militare turcii suferiseră înfrângeri catastrofale, pierzând practic toate teritoriile lor europene, cu excepția unei fâșii din jurul capitalei, a Peninsulei Gallipoli și a celor trei fortărețe izolate în teritoriul controlat de învingători.

încă de la 3 noiembrie, paralel cu rezistența militară sortită eșecului, Turcia a făcut o serie de eforturi, fie pe lângă Marile Puteri, fie pe lângă aliați, pentru încheierea unui armistițiu. La rândul lor, la 15 noiembrie, aliații propuneau un armistițiu pe următoarele baze[5]:

1) cedarea către aliați a tuturor teritoriilor ocupate, în afara acelora a căror soartă urma a fi reglementată de Marile Puteri, ca de exemplu Albania;

2) evacuarea Adrianopolului, lanninei, Shkodrei și Bitoliei (Monastir);

3) transferarea către statele balcanice a unei părți a datoriei otomane;

4) semnarea unui tratat de comerț;

5) posibila plată a unei despăgubiri de război.

Ca și cum n-ar fi suferit o serie de catastrofale înfrângeri, Turcia contrapropunea autonomie în Macedonia, păstrarea Traciei și a insulelor egeene etc., ceea ce a stârnit în țările balcanice o stare de stupoare și revoltă.

Marile Puteri, care fuseseră influențate de puternica convingere din rândurile diplomaților, militarilor și a opiniei publice privind superioritatea otomană și lipsa de orice șanse de victorie pentru aliații balcanici, s-au găsit în fața unei realități istorice neașteptate, cu totul noi, care le complica și chiar le anula planurile și în general întreaga lor politică în zonă. Exista și teama că focul războiului aprins în Balcani putea să se extindă mai departe într-un moment în care, deși doreau și se

 pregătiseră, nici unul din blocuri nu-și asuma declanșarea atunci a unui conflict european, deci mondial. în acest context, diplomația europeană intervenea pentru oprirea vărsării de sânge și mutarea confruntării la masa tratativelor. S-a ajuns astfel, și pe baza unor concesii pe care turcii s-au

declarat a fi dispuși să le facă, la semnarea la 3 decembrie, pe frontul de la Ceatalgea, a unui armistițiu între o delegație bulgară, compusă din S.Danev, prim ministru, M.Savov, locțiitorul comandantului suprem, și I.Ficev, șeful Marelui Stat Major bulgar, ce reprezentau nu numai Bulgaria, ci și Serbia și Muntenegru, pe de o parte, și delegația turcă, compusă din Nazim Pașa, ministru de război și comandant suprem, Reșid Pașa, ministrul comerțului, și col. Aii Riza Bey, pe de altă parte. Ostilitățile erau oprite pe toată durata negocierilor de pace ce urmau să înceapă în cel mult zece zile la Londra. Trupele fiecărei părți beligerante urmau să rămână pe pozițiile pe care se aflau în momentul semnării. încheierea armistițiului s-a făcut fără implicarea Greciei, continuând fără prea mare amploare ostilitățile greco-otomane, în timp ce delegația greacă, condusă de însuși primul ministru, E.Venizelos, purta tratative la Londra.

în capitala britanică tratativele au început la 16 decembrie și timp de mai multe săptămâni s-au desfășurat în paralel și separat reuniuni ale beligeranților, precum și reuniuni ale ambasadorilor Marilor Puteri. După cum se va arăta, tot acolo s-a desfășurat și o acțiune diplomatică a guvernului român.

După ce Turcia suferise însemnate înfrângeri și pierderi teritoriale, ce urmau a fi consfințite la Londra, situația internă din statul otoman s-a modificat din nou din punct de vedere politic, în urma unei lovituri de stat din 10/23 ianuarie 1913 a „Junilor Turci", deciși, între altele, să continue rezistența, deci menținerea unor stări anacronice în ceea ce nu mai era de fapt Turcia europeană. Aliații s-au decis să părăsească tratativele. La 16/29 ianuarie denunțau armistițiul, iar patru zile mai târziu, la 3 februarie, erau reluate pe toate fronturile operațiunile militare. Perioada armistițiului fusese folosită de părțile beligerante, mai ales de Bulgaria

și Turcia, pentru a îmbunătăți situația propriilor trupe pentru viitoarea acțiune. Noul comandant suprem turc,

Izzet Fuad Pașa, remarcabil militar format la școala germană, a reușit să consolideze frontul de la Ceatalgea, înlocuind acolo trupele decimate de arme sau de holeră cu altele proaspete aduse din Asia Mică. Totodată a reușit să formeze în Peninsula Gallipoli armata de la Bolair ce urma să desfășoare o energică ofensivă pe direcția Adrianopolului. De la Bolair ofensiva turcă a fost declanșată la 5 februarie, și a durat până la 9 februarie, soldându-se însă cu oprirea și apoi împingerea la bazele de plecare a armatei turcești, eșuând astfel ultima încercare turcească de despresurare a Adrianopolului, urmând apoi lupte locale, adeseori sângeroase și pe acest front.

Adrianopolul, odinioară capitală a sultanilor, era atunci principala preocupare pentru cercurile politice și militare, urmărindu-se o salvare cu orice preț. împotriva unor trupe de peste 50.000 oameni, asediatorii bulgaro-sârbi concentraseră circa 140.000 combatanți. Asaltul final a început în noaptea de 24-25 martie, iar la 26 martie aliații au pătruns în oraș. Ocuparea Adrianopolului a avut urmări însemnate pe plan militar, provocînd, totodată, un amplu răsunet în întreaga Europă. Armata bulgară de la Ceatalgea putea fi mai bine aprovizionată, întărită cu noi efective și nu mai avea în spate un potențial pericol, profilându-se în felul acesta eventualitatea, în săptămânile următoare, a unei noi tentative de străpungere în forță spre Constantinopol. în februarie, martie, aprilie s-au dat sângeroase și înverșunate lupte între sârbo-muntenegreni și garnizoana turcă la Shkodra. Mai multe asalturi au eșuat. în apropiere a apărut flota austro-ungară căreia i s-au alăturat la 10 aprilie și

vase ale Marilor Puteri, ce deciseseră, având în vedere și criteriul etnic, justificat, dar mai ales presiunea Vienei, ca orașul Shkodra și zona înconjurătoare să intre în componența teritorială a viitorului stat albanez, Muntenegrul și deci Serbia nevăzându-și realizat planul unei ieșiri la Marea Adriatică. Trupele sârbești s-au retras, fiind transportate în patrie prin Salonic, în timp ce muntenegrenii au prelungit asediul. Essad Pașa, comandantul garnizoanei, în schimbul unei sume de bani și contra promisiunii de a putea păstra pe cei circa 24.000 militari ai garnizoanei la dispoziția sa (albanez fiind, dorea să se implice în luptele

53 politice ce se anunțau deja în noua țară în curs de formare), a capitulat și la 24 aprilie regele Muntenegrului, cu trupele sale, a ocupat orașul. Sub presiunea Marilor Puteri, la 14 mai 1913, era silit să ordone evacuarea, acolo stabilindu-se o unitate internațională de 1.000 oameni (ulterior s-a adăugat și o mică unitate românească, expediată în vederea rezolvării problemelor legate de urcarea pe tron a prințului de Wied, nepotul reginei Elisabe- ta). în paralel, continuaseră operațiunile de asediere la lannina, ce capitulase la 5 martie 1913, când a fost încorporată la Grecia. Au continuat operațiunile escadrelor grecești, când au fost ocupate cele mai importante insule egeene, cu excepția Dodecanezului, ocupat de Italia. Mai multe tentative de deblocare a Dardanelelor, întreprinse de turci, au eșuat.

Turciei, nemaistăpânind decât capul de pod din fața capitalei și Peninsula Gallipoli și neîntrevăzându-se nici o perspectivă de schimbare în cursul războiului, nu i-a rămas decât a se înclina în fața situației. Programul echipei conducătoare a „Junilor Turci“ se prăbușise și el. Aceasta a solicitat armistițiul, care a și fost semnat la 14 aprilie 1913 între comandanții trupelor beligerante pe frontul de

la Ceatalgea, aderând apoi și ceilalți beligeranți. Armistițiul s-a prelungit în câteva rânduri în timpul noii etape a Conferinței de la Londra, până la încheierea acesteia și semnarea tratatului din 17/30 mai 1913 ce punea capăt primului război balcanic, deschizând însă, totodată, și calea spre un al doilea război între foștii aliați. Dacă pierderile materiale n-au fost calculate, după unele aprecieri, pierderile umane în morț>, răniți, dispăruți s-au ridicat la 153.000 pentru turci și circa 142.000 pentru învingători (Bulgaria - 73.000, Serbia - 30.000, Grecia - 28.600, Muntenegru - 10.000).

Desfășurarea operațiunilor militare, nu o dată sângeroase de la Marea Neagră la Marea Adriatică, fusese dublată de agitații și acțiuni în diferitele capitale europene, mai cu seamă ale Marilor Puteri, dar și ale unor state mai mici, între care și România aflată în imediata apropiere a focarului de război și direct interesată în rezultatele unei evoluții ce devenea din ce în ce mai imprevizibilă.

54

Situația internă a Imperiului otoman, respectiv răscoalele garnizoanelor, intensificarea luptelor albanezilor, căderea temporară a guvernului „Junilor Turci", întărirea anarhiei ce înrăutățea situația populației creștine, primele manifestări clare de detașare a populațiilor arabe și în general neotomane din Orientul musulman, îngrijora în egală măsură în toamna anului 1912 cancelariile europene și opinia publică din țările respective. Formarea alianței balcanice, inițial sub egida Rusiei, cu toate măsurile de menținere a secretului, începea a fi cunoscută, iar pregătirile nemijlocite de război ale aliaților, ce nu mai puteau fi ignorate, amenințau nu numai un statu-quo dorit de mulți dar profilau și o nouă criză balcanică în cu totul alte condiții și deci cu eventuale finalizări complet diferite de ceea ce se

întâmplase în vremea precedentei crize din anii 1908-1909. Situația se complica și pentru că într-un fel se profila o revanșă a Antantei și mai ales a Rusiei, marea înfrântă din vremea crizei bosniace. Interveneau, de asemenea, și factori ce țineau de întreaga complexitate a raporturilor dintre componenții fiecăreia dintre grupările politico-militare, în funcție de interese și obiective specifice în zonă și nu numai. Pe de altă parte, nu puteau fi ignorate repeziciunea evenimentelor și, ca atare, imprevizibilele direcționări ale acestora. Pentru a preîntâmpina un război pe care nu-1 dorea și care se apropia cu pași repezi, printr-o notă adresată capitalelor europene la 14 august 1912, Berchtold intenționa a face apel din nou la atât de des folosita în trecut și atât de ineficienta în fond „reformare" în statul otoman. El preconiza o treptată descentralizare administrativă în Turcia europeană, având în vedere numai crearea unei Albanii autonome cu o însemnată extindere teritorială, aceasta urmând a deveni o bază de sprijin a intereselor dublei monarhii în Balcani. Reacția în marile capitale a fost evazivă, reținută și, în fond, negativă, însă diversele acțiuni de răspuns și mai ales insistențele de ultim moment ale Rusiei pe lângă aliații balcanici de a nu trece la acțiuni militare demonstrau dorința Marilor Puteri de a păstra în acel moment în Balcani liniștea și mai ales statu-quo-ul teritorial, nepermițând astfel o emancipare națională, și îndreptățită, și necesară. N-a fost luată atunci în considerare o experiență a

 istoriei, și anume că în Turcia tentativele, mai mult sau mai puțin finalizate, de introducere a unor reforme n-au dus niciodată la rezultate trainice și profunde, stimulând, în schimb, acțiunea forțelor centrifugale din cele mai diverse ce măcinau un imperiu considerat, de altfel, de toată lumea ca

„omul bolnav" sau chiar „muribund" al Europei, căruia nimic nu-i putea salva, ci doar prelungi cel mult existența. Agitația cancelariilor a avut asupra statelor balcanice un efect invers. Turcia simțindu-se în fond protejată, deci asigurată, și-a exprimat fermitatea în respingerea cererilor venite din capitalele balcanice, unde își făcea tot mai mult loc teama că un eventual compromis și apoi demers al Marilor Puteri ar putea amâna *sine die* înfăptuirea planurilor lor, anihilându-le, totodată, eforturile diplomatice și militare din ultima vreme. Astfel s-a ajuns la mobilizarea generală din zilele de 29 și 30 septembrie și declarația de război a Muntenegrului din 8 octombrie. între timp, după lungi tratative, Marile Puteri au ajuns la un fragil acord în problemele balcanice. în ziua de 10 octombrie au trimis Turciei o notă în care, invocând articolul 23 al Tratatului de la Berlin, cereau introducerea unor reforme sub controlul Marilor Puteri. Tot în aceeași zi, Austro-Ungaria și Rusia înaintau aliaților balcanici o notă mult mai hotărâtă, prin care condamnau toate măsurile ce amenințau pacea și exprimau decizia ca în cazul unui eventual război să nu se permită nici un fel de schimbări teritoriale pe seama Turciei. în răspunsul lor, aliații au reafirmat necesitatea unor reforme hotărâte și radicale, exprimându-și și scepticismul generat de numeroase promisiuni nerespectate de până atunci. Mergând pe o direcție nouă în fond, și tot mai evidentă ulterior, a ieșirii de sub tutela Marilor Puteri, își exprimau hotărârea de a se adresa direct guvernului turc. Prin note identice prezentate la Constantinopol la 13 octombrie 1912, i se cerea Turciei ca, în înțelegere nu numai cu Marile Puteri, ci și cu statele balcanice (idee exprimată pentru prima dată), să treacă imediat la aplicarea unor reforme bazate pe recunoașterea principiului naționalităților în plan regional, urmând a se asigura autonomie

administrativă, adunări rezultate din alegeri, miliție locală, instrucție liberă etc. Nota care avea și caracter de ultimatum nu a primit răspuns, ceea ce a dus la generalizarea

56 acțiunilor războinice începând cu zilele de 17 și 18 octombrie. La 3 noiembrie Turcia solicita medierea Marilor Puteri și implicit oprirea operațiunilor militare, cu rezultate catastrofale până atunci pentru Constantinopol. La 11 noiembrie o ofertă directă de armistițiu făcută Bulgariei era respinsă la Sofia, unde exista convingerea amețitoare a unei iminente intrări a țarului Ferdinand în Constantinopol. Tulburarea profundă a „ordinei" stabilite la Congresul de la Berlin a determinat reacții, mai ales că în șase săptămâni fusese practic lichidat un eșafodaj politic european ce dura de aproape cinci veacuri și însuși Imperiul otoman se clătina pe marginea prăpastiei. Perspectivele imediate erau legate și de modificarea substanțială a hotarelor statelor naționale din zonă. Astfel victoriile aliaților își aveau, în parte, pentru fiecare cobeligerant, rezonanță în marile capitale. Austro- Ungaria, având în granițele sale milioane de slavi sudici dornici de libertate, se temea de întărirea Serbiei, un „Piemont*[1] al Balcanilor și, totodată, stavilă în calea unei dorite expansiuni spre sud. Pe lângă extinderea în teritorii foste otomane până atunci, Serbia părea a se extinde și spre Adriatică, ceea ce era întru totul inacceptabil pentru Viena. Astfel, declarându-și la 4 noiembrie 1912 neutralitatea, a ordonat, totodată, o mobilizare parțială, pregătindu-se să intervină. Germania s-a implicat direct în sprijinirea aliatului său. Totodată, văzând proporțiile și consecințele catastrofei otomane, a sfătuit guvernul turc condus de Kiamil Pașa să accepte suspendarea acțiunilor militare și participarea la tratative. Poziția Germaniei, spre

deosebire de cea a monarhiei bicefale, a fost mai suplă, a cunoscut chiar unele oscilații și o înclinare spre compromis, fiind însă tot timpul influențată de teama întăririi sensibile a Greciei, Muntenegrului și Serbiei, ceea ce în viziune germană însemna o consolidare a pozițiilor Antantei în zonă. Astfel, după ce inițial Germania părea a-și da acordul și chiar a sprijini pretențiile țarului Ferdinand, a optat pentru menținerea, atât cât se mai putea, a factorului otoman. A sprijinit în modul cel mai direct lovitura de stat a „Junilor Turci[11] din 10/23 ianuarie 1913, obținând astfel controlul nemijlocit asupra armatei turcești, precum și asupra diplomației turce, situație cu profunde urmări apoi în evoluția

 primei conflagrații mondiale. Deocamdată, obținând sprijinul diplomatic al germanilor și cu aprobarea acestora, noul guvern constantinopolitan a rupt tratativele, redeclanșând războiul.

Franța a intervenit indirect, președintele Poincarâ sprijinind permanent poziția Rusiei și acțiunea acesteia. Multă vreme Anglia a depus cele mai mari eforturi pentru ca aplanarea conflictului să se facă sub directa îndrumare și supraveghere a Londrei, ceea ce s-a și întâmplat. Diversele conferințe și reuniuni ce începeau la Londra, la 14/27 decembrie, s-au desfășurat sub conducerea, atentă și nu o dată cu tendințe dictatoriale, a ministrului de externe britanic, E.Grey. Pentru mai multe săptămâni, Londra a fost locul în care diplomația Marilor Puteri s-a manifestat din plin.

încă din 14/27 decembrie a fost recunoscută independența Albaniei proclamată anterior de reprezentanții legitimi la Vlora, la 28 noiembrie 1912, consfințindu-se astfel împlinirea unei aspirații a poporului de la țărmul adriatic. Fixarea granițelor viitorului stat, precum și diversele aspecte ale viitoarei sale organizări instituționale, amânate atunci, au constituit încă multe luni obiect al

discuțiilor și confruntării între diversele cancelarii, practic situația noului stat nefiind reglementată definitiv decât la Conferința de pace de la sfârșitul primului război mondial, datorită, de altfel, nu numai Marilor Puteri, ci și statelor balcanice vecine care, în fond, nu doreau o Albanie independentă, ci împărțirea teritoriului de acolo prin extinderea propriilor lor frontiere.

La Londra delegațiile beligeranților învingători, acționând atunci unitar, au solicitat renunțarea de către Turcia la toate teritoriile aflate la apus de linia Redosto-Midia, la Creta și la toate insulele Mării Egee. Inițial, Poarta, ignorând evidentele realități, a respins orice cedare teritorială, declarându-se de acord doar cu crearea a două autonomii: Albania și Macedonia. Probabil că acceptarea unei asemenea soluții ar fi fost oricum o soluție mai bună, în virtutea principiului etnic, istoric, politico- diplomatic chiar, însă balcanicii au respins hotărât propunerile venite din partea guvernului de la Constantinopol. Ulterior, turcii au adoptat o poziție mai rezonabilă, renunțând la teritoriile

58 balcanice centrale (Macedonia, parțial Tracia și Epir), menținând ideea autonomiei Albaniei și, mai ales, manifestând obstinație în păstrarea vilaetului Adrianopol (reprezentantul turc Osman Nazim Pașa declara că nu poate renunța la Adrianopol, el fiind pentru turci „ceea ce este Moscova pentru ruși"). întreaga atmosferă de la Londra era caracterizată sugestiv și pertinent de un diplomat și om politic al vremii: „Negocierile dintre aliați și turci au mers greu chiar de la început... Turcii vroiau să câștige timp sperând că Marile Puteri își vor pierde răbdarea și vor interveni în favoarea lor. Asemeni, ei mai sperau în dezbinarea aliaților, ceea ce de fapt se și întâmpla, căci bulgarii, prin glasul lui Danev, se țineau de minciuni și de intrigi contra grecilor, sârbilor și românilor". Spre mijlocul lunii ianuarie, în

fața ultimatumului aliaților și a presiunii Marilor Puteri în problema Adrianopolului, Poarta a cedat însă, înainte de a se ajunge la un acord scris, sus arătata lovitură de stat de la Constantinopol a repus totul în discuție, ajungându-se în final la un eșec al conferinței beligeranților, care au și părăsit capitala britanică. Acolo însă au continuat lucrările conferinței ambasadorilor celor șase Mari Puteri ce discutau separat și peste capul celor interesați tocmai diversele probleme balcanice. Acolo se ducea lupta dintre cele două blocuri ale Marilor Puteri, pe baza intereselor lor globale sau din zonă, iar popoarele balcanice erau obiect al tocmelilor lor. Conferința ambasadorilor s-a ocupat, mai ales, de acele probleme și reglementări teritoriale, care în opinia diferiților reprezentanți ai Marilor Puteri erau în detrimentul lor. Astfel vii dispute a provocat extinderea Serbiei spre vest, prin ieșirea la mare, căreia i se opunea vehement Austro-Ungaria. Aceasta a avut și un anume aspect pozitiv indirect, pentru că a năruit planurile guvernului sârb și grec de împărțire a teritoriilor albaneze, ajungându-se totuși ca diferite teritorii locuite de albanezi, nu puține, să rămână în interiorul granițelor vecinilor lor, cu repercusiuni asupra evoluției ulterioare a raporturilor interbalcanice. Acordul, chiar parțial, în problema albaneză, a dus la intervenția militară directă a vaselor unora dintre Marile Puteri la Shkodra, în mai 1913, și la prezența acolo a unei misiuni militare europene.

Conferința de la Londra a mai fost confruntată și cu alte probleme, precum soarta Epirului, a regiunii aromânești a Pindului, a insulelor egeene, a Dodecanezului etc. Li s-a adăugat la un moment dat și diferendul româno-bulgar, respectiv problema Cadrilaterului. Preocupările diplomaților europeni s-au amplificat și datorită faptului că, în fond,

desfășurarea operațiunilor militare în cea de-a doua fază a războiului balcanic nu a mai modificat substanțial situația existentă la debutul conferinței de la Londra. Era tot mai evident că de pe teatrul de război centrul de greutate al problemei se strămuta în planul fricțiunilor și intereselor Marilor Puteri. în martie 1913 ambasadorii Puterilor elaborau un proiect pentru pace. în esență, Turcia pierdea toate posesiunile europene de la apus de linia Enos-Midia, dar păstra Constantinopolul (Rusia avertizase atunci hotărât: „sau noi sau turcii**). Se reglementau soarta frontierelor albaneze și împărțirea insulelor egeene. Se respingeau cererile aliaților de despăgubiri de război, transferându-li-se însă o parte proporțională din datoria otomană, al cărei cuantum urma a fi stabilit ulterior printr-o conferință specială ce urma a se întruni la Paris.

Combatanții epuizați, ajungând la un armistițiu, s-au reașezat la Londra la masa tratativelor, între membrii delegației turce aflându-se și românul Nicolae Batzaria, pe atunci ministru în guvernul „Junilor Turci**, bucurându-se de depline împuterniciri să semneze un act care, în fond, urma să legalizeze dispariția parțială a Imperiului otoman. Existând aceeași tendință a discuțiilor interminabile și fără efect, E.Grey a somat ultimativ delegații să semneze tratatul, ceea ce s-a și întâmplat, solemnitatea respectivă desfășurându-se la 17/30 mai 1913. Cele șapte articole ale tratatului materializau într-un act internațional acordul prealabil la care ajunseseră Marile Puteri. Otomanii păstrau în Europa doar un mic teritoriu, mărginit de linia Enos-Midia, conform articolului 2, nefiind reglementată însă problema unei complete și definitive împărțiri prin frontiere a teritoriilor la care Constantinopolul era silit să renunțe. Articolul 3 reglementa diversele aspecte ale problemei albaneze. Articolul 4 consfințea unirea Cretei cu Grecia, dar rezerva Marilor Puteri soarta insulelor egeene și a Muntelui Athos.

Semnarea tratatului părea a aduce în Balcani și pacea mult dorită și împlinirea unor aspirații legitime și de durată. în fond era lichidată multiseculara stăpânire otomană, anacronică și politic, și social. Locul unei entități multinaționale de caracter imperialist urma a fi luat de state naționale, ceea ce trebuia să se constituie și într-un factor favorizant de progres pentru popoarele respective. Statele învingătoare primeau recunoașterea unirii la frontierele anterioare a unor importante teritorii. Muntenegru primea o parte din sangeacul Novipazar, din Metohia și din zona Scutariotă. Serbia primea cea mai mare parte a sangeacului, de fapt, „vechea Serbie". Grecia își asigura unirea unei însemnate părți a Epirului și se întregea cu Thessalia. Bulgaria primea importante teritorii în Tracia. Rămânea însă nerezolvată o însemnată problemă, soarta viitoare a Macedoniei. Stabilirea acolo a unui regim de ocupație bazat pe un condominium bulgaro-sârbo-grec era rod al unor orientări politice divergente legate de aspirațiile capitalelor respective, de neînțelegerile din perioada încheierii alianței, când problema fusese discutată fără a se ajunge la un acord, astfel încât tendințele acestor state deschideau drum liber unui nou conflict ale cărui prime semne se făcuseră simțite chiar înainte de așternerea la Londra a semnăturilor pe tratatul ce se dorea o garanție a păcii balcanice.

Cu 40 de zile înaintea declanșării noului conflict, gen.Savov, mâna dreaptă a țarului Ferdinand și responsabilul suprem în cadrul armatei, trimitea președintelui Consiliului de Miniștri al Bulgariei o telegramă în care arăta, printre altele: „cred că suntem datori să ne silim, acoperindu-ne totuși responsabilitatea în ochii Puterilor, să provocăm un conflict cu aliații noștri ca să-i punem în neputință o dată pentru totdeauna, printr-o victorie decisivă, de a ne împiedica îndeplinirea

programului nostru național. Niciodată momentul nu o să fie așa de priincios ca acuma". Telegrama e relevantă pentru o evoluție ce a dus la declanșarea unor ostilități militare, cu rezultate contrare celor preconizate și dorite de semnatarul său.

încheierea primului război balcanic aducea pe prim plan o serie de contradicții generate atât din zona balcanică, cât și din

61 capitalele europene. Acționau atunci factori din cei mai diverși, unii obiectivi, alții subiectivi, unii decurgând din realitățile etnice ale unor regiuni ce alcătuiau adevărate mozaicuri de populații diferite etnic, altele decurgând din orientări naționaliste și șovine ale unor cercuri conducătoare dornice de expansiune, existente în fiecare din capitalele balcanice. Apoi, într-un fel sau altul, fiecare dintre statele din zonă avea în spate una sau mai multe dintre Marile Puteri, ce căutau să-și realizeze propriile lor obiective și prin intermediul micilor state sud-est europene. Interese dinastice frizând nu o dată aventurierismul, agitațiile adeseori și demagogice și violente ale șoviniștilor și militariștilor, pretențiile de hegemonie în Peninsula Balcanică se manifestau într-un fel sau altul. Se adăuga și dorința Puterilor care, neputând să-și aservească în totalitate în favoarea unui bloc sau a celuilalt alianța balcanică, s-au străduit să lichideze ceea ce putea să devină, în locul Turciei, un fel de putere care să ocupe un loc în concertul european, așa cum, de altfel, preconizase o dată, vremelnic, chiar împăratul Wilhelm al II-lea. S-a adăugat din cauze proprii arătate în altă parte poziția și apoi acțiunea României. Problema cheie, generatoare de neînțelegeri între statele aliate învingătoare, un fel de nod gordian, era ținutul Macedoniei istorice, dorită, în întregime sau în cea mai mare parte, de către toate cele trei state limitrofe și, mai ales, era ținta tendințelor hegemoniste și „imperiale** ale lui

Ferdinand al Bulgariei, ce se dorea restaurator deopotrivă, atât al Imperiului lui Samuel, cât și al Imperiului basileilor constantinopolitani de altădată. Ca urmare, s-a ajuns la o înlănțuire de evenimente în care nu s-a luat nici măcar o dată în considerație alternativa, legitimă de altfel, a creării unui stat al Macedoniei, ci, dimpotrivă, s-a efectuat o triplă împărțire, acțiune care în perspectivă istorică nu a liehidat diferendele dintre ele, acestea manifestându-se în diverse forme și menținându-se până în zilele noastre. Problemele macedonene constituiseră și înainte un dosar voluminos al raporturilor interstatale din zonă și doar prezența otomană acolo făcuse ca înfruntările să nu capete o formă explozivă. Lichidarea stăpânirii otomane punea părțile implicate în imperioasă necesitate de a rezolva într-un fel

62 problema. în cursul formării alianței lor, Serbia și Bulgaria ajunseseră la un fragil acord, modificat ulterior în mai multe rânduri, a cărui materializare urma, în fond, a depinde de rezultatele efective ale războiului și de medierea Rusiei. Bulgaria și Grecia nu reglementaseră anterior nimic în problema macedoneană. în timpul războiului au început să se acutizeze relațiile sârbo-bulgare. Bulgaria își concentrase cea mai mare parte a efortului militar pe frontul din Tracia, pe direcția Constantinopol, și în aceste condiții o însemnată parte a Macedoniei (inclusiv teritorii pe care prin acordul secret Serbia le recunoscuse ca urmând a intra în componența Bulgariei) a fost ocupată de trupele sârbești ce au făcut acolo, pe un front larg, joncțiunea cu trupele grecești, între Atena și Belgrad ajungându-se ulterior, relativ ușor, la delimitarea viitoarei lor frontiere comune, deci la divizarea teritoriului macedonean în părțile apusene. între timp, Bulgaria eșua în planurile de extindere spre Constantinopol și

devenea tot mai insistentă în a cere „compensații" spre apus, respectiv în Macedonia și, parțial, în Tracia. Serbia, oarecum conciliantă la început, atâta timp cât a avut speranța unei extinderi teritoriale spre Marea Adriatică, a devenit tot mai decisă a obține o maximă extindere în zona Vardarului. Exprimând aceleași intenții, Bulgaria a invocat la un moment dat nu numai decizia Marilor Puteri de evacuare a unora din pozițiile ce le ocupase în apropierea Constantinopolului și pe malul Mării Marmara, dar și impunerea pierderii Silistrei ce revenea României prin Protocolul de la Petersburg, justificând și pe această cale mărirea teritoriului ce urma să-i revină. Invoca, de asemenea, și contribuția mai mare avută, chipurile, în zdrobirea dușmanului, inclusiv în folosul Serbiei și Greciei. Stările de lucruri erau extrem de complicate prin faptul că Austro- Ungaria sprijinea fenn Sofia, împingând-o chiar la un război, în timp ce Rusia sprijinea, în fond tot atât de ferm, Serbia. Ocuparea de către greci a Salonicului dăduse prilejul unor tratative bulgaro-grecești, care, desfășurate în mai multe runde, au eșuat în final, responsabilitatea revenind părții bulgare. Fixarea finală în Tracia răsăriteană a graniței, nu pe linia Enos-Midia, ci pe linia Redosto-Midia, sub garanția Marilor Puteri, era

63 considerată de Bulgaria tot ca o „amputare", deci nedreptate. Problemele teritoriale au ieșit din cadrul strâmt și relativ mai liniștit al cancelariilor și cercurilor guvernante. O campanie șovinistă prin presă, întruniri ale tuturor părților implicate, ca și acțiuni pe lângă Marile Puteri au antrenat în aceste ciocniri mase largi de oameni din țările respective, adeseori manipulate și induse în eroare, s-a creat o anume stare de spirit, o psihoză războinică împotriva vecinilor considerați până de curând ca frați și deveniți acum mai mari dușmani decât turcii

odinioară. Inițierea unor tot mai mari concentrări de trupe de-a lungul granițelor și pe linia de demarcație a provocat o serie de ciocniri locale și a potențat starea de tensiune. în acest fel precipitarea evenimentelor a făcut să se prăbușească vechea alianță balcanică și să apară noi forme de alianță. încă la 5 mai 1913, apropierea între Serbia și Grecia se materializa într-un protocol al unei înțelegeri, căruia i s-a adăugat la 14 mai o convenție militară preliminară, pentru ca la 1 iunie, concomitent la Atena și Belgrad, să se semneze un tratat de prietenie și alianță defensivă, în cele 11 articole ale tratatului erau reglementate problemele reciproce, cele ale raporturilor legate de viitoarea stabilire a granițelor greco-bulgară și sârbo-bulgară „pe principiul efectivei ocupări" (se recunoștea decizia finală a Antantei în cazul unui nou diferend balcanic). Noua alianță, în felul acesta, se punea sub oblăduirea Antantei, în timp ce Sofia miza pe Austro-Ungaria ce dorea să lovească cât mai puternic în Serbia, prin armata sofiotă. Conflictul ce se anunța se constituia astfel într-o nouă înfruntare de blocuri, apărând iarăși pericolul degenerării în conflict european. în constituirea alianței a fost luat în considerație și factorul românesc, făcându-se la București oferte de aderare, din partea Serbiei și Greciei. România a refuzat o aderare formală, dar la 10 iunie o notă a guvernului român remisă Marilor Puteri anunța hotărârea României de a renunța în caz de viitor conflict la poziția de neutralitate ce o adoptase în vremea războiului ce abia se încheiase. Rusia a încercat în mai multe rânduri, inclusiv printr-o intervenție ultimativă a țarului Nicolae al II-lea pe lângă monarhii balcanici, să oprească evoluțiile spre război. Tentativele succesive de rezolvare a situației păreau a

duce totuși la o rezolvare fără război. în aceste condiții, un grup restrâns de factori responsabili din Bulgaria, în frunte cu țarul Ferdinand (acordul guvernului bulgar este o problemă controversată de opt decenii în istoriografie) a decis ca diferendul să fie rezolvat pe calea armelor și Europa, în primul rând Rusia, să fie pusă în fața faptului împlinit. încă din 20 iunie se ordonase armatei a fi gata de atac. La 28 iunie, din ordinul generalului Savov, Armata a IV-a urma să atace, fără declarație, prin surpriză, trupele sârbe aflate pe râul Bregalnița, în noaptea de 29-30 iunie 1913. în dimineața zilei de 30 iunie, în aceleași condiții, Armata a Il-a avea ordin să atace trupele grecești din zona Salonicului. Ambele ordine au fost executate.

în dimineața zilei de 30 iunie 1913 se declanșa astfel cel de-al doilea război balcanic. în decursul celor mai puțin de 30 de zile de lupte efective, pe mai multe fronturi, aveau să se opună diferitele state balcanice, după cei trei beligeranți inițiali, Bulgaria, Serbia și Grecia, intrând, pe rând, în război Muntenegru, România și Turcia.

Reaprinderea războiului în Balcani a determinat, în condiții deosebite și datorită unei cauzalități izvorâte din întreaga complexitate a situației neamului românesc în acele momente, o mobilizare și apoi o participare a armatei române, într-o modalitate aparte, în strânsă legătură și interdependență cu acțiunile celorlalte armate implicate. Această participare românească, nu numai că de la bun început și-a pus pecetea asupra desfășurării operațiunilor militare pe fronturile Macedoniei și în alte părți, dar a și determinat întregul curs al operațiunilor militare, respectiv, intervenția românească având rolul, îndeplinit cu succes, de a opri peste tot armele, de a așeza beligeranții la masa tratativelor, unde să pună bazele unei păci drepte și trainice, așa cum s-a și întâmplat de altfel.

2. Diplomația românească și conflictul balcanic

Formarea alianței balcanice și războiul victorios al acesteia împotriva Imperiului otoman redeschideau întreaga problemă orientală, implicând în modul cel mai direct și statul român.

Această acțiune, diplomatică mai întâi, militară ulterior, schimba statu-quo-ul, încălcându-se principiul integrității otomane ce întrunise asentimentul unei bune părți a Marilor Puteri, așa cum s-a văzut, și care, de asemenea, fusese unul dintre principiile și obiectivele fundamentale ale politicii externe românești în cursul întregii perioade anterioare. Schimbările ce se prefigurau și apoi se înfăptuiau în Peninsula Balcanică erau importante, prin consecințele lor, pentru România pe două planuri, acela al noilor realități politico-statale ce urmau să se constituie în zonă, profilându-se o considerabilă întărire a Bulgariei, și repercusiunile asupra situației Marilor Puteri divizate în blocuri, respectiv a raporturilor României cu acestea, determinate de rațiuni de securitate, dar mai cu seamă de perspectivele înfăptuirii idealului unității naționale, prin eliberarea milioanelor de români aflați sub apăsarea celor două mari imperii vecine dinspre nord și răsărit.

Treptat, la începutul secolului al XX-lea, mai cu seamă în vremea și după criza balcanică legată de anexarea Bosniei și Herțegovinei, s-au făcut simțite tot mai evident nu numai sentimente publice tot mai ostile Puterilor Centrale, mai ales față de Austro-Ungaria, ci și atitudini și chiar acțiuni, secrete sau publice, ale unor factori politici, mergând în aceeași direcție ca și opinia publică. Relativa detașare ce se anunța însemna în același timp o ameliorare a raporturilor și o apropiere față de celălalt bloc

militar, Antanta, unde exista o bunăvoință, o predispoziție favorabilă, de sprijinire a justelor revendicări românești în legătură cu Transilvania. Devenea tot mai evident că, în cazul unui conflict declanșat de Austro-Ungaria, Puterile Centrale nu mai aveau siguranța unei participări românești alături de ele și că România urma a rămâne neutră în cel mai bun caz.

Puterile Centrale, mai ales Austro-Ungaria, îmbinau promisiunile cu presiunile spre a împiedica această alunecare a României în afara sferei lor de influență, de control chiar[6]. Succesul diplomației vieneze în cursul crizei din anii 1908-1909 a avut un anumit rol în încetinirea procesului de desprindere treptată a României, proces care în mod obiectiv se desfășura prudent, fiind cunoscute, în același timp, tendințele expansioniste

66 ale Rusiei în această parte a Europei și neexistând încă corespunzătoare garanții venite dinspre Occident, mai ales din partea Franței. Parisul, atunci, lăsase practic în mâinile Petersburgului luarea de decizii în ceea ce privește politica sud-est europeană a Triplei înțelegeri, ceea ce însemna și un rol primordial în ceea ce privește evoluția viitoare a raporturilor dintre Antantă și statul român. Procesul de desprindere a mai fost întârziat și datorită unor factori interni. Până în anul 1910 Partidul Liberal, aflat atunci la guvernare, apreciind cu realism întreaga situație, odată cu preluarea conducerii sale de către Ion I.C.Brătianu, era din ce în ce mai puțin dispus să urmeze neabătut o linie politică rămasă neschimbată aproape 30 de ani căci, mai ales la început, aceasta își avusese o justificare care devenea însă din ce în ce mai puțin valabilă. Totuși acest guvern nu a întreprins acțiuni efective de modificare a politicii externe.în anul 1910, guvernul liberal a fost nevoit să cedeze conducerea țării Partidului Conservator, în fruntea

căruia se afla atunci P.P.Carp, devenit prim ministru, înfocat partizan al unei colaborări strânse cu Puterile Centrale și al respectării neabătute a tratatului cu blocul germanic[7].

Guvernarea conservatoare, sub egida lui P.P.Carp, a fost absorbită mai cu seamă de diversele probleme interne, între care și celebra „afacere a tramvaielor**, neglijându-se în bună măsură observarea corespunzătoare și reacțiile adecvate la însemnate evenimente externe ce se petreceau în imediata apropiere precum formarea alianței balcanice și pregătirile tot mai evidente ce anunțau conflictul balcanic. în martie 1912, Titu Maiorescu, fostul ministru de externe în cabinetul P.P.Carp, a devenit șeful unui guvern de colaborare pe baze paritare, a celor două partide conservatoare. Conform dorinței regelui, Titu Maiorescu a rămas în continuare și ministru de externe, dar urma ca acest sector important să aibă o dublă conducere, atât a lui Titu Maiorescu, cât și a lui Take Ionescu[8].

în vara anului 1912 devenea tot mai evidentă tensiunea din Peninsula Balcanică, Marile Puteri începeau să ia foarte în serios în calculele lor viitoarea poziție a României care, prin potențialul ei economico-militar și poziția geostrategică, ar fi putut avea un rol important, chiar determinant, în evoluția

 evenimentelor, așa cum avea să se demonstreze peste un an. în egală măsură, într-un fel sau altul, și statele din zonă s-au preocupat de atitudinea României și au acționat la București. După cum s-a mai arătat, înțelegerea secretă sârbo-bulgară cuprindea prevederi clare legate de eventualitatea unui conflict militar între România și statele balcanice. Rusia, care atunci sprijinea ferm această alianță balcanică, era o garanție pentru statele sud-slave în ceea ce privește securitatea lor dinspre nord, căci la Petersburg se decisese chiar și o intervenție militară țaristă în cazul în care România

ar fi mobilizat cu intenții agresive spre sud. Pe de altă parte, la 10 august 1912, contele Berchtold, îngrijorat, între altele, de luptele pe care începuseră se le dea în Balcani atât muntenegrenii cât și albanezii, s-a deplasat la Sinaia, unde a purtat discuții cu regele Carol și cu primul ministru Titu Maiorescu pentru a obține o declarație fermă de neutralitate a României și o coordonare a acțiunii sale politico-diplomatice cu cea a Puterilor Centrale [9].

A existat o lipsă de reacție a cercurilor politice românești, în acele luni premergătoare războiului. Aceasta poate fi explicată prin două considerente: convingerea cercurilor românești că o acțiune concertată a Marilor Puteri ar reuși să împiedice un conflict armat (nu erau cunoscute în amănunțime nici prevederile tratatelor, nici hotărârea țărilor balcanice de a acționa fără aprobarea și chiar împotriva cabinetelor europene), precum și credința, larg răspândită de altfel și în celelalte capitale europene, că o acțiune militară balcanică, prea puțin probabilă, nu ar fi avut sorți de izbândă, supraapreciindu-se în acest fel o iluzorie capacitate militară otomană de a obține fără probleme victoria pe câmpurile de luptă din Peninsula Balcanică, ceea ce în fond n-ar fi adus modificări statu-quo-ului (oricum Marile Puteri n-ar fi acceptat o eventuală creștere teritorială a statului otoman victorios), deci n-ar fi afectat în vreun fel România. Trebuie adăugat și faptul că structura eterogenă a guvernului român, format din personalități cu opinii diferite, puțin dispuse să se înțeleagă între ele, strânse laolaltă mai mult prin voința regelui și dorința de a avea fotolii ministeriale, a făcut ca echipa ce guverna țara să aibă atitudini diferite, pozițiile României să

 fie nedecise, oscilante. Aceasta se poate explica și prin desfășurarea cu totul neașteptată a operațiunilor, ajungându-se în câteva săptămâni la

lichidarea Turciei europene, precum și prin presiunea din ce în ce mai puternică făcută de cercuri tot mai largi ale societății românești, care în atitudinea ei a manifestat o crescândă detașare de politica oficială. Nu trebuie omis nici faptul că și acum, ca de altfel în toate deceniile anterioare, cuvântul hotărâtor, în ultimă instanță, în ceea ce privește acțiunea românească pe plan extern i-a revenit regelui Carol I, declarat până la moartea sa partizan al unei neabătute colaborări și alinieri cu politica Puterilor Centrale. De altfel, evenimentele au demonstrat că bătrânului monarh îi era din ce în ce mai greu să impună linia sa politică cercurilor răspunzătoare, el însuși începând a deveni tot mai conștient de lipsa de înțelegere a problemei românești din partea aliatului său vienez, ceea ce-1 determina să manifeste primele îndoieli cu privire la o participare românească alături de Austro-Ungaria, în cazul unui eventual conflict local sau european (realizase pentru prima dată aceasta în cursul crizei balcanice din anii 1908-1909).

Desfășurarea rapidă a evenimentelor, diplomatice mai întâi, militare mai apoi, permanentele schimbări de atitudini a statelor balcanice în ceea ce privește obiectivele politicii lor au impus regândirea și modificarea obiectivelor politicii externe românești (guvernul român, în cele mai multe cazuri a reacționat târziu și nedecis într-o situație care impunea decizii prompte și hotărâte). După cum s-a mai arătat, aliații justificaseră apropierea lor și apoi începerea războiului prin dorința de a îmbunătăți situația conaționalilor lor din Imperiul otoman, declarând totodată, cel puțin în mod formal, că nu intenționau să modifice în vreun fel harta teritorială din Peninsula Balcanică. După câteva săptămâni însă, la ordinea zilei a venit problema împărțirii teritoriilor eliberate, cu alte cuvinte, o modificare a situației stabilite prin Tratatul de la Berlin, ce interesa și România în cel

mai înalt grad, atât din raţiuni strategice (îndeosebi creşterea Bulgariei), cât, mai cu seamă, din cauze naţionale, în legătură cu soarta românismului balcanic ce urma a fi divizat în interiorul noilor graniţe statale ce se profilau,

 conaţionalilor de peste Dunăre trebuind să li se asigure o situaţie naţională garantată, cel puţin identică cu cea instituită în statul otoman în 1905[10].

în cea mai mare parte a anului 1912 cercurile responsabile din România au acordat prea puţină atenţie evenimentelor ce se petreceau în Peninsula Balcanică. Au fost ştiute doar parţial şi de multe ori cu întârziere diversele acorduri sau înţelegeri realizate între viitorii beligeranţi împotriva statului otoman, secretul acestora fiind păstrat în unele cazuri chiar şi faţă de Rusia şi aliata acesteia, Franţa. Acest aspect era destul de grav şi datorită faptului că, într-un fel sau altul, statele de peste Dunăre, mai ales cele ce aveau graniţă comună cu Regatul României, ajunseseră la unele înţelegeri de atitudine concertată faţă de Bucureşti. Atenţia cercurilor româneşti ar fi trebuit să fie mai mare, având în vedere şi unele antecedente ce erau cunoscute la Bucureşti. în capitala României se ştia că în decembrie 1909 Bulgaria încheiase o convenţie militară cu Rusia. Rusia răspunsese atunci favorabil solicitării venite de la Sofia de a susţine revendicări teritoriale în „regiunea cu populaţie bulgară situată între Marea Neagră şi malul drept al Dunării** (art.4), ceea ce era în fapt Dobrogea românească[11]. Convenţia secretă ruso-bulgară era doar una dintre manifestările ce demonstrau că, pe lângă aspiraţii îndreptăţite de eliberare a unor conaţionali şi teritorii dinspre sud, Bulgaria manifesta intenţii agresive, expansioniste şi spre nord-est, în dauna statului român[12]. Asigurările făcute de reprezentanţii guvernului bulgar, la Sofia, în octombrie 1911, lui C.Diamandy erau menite să liniştească temerile

românești față de intențiile sofiote de modificare a graniței dobrogene, dar acestea ar fi trebuit privite cu mai multă circumspecție de partea română[13]. La puține luni după astfel de asigurări de prietenie și colaborare se încheia tratatul politic și apoi convenția militară dintre Bulgaria și Serbia, care prevedeau clar, într-o variantă chipurile defensivă, o colaborare militară bulgaro-sârbă împotriva României. Având în vedere și faptul că formarea alianței balcanice începuse sub egida Rusiei, care oscila atunci între o atitudine de apropiere și alta de amenințare față de România, diplomația românească ar fi trebuit să caute eventuale noi soluții

70 în afara tradiționalei linii și garanții oferite de alianța cu Puterile Centrale. Probabil mai bine informat, de altfel direct interesat, aflat atunci într-o situație de evidentă izolare, statul otoman a făcut guvernului de la București oferte pentru o mai strânsă colaborare în păstrarea statu-quo-ului balcanic, oferte declinate de România[14].

în general, la mijlocul anului 1912, dezinteresul guvernului român pentru cele ce se petreceau în Peninsula Balcanică a fost o realitate constatată, atunci și mai târziu, de cercuri largi ale opiniei publice și recunoscută chiar și de Titu Maiorescu în ședința Senatului din 11 mai 1913, când declara că până în toamna lui 1912 atenția sa s-a concentrat asupra situației politice interne, inclusiv frământările din interiorul Partidului Conservator. N-au lipsit totuși semnale și chiar tentative diplomatice pe lângă guvernul de la București. Intenția contelui Berchtold de a preveni războiul se materializase într-o ofertă făcută Marilor Puteri pentru o acțiune comună în vederea stabilirii unui nou regim politic într-o Macedonie autonomă[15]. Cu ocazia vizitei făcute la Sinaia la 10 august 1912, contele Berchtold pare a fi obținut din partea regelui anumite garanții privind o neutralitate românească într-un război ale

cărui prime semne erau deja vizibile la granița turco-muntenegreană. Puțină vreme mai târziu, în septembrie, când practic nu mai existau iluzii în legătură cu declanșarea războiului, România a devenit un important obiectiv al diplomațiilor țărilor ce urmau a se înfrunta peste puțină vreme. Statele din zonă, iar mai târziu și unele dintre Marile Puteri au luat în considerație, într-o măsură mai mică, fie o implicare militară directă a României, fie o neutralitate a statului român. în cursul unei audiențe a ministrului turc la București, la 13 septembrie 1912, se solicita un angajament sau un avertisment din partea guvernului român că „nu va rămâne indiferent în cazul unei acțiuni de natură a tulbura pacea și statu-quo-ul în Balcani"[16]. După câteva zile, la 19 septembrie, ministrul turc Șefa Bey revenea la Titu Maiorescu informându-1 despre acțiunile războinice ale celor trei state balcanice (despre care Titu Maiorescu fusese informat și prin reprezentanții diplomatici ai României la Sofia, Atena și

Belgrad). La întrebarea: „Ce avem intenția de a face ca prieteni ai Turciei?", Titu Maiorescu a răspuns că era în interesul Turciei să încheie pace cu Italia, urmând ca regele Carol să se adreseze în acest sens direct sultanului. Totodată Titu Maiorescu i-a declarat ministrului turc „față cu complicațiile posibile în Balcani, suntem decișI pentru moment să păstrăm neutralitatea"[17]. La rândul său, reprezentantul Bulgariei, Calincov, a solicitat o audiență în cursul căreia s-a interesat de atitudinea României în cazul unui conflict bulgaro-turc (în raportul înaintat regelui Carol, Titu Maiorescu menționa că, în opinia sa, Calincov era îngrijorat de zvonurile privind o convenție militară româno-otomană). Ministrul de externe român a făcut o declarație ce exprima la acea dată opinia generală a țării: „România nu poate uita că ea însăși și-a

câștigat independența în lupta contra turcilor și că, prin urmare, dacă bulgarii, sârbii și grecii, creștini ortodocși ca și noi, vor să se lupte pentru îmbunătățirea soartei conaționalilor lor de sub stăpânirea turcească, România va păstra o strictă neutralitate întrucât nu va fi vorba de schimbări teritoriale"[18]. După o săptămână Calincov prezenta, verbal, lui Titu Maiorescu, mulțumirile președintelui Consiliului de Miniștri al Bulgariei, I.Gheșov: „suntem recunoscători României pentru atitudinea ei strălucită și pentru noua mărturie a sentimentelor bune și prietenești față de noi"[19]. La 19 septembrie, România era informată printr-o telegramă de la Viena că Marile Puteri nu vor tolera schimbări teritoriale în Balcani, ceea ce pare a fi liniștit oarecum cercurile de la București, întărind decizia de neutralitate, fără acțiuni diplomatice deosebite[20].

La 5 octombrie 1912, Legația bulgară înainta guvernului român o notă în care erau expuse cauzele războiului declanșat de alianța balcanică împotriva Turciei. în final, se arăta: „Guvernul regal... face un apel stăruitor către Guvernul regal al României de a nu-i refuza neutralitatea sa binevoitoare în greaua sarcină pe care și-a asumat-o"[21]. Titu Maiorescu asigura că, „în limitele Tratatului de la Berlin, neutralitatea României este firească. Dacă se vor produce însă schimbări teritoriale, România va avea să-și spuie cuvântul"[22]. Este semnificativ

 faptul că atunci și în perioada imediat următoare, în repetate ocazii, Titu Maiorescu a afirmat că neutralitatea, în fond atitudinea binevoitoare a României față de statele balcanice, era condiționată de respectarea de către aliații balcanici a statu-quo-ului, respectiv a limitelor teritoriale stabilite cu ocazia Congresului de la Berlin[23]. în câteva zile, în cursul lunii octombrie, aliații au obținut importante succese ce au surprins atât cercurile de la București cât și Marile Puteri, căci devenea tot mai evidentă

iminența unei modificări structurale a situației din Balcani. Astfel, președintele Franței, Raymond Poincare, a propus o intervenție a Marilor Puteri pe baza unui plan ce prevedea păstrarea de către otomani doar a unei mici zone, Adrianopol-Constantinopol, crearea unei Albanii autonome sub suzeranitatea Turciei, urmând ca restul teritoriilor ce aparținuseră Turciei să fie împărțite între aliații victorioși. Pe această bază urma a se încheia armistițiul și a se convoca o conferință a Marilor Puteri la care urmau a participa statele balcanice, precum și România[24].

Purtând grele lupte la Ceatalgea, turcii au luat în considerație și posibilitatea pierderii Constantinopolului. La 22 octombrie/4 noiembrie, ministrul turc la București, în numele guvernului său, solicita guvernului român „să folosească toate mijloacele pentru a preveni intrarea bulgarilor în Constantinopol"[25].

în fața noii situații guvernul român s-a decis să emită o serie de cereri, respectiv în privința situației românilor macedoneni și, mai cu seamă, în rezolvarea problemei dobrogene prin mutarea granței de acolo pe o nouă linie mai la sud. După toate probabilitățile, în cursul ședinței Consiliului de Miniștri din 27 octombrie/9 noiembrie 1912, a fost decisă pentru prima dată întreprinderea unei acțiuni românești în vederea obținerii unei rectificări teritoriale în Dobrogea. în acea perioadă, Rusia s-a pronunțat pentru o compensație acordată României printr-o rectificare a granței dobrogene. Ideea a fost sprijinită atunci și de Austro-Ungaria, care a și intervenit la Sofia în acest sens[26].

Modalitatea de acțiune a guvernului român în problema dobrogeană a fost stabilită într-un mod greșit din mai multe

 puncte de vedere: politic, militar, psihologic. S-a preconizat ca prin intermediul Marilor Puteri, în

special al Rusiei, să se obțină ca oferta negocierilor pentru rectificarea graniței să vină din partea bulgară, ceea ce și atunci și mai târziu, în practică, nu s-a dovedit a fi posibil. O acțiune directă și mai energică a României ar fi putut avea, după toate probabilitățile, unele șanse de succes, preîntâmpinând astfel dificilele tratative de mai târziu ce au creat României, pe plan internațional, o pregnantă imagine negativă, atât pe lângă cancelarii, cât, mai cu seamă, în opinia publică europeană[27]. Acțiunea revendicativă a României în legătură cu granița dobrogeană se baza, din punct de vedere strict juridic, pe caducitatea prevederilor Tratatului de la Berlin, respectiv pe motivul că urmau a fi trasate noi granițe în Sud-Estul european, situația din zona dobrogeană fiind într-un fel asimilată cu ceea ce urma a se petrece cu întregul teritoriu al fostei Turcii europene. în astfel de condiții, guvernul român și-a propus atunci de a obține o nouă graniță pe o linie de la Turtucaia la nord de Vama[28]. Dând curs solicitării României, sprijinindu-i poziția și nedorind noi complicații în zonă, Rusia s-a pronunțat și chiar a insistat la Sofia pentru stabilirea unor contacte directe, ceea ce a dus la venirea președintelui parlamentului bulgar la București, în acele momente, Austro-Ungaria, din motive diferite de ale Rusiei, a sprijinit și ea, cel puțin parțial, poziția românească. La întâlnirea primului ministru Titu Maiorescu cu corpul diplomatic, din 4/17 noiembrie 1912, Fiirstenberg, ministrul austro-ungar, îl informa pe demnitarul român că „Austro-Ungaria găsește necesitatea rectificării de graniță de la sine înțeleasă"[29]. Cercurile de la Berlin erau și ele favorabile. Preconizându-se o reuniune a ambasadorilor la Londra, Germania a fost cea care a propus să participe și România, propunere care a fost sprijinită atât de Austro-Ungaria, cât și de Italia. Aceasta era

rezultatul unei acțiuni diplomatice a României, care credea că vor putea fi rezolvate cele două chestiuni ce interesau cercurile de la București: viitorul statut al românilor balcanici și rectificarea graniței dobrogene. Inițial, guvernul român se gândise la un congres european, asemănător celui de la Berlin, idee care a circulat în epocă, dar care, în contextul complex al evenimentelor,

 nu s-a realizat. O participare românească, în viziunea lui Titu Maiorescu, trebuia să fie precedată de admiterea, în principiu, de către partea bulgară a rectificării graniței dobrogene, poziție la care ulterior s-a renunțat.

La începutul lunii noiembrie 1912, problemele nou apărute în raporturile cu România au constituit subiectul a o serie de dezbateri la Sofia. într-o lungă telegramă din 4/17 noiembrie, Dimitrie Ghica informa despre aceste dezbateri. în opinia sa, în Bulgaria exista o atitudine binevoitoare în legătură cu soarta populației românești din Macedonia, precum și în legătură cu integrarea unui număr însemnat de români balcanici în granițele viitorului stat albanez ce urma a fi creat. în privința unor modificări la granița dobrogeană, Dimitrie Ghica era sceptic, invocând și declarația lui I.Gheșov că Sobrania nu va accepta ratificarea vreunei modificări, nici măcar în ceea ce privește orașul Silistra. în presa bulgară au început să apară o serie de materiale cu caracter antiromânesc, multe fiind preluate apoi în presa europeană. Opinia publică bulgară, îmbătată de succesele obținute în sud, sprijinea în fapt poziția de refuz față de cererile românești.

Succesele în continuare ale aliaților balcanici au produs noi modificări în ceea ce privește politica Marilor Puteri în zonă în raport cu diferite state balcanice, ceea ce a influențat în mod direct și contextul în care diplomația românească urma a-și

promova obiectivele. După cum s-a arătat, s-a produs o mobilizare parțială a Austro-Ungariei care era profund neliniștită de creșterea teritoriului și prestigiului Serbiei, aceasta devenind principala preocupare pentru cercurile vieneze ce se simțeau împiedicate în planurile lor sudice și amenințate chiar de noul impuls ce urmau a-1 avea luptele naționale ale slavilor de sud din dubla monarhie. Propunându-și să împiedice mărirea teritorială a Serbiei, mai cu seamă ieșirea acesteia la Marea Adriatică, și să destrame alianța balcanică, Austro-Ungaria a început să se apropie tot mai mult de Bulgaria și să-i acorde sprijinul său. Devenea tot mai evident, pentru un observator atent, după cum a dovedit și istoria, că în planurile sud-est europene ale Vienei Bucureștiul era înlocuit cu Sofia, ce urma a avea un dublu rol:

75 de factor de promovare a politicii habsburgice în Peninsula Balcanică și de mijloc de șantaj și, mai ales, de presiune asupra României (ca și asupra Serbiei, de altfel). în același timp, Bulgaria, respectiv țarul Ferdinand și cei din jurul său, a ales soluția unei treptate îndepărtări de Rusia, printr-o aliniere tot mai pronunțată la linia politică a Puterilor Centrale, mai cu seamă a Austro-Ungariei, care era mai interesată decât Germania în situația din zona sud-est europeană. în acest mod, Austro- Ungaria era din ce în ce mai puțin dispusă și în ceea ce privește susținerea unor pretenții ale României în raport cu Bulgaria [30].

Acțiunea diplomației românești era direct influențată și de împrejurările interne. Furtunoasa evoluție a evenimentelor din Balcani a potențat, în loc de a domoli oarecum, aprigele dispute interne, înainte și după formarea guvernului de colaborare Titu Maiorescu - Take Ionescu. Pe când aliații balcanici zdrobeau Turcia europeană, apropiindu-se de încheierea unui armistițiu ce urma a le consfinți

succesele, în România se desfășurau alegeri parlamentare. La 26 noiembrie și-a început lucrările noul parlament care lua cunoștință de mesajul tronului, în care se afirma că la reglementarea finală a chestiunilor balcanice glasul României va fi ascultat[31]. La ședința de deschidere a corpurilor legiuitoare participa și S.Danev, președintele Sobraniei bulgare, venit cu o seară înainte la București pentru discuții cu autoritățile române, înainte de a participa la Londra la conferința ce urma a-și începe lucrările. Discuțiile directe dintre S.Danev și Titu Maiorescu au abordat o serie de probleme. A fost reglementată, în principiu, situația românilor din teritoriile balcanice ce urmau a fi anexate de bulgari. Sofia, după modelul iradelei din 1905, promitea școli și biserici proprii, episcop propriu, folosirea limbii române, finanțarea de către statul român pe plan școlar și religios. Dacă în această privință a existat un acord deplin, atunci, ca și mai târziu, problema graniței dobrogene a fost abordată de pe poziții cu totul opuse. S.Danev, excluzând Silistra, ce nu era de negociat în opinie bulgărească, era de acord cu o rectificare de frontieră, neprecizată („care să fie de bun efect moral în ambele țări“). El asigura că Bulgaria nu nutrea sentimente ostile României, ci dimpotrivă. Titu Maiorescu a insistat asupra unei

 frontiere strategice, cu precădere asupra Silistrei, subliniind, între altele, și nedreptatea făcută prin Tratatul de la Berlin. Partea bulgară a ales atunci soluția dilatorie, propunând ca problema să se rezolve după încheierea păcii cu turcii, când, evident, alta ar fi fost situația țării de la sud de Dunăre. în acest context, România neinsistând în mod deosebit, s-a ajuns în final doar la un acord ca tratativele bilaterale să continue în capitala britanică, în paralel cu conferința de pace. Se poate constata, așadar, că la București, în cursul acestor

tratative, atitudinea lui Titu Maiorescu a dat practic încurajări interlocutorului său pentru tergiversare. Trebuia respinsă soluția amânării și, totodată, România ar fi trebuit să prezinte atunci și nu mai târziu cererile sale concrete, bine precizate, în legătură cu teritoriul revendicat, eventual printr-un act oficial. Carențele de atunci și de mai târziu din acțiunea diplomației românești au fost speculate cu abilitate de către partea bulgară. Desigur, situația primului- ministru român în tratativele de la București, ca și mai târziu a reprezentanților români la Londra, era destul de delicată și datorită faptului că Bulgaria se bucura de o mare simpatie pe plan european, ei atribuindu-i-se rolul principal în marile succese militare ce lichidaseră stăpânirea otomană în Peninsula Balcanică.

Acțiunea diplomatică a României era influențată în mod direct și de o serie de factori din afară. Puterile Centrale foloseau în interesul lor relațiile speciale de alianță ce deveniseră deja, în cursul a trei decenii, o tradiție în raporturile lor cu România. Astfel, prin diverse mijloace, ele au reușit să strângă, formal, raporturile de colaborare pe plan militar, acestea concretizându-se în redactarea și semnarea unei convenții militare ce purta semnăturile lui Conrad von Hotzendorf, viitorul șef al Marelui Stat Major austro-ungar, și a generalului Alexandru Averescu[32]. Convenția militară semnată la 30 noiembrie 1912 lua în considerație doar eventualitatea unui război contra Rusiei. într-un plan mai general, semnarea acestei convenții părea a consolida integrarea României în blocul Puterilor Centrale, fiind un succes „complet și strălucitor" al diplomației vieneze[33]. în fapt era un act formal. Hotzendorf însuși mărturisea scepticismul său

77 privind perspectivele aplicării acelei convenții militare. în săptămânile următoare au avut loc o serie de discuții legate de expirarea termenului

prevăzut în tratatul de alianță, respectiv pentru reînnoirea acestuia. într-un context extrem de complex, la 23 ianuarie/5 februarie 1913 a fost reînnoit tratatul secret de alianță dintre România și Austro-Ungaria, act care a prilejuit, în fapt, manifestarea unor noi semne de încordare între cele două state[34]. în tratat, în preambul, erau invocate actele semnate Ia 25 iulie 1892, 30 septembrie 1896 și 17 aprilie 1902[35]. Articolul 1 al tratatului reînnoia și confirma stipulațiile conținute în articolele 1-6 ale tratatului semnat la 25 iulie 189 2 [36]. Articolul 2 al tratatului din 1912 prevedea: „articolele reproduse aici mai sus vor rămâne în vigoare până la 8 iulie 1920. Dacă cu un an înainte de expirare prezentul tratat nu a fost denunțat sau dacă revizuirea nu a fost cerută de nici una din înaltele părți contractante, el va fi considerat ca prelungit pentru o durată de șase ani și apoi din șase în șase ani, în lipsă de denunțare**[37]. Tratatul era semnat de Titu Maiorescu, în numele guvernului român, și Furstenberg, ministrul austro-ungar la București. Ca de obicei, împuternicirea pentru semnarea tratatului, ocolindu-se Parlamentul, era dată de către regele Carol I[38]. La 27 februarie 1913 a fost reînnoit, având același text, și tratatul cu Germania[39]. La 5 martie a fost semnat în aceleași condiții tratatul cu Italia[40]. Instrumentele ratificării au fost schimbate la București la 13/26 martie 1913[41].

Alături de Puterile Centrale, asupra României se îndreptau și privirile Rusiei, mai cu seamă, dar și ale Franței[42]. în cazul Rusiei, o schimbare pronunțată de orientare intervenise o dată cu numirea ca ministru de externe a lui S.Sazonov, care și-a propus, între altele, atragerea României, atât a opiniei publice, cât și a cercurilor guvernamentale, recunoscând și „greșelile** făcute de Rusia cu ocazia Congresului de la Berlin[43]. S.Sazonov, de asemenea, a încercat să speculeze cu abilitate aspirațiile românești de realizare a idealului național peste

Carpați, ceea ce implica pentru statul român o atitudine binevoitoare, dacă nu un sprijin efectiv dinspre răsărit[44]. La sfârșitul anului 1912, sub pretextul aducerii bastonului de mareșal pentru regele Carol I,

78 marele duce Nicolae Mihailovici făcea o vizită la București, unde a avut o serie de convorbiri cu monarhul și factorii politici ai țării. Cu această ocazie, el reînnoia o mai veche propunere, care a circulat în epocă din mai multe părți, inclusiv de la Sofia, ca România să intre în confederația balcanică și chiar să capete un rol predominant în aceasta. în acele săptămâni Antanta balcanică se afla încă în mare măsură sub controlul, deci inspirația politică a Triplei înțelegeri. Evident, o acțiune a României pe direcția propunerilor primite ar fi însemnat o modificare, cel puțin parțială și oficială, a orientării sale politice alături de blocul Centralilor, ceea ce în acele momente nici monarhul, nici primul său ministru nu erau dispuși a face, cu atât mai mult cu cât se anunțau semne ale șubrezeniei alianței dintre statele balcanice, după ce acestea își atinseseră unicul scop comun ce-i lega și se gândeau deja la ceea ce va duce la viitorul conflict balcanic. La dejunul oferit la legațiunea rusă, marele duce Nicolae prezenta lui Titu Maiorescu foloasele pentru România ale intrării în confederația balcanică, primind din partea primului-ministru român răspunsul: „pentru noi este o problemă de prudență să mai așteptăm spre a vedea mai întâi dacă această confederație e viabilă"[45]. în raportul înaintat țarului la reîntoarcerea din România, marele duce Nicolae rezuma contactele avute. Astfel, din convorbirea cu regele Carol I reținea dintre spusele acestuia: „Neutralitatea mea (în caz de conflict cu Rusia - *n.n.)* este posibilă... Niciodată n-aș putea ridica sabia contra Germaniei, contra unui Hohenzollem - asta-i

exclus. Alianță și prietenie sunt posibile între România și Bulgaria, dar nici un acord cu Serbia și mai ales cu Grecia. Sunt cu totul împotriva oricărei idei de confederație balcanică"[46]. Poziția lui Titu Maiorescu era prezentată astfel: „Neutralitate poate. Ar fi vrut să rămână în afară de orice, nici o confederație balcanică... Ar vrea să se știe cât mai bine cu cei trei vecini ai României: Rusia, Austria și Bulgaria, păstrându-și toată libertatea de acțiune"[47]. Din discuția cu Take Ionescu reținea opinia acestuia că Austria era „în stare de completă descompunere", precum și dorința fruntașului conservator de alianță cu Rusia, însă cu prudență și menajarea monarhului[48]. Ion I.C.Brătianu i-a făcut o impresie deosebită: „Vederi

79 largi ale omului care simte că în curând îi vine ceasul să ia puterea. Respect pentru monarh, dar regretă de a-1 vedea așa de atașat indicațiilor care vin de la Berlin și de la Viena“[49]. Marele duce mai consemna că și cu această ocazie Ionel Brătianu și-a exprimat atitudinea critică față de politica guvernului și a regelui: „Ar fi dorit ca România să ia poziție, să facă o politică mai activă și să-și arate precis pretențiile sale. Trebuie negreșit ca să intre în confederația balcanică..."[50]. în cursul întrevederii, Ionel Brătianu a confirmat interlocutorului său că într-un viitor eventual război ale celor două blocuri, simpatiile majorității românilor ar merge spre Antantă. Semnificativ este că marele duce l-a întrebat pe Ionel Brătianu dacă în calitate de prim ministru ar încerca să obțină Basarabia. Acesta a răspuns că: „eu nu pot, chiar ca înflăcărat patriot român, să doresc imposibilul, dar dacă aș fi la putere aș pune chestiunea Transilvaniei în primul rând și aș face totul ca să mă apropii de Rusia. Dar vă repet, cu actualul rege asta ar fi foarte greu, cu urmașul său s-ar putea aranja"[51]. Vizita marelui duce a fost

comentată în ziarele bucureștene, mai cu seamă de pe poziții negative, folosindu-se această ocazie și pentru a se evoca soarta Basarabiei de la a cărei răpire se împlinise nu cu mult mai înainte un veac. în paginile revistei „Facla", la 22 decembrie 1912, sub semnătura lui Tudor Arghezi apărea articolul „Cumătrul Nicolae II". Publicistul consemna, între altele: „Pe noi, împărații muscălești ne-au iubit totdeauna și, nu mai departe, zilele trecute am căpătat o nouă dovadă, trimețând lui Vodă, cu mare alai, bastonul de mareșal. A fost, firește, veselie mare... iar marele duce a înmânat regelui nostru o scrisoare în care țarul scria tot lucruri frumoase și pe ales și spunea că-1 iubește pe Vodă al nostru și pe noi toți ca un bun frate..."[52]. în continuare, Tudor Arghezi arăta că „... am fi fost mult mai bucuroși dacă în locul bastonului ne-ai fi dăruit de Sfintele sărbători altceva: de pildă, Basarabia"[53]. Nu peste multă vreme, cu prilejul inaugurării la Petrograd a monumentului marelui duce Nicolae Nicolaevici, comandantul trupelor ruse de la 1877, la festivități au participat principii moștenitori Ferdinand și Maria, însoțiți de principele Carol, precum și de o însemnată delegație de ofițeri, condusă de ministrul de război

C.N.Herjeu[54]. Oricum, erau semne noi ale unei alte orientări decât cea tradițională, de supunere față de axa Viena-Berlin[55].

Deosebiri s-au manifestat tot mai pregnant în acele luni în politica balcanică, ce era diferit văzută la București, Viena sau Berlin, adăugându-i-se ulterior noi elemente, între care problema Transilvaniei va ajunge a fi predominantă.

în acest context, în ultimele zile ale lunii decembrie 1912 începeau la Londra cele două reuniuni, una a beligeranților, cealaltă a ambasadorilor Marilor Puteri. Delegatul României,

ambasadorul N.Mișu, avea dubla însărcinare de a prezenta și apăra interesele regatului, precum și ale românilor din Peninsula Balcanică, pe de o parte, și de a continua și încheia tratativele cu Bulgaria privind granița dobrogeană și raporturile bilaterale, pe de altă parte. Această ultimă însărcinare s-a materializat în tratative anevoioase și, în final, fără nici un fel de rezultat pozitiv pentru România, căreia, practic, partea bulgară i-a refuzat orice reală satisfacție[56]. Nici Titu Maiorescu, nici oamenii săi n-au folosit faptul că S.Danev avea deplinele împuterniciri de a trata și de a încheia cu România o înțelegere, inclusiv pe baza unor cedări teritoriale.

în paralel, pe aceeași direcție, România a acționat și prin emisarii ei în diferite state europene. Acțiunea diplomatică a României în capitalele Marilor Puteri, la Berlin, Paris și mai cu seamă la Londra, a fost influențată și de o serie de factori interni. Cercurile diplomatice europene urmăreau cu atenție manifestările tot mai zgomotoase ale unei părți a cercurilor politice din țară și a opiniei publice care prin adunări, campanie de presă și alte forme încercau să determine guvernul să acționeze mai ferm și chiar să recurgă la soluționarea militară, printr-o anexare a teritoriului dobrogean revendicat[57]. Totodată, situația oarecum anormală a existenței, într-o anumită măsură, a unei duble conduceri a echipei guvernamentale atât de către Titu Maiorescu, cât și de către Take Ionescu a avut repercusiuni asupra desfășurării tratativelor din capitala de pe Tamisa, datorită modului diferit în care cei doi politicieni preconizau rezolvarea diferendului româno-bulgar, în special, și, în general, viitoarea politică externă a statului român.

Take Ionescu, la sfârșitul lunii decembrie 1912, s-a deplasat în Occident având o serie de contacte la Viena, Berlin și Paris înainte de a i se alătura lui N.Mișu în tratativele acestuia cu S.Danev. Cu

această ocazie s-au manifestat clar serioasele divergențe dintre el și șeful guvernului (deci indirect și regele Carol I)[58]. însuși Take Ionescu avea să rezume, în anul 1915, intențiile sale în ceea ce privește rezolvarea diferendului româno-bulgar: „Aveam de gând să ofer bulgarilor - ceea ce, la acea dată, însemna Ligii balcanice - sprijinul României și, în caz de nevoie, ajutorul ei militar, ca să silesc pe Turcia să cedeze în chestia Adrianopolului. Puterile nu mai știau ce să facă. Se simțea că simplele note diplomatice riscau să nu izbutească; iar pentru o demonstrație navală... Puterile nu se puteau înțelege. Pe de altă parte, era sigur că rezistența armată a Turciei era isprăvită și că, chiar pentru ea, ar fi fost o binefacere să i se forțeze puțin mâna. Dacă s-ar fi făcut atunci aceasta, Turcia ar fi scăpat de Enver și de nenorocirile ce o copleșesc. E de prisos să repet, ceea ce de atâtea ori am spus, că ideea unui război cu Bulgaria și, prin urmare, cu toți balcanicii, prietenii noștri de veacuri, îmi era respingătoare. Un asemenea război putea atrage după el o conflagrație europeană, la care noi ne-am fi găsit alături de Austro-Ungaria - perspectivă care îmi era cu totul odioasă. Într-însa vedeam îngroparea întregului nostru viitor, a întregului nostru ideal"[59]. Aflat la Londra și având o serie de relații în capitalele occidentale, Take Ionescu a sesizat mai bine decât forurile de la București și un alt aspect. în acel moment Marile Puteri, fiecare din considerente proprii, doreau să evite pe cât posibil orice fel de noi acțiuni militare în sud-estul european, acțiuni ce ar fi putut să se extindă ușor la nivel continental. într-un memoriu justificativ adresat lui Titu Maiorescu după revenirea sa în țară, Take Ionescu constata: „acțiunea noastră este privită ca de natură să împiedece sau să întârzie încheierea păcii, prin speranța pe care o dă turcilor, deci este privită cu răceală. în schimb, tot din pricina setei de pace toate

Puterile sunt înclinate să dea sfaturi la Sofia în favorul nostru, căci nimeni nu ne discută dreptul la o oarecare satisfacție. De un război între noi și Bulgaria nu vrea să audă nimeni..."[60]. Tot la

Londra, Take Ionescu a avut contacte și cu E.Venizelos, de care avea să-l lege apoi și o mare prietenie. în convorbirile cu premierul elen a fost abordată problema românilor balcanici, respectiv soarta școlilor, bisericilor și a episcopatului românesc din acele teritorii macedonene ce urmau a intra în componența statului grec. E.Venizelos a dat asigurări în numele guvernului că se vor acorda depline libertăți în ceea ce privește limba, cultul și funcționarea tuturor așezămintelor bisericești și școlare, inclusiv a unui episcopat.

Poziția lui Take Ionescu se deosebea, prin moderație mai ales ca și prin intenția de a se apropia mai mult de popoarele balcanice, de cea a altor membri ai guvernului[61]. De altfel, chiar și S.Danev a sesizat diferențele de opinii dintre Take Ionescu și poziția guvernului exprimată de N.Mișu, căutând să și profite de aceasta. Din motive lesne de înțeles, Austro-Ungaria, căreia o vreme Germania i-a lăsat inițiativa în ceea ce privește politica Puterilor Centrale în sud-estul Europei, deci și față de România, s-a situat pe o poziție de sprijinire a Bulgariei care astfel s-a menținut pe poziția ei negativă. în aceste condiții, Titu Maiorescu a recurs la sprijinul regelui pentru a-1 determina pe Take Ionescu să părăsească rapid Londra și să revină la București, ceea ce s-a și întâmplat, responsabilitatea pentru continuarea tratativelor revenindu-i în exclusivitate lui N.Mișu, ce urma îndeaproape instrucțiunile lui Titu Maiorescu[62].

Lipsa de rezultate palpabile din această fază a tratativelor româno-bulgare a provocat la București și o reacție care, în condițiile de atunci, era explicabilă, pe de o parte, dar cu totul inadecvată, pe

de altă parte. Pentru a forța Bulgaria, dar și pentru a da curs puternicelor presiuni făcute din interior, guvernul a decis să anunțe iminența unei mobilizări și a unui atac împotriva bulgarilor. Această decizie fusese adoptată la propunerea lui Titu Maiorescu, după ce acesta obținuse aprobarea regelui. Take Ionescu s-a împotrivit unei astfel de decizii amenințând chiar cu demisia, ceea ar fi putut duce la o criză guvernamentală și deci blocarea proiectatei acțiuni[63]. La 7 ianuarie 1913, Titu Maiorescu telegrafia lui Dimitrie Ghica la Sofia: „Guvernul e hotărât să ocupe militărește teritoriul pe care îl revendică la

83 fruntaria Dobrogei**[64]. A doua zi o telegramă a lui Titu Maiorescu înștiința și pe N.Mișu despre aceeași intenție[65]. Aceasta a mai fost comunicată și reprezentanților diplomatici ai Rusiei și Austro-Ungariei la București. Reacțiile în capitalele europene au fost destul de diferite, dar, în general, s-au situat pe poziții de dezaprobare și chiar de ostilitate. Astfel, S.Sazonov și-a declarat îngrijorarea, considerând că un atac din partea României ar agrava întreaga situație din zonă[66]. Ulterior, Rusia a exercitat o serie de presiuni asupra României în scopul de a împiedica o intervenție militară a acesteia. împotriva intențiilor belicoase ale guvernului de la București s-a pronunțat și Austro-Ungaria care amenința că „poate face și altă politică decât cea românofilă'*[67]. Mai ponderată a fost poziția Germaniei, în fond de sprijinire a României, pomindu-se de la convingerea că „Europa nu va face război pentru Silistra**[68]. Se pare că această intenție anunțată de către România (pentru a cărei realizare faptică practic nu au fost luate nici un fel de măsuri pe plan militar) a avut oarecare efecte și fe Sofia și la Petersburg. Sebeco, ministrul Rusiei, aducea primului-ministru român, Titu Maiorescu, în data de

8 ianuarie, următoarele propuneri din partea Bulgariei, ca bază a unei viitoare reglementări: autonomie școlară și bisericească pentru românii din Macedonia, rectificarea frontierei dobrogene urmând ca României să-i revină 20 de sate, dărâmarea fortificațiilor de la Silistra și primirea de către România a Medgidi-Tabiei, garantarea Dobrogei de către Bulgaria. Aceste propuneri însemnau de fapt și acceptarea, într-un fel sau altul, a unei medieri sau arbitraj din partea Rusiei, eventual și a altor Mari Puteri, idee pe care atunci Titu Maiorescu a respins-o, insistând din nou asupra necesității unor tratative directe și protestând împotriva poziției dilatorii și evazive a reprezentanților bulgari. Totodată, Titu Maiorescu exprima clar poziția că, în ceea ce privește Dobrogea, România nu are nevoie de garanțiile bulgarilor. Afirma în încheiere, atât reprezentantului rus, cât și ministrului austro-ungar ce se alăturase colegului său rus, că „guvernul român va ocupa militărește teritoriul reclamat de la Bulgaria**[69].

84

La 10 ianuarie 1913, Germania intervenea pentru ca guvernul român să nu se grăbească cu o acțiune militară, căci, după cum raporta de la Berlin A.Beldiman, „toate mijloacele diplomatice nu sunt încă epuizate și prin amenințarea noastră îngreunăm acțiunea cabinetelor care lucrează în favoarea noastră și în cazul că aceste demersuri nu ar duce la un rezultat va fi totdeauna vreme de a recurge la măsuri extreme"[70]. Două zile mai târziu, cancelarul german asigura pe A.Beldiman că „va face tot ceea ce e în puterea sa pentru ca României să-i fie dată o satisfacție... O acțiune militară a României contra Bulgariei în acest moment ar provoca complicații mai păgubitoare decât folosul ce am putea trage de pe urma ei“[71]. Intre timp, situația din zonă a făcut și obiectul unor contacte ruso-austro-ungare. S.

Sazonov era împotriva concedării către România a orașului Silistra și declara ministrului austro-ungar la Petersburg că „dacă România va continua să ceară Silistra, grave complicații vor putea să urmeze din această cauză". Informându-1 despre aceste declarații pe ministrul român F.Nanu, omologul său austro-ungar avertiza că „dacă România ocupă teritoriul contestat, pe când bulgarii sunt angajați la Ceatalgea, rușii ar fi nevoiți să pornească, după cum vor fi nevoiți de asemenea și austriecii să pornească. Acesta ar fi un război general și Silistra nu prețuiește aceasta**[72].

La sfârșitul lunii ianuarie evoluția situației generale în Sud-Estul Europei s-a repercutat și asupra tratativelor ce se desfășurau, lent, fără rezultate, datorită unor poziții ireconciliabile, atunci,între România și Bulgaria. La 10 ianuarie 1913 avusese loc la Constantinopol o nouă acțiune a Junilor Turci, în frunte cu Enver și Talaat, formându-se un nou guvern, decis pentru război. Astfel, s-a ajuns la ruperea tratativelor dintre Turcia și aliații balcanici, la 28 ianuarie, și reluarea ostilităților pe toate câmpurile de luptă, începând cu 3 februarie, în cadrul celei de a doua faze a primului război balcanic.

în noua situație, desigur, ar fi fost normală și de așteptat o poziție mai flexibilă și conciliatoare din partea Bulgariei în tratativele sale cu România. Aceasta nu s-a întâmplat, deși unele dintre Marile Puteri sfătuiau în acest sens la Sofia, considerând

85 că „nodul chestiunii bulgare este la București**[73]. în aceste condiții se încheia ultima fază a negocierilor dintre S.Danev și N.Mișu pe baza unei imperative dispoziții a lui Titu Maiorescu care fixa ca maxim pentru România frontiera Turtucaia-Bazargic-Balcik, iar ca minim frontiera Silistra-Balcic, fără Bazargic[74].

La 29 ianuarie 1913 a fost semnat procesul-

verbal sau, cum este cunoscut, protocolul de la Londra, ce consemna în fapt pozițiile divergente ale celor două țări. Partea română exprima atitudinea sa în legătură cu cele două probleme aflate în discuție, respectiv situația viitoare, adică drepturi naționale în domeniul școlar și bisericesc, a românilor din teritoriile macedonene ce urmau a reveni Bulgariei și necesitatea unei rectificări a frontierei pe linia Turtucaia-Balcik. Partea bulgară, declarându-se de acord întru totul cu cererile românești privind situația conaționalilor din Macedonia, se pronunța în principiu pentru o nesemnificativă rectificare a sinuozităților graniței, acordarea unui triunghi cu baza de 5-6 km. la Marea Neagră și lichidarea fortificațiilor de la Silistra. Chiar și aceste modificări erau condiționate de fixarea definitivă a noii frontiere sudice a Bulgariei[75], între timp, intervenții ale Germaniei și Italiei la Sofia, în favoarea României, nu dăduseră rezultatele scontate[76]. Guvernul bulgar luase în considerație și eventualitatea unei intervenții militare românești, decizându-se ca Bulgaria „să se resemneze în a suporta o ocupație militară, adresând Europei un protest**[77]. Intransigența Bulgariei era exprimată într-o perioadă în care agitațiile războinice din România cunoșteau o amplificare crescândă, neputându-se atunci ști care putea fi în viitor atitudinea cercurilor responsabile în ceea ce privește eventuala folosire de către statul român a forței, respectiv a politicii faptului împlinit.

în acest context a intervenit direct amenințarea Rusiei. La 31 ianuarie 1913 ministrul român la Petersburg informa pe Titu Maiorescu despre o discuție cu S.Sazonov: „ministrul afacerilor străine mi-a spus că a primit noutăți alarmante de la București și, cu toate că nu poate să conceapă ca un stat creștin să atace pe un alt stat creștin în luptă cu musulmanii, crede că trebuie să mă previe că dacă totuși România ar ataca Bulgaria în aceste

 condițiuni guvernul imperial nu va mai fi stăpân pe situație în fața fierberei lumii slave. Domnul

Sazonov a insistat mult asupra consecințelor imediate pe care le-ar antrena o asemenea eventualitate, și-a exprimat speranța că România se va gândi de două ori“[78]. în același timp, Sofia a fost asigurată de sprijin din partea Petersburgului în cazul unei acțiuni militare românești[79]. în decurs de două săptămâni era cel de-al doilea avertisment amenințător al Rusiei la adresa României, după cel din 15 ianuarie, exprimat tot de S.Sazonov. în acel moment poziția Rusiei față de România și, în general, față de evoluția situației de ansamblu din Balcani nu era în deplină concordanță cu cea a principalului său aliat, respectiv Franța.

Atitudinea Franței în ceea ce privește România era prezentată de către Alexandru Lahovary într-o telegramă către Titu Maiorescu din 2 februarie 1913: „Este fapt că dacă România va crede că trebuie să se puie în posesia Silistrei cu toate protestările Bulgariei, gestul României va fi foarte rău primit de opinia publică din Europa, mai ales dacă nu așteptăm, pentru a crea faptul împlinit, ca pacea să fie asigurată între turci și aliați. Astfel vom fi bănuiți că căutăm să creăm o diversiune în favoarea Turciei. Dacă, așadar, trebuie să pornim o acțiune militară în Bulgaria, e de preferat ca ea să nu preceadă, ci să urmeze încheierea păcii turco-balcanice. Numai așa faptul săvârșit de noi ar putea fi admis, fără a provoca prea mult contra noastră un sentiment de revoltă și de reprobare pe care toate articolele din lume nu vor reuși să-l șteargă. Sper că vom fi cruțați de această hotărâre extremă și că bulgarii vor prețui mai mult amiciția noastră decât posesiunea unei fortărețe care, orice s-ar face, va fi întotdeauna o amenințare pentru noi atâta timp cât ea nu va fi în mâinile noastre**[80]. După trei zile Alexandru Lahovary telegrafia din nou, adăugând că „ministrul de externe francez este foarte preocupat de raporturile româno-bulgare..., înțelege nervozitatea celor două țări, dar dorește ca România

să nu grăbească evenimentele și să aștepte sfârșitul războiului cu turcii, pentru a-și impune pretențiile sale la Sofia**[81]. Atitudinea Franței în acele momente era adoptată și în urma cunoașterii puternicelor divergențe existente la București între unele cercuri

politice conservatoare și rege, pe de o parte, și alte grupări conservatoare (mai cu seamă V.Arion și adepții săi), în alianță cu liberalii (partizani atunci ai unei acțiuni militare), pe de altă parte[82]. O asemenea atitudine a Franței, în condițiile de atunci, putea fi considerată în ultimă instanță ca favorabilă Bulgariei (Franța trebuia să țină seama și de aliatul rus, dar se pare că nu agrea o eventuală acțiune militară a Rusiei împotriva României), în acest context, diplomația franceză refuzase să se ralieze unei propuneri germane în numele guvernelor Triplei Alianțe pentru o intervenție colectivă a Marilor Puteri la Sofia în favoarea României[83]. E interesantă și poziția presei franceze, oglindă fidelă a opiniilor din societatea franceză la acea dată. Impresia generală la Paris era că politica României era întru totul coordonată de la Viena și că raporturile austro-române, pe de o parte, și ruso-bulgare, pe de altă parte, ar fi făcut ca un conflict militar româno-bulgar să ducă la o conflagrație europeană. De asemenea, o parte a factorilor publici francezi credeau că orientarea României spre sud se datora Austro-Ungariei, exprimând, în același timp, opinia că veritabilele interese naționale ale românilor erau îndreptate peste Carpați[84].

Se împotriveau unei intervenții militare a României și Puterile Centrale care atunci se aflau în plină acțiune ofensivă, de presiune asupra României pentru reînnoirea pactului de alianță ce expirase, ceea ce s-a și întâmplat, de altfel[85]. Atât Austro-Ungaria, cât și Germania insistau, oarecum din motive diferite, pentru ca România să nu intervină. Dacă pentru Viena preocuparea principală, o

adevărată obsesie, era Serbia, în funcție de care judeca, mai cu seamă, și evoluția raporturilor dintre Bulgaria și România, pentru Germania, în acel moment, părea a fi esențială grija pentru preîntâmpinarea unui eventual conflict generalizat, pe care ostilități la Dunăre l-ar fi putut provoca. Prin intermediul tânărului prinț Carol, ce revenea în țară în urma unui stagiu de pregătire făcut la Berlin, kaiserul Wilhelm al II-lea transmitea regelui României că: „vrea cu orice preț pacea... dacă România face război va izbucni războiul general../* Totodată îi cerea suveranului român acțiuni energice și categorice pentru a domoli „mișcarea războinică..., nepatrioti- [88] că“[86]. Exista, așadar, atunci un context european împotriva eventualelor intenții agresive ale României, mergând de la un sprijin condiționat, de neintervenție, până la amenințări directe, cum erau cele ale Rusiei[87]. în acele împrejurări cercurile guvernamentale au renunțat la intenția mobilizării și anexării teritoriului revendicat. Contextului extern potrivnic i s-au adăugat lipsa unei unități de vederi a factorilor politici din interior și, de asemenea, scăderea treptată a presiunii opiniei publice, domolindu-se agitațiile războinice[88].

Renunțându-se la intențiile belicoase, au fost reluate contactele diplomatice. La 15 februarie 1913 au reînceput la Sofia tratative directe între cele două țări în legătură cu problemele graniței, considerându-se că chestiunile legate de soarta românilor macedoneni erau rezolvate. Tratativele s-au desfășurat între ministrul Dimitrie Ghica din partea română și S.Danev și A.Sarafov din partea bulgară. în principiu, Bulgaria oferea câteva mici rectificări teritoriale de la marginea Silistrei la Marea Neagră, în timp ce România a oferit ca bază de discuții propunerile sale anterioare. în felul acesta, noua rundă a tratativelor s-a încheiat fără

nici un fel de rezultate concrete[89]. După eșecul tratativelor de la Sofia, Titu Maiorescu a trimis o lungă telegramă tuturor reprezentanțelor diplomatice ale României din străinătate, dându-le o serie de explicații și precizări în legătură cu toate aspectele diferendului româno-bulgar în ceea ce privește rectificarea frontierei, insistând îndeosebi asupra îndreptățirii pe care considera el că o avea România în ceea ce privește Silistra[90]. Telegrama urma să servească unor noi demersuri diplomatice și propagandistice românești peste hotare, în special în capitalele Marilor Puteri.

Deja cu câteva zile mai înainte, la 14 februarie 1913, în numele guvernului englez, E.Grey propunea ca o soluție militară să fie înlocuită cu o acțiune de mediere a uneia sau a mai multora dintre Marile Puteri. Două zile mai târziu, Germania s-a asociat propunerii britanice, fiind urmată apoi de celelalte Mari Puteri. In 18 februarie, de la Sofia, Dimitrie Ghica informa că guvernul bulgar era în principiu de acord cu o astfel de acțiune. Intre timp, în Rusia agitația contra României a slavofililor căpăta proporții tot mai alarmante, după cum raporta regelui Titu Maiorescu la 18 februarie 1913 [91]. La București atunci pare a se fi făcut o analiză mai profundă asupra evoluției viitoare a situației din spațiul sud-est european, prevăzându-se de către cercurile conducătoare atât destrămarea Alianței balcanice, cât și perspectiva unui viitor rol, hotărâtor, al României în noua conjunctură ce urma să apară. Aceasta reiese clar dintr-o notă a lui Titu Maiorescu din 21 februarie: „Din însărcinarea M.S.Regelui, am fost astăzi la dl. G.G.Cantacuzino, președintele Senatului, pentru a-i comunica din partea Majestății Sale că este de prevăzut peste scurt timp o schimbare a situației în Balcani, care va

89
90
91

da prilej României să-și manifeste preponderența într-un mod hotărâtor; că alianța dintre bulgari, sârbi și greci - după toate probabilitățile - se va desface în curând și că, până atunci, nu este prudent ca România să aibă o atitudine războinică, ci din contra să-și unească stăruințele cu ale Marilor Puteri pentru restabilirea păcei. Astfel va crește autoritatea României în Europa și aceasta îi va fi de cel mai mare folos la momentul oportun”[92]. Această „prudentă direcție politică" a fost însușită de guvern, care în ședința sa din 21 februarie 1913 a acceptat medierea tuturor celor șase Mari Puteri, pe baza Convenției de la Haga din 18 octombrie 1907, punctele 3-7, fără nici o condiție, exprimând doar dorința de a se ajunge în cel mai scurt timp la un rezultat. Ulterior, România a avansat și propunerea ca viitoarea mediere să se desfășoare la Petersburg, ceea ce era, fără îndoială, un act semnificativ în contextul situației guvernului de la București în raporturile sale cu cele două blocuri militare. Atunci nu a fost luată în considerație ideea unui arbitraj. Aceasta a fost avansată în unele din capitalele europene și acestei idei i s-a alăturat la un moment dat și guvernul bulgar. Arbitrajul ar fi însemnat în acele împrejurări acceptarea necondiționată a unor decizii luate de Marile Puteri, fapt apreciat la București ca nedorit. Acceptarea medierii de către guvernul român a fost urmată de tergiversări, din partea cabinetelor europene, în ceea ce privește împuternicirea reprezentanților, respectiv luarea unor decizii privind atitudinea concretă pe care urma a se situa la Petersburg. [90]

La 2 martie 1913 Blondel, ministrul francez la București, prezenta în numele Marilor Puteri o notă contrară celor convenite în zilele precedente. Se solicita guvernului român acordul în legătură cu un arbitraj în „conflictul româno-bulgar“[93]. Poziția românească a fost clar exprimată de Titu Maiorescu: „guvernul român nu poate primi această nouă

propunere care ar fi un arbitraj și nu o mediațiune..., termenul de «conflict româno-bulgar» nu este propriu deoarece până acum nu există decât «diferend româno-bulgar» și tocmai că neexistând încă un conflict nu poate fi vorba de un arbitraj și în orice caz guvernul român nu se va sustrage de la obligațiunea de a supune Parlamentului rezultatul mediațiunii Puterilor[1194].

în vederea medierii, la 15/28 februarie 1913, guvernul român înaintase confidențial guvernelor celor șase Mari Puteri un lung memoriu ce argumenta amplu cererea României privitoare la rectificarea graniței dobrogene, tratându-se în subsidiar și problema românilor balcanici[95]. Se făcea și aici o trecere în revistă a situației românilor din Turcia europeană, cerându-se asigurarea în continuare a unor drepturi naționale, recunoscute și garantate. în cea mai mare parte a memoriului se insista în mod deosebit asupra chestiunii dobrogene. Erau arătate împrejurările istorice ale fixării unei granițe necorespunzătoare în partea de sud a Dobrogei după Congresul de la Berlin. Erau menționate tendințele și chiar manifestările revendicative și expansioniste ale Bulgariei în ceea ce privește întreaga Dobroge. Se arătau aspectele esențiale ale tratativelor româno-bulgare din cursul lunilor anterioare, considerându-se că eșecul acestora s-a datorat atitudinii negative a părții bulgare. în finalul memoriului, se arăta: „România, în decursul celor 34 de ani de existență a sa ca stat independent, n-a încetat nici un moment de a fi unul dintre factorii cei mai de seamă ai ordinei europene în această parte a Răsăritului. Politica ei internațională a fost întotdeauna îndreptată înspre pace, iar suveranul ei a fost, nu numai o dată, solicitat și a putut efectiv contribui să o salveze și să localizeze războiul. Sarcina a fost adeseori grea, mai ales în timpul ultimelor cinci luni“[96]. Remiterea memoriului a prilejuit diverse contacte în capitalele

europene, unde s-au conturat deja [91] poziții divergente, mai ales în ceea ce privește problema Silistrei. în acest din urmă caz, se profila deja ideea defortifi- cării orașului ce urma să rămână însă Bulgariei, idee care provoca îngrijorare la București, ce se simțea abandonat și de Berlin, și de Viena, chiar și de Roma.

în timpul diverselor acțiuni diplomatice ale României în capitalele europene, începeau a fi cunoscute semne tot mai evidente ale destrămării alianței balcanice. Guvernul de la București urmărea cu atenție evoluțiile din zonă. La 8 martie 1913, Filality, ministrul român la Belgrad, raporta despre desfășurarea unor tratative sârbo-grecești pentru o alianță defensivă contra Bulgariei, ca și despre tratativele sârbo-bulgare privind fixarea frontierei în Macedonia[97].

în cursul lunii martie ambasadorii Marilor Puteri la Petersburg au avut o serie de discuții pe probleme de procedură, manifestându-se, dincolo de poziții divergente în raport cu cererile românești, ostilitatea legată de apartenența lor la blocuri politico-militare opuse.

La 31 martie au început, în sfârșit, deliberările secrete ale conferinței ambasadorilor. Lucrările reuniunii au trenat, astfel că protocolul a fost semnat abia la 8 mai 1913, fiind predat ministrului român F.Nanu abia la 12 mai[98]. Articolul 1 prevedea ca orașul Silistra, împreună cu un teritoriu de 3 km înjur să revină României, restul frontierei urmând a rămâne nemodifîcată[99]. Următoarele articole reglementau situația locuitorilor ce doreau să-și păstreze cetățenia bulgară (art.2), situația fortificațiilor de-a lungul graniței dobrogene, respectiv obligația Bulgariei de a nu ridica fortificații de la Dunăre la Marea Neagră și de a dărâma pe cele existente (art.3), asigurările date de Bulgaria la Londra, la 16/29 ianuarie 1913, privind drepturi și facilități pentru românii din Macedonia. Cu ocazia semnării protocolului, ambasadorii Marilor Puteri au

discutat și o cerere a guvernului român ca în viitorul tratat de pace dintre Turcia și statele balcanice să se înscrie o clauză care să prevadă „amnistia românilor macedoneni, urmăriți de unele din statele beligerante pentru cauze rezultând din starea de război"[100]. Cererea românească a fost sprijinită de Germania, Austro-Ungaria și

Italia, însă celelalte delegații s-au opus, adoptându-se în final o rezoluție prin care beligeranții erau invitați să acorde „o amnistie generală tuturor minorităților, fără deosebire de rasă și religie"[101]. Protocolul urma a fi dat publicității abia după semnarea păcii dintre Turcia și Bulgaria[102].

Hotărârea conferinței ambasadorilor a fost de fapt un arbitraj care nu a satisfăcut cererile guvernului român. Cu toate acestea, Titu Maiorescu și cei din jurul său s-au străduit să prezinte rezultatele obținute la Petersburg ca un succes, ca o satisfacție dată demnității românești de către Marile Puteri. Din Silistra se făcuse un simbol al acestei demnități și se considera că aceasta a fost satisfăcută. Pe o astfel de poziție s-a situat guvernul atunci când a supus discuției secrete a corpurilor legiuitoare, spre aprobare, protocolul în zilele de 16-18/29-31 mai 1913 [103]. Protocolul a fost ratificat în parlament, respectiv la 17/30 mai 1913 la Senat, cu 77 voturi contra 9, și la 18/31 mai în Cameră, cu 127 voturi contra 17. Tot atunci s-a hotărât, de asemenea, că această decizie era luată, în exclusivitate, în legătură cu problemele precis prevăzute în protocol, neimplicând nici o aprobare a politicii generale pe plan extern promovate de guvem până atunci și nici un angajament pentru a îngrădi o eventuală acțiune românească în viitor în problemele balcanice.

Guvernul român a luat măsuri pentru transpunerea în practică a protocolului. S-au întrunit comisiile mixte româno-bulgare prevăzute pentru

delimitarea hotarelor, pentru problemele militare etc., care au și avut în cursul lunii iulie și la începutul celei următoare o serie de întâlniri la Silistra și la Rusciuk, fără nici un rezultat practic, datorită în special pozițiilor obstrucționiste ale părții bulgare (de exemplu, de unde să se socotească cei 3 km prevăzuți în protocol: din centrul sau de la marginea orașului Silistra)[104]. Lucrările au fost suspendate în contextul izbucnirii celui de al doilea război balcanic.

încă din timpul în care la Petersburg ambasadorii Marilor Puteri se târguiau în chestiunile românești, România redevenea țintă a diplomațiilor balcanice în condițiile unei continue deteriorări a raporturilor dintre Bulgaria, Serbia și Grecia, aflate încă

93 în conflict cu Turcia. La 3/19 aprilie 1913, în numele guvernului său, ministrul sârb la București, LRistici, prezenta primului- ministru român Titu Maiorescu neînțelegerile bulgaro-sârbe și, după cum se raporta regelui, întreba „care ar fi atitudinea noastră și dacă am fi dispuși să încheiem cu Serbia o alianță curat defensivă contra Bulgariei[14'05]. Titu Maiorescu a invocat medierea de la Petersburg pentru amânarea răspunsului. La 15 mai, Papadiamantopulos, în numele guvernului de la Atena, făcea și el o propunere asemănătoare: „o alianță cu Grecia, fiindcă pretențiile bulgarilor devin amenințătoare**[106]. De altfel, o ofertă neoficială a Greciei, în același sens, fusese făcută încă de la începutul lunii aprilie[107].

în acest context diplomatic se încheia la 30 mai/10 iunie 1913 și Conferința de pace de la Londra. Tratatul semnat acolo de către statele balcanice și Turcia (în numele căreia și-a pus semnătura în calitate de delegat turc și românul Nicolae Batzaria) lichida multiseculara stăpânire a sultanilor în Sud- Estul European, exceptându-se

Constantinopolul și o mică zonă înconjurătoare. Era, fără îndoială, un act pozitiv. La Londra, divergențele dintre Marile Puteri au dus la decizia de a se lăsa guvernelor balcanice sarcina de a-și reglementa prin tratate bilaterale problemele de graniță în teritoriile europene din care Turcia era îndepărtată pentru totdeauna. în fapt, se deschidea calea spre un nou război, care a și izbucnit peste câteva săptămâni, implicând de data aceasta și România, nu numai din punct de vedere diplomatic, ci și militar[108].

3. Societatea românească față cu criza balcanică

Precipitarea evenimentelor în toamna anului 1912 și, mai ales, perspectiva unor însemnate mutații în zona balcanică au fost urmărite cu interes de către societatea românească. Noile realități ce se succedau rapid erau sesizate atât dintr-o perspectivă politică generală, a situației statului român, cât și dintr-o alta, oarecum specială, dar tot atât de însemnată, aceea a situației românilor din spațiul sud-dunărean. în acest mod s-au

 conturat două acțiuni paralele care s-au manifestat în tot cursul lunilor conflictului balcanic. Este de subliniat că în permanență acțiunea guvernamentală a trebuit să țină cont de cerințele manifestate de diferite cercuri, de opinia publică în general. în societatea românească, treptat, două probleme au concentrat atenția în contextul noii configurații politice din lumea balcanică. Pe ansamblu a existat o preocupare statornică, în forme diverse, pentru soarta românismului balcanic, grija pentru viitorul acestei ramuri a neamului românesc fiind generală în Regatul României. Pe de altă parte, cu intensitate variabilă și cu importante deosebiri, s-a manifestat societatea românească în raport cu

problema dobrogeană, respectiv a graniței sudice.

Este semnificativ că pe măsura zvonurilor privind încheierea alianței balcanice a revenit în actualitate problema românilor macedoneni. Astfel, la 14 mai 1912 începea la Constanța congresul Ligii Culturale. Reuniunea s-a desfășurat într-o sală ai cărei proprietari, greci, condiționaseră închirierea acesteia de neatacarea în luările de cuvânt a politicii grecești în Balcani, implicit deci față de aromâni. Aceasta a stârnit de la bun început reacția negativă a unora dintre participanți, precum Virgil Arion, Gușu Papacostea[109]. Astfel, cu acea ocazie Gușu Papacostea amintea uzurparea drepturilor românești, subliniind necesitatea imperioasă a unei rapide înființări a unui episcopat românesc ca pavăză împotriva propagandei grecești[110]. în cadrul aceluiași congres de la Constanța a fost ridicată și problema românilor din Serbia. Delegatul I.Spineanu din Tumu- Severin, în cuvântul său, împărțea românii de peste hotare în două categorii: cei aflați în provinciile subjugate și cei din alte părți. El afirma că în Serbia se găseau peste 500 mii de români (?) care „sunt supuși pieirii neavând cultură națională" și cerea ca Liga Culturală să-și extindă activitatea în toate acele țări unde se afla elementul românesc[111].

Apropierea războiului prilejuia dezbateri mai ample legate de orientarea generală a politicii românești. Semnificativă din acest punct de vedere era analiza făcută de Constantin Stere în paginile revistei sale[112]. în studiul încheiat la 25 septembrie 1912, Constantin Stere credea că evenimentele ce se apropie vor

95 hotărî „soarta pentru întreg colțul acesta al Europei[1]*. Criticând, pe bună dreptate, concentrarea atenției cercurilor politice asupra unor probleme interne nesemnificative și ignorarea „vulcanului balcanic**, el rezuma ceea ce în viziunea sa erau cele două aspecte fundamentale ale chestiunii

Orientului. După o trecere în revistă a situației posterioare Tratatului de la Berlin, conchidea că problema extrem de importantă a Balcanilor era soarta naționalităților, în acest context enumerând și „revendicările drepte ale aromânilor**. Pentru o vreme, în viziunea sa, problema balcanică părea a fi fost depășită prin acțiunea Junilor Turci de a pune bazele unui regim constituțional. Considera că eșecul regimului turc pe plan intem și războiul italo-turc „au deschis și au înăsprit toate bubele «omului bolnav»: Arabia, Albania, Macedonia, Creta și arhipelagul"[113]. El acuza cercurile politice românești de lipsă de înțelegere a evenimentelor balcanice. Exprima o viziune clară că războiul ce se anunța nu va fi un conflict local ci va produce modificări foarte importante în zonă. Pe de altă parte, el vedea evenimentele balcanice și ca o parte integrantă a competiției dintre cele două imperii vecine României, Rusia și Austro-Ungaria, prima reprezentând „forțele reacțiunii din Orient", iar a doua, „forțele progresului din Apus**[114]. Competiția aceasta urma să decidă viitoarea situație din zonă: „Dacă din procesul de descompunere a vechiului Imperiu otoman, care se prelungește mai bine de un veac, nu s-a putut naște încă pentru toată raiaua creștină din Balcani o așezare definitivă a vieții lor naționale, aceasta se datorește numai faptului că, printr-un fatal concurs de împrejurări, problema locală s-a încrustat într-o problemă mondială izvorâtă din ciocnirea năprasnică a acestor mari curente ale istoriei universale. Cine va succeda în fond «omului bolnav» în Balcani? Rusia, care întruchipează idealul Orientului, - sau campionul Apusului, Imperiul habsburgic? Sub care semn se vor desăvârși noile formațiuni politice ale popoarelor balcanice: sub semnul autocrației ortodoxe moscovite sau sub semnul Apusului european, al idealurilor marilor revoluțiuni din secolul al XVIII-

lea? Această întrebare ne-o pune sfinxul istoriei... Aci se află toată gravitatea tragică a momentului de față"[115]. Pe baza acestei

viziuni, formula și răspunsuri la întrebările privind atitudinea ce urma să o adopte România, ca și perspectivele intereselor naționale. în ceea ce privește problemele balcanice propriu-zise atitudinea României trebuia să fie clară: „Nu putem sta în calea aspirațiilor legitime ale popoarelor slave din Balcani. Noi, având noi înșine revendicări naționale la cari nu putem renunța, putem privi numai cu o vie simpatie încercările bulgarilor și ale altor popoare creștine din Balcani de a-și crea o soartă mai conformă cu idealurile de libertate și dreptate. Regimul supt care trăiesc astăzi creștinii din Macedonia și în alte provincii ale Imperiului otoman nu mai poate dăinui. Și partizanii cei mai neînduplecați ai principiului de statu-quo în Balcani trebuie să-și dea seama că conștiința lumii civilizate întregi nu mai poate tolera anarhia și opresiunea sub cari zac milioanele de creștini din Turcia europeană"[116]. Al doilea element esențial ce urma a dicta atitudinea regatului era determinat de situația românismului balcanic: „Nu putem avea năzuinți de anexare; însă orice soluție s-ar găsi pentru așezarea vieții politice de acolo (în Peninsula Balcanică - *n.n.)* pe noi temelii, suntem datori în primul rând să le asigurăm aromânilor, a căror conștiință națională este de mult deșteptată, condițiuni de cârmuire și de dezvoltare pacinică, conforme cu interesele și aspirațiunile lor. Nu putem accepta, dacă meritățm să trăim ca națiune și ca stat, nici o soluțiune care ar fi contrară acestor interese și aspirațiuni. în această privință trebuie să fim în măsură de a spune cuvântul nostru, la nevoie, în contra lumii întregi"[117]. Al treilea element al implicării politice românești

peste Dunăre era văzut de Constantin Stere în „datoria de a ne asigura viitorul apărării noastre naționale. Se cunosc incidentele penibile la care a dat loc, în urma războiului de independență, fixarea graniței noastre din Dobrogea din punctul de vedere strategic. Avem, dar, dreptul și datoria, în momentul de față, când schimbările din Balcani pot da naștere unor năzuințI agresive, mai primejdioase și mai puternice, să pretindem rectificarea acestei granițe după cum cere dreptatea și după cum considerațiunile strategice elementare ne povățuiesc"[118]. Concluzia generală privind atitudinea României în viitor reieșea clar: „Avem dreptul și datoria să arătăm că suntem un factor de

97 care, în împrejurările actuale, oricine trebuie să țină seama și că suntem în măsură de a face ca cuvântul nostru să fie ascultat**[1]”.

Astfel de idei exprimate de Constantin Stere reprezentau o întreagă gândire și mentalitate a cercurilor democratice și patriotice românești, fiind reprezentative din acest punct de vedere. Același Constantin Stere lega perspectivele evoluțiilor sud-est europene de cele ale istoriei universale în general. „Acțiunea noastră... nu este subordonată nimănui, dar ea trebuie coordonată cu marile interese ale civilizațiunii apusene. între Rusia despotică și cotropitoare și monarhia habsburgică de ale cărei destine este legat viitorul atâtor milioane de români, nu putem sta indiferenți și impasibili[4*][120]. Crezând încă într-o reformare din interior a Dublei Monarhii, ca și A.C.Popovici, Constantin Stere atrăgea din nou atenția că principala primejdie pentru români venea din partea Imperiului țarist ce urmărea „deznaționalizarea și desființarea politică**, de unde decurgea apelul pentru „stăvilirea avântului panslavist**. Concluziona: „pentru ca întreg viitorul neamului nostru să nu fie compromis, trebuie să dăm dovada, în fața evenimentelor ce bat la pragul

istoriei, oricum s-ar desfășura ele, că suntem o forță conștientă și hotărâtă, că în această clipă de cumpănă suntem gata de a ne spune cuvântul și de a-1 susține la nevoie prin puterea armelor... Față de manifestațiunile din Balcani, noi trebuie să stăm cu arma la picior pentru ca nici o hotărâre să nu poată fi luată de nimeni fără noi și împotriva noastră. Mai mult, orice hotărâre luată și orice soluție găsită fără noi va fi în același timp, fatal, împotriva noastră. Prestigiul unui popor, greutatea cu care cade în cumpăna acțiunii internaționale, atârnă în mare parte de puterea lui de voință, de hotărârea cu care știe să-și apere drepturile și demnitatea**[121].

Puternicele fricțiuni dintre diferitele grupări conservatoare, precum și divergențele cu liberalii, mai ales ca urmare a vestitei afaceri a tramvaielor, au dus la formarea unui guvem de colaborare sub conducerea lui Titu Maiorescu care avea în mod egal cu Take Ionescu și responsabilitatea politicii externe[122]. Acest guvem a adoptat, după cum s-a văzut, o atitudine de

 neutralitate în politica externă, atitudine decisă în fond de monarh, dar care a avut atunci asentimentul celor trei partide de guvernământ: conservator, conservator-democrat și liberal. Apărea încă evidentă situarea celei mai mari părți a politicienilor pe pozițiile unor legături speciale cu Germania, ceea ce le presupunea într-o bună măsură și pe cele cu Austro-Ungaria. Totuși începeau să se facă tot mai simțite, chiar și în rândurile acestora, și alte poziții, diferite de cele ale regelui, aflat atunci la culmea autorității sale. După cum s-a mai arătat, modificările tot mai vizibile pe planul relațiilor internaționale în general, ca și evoluția situației românilor din Dubla Monarhie solicitau o redefmire și chiar o schimbare în ceea ce privește orientarea pe ansamblu a politicii externe românești.

Nemulțumirea față de politica externă a regelui

se făcea simțită de pe mai multe poziții, exprimându-se idei diferite ce începeau a avea însă un numitor comun: promovarea unei politici externe cât mai independente, pe de o parte, și, pe de altă parte, accentuarea preocupărilor pentru soarta românilor de peste munți, ceea ce însemna o detașare de vechile legături de alianță și, apoi, chiar o situare alături de Antantă. O astfel de mentalitate era tot mai prezentă în opinia publică ce influența și pe politicienii vremii aflați la putere sau în opoziție. Manifestări de nemulțumire față de politica externă oficială au exprimat, de pe poziții politico-ideologice deosebite, fie Ionel Brătianu (de exemplu, într-un discurs prilejuit de funeraliile naționale ale lui Spini Haret), fie P.P.Carp (prin demisia sa din Parlament), fie Nicolae Filipescu. Nu exista unitate de vederi nici în noua echipă guvernamentală formată în toamna anului 1912. Spre deosebire de Take Ionescu, ce se situa tot mai clar pe poziții antantofile (și pe măsura pierderii, datorită opoziției regale, a șanselor de a ajunge la guvernare în calitate de prim ministru), Titu Maiorescu s-a aflat statornic alături de rege în toată această perioadă, aceasta aducându-i ulterior din partea lui Carol măgulitoarea și neașteptata apreciere de „prieten". Această atitudine diversificată a cercurilor politice a dus chiar și la un început de criză în ceea ce privește raporturile dintre instituția monarhică și elita conducătoare. La un moment dat, a fost luată

 în considerație de către unii factori politici chiar și schimbarea lui Carol I cu Ferdinand, ceea ce ar fi produs serioase mutații și în acțiunea externă a României[123]. N-au lipsit în epocă, din nou, și pozițiile statornic antimonarhice exprimate de socialiști, ce militau pentru „republică socială" ca soluție de rezolvare a problemelor interne și externe ale țării[124].

Problemele politicii externe au fost abordate în

epocă în mai multe rânduri de către Nicolae lorga, atât în calitatea sa de specialist în istorie sud-est europeană, cât și în cea de politician, de conducător al Partidului Naționalist Democrat, pe care-1 întemeiase în aprilie 1910. încă de atunci, în programul noii formațiuni politice se prevedea: „o politică externă care, plecând de la conștiința unității neamului și a intereselor lui solidare în toate privințele, să întrebuințeze cu înțelepciune toate împrejurările potrivite ce se oferă, fără a se angaja în costisitoare și primejdioase alianțe cu Puterile Mari și să caute în același timp și apropierea de vecinii României în Peninsula Balcanică, dobândind în această unire locul hotărâtor ce se cuvine de drept și după toată tradiția istorică a României"[125]. Cu aceeași ocazie, Nicolae lorga făcea aprecieri pozitive față de Bulgaria și Serbia, mai ales față de modul în care acolo s-a democratizat viața publică și s-a dezvoltat întreaga acțiune legată de idealul național. Concomitent, emitea un aspru rechizitoriu, bazat și pe argumentele istorice ale trecutei implicări românești la sud de Dunăre, a dezinteresului pentru relațiile cu vecinii sudici: „nici comerțul nostru nu pătrunde în Balcani, nici politica noastră nu are legături în Balcani, nici viața noastră culturală n-are prestigiu pentru Balcani. Umblând după fantasmele Apusului, am pierdut realitatea Răsăritului. Am pierdut realitatea Răsăritului ca și când am putea schimba fatalitatea geografică, ca și când am putea muta hotarele și le-am putea alunga în Apus... Facem o greșeală politică după alta"[126]. După ce critica înfeudarea politicii externe românești la cea a Austro-Ungariei, cerea o altă politică externă făcând următorul îndemn: „dacă mâne i s-ar întâmpla Ungariei ceea ce i s-a întâmplat Turciei astăzi, dacă mâne nedreptatea de acolo s-ar zgudui cum s-a zguduit nedreptatea de dincolo, n-aș ezita să recomand oricui să pornim cu toții,

100 fiecare cu vârsta noastră, cu puterile noastre, cu ce ne-a dat Dumnezeu și ce a păstrat Dumnezeu în noi, pentru a face să izbândească dreptul nostru! **[127]. în această ordine de idei, Nicolae lorga consemna: „într-o vreme când sârbii, bulgarii, grecii își realizează aproape întreg idealul, rămânem singurii care stăm încă departe de dânsul și, de nu-1 vom apropia, perim**[128]. în același context, avea grijă să remarce: „Istoricul, căutând în trecut, face constatări care nu înseamnă angajamente. Omul politic dă sfaturi prezentului cu ochii la viitor. Cel care e mai bun profet e și călăuzul cel mai bun".

învățatul român publica în octombrie 1912 o broșură în limba franceză, răspândită și în versiunea românească: *Românii și noua stare de lucruri în Orient*[129]. Broșura era scrisă atunci când trupele bulgare se aflau înaintea fortificațiilor Constantinopolului, sârbii ocupaseră cea mai mare parte a Macedoniei, iar grecii intraseră în Salonic. Nicolae lorga constata: „E vorba de o împărțire a Turciei europene**. Făcea, apoi, o analiză a atitudinii Marilor Puteri, constatând modificări ale pozițiilor acestora în zonă. Savantul credea că „victoria creștină, cu consecințele sale naturale, închide peninsula poftelor moscovite... Anglia pare a fi renunțat la politica sa tradițională, de a susține cu orice preț și contra oricărui adversar menținerea Imperiului otoman...**[130]. Considera că Austro-Ungaria se găsea într-o situație paradoxală, fiind relativ satisfăcută de cele dobândite de bulgari sau greci, dar profund nemulțumită de întărirea Serbiei și Muntenegrului asupra cărora exercita o serie de presiuni. învățatul considera că un eventual război al cercurilor de la Viena spre sud putea genera ușor un conflict extins inevitabil la nivel european[131]. Și Nicolae lorga se întreba retoric: „înaintea acestei situațiuni și cu o asemenea perspectivă, a unui război între austrieci și ruși, care ar avea loc și înspre Focșani și Galați, ca și înspre Galiția, care

este atitudinea poporului românesc?**[132]. în continuare, Nicolae lorga făcea o analiză a atitudinii guvernului român, pe de o parte, cât și, pe de altă parte, a poporului român, considerând că acestea, mai ales atunci, nu coincideau. Era categoric împotriva unei colaborări cu cercurile austro-ungare care împingeau spre „cuceriri fără de

101 jertfe, nada unei rectificări de graniță în Bulgaria sau chiar a unei anexări a Cadrilaterului Rusciuk-Șumla-Vama grație bunăvoinței Europei și sprijinului armelor austro-ungare"[133]. Se pronunța împotriva unei astfel de anexări, subliniind că interesul național era nu spre sud, ci în Transilvania, în Bucovina și în Basarabia, ceea ce presupunea despărțirea de „apăsătorii, persecutorii altora".

Erau evocate, apoi, elementele comune ale istoriei sud- est europene încă din perioada tracilor, subliniindu-se rolul românilor în sprijinirea mișcării de emancipare a tuturor balcanicilor. Se exemplificau astfel de trecute realități istorice atât pentru Bulgaria, cât și pentru Serbia. Era evocată și soarta românismului balcanic. Era făcut un rechizitoriu al „tratamentului barbar căruia i-au fost supuși cinstiții negustori și meșteșugari, bieții păstori români din Macedonia, care formează o populație de cel puțin 300.000 de oameni, vorbind un dialect românesc, din partea bandelor grecești și bulgărești... Grecii și bulgarii îi pedepseau cu foc și sabie de a fi «trădătorii» cauzei lor naționale, necruțând nici chiar femeile și copiii... Trebuie să se mai mire cineva că românii din Pind deveniră cei mai buni amici ai turcilor «păgâni» care nu-și băteau capul de a-i face să-și renege limba și rasa?"[134]. Nicolae lorga mai credea că, pe lângă rezolvarea dreaptă a problemei românești din Balcani, „amintirile comune și evidenta solidaritate de interese" ar fi trebuit să facă și din România un membru al uniunii balcanice. Din nou, el sublinia că

alianța cu Austria era o greșeală, că antrenarea într-o acțiune balcanică însemna atunci abandonarea drepturilor naționale de peste munți. Credea că era în interesul și al statelor din sudul Dunării ca să existe un stat român puternic și independent. Concluzia lui Nicolae lorga era că „românii nu cer dincolo de Dunăre decât respectul datorit naționalității de aproape o jumătate de milion de cosângeni de-ai lor și privilegiul lor de întâietate ca frați mai mari"[135].

Atitudinea unei părți reprezentative a societății românești a apărut evidentă cu ocazia a o serie de manifestări publice. Liga Culturală a organizat în cursul lunilor octombrie și noiembrie o serie de conferințe și adunări populare ce au culminat cu marea

102 reuniune din sala Eforiei, la 18 noiembrie 1912. Au luat cuvântul, între alții, cărturari precum Vasile Pârvan, George Vâlsan, Pericle Papahagi, Gheorghe Bogdan-Duică, Nicolae lorga, precum și Virgil Arion, în acea perioadă președinte al Ligii Culturale[136]. întreagă această acțiune urmărea, conform deciziei luate de Comitetul Central al Ligii Culturale în ședința din 27 octombrie 1912, „deșteptarea opiniei publice din țară și din străinătate asupra situației și drepturilor românilor din Peninsula Balcanică... la cari pot să aspire în puterea trecutului și a gradului lor de cultură"[137]. Nu exista o unitate de vederi în ceea ce privește viitorul românismului sud-dunărean.

Virgil Arion avea să constate public că în cadrul Ligii se conturaseră două curente în legătură cu problema aromânilor din Macedonia, pe de o parte, și cu rectificarea granitei dobrogene, pe de altă parte. Credea că în fruntea unui curent „mic și cu puțin suflet războinic" s-ar afla Nicolae lorga, care ar insista doar asupra continuării de către statele balcanice a reglementărilor otomane din 1905, în ceea ce-i privește pe aromâni, ceea ce lui Virgil

Arion i se părea și puțin și nesigur, în concepția fruntașului conservator, a curentului pe care-1 reprezenta, principala problemă de politică externă pentru România era amenințarea rusească, ceea ce impunea o consecventă politică alături de Tripla Alianță. Invoca pentru aceasta păreri mai vechi ale lui Titu Maiorescu, D.A.Sturdza și Take Ionescu. Legat de părerile acestuia din urmă, exprimate în 1891, despre o confederație balcanică cu participare românească, Virgil Arion credea că o astfel de unire putea fi viabilă și profitabilă pentru România numai dacă nu ar fi fost sub egida Rusiei, ceea ce evident nu era cazul în 1912. Erau invocate, de asemenea, părerile regelui Carol I și chiar mai vechi opinii ale lui Nicolae lorga, ce justificau politica externă a României alături de Austro-Ungaria după 1878. în concepția lui Virgil Arion, grija pentru un eventual război cu Rusia trebuia să ducă la amânarea unei politici „daco-românești", căci aceasta ar rupe statul român de o alianță care-i garantează securitatea. Deci, obiectivele imediate ale politicii românești erau: „un Cadrilater inexpugnabil în sud; o serie de cetăți strașnice, un val modem al lui Traian la

Nistru (după eliberarea Basarabiei - n.n.); și apoi vom cerceta și dacă mai este nevoie să plecăm și la munți**[138]. Cu altă ocazie, Virgil Arion credea că succesele aliaților balcanici vor avea drept consecință pentru românii din Macedonia „ștergerea definitivă a ființei lor ca neam românesc, pieirea pentru totdeauna a naționalității române din Balcani, a acelui neam de oameni care trăiesc în văile și munții Macedoniei, Epirului și Tesaliei de aproape două mii de ani, care au întemeiat acolo împreună cu bulgarii împărății, care au urcat treptele tronurilor împărătești ca loanițiu, care au dat grecilor eroi ai independenței țării lor, ca Colocotroni Vlahul, românilor din Ungaria pe mitropolitul Șaguna, nouă

pe eroul Mihăileanu, și cari, persecutați din toate părțile, uciși de antarți și de comitagii, reușiseră totuși să-și păstreze sub turci existența lor de neam deosebit**[139].

în concepția sa, guvernului român i-a revenit o însemnată vină, pentru că nu a știut să profite de puterea armatei române și pentru că nu a auzit „decât prea târziu bubuitul tunului în Balcani**. Mai arăta că „în Balcani noi avem înainte de orice un mare interes care e același cu al popoarelor aliate, principiul triumfului naționalităților. Dar să fie triumful principiului întreg, desăvârșit, aplicat tuturor, fără deosebire de neam sau de biserică... România nu poate lăsa ca acest principiu, care este toată viața sa de astăzi, toată nădejdea ei de mâine, să fie călcat... Trebuie să avem îndrăzneala luptei astăzi** [14]°. Cu altă ocazie, același Virgil Arion remarca eroismul soldaților români proveniți din zona Șiștovului, ce alcătuiau aproape în totalitate două regimente de infanterie ale Bulgariei, ce s-au ilustrat la Kirkilisse, și făcea apelul: „a venit vremea ca sângele prețios al acestui neam să nu mai curgă pentru cauza dușmanilor noștri... Să înțelegem că e mai nobil și mai sfânt să luptăm pentru neamul părăsit și apăsat al aromânilor din Macedonia, pentru țara noastră**[141].

în paralel cu acțiunile în capitală și în țară, Liga Culturală a cunoscut și convulsii interne. Astfel, conducerea Ligii nu a acceptat ca memorandumul întocmit de Nicolae lorga și publicat de acesta cu titlul *Românii și noua stare de lucruri în Orient*} [42] să fie înaintat cabinetelor europene ca document al organizației.

1(U

Datorită divergențelor de vederi și de program politic, Nicolae lorga și-a dat demisia din funcția de secretar general, în locul său fiind ales Gheorghe Bogdan-Duică. Acesta, în lunile următoare, alături de

Virgil Arion, Vasile Pârvan, Barbu Delavrancea și alții, a militat pentru o activă implicare a României în Balcani și pentru rectificarea graniței dobrogene. în același timp, interesul pentru românii balcanici era o constantă în luările lor de poziție. Astfel, Barbu Delavrancea declara : „noi voim ca românii, acolo unde se află, să poată trăi în pace și liniște", iar deputatul I.Florescu spunea, la rândul său: „și Ardealul, și Macedonia sunt ale noastre deoarece într-un loc, ca și într-altul bat inimi românești”[143]. Astfel, de exemplu, la Galați, la 7 decembrie 1912, o reuniune a Ligii Culturale întrunea 200 participanți, ce au adoptat o moțiune prin care se solicita luptă pentru autonomia Macedoniei și rectificarea graniței dobrogene[144].

Problema graniței dobrogene, a întregii politici balcanice, constituia în cursul lunii decembrie obiect al unor broșuri sau studii publicate în unele reviste având la bază intervenții și cuvântări la o serie de adunări publice. Oameni de diverse orientări politice, conservatori, liberali, poporaniști, socialiști, se implicau în această problemă. în decembrie 1912 apărea o broșură a industriașului și deputatului liberal B.G.Assan, intitulată *Quadrilaterul românesc. Rusciuk-Varna-Șumla-Silistra.* Fruntașul liberal dădea un răspuns polemic la un articol cu același titlu, publicat de marele istoric A.D.Xenopol, apărut în ziarul „La Roumanie” din 20 noiembrie 1912[145]. în fond, articolul apărut sub semnătura apocrifă a lui A.D.Xenopol era contrar acelui curent de opinie de atunci, ce urmărea o extindere a României spre sud, și denunța întreaga acțiune ca fiind o manevră a Austro-Ungariei pentru a deturna atenția românilor de la linia Carpaților și a crea un îndelungat antagonism între Bulgaria și România, în scopul de a le putea, în ultimă instanță, controla pe amândouă. Combătând aceste idei, juste în mare măsură, B.G.Assan se făcea un propagator ardent al unei expansiuni a granițelor românești cât mai mult spre

sud, sud-est, aducând tot felul de argumente, multe discutabile sau cu totul inacceptabile. Astfel, pornind de la însemnătatea incontestabilă

105 a Dobrogei în ceea ce privește desfășurarea celei mai mari părți a activității comerciale a României, el invoca condiții climatice precum înghețarea Dunării și situația Constanței în timpul iernii, pentru a scoate în evidență avantaje ale porturilor pontice mai sudice, pe care le revendica pentru România. în articolul citat din „La Roumanie", falsul A.D.Xenopol, fiind împotriva unei politici anexioniste, arăta că principiul etnic nu putea fi invocat ca bază în cererile României pentru compensații. în opoziție, B.G.Assan scotea în evidență însemnătatea rațiunilor economice ce ar sta, chipurile, la baza „expansiunii europene" a Angliei, Franței, Germaniei, Austro-Ungariei. Mai departe, credea că, în întregul context al creșterii Bulgariei, României i se cuvin compensații în Cadrilater datorită următoarelor cauze: răpirea Basarabiei de Sud, contribuția românilor, în special la Plevna, la crearea statului bulgar, neutralitatea României în vremea primului război balcanic. Această compensație, în viziunea lui, trebuia să fie întregul Cadrilater (până la linia Russe-Vama inclusiv).

în aceeași broșură erau publicate și câteva scurte intervenții semnate de Constantin Banu, Vasile Pârvan, prof.Nicolae Racilescu, Mihail R.Sturdza. Sub titlul *Drepturile României în Vulcani sunt incontestabile,* Constantin Banu polemiza cu Nicolae lorga, încercând să combată poziția acestuia contrară unei anexiuni teritoriale spre sud. în viziunea autorului menționat, „lichidarea Turciei europene nu se poate face sub ochii noștri, dar fără de noi“. El credea că implicarea românească în Balcani era dictată de trei factori: ascendentul României în zonă, interesele românilor împrăștiați în

Macedonia, pe linia Dunării și pe valea Timocului, și dreptul de stăpânire în ținuturile dobrogene, unde, în opinia sa, la 1878, datorită Rusiei, s-a făcut o nedreptate României. Mai credea că o implicare balcanică nu însemna abandonarea atenției de la Carpați și Prut, însă „fiecare ceas cu datoria lui". în sfârșit, invoca folosirea momentului și pentru că acesta ar fi fost pregătit prin „capitalul de simpatie pe care l-am agonisit prin prietenia noastră față de Austria și lealitatea noastră față de Rusia"[146].

O intervenție scurtă, oarecum curioasă, aparținea lui Mihail R.Sturdza, sub titlul *Transilvania la Varna.* El exprima

106 credința că doar o linie de apărare Rusciuk-Șumla-Vama ar fi putut asigura securitatea unei Dobroge dorită de bulgari și că „astfel numai, liniștiți Ia această graniță, vom putea să ne întoarcem privirile spre un alt hotar, unde de mult se îndreaptă inima și pornirile firești ale neamului'*[147]. Vedea, așadar, în anexarea sudică o condiție pentru mărirea hotarelor în Transilvania: „la Vama era să găsim Transilvania, la Vama dorm visurile neamului nostru**[148].

Deputatul Ion Grădișteanu, cunoscut om politic și viitor președinte al Societății de Cultură Macedoromână, publicase, în coloanele ziarului „Universul**, o scrisoare deschisă adresată primului-ministru, în care cerea lămuriri în legătură cu două probleme ce le considera a fi esențiale: soarta macedoromânilor și rectificarea frontierei dobrogene, „căci numai Silistra și o fâșie de teritoriu ar fi o adevărată batjocură pentru România care ar cere cel puțin să aibă Turtucaia, Balcic, Cavama**[149]. Aceasta prilejuiește profesorului Nicolae Basilescu, în articolul (publicat în broșura menționată) intitulat *Scrisoarea d-lui I. G. Grădișteanu cu privire la compensațiuni,* evocarea idealului României Mari: „idealul nostru național ar fi trebuit să fie desigur și azi și de-a pururea întrunirea tuturor românilor într-

o mare Românie care să meargă de la Tisa și de la Nistru până la Balcani și până la Marea Neagră, căci toate aceste țări sunt în majoritate locuite de români**[150]. Arăta că Dobrogea, până la Vama și Rusciuk, era „țară eminamente românească**. Acestui ideal trebuiau să-i fie consacrate toate eforturile, toate mijloacele și toate căile[151].

Vasile Pârvan, în epocă, a fost unul dintre cei mai activi susținători ai extinderii graniței românești în Cadrilater. Această idee a exprimat-o în întruniri publice, în paginile unor publicații (de exemplu, „Românismul**, organ al Ligii Culturale) și cu alte ocazii. într-un articol intitulat *Stăpânirea Mării-Negre. De ce vrem teritoriulRusciuk-Varna?*, el pleca de la convingerea că extinderea teritorială a României era dictată de interesele economice viitoare ale poporului român la Marea Neagră: „...portul Constanța nu ne poate mulțumi. Noi avem absolută necesitate de Vama, care e, după Odessa, cel mai bun port din Marea Neagră.

Un fapt și mai important ne justifică pretențiunile noastre asupra liniei Rusciuk-Vama... Drumul cel mai drept spre Orient e Londra-Viena-Budapesta-București-Varna și capătul acestei căi spre mare trebuie să ne aparțină nouă..."[152]. în continuare, Vasile Pârvan aducea și un argument interesant și nu lipsit, în fond, de îndreptățire. El afirma că în pretențiile lor până la Marea Egee, printr-o acțiune războinică, bulgarii tăgăduiau de fapt „principiul naționalităților pentru întregirea națiunii". Concluziona: „Dacă ei fac aceasta nu ne pot opune nouă acest principiu, când, sprijinindu-ne pe aceleași mijloace ca și ei, vom cere quadrilateral Rusciuk-Vama". Vasile Pârvan mai constata că respectiva zonă „a fost întotdeauna un teritoriu de colonizare și nici un popor nu are acolo drepturi de autohtoni"[153]. în încheiere, invocând acțiunea războinică a

bulgarilor spre Marea Egee și a sârbilor spre Adriatică, nota: „nu văd ce ne-ar împiedeca pe noi să cerem Vama, singurul port ce poate satisface traficul nostru spre Orient"[154].

Ansamblul problematicii raporturilor româno-bulgare a fost abordat de Vasile Pârvan într-un articol mai amplu, publicat la 15 decembrie 1912, sub titlul *Prietenia noastră cu Bulgaria viitoare*[155]. El aprecia, pe bună dreptate, că în noua situație ce urma a fi creată în Balcani „singură Bulgaria își va fi îndeplinit nu numai idealurile ei de unitate națională, dar va fi cucerit chiar și o sumă de teritorii străine, cu caracter colonial, întinzându-se până la Marea Egee..." Pe această bază, Bulgaria ar fi fost interesată de menținerea viitorului statu-quo, în schimb, „cel mai primejdios element de dezordine în Orientul Europei se arată a fi în viitor România"[156].

În concepția, cel puțin curioasă, a lui Vasile Pârvan, eliberarea Banatului, Ardealului, Bucovinei și Basarabiei ținea de „intențiile dușmănoase... de cucerire... ale naționaliștilor români". El credea într-o cooperare austro-rasă în problema românească. în viziunea sa, „naționaliștii români" ce se gândeau la ținuturile de peste Carpați militau pentru o alianță cu statele balcanice în vederea unor viitoare acțiuni antiaustriece și pentru aceasta au emis un minimal program de politică balcanică, „mulțumindu-se cu un simplu episcopat și cu asigurarea

 libertății limbii române în școală și biserică pentru românii din Macedonia", deci fără amestec politic și fără rectificări teritoriale. Profesorul bucureștean credea că în viitor politica Bulgariei urma a fi strâns legată de cea a Austro-Ungariei și Germaniei. Această situație, în viziunea sa, putea constitui baza unei prietenii cu Bulgaria, prietenie ce urma a fi condiționată de renunțarea „la orice ideal politic național peste Carpați". Apoi, Vasile Pârvan avansa ipoteza că „peste câteva decenii, împrejurări

politice excepțional de favorabile ne-ar îndemna să încercăm realizarea idealului nostru politic național". Pentru aceasta, ar fi fost necesar sprijinul Bulgariei ce ar fi trebuit plătit prin anume compensații. în acest context, Vasile Pârvan analiza și politica externă românească față de conflictul balcanic: „dacă nu am mobilizat la începutul războiului balcanic, n-am făcut rău, căci am fi fost odioși în fața întregii lumi civilizate, că nu lăsăm pe creștinii din Balcani să-și elibereze pe frații lor oprimați. Dar că n-am încheiat atunci o convenție cu Bulgaria în sensul anexării Cadrilaterului, imediat ce Bulgaria ar fi anexat vreun teritoriu din Turcia, aceasta a fost și imprudent, și nepatriotic". în urma victoriei lor, bulgarii nu mai erau dispuși să accepte rectificări de frontieră, după aprecierea învățatului arheolog. Tot în viziunea lui, prin expansiune spre sud, s-ar fi putut dobândi „ostatici bulgari, pe care să-i avem ca chezășie pentru bunul tratament al fraților noștri din Macedonia, încorporați, tot prin nevrednicia noastră, la statele balcanice, iar nu liberați și ei printr-o Macedonie autonomă, - pe care n-am cerut-o oficial și pentru care nu mai putem azi face război -, noi nu vom mai putea niciodată ridica glasul așa ca să fim ascultați la sud, atunci când frații noștri vor fi oprimați"[157]. Se exprima, în încheiere, împotriva prieteniei cu statele balcanice și învinuia pe cei care urmăreau să renunțe la o politică filoaustriacă și care se pronunțau împotriva unui război cu Bulgaria.

O notă aparte în problema balcanică era dată de poziția socialiștilor. în principiu aceștia erau pentru o apropiere balcanică până la crearea unei federații. Totodată, ei erau pacifiști botărâți. Social-democrații organizaseră, la 18 noiembrie 1912 în sala Dacia, o întrunire, unde Cristian Racovski rostise un

109 discurs difuzat luna următoare într-o broșură

intitulată *Social democrația și politica noastră externă.*

Poziția exprimată de Cristian Racovski, însușită de către conducerea de atunci a Partidului social-democrat, mergea pe linia stabilită atât în cadrul Biroului Internațional Socialist, cât și în cadrul diverselor reuniuni ale socialiștilor balcanici, linie net potrivnică unui conflict balcanic, de orice fel și cu orice justificare, preconizându-se, în schimb, idealul federalizării popoarelor balcanice într-o „republică federativă" care să cuprindă și România. Cu ocazia izbucnirii războaielor balcanice, Biroul Internațional Socialist a invitat partidele socialiste din Turcia, din statele balcanice și din România să publice un manifest comun și să se înțeleagă în conformitate cu deciziile adoptate la congresele internaționale socialiste de la Stuttgart și de la Copenhaga. S-a redactat un manifest comun în numele socialiștilor din Turcia, Serbia, Bulgaria și România[158]. La mijlocul lunii octombrie Biroul Socialist a trimis manifestul partidelor socialiste din toate statele, cu instrucțiuni de a protesta împotriva „violenței armatei..., împotriva ipocriziei Marilor Puteri..., pentru dezarmare și arbitraj"[159].

în zilele de 28 și 29 octombrie 1912 s-au întrunit la Bruxelles reprezentanții socialiștilor din 16 state. Adler, reprezentantul partidului socialist din Austria, a prezentat un raport despre situația internațională ce concluziona că scopul esențial trebuia să fie lupta pentru a împiedeca extinderea războiului. S-a elaborat un manifest împotriva războiului, în care se arăta, între altele: „Biroul Socialist Internațional exprimă oroarea sa profundă față de masacrele înfiorătoare care se petrec în această oră în regiunea balcanică... El recunoaște forța rațiunilor care animă popoarele din Balcani să-și revendice independența și garanțiile necesare pentru toate elementele din peninsulă, dar el este convins că acest măreț obiectiv ar fi putut fi atins fără război, fără pierdere de sânge și fără ruină

economică... Clasele muncitoare din peninsulă au văzut soluția problemei în democratizarea progresivă și în uniunea intimă a tuturor statelor din Balcani, inclusiv Turcia... Din acest război poate izbucni în orice moment un conflict general... Jos

 războiul!"[160]. Tot la Bruxelles s-a exprimat intenția de a se organiza, cel mai târziu în ianuarie 1913, un congres extraordinar internațional al socialiștilor împotriva războiului. Acesta a și avut loc la 24 noiembrie 1912, cu participarea a 450 de delegați ce au adoptat decizii împotriva războiului și au aprobat inițiativele B.S.I.

Pe această linie generală au fost organizate și diversele acțiuni ale socialiștilor români împotriva războiului. Pomenita broșură a lui Cristian Racovski sintetiza opiniile socialiștilor români în problemele balcanice în contextul general al orientării politicii externe românești. Racovski credea că în țară atunci se manifesta „brutală agitație războinică..., șovinism războinic artificial..., gustul pradei..."[161]. Era făcută apoi o scurtă prezentare a ultimelor exprimări de poziții ale socialismului european, precum „Manifestul partidelor socialiste dir Balcani", congresul P.S.D. din Austria, ce se pronunțase pentr; o alianță balcanică în care să intre și românii și turcii, con- cluzionându-se că doar federalizarea putea aduce o pace trainică[162]. Menționând că reîntregirea națională este și ideal socialist, afirma, totodată, că un război cu Bulgaria ar fi o tragedie[163]. Era evocată și situația românilor de peste Dunăre ce interesa atunci atât de mult întreaga societate românească: „nici nu încap discuții că aromânii au tot dreptul la o dezvoltare culturală și etnică autonomă și dacă ar fi fost să cerem pentru dânșii garanții toți am fi fost unanimi. în această privință noi socialiștii ne-am făcut mai dinainte datoria. Cu ocazia conferinței socialiste internaționale, care s-a ținut duminica trecută la Basel, am întocmit și am

înaintat un memorandum în care expuneam toată situația din Orient și, între altele, ceream și recunoașterea individualității naționale a aromânilor, cât și autonomia Albaniei"[164]. Scoțând în evidență unanimitatea grijii pentru conaționalii din Balcani, Cristian Racovski adăuga: „mă tem că soarta românilor din Macedonia este mai mult un pretext decât adevărata cauză a agitațiilor războinice"[165]. El critica, în continuare, atitudini mai vechi ale guvernanților pe această linie, invocând lipsa de hotărâre a guvernelor de mai înainte în a susține cauza românilor din Peninsula Balcanică și nu numai a

 lor: „față de protestele românilor din Transilvania și Macedonia... am avut cuvinte de moderațiune să nu supărăm pe Franz losef sau Abdul Hamid... Din aromâni - adică din intelectualitatea lor - am făcut o anexă la bugetul nostru**[166]. în problema dobrogeană credea că totul se datora „lăcomiei**, aducând și o serie de argumente în favoarea ideii unei lipse de pericol de atac din partea Bulgariei, învinuind concomitent guvernele românești de „politică neghioabă în Dobrogea**[167]. Pentru el, singura soluție în împrejurările de atunci ar fi fost o confederare balcanică care ar fi asigurat atât pace și dreptate în zonă, cât și siguranță națională, atât împotriva Austriei, cât și împotriva Rusiei[168].

De altfel, în calitate de membru al B.S.I. reprezentând zona balcanică, Cristian Racovski participase activ în Elveția la redactarea unui manifest socialist ce a fost răspândit la sfârșitul anului atât în România, cât și peste Dunăre. în acest manifest se arăta că: „criza balcanică care a pricinuit deja până astăzi atâtea grozăvenii ar fi, de ar continua, cea mai îngrozitoare primejdie pentru civilizație... Ar fi, în același timp, cea mai mare rușine pentru istoria mondială prin contrastul

strigător între amploarea catastrofei și micimea intereselor care au fost în joc... Partidele social-democrate din Peninsula Balcanică au o misiune foarte grea... Congresul invită pe socialiștii din Balcani să se proclame împotriva șovinismului național dezlănțuit și pentru înfrățirea tuturor popoarelor balcanice, inclusiv albanezii, turcii și românii**[169].

în toată această perioadă, în dubla sa calitate de fruntaș al socialiștilor români, dar și de militant tot mai cunoscut al Internaționalei Socialiste, la tribuna unor adunări populare sau în paginile presei, mai cu seamă în ziarul „România muncitoare** și în revista „Viitorul social**, Cristian Racovski s-a pronunțat ferm pentru o neimplicare românească, mai cu seamă într-o acțiune militară contra Bulgariei, pentru o neutralitate absolută a statului român, dar și pentru o largă înțelegere balcanică, mai întâi între socialiști, apoi, ca un corolar, între statele din zonă care să alcătuiască laolaltă o federație[170].

Cam în aceeași vreme, profesorul ieșan Ilie Bărbulescu credea că „marele și vitalul nostru interes este nu rectificarea de

 graniță cu Dobrogea, ci lupta pentru păstrarea cât mai întreg a statu-quo-ului în Turcia... Așa și Bulgaria va rămâne mică și nu ne va mai amenința în Dobrogea"[171].

în toată această perioadă, în diverse forme, în general mai puțin cunoscute de cercurile largi, Puterile Centrale, în special Austro-Ungaria, acționau asupra cercurilor conducătoare de la București pe o dublă direcție, având în fond aceeași finalitate. Pe de o parte, se făceau presiuni pentru reînnoirea și publicarea chiar a tratatului de alianță care expira. Pe de altă parte, se încerca o aliniere completă a acțiunii externe a României la politica Vienei. Vizita generalului Hotzendorf, șeful Marelui Stat Major al armatei austriece, la București, lunga

discuție a acestuia cu regele Carol I, căruia îi aducea și un mesaj personal din partea lui Franz Josef, a prilejuit organizarea a o serie de manifestații legate de cele două probleme ce interesau atunci o parte a cercurilor politice și a opiniei publice românești. Vizita emisarului austro-ungar coincidea cu vizita președintelui Sobraniei bulgare, I.Danev, ceea ce accentua convingerea că România putea să joace un rol de arbitru în aplanarea situației de război, atingându-și concomitent și propriile țeluri. Astfel, activitatea diplomatică și acțiunile opiniei publice s-au desfășurat într-o continuă legătură.

în condițiile de atunci s-au pus bazele unei colaborări, devenită permanentă în lunile următoare, între Liga Culturală și Societatea de Cultură Macedoromână. Astfel, cele două organizații au convocat o mare întrunire publică la sala Eforiei din București, la 18 noiembrie 1912, pronunțându-se mai cu seamă pentru drepturile aromânilor, respectiv menținerea statutului lor mai vechi în noua conjunctură ce se profila în Balcani[172].

încheierea vremelnică a ostilităților și mutarea confruntărilor la Londra, la masa tratativelor, a prilejuit noi luări de poziție în societatea românească. Situația și viitoarea orientare a României spre sfârșitul primei faze a conflictului balcanic erau obiect al unei ample analize încheiate de Constantin Stere la mijlocul lunii decembrie[173]. Pornind de la realitatea că întrunirea plenipotențiarilor la Londra urma a modifica profund geografia politică a zonei, ceea ce interesa în mod direct și

România, Constantin Stere considera că în presa și în viața politică românească se făceau analize cu „foarte multă simplicitate*[92], atât în cazul celor doritori de compensații ca răsplată pentru atitudinea

statului român, cât și în cazul celor care „predică înfrățirea cu popoarele balcanice și chiar intrarea noastră în confederațiunea victorioasă, cu toate că nu am luat parte la biruințele ei, și nici nu suntem invitați la banchetul învingătorilor**[174]. în viziunea lui Constantin Stere, Imperiul otoman, izolând Rusia de slavii de sud, întărea implicit situația statului român; slăbiciunea otomanilor datorată lipsei lor de vitalitate fiind benefică pentru România. Confederația balcanică, „luând eventual locul Imperiului otoman, schimbă radical situațiunea. Ea, din capul locului, promite a fi un factor însemnat al politicii europene, - și foarte activ**[175]. Credea că, pe de o parte, existența României era primejduită, iar pe de altă parte Austro-Ungariei i se impunea „datoria imperioasă de a-și asigura preponderența efectivă asupra slavilor din Balcani... Cu nici un preț nu poate renunța la asigurarea preponderenței sale în Balcani**[176]. Invocând multiple date și elemente, analistul era convins că Rusia nu era capabilă să ducă un război ofensiv victorios, în acele momente, dar că pe viitor un conflict austro-rus urma a fi inevitabil[177]. în această situație, politica externă a României trebuia să aleagă una din trei atitudini deosebite: a) strictă neutralitate; b) alăturarea la Rusia; c) alăturarea Ia monarhia habsburgică[178].0 alăturare de Petersburg, în viziunea sa, ar fi fost dezastruoasă: „triumful Rusiei, fie și aliata noastră, ar avea urmări mai fatale pentru viitorul statului și al neamului nostru decât chiar o înfrângere alături de Austria... Rusia, față de România nu va putea să aibă decât o singură politică - politica de deznaționalizare și de anihilare**[179].

Analizând relațiile cu statele balcanice, Constantin Stere se referea atât la atitudinea războinică cât și la cea sentimentală, de înfrățire, ce se manifestaseră în societatea românească, dorind să demonstreze că „pentru atitudinea războinică e astăzi prea târziu, iar pentru cea sentimentală e prea

devreme**. Credea că, la începutul acțiunii statelor balcanice, „noi eram stăpâni pe acțiunea noastră. Mobilizând în 24 de ore, am fi putut opri declararea războiului în aplauzele întregii Europe, sprijinind energic acțiunea Puterilor pentru aplanarea pașnică a conflictului'*[180]. O altă posibilitate ar fi fost o neutralitate condiționată de garanții ale statelor balcanice privind interesele românești. A treia modalitate de acțiune ar fi putut fl participarea efectivă la războiul împotriva otomanilor pentru a primi ca răsplată com- pensațiuni. Nici una dintre aceste variante nu a fost adoptată de către România, ceea ce îl făcea să considere că în viitor cererile românești, în ceea ce privește „asigurarea principiilor de justiție pentru conaționalii noștri din Macedonia..., siguranța Gurilor Dunării..., rectificarea graniței dobrogene** erau în atribuția Marilor Puteri, garante ale Tratatului de la Berlin. „Aceste revendicări, adresate forului internațional, nu mai pot justifica nici o atitudine războinică față de Bulgaria. Starea de lucruri sancționată de tratatul ce s-ar încheia între Marile Puteri, oricât de defavorabilă ne-ar fi, nu va mai putea motiva vreo acțiune militară a noastră împotriva Bulgariei**[181]. Mai credea că o ciocnire între români și bulgari va putea foarte repede duce la un conflict general: „iar marele conflict ce se va desfășura pe un alt teatru de război decât văile din Balcani, o dată rezolvit și oricum rezolvit, lupta între noi și Bulgaria va fi de prisos și cu desăvârșire inutilă**[182]. Se pronunța împotriva unei aderări la o confederație balcanică care, în viziunea sa, în viitor rămânea, voit sau nu, un instrument al politicii ruse, în timp ce interesele românești erau legate de alianța cu Puterile Centrale. Mânat de puternicele lui sentimente antiruse, ce l-au animat o viață întreagă, ajungea a face și o serie de afirmații, în bună măsură, neconforme cu realitatea, toate acestea din credința

că era atunci „clipa când ni se prezintă poate ultima șansă pentru mântuirea Basarabiei răpită de despotismul rusesc**[183] Considerând alianța cu Puterile Centrale necesitate imperioasă pentru statul și neamul nostru, făcea elogiul acelor ardeleni și bucovineni ce și-au afirmat „credința și lealitatea față de monarhia habsburgică**[184].

între timp, continuau diversele întruniri din țară. Un impuls a fost dat acestora prin chemarea adresată tuturor secțiunilor de către conducerea Ligii Culturale, la 22 decembrie

1912. Sub titlul *Stadiul actual al chestiunei balcanice* se arăta: „sălbăticiile comise contra românilor din Macedonia și caracterul de război de cucerire ce a luat lupta popoarelor din Balcani au determinat acum câteva săptămâni «Liga pentru unitate culturală a tuturor românilor» să înceapă acea serie de adunări publice care, primită de toți cu un entuziasm de nedescris, a avut drept efect să precizeze revendicările României în criza balcanică actuală și să dovedească cât este de puternic în păturile noastre populare sentimentul de mândrie și de solidaritate de neam... Mișcarea națională a dovedit că în marele public, în masele poporului sunt nesecate comori de dragoste pentru tot ce este românesc și că inima celor mici și smeriți tresare încă la vestea nedreptăților ce se fac românilor de pretutindeni... Politica nehotărâtă a României, ezitările ei au produs pretutindeni o impresie penibilă... în această dezorientare a claselor noastre diriguitoare, Parlamentul abia a putut da țării aparența unei hotărâri... A dat un vot în care se mulțumea să afirme solidaritatea tuturor pentru apărarea drepturilor țării**[185]. Ca atare, reluarea întrunirilor și conferințelor era necesară căci „afirmarea hotărâtă a părerilor ei (a Ligii - *n.n.)* nu numai

că nu poate fi spre dauna țării, dar este, în împrejurările de azi, o datorie către țară**[186]. Peste câteva zile era publicat un nou apel al aceluiași organism, adresat tuturor cetățenilor: „trecem prin clipe hotărâtoare. De cuvântul ce-1 va pronunța România în zilele acestea atârnă soarta în viitor a sute de mii de români. Așa a vrut destinul ca să fie dat României' să hotărască astazi dacă urmașii vlahilor, care au întemeiat altădată o împărăție în Balcani, mai trebuie să trăiască sau nu ca români. în momentul acesta România stă la îndoială. Diplomații ei socotesc că ar fi mai abil să părăsească pe românii din Macedonia pentru prietenia bulgarilor. Se găsesc la noi oameni care să emită ideea că românii din Macedonia și Epir pot să-și lase vetrele lor pustii și apucând calea pribegiei să meargă în Albania, să caute acolo o viață mai bună decât cea pe care o vor putea duce în pământul lor strămoșesc sub stăpânirea bulgarilor și a grecilor. Ubi bene ibi patria? Pământul țării, casa părintească, amintirea legată de

116 locurile sfinte unde dorm strămoșii, tradițiunea milenară a luptelor purtate în trecut pentru a păstra moșia - ce sunt toate astea pe lângă perspectivele unei vieți mai ușoare în altă țară? ... Un popor nu are valoare ca neam decât pe pământul pe care trăiește de veacuri și de care-1 leagă amintirea trecutului... Acolo, în Macedonia și Epir, românii sunt încă o forță. O forță pentru ei, o forță pentru noi; o valoare care nu trebuie părăsită, ci menținută și întărită... România nu poate permite ca românii din Macedonia să fie tratați într-un neam inferior, să nu li se recunoască ființa etnică... România se poate tocmi asupra oricărei alte chestiuni, dar nu poate primi ca români macedoneni să nu mai existe în Balcani ca națiune distinctă, egală în drepturi cu celelalte națiuni. Aceasta ar însemna că România este dată

afară din Peninsula Balcanică; că ea nu mai contează ca factor al echilibrului balcanic și, până la un punct, al echilibrului danubian... O stare nouă de lucruri se înființează în Balcani. Fi-va România punctul de cristalizare împrejurul căruia, după lupte și sfâșieri ce se întrevăd, se vor grupa toate forțele din Balcani? Până acum se părea că da. Antagonismele adânci dintre bulgari și sârbi, dintre greci și bulgari, existența unor elemente care nu se puteau orienta decât spre noi și care puteau fi o contragreutate, - cum sunt aromânii și albanezii -, puterea covârșitoare a României și prestigiul ei ne făceau să credem că România era chemată să joace un rol predominant în orice viitoare grupare a popoarelor balcanice... Românii din Balcani există, prigonirea și asasinarea lor e ultima și cea mai tristă dovadă a existenței lor ca români"[187]. Se făcea apel, în încheiere, din nou, la poporul românesc pentru a exercita voința sa asupra guvernanților.

Cele două apeluri au stârnit reacții diferite, apărând numeroase luări de poziție în mai toate ziarele tipărite în ultimele zile ale anului („Ep°[ca]“, „Evenimentul", „Opinia", „Viitorul", „Ordinea",,Adevărul", „Seara" etc.). Astfel, oficiosul „Epoca" considera că „inspirat, poate, de intenții bune, Comitetul Central al Ligii Culturale a săvârșit o faptă rea..., o violentă diatribă împotriva politicei externe românești... față de interesele noastre naționale... în aceste momente nu ăsta e limbajul ce trebuie ținut în țară și lăsat să se audă peste hotare"[188].

117 într-un articol intitulat *Atitudinea Ligii* se considera că semnatarii se situau pe poziții greșite, „potrivnice sentimentului opiniei publice[41]. Se afirma că cele trei partide politice, Parlamentul și opinia publică sprijineau acțiunea guvernului, fiind necesară „solidaritate națională și unitate**[189]. Intr-alt ziar se considera că manifestul reprezintă „o

greșeală, opiniuni fără răspundere..., zădărnicește acțiunea guvernului în străinătate..., e nevoie de armonie**[190]. Oficiosul liberal „Viitorul** însuma opiniile sale sub un titlu semnificativ: *Protestul Ligei Culturale e o greșeală care nu slujește cauza României*[191]. Nu erau contestate intențiile Ligii, nici sinceritatea sentimentelor românești ale acesteia și nici că s-ar fi făcut greșeli. Se aprecia însă că era „o notă discordantă în armonia necesară intereselor mari ale țării**, într-un moment în care trebuie să existe „un bloc în jurul tronului ca să obținem în criza balcanică o soluție în sentimentul mândriei și demnității noastre naționale**. Sub semnătura lui Virgil Arion și Gheorghe Bogdan-Duică se răspundea imediat că Liga „va fi întotdeauna dinastică, fără condiții, și națională, fără așteptări interesate**[192].

Pentru duminică, 30 decembrie 1912, cele aproape 100 de secțiuni ale Ligii urmau a organiza 132 întruniri „pentru afirmarea drepturilor fraților schingiuiți din Macedonia și a drepturilor incontestabile la o compensație demnă ce se cuvine țării noastre. Această serie de întruniri va urma regulat până la deplina satisfacere a drepturilor legitime ale României**[193]. La 30 decembrie a avut loc o acțiune comună a Ligii Culturale și a Societății de Cultură Macedoromâne, care ulterior avea să se declare și ea drept componentă a Ligii Culturale. Acțiunea, cu pronunțate accente antiguvernamentale, a întrunit o serie de personalități ale celor două organizații precum: Virgil Arion, Vasile Pârvan, George Mumu, luliu Valaori, Nuși Tulliu.

într-o expunere introductivă, invocând și exemplul anterior al lui Spini Haret, Virgil Arion exprima deplina solidaritate a Ligii Culturale cu Societatea de Cultură Macedoromână. Acuza cercurile guvernamentale de a nu fi discutat și hotărât cum trebuie în ceea ce privește politica externă a României, încă înainte de război, dezvăluind și divizarea miniștrilor din guvern în

legătură cu calea de urmat. A insistat în mod deosebit într-o

118 atitudine antibulgară, cerând cu insistență rectificarea graniței dobrogene. Generalul Frangulea a criticat guvernul pentru „înfeudare politică Austriei", cerându-i să susțină lărgirea granițelor Albaniei independente în care să intre și românii macedoneni. într-o poziție critică față de guvernanți s-a aflat și Vasile Pârvan. Acesta era convins că păstrarea sentimentului național la românii macedoneni le va asigura supraviețuirea. Bazându-se și pe materialele furnizate de Atanasie Popovici, ce erau pregătite spre a fi publicate în „Românismul", revista Ligii, Vasile Pârvan cerea și o intervenție a autorităților române pentru a se acorda drepturi culturale și naționale românilor din Serbia, în zona Timocului și a Crainei. Cunoscutul scriitor în dialect aromân Nuși Tulliu evoca vechimea de secole a conaționalilor săi în spațiul sud-dunărean: „dușmanii noștri spun că România ne-a creat; nu România ne-a creat ci ne-a dat numai avântul. Noi nu am făcut multă gălăgie fiindcă am crezut că, cu răbdarea, le vom avea pe toate; în urmă noi am fost siliți să luptăm mai cu îndârjire, pe când grecii, sârbii și bulgarii au avut în spate țările mume... De la România cerem să ne salveze moralicește, căci dacă ne va pierde aceasta ar fi o lovitură pe care o va simți mai târziu. Noi nu vom pieri ca neam, dar va fi o rușine pentru patria mamă". în încheierea întrunirii, profesorul George Mumu a prezentat o moțiune în sprijinul unei acțiuni energice în favoarea românilor din Balcani și pentru crearea unui stat independent albano-român, moțiune aprobată de toți cei prezenți[194].

O întrunire a Ligii consacrată evenimentelor balcanice și pretențiilor ce urma a le avea România, în viziunea organizatorilor, a avut loc în aceeași zi și la Ploiești[195]. Alte întâlniri au fost, tot pe 30

decembrie 1912, la Călărași și Focșani, la Târgu Frumos pfe 5 ianuarie 1913, la Iași pe 7 ianuarie, la Hârșova pe 10 ianuarie, la Constanța pe 12 ianuarie, la Brăila, Corabia, Bârlad și Galați pe 13 ianuarie, la Huși pe 20 ianuarie, din nou la Călărași pe 24 ianuarie, Brăila, din nou, pe 10 februarie etc. La Călărași, de exemplu, au fost multiple luări de cuvânt din care spicuim: „Popoarele aliate au plecat la război cu crucea înainte... Azi vedem însă că scopul lor a fost nu de a ajuta pe

119 creștini, ci de a ocupa teritorii[1]*; „Noi cerem un drept al nostru: Cadrilaterul**. Moțiunea votată cuprindea două puncte: „rectificarea frontierei înspre sud care să cuprindă țările peste care domnea Mircea cel Mare; păstrarea intactă în forme politice autonome a românilor macedoneni care sub nici un cuvânt nu trebuie împărțiți între statele balcanice, ei fiindu-ne scumpi ca și oricare dintre cei 14 milioane români**. N-au lipsit nici amenințările de impunere prin luptă a acestor deziderate[196]. în adunarea protestatară de la Focșani au fost discutate aceleași două probleme. Profesorul Chiriițescu remarca: „poporul bulgar și-a încununat succesul cu masacre... distrugând satele românești din Macedonia... Am fost întotdeauna părtași ai păcei, dar acum trebuie să fim gata de luptă**. Moțiunea adoptată exprima „salut frățesc de încurajare românilor din Balcani... încrederea că guvernul va ști să rezolve conflictul conducându-se după interesele naționale**[197]. La întrunirea Ligii Culturale de la Târgu Frumos din 5 ianuarie se cerea, tot printr-o moțiune: „1) păstrarea integrității Macedoniei care sub nici un cuvânt nu trebuie împărțită între statele balcanice; 2) rectificarea serioasă a graniței dinspre Bulgaria pentru a ne da posibilitatea de a trăi în liniște și pace cu acest vecin**[198].

Sub președinția rectorului Universității bucureștene, Constantin Bogdan, la 7 ianuarie, avea

loc la Iași o mare întrunire, la care au luat cuvântul, între alții, Virgil Arion, A.C.Cuza și Victor Iamandi. Acesta din urmă spunea că „studenții trebuie să se afirme și să-și spună cuvântul**. în numele acestora, cerea autonomie în Macedonia, rectificare la granița sudică, precum și reforme interne. în viziunea lui A.C.Cuza, „un regat de coaliție albanezo-macedonean puternic ar fi fost singurul mijloc de a echilibra preponderența slavă în Balcani**. Profesorul ieșean își mai exprima convingerea că în Dobrogea nu se cereau compensații, ci ceea ce i s-ar fi cuvenit României la 1877. Moțiunea adoptată la Iași cerea rectificarea graniței în conformitate cu cele discutate la Congresul de la Berlin, formarea unui regat liber, de coaliție, albanezo-macedonean, convocarea neîntârziată a parlamentului pentru a acționa în vederea acestor deziderate[199].

120

Adunarea Ligii de la Constanța, cu reprezentanți din întreaga Dobroge, a fost consacrată solidarității cu românii macedoneni și, mai cu seamă, problematicii dobrogene. Unul dintre vorbitori remarca, întemeindu-se pe știri reale: „sub masca creștinismului se comit sălbăticii revoltătoare, încât frații noștri regretă timpurile dominației otomane". Problema dobrogeană era apreciată ca „chestiune vitală... Existența Dobrogei nu poate fi asigurată cât timp nu vom avea o graniță naturală care să cuprindă Cadrilaterul și teritoriul stăpânit de strămoșii noștri sub Mircea". Moțiunea protesta energic contra „nelegiuirilor săvârșite de aliații balcanici contra fraților noștri macedoneni". Guvernul era asigurat „de spiritul de jertfă de care populațiunea dobrogeană e stăpânită în scopul ca granița spre Bulgaria să se întindă cât mai mult la sud"[200].

în seara zilei de 11 ianuarie 1913, la Ateneul Român, s-a organizat o întrunire a Ligii Culturale la

care au luat cuvântul Gheorghe Bogdan-Duică și Vasile Pârvan, care au abordat două aspecte: evenimentele politice externe, inclusiv reacțiile europene față de România, și viitoarea atitudine politică românească. Gheorghe Bogdan-Duică făcea apel la o unire internă. Invoca în acest sens și primejdia izvorâtă din exprimarea de atitudini antiromânești într-o serie de publicații străine (dădea ca exemplu ziarul englez „Moming Post" ce amenința România cu soarta Poloniei). Deosebit de interesantă, practic cu totul necunoscută până acum, a fost atitudinea lui Vasile Pârvan, din discursul căruia citäm selectiv: „Zbuciumările dimprejurul nostru nu sunt decât începutul unei noi întregi prefaceri politice către care tinde continentul european. în locul principiului naționalităților care a condus de la începutul secolului XIX politica tuturor popoarelor, astăzi își face loc o altă idee politică: aceea a statelor mari în care să se poată dezvolta maximum de bine, de puternic și de frumos. Statele mici sunt amenințate să fie strivite de energiile formidabile ale statelor mari. Mijlocul de a se menține între aceste state este politica de echilibru. Olanda, de exemplu, există numai mulțumită antagonismului dintre Anglia și Germania. Pentru a putea să ne menținem aici, la Gurile Dunării, între atâtea state mari e mai întâi nevoie de

121 pregătirea sufletească a marii mulțimi și la asta a pornit Liga Culturală. Am început lupta nu cu intenția de a impune soluții, ci spre a provoca curente de gândire și a accentua principii pe care le credem esențiale pentru neamul nostru. Nu trebuie să abdicăm niciodată la unitatea vieții noastre naționale și e o crimă să abdicăm acum la românii macedoneni. Ne simțim rușinați, nu în fața acelei grozave Europe, nici în fața strămoșilor noștri, cât în fața fraților subjugați de pretutindeni care se așteptau la o atitudine demnă din paifea noastră și

le-a fost dat să vadă o atitudine lașă și fricoasă. Ei văd că zbuciumul unui neam întreg a fost numai o iluzie de viață și că noi n-am avut atitudinea mândră a oamenilor liberi“[201].

La adunarea din Brăila, mai înainte important centru al mișcării eliberatoare a bulgarilor, albanezilor, grecilor, s-a vorbit despre ajutorul românesc: „pe pământul nostru s-au plămădit toate ideile liberatoare ale popoarelor care formează azi alianța balcanică". Pomindu-se de la ideea că balcanicii, mai cu seamă bulgarii, s-au transformat din liberatori în cuceritori, s-a evidențiat atitudinea liniștită, pașnică din trecut a românilor. S-a solicitat acțiune pentru obținerea Cadrilaterului și s-a strigat: „Vrem război!"[202].

La Galați, unde a participat și un număr însemnat de elevi, s-a solicitat autonomia Macedoniei și un stat independent albano-român. Totodată, s-a cerut guvernului să acționeze energic pentru obținerea Cadrilaterului, „oricum, pașnic sau nu". S-a făcut un apel de colectare de fonduri îh folosul flotei române. Moțiunea cuprindea un istoric al evenimentelor, al problemei aromâne, precum și argumente istorice pentru Cadrilater, cerându-se „dreaptă rectificare, dreptul la viață națională liberă a românilor macedoneni". Și la această adunare, ca și la altele, au fost evocate cu multă simpatie figurile lui Nicolae Batzaria și chiar a lui Enver Pașa, conducătorul de atunci al Junilor Turci[203]. La aceeași adunare de la Galați, de la 13 ianuarie, avocatul Onose, membru al Partidului Naționalist- Democrat al lui Nicolae lorga, era încrezător: „cauza românilor macedoneni nu va apune". Făcea o pledoarie pentru strângerea relațiilor cu Turcia. Interesantă era și părerea oratorului că o confederație

 balcanică ar fi fost utilă românilor pentru a putea dobândi eliberarea Basarabiei și a Ardealului[204].

La adunarea de la Corabia, tot din 13 ianuarie, se cerea, într-o atmosferă patetică, cu afirmarea unei hotărâri războinice, linia Rusciuk-Vama[205]. Mai moderați, în aceeași zi, partici- panții la întrunirea organizată de Ligă la Bârlad cereau doar linia Silistra-Cavama. în moțiune se solicita stăruitor guvernului „să nu mai amâne cu nici un preț regularea chestiunii graniței dobrogene... Nu trebuie să mai lăsăm o rană deschisă frontierei Dobrogei, în fața căruia stă sulița unui popor care a transformat un război început pentru libertate într-un război de cotropire și împilări. Sub nici un preț guvernul nu trebuie să lase soarta Dobrogei și a românilor din Macedonia..."[206].

Cercul de studii al Partidului Național Liberal din București organiza la 15 ianuarie 1913 o întâlnire, unde I.G.Duca prezenta un amplu material intitulat *Situația creată României prin ultimele evenimente din Balcani*[207]. Fruntașul liberal mărturisea de la bun început că dorea să nu fie influențat de „patimi, decepții sau speranțe în tratarea unei probleme de cea mai mare însemnătate", așa cum era politica balcanică a României. Intervenția sa se adăuga altora, căci la întâlniri anterioare ale liberalilor, în cadrul Cercului de studii, G.Meitani vorbise despre istoricul problemei orientale, I.Berlescu despre situația românilor balcanici și raporturile acestora cu statul român, G.G.Danielopol tratase problematica graniței dobrogene și a rectificării acesteia, iar Mihai Pașcanu evocase însemnătatea Strâmtorilor pentru dezvoltarea economică a României. Fusese evocat, așadar, mai înainte un triplu interes al României în problema balcanică, la care I.G.Duca adăuga un al patrulea: „Avem un interes de ordin general: toată situația noastră externă este strâns legată de starea de lucruri din Balcani. Mai mult, se poate spune că situația noastră internațională este în funcțiune directă cu raportul de forțe din Peninsula Balcanică"[208]. Vorbitorul evoca situația geografică

puțin prielnică a României: „Suntem așezați între două mari împărății care țin sub domina- țiunea lor, și adesea sub o dominațiune vitregă, frați de-ai noștri și totuși ca să putem trăi suntem nevoiți să ne asigurăm

123 fie prietenia uneia, fie prietenia celeilalte din aceste două puternice împărății. Aceasta este partea aproape dramatică din situația noastră de stat**[209]. în această conjunctură, diplomatul în pregătire aprecia că pentru români a fost de un real folos existența în sudul Dunării a Imperiului otoman, „care nu mai era destul de tare ca să constituie un pericol pentru dezvoltarea noastră, dar era încă destul de puternic spre a ține în frâu naționalitățile balcanice... Alături de acest imperiu trăiau, certându-se între ele, mai multe state care, luate fiecare în parte, erau mai mici și mai slabe decât România. Această stare de lucruri crea Regatului Român o situațiune din cele mai favorabile, căci îi permitea să stabilească în Balcani un echilibru folositor lui și îi garanta astfel în acest colț al Europei un rol cu desăvârșire precumpănitor**[210]. Pentru diplomatul și omul politic român, era axiomatic, așadar, ca politica românească în Balcani să fie aceea de menținere, în colaborare și cu ajutorul Turciei, a unui echilibru de forțe ce ne era favorabil. Credea că intrarea României într-o confederație balcanică, susținută și de unii factori din țară, nu ar fi făcut decât să grăbească distrugerea unui echilibru favorabil, după care ar fi urmat o înrăutățire a situației noastre externe. Baza unei confederații balcanice în epocă a fost lupta antiotomană. în ceea ce privește România: „noi nu numai că n-aveam nici un interes să micșorăm sau să nimicim Turcia, dar, dimpotrivă, aveam un interes covârșitor ca să menținem cu orice preț puterea otomană. Numai așa puteam scăpa propria noastră

situație privilegiată și dominantă** (era parafrazat într-un fel Voltaire: „Dacă Turcia n-ar fi existat, noi ar fi trebuit să o inventăm**)[211].

în viziunea lui I.G.Duca, procesul de înfăptuire a idealurilor naționale ale popoarelor balcanice ar fi trebuit să se petreacă concomitent cu realizarea idealului național românesc. Analizând politica față de Turcia în trecut, I.G.Duca aprecia că atunci când a devenit evident dezastrul Imperiului otoman în Europa, pe care noi nu-1 puteam salva, ar fi trebuit ca politica românească să renunțe la atitudinea tradițională față de Turcia. O astfel de atitudine ar fi trebuit să fie urmată de o implicare: „trebuia imediat să ne amestecăm printre statele balcanice și să

 le dăm de la început impresia că chestia Orientului este o chestiune de care se leagă prea multe interese, generale și speciale, ale statului nostru, pentru ca să putem admite ca ea să se rezolve fără intervenția și fără voința noastră"[212]. Pe baza acestor considerente I.G.Duca analiza, apoi, trăsăturile politicii externe românești după izbucnirea crizei balcanice. El aprecia că atunci erau posibile două direcții de urmat: fie implicarea totală în menținerea echilibrului, fie participarea la rezolvarea chestiunii orientale, „fiindcă rezolvându-se fără noi ea nu se putea rezolva decât împotriva noastră". Condamna guvernul că nu a aplicat o politică consecventă în nici una din aceste direcții. I.G.Duca credea că era posibilă o menținere a Turciei, situație în care erau interesate și Marile Puteri: „Europa, ca și noi, voia pace și menținerea statu-quo-ului din Balcani... Schimbările din Balcani s-au îndeplinit fără voia ei și ea a trebuit să le ratifice numai fiindcă se găsea în fața unor fapte îndeplinite..., pentru localizarea conflictului și pentru înlăturarea unei conflagrațiuni generale"[213]. în viziunea sa, atunci a fost pentru România o mare ocazie: „Puteam să fim intermediarii dintre Turcia și

statele balcanice, pe de o parte, dintre statele balcanice și Europa, dintre Europa și Turcia, pe de altă parte"[214]. Aceasta s-ar fi putut face printr-o presiune asupra statelor balcanice pentru a nu începe războiul contra Turciei, pentru a da reforme și drepturi naționale. Guvernul nu a făcut aceasta, asistând, în schimb, la creșteri teritoriale însemnate ale Bulgariei, Serbiei și Greciei, transformări politice în care se juca soarta și viitorul nostru. Credea că guvernanții români ar fi avut și o altă alternativă: „Puteam să intrăm în confederațiune, puteam, printr-o prealabilă înțelegere cu bulgarii, să determinăm condițiile neutralității noastre, puteam să plătim chiar revendicările ce le aveam de formulat printr-un concurs militar, determinat și mărginit"[215]. Bulgaria, în viziunea sa, ar fi acceptat la început propuneri românești, ce erau necesare cu atât mai mult cu cât România nu era interesată numai din punctul de vedere al echilibrului din Peninsula Balcanică, ci și, mai cu seamă, din cauza românismului balcanic. După I.G.Duca, cele întâmplate în toamna anului 1912 au dus la o mare pierdere pentru români:

„Adevărul este că am pierdut situația precumpănitoare pe care o aveam până acum și nimic nu ne-o mai poate reda. Am scăpat morpentul istoric. Marea, neiertata greșeală... s-a făcut. Fie că vom scoate, fie că nu vom scoate sabia, fie că vom dobândi linia Turtucaia-Balcik sau Silistra-Cavama sau Silistra-Balcik, nu vom reuși să ne asigurăm decât crâmpeie din prestigiul nostru de odinioară și România va fi mai mică prin însemnătatea ei internațională decât era mai înainte de izbucnirea crizei balcanice. De acest trist adevăr trebuie să ne pătrundem cu toții**[216].

I.G.Duca vedea în perspectivă fie o politică de pasivitate, fie una de valorificare, târzie și parțială, a

unor drepturi românești. Astfel, nu mai credea posibilă o rezolvare a intereselor generale în Balcani, dar credea că se puteau încă satisface unele interese speciale: „Dezvoltarea etnică a românilor din Macedonia și Epir și dobândirea unei granițe apărabile Ia sudul Dunării**[217]. Oratorul recunoștea că mutațiile petrecute au făcut ca mulți să se gândească la o nouă orientare a politicii externe românești. Pentru el însă, „atâta timp cât criza balcanică nu e încă lămurită pe deplin, cât timp nu se știe dacă ea va fi sau nu urmată de un război european, nici măcar dacă confederațiunea balcanică va supraviețui sau nu războiului, este cu desăvârșire imposibil să spună cineva în mod precis ce directivă trebuie dată în viitor politicii noastre externe**[218]. Atunci, în ianuarie 1913, se impunea, în opinia liberală, o schimbare imediată a politicii externe românești, respectiv lichidarea înfeudării acesteia: „o politică demnă și care se inspiră exclusiv din interesele noastre**. Mai credea că, în orientarea externă, România trebuia să dea dovadă de o largă deschidere și să renunțe la exclusivism, veche concepție diplomatică care ne-a fost dăunătoare, „greșeală pe care diplomația noastră nu trebuie să o mai repete în viitor**. In sfârșit, I.G.Duca credea că o politică externă activă și eficientă depindea de starea internă a țării, unde se impuneau o serie de reforme[219].

între timp, continuau manifestațiile publice. La Huși, la 20 ianuarie, se începea întrunirea Ligii Culturale prin exprimarea protestelor împotriva opiniilor antiromânești din presa occidentală, franceză sau engleză, arătându-se că se contestă

 românilor o graniță naturală deja recunoscută prin Tratatul de la Berlin de către „cei care, în dorința lor de cuceriri și în setea după bogății, au exterminat pe locuitorii Algerului, Transvaalului și Orangelui". Se credea că prețul neutralității noastre

trebuia să fie rectificarea de graniță. Acea rectificare era considerată ca o justă îndreptare pentru cele întâmplate la 1878, când Rusia s-a opus la trasarea unei granițe naturale în sudul Dobrogei. Acolo a luat cuvântul și Ion Zelea Codreanu. Acesta i-a salutat pe țărani, a criticat pe ruși, a evocat atrocitățile bulgare, a îndemnat chiar la un război, dacă va fi cazul, încheind că „răbdarea poporului român a ajuns la sfârșit"[220].

De ziua unirii, adunarea Ligii de la Călărași se pronunța pentru un stat româno-albanez, o Macedonie autonomă, „pentru a se asigura traiul național al fraților noștri din Peninsula Balcanică", precum și pentru o rectificare a graniței dobrogene [22] *.

Liga Patriotică, organizație creată ad boc, mai cu seamă în scopuri politicianiste, cu o compoziție eterogenă, organiza în sala Dacia un mare miting, prezidat de generalul Frangulea. Acesta, în cuvintele introductive, a făcut un aspru rechizitoriu al politicii externe trecute considerând că repararea greșelilor se poate face doar printr-o intervenție militară. Toți vorbitorii s-au pronunțat pentru mobilizare și război, condamnând, totodată, pe lângă guvernanți și o serie dintre Marile Puteri, precum Austria sau Franța. Unul dintre vorbitori, Take Policrat, spunea: „România nu trebuie să se încrează în sfaturile Marilor Puteri deoarece acestea nu au urmărit decât aceeași țintă, de a încorpora micile națiuni. România să urmeze calea interesului ei..."[222].

La București, pe 27 ianuarie 1913, Liga Culturală, împreună cu Societatea de Cultură Macedoromână, organiza în sala Băilor Eforie, cu delegați ai secțiunilor din provincie, o reuniune consacrată problemei românilor macedoneni și a graniței dobrogene, sub lozincile „Trăiască autonomia macedonenilor!", „Trăiască România mărită!" în dimineața aceleiași zile, consiliul de conducere al Societății de Cultură Macedoromână a hotărât participarea acesteia la preconizata reuniune

și i-a desemnat pe George Mumu, luliu Valaori, Stere Diamandy și Nuși Tulliu să ia cuvântul. Poliția aprecia că au fost 2.000

127 participanți. în prezidiu se aflau, între alții, Virgil Arion, lonaș Grădișteanu, Take Policrat, T.Pucerea etc.

Primul a luat cuvântul Stere Diamandy, pe atunci director al liceului român din lanina. în concepția sa, doar o acțiune imediată putea să împiedice pierderea a 800.000 români din Macedonia. Afirma că „aliații balcanici s-au abătut de la nobilele lor misiuni și ar fi trist ca în curând să nu mai auzim de frații noștri din Pind, aceștia fiind înghițiți sau alungați de lăcomia hrăpăreață a cuceritorilor din Balcani. Europa ne cere ordine atunci când la sud e cea mai mare dezordine și anarhie morală. Prin urmare, nu trebuie să ținem seama de sfatul Europei atunci când interesul național e în joc... Se impune ca în aceste momente, când se discută prin fapte chestia Orientului, să se amestece și România. Nu trebuie pierdută dar ocazia, recurgând la tun și sabie de va fi nevoie. Trebuie să se lucreze, nu prin vorbe deșarte ca la Londra, ci prin graiul tunului... Vom începe noi, aromânii, să pribegim; blestemul nostru va cădea asupra celor care au avut putința să ne apere și nu ne-au apărat. Numai autonomia Albaniei și Macedoniei ne poate salva... Eu nu am venit aici ca să fac politică, dar mă doare amar când mă gândesc că nu vom mai avea putința să ne bucurăm de cerul limpede al Orientului în libertate. Datoria dumneavoastră e ca să cereți apărarea celor 800.000 de frați cu tunuri și cu sabie**. Au vorbit apoi reprezentanții secțiunilor din Râmnicu Vâlcea, Bacău, Craiova, Roman, *Buzău. Pe lângă autonomia Macedoniei ei au cerut și rectificarea graniței dobrogene. Toți au fost unanimi ca, în caz de eșec diplomatic, să se recurgă la război. Pe aceeași poziție s-a situat și deputatul lonaș Grădișteanu, care

a cerut și mobilizarea imediată, la fel ca și Virgil Arion, ce a închis întrunirea, după care participanții au demonstrat în București, deplasându-se special, spre a-i saluta, pe la casele lor, pe Nicolae Filipescu și Take Ionescu[223].

Pe lângă acțiunile din mediul urban, au fost organizate unele întruniri chiar și în mediul rural[224].

Dincolo de interesul legitim pentru soarta țării, și mai cu seamă pentru românii împrăștiați peste Dunăre, la aceste reuniuni au fost urmărite, mai mult sau mai puțin direct, o serie de

scopuri politice legate de lupta pentru putere, de curentele și grupările existente atunci în viața politică. Agitațiile din cursul lunii ianuarie erau în bună măsură potențate și de disensiunile dintre membrii echipei guvernamentale, atât în ceea ce privește poziția față de evenimentele balcanice, cât și în legătură cu viitoarea orientare generală a politicii externe românești ce trebuia să țină seama de tot mai puternicele sentimente antihabs- burgice ce le manifestau chiar și unii dintre componenții echipei ministeriale. Astfel, rechemarea de către rege, de la Londra, a lui Take Ionescu și, implicit, dezavuarea atitudinii adoptate acolo de șeful Partidului Conservator Democrat au contribuit la alimentarea agitațiilor din țară. Take Ionescu se pronunțase clar, în mai multe rânduri, împotriva unui război cu Bulgaria, ceea ce i-a adus epitete precum „bulgarofil", „trădător de neam", în cadrul unei campanii de presă adeseori violente[225]. De altfel, la București, Take Ionescu s-a aflat, ca organizator, în spatele unei mari manifestații antantofile, refuzând, totodată, invitația șefului diplomației vieneze, contele Berchtold, de a avea o convorbire[226].

La 10 februarie, la Brăila avea loc o ultimă întrunire majoră din seria manifestărilor inițiate de Liga Culturală cu 6 săptămâni în urmă. Acolo s-a

atins un nivel maxim al febrei războinice, de mobilizare și intrare neîntârziată pe teritoriul statului bulgar. Au participat, între alții, venind de la București, Vasile Pârvan, Virgil Arion, senatorul Leonte Moldoveanu. Acesta din urmă, deschizând întrunirea, a combătut energic decizia de mediere de către Marile Puteri, considerând-o ca nefavorabilă României. S-a referit, îndeosebi, la poziția Austriei pe care o considera duplicitară, chiar negativă. în viziunea sa, tratativele cu Bulgaria erau „cerșetorie" și cerea „un act de energie: mobilizare fără șovăire". Și alți vorbitori s-au pronunțat pentru mobilizare imediată, indiferent de evoluția medierii. Virgil Arion nu a pierdut nici acum ocazia de a contesta întreaga acțiune a guvernului, care ar fi dat dovadă de slăbiciune, ar fi dus o politică contrară intereselor românești și umilitoare pentru țară. Referindu-se la românii balcanici, afirma că aceeași politică ar fi provocat la aceștia „amărăciune și sentiment de

129 părăsire". Se pronunța pentru o politică îndrăzneață, materializată într-o mobilizare imediată. în încheiere, Vasile Pârvan a făcut o prezentare generală a atitudinii de atunci a Ligii Culturale. El afirma, între altele: „Viitorul țării depinde de situația de azi. Dacă nu am ajuns la un rezultat satisfăcător în cererile noastre, apoi aceasta se datorește faptului că o clasă care nu are legătură cu poporul și-a luat sarcina de a tranșa chestiunea și această clasă nu știe ce face. Nouă ne trebuie arme nu vorbe", în cadrul moțiunii adoptate în final se aprecia că medierea Marilor Puteri e o amânare păgubitoare, deci nefolositoare din punctul de vedere al intereselor românești. Se considera că România a făcut sacrificii pentru a asigura pace Europei, amânându-i-se, în schimb, timp de patru luni satisfacerea unor cereri legitime. Viitoarea politică a guvernului trebuia să fie îndreptată spre obținerea unei „serioase rectificări, asigurarea unei

vieți politice naționale autonome a românilor din Balcani, mobilizare în timpul medierii"[227].

La începutul lunii februarie, o delegație a românilor din Peninsula Balcanică începea un periplu european pe baza unui mandat din partea Societății de Cultură Macedoromâne[228]. Urmărită cu atenție și interes în țară, această acțiune a fost popularizată și sprijinită și de Liga Culturală. Comitetul Central al acesteia difuza, în acest sens, la 13 februarie, un apel prin foi volante și prin ziare: „O deputăție de trei macedoneni distinși a plecat în Europa să apere în fața cabinetelor străine viața de azi și de mâine a celor mai nenorociți frați ai noștri. în aceste clipe trebuie să spunem lumii că pe urma lor a plecat și dragostea noastră și nădejdea noastră și că vorba lor este astăzi vorba întregii Românii. Prin ei, cultura românească cere garanții că va putea să se dezvolte în toată libertatea de care este vrednică. Toți reprezentanții culturii românești sunt datori să se arate astăzi în tabăra apărătorilor ei"[229]. în continuarea apelului se adresau îndemnuri diverselor categorii ale populației, respectiv preoților, membrilor corpului didactic, scriitorilor, slujitorilor justiției, negustorilor și meseriașilor, pentru a acționa fiecare în sprijinul cauzei românismului balcanic: „Ce român se poate simți scutit de răspundere în fața generațiilor tinere care ne privesc în

130 așteptare și celor viitoare care ne vor judeca. Timpul în care soarta se va pronunța definitiv asupra Macedoniei se scurtează repede. Voința noastră acum exprimată mai poate însemna mult, în curând, orice protestare va fi de prisos"[230].

Ca urmare a apelului, la 17 februarie, a avut loc o nouă adunare comună a Ligii Culturale și a Societății de Cultură Macedoromâne. în deschidere, dr.Leonte, președintele S.C.M.R., a informat despre evoluția situației, criticând, în același timp, poziția

de dezaprobare a activității delegației aromâne de către Nicolae lorga. Gheorghe Bogdan-Duică și-a exprimat deplina solidaritate cu albanezii, propunând trimiterea unei telegrame de salut și simpatie congresului albanez ce avea să se desfășoare la Triest și unde urmau a fi prezenți și români din Albania. Profesorul bucureștean făcea din nou apel la mobilizare, considerând că „vremea vorbelor și a tratativelor diplomatice a trecut... Nu dorim războiul cu orice preț, dar nici pacea nu o dorim cu orice preț, mai ales cu prețul îngenuncherii și sacrificării fraților români macedoneni**. Tot el mai cerea „să se alipească la cuprinsul țării românești fâșia de pământ care a fost a noastră și care trebuie să fie a noastră..Institutorul macedonean Sterie Perdichi evoca atrocitățile din Macedonia comise cu știrea autorităților grecești, „câini flămânzi conduși de un păstor smintit**. I.Giurculescu, avocat din Câmpulung, considera că „politica austriacă e sinonimă cu politica necinstită** și termina cu îndemnul „să mergem noi la Sofia și acolo să ne impunem condițiunile**. Doctorul Drăghiescu de la Craiova și doctorul Marianovici de la Târgoviște au criticat întreaga atitudine a Marilor Puteri, concluzionând prin îndemnuri războinice. în încheiere, generalul Frangulea a făcut un rechizitoriu atât politicii bulgare față de români, cât și atitudinii trecute a guvernului: „o dată cu venirea lui Berchtold în România, Austria a pus la cale vânzarea noastră în folosul Bulgariei**. După întrunire, partici- panții au manifestat în fața Palatului Regal, cerând mobilizarea imediată[231].

Spre sfârșitul lunii martie era difuzată o broșură a lui Virgil Arion, sub titlul *Vremi de umilire,* cuprinzând stenograma unei cuvântări rostite la București, în sala Pastia, la 17 martie

1913. Apărea aici, în primul rând, deosebit de

evidentă orientarea politică a fruntașului conservator care se pronunțase statornic în toată perioada pentru readucerea în fruntea guvernului a lui P.P.Carp, de unde și criticile, cu multe accente demagogice, făcute guvernării Maiorescu, mai ales în ceea ce privea politica internă. Cu privire la problematica externă, erau repetate deja cunoscutele sloganuri „umilire", „cerșetorie" etc. Considera că „avem și noi în Balcani un ideal de urmărit... un neam egal, cu drepturi politice egale, cu existență de sine stătătoare... 400.000 de suflete nu trebuie să servească pentru compensații..,"[232].

Această serie de acțiuni publice, diminuându-se continuu, se încheia practic spre sfârșitul lunii aprilie. Circa 1.000 de participant!, între care 40-50 macedoromâni și 10-15 albanezi, au participat la București la întrunirea din 23 aprilie 1913, din sala Eforie, în urma chemării printr-un apel lansat în zilele anterioare de către Liga Culturală. în acel apel se arăta că în timpul întâlnirii urmau a fi discutate situația din Balcani, atitudinea opiniei publice, problema idealului național[233]. Devenea tot mai evidentă orientarea politicianistă a conducătorilor Ligii Culturale de atunci, ce făceau parte, aproape în totalitate, dintr-o fracțiune conservatoare de tendință antiguvernamentală. Această situație a fost consemnată și în presa vremii. într-un articol din ziarul „Seara", se arăta că atât Virgil Arion, cât și Nicolae Filipescu „se servesc de o instituție națională ca Liga Culturală în vederea satisfacerii ambițiilor și răzbunărilor lor"[234]. Această netă angajare politică, nu națională, a și făcut ca de la adunare să lipsească dr.Leonte, președintele S.C.M.R., iar o parte din macedoromâni au plecat în timpul manifestației, între cei ce au participat la adunare, presa consemna pe Virgil Arion, Nicolae Fleva, Simion Mândrescu, Vasile Pârvan, Gheorghe Bogdan-Duică, luliu Valaori, Titu Pucerea, Haralamb Balamace. Au fost reprezentate și societățile „Vlad Țepeș", „Fulgerul", „Sfânta Maria Mare", „C.Davila".

Profesorul Simion Mândrescu aprecia că primirea Silistrei, prin protocolul de la Petersburg, a fost o înfrângere pentru guvem. Totodată, insista ca, în viitor, întreaga acțiune a statului român să fie orientată pe direcția Transilvaniei: „să

 băgăm bine de seamă, pe Austria o așteaptă aceeași soartă ca și pe Turcia. Deci în momentul când îi va suna ceasul din urmă să nu se întâmple să fim tot nepregătiți". Următorii vorbitori au considerat că România a cerut compensații și a primit „pomană**. Ei îndemnau la război. Astfel, Vasile Pârvan s-a situat hotărât pe poziția unui război contra Bulgariei, apreciind că direcția de acțiune a politicii externe românești trebuia să fie spre sud, „să nu sacrificăm interesele fraților noștri din Orient**. Făcea în acest sens un apel la unitate națională. Criticând vehement guvernul pentru conduita sa în politica externă în lunile anterioare, Nicolae Fleva, între altele, făcea observația, de bun simț și reală în fond, că guvernanții au crezut în victoria turcilor, nefiind în felul acesta în nici un fel pregătiți și pentru cealaltă eventualitate. Toți vorbitorii s-au pronunțat pentru neacceptarea soluției date de Marile Puteri în problema dobrogeană și pentru acțiune în vederea garantării vieții naționale românești în Balcani[235].

Spre deosebire de multe dintre manifestările anterioare de același gen, când presa a făcut ample relatări în spirit de aprobare și solidarizare, mai cu seamă în ceea ce privește problematica românismului sud-dunărean, iar factorii politici s-au implicat mai puțin, cu această ocazie au fost reacții din cele mai diverse, în ziarul „Adevărul" apărea articolul *Idealul național* ce considera că „o agitație războinică nu mai poate prinde**. Se cerea ca Liga „să rămână reprezentanta marilor aspirații ale neamului și să nu mai fie atrasă în agitații cu caracter intern**. Era aprobată întru totul chemarea

lui Simion Mândrescu de acțiune în rândurile românilor spre nord, atât în direcția Austro-Ungariei, cât și în direcția Rusiei. Se considera că un război cu Bulgaria „ar fi o piedică enormă în calea idealurilor noastre naționale. Nu vom mai putea să ne mișcăm în nord căci va trebui să stăm vecinie cu ochii ațintiți spre sud. Dintr-o asemenea învrăjmășire n-ar putea să tragă foloase decât statele care țin sub jug străin o treime a poporului român. Iată de ce agitația de acum numai în folosul realizării idealurilor noastre naționale nu vine. Tocmai, împotrivă**[236]. în ziarul „Cuvântul**, de pe poziții net antiguvernamentale semna un articol Ion Petrovici. în viziunea sa,

Take Ionescu „s-a dus să înece în Tamisa prestigiul țării noastre și soarta fraților aromâni**[237]. Sub titlul *Liga Culturală și politica* se deplângea amestecul Ligii Culturale în luptele politice, ceea ce a compromis-o și poate chiar duce la dizolvarea ei[238]. Observații judicioase erau cuprinse într-un articol intitulat *Menirea Ligei Culturale.* Pe baza observației corecte că nu trebuia a se confunda patriotismul cu politicianismul, se trăgea concluzia că amestecarea Ligii în luptele de partid, „ca piedestal politic și ca instrument**, era o pagubă națională. Această ligă trebuia să urmărească „scopuri mult mai pure, mult mai ridicate, pe care toți românii, fără distincție de partid sau grupare, să le îmbrățișăm cu căldură, cu entuziasm, cu sfințenie**[239].

După cum s-a mai menționat, mișcarea socialistă se situa pe pozițiile principiale consfințite și de forumul ei internațional, pentru acțiune antirăzboinică, pentru colaborare balcanică[240], în acest context s-a înscris și activitatea publicistică a lui Constantin Dobrogeanu-Gherea, principalul teoretician al mișcării socialiste în acea perioadă. El reprezentase, de altfel, în toamna anului 1912, pe socialiștii români la congresul Internaționalei de la

Basel[241]. Atmosfera politico-ideologică generală și evenimentele ce s-au derulat începând cu toamna anului 1912 l-au determinat pe Constantin Dobrogeanu-Gherea să se oprească în mai multe rânduri, pe de o parte, asupra problematicii războaielor și, pe de altă parte, asupra ideii unei federalizări a sud-estului european[242]. Conform propriei mărturisiri dintr-o scrisoare către Cristian Racovski, și-a propus să redacteze un studiu mai amplu, *Socialismul și epoca cadrilateră,* în care intenționa să trateze „subiecte de ordin general în legătură cu războiul balcanic de acum și cu starea de spirit ce s-a creat în țară în urma acestui război**[243]. Această intenție a fruntașului socialist s-a realizat doar parțial. în fapt, au fost publicate trei fragmente și anume *Conflictul româno-bulgar[244], Social-democrafia și epoca cadrilateră[245], Oligarhia și politica externă[246].* La fel ca și Constantin Stere, Constantin Dobrogeanu-Gherea considera că politicianismul intern s-a extins și asupra problemelor politicii exteme, dând ca exemplu așa-zisa „problemă a compensațiilor**[247]. în contextul raporturilor

 româno-bulgare, analiza ce o făcea îl ducea la concluzia că, cu sau fără implicațiile dobrogene, Bulgaria nu va face într-un viitor, fie apropiat, fie chiar mai îndepărtat, un război împotriva României[248]. Deosebit de ascuțită era critica făcută principiului păstrării *statu-quo-uhii* balcanic, care, în viziunea sa, însemna „susținerea, perpetuarea și conservarea coruptului, descom- pusului și muribundului regim turcesc, spijinirea și întreținerea jugului turcesc deasupra popoarelor creștine din Balcani"[249]. Considera că urmărirea unui asemenea scop în politica externă a fost o mare greșeală: „noi n-avem nici un interes să susținem *statu-quo-vA* pentru că, pe de o parte, orice întărire a statelor balcanice era spre folosul nostru, întrucât suntem

meniți să trăim cu ele în bună înțelegere și să ducem aceeași politică și, pe de altă parte, orice revendicare națională realizată în Europa, și în special în Peninsula Balcanică, reprezintă un pas înainte pentru realizarea propriilor noastre revendicări naționale". Mai credea că „am făcut... pe jandarmul Europei în mijlocul popoarelor balcanice..."[250]. în acest context, Constantin Dobrogeanu-Gherea se oprea în treacăt și asupra problemei aromânilor, considerați „populație însemnată de conaționali". Aprecia că, „în loc ca prin relații prietenești cu țările respective creștine, printr-o politică amicală față de acestea, prin ascendentul ce am fi putut avea asupra lor, să asigurăm dezvoltarea liberă a limbii și culturii românești a fraților de la Pind, i-am prefăcut și pe ei în păzitori ai aceluiași faimos *statu-quo,* i-am prefăcut în aliați și agenți ai regimului muribund, compro- miț ându-le pe viitor, în parte cel puțin, libera lor dezvoltare culturală"[251]. Bazându-se și pe opiniile unor militari, ca, de exemplu, generalul Iliescu, Constantin Dobrogeanu-Gherea era cu totul sceptic în legătură cu valoarea, fie strategică, fie simbolică, a Silistrei pentru România, pronunțându-se categoric împotriva vreunei anexări: „suntem una din puținele țări care n-au robit neamuri străine. în schimb, țara românească a fost victima banditismului cuceritor al vecinilor noștri, care ne-au răpit și ne stăpânesc un teritoriu și un număr de locuitori români aproape egal cu acela al României libere. în această privință, după Polonia și Serbia, suntem țara cea mai nedreptățită...

Această situație reală creată de istorie trebuie să determine și politica internă, dar mai ales politica externă a țării, procedeele ei, orientarea și metoda ei“[252]. Deci, România trebuia să ducă o politică de

defensivă națională[253]. Prioritățile politicii externe ale României urmau a fi în ordine: a) „o înțelegere democratică cu popoarele balcanice, și în special cu Bulgaria"; b) „înțelegerea cu Austria"[254]. O hotărâtă poziție împotriva unei anexări spre sud era exprimată și în continuarea studiului *Conflictul româno-bulgar,* în următorul număr al revistei „Viitorul social", într-un articol cu violente accente polemice (contra lui Constantin Miile, Constantin Stere etc.). Pentru Constantin Dobrogeanu-Gherea, până în ajunul crizei balcanice, politica externă românească a avut „continuitate, logică, consecvență"[255]. El aproba întru totul și argumenta strânsa alianță dintre România și Austro-Ungaria, dictată de interese „de ordin cultural-economic, de ordin politic și de ordin național"[256]. în viitor i se părea că această politică trebuia continuată: „pivotul și scopul politicii noastre externe trebuie să fie: formarea unei confederații balcanice..., iar în urmă, ca un bloc întreg..., alăturarea de Austria"[257]. în alte forme și pe un plan lărgit, autorul prelua ideile federaliste ale Austriei Mari, exprimate cu câțiva ani mai înainte de A.C.Popovici. Din partea lui Constantin Dobrogeanu-Gherea era exprimată mai cu seamă o atitudine doctrinară consecventă ce avea să-1 ducă mai apoi la condamnarea vehementă a implicării noastre în cel de-al doilea război balcanic, care „a fost o greșeală enormă, ce a avut urmări nenorocite pentru noi și le va mai avea și în viitor"[258].

Agitațiile războinice și zgomotoase ale Ligii Culturale, angajarea ei politică, excluderea sau retragerea unora dintre membrii marcanți ai acesteia, precum Nicolae lorga, au determinat convocarea unui congres pentru a analiza situația și perspectivele acestei organizații de însemnătate majoră în viața poporului românesc. Congresul a început la 19 mai 1913, la Piatra Neamț. încă de Ia deschidere, Gheorghe Bogdan-Duică dădea clar direcția noii orientări, punând întregul accent al discursului său pe problema românilor din Ungaria.

A urmat o lungă intervenție a lui Nicolae lorga. Acesta făcea un apel

136 împotriva certurilor și patimilor, combătându-1 pe Virgil Arion pentru că făcea politică în interiorul Ligii. Totodată, Nicolae lorga, într-o retrospectivă istorică, evoca împrejurările din toamna precedentă când fusese dezavuat pentru poziția lui de neimplicare directă în Peninsula Balcanică. Profesorul bucureștean făcea o sintetică expunere a poziției sale față de întreaga problematică ce animase timp de atâtea luni societatea și cercurile guvernante românești: „Noi n-avem ce căuta în Balcani. Noi trebuie să mergem în Austria. Amestecul nostru peste Dunăre e rușinos. Dacă guvernul avea ceva de revendicat putea să o facă fără amestecul umilitor al Puterilor și fără amestecul perfid al Austriei. Putem noi izgoni altă nație din dreptul național numai din motive strategice? Noi trebuie să mergem pe drumul mare al strămoșilor, nu pe drumul celor 3 km. ai Silistrei. Nu mă tem de război... Ne-am făcut ridiculi față de Europa, cu exageratele noastre pretenții. Protocolul s-a întors împotriva noastră și a românilor macedoneni**. Insista apoi asupra consecințelor negative ale acțiunii guvernului român și, în egală măsură, ale Ligii, ce s-ar fi transformat în „birou de anexări teritoriale**, exprimându-și, încă o dată, convingerea că întreaga acțiune spre sud a Ligii era în fapt în ajutorul ungurilor și în defavoarea românilor din Transilvania. Aceasta îl determina pe Nicolae lorga să-și reafirme retragerea sa din Ligă. Discursul savantului român a prilejuit multiple luări de poziții ce au fost aproape unanime în exprimarea dorinței de a nu se mai face politică de partid în cadrul congresului, respectiv a Ligii. Cea de a doua zi a congresului a debutat cu trimiterea unor telegrame către regele Carol I, principele Carol, aflat atunci în

Italia, și regelui Italiei. A urmat apoi o largă dezbatere a întregii problematici a situației românilor din Ardeal.

Atitudinea generală poate fi rezumată prin cuvintele lui C.Dobrescu din Ploiești: „Nu trebuie să mai tolerăm perfidia austriacă care ne cere prietenia și sacrificiile și în schimb ne sugrumă frații**. Același C.Dobrescu făcea și o interesantă paralelă, arătând că 4 milioane de bulgari și-au realizat dezideratul național, iar 14 milioane de români nu: „bine a făcut domnul lorga că a atras atenția Ligei ca să nu-și mai irosească puterile îndemnând la luptă cu vecinul din sud, căci tot pericolul e numai

137 de la Austria**. Mulți vorbitori au cerut guvernului să intervină cu energie la Viena, în favoarea fraților de peste munți. S-a propus crearea unui fond național de luptă, pentru românii din Transilvania. Nicolae lorga (ce a revenit asupra demisiei, acceptându-i-se programul) și Gheorghe Bogdan-Duică au fost însărcinați cu întocmirea unui memoriu asupra situației românilor subjugați. Congresul s-a încheiat cu o serie de declarații pentru românii transilvăneni și bucovineni[239].

între timp, încheierea ostilităților din cea de-a doua fază a primului război balcanic, precum și noile discuții de pace, încheiate prin protocolul semnat la Londra la sfârșitul lunii mai, au fost urmărite cu interes legitim în societatea românească, reflectându-se și într-o serie de analize ce cuprindeau judecăți de valoare, dar și sugestii privitoare la orientarea viitoare a acțiunii politice românești în funcție și de cele întâmplate până atunci. Ca și mai înainte, evantaiul părerilor a fost foarte larg. Astfel, profesorul Nicolae lorga, la fel ca și în perioada anterioară, și-a exprimat în mai multe rânduri viziunea sa conform căreia, în acțiunea viitoare, România trebuia să se desprindă de Austro-Ungaria. Marele învățat se întâlnea pe aceeași

lungime de undă cu o serie de politicieni, precum Take Ionescu și mulți alții, cu care a și alcătuit ulterior, nu peste multă vreme, tabăra din ce în ce mai puternică a antantofililor, ce au avut un rol determinant în antrenarea României în războiul întregirii naționale[260]. Au existat și alte atitudini care se situau de la pozițiile invocate mai înainte și până la ideea unei strânse și nezdruncinate colaborări cu Puterile Centrale. Partizanii acestei orientări considerau că și pe mai departe doar o politică alături de Tripla Alianță putea fi bază a însăși existenței românești, mai cu seamă în fața pericolului moscovit, pe care-1 considerau ca fiind cel mai amenințător pentru națiunea română.

în cadrul cronicii externe, pe care o semna destul de regulat, în acea vreme, în paginile revistei „Viața Românească**, sub titlul *Criza balcanică,* I.G.Duca făcea, la începutul verii, o analiză a ultimelor desfășurări. Credea că evenimentele puteau fi etapizate în modul următor: „S-a mai jucat un act din criza balcanică. Primul act a fost acela al ostilităților propriu-zise. El

138 s-a încheiat de fapt după intrarea grecilor la Salonic și după oprirea bulgarilor la Ceatalgea. Al doilea act, care s-a terminat zilele trecute, ar putea fi numit acela al rezolvării chestiunii Orientului din punct de vedere european. Acum mai rămâne un al treilea act, acela care va cuprinde rezolvarea chestiunii Orientului din punctul de vedere al intereselor statelor balcanice. Sau, cu alte cuvinte, după lichidarea dintre beligeranți, intrăm în faza lichidării dintre aliați"[261]. Autorul considera că primele două faze ale crizei balcanice s-au încheiat prin două rezultate deosebit de importante. Astfel, prin izbânzile lor, armatele statelor balcanice au făcut să înceteze dominația otomană în Europa, situație acceptată volens- nolens de Turcia și consfințită la Londra de reprezentanții Marilor

Puteri. „Spada a lichidat în felul acesta *statu-quo-u*|“ Menținerea stăpânirii Imperiului otoman asupra strâmtorilor, în viziunea lui I.G.Duca, s-a făcut pentru a împiedica acolo accesul Bulgariei și pentru crearea în viitor a unui regim internațional sub control european, asemenea situației existente deja la Gurile Dunării. Oricum, - sublinia, pe bună dreptate, comentatorul -, Turcia înceta de a mai fi un factor în echilibrul european, consumându-se în felul acesta ultima fază a agoniei „omului bolnav“. Pentru I.G.Duca, a fost „un act istoric de o covârșitoare însemnătate. Acest act se datorește, în primul rând, atotputerniciei principiului naționalităților. De mai bine de un veac se tot prezicea distrugerea Imperiului otoman, izgonirea turcilor din Europa... Mici state balcanice au putut înfăptui (acest act - n.n.) prin magia numai a principiului naționalităților. Aceasta constituie, fără îndoială, cea mai strălucită izbândă a acestui principiu și ne dă voie să nădăjduim că în viitorul apropiat se vor săvârși și alte întregiri etnice...*'[262]. Al doilea rezultat notabil i se părea a fi fost împiedicarea internaționalizării conflictului, care, mai ales, datorită rivalității austro-ruse amenința pacea europeană. înlăturarea conflictului în astfel de condiții a însemnat însă și o înfrângere a intereselor și diverselor ambiții expansioniste ale Austro-Ungariei în interiorul Peninsulei Balcanice. Singura victorie, minoră, mai mult aparentă, a Austro-Ungariei a fost doar în cazul constituirii statului albanez, dar și acolo Marile Puteri au fost nevoite să

139 accepte principiul naționalităților. I.G.Duca, invocând și exemplul istoric al evoluției raporturilor bulgaro-ruse după Congresul de la Berlin, credea că în viitor „monarhia Habsburgilor va păți cu Albania ceea ce Rusia a pățit cu Bulgaria**[263]. I.G.Duca era convins nu numai că în viitor vor eșua noi tendințe

de înrobiri naționale de către mari imperii, dar și că aceste Mari Puteri (referindu-se expres la Austro-Ungaria) erau „supt amenințarea permanentă a unui proces de descompunere... Statele compuse din mai multe naționalități tind să se despartă în atâtea unități etnice câte naționalități cuprind**[264]. Previziona în mod just că cele două rezultate de până atunci nu închideau complet problema, urmând a se intra în cea de a treia fază a reglementării raporturilor, de graniță și nu numai, dintre statele balcanice. Prudent, I.G.Duca nu dădea răspunsuri complete sau considerente deosebite în legătură cu întrebările viitorului. Era totuși convins că alianța balcanică se va dizolva, ceea ce „pentru naționalitățile balcanice... va constitui, desigur, o mare pierdere. Ele datoresc victoriile lor încheierii acestei alianțe și situația lor viitoare, influența de care se vor bucura în concertul european, va depinde tot de faptul că vor fi uniți sau nu**[265]. Mai aprecia : „cauza inițială a tuturor neînțelegerilor dintre aliați este intransigența și megalomania bulgarilor. Ei se dovedesc a fi niște oameni cu care nu e posibil să te înțelegi. Cer totul și voiesc totul. Cer cu lăcomie și voiesc cu brutalitate... Intransigența și trufia lor te duce la exasperare...**[266] I.G.Duca concluziona că o astfel de atitudine urma a duce la război și adăuga: „încheiem rândurile de față cu speranța ca acei ce poartă răspunderea destinelor României și care au lăsat actul întâi și al doilea al crizei balcanice să se desfășoare fără noi și deci în contra noastră vor ști să profite de oportunitățile pe care ni le oferă actul al treilea, pentru a repara greșelile săvârșite și a ne reda locul și influența ce ni se cuveneau și de care până astăzi ne-am bucurat în această parte a continentului european**[267].

Cu anumite intermitențe, profesorul Ilie Bărbulescu de la Universitatea din Iași publica diverse materiale cu caracter politic în cadrul unei

rubrici, *Din lumea balcanică,* a aceleiași publicații a lui Constantin Stere. Pe marginea noilor realități

 politice ce se făceau tot mai simțite în legătură cu viitorul alianțelor românești, el făcea o analiză sub titlul *Noua orientare în politica externă la noi și în Serbia.* Aprecia că în România, de circa trei decenii, indiferent de culoarea politică a partidelor și guvernelor, a existat „un curent aproape obștesc de filogermanism al opiniei noastre publico-politice"[268]. Constata apoi că în ultimul deceniu a apărut și un curent „antigerman și mai cu seamă antiaustriac", asemănător cu cel existent în Serbia, curent în care era implicată „mâna manevratoare a Rusiei". Acest curent nou grupa, după Ilie Bărbulescu, socialiști și naționaliști. Profesorul ieșan enumera, din diverse ziare, o serie de ocazii în care universitari, dar și alții au afirmat, iar unele ziare i-au sprijinit, că „idealurile noastre naționale sunt la nord, iar nu la sud, deci sunt împotriva Austro-Ungariei"[269]. Autorul articolului atribuia, greșit, respectivului curent, potrivnic germanismului, și falsa idee de renunțare, în politica externă, la aspirațiile în legătură cu soarta conaționalilor din Macedonia. Făcând un paralelism între lozinca unirii tuturor sârbilor și lozinca unirii tuturor românilor din Austro-Ungaria cu România, arăta că transpunerea în practică va provoca doar pierderi, fie pe plan economic, fie pe plan politic. Stăruia apoi în analiza unei afirmații a lui Nicolae Iorga, care declarase: „Numai alianța permanentă a statelor din sud-estul Europei e singura soluție la care trebuie să se oprească aceste state"[270]. O confederație balcanică, în viziunea lui Ilie Bărbulescu, era un instrument al Rusiei, așa că o aderare a României la confederația balcanică ar fi însemnat o schimbare pentru noi a prieteniei puternicei Austro-Ungarii cu cea a mai slabei Rusii. În încheiere, animat de o evidentă rusofobie, se

pronunța ferm pentru continuitatea politicii externe, aprobată de cea mai mare parte a societății românești. Mai credea că „Serbia nu va putea obține ce caută și ce ne-ar conveni și nouă: o alianță sau legătură cu România - câtă vreme nu-și va schimba atitudinea dușmănoasă și agresivă față de Austria și germanism... Căci noi vom merge, și e bine că mergem, împreună cu Austria".

Proprietarul și directorul revistei „Viața Românească", Constantin Stere, semna și el în revista sa, cu unul din

141 obișnuitele sale pseudonime, Nicanor, un mic articol, intitulat *Trenul al doilea* (aluzie la celebra expresie a lui Titu Maiorescu în Parlamentul României). La fel ca și LG.Duca, considera că acea conferință de la Londra era departe de a fi creat condițiile pentru liniște și pace dreaptă în zonă. Constantin Stere constata că s-a încheiat doar o fază a crizei balcanice și nici aceasta în totalitate: „Turcia a fost învinsă și virtual a încetat de a mai fi o putere europeană. Alianța balcanică a ajuns la rezultate la cari nici nu s-au putut aștepta membrii ei și pe cari ei nu le prevăzuseră în convențiunile lor premergătoare războiului. Totuși, orizontul nu s-a limpezit și Europa nu poate reveni încă la preocupările timpurilor normale. Pentru România, situațiunea e mai îngrijorătoare și mai plină de primejdii decât oricând, - mai cu seamă față de dezorientarea desăvârșită de care dă dovadă opinia noastră publică"[271]. Constantin Stere era convins că problema Macedoniei urma să genereze un nou război, întrebându-se care din cele trei posibile soluții vor fi aplicate. I se părea că o viitoare angajare antibulgară a României, deci o alianță cu Serbia, însemna o schimbare a politicii tradiționale și constata cu îngrijorare: „rusofilismul, conștient sau inconștient, își arată arama în nenumărate articole

de ziare și în discursuri de întruniri publice**[272]. El mai credea că politica balcanică a României nu putea fi izolată de marea problemă a neamului românesc: „Aspirațiunile noastre naționale nu se îndreaptă peste Dunăre. Față de bulgari, afară de revendicarea condițiunilor prielnice de dezvoltare națională pentru macedoromâni, noi nu putem avea alte cereri legitime decât în ce privește asigurarea unei granițe strategice... Revendicarea unei granițe strategice... nu este justificată față de bulgari decât prin necesitatea de a crea o bază solidă unei prietenii trainice între cele două popoare**[273]. Constantin Stere mai credea că „maxim de pretențiuni rezonabile pentru noi se rezumă într-o linie ce nu se poate îndepărta prea mult de linia Turtucaia-Balcik**[274]. Opina că nu trebuie să ne amestecăm într-un eventual conflict sârbo-bulgar și că, în viitor, Bulgaria, absorbită de problemele dezvoltării interne sau ale raporturilor cu Grecia și Serbia, nu va avea față de România o atitudine agresivă, ci una de căutare a prieteniei. România era

142 necesară liniștei Bulgariei, având rolul unui scut de apărare în nord. România avea probleme decurgând din învecinarea ei cu două mari imperii rivale. în astfel de condiții, exprima convingerea că o prietenie cu Bulgaria, emancipată de sub influență moscovită, ar fi utilă României, pe când o prietenie mai strânsă cu Serbia ar avea doar consecințe negative. Constantin Stere invoca o scrisoare a unui fruntaș al Partidului Național Român din Ardeal (numele nefiind menționat - n.n.) ce dorea o apropiere („o înfrățire") româno-bulgară ce avea să rezolve atât rectificarea prietenească și definitivă la hotarele Dobrogei, cât, mai cu seamă, eliberarea Văii Timocului cu conaționalii de acolo[273]. Astfel, Constantin Stere pleda cu toată hotărârea contra unei alianțe cu Serbia, pentru menținerea neștirbită

a alianței cu Puterile Centrale și în favoarea unei apropieri între România și Bulgaria, ce urmau a-și reglementa pașnic diferendul, ba chiar ar continua să colaboreze pentru eliberarea românilor aflați în partea apuseană a Văii Timocului.

Ca urmare a congresului Ligii Culturale de la Piatra Neamț, din 19-20 mai 19 1 3 [276], în întreaga perioadă următoare, s-au intensificat acțiunile în favoarea românilor din Austro- Ungaria. Acestea erau expresia unei tot mai pronunțate atitudini de condamnare a politicii austro-ungare și, implicit, a liniei politice a factorilor de răspundere de la București de colaborare cu guvernanții de la Viena. Aceasta a apărut evident la numeroase întruniri organizate pe baza hotărârilor luate la congresul de la Piatra Neamț, când au fost abordate, mai mult marginal, și probleme ținând de spațiul balcanic.

La București, la întrunirea Ligii Culturale din sala Dacia de la 9 iunie 1913, Nicolae lorga făcea o legătură între românismul din dreapta Dunării, cel de peste Carpați și politica vieneză: „în jurul nostru se petrec fapte și noi suntem datori să pregătim fapte. Serbia nu poate fi iubită de Austria pentru că sunt atâtea milioane de sârbi și pentru că în Serbia sunt și câteva sute de mii de români în Valea Timocului. Ni se propunea odinioară de această Austrie să atacăm Serbia pentru dezrobirea românilor de acolo[277]... România nu poate face politica intereselor austriece. Noi nu vom aștepta nimic decât de la vrednicia noastră pusă în

serviciul interesului nostru. E cu neputință ca în viitor România să meargă alături de Austria... Admirăm și aprobăm celelalte popoare mici, cari, prin vitejia lor, și-au realizat idealurile lor naționale și să nu îndrăznim să scriem pe steagul nostru realizarea visului românesc! Dacă România e menită să rămână ceea ce e, atunci păcat că s-a mai întemeiat... Pentru ca să ajungem a ne îndeplini dorințele noastre, suntem datori a pregăti conștiința

românilor de pretutindeni... Nu dușmănim pe Austria, dar nu putem merge alături deoarece tot viitorul României e ținut în loc de tot trecutul Austriei, de tot trecutul Ungariei...** Pe această bază, în încheiere, Nicolae Iorga îndemna la o politică de prietenie nu cu cei mari, - „care e servilism** -, ci cu cei mici, „pentru ca unii cu alții să devină puternici**[278].

La această întrunire a luat parte și un număr de reprezentanți ai românilor macedoneni, între care Tașcu Pucerea și Vasile Diamandy. Nu multă vreme după aceea, atacul Bulgariei spre vest și sud a dus la declanșarea celui de al doilea război balcanic, ceea ce a determinat modificări substanțiale în opiniile cercurilor oficiale, dar și în straturile societății românești[279].

Până în vara anului 1913, în cursul lungilor luni ale crizei balcanice, opinia publică și o serie de oameni reprezentativi ai culturii și luptei naționale s-au preocupat de tot ceea ce se întâmpla peste Dunăre, mai aproape sau mai departe. O trăsătură generală ce poate fi constatată în atitudinea tuturor factorilor menționați, ca și în cazul guvernanților, au fost atenția și grija, uneori îngrijorarea, cu care au urmărit diversele faze ale evoluției istorice de acolo. Statornic, de la început și până la sfârșit, a existat o atitudine de înțelegere și de sprijinire a efortului popoarelor din zonă pentru împlinirea unor idealuri naționale de libertate și unitate, identice, de altfel, cu ale românilor din stânga Dunării. Nu au mai putut fi privite cu aceeași înțelegere și simpatie însă acțiuni care urmăreau trecerea de la o fază eliberatoare la o alta, de cuceriri, situație ce a devenit tot mai evidentă, mai cu seamă în cazul Bulgariei. S-a observat pe bună dreptate, de exemplu, în presă, în cadrul a o serie de întruniri, că, ridicându-se în numele principiului just al naționalităților, statele balcanice l-au încălcat treptat, pe măsura

144 desfășurării conflictului balcanic, prefigurându-se elementele unui viitor război generat de aspirații expansioniste înrobitoare. Nici în România nu s-a invocat în mod statornic principiul naționalităților ca unic argument care să justifice revizuiri și creșteri teritoriale. Astfel, nu a lipsit invocarea încălcării de către Bulgaria a principiului naționalităților în expansiunea ei spre sud și sud-vest, ca argument în favoarea celor care militau pentru o extindere teritorială a statului român în zona dobrogeană, unde evident că principiul etnic-național nu putea fi invocat în favoarea românilor[280].

O a doua caracteristică generală, comună atât cercurilor politice diriguitoare, cât și societății românești în ansamblul ei, a constituit-o grija pentru implicațiile transformărilor din Peninsula Balcanică asupra soartei elementului românesc de acolo. Sutele de mii de vorbitori ai limbii române, împrăștiați în întreaga arie balcanică, au fost considerați ca o parte integrantă a românismului ce trebuia păstrat, apărat și asigurat, atât cultural, cât și politic, pentru existența sa viitoare. Asigurarea ființei naționale românești în spațiul balcanic, scop urmărit de toți, a fost preconizată însă în moduri diferite, precum: o Macedonie autonomă sau independentă, cu caracter multinațional; un stat albano-român; asigurarea unui regim asemănător cu cel acordat de Constantinopol prin iradeaua (decret imperial) din 9 mai 1905, sau chiar mai bun, în cadrul noilor state balcanice. Aceasta a stârnit în țară multe discuții între partizanii diferitelor soluții. Au contribuit, de asemenea, la aceasta și cele întâmplate în Balcani, comportamentul noilor factori naționali ce luau locul vechilor autorități din Turcia europeană. în țară începea a se intui că noile realități politice ce urmau a se institui în spațiul balcanic aveau să influențeze negativ soarta conaționalilor de acolo.

în sfârșit, problema cea mai controversată și

care a divizat în cea mai mare măsură cercurile politice, ce au căutat să-și atragă cât mai mulți aderenți din masa largă a populației, a fost aceea a graniței sudice, a Cadrilaterului. Problema ca atare a avut mai multe fațete, privind întinderea teritoriului revendicat, argumente pentru o reală sau presupusă legitimitate, modalitatea

 pașnică sau războinică de dobândire, raportul dintre problema Cadrilaterului, noua hartă politică din Balcani și soarta românismului din dreapta Dunării etc.[281].

Pe fundalul noilor realități internaționale de la începutul secolului al XX-lea, al problematicii generale a idealului național, perioada crizei balcanice (până la campania din Bulgaria) a prilejuit, în pături tot mai largi ale societății, manifestarea unor sentimente deschise de ostilitate și apoi exprimarea voinței de ruptură cu Austro-Ungaria, deci cu Puterile Centrale, situație care avea să fie sugestiv exprimată de Nicolae lorga atunci când afirma că, în fond, campania de peste Dunăre însemna primul război prin care „ostașii noștri începeau eliberarea Ardealului".

4. Problema Cadrilaterului

După cum s-a mai arătat, una dintre cauzele majore ale implicării României în întreaga problematică a războaielor balcanice a constituit-o problema Cadrilaterului, apărută, de altfel, mai mult prin modul în care s-a încheiat la Berlin întreaga epopee a independenței românești.

Atunci și mai târziu, chiar până în zilele noastre, problema Dobrogei de Sud a fost și este obiectul unor controverse și luări de poziții diferite, nu o dată divergente, nu numai în statele și la popoarele de pe cele două părți ale Dunării, ci și în

cadrul cercurilor politice și științifice, ca și în opinia publică europeană. E suficient a arăta aici că în anii 1912-1913 cererile românești de rectificare a graniței dobrogene, manifestate în întruniri publice, argumentate prin acte oficiale și prin diverse scrieri, au întâmpinat pe plan european un evantai larg de atitudini și poziții, de la aprobare și sprijin, până la protest, condamnare și denigrare a guvernului și chiar a neamului românesc. Dincolo de simpatiile, existente sau nu, față de români și de problemele lor, această atitudine se datora și unei necunoașteri, dacă nu chiar ignoranțe, în legătură cu trecutul istoric și cu realitățile etnice ale acestei regiuni dintre Dunăre și Mare.

în acea vreme, interesul științific pentru zona disputată s-a materializat prea puțin. Ulterior, eforturile savanților români, mai ales ale istoricilor, au demonstrat cu prisosință, în special în ultima vreme, pe baza unei bogate documentări și analize adeseori rod al unor cercetări interdisciplinare, că zona cuprinsă între partea inferioară a regiunii dintre Dunăre și Marea Neagră face parte din străvechea arie de viață a poporului român. Dobrogea, în decursul veacurilor, a fost locuită în permanență de strămoșii românilor de astăzi, cu a căror istorie s-a identificat tot timpul, unele momente de vârf fiind în vremea lui Mircea cel Bătrân sau ale lui Mihai Viteazul. în timpurile medievale, această zonă a fost un drum al invaziilor și războaielor, fiind o poziție strategică de prim ordin în această parte a Europei. împrejurările istorice ale secolelor în care Dobrogea a fost încadrată în sistemul politico-administrativ și militar otoman au făcut ca aici să se petreacă și importante schimbări etnice. Alături de populația autohtonă românească și de alte elemente etnice apărute anterior (turci,

bulgari), s-a stabilit, spontan sau printr-o politică oficială, o importantă populație turco-tătară, devenită majoritară mai ales în părțile sudice.

Din punct de vedere geografic, după aprecierile specialiștilor, Dobrogea alcătuiește o unitate ale cărei margini sudice se întind dincolo de linia de graniță stabilită, din considerente politice, în urma războiului neatârnării[282]. Atunci a apărut practic și problema Dobrogei sudice, în legătură directă cu modul în care s-a reglementat, în general, situația internațională din zonă, prin tratatele de la San Stefano și Berlin. Acestea au generat și o evoluție aparte a relațiilor româno-ruse, ceea ce a avut efect direct asupra situației, respectiv Dobrogei, întrucât Bulgaria nu exista atunci ca subiect de drept internațional, neputându-se astfel implica oficial în discuțiile privind viitoarele granițe din sud-estul Europei[283].

Prin Convenția încheiată la 4 aprilie 1877 la București, între guvernele român și rus, Imperiul țarist se obliga să garanteze integritatea teritorială a României. O serie de documente ale vremii, ca și desfășurarea evenimentelor în perioada imediat următoare au demonstrat că Rusia nu intenționa să respecte un

147 astfel de angajament. în realitate, în strânsă legătură cu situația României, Rusia urmărea două obiective ce multă vreme s-au intercondiționat și au determinat până la urmă și modalitatea în care a fost trasată atunci granița dobrogeană. în virtutea puternicelor sale tendințe expansioniste, a planurilor ce vizau Constantinopolul și zona mediteraneană, Rusia intenționa de a crea o Bulgarie mare, fie autonomă, fie independentă, practic o anexă și o bază a țarismului în sud-estul european. Pe de altă parte, diplomația rusă făcuse „o chestiune de onoare** din anularea completă a prevederilor teritoriale cuprinse în Tratatul de la Paris din 1856 când fusese

îndepărtată de la Gurile Dunării și, drept urmare, o parte a Basarabiei fusese „pierdută**, revenind de drept în limitele Moldovei și apoi ale statului național român, în felul acesta, spre sfârșitul anului 1877 și la începutul anului următor, au apărut primele diferende româno-ruse și în legătură cu problema Dobrogei ce a fost conexată, atunci și mai târziu, cu cea a sudului Basarabiei.

în articolul 19 al Tratatului de la San Stefano[284], negociat prin excluderea României, interesată în mod direct, se prevedea ca în schimbul unei părți din despăgubirea de 1.410 milioane ruble datorate de Turcia, aceasta să cedeze țarului Delta Dunării, Insula Șerpilor și Dobrogea, respectiv Sandgeacul Tulcea. în continuare, în același articol se prevedea: „nedorind să-și anexeze acest teritoriu și nici insulele din Deltă, Rusia își rezervă facultatea de a le schimba cu partea Basarabiei detașată la 1856...**[285]. O asemenea prevedere legată de viitoarea soartă a sudului Basarabiei a stârnit în țară puternica reacție negativă, unanimă, a tuturor factorilor[286]. în acea epocă și în contextul pierderii sudului Basarabiei s-au exprimat, mai mult incidental, și opinii conform cărora pentru România era chiar de preferat ca în schimbul păstrării ținuturilor basarabene să se renunțe cu totul la teritoriul dintre Dunăre și Mare. Astfel de poziții con- juncturale exprimate atunci au fost ulterior, nu o dată, invocate atât de politicieni, cât și de istoriografia din Bulgaria pentru a-și „argumenta** pretențiile teritoriale expansioniste spre nord- est. în perioada care a precedat Congresul de la Berlin, Rusia a făcut puternice presiuni asupra României pentru a-i ceda acea

 parte a Basarabiei ce ieșise de sub jugul țarist, pe bună dreptate, la 1856. Presiunile Rusiei au fost însoțite și de o serie de promisiuni sau propuneri ce, în viziunea Petersburgului, ar fi putut interesa

România, făcând-o să renunțe la acțiunea sa pe plan european în ceea ce privește problema basarabeană. Astfel, la un moment dat, diplomația rusă a propus României ca în componența statului român să intre nu numai teritoriul pe care românii l-au și avut mai târziu, dar și o zonă mai întinsă denumită tot a Cadrilaterului a cărui limită sudică urma a se întinde de la Russe până la Vama. La aceste propuneri și presiuni, România a adoptat o poziție fermă negativă, hotărând ca fiind o chestiune de principiu neabandonarea Basarabiei, ceea ce s-a și făcut prin prezentarea problemei de către I.C.Brătianu și M.Kogălniceanu în fața Congresului de la Berlin când românii** au fost ascultați dar n-au fost auziți**. în această situație, Rusia, în calitate de putere învingătoare, având în această problemă și sprijinul unora dintre Marile Puteri, precum Germania, și-a impus punctul de vedere și în legătură cu delimitarea graniței româno-bulgare, ca și în legătură cu sudul Basarabiei. Ministrul României la Berlin, Vâmav-Liteanu, telegrafia la București că la 28 iunie 1878 s-a stabilit în principiu ca frontiera să înceapă la circa 5 km sud de portul Mangalia și să se termine aproape de Silistra[287]. Prin articolul 46 al tratatului semnat la 1 iulie 1878 se prevedea ca Delta Dunării, Insula Șerpilor, Sangeacul Tulcei cu cazatele Chilia, Sulina, Mahmudia, Isaccea, Tulcea, Măcin, Hârșova, Constanța, Medgidia să revină statului român: „sunt întrupate cu România**[288]. Totodată, se prevedea că viitoarea graniță urma a se întinde de la Silistra la Marea Neagră, la sud de Mangalia, traseul ei urmând a fi stabilit de către o comisie europeană[289]. Având în vedere că preconizata comisie urma a fi prezidată de Rusia, soarta graniței avea să fie în bună măsură conform dorința acesteia, după ce Rusia impusese o extindere a Bulgariei spre nord-est, în zona dobrogeană. România fusese și era

confruntată atunci cu însemnate probleme. Cercurile politice românești disociaseră clar cete două probleme: dobrogeană și basarabeană. într-o scrisoare către tatăl său din 23 iulie 1878, principele Carol nota: „Teritoriile de dincolo de Dunăre nu ne

149 sunt date ca compensație pentru Basarabia; le luăm ca despăgubire de război și pentru că Europa ni le-a dat din inițiativa ei. Astfel am câștigat foarte mult materialicește și moralicește și nimeni nu ne poate refuza stima sa. Districtele... au mare viitor... Populațiunea de acolo se simte foarte fericită să fie unită cu România..."[290].

Comisia Internațională pentru fixarea frontierei s-a reunit la Constantinopol, la începutul lunii octombrie 1878, sub conducerea formală a lui Tekir Pașa. Ea cuprindea câte un reprezentant (ofițer) din partea celor șase Mari Puteri, cu excluderea atât a părții bulgare (încă, juridic, parte a Imperiului otoman), cât și a părții române, ce ar fi trebuit să se pronunțe în numele unui stat devenit suveran. Comisia s-a deplasat apoi la Silistra în vederea fixării pe teren a liniei de frontieră. Inițial, primul punct al frontierei a fost fixat la 800 m răsărit de Silistra. în acest fel a revenit în zona românească fortul Arab Tabia care controla practic întreaga zonă respectivă a Dunării având o mare însemnătate și pentru asigurarea construirii unui pod peste Dunăre, preconizat a se ridica acolo. Problema fortului Arab Tabia a fost motivul unei puternice încordări a relațiilor, deja neamicale, dintre România și Rusia. în urma presiunilor și a șantajului, dată fiind și masiva prezență a trupelor ruse, atât în Dobrogea, cât și în Principatul Bulgariei, România a fost nevoită să cedeze fortul Arab Tabia și să accepte mutarea frontierei mai înspre răsărit. Problema aceluiași fort a reapărut ulterior și în cursul discuțiilor din timpul conflictului balcanic din anii 1912-1913. Atunci cedarea de către România în această chestiune a

avut drept urmare imediată evacuarea trupelor ruse din Dobrogea, devenind posibilă astfel la jumătatea lunii noiembrie intrarea armatei române și a autorităților în teritoriul dintre Dunăre și Mare[291]. Problema graniței a mai constituit și în perioada următoare obiectul unor dispute româno-ruse, ajungându-se, la un moment dat, la rechemarea ministrului rus de la București, într-un context mai larg al raporturilor de atunci ale statului român cu puternicul său vecin răsăritean, raporturi ce aveau să aibă ulterior o însemnătate esențială în aderarea României la Tripla Alianță.

150

în anii următori Dobrogea, integrată în totalitate în cadrul vieții românești, a cunoscut o însemnată dezvoltare pe toate planurile[292]. Din păcate însă, problema dobrogeană, [după cum s-a arătat și în altă parte[293]], a început să influențeze tot mai mult evoluția relațiilor dintre statul român și cel bulgar, datorită tendințelor expansioniste ale acestuia din urmă. în Bulgaria, în cele mai diverse moduri, mai cu seamă în numeroase scrieri de tot felul, unele cu pretenții științifice, altele politice, de educație naționalistă, se încerca acreditarea tezei că Dobrogea constituia o parte a patrimoniului bulgar ce trebuia recuperat. în viziunea naționalismului și șovinismului bulgar, „boală mortală și plagă vie“, cum le caracteriza Gheorghe Dimitrov, Dobrogea, la fel ca și Macedonia și Tracia constituiau obiective naționale ce trebuiau atinse prin înlăturarea frontierelor existente. Visul „Bulgariei de la San Stefano", și mai mult chiar, a devenit o constantă în mentalitatea unor politicieni și a unei bune părți a opiniei publice. Ideea că Dobrogea aparține Bulgariei a căpătat o extindere mare peste Dunăre, pătrunzând și în documentele mișcării socialiste, situație care s-a menținut multă vreme apoi, în deceniile următoare, până în zilele noastre[294].

Printr-o serie de memorii, note și alte documente, începând din 1878, apoi în 1879, în 1884 și în 1886, România și-a exprimat dezacordul în legătură cu modul artificial și defavorabil ei în care s-a stabilit granița dobrogeană sudică. Au fost invocate în egală măsură interesele economice ale populației și cerințele strategice ale apărării naționale, încercându-se punerea în discuție a situației create. Pronunțându-se pentru o eventuală, viitoare și pașnică rectificare a graniței dobrogene, România a respectat, în fapt și tot timpul, neabătut stipulațiile teritoriale rezultate din Tratatul de la Berlin. A căutat să mențină relații de bună vecinătate cu Bulgaria, situație apreciată nu o dată ca atare și de cercurile sofiote (astfel, de exemplu, s-a propus la un moment dat coroana Bulgariei regelui Carol, preconizându-se astfel o unire personală)[295]. Din păcate, mai ales după 1900, orientarea guvernelor de la Sofia, pe ascuns, dar și fățiș, a devenit tot mai pronunțat antiromânească, respectiv, s-au exprimat în cele mai diverse modalități pretenții asupra întregii Dobroge,

151 până la Gurile Dunării inclusiv, zona dintre Dunăre și Mare fiind prezentată ca parte integrantă a patrimoniului istoric național bulgar. La crearea acestei situații au contribuit factori diverși, precum ascensiunea forțelor politice naționalist-șovine, megalomania regelui Ferdinand al Bulgariei, iminenta prăbușire a Imperiului otoman și perspectiva retrasării pe ansamblu a granițelor sud-est europene, precum și, nu în cele din urmă, acțiunea diplomației ruse ce oscila între unele tentative de atragere a României și alte acțiuni cu net caracter antiromânesc (multă vreme diplomația rusă a sprijinit poziția Bulgariei și în revendicările ei spre nord, situația menținându-se până când cercurile de la Sofia și-au reorientat ferm poziția spre Berlin și, mai ales, Viena).

Problema dobrogeană a constituit obiect al unor discuții și înțelegeri ruso-bulgare. După o înțelegere ruso-bulgară din 1902, în anul 1909 între Rusia și Bulgaria s-a încheiat un acord secret care prevedea ca Dobrogea să fie atribuită, conform articolului 4, acesteia din urmă, urmând ca Rusia să susțină la momentul oportun revendicările teritoriale bulgărești[296]. Guvernul român a aflat conținutul acestui acord secret, organismele militare întocmind în mai multe variante planuri pentru contracararea unor acțiuni militare venite dinspre sud, cu sau fără participare rusească dinspre răsărit[297].

Căutând să mențină liniște la granița sa nordică, întrucât și-a fixat ca obiectiv primordial o acțiune spre sud, în octombrie 1911 guvernul bulgar dădea guvernului român asigurări pozitive privind intențiile sale pașnice, afirmații care, din păcate, nu corespundeau adevăratelor planuri ale regimului sofiot. Acțiunea diplomatică bulgară față de România se încadra într-o activitate mai largă al cărei scop începea a se contura tot mai clar, respectiv unirea forțelor balcanice într-o acțiune decisivă împotriva Imperiului otoman. într-o asemenea situație, așa cum au demonstrat-o ulterior evenimentele primului război balcanic, Bulgaria avea nevoie de liniște la granița sa nordică și de o poziție de neutralitate, dacă nu de cooperare din partea statului român. Factorii competenți de la Sofia nu excludeau atunci nici posibilitatea unor complicații militare înspre nord, avându-se

 în vedere și faptul că debuturile alianței balcanice s-au aflat sub egida Petersburgului, iar România era formal legată de Puterile Centrale. Astfel, convenția militară semnată de Bulgaria și Serbia la 29 aprilie 1912 prevedea cazul unei intervenții armate legate de România, la care să participe atât Bulgaria, cât și Serbia[298]. Astfel, la cererea Bulgariei, atât convenția bulgaro-rusă din decembrie

1909, cât și convenția bulgaro-sârbă din aprilie 1912 erau orientate și împotriva României, respectivele documente, cu tot caracterul lor secret, fiind cunoscute și la București. Este de notat că o explicație posibilă a atitudinii Serbiei, în această situație, ar fi putut fi teama acesteia că statul român, în conformitate cu spiritul Tratatului de alianță cu Puterile Centrale, ar fi putut acționa ca un instrument al Austro-Ungariei împotriva sa, posibilitate care, cum au demonstrat-o evenimentele ulterioare, nu avea cum să se materializeze, date fiind tendințele tot mai puternice de reori- entare a politicii externe românești, ca și respingerea hotărâtă de către opinia publică din România a unei eventuale acțiuni împotriva Serbiei.

Acțiunile Bulgariei, evocate mai înainte, ar fi putut, într-o anumită conjunctură, să îndreptățească în cursul anului 1912 o eventuală alianță cu Imperiul otoman, pe care cercurile de la Constantinopol au propus-o în repetate rânduri înainte de primul război mondial. Atunci guvernul român a refuzat în modul cel mai categoric oferta guvernului otoman de a încheia o alianță pentru menținerea *statu-quo-v|ui* în Peninsula Balcanică. Mai mult chiar, guvernul român a exprimat în repetate rânduri tuturor balcanicilor, inclusiv bulgarilor, simpatia și aprobarea pentru lupta celor care căutau să îmbunătățească starea națională a celor aflați încă în cadrul Turciei europene. Pe măsura precipitării evenimentelor în cursul anului 1912 poziția guvernului avea să ia în considerație, pe lângă problemele generale sud-est europene, printre care și cea a românismului balcanic, și perspectiva modificării substanțiale a hărții politice din această zonă avându-se în vedere pentru București, în acest context, cu precădere, situația granței cu Bulgaria. Astfel, guvernul român înștiința în modul cel mai categoric Bulgaria, în cadrul unei

153 întâlniri a primului-ministru Titu Maiorescu cu P.Calincov, ministrul Bulgariei la București, că „România va observa cea mai strictă neutralitate, dar aceasta numai cât nu va fi vorba de schimbări teritoriale în Balcani**[299]. Tot în cursul lunii octombrie, în mai multe rânduri, guvernul român își preciza poziția în sensul că România „va avea să-și spună cuvântul dacă se vor produce schimbări teritoriale în Balcani**[300]. Succesele mari obținute de aliați în cursul lunilor octombrie și noiembrie 1912 au fost neașteptate atât pentru guvernul român, cât și pentru o bună parte a opiniei publice românești. Acestea au impus o acțiune diplomatică modificată, pe cât se putea de rapidă și deci eficientă. Astfel, România și-a propus ca la masa tratativelor diplomatice ce urmau a schimba complet întreaga situație teritorială din Balcani, urma a fi adus și dosarul chestiunii dobrogene, pomindu-se de la realitatea, juridic incontestabilă, a anulării dispozițiilor Tratatului de la Berlin, deci și a articolului 46 a acestuia privind granița dintre Dunăre și Mare. Atât guvernul român, cât și opinia publică, în forme diverse, au început a ridica tot mai insistent problema dobrogeană, manifestându-se, totodată, și primele reacții ale Marilor Puteri. Astfel, ministrul Rusiei la București, Sebeko, comunica lui Titu Maiorescu că România va fi invitată la tratativele de pace și că „drept compensare** pentru atitudinea ei loială din timpul războiului va primi o rectificare a frontierelor ei din Dobrogea[301]. în aceeași perioadă la Sofia intervenea în favoarea României și reprezentantul Austro- Ungariei, țară ce căuta încă a-și menține o poziție, cel puțin aparentă, de apărare a intereselor „aliatului**. Intenția guvernului României, recunoscută ulterior public în mai multe rânduri, inclusiv în cadrul ședințelor corpurilor legiuitoare din mai și septembrie 1913, era ca rectificarea granițelolr să se facă prin bună

înțelegere între România și Bulgaria și ca inițiativa să pornească de la guvernul bulgar[302].

Această idee, precum și unele sugestii privind noua linie a graniței au fost comunicate Sofiei prin intermediul reprezentantului rus la București[303]. Bazându-se pe marea popularitate dobândită în Europa datorită victoriilor de pe câmpurile de bătălie, pe entuziasmul societății bulgare îmbătată de succese și

dornică de exagerate extinderi teritoriale și, nu în ultimul rând, pe forța sa militară, Bulgaria a refuzat luarea în discuție a acestei probleme, implicit a oricărei cedări teritoriale. Primul- ministru bulgar Ivan Gheșov a invocat autoritatea Sobraniei amânând problema până după încheierea păcii cu Turcia, când, evident, alta ar fi fost întreaga conjunctură.

în cadrul unui joc diplomatic, menit mai ales tergiversărilor, dar și câștigării bunăvoinței Marilor Puteri, S. Danev, președinte al Parlamentului bulgar și viitor conducător al delegației bulgare la Conferința de la Londra, a venit la București unde a purtat discuții cu Titu Maiorescu[304]. Pozițiile divergente ale celor două părți au făcut să nu se ajungă la nici un rezultat, principala dispută constituind-o viitoarea apartenență a zonei Silistra. Singurul rezultat, minor în fond și fără perspectivă, a fost hotărârea ca tratativele să continue la Londra în paralel cu discutarea celorlalte probleme sud-est europene. Evident că Bulgaria trebuia să țină cont de poziția atât a Rusiei, cât și a Austro-Ungariei, între care oscila, întrucât și Petersburgul și Viena se pronunțaseră, din motive diferite, în favoarea cererilor teritoriale ale României. Convorbirile româno-bulgare au continuat la Londra pe baza poziției principiale a României că viitoarele relații dorite „de prietenie strânsă și puternică" nu se puteau obține decât printr-o modificare de frontieră,

deci înlocuirea graniței existente impuse României, în contra voinței ei, prin Congresul de la Berlin. Delegatul român N.Mișu a fost împuternicit ca să obțină o graniță cât mai înspre sud, indicându-se, totodată, de la București patru trasee diferite pe hartă[305]. Primul traseu urma a îngloba un teritoriu cu peste 48.000 de case, iar ultimul cu 14.000 case. în toate variantele numărul caselor turco-tătărăști alcătuia majoritatea absolută, pe când cele bulgărești, precum și cele românești, de altfel, se aflau în minoritate.

Problema realităților etno-demografice în această zonă era extrem de complexă, interpretabilă și capabilă în acest fel de a da naștere unor controverse nesfârșite, insolubile adeseori, ceea ce s-a și întâmplat. Țara dintre Dunăre și Mare fusese în antichitate leagăn de viață al autohtonilor daco-geți transformați prin

155 contopirea cu romanii în români, „oameni ai pământului**. Celor originari de acolo aveau să li se alăture în cursul vremurilor mai vechi, dar și mai noi, tot felul de alogeni, precum diverși slavi: bulgari, ruși, iar mai apoi, evrei, armeni etc., precum și români, mai ales „mocani** veniți din ținuturile transdanubiene. In Dobrogea însă, treptat, s-a creat o importantă masă de populație turco-tătară. Cu rădăcini încă din secolul al XIII-lea, cu intensitate variabilă în timpul directei stăpâniri otomane, se petrecuse o intensă colonizare a elementelor turco-tătărăști[306]. La 1878, când Dobrogea sudică a fost atribuită Bulgariei, ținutul acesta era locuit de o populație în mare majoritate formată din turco-tătari răspândiți într-o zonă în care condițiile naturale permiteau o acțiune de colonizare amplă[307]. în cursul celor 35 de ani numeroase elemente etnice bulgare, provenite mai cu seamă din părțile central-sudice, respectiv Tracia și Macedonia, au fost colonizate aici, dându-li-se întinse suprafețe de

pământ și diferite facilități. Colonizarea s-a făcut, mai ales, în apropierea graniței cu România, în timp ce zonele interioare au continuat să fie masiv turco-tătărăști. Conform unei situații statistice din anul 1912, în ajunul războiului balcanic, situația era următoarea în cele două județe: „români, 1.288 în Caliacra și 5.314 în Durostor, deci 6.662 în total; bulgari 68.307 în Caliacra și 53.618 în Durostor, deci 121.925; turco-tătari 67.824 în Caliacra, 68.400 în Durostor, deci 136.224, la care se mai adăugau peste 11.000 țigani și 7.000 diverși, înglobând deci o populație de 282.778 oameni**[308]. După o altă statistică, din 1913, în Durostor erau 95.443 de turco-tătari, ce reprezentau 58% din totalul populației, iar în Caliacra, cu 58.405 turco- tătari, aceștia reprezentau 39% din populație[309]. Prima statistică oficială a României în ceea ce privește Dobrogea sudică a fost făcută abia în 1928, când, în continuare, populația musulmană cuprindea 49%, iar cea bulgărească 39%[310]. Ulterior, repartiția etnică avea să înregistreze importante modificări, datorită, în bună măsură, plecării turco-tătarilor și colonizării macedoromânilor. Astfel, în 1938, elementul musulman scăzuse la 26%, deci la jumătate în comparație cu anul 1913[3n], elementul românesc reprezenta peste 29%, dublându-se în decurs de un

 deceniu, iar cel bulgăresc de 40% rămânea aproximativ la fel cu cel din 1928, și ceva mai mare decât cel din 1913. Se poate constata, ca atare, că în toată această perioadă componența etnică din Dobrogea sudică nu era absolut majoritară pentru nici una din cele două etnii implicate, română și bulgară. Pe această linie, atât argumentele părții bulgărești, cât și ale celei românești erau foarte discutabile. Nu putea funcționa aici un principiu ce începuse să se manifeste la începutul secolului al XX-lea, respectiv luarea în considerație a caracterului

majoritar al unei etnii în fixarea granițelor, așa cum a procedat ulterior Conferința de pace de la Paris, atunci când a fixat granițele vestice ale României Mari în raport cu Iugoslavia și Ungaria. Este tot așa de adevărat că numărul mai important de bulgari în raport cu românii, existent atunci, se explica prin intensa colonizare făcută timp de trei decenii de către Sofia. Dacă și sudul Dobrogei ar fi intrat în componența statului român la 1878, probabil că situația în ceea ce privește raportul români-bulgari s-ar fi prezentat invers[312].

Analize și cercetări ulterioare au reliefat cu pregnanță și alte aspecte ale modificărilor etnodemografice survenite după ce reapăruse statul bulgar cu propria-i politică de colonizare. Un exemplu poate fi concludent din acest punct de vedere. în virtutea legii pentru organizarea Cadrilaterului din anul 1914 s-au solicitat actele de proprietate constatându-se că până la 1878 pământurile aparținuseră turcilor care au fost apoi masiv deposedați de către autoritățile sofiote, stabilirea autorităților române dându-le posibilitatea vechilor proprietari turci să pornească numeroase acțiuni în justiție pentru recuperarea bunurilor pierdute abuziv. S-a mai remarcat și un alt fapt. în Cadrilater existau o serie de sate bulgărești unde nu existau turci, dar, în același timp, nu se vedeau nici cruci în cimitire, ceea ce sugerează că strămoșii locuitorilor bulgari nu fuseseră îngropați, deci nu trăiseră acolo[313]. Semnificative mai sunt și datele cuprinse în ultimul recensământ întocmit de către autoritățile bulgare în 1910 și publicate în 1915. între 1884 și 1910 populația totală din Cadrilater crescuse de la 157.027 la 260.274. în statistica oficială bulgară exista doar rubrica

157 ortodocși (fără a fi precizată apartenența etnică). în Dobrogea de Sud, numărul acestora se mărise de la 59.541 în 1884 la 138.202 în 1910.

Ponderea musulmanilor a scăzut în întreaga zonă, de exemplu, la Balcic de la 32,5% la 24%, la Bazargic de la 65% la 39%, la Silistra de la 59% la 46%, la Turtucaia de la 74% la 59% [314].

Chestiunile etnice erau dublate de cele strategico-militare. în epocă, în o serie de lucrări ale unor militari, fusese evidențiată pe larg situația dificilă în ceea ce privește apărarea graniței dinspre sud, mai ales luându-se în considerație faptul că tendințele expansioniste ale Rusiei peste Dunăre amenințau în modul cel mai direct „plămânul economic al țării**[315].

în fapt, acțiunea diplomatică a României în legătură cu problema dobrogeană s-a desfășurat pe mai multe planuri, la București, la Sofia, la Londra, în capitalele europene. în paralel, întreaga problematică a contenciosului româno-bulgar a devenit și obiect a numeroase materiale apărute în presa internațională, predominând atitudini favorabile Bulgariei, ostile României, nu o dată denigratoare. încă în cursul discuțiilor preliminare avute la București de Titu Maiorescu cu S.Danev, în zilele de 25 și 26 noiembrie 1912 s.v., apăruseră, pe lângă chestiunile de fond, deosebiri și în ceea ce privește modalitatea diplomatică de purtare a tratativelor și reglementare a diferendului existent între cele două țări. în viziunea lui S.Danev rezolvarea problemelor cu România urma a se face după încheierea tratatului de pace cu Turcia, concomitent cu reglementarea noului statut al teritoriilor din Balcani, pe care Imperiul otoman urma a le ceda în bloc statelor creștine. în viziunea lui Titu Maiorescu cele două probleme, încheierea păcii cu Turcia și tratativele româno-bulgare, erau acțiuni distincte, separate și trebuiau rezolvate ca atare. Titu Maiorescu dorea să se dea o rezolvare cât mai rapidă problemei dobrogene și pentru că: „orice întârziere ar putea provoca inter- venirea Marilor

Puteri, cari deja se vor amesteca în tratările aliaților cu Turcia, pe când, din contra, ar fi de dorit ca două state independente, cum sunt România și Bulgaria, să se înțeleagă odată singure între ele“[316].

în fapt, tratativele s-au desfășurat în paralel la Sofia, București și Londra, după cum a fost intenția guvernului român, în zilele de 4 și 5 decembrie 1912, la București, Titu Maiorescu, I.Ghica, ministrul român la Sofia, și N.Mișu, reprezentantul român la Londra, au dezbătut amplu toate aspectele acestei probleme. Au fost redactate instrucțiuni scrise care urmau a fi respectate întru totul. întreaga răspundere revenea lui Titu Maiorescu ce păstra în continuu contact cu regele Carol I, cel ce avea în ultimă instanță cuvântul hotărâtor în orice fel de decizie.

în cursul tratativelor de la Londra delegația română trebuia să țină seama de mai mulți factori, diferiți, decurgând din situația României, raporturile dintre factorii balcanici, poziția Marilor Puteri. în fond, așa cum se arată și în altă parte, situația României și, deci, eventualele satisfaceri ale dezideratelor ei depindeau în cea mai mare parte de poziția Marilor Puteri. România nu mobilizase în 1912, păstrând o atitudine de strictă neutralitate, nu emisese oficial, în fața Europei, pretenții privind spațiul sud-est european, deci temeiurile unei participări la conferință alături de statele beligerante nu existau. Era tot așa de evident că, pe de altă parte, România nu intra în rândul Marilor Puteri care-și asumaseră rolul, ce considerau a li se cuveni, de mediere și de fixare a unor noi realități politico-statale în această zonă.

într-o atare situație, datorită și eforturilor sale, România a fost totuși acceptată la tratativele, majoritatea în culise, ce se purtau la Londra. în contextul de atunci, în funcție de interesele lor în zonă, dar și în funcție de dorința de a nu se ajunge

din nou la declanșarea și chiar la extinderea conflictului printr-o intervenție românească ce la un moment dat, la începutul anului 1913, părea iminentă, Marile Puteri au acționat pe lângă ambele guverne, și la București și la Sofia, pentru a se ajunge la o înțelegere. Astfel, de exemplu, contele Berchtold, la 8 decembrie 1912 s.v., insista la Sofia în favoarea satisfacerii integrale a „legitimelor cereri române în favoarea unei rectificări de fruntarie din partea Bulgariei**[317]. Această poziție a Austro-Ungariei trebuie văzută mai ales în contextul eforturilor făcute de Viena pentru reînnoirea tratatului cu Puterile Centrale. Ulterior, din diverse cauze, precum orientarea antisârbească, mutarea dinspre

București spre Sofia a ceea ce se considera a fi bază de sprijin în politica balcanică, manifestările tot mai ample din societatea românească în favoarea românilor de peste Carpați etc. au făcut ca, în fapt, Austro-Ungaria nu numai să renunțe la sprijinirea cererilor românești dar, să și aibă un rol de primă însemnătate în refuzul, intransigența chiar a cercurilor sofiote.

O vreme locul principal de dezbatere pe plan diplomatic a problemei dobrogene a fost capitala britanică. Pentru discuțiile de la Londra, Titu Maiorescu expedia instrucțiuni la 15/28 decembrie 1912, privind: a) atitudinea generală a României la reuniunea din capitala Angliei; b) chestiunea aromânilor, respectiv a Macedoniei și Albaniei autonome; c) problema rectificării teritoriale care să ducă la schimbarea graniței impuse României prin Tratatul de la Berlin și să creeze noi baze pentru relațiile cu Bulgaria. în perioada următoare, tratativele au fost purtate între N.Mișu și S.Danev. La un moment dat s-a implicat și Take Ionescu venit special la Londra după un periplu prin mai multe capitale europene[318].

în zilele de 20-25 decembrie 1912/2-7 ianuarie 1913 a avut loc o primă rundă de convorbiri în capitala britanică. S.Danev, inițial, a oferit doar o ușoară rectificare de frontieră prin stabilirea unei linii drepte în interior. Ulterior, diplomatul bulgar, în fața presiunilor românești, a început să facă declarații vagi, de amânare, invocând, între altele, lipsa unor împuterniciri depline din partea guvernului său. între timp se implicau tot mai mult și Marile Puteri în această problemă, atât la Londra, cât și în capitalele română și bulgară. Astfel, Sazonov, ministrul de externe al Rusiei, ca și guvernul italian făceau presiuni la Sofia în favoarea României[319].

în discuțiile lui Take Ionescu cu E.Grey și cu ambasadorii Marilor Puteri i s-a exprimat acestuia opinia că România ar fi trebuit să rezolve întreaga problemă încă înainte de mobilizarea armatei bulgare și de izbucnirea războiului balcanic[320].

Atitudinea negativă a Bulgariei se poate explica, în mod evident, și prin poziția pe care o avea în fața cancelariilor și a opiniei pubîice europene, bucurându-se de imaginea de principal factor victorios în războiul cu otomanii, ceea ce putea justifica și refuzul de a satisface orice cerere românească.

La un moment dat, în contextul general sud-est european, respectiv al viitoarelor frontiere, a apărut chiar și ideea unei conexări între problema Adrianopolului și cea a Silistrei, în sensul că, dacă turcii ar fi cedat bulgarilor Adrianopolul, urma ca aceștia să cedeze, la rândul lor, Silistra[321]. în aceste condiții complexe, tratativele româno-bulgare în problema Cadrilaterului nu aveau, practic, șanse de a ajunge la un rezultat care să satisfacă, cât de cât, ambele părți. La 25 decembrie 1912/7 ianuarie 1913 Take Ionescu informa Bucureștii despre întreruperea tratativelor[322].

Paralel cu acțiunea diplomatică a guvernului,

societatea românească s-a agitat în legătură cu aceeași problemă. Astfel, au început, încă din toamna anului 1912, o serie de manifestări publice ce cereau o acțiune militară a României înspre sud. Acestea s-au intensificat tot mai mult pe parcursul săptămânilor în care acțiunea guvernului nu înregistra nici un rezultat pozitiv, în rândurile cercurilor politice, fie conservatoare, fie liberale, ca și în opinia publică în general existau mai multe curente, uneori nehotărâte sau inconsecvente, pozițiile, de altfel, modificându-se nu o dată spectaculos (de exemplu, Nicolae lorga, deputat și președinte de partid, a oscilat între ideea ocupării imediate a Cadrilaterului și cea a unei renunțări complete la o acțiune în această direcție). Erau luate în considerație, nu o dată, și implicațiile mai generale ale poziției României în viitor. Destule personalități ale epocii au acționat conjunctural. Astfel, din ulterioare mărturisiri ale lui Take Ionescu reiese poziția acestuia, și nu numai a lui. în ultimele zile ale anului 1912, pornind de la dorința Bulgariei de a dobândi cu orice preț Adrianopolul, Take Ionescu a propus să se ofere concursul armatei române pentru încheierea finală, în favoarea creștinilor, a asediului de la Adrianopol. Regele și, după el, guvernul au acceptat în principiu ideea, materializarea urmând a se face după acordul cancelarului german Kiederlen Wachter. între timp acesta a murit, urmând apoi armistițiul, ceea ce a și dus la căderea proiectului[323].

în cursul discuțiilor lui Take Ionescu cu S.Danev, conform acelorași mărturii ale politicianului român, au fost reliefate și alte aspecte. Take Ionescu a scos în evidență că România s-ar

161 afla ca între foarfeci cu o Bulgarie ostilă[324]. Adăuga, totodată, că situația statului bulgar este „fericită", având vecini de putere egală și nu mari puteri, căci România o despărțea și, deci indirect, o

apăra atât de Rusia, cât și de Austro-Ungaria. La asigurările lui S.Danev de recunoaștere și garantare a Dobrogei românești, Take Ionescu afirma că trebuie să se ia în considerare mai mult (în ceea ce privește frontiera sudică), indicând, între altele (probabil drept compensație în viziunea sa) problema celor 80.000 de români din Vidin, precum și a macedo-românilor ce urmau a reveni Bulgariei. Totodată, în opinia sa, principiul etnic nu putea fl invocat în cazul compensațiilor cerute în Dobrogea, dată fiind majoritatea turco-tătară, nu română sau bulgară[325]. Ulterior, în 19 1 5[326], Take Ionescu își justifica astfel intențiile sale, care la acea dată difereau de cele oficiale ale guvernului român, ceea ce crease la Londra promovarea a două acțiuni diferite, una a lui N.Mișu, în numele guvernului, și alta, personală, a lui Take Ionescu: „Aveam de gând să ofer bulgarilor - ceea ce la data aceea însemna Ligei Balcanice - sprijinul României și, în caz de nevoie, ajutorul ei militar, ca să silesc pe Turcia să cedeze în chestia Adrianopolului. Puterile nu mai știau ce să facă... Din pricina geloziei și a neîncrederii nu se puteau înțelege. Pe de altă parte, era sigur că rezistența armată a Turciei era isprăvită, și că, chiar pentru ea, ar fl fost o binefacere să i se forțeze puțin mâna. Dacă s-ar fl făcut atuncea aceasta, Turcia ar fi scăpat de Enver și de nenorocirile care o copleșesc. E de prisos să repet, ceea ce de atâtea ori am spus, că ideea unui război cu Bulgaria și, prin urmare, cu balcanicii, prietenii noștri de veacuri, îmi era respingătoare. Un asemenea război putea atrage după el o conflagrație europeană în care noi ne-am fi găsit alături de Austro-Ungaria - perspectivă care îmi era cu totul odioasă. Într-însa vedeam îngroparea întregului nostru viitor, a întregului nostru ideal. Tot mai nădăjduiam că bulgarii aveau să-și dea seama de situație și că au să se grăbească să primească

sugestiu- nile mele. Dacă o făceau, pacea cu Turcia ar fi fost semnată în cele dintâi zile ale lunii ianuarie 1913; cel de al doilea război balcanic n-ar mai fi avut loc probabil niciodată, iar războiul general ar fi fost întârziat cine știe cu câți ani".

în fața poziției bulgare, în fond de apărare, dar și amânare, prin întreruperea tratativelor, probabil până la semnarea păcii cu Turcia, reacția românească nu s-a lăsat așteptată, cu atât mai mult cu cât sporea presiunea opiniei publice asupra guvernului în vederea unei acțiuni hotărâte[327].

în această situație, prin telegramele din 25 și 26 decembrie 1912 s.v. către I.Ghica, la Sofia, și N.Mișu, la Londra, Titu Maiorescu informa că: „Din ordinul M.S.Regelui, România e decisă să ocupe teritoriul cerut din Dobrogea fără a mobiliza și fără a declara război, dacă Bulgaria continuă a fi refractară propunerilor noastre amicale**[328]. Se profila astfel o complicare a situației. Trebuie spus că în acel moment nu fuseseră totuși luate măsuri militare corespunzătoare pentru o implicare a României pe plan militar.

în fața acestei poziții a României, la 26 decembrie 1912 Rusia, asumându-și rol de mediator, la cererea guvernului bulgar, făcea României propuneri pentru un acord cuprinzând: a) autonomie școlară și bisericească a românilor din Macedonia; b) dărâmarea fortificațiilor din zona Silistrei, eventual cedarea poziției strategice Medjidie-Tabia; c) rectificarea frontierei prin cedarea către România a circa 20 sate; d) garantarea Dobrogei române de către Bulgaria[329].

Titu Maiorescu a comunicat, atât reprezentantului rus Sebeko, cât și ministrului austro-ungar Fiirstenberg, că România nu solicitase și nu dorea o mediațiune sau arbitraj din partea Marilor Puteri, ci reluarea și încheierea grabnică a tratativelor directe, în caz contrar urmând a se trece

la ocuparea teritoriului disputat. Totodată, la Londra era comunicată aceeași hotărâre românească și ambasadorilor Germaniei și Franței. în diferitele capitale europene domnea la acea dată opinia generală de dezaprobare a unei acțiuni românești în forță prin anexarea teritoriului dobrogean[330].

Totuși, poziția fermă a României, considerată ca amenințătoare, a dus la un anume efect pozitiv. La Londra, S.Danev a reluat tratativele, pentru ca să le întrerupă din nou la puțină vreme, pe 29 decembrie s.v. în acele zile s-au implicat mai direct atât diplomația britanică, cât și cea germană. în două

rânduri, la 28 și 30 decembrie 1912 s.v., cancelarul Germaniei insista asupra folosirii mijloacelor diplomatice pentru a se acorda sprijin României, atrăgând, totodată, atenția că „o acțiune militară a României contra Bulgariei în acest moment ar provoca complicații mai păgubitoare decât folosul pe care l-am putea trage...“[331].

în aceeași vreme, respectiv la 29 decembrie, ministrul britanic de externe cerea României ca înainte de a recurge la arme să facă apel la mediațiunea Puterilor[332]. între timp, continuând discuțiile dintre Bulgaria și Serbia în vederea fixării viitoarei lor granițe, același S.Danev, printr-un șantaj, încerca să obțină Bitolia. El afirma că ar fi ajuns Ia un acord cu România și, în schimb, „a cerut sârbilor să renunțe la Bitolia pentru a ceda cererilor României" [333].

între timp și la Sofia continuau contactele, semnificativă fiind întâlnirea din 31 decembrie dintre ministrul român și I.Gheșov, președintele guvernului bulgar, îngrijorat de perspectiva unei intervenții românești. în cursul discuției, au fost evocate unele aspecte mai vechi ale relațiilor bilaterale, ivindu-se în acest fel posibilitatea unor noi precizări de poziție pentru fiecare dintre părți. I.Gheșov reproșa României lipsa unei griji inițiale de a ajunge la un

acord cu vecina sa, referindu-se explicit la propunerea de aderare la alianța balcanică, făcută în timpul verii anului 1912. Atunci guvernul bulgar dăduse instrucțiuni clare reprezentantului său la București, Calincov, ca: „Să abordeze deschis cu guvernul român problema dezagregării iminente a Imperiului otoman și să propună o înțelegere comună față de această eventualitate amenințătoare"[334]. Ulterior, Titu Maiorescu a contestat hotărât primirea unor astfel de propuneri, arătând că înainte de izbucnirea războiului Bulgaria își exprimase doar profunda satisfacție pentru atitudinea de neutralitate a României, dar nu informase despre intențiile anterioare, dinaintea declanșării războiului[335].

Discuțiile cu I.Gheșov prilejuiau ministrului român I.Ghica ocazia de a face interlocutorului său o caracterizare generală a politicii tradiționale a României până la războaiele balcanice: „România s-a străduit să joace în Orient rolul unui

164 factor de ordine și de element ponderator. Europa îi este datoare pentru că adeseori, prin atitudinea ei, - poate chiar contra propriilor sale interese -, România a asigurat menținerea statu-quo-ului și a păcii așa precare din această periculoasă parte a Orientului. Când ați venit, în plină pace și motivând tulburări interne la Constantinopol, ca să oferiți o înțelegere în perspectiva unui cataclism turcesc, România nu putea decât să respingă oferte care, în fapt, au dus la declanșarea războiului. Siguri de sprijinul român, ați tras sabia și ați grăbit evenimentele... Refiizând, în mai multe rânduri, semnarea unei convenții militare cu Turcia, România, în această problemă a statu-quo-ului și a păcii în Orient, a mers la extrema limită a misiunii sale moderatoare și a sacrificării intereselor sale, dintr-un sentiment de bunăvoință pentru vecina sa de dincolo de Dunăre"[336]. în cadrul

acelorași discuții, în termeni diplomatici, I.Ghica amenința chiar cu consecințele înlocuirii la București a guvernului Titu Maiorescu, cu desemnarea la guvernare, de către rege, a partidei politice ce dorea mult mai mult față de Bulgaria. Nici aceste discuții nu au avut rezultate concrete.

Treptat, în cercurile diplomatice, ca și în opinia publică, întreaga problemă dobrogeană s-a redus la soarta orașului Silistra și a teritoriului din jurul acestuia. Viitorul acestei așezări a început să fie obiect de dezbateri diplomatice și nu numai. Problema Silistrei a căpătat atât la Londra, cât și în unele capitale europene noi dezvoltări. Disociindu-se de poziția guvernului de la București, așa cum s-a mai arătat, Take Ionescu pare a fi renunțat atunci la revendicarea Silistrei[337]. în aceste condiții, așadar, având în vedere atât disensiunile din guvern, cât și atitudinea opiniei publice și a cercurilor politice, regele Carol, probabil și la insistențele lui Titu Maiorescu, ceruse lui Take Ionescu să părăsească Londra, urmând ca tratativele să fie continuate de N.Mișu, căruia îi erau trimise noi instrucțiuni din partea guvernului.

Tratativele de la Londra urmau a se desfășura însă într-un nou context. încă din 2 ianuarie se comunica de către F.Nanu, de la Petersburg, îngrijorarea exprimată atât de Petersburg, cât și de Viena că insistența României în a cere Silistra și eventuala

 ocupare ar duce la o mobilizare și o acțiune militară atât a rușilor, cât și a austriecilor: „va fi război general și sigur Silistra nu prețuiește atâta“[338].

în cursul lunii ianuarie, România își intensifica acțiunile sale diplomatice la Sofia, Londra, precum și la Berlin, Paris, Roma și Petersburg. într-o scrisoare circulară către legațiunile României Titu Maiorescu, făcând un scurt istoric al tratativelor româno-

bulgare ce debutaseră la 26 noiembrie 1912 la București, apreciind eforturile mediatoare ale Rusiei, scotea în evidență dorința de a nu implica Marile Puteri și își exprima decizia de a rezolva întreaga problemă prin tratative directe la Londra. Astfel, la 11 ianuarie 1913, N.Mișu era somat să reia tratativele consemnând în scris insistența României de a avea orașul Silistra și o linie până la Balcic, inclusiv. în același sens, Titu Maiorescu revenea a doua zi: „România nu mai poate admite tergiversări și subterfugii. Aveți instrucțiunile necesare care cuprind cererile noastre privind frontiera: maximum Turtucaia-Dobrici (Bazargic) - Balcic, minimum Silistra- Balcic, fără Dobrici"[339]. Aceleași instrucțiuni erau trimise și la Sofia[340], în ambele cazuri făcându-se recomandarea să nu se comunice decât linia maximală, dar arătându-se că se poate semna oricând un acord care să aducă României linia Silistra- Cavama.

între timp, în Balcani se produceau evenimente ce aveau să modifice radical situația de acolo. în cadrul frământărilor interne din Imperiul otoman, hotărârea de cedare de către guvernul turc a Adrianopolului a dus la declanșarea, la 10 ianuarie 1913, a unei lovituri de stat, fonnându-se în acest fel un guvern nou, al apărării naționale, în care lui Enver Pașa îi revenea, în fapt, rol conducător. Noul guvern turc a luat hotărârea de a continua războiul, ceea ce s-a materializat în întreruperea lucrărilor Conferinței de pace de la Londra la 28 ianuarie, denunțarea armistițiului de la Ceatalgea la 30 ianuarie și reluarea operațiunilor militare la 3 februarie 1913[341].

în acest nou context, al reizbucnirii ostilităților în Balcani, România trebuia să ia în considerație mai mulți factori, precum: eventualitatea unei disponibilități a părții bulgare, angrenată

parțială cererilor românești, presiunile Marilor Puteri ce nu doreau, din variate motive, specifice fiecăreia, aprinderea unui nou, eventual, focar de război în zona Dunării de Jos, manifestării tot mai gălăgioase a unei părți din opinia publică pentru o poziție forte în raport cu Bulgaria, considerente legate de raporturile, în întreaga lor complexitate, cu Puterile Centrale și, nu în cele din urmă, perspectivele de ansamblu ale înfăptuirii idealului național. în perioada imediat următoare și în condițiile reînnoirii, formale, de altfel, a tratatului din 1883, poziția oficială a României a cunoscut importante oscilări în ceea ce privește urmărirea obiectivelor și acceptarea unor realități noi legate de problema Cadrilaterului.

Reafirmând încă o dată poziția nerenunțării la Silistra, Titu Maiorescu cerea lui N.Mișu să întocmească împreună cu S.Danev un proces-verbal din care să reiasă clar ofertele celor două părți. Atunci Titu Maiorescu îl împuternicea confidențial pe reprezentantul român să semneze chiar și o înțelegere în cazul în care, fără alte pretenții, Bulgaria se declara de acord cu cedarea unei linii cuprinse între orașele Silistra și Cavama: „Vă rog accelerați și terminați*"[342].

La Londra, în aceste condiții, continua politica bulgară de tergiversare, deși Marile Puteri insistau la Sofia pentru a se ajunge la un acord cu România, în viziunea lor fiind clar că „nodul chestiunii bulgare este la București"[343].

S-a ajuns, astfel, la 16 ianuarie 1913 s.v. la semnarea Protocolului de la Londra, care consemna, în fapt, pozițiile divergente ale celor două țări după discuții de mai multe săptămâni. Acest act diplomatic, ce urma a servi drept bază pentru negocieri ulterioare între cele două guverne, se referea la două probleme: aromână și dobrogeană. Satisfăcând în totalitate cererile românești, minimale, de altfel, guvernul bulgar se declara de

acord cu autonomie școlară și bisericească, inclusiv cu subvenții din partea autorităților române pentru acei români ce urmau a trăi în viitoarea Macedonie bulgărească. Nu era menționată în nici un fel soarta românilor din zona Timoc-Vidin și alte părți ale Bulgariei[344]. Se exprima, apoi, dorința

României de rectificare a graniței, stabilindu-se o linie de la vest de Turtucaia până la sud de Balcic. Bulgaria își exprima opinia că prietenia dintre două state nu e întărită de rectificări teritoriale, dar, pentru a-și arăta bunăvoința, se declara de acord să dărâme fortificațiile din jurul Silistrei, recunoscând, totodată, dreptul României de a-și fortifica granița sa dobrogeană. Refiizând pretențiile românești privind o modificare mai substanțială de teritoriu, se declara dispusă să cedeze României cele două intrânduri de la mijlocul liniei de frontieră existentă și oferea la mare un triunghi pe o întindere de 5-6 km. în procesul verbal era adăugată opinia delegatului bulgar privind modificările intervenite în cererile românești, cu referire la discuțiile cu Take Ionescu și la cele din 12 și 14 ianuarie cu N.Mișu[345].

în același timp, guvernul de la Sofia părea a se detașa tot mai mult de negociatorul său, împuternicit la Londra, S.Danev, care era și șeful unuia dintre principalele partide politice ce alcătuiau atunci coaliția guvernamentală. Acolo, în capitala bulgară, se aflau în prim plan elemente intransigente față de orice concesie făcută României. Pe de altă parte, asupra guvernului Titu Maiorescu se făcea o presiune crescândă în vederea realizării neîntârziate a anexării unor teritorii în Dobrogea. Aceasta a influențat și o acțiune guvernamentală mai vie peste hotare. Pe de altă parte, același guvem trebuia să țină seama și de contextul extern. Astfel, a survenit a doua amenințare directă a Rusiei la 18 ianuarie 1913, după cea din 2 ianuarie același an. Sazonov

informa pe ministrul Nanu că „a primit noutăți alarmante din București și că, cu toate că nu poate să conceapă ca un stat creștin să atace un alt stat creștin, în luptă cu musulmanii, crede că trebuie să mă previe că în condițiile în care totuși România ar ataca Bulgaria, în fața fîerberei lumii slave, guvernul imperial nu va mai fi stăpân pe situație"[346]. Ministrul român adăuga că Sazonov a insistat asupra gravității consecințelor imediate ale unei asemenea eventualități, „exprimându-și speranța că România se va gândi de două ori**[347]. Rusia pare a fi încurajat, cel puțin în formă indirectă, cercurile sofiote ce se temeau de un atac românesc, sprijinindu-le astfel pe acestea în politica lor[348].

168

Pe lângă atitudinea Rusiei, guvernul român era obligat să țină seama și de informațiile și aprecierile primite de la Al.Lahovary, ministrul României la Paris. Acesta scria la 20 ianuarie 1912 lui Titu Maiorescu: „Este fapt că dacă România crede a intra în posesia Silistrei neținând seama de protestele Bulgariei, gestul României va fi foarte rău primit de opinia publică din Europa, mai ales dacă nu așteptăm pentru a crea un fapt împlinit încheierea unei păci între turci și aliați. Altfel, vom fi bănuiți că căutăm să creăm o diversiune în favoarea Turciei. Deci, dacă trebuie să pornim o acțiune militară în Bulgaria, e de preferat ca ea să nu preceadă, ci să urmeze încheierii păcii turco-balcanice. Numai așa faptul săvârșit de noi ar putea să fie admis, fără a provoca prea mult contra noastră un sentiment de revoltă și de reprobare, pe care toate articolele din lume nu vor reuși să-1 șteargă. Sper că vom fi cruțați de această hotărâre extremă**[349].

Trei zile mai târziu, același diplomat comunica opinia lui Delcassă, ministrul de externe al Franței: „foarte preocupat de raporturile româno-bulgare, înțelege nervozitatea celor două țări, dar dorește ca

România să nu grăbească evenimentele și să aștepte sfârșitul războiului cu turcii, pentru a-și impune pretențiile sale la Sofia, căci atunci, în orice caz, pacea europeană nu va cunoaște aceleași riscuri ca astăzi**[350].

învocând presiunea internă („Țara a pierdut răbdarea**) Titu Maiorescu își concentrează ultimele eforturi la Sofia, unde se intră într-o nouă rundă de tratative începând din 24 ianuarie 1913 între I.Ghica, pe de o parte, și Danev și Sarafov, pe de altă parte. România rămânea fermă pe poziția minimalei cedări a orașelor Silistra și Balcic, arătându-se dispusă chiar și pentru un aranjament financiar sub formă de ajutor sau altfel. între timp, s-au implicat din nou, în diverse forme, capitalele europene. Astfel, la Sofia, Italia și Austro-Ungaria au intervenit pentru satisfacerea cererilor românești, la fel ca și Franța. Din nou, la 1 februarie 1913, de la Paris, Al.Lahovary comunica, o dată cu informația despre presiunile făcute la Sofia pentru satisfacerea cererilor românești, și sfatul că „trebuie, cu orice preț, ca România să evite gestul odios de a ataca Bulgaria cât e încă în război cu Turcia. Când pacea va fi asigurată, România va avea

169 mai multe șanse de a face să fie auzit glasul ei la Sofia și, moralmente, Bulgaria se va găsi într-o poziție mai puțin bună pentru a rezista insistențelor unanime ale Puterilor în favoarea cererilor României"[351]. Rusia, declarându-se de acord cu revendicările asupra Silistrei, credea că insistența românească asupra Balcicului, aflat în imediata apropiere a unicului port militar al Bulgariei, Vama, urma a duce la un război[352].

Principala înfruntare în cadrul tratativelor româno-bulgare s-a desfășurat sâmbătă 2/15 februarie 1913 la Sofia. Guvernul bulgar, prin notă scrisă, revenea cu mici modificări la aceeași poziție de cedări „maxime" pe care o exprimase în săptămânile anterioare și S.Danev în tratativele de la

Londra: „Guvernul bulgar consimte la o modificare a actualei frontiere bulgaro-române lăsând României: 1) Medjidie-Tabia, lângă Silistra; 2) cele două unghiuri ce fac intrând în teritoriul românesc; 3) un triunghi având drept bază coasta Mării Negre, propus în protocolul semnat la Londra...**[353]. La această soluție guvernul bulgar ajunsese după două reuniuni ale cabinetului și după trei zile de la reînceperea efectivă a tratativelor. Reprezentantul român a apreciat răspunsul ca un refuz, considerând, totodată, tratativele oficiale ca încheiate. întâlnirea cu caracter privat ce a urmat a prilejuit ocazia unor noi schimburi de vederi legate de situația unora dintre punctele teritoriale aflate în discuție. în cursul lunii februarie evenimentele aveau să se desfășoare, în continuare, în planurile diferite ale realității interne românești, ale eforturilor de captare a bunăvoinței europene duse de Titu Maiorescu prin intermediul reprezentanților diplomatici și ale atitudinii Marilor Puteri. în țară devenea tot mai amplu curentul pentru o mobilizare pe care destui oameni politici, între care și Take Ionescu, o considerau o catastrofă. Se invoca tot mai mult în rândurile unei opinii publice, ce nu cunoștea nimic din secretele demersurilor diplomatice, problema orașului Silistra. în favoarea trecerii la România a Silistrei se aduceau argumente din cele mai diverse. Se afirma că Bulgaria fusese creată la 1877-1878 prin sângele eroilor români, iar Rusia, vrând să ne pedepsească, ne lipsise de orașul de la cotul Dunării. Se afirma că în 1912 victoriile bulgare fuseseră posibile datorită neutralității noastre.

Se invoca trecutul românesc din vremea lui Mircea cel Bătrân când orașul apărea distinct în titlul marelui domnitor. Se sublinia, mai ales, că Silistra era „cheia Dobrogei", cheie dată în 1877 în mâna Bulgariei ca răzbunare din partea Rusiei pentru că

ne-am împotrivit răpirii din nou a Basarabiei de Sud. Desigur că atunci rectificarea cerută nu se reducea numai la aceasta, însă, după cum a afirmat atunci șeful Partidului Liberal, Ionel Brătianu, Silistra devenise pentru România un simbol[354]. Pe o poziție asemănătoare se situa și altă mare personalitate politică a epocii, P.P.Carp[355].

Regele și o serie de miniștri au început, treptat, să cedeze opiniei publice, după ce au avut loc o serie de înfruntări în ședințe ale Consiliului de Miniștri. S-a decis, la un moment dat, chemarea sub arme a trei clase de rezerviști, apoi s-a renunțat. în final, la Constanța, regele Carol I avea să semneze chiar ordinul de mobilizare generală, neintrat în aplicare, ca urmare a telegramei țarului Nicolae II către suveranii balcanici de a se supune unui arbitraj. Evident că în acel moment o eventuală intervenție românească ar fi putut fi considerată ca fiind împotriva Rusiei și ar fi pus sub semnul întrebării chiar pacea europeană[356].

în cursul lunilor ianuarie și februarie se intensificaseră, împotriva grupării maioresciene, acuzată în egală măsură de pacifism și de neapărare energică a „intereselor naționale", atacurile provenind atât din partea Partidului Liberal aflat, în opoziție, în special din partea lui Ionel Brătianu, cât și din partea unor fracțiuni conservatoare, al căror purtător de cuvânt era mai ales V.Arion. Diversele curente s-au înfruntat atât în cadrul unor manifestații și în întruniri cu caracter electoral din capitală și din provincie[357], cât și în corpurile legiuitoare[358].

în astfel de condiții, a intervenit medierea propusă de cabinetul britanic, mediere ce s-a constituit atunci atât într-o acțiune salvatoare a politicii maioresciene, cât și într-o liniștire, cel puțin vremelnică, a îngrijorărilor europene în legătură cu eventualitatea unui conflict armat la Dunărea de Jos. La 1 februarie 1913, E.Grey propunea la Londra și comunica, totodată, direct și la București o

modalitate de soluționare a crizei.

Considera că o tranșare a diferendului existent „pe calea negocierilor directe între România și Bulgaria ar fi cea mai bună soluție, totuși, dacă acest mijloc ar eșua, ar fi preferabil să se recurgă la medierea Puterilor sau a uneia dintre acestea"[359]. în zilele următoare Germania, Italia, Austro-Ungaria, Franța și Rusia s-au alăturat aceleiași propuneri de mediere, făcându-se, totodată, și la Sofia demersuri analoage[360]. între timp, guvernul rus, presat de puternicul curent slavofil, transmite la 5 februarie 1913 o a treia amenințare la adresa României. Sazonov „a spus că nu poate ascunde situația grea în care se va afla guvernul rus în cazul unui conflict armat între România și Bulgaria. Excitarea opiniei publice în Rusia contra României crește în mod îngrozitor... în orice caz, Rusia nu va putea admite niciodată o violentare a Bulgariei din partea României..."[361].

La 8 februarie 1913, într-o ședință specială a Consiliului de Miniștri, pe baza art. 3-7 ale Convenției de la Haga din 1907, a fost acceptată mediațiunea Marilor Puteri, exprimându-se dorința unei rapide soluționări[362]. Unul dintre argumentele luate în considerație a fost cel al regelui Carol I comunicat, prin intermediul lui Titu Maiorescu, bătrânului fruntaș conservator G.C.Cantacuzino. „Este de prevăzut peste scurt timp o schimbare a situației în Balcani care-i va da prilej României să-și manifeste preponderența într-un mod hotărâtor. Alianța dintre bulgari, sârbi și greci - după toate probabilitățile - se va desface în curând și până atunci nu este prudent ca România să aibă o atitudine războinică, ci, din contră, să-și unească străduințele cu ale Marilor Puteri pentru restabilirea păcii. Astfel va crește autoritatea României în Europa și aceasta va fi de cel mai mare folos la

momentul oportun"[363].

La propunerea României orașul Petersburg a fost acceptat ca loc al deliberărilor. Au fost respinse tentativele făcute de guvernul sofiot în vederea unui arbitraj, considerându-se că între cele două țări, în conformitate cu normele de atunci ale dreptului internațional, nu exista un conflict, ci doar un diferend. La 15/28 februarie 1913 guvernul român înainta un amplu memoriu asupra diferendului româno-bulgar[364]. Acest memoriu, remis în cele șase capitale europene, trebuia să servească drept

 bază de discuții pentru negocierile de la Petersburg, astfel că erau invocate elemente și argumente din cele mai diverse. Erau analizate cele petrecute la 1877-1878 în chestiunea Dobrogei, subliniindu-se nedreptatea flagrantă făcută atunci României. Se sublinia îndeosebi: „Astfel, Silistra a devenit pentru România simbolul unei nedreptăți comise de la început de Europa și a unei amenințări înfăptuite apoi de Bulgaria". Era scoasă, apoi, în evidență propaganda bulgară neloială contra României în problema dobrogeană, reliefându-se efortul făcut de România pe toate planurile în ținuturile dintre Dunăre și Mare. Erau apoi rezumate tratativele duse între România și Bulgaria de la începutul războiului balcanic la București, Londra și Sofia, scoțându-se în evidență „reaua credință bulgară**[363]. Se explica, de asemenea diferența ce apărea între cererile „maximale** și cele „minimale** ale României în privința viitoarelor frontiere ca decurgând din rațiuni ce țineau de desfășurarea negocierilor, respectiv prezentarea mai multor oferte. în final, pe baza sugestiilor Marilor Puteri și în dorința de a ajunge la o rezolvare, România revendica „o linie de graniță, având punctul de plecare la câțiva kilometri la apus de Silistra, cuprinzând astfel orașul Silistra și mergând până la Balcic pe Marea Neagră[366].

Săptămânile ce au urmat până la deschiderea Conferinței ambasadorilor la 1 aprilie, precum și perioada în care aceștia au redactat înțelegerea finală, semnată la 26 aprilie/9 mai 1913, au fost acoperite de intensa acțiune a reprezentanților diplomatici ai României în diversele capitale europene[367], cât și de clarificări, discuții și, nu în cele din urmă, târguieli și concesii între Marile Puteri în funcție de propriile lor interese și, ca atare, poziții distincte atât în legătură cu atitudinea generală, fie față de Bulgaria, fie față de România, cât și în legătură directă cu controversata problemă a frontierei și mai ales în legătură cu soarta orașului Silistra ce a căpătat astfel nu o dată o semnificație și însemnătate mult mai mare decât s-ar fi cuvenit. S-a ajuns astfel, ca în final, decizia să privească în fapt starea României la acea dată în viziunea fiecăreia dintre Marile Puteri față de aceasta, atât în acel moment, cât și în perspectiva tot mai clară a mutațiilor în plină derulare în sistemul alianțelor[368].

173

S-au conturat astfel pozițiile cancelariilor europene în legătură cu memoriul trimis de guvernul român. La 22 februarie 1913, în discuția cu reprezentantul român, ministrul de externe britanic, E.Grey, exprima satisfacția acceptării de către România a mediațiunii și promitea că va sprijini satisfacerea cererilor românești. Totodată, în comunicarea înaltului demnitar britanic, erau cuprinse și unele considerații semnificative, atât în ceea ce privește un eventual război european, cât și în ceea ce privește soarta statelor mici, între care și România: „o înăsprire a lucrurilor sau un conflict armat care ar putea provoca un război european trebuie evitat căci rezultatele ar fi rele pentru toată lumea, dar mai cu seamă pentru statele mici. O dată un război european pornit... Puterile nu ar mai avea altă preocupare decât interesele lor proprii, și cum,

în definitiv, Puterile ar fi nevoite a concilia interesele lor prin compensațiuni și compromisuri reciproce, aceasta s-ar face tot pe spinarea statelor mici. De aceea, puterile mici trebuie să evite cu orice preț a fi cauza unui război european, căci altfel sunt în primejdie de a plăti cu pielea lor**[369].

La 23 februarie 1913, ministrul de externe italian, marchizul San Giuliano, informa că guvernul italian va sprijini, alături de Germania și Austro-Ungaria, cererile românești. în același timp, de la Berlin se comunica un angajament german în același sens în sprijinul României, inclusiv prin intervenție directă pe lângă guvernul rus[370]. Dacă astfel de comunicări puteau fi considerate pozitive, știrile venite de la Petersburg erau diferite. Poziția reprezentanților Antantei era prezentată astfel: „față de noi, atitudinea Marii Britanii este ostilă pe față, cea a Franței este negativă, iar cea a Rusiei nedecisă. Una din marile dificultăți va proveni din antagonismul dintre cele două grupări de Puteri../*[371]. De la Berlin era transmisă la București sugestia de găsire a unui compromis la Silistra ce ar fi urmat a rămâne bulgarilor, sub controlul fortificațiilor românești, românii urmând a dobândi o porțiune mai mare din litoralul Mării Negre[372].

La 8 martie 1913, Titu Maiorescu trimitea o nouă circulară legațiilor românești, în care își exprima hotărât opinia că

 argumentele privind o viitoare dușmănie ireductibilă între Bulgaria și România, din cauza Silistrei, nu ar avea nici un temei, în opinia sa, problema vitală pentru Bulgaria era expansiunea spre sud, spre Marea Egee, iar încorporarea teritoriilor din Tracia și Macedonia urma a crea atâtea probleme, încât ar dispărea interesul pentru Silistra și implicit motivele de dușmănie față de România, trebuind să țină seama și de forța materială și militară a acestei țări. Se mai adăuga că

nerezolvarea favorabilă a problemei Silistrei ar face ca României să i se impună în viitor intervenția în ulterioare complicații, mari sau mici, din Balcani, în sfârșit, bazându-se și pe informațiile tot mai multe privind înrăutățirea raporturilor dintre aliații balcanici de până atunci, Titu Maiorescu sublinia că o intervenție a României „va face să se nască imediat pericolul unei conflagrații europene"[373]. Cu câteva zile înainte de deschiderea conferinței, de la Berlin se comunica menținerea acelorași opinii ale reprezentanților Marilor Puteri. La 18 martie 1913 s-a deschis conferința de la Petersburg, sub președinția ministrului de externe rus Sazonov, în cadrul primei ședințe, desfășurată cu ușile închise, fără participarea românilor sau bulgarilor (în fond, era mai mult un arbitraj, decât o mediere), reprezentanții Puterilor Centrale au susținut poziția românească, în timp ce reprezentantul englez a exprimat rezerve față de pretențiile românești asupra Silistrei. în cursul discuțiilor, în mai multe rânduri, Austro-Ungaria a încercat a obține pentru Bulgaria Salonicul drept compensație pentru Silistra, ce urma să o piardă. A fost propusă chiar și divizarea orașului, deci crearea încă a unei Silistre, care să rămână Bulgariei[374].

Desfășurarea între timp a operațiunilor militare în cadrul celei de a doua faze a războiului și mai ales tot mai desele ciocniri între greci, sârbi și bulgari pentru Tracia și Macedonia au determinat Marile Puteri să ajungă la un acord, căutând să-și menajeze fiecare propriile interese din zonă, deci implicit raporturile lor, fie cu Bulgaria, fie cu România. Astfel, după mai mult de trei săptămâni de pertractări, cu participarea și a celor doi delegați român și bulgar, D.Ghica, respectiv, S.Danev, s-a ajuns la 26 aprilie/9 mai 1913 la semnarea protocolului medierii ce

 urma însă a fi ținut secret până la încheierea

păcii cu turcii[375].

Prin protocol, pe baza revendicărilor României și concesiilor făcute de Bulgaria, se fixa o nouă graniță care înconjura de la vest la est, la 3 km, orașul Silistra, ce urma să revină României. Restul frontierei româno-bulgare urma a rămâne neschimbat. Fixarea teritoriului cedat urma a se face în trei luni. Acei locuitori bulgari ce nu doreau să rămână în teritoriul cuprins de noua frontieră puteau pleca în decurs de șase luni, urmând a primi despăgubiri din partea statului român. Bulgaria se obliga a nu mai ridica nici o fortificație de-a lungul frontierei, de la Dunăre la Marea Neagră, urmând a fi chiar dărâmate unele din cele existente. La punctul 4 era consemnat angajamentul asumat încă prin protocolul de la Londra din 16/29 ianuarie privind autonomia școlară și bisericească pentru românii balcanici ce urmau a intra în componența statului bulgar. în încheiere se făceau unele considerații menite, probabil, mai ales opiniei publice din Bulgaria și din Rusia, poate chiar și din România: „înainte de a se dizolva, Conferința ține să aducă omagii cunoscutei dispoziții a Bulgariei de a menține și de a strânge relațiile sale de prietenie cu România. Aceste dispoziții ușurând mult sarcina sa, Conferința își exprimă convingerea că Puterile vor fi recunoscătoare Bulgariei pentru sacrificiile ce i-au fost cerute"[376].

în aceeași zi a semnării (26 aprilie/9 mai 1913), textul protocolului a fost înmânat concomitent reprezentanților diplomatici român și bulgar. Aceștia aflaseră, de altfel, despre încheierea lucrărilor și conținutul protocolului din presa Puterilor Centrale ce nu ținuseră cont, după cât se pare, de dorința Rusiei de păstrare a secretului. Tot pe aceeași cale, prevederile protocolului au devenit cunoscute societății românești, dându-li-se o largă publicitate în presă și stârnind vii, chiar violente, discuții. în general, reacția în țară se situa în cadrul mai larg al atitudinilor față de orientarea generală a politicii

externe românești, respectiv a perspectivelor idealului național. C.Stere, de exemplu, considera: „chestiunea balcanică nu poate fi pentru noi izolată de marea problemă a neamului românesc pe care trebuie întemeiată acțiunea noastră politică. Aspirațiunile noastre naționale nu se

176 îndreaptă peste Dunăre. Față de bulgari, afară de revendicarea condițiilor prielnice de dezvoltare națională pentru macedoromâni, noi nu putem avea alte cereri legitime decât în ceea ce privește asigurarea unei granițe strategice... Rezolvarea mulțumitoare pentru ambele părți a diferendului relativ la graniță, creând condițiile necesare pentru o prietenie trainică, ne poate lăsa indiferenți față de orice soluțiune a diferendului sârbo-bulgar...“[377]. în viziunea lui C.Stere, pentru România, singura politică ar fi fost aceea a unei apropieri de Bulgaria și nu o alianță cu Serbia, pe care o considera „o unelță mlădioasă și șubredă, prin sine însăși, în mâinile imperiului moscovit**[378].

Discuția în țară în jurul protocolului de la Petersburg era profund marcată și de disensiunile puternice din rândurile conservatorilor în legătură cu tactica de folosit (de exemplu, în timpul Conferinței, N.Filipescu, adept al unei politici intervenționiste, își dăduse demisia, irevocabil, din guvem), precum și în legătură cu lupta pentru șefie etc.[379] Ziarele proguvemamentale au prezentat actul de la Petersburg ca un succes, ca o satisfacție dată de Marile Puteri.

La mijlocul lunii mai, în ședințe secrete, au fost discutate în Cameră și Senat prevederile protocolului[380]. Discuțiile din Parlament implicau nu numai acceptarea celor patru puncte, dintre care trei prevedeau aspectele granței dobrogene, ci mai ales o dezbatere generală atât asupra rezultatelor generale de până atunci a politicii externe românești și a acțiunii diplomatice a guvernului, cât și a

perspectivelor ce se deschideau pentru România în momentul intrării relațiilor interbalcanice într-o nouă fază. în acest context s-a ajuns, practic, ca votul să fie exclusiv în legătură cu autorizarea guvernului de a aplica prevederile protocolului. S-a realizat un acord între Titu Maiorescu și I.I.C.Brătianu, partidul acestuia urmând a vota în favoarea guvernului. Senatul a votat cu 77 voturi pentru și 9 împotrivă, la 16 mai, iar la 18 mai, în Cameră s-a votat, cu 127 voturi pentru și 17 împotrivă, punerea în practică a protocolului[381]. între cei care au votat împotriva măririi teritoriale a României s-a numărat, în calitate de deputat, prof. Nicolae lorga. Acesta era potrivnic însușirii unui pământ pe care nu-1

177 considera românesc, apreciind, totodată, că, în felul acesta, România își făcea un dușman ireductibil peste Dunăre[382]. încă la 18 mai, Titu Maiorescu declara în fața deputaților că nu era închisă nici chestiunea balcanică, și deci nici nu era exclusă o eventuală viitoare modificare a problemei dobrogene[383]. în același sens, printr-o notă circulară din 23 mai 1913, informa legațiile României despre rezultatele votului din Parlament, considerând că „protocolul n-a răspuns în toate punctele așteptărilor țării... România exprimă speranța că pacea va fi asigurată, dar dacă această speranță nu se va împlini, România nu va mai stărui în atitudinea rezervată ce a avut-o până acum[1*384].

După acceptarea protocolului de la Petersburg, atât România cât și Bulgaria și-au desemnat reprezentanții în comisiile pentru delimitările teritoriale, fortificații și despăgubiri. Din comisia bulgară făceau parte gen. Papricov, It.col. Stanciov și patru deputați. Din comisia română făceau parte gen. I.Culcer, col. C.Cristescu, maior G.A.Dabija, diplomatul A.E.Lahovary, deputății D.Nenițescu, N.Cincu, P.Grecianu etc. Comisiile s-au întrunit la

Silistra, întocmindu-se acolo mai multe procese-verbale ale ședințelor începute la 8/21 iunie 19 1 3 [385]. Practic, în urma unor vii și îndelungate controverse, nu s-a ajuns la nici un rezultat. Disputa în cadrul comisiilor a fost generată de interpretarea complet diferită a termenului de „3 km împrejur'* din protocol, ce ar fi însemnat pentru bulgari din centrul orașului, iar pentru români de la fortificațiile ce înconjurau orașul.La ședința comisiilor desfășurată la 18 iunie, la Silistra, la bordul iahtului regal „Ștefan cel Mare'*, s-a decis transferarea la Russe, urmând ca următoarea ședință să aibă loc în ziua de 22 iunie. între timp a izbucnit cel de-al doilea război balcanic, suspendându-se cu totul lucrările[386]. De altfel, la 20 iunie, prin rezoluție regală, se lua decizia mobilizării armatei române. Avusese loc, între timp, o modificare a atitudinii României în chestiunea dobrogeană, ca și a Marilor Puteri, respectiv a Rusiei, în aceeași problemă. încă de la 13 iunie guvernul român era înștiințat că Franța acordă o atenție deosebită unei eventuale implicări românești: „panta pe care se află aliații balcanici duce în mod fatal la un război, pe

178 care un miracol numai ar fi în stare să-l înlăture, și acest miracol l-ar putea produce singură amenințarea unei intervenții armate a României, care e, fără îndoială, arbitrul situațiunii"[387]. în aceeași zi, 13 iunie 1913, D.Șebeko îndemna (chipurile, „în nume personal") pe Titu Maiorescu să întreprindă o presiune asupra Sofiei, urmând să amenințe că, în cazul unui război, armata română va trece Dunărea și va ocupa linia Turtucaia- Balcic pentru a o anexa definitiv[388]. între timp, imediat după ce la 3 iunie, S.Danev, devenit prim ministru al Bulgariei, a încercat să obțină garanții de la România pentru o neutralitate binevoitoare. S-au făcut la București, în același sens, presiuni din partea Austro-Ungariei. încă la 8 iunie Titu

Maiorescu prezenta reprezentantului austro-ungar dorința încorporării la România a Dobrogei de Sud, întâmpinând o puternică reacție negativă din partea Dublei Monarhii.

După mobilizarea armatei române, prima acțiune militară efectivă a fost campania din Cadrilater[389]. La 28 iunie în Silistra intrau, după trupele române, în numele guvernului, gen.Hârjeu, ministrul de război, și alți fruntași români, fiind ocupat apoi întregul teritoriu revendicat. Din Sofia, prin intermediul Italiei, se comunica la 5 iulie 1913 oferta guvernului bulgar: „să cedeze României partea din teritoriul bulgar situat la nord-est de o linie plecând de la Turtucaia și ajungând la Balcic"[390]. în schimb, guvernul bulgar cerea României neutralitate și ajutor în încheierea păcii cu Serbia și Grecia și, mai cu seamă, retragerea imediată la Dunăre a armatelor române aflate pe teritoriul Bulgariei, în drum spre Sofia. La 7 iulie 1913 Titu Maiorescu răspundea, prin aceeași filieră italiană, că oferta mai fusese făcută, într-o formă mai precisă, mai înainte, România exprimând dorința unei anume măriri datorită situației topografice de la fața locului. Adăuga că oprirea ofensivei române nu poate fi luată în considerație până la încheierea unei păci între toți beligeranții. în aceste condiții, la 8 iulie 1913, Bulgaria accepta noua frontieră dobrogeană așa cum avea să fie ea ulterior, iar la 9 iulie se acceptau și tratativele de pace cu toți beligeranții la București, numindu-se, totodată, și membrii delegației.

179

Ca rezultat al discuțiilor directe, desfășurate rapid, între delegațiile română și bulgară, în temeiul articolului 2 al Tratatului de pace semnat la 28 iulie/10 august 1913, Dobrogea de Sud a intrat în componența României[391]. Acest teritoriu dintre Dunăre și Marea Neagră, denumit, după configurația

granițelor sale, Cadrilaterul românesc, cuprindea o suprafață de 7 726 km[392]. în viața celor circa 280 mii locuitori de acolo începea o nouă existență în cadrul județelor nou înființate: Durostor, cu reședința la Silistra, și Caliacra, cu reședința la Bazargic[393].

După Pacea de la București, în Dobrogea de Sud, o vreme, din punct de vedere politico-administrativ, a existat o situație destul de neclară cu un amestec de atribuții atât ale autorităților militare, cât și ale autorităților civile. în ședința Consiliului de Miniștri din 7 octombrie 1913, în calitatea sa de ministru de interne, Take Ionescu prezenta un referat pentru o organizare provizorie, până la alcătuirea unei legi speciale privind Dobrogea Nouă. Se preconiza formarea a două județe, cu câte cinci plăși fiecare, conduse de prefecți, respectiv, subprefecți. Modelul preconizat era cel ce fusese aplicat mai înainte în Dobrogea Veche, prevăzându-se un rol deosebit translatorilor din limbile turcă și bulgară. Se preconiza menținerea administrației locale existente, căreia i se adăugau polițiști, două brigăzi siguranță și două companii jandarmi rurali. Propunerile lui Take Ionescu au fost aprobate o dată cu cheltuielile necesare[394]. în ședința guvernului din 10 octombrie au fost discutate și aprobate probleme legate de organizarea provizorie a justiției pe baza propunerilor ministrului de resort, M.Cantacuzino[395]. Urmau a fi înființate tribunale și judecătorii după modelul românesc. Actele și pledoariile urmau a fi redactate și susținute în limba română. Erau numiți, totodată, primii magistrați. La aceeași ședință a guvernului au fost alocate 2,1 milioane lei pentru Ministerul de Interne, spitale, poștă-telegraf, precum și alte sume în contul Ministerului de Interne[396]. In cursul lunii octombrie, înaintea plecării sale la Constantinopol și Atena, Take Ionescu, împreună cu conducerea Ministerului de Interne, a făcut o inspecție în aceeași zonă, în vederea organizării, luându-se o serie de măsuri[397].

Potrivit articolului 93 din Constituție, Corpurile legiuitoare au aprobat Tratatul de la București, deci inclusiv încorporarea Dobrogei Noi, printr-o lege promulgată la 11 decembrie 1913. La articolul 2 se dispunea că noul teritoriu cuprins între vechea frontieră, stabilită prin Tratatul de la Berlin, și frontiera fixată prin Tratatul de pace de la București, urma a purta denumirea de Dobrogea Nouă. în cadrul articolului 3, se prevedea că organizarea se va face printr-o lege deosebită care să o scoată din regimul de provizorat și să-i dea o organizare definitivă. Noua lege trebuia să urmărească unificarea administrativă cu restul țării, înlocuirea regimului legislativ bulgăresc cu cel românesc, asigurându-se astfel o pașnică dezvoltare locală. Redactarea noii legi a fost una din prioritățile noului guvern condus de Ionel Brătianu. în ședința guvernului din 18 martie 1914 s.v., era aprobat proiectul de lege[398], prin jurnalul nr.730, iar apoi, după obținerea semnăturii regale în ziua de 20 martie 1914 s.v.[399], proiectul însumând 159 de articole plus un tabel cu salariile, precum și o expunere de motive, semnată de I.I.C.Brătianu și V.Antonescu, au fost trimise Corpurilor legiuitoare spre discutare în regim de urgență. Legea a fost dezbătută în Senat. După aceasta a fost aprobată și în Cameră, la 28 martie 1914. A fost promulgată și publicată în „Monitorul Oficial" din 1 aprilie 1914 și pusă în aplicare ca urmare a decretului regal 241 din 31 martie 1914. De altfel, regele insistase asupra urgenței legii, atât în Mesajul Tronului la deschiderea sesiunii de toamnă 1913, cât și în mesajul de la 1 februarie 1914, indicând expres, ceea ce s-a și întâmplat, ca întocmirea legii să se facă în paralel cu discuțiile legate de revizuirea Constituției. în expunerea de motive[400], se arăta că principiile de bază au urmărit, pe de o parte, „să înceapă și să prepare desăvârșita unificare

administrativă cu Regatul", precum și „dezvoltare locală liniștită, atât de necesară după lungile zdruncinări ale războiului balcanic". Aceasta urma a se face prin introducerea întregului sistem de organizare a țării. Unele mici modificări erau necesare, în opinia guvernului, dată fiind trecerea de la regimul legilor bulgare la cele românești și asigurarea unor legi eficace la început de viață nouă. în expunerea de

181 motive, se făcea, apoi, o scurtă rezumare a articolelor legii, cu unele comentarii și explicații. Astfel, în primul capitol, cel despre județe și emblemele lor, se arăta că efigia lui Mircea cel Bătrân trebuia să arate legătura sufletească dintre Dârstor și Regat. Capitolul II, adică articolele 3-20 din lege[401], se referea la spinoasa problemă a cetățeniei, precum și la drepturile locuitorilor de acolo. Pentru obținerea cetățeniei erau luați în considerație doar cei care avuseseră domiciliul autorizat acolo atunci când a intrat armata română. Se putea opta pentru păstrarea cetățeniei bulgare, în nume propriu sau în numele copiilor, care însă, la majorat, puteau primi, la cerere, cetățenia română. Cei ce rămâneau cetățeni bulgari erau obligați să-și vândă în doi ani proprietățile imobiliare rurale. Erau prevăzute libertățile generale (presă, întruniri, asocieri), „dar nu pentru agitație și contra ordinei publice**. Reprezentarea în Parlament urma însă a fi amânată și reglementată ulterior printr-o lege specială. De asemenea, locuitorii de acolo nu puteau cumpăra pământ în alte părți ale Regatului. în articolul 8 se prevedea: „românii de origine pot dobândi imobile rurale în acest teritoriu, chiar dacă n-au dobândit recunoaștere**. Era vorba, în acest caz, atât de macedoromâni, cât și de ardeleni, în special mocani, veche prezență și în Cadrilater[402]. Se autoriza organizarea unui învățământ public primar gratuit, precum și a unui învățământ particular

organizat de comunitățile confesionale, dar sub tutela statului. Locuitorilor li se garanta libertatea absolută a conștiinței: „garanția libertății cultelor, întrucât exercițiul lor nu atingea dispozițiile legilor și bunele moravuri**. Religia creștină ortodoxă era dominantă, iar funcționarea cultului ortodox era asigurată de la buget, biserica urmând a face parte din eparhia Dunării de Jos. Pentru musulmani, în articolul 20, era prevăzută o excepție: „personalul și întreținerea principalelor moschee, și anume câte una din orașele Turtucaia, Silistra, Bazargic, Balcic și Cavama vor fi în sarcina administrației Casei Bisericii. Tot administrația Casei Bisericii va face plata salariilor și a cheltuielilor celor doi muftii din Silistra și Bazargic**.

Capitolul III (articolele 21-63) fixa elementele și modul de funcționare a instituțiilor administrative și regimul personalului

 administrativ, al consiliului prefecturii și al instituțiilor județene și comunale. Spre deosebire de alte județe ale țării, o treime din consilieri, inclusiv primari, erau numiți de stat. Pentru funcționari se aplica regimul general al țării. Se organizau numai alegeri locale, considerându-se că populația este nepregătită pentru întreaga viață politică românească. Alegerile locale se făceau în cadrul unui singur colegiu, cu toți știutorii de carte și cu cei „care plătesc o dare cât de mică către stat“. Articolul 48 prevedea că musulmanii puteau face dovada științei de carte și prin certificate date de hogi. Se prevedea inițierea, pe baza unui program eșalonat pe cinci ani, a o serie de lucrări locale necesare pe plan cultural, sanitar, economic etc. Funcționarii urmau a primi o diurnă în plus. în ceea ce privește comunele cu populație mixtă, numărul consilierilor putea fi fixat „pe fiecare confesiune sau origine etnică*[1].

Capitolul IV (articolele 64-105) trata problemele organizării judecătorești, în mod definitiv, după ce o organizare legală românească, cu caracter provizoriu, fusese dată printr-un decret al ministrului justiției din 12 octombrie 1913. Dispozițiile generale introduceau și în acest domeniu un regim identic, în general, cu cel din restul Regatului, formele de procedură românească, întocmirea actelor în limba română, dar și obligativitatea traducerii la tribunal, prin personal calificat, plătit de la buget. Nu se înființau curți cu jurați, ci doar judecătoriile de ocol și tribunale de județ. Se prevedea existența tribunalelor mahomedane, așa cum funcționau deja altele, mai vechi, la Tulcea și la Constanța. Acestea se puteau ocupa de probleme ale familiei, putere părintească, căsătorie, divorț, succesiuni testamentare, judecând conform legilor și tradiției musulmane. Ele urmau a fi instituite prin decizii ale ministrului de justiție. Hotărârile trebuiau a fi redactate în limba română, iar grefierii, numiți de stat, trebuiau să cunoască, pe lângă limba română, și limbile turcă și bulgară. Pentru toată Dobrogea, urma să funcționeze la Constanța o Curte de Apel. Pentru exercitarea profesiunii de avocat era necesară o autorizație specială. Dispozițiile tranzitorii prevedeau valabilitatea a ceea ce se făcuse mai înainte, pe plan juridic, în conformitate cu legile

183 bulgare, eventualele pedepse mai vechi urmând a fi transformate după legea românească.

Capitolul V (articolele 106-108) stipula organizarea puterii armate. Extinde serviciul militar (recruți, rezerviști, miliții) ca principală obligație a oricărui cetățean. Prin articolul 106, se prevedea înființarea unor unități separate pentru musulmani „pentru a li se respecta obiceiurile**. In același capitol mai era prevăzută posibilitatea instituirii stării de asediu și mecanismul acesteia.

Capitolul VI (articolele 109-132), foarte întins, reglementa dificila problemă a drepturilor de proprietate și posesiune imobiliară. Inițiatorul legii a urmărit, așa cum se arăta și în expunerea de legi, „concilierea dreptului de proprietate cu legile și interesele țării și armonie între principiile de drept public și privat**. Situația era deosebit de complexă din acest punct de vedere, al proprietății, pentru că, în fapt, bulgarii preluaseră în bună măsură, pe de o parte, sistemul otoman reglementat prin codul funciar otoman din 21 aprilie 1858, pe de altă parte, interveniseră o serie de modificări, între altele și datorită intensei colonizări efectuate acolo după 1878. Pe baza principiului respectării dreptului de proprietate de orice fel, conform legilor anterioare, urma a se face „o examinare necesară a tuturor titlurilor ce posedau locuitorii,verificare care deci va limpezi o situație neclarificată de bulgari și va duce la drepturi și îndatoriri ca în întreaga Românie**. Acțiunea urma să se facă fie prin comisii speciale, fie prin justiție. Erau interzise înstrăinările, fie de la anexare până la data legii, fie în continuare până la lămurirea întregii situații. Situația era îngreunată și de existența unor deosebiri și chiar contradicții între legislația în domeniu la români, bulgari și otomani. Legea bulgară păstrase de la otomani divizarea dreptului de proprietate, respectiv, în proprietate „in perpetuum** și „mirie**, adică așa numitul drept de permanență, embaticar în terminologia juridică românească. Pentru aceștia din urmă, se prevedea fie o plată, deci răscumpărare de la stat, fie abandonarea unei părți din suprafața deținută, fiind garantată în ambele cazuri libera alegere pentru a deveni stăpân absolut, în maximum un an, statul urma a face verificarea și eliberarea

 titlurilor, precum și o comasare a loturilor. Statul fixa, totodată, că posesorii de teren „mirie“ urmau a plăti în rate, până la 15 ani, 1/3 din valoarea

pământului la preț fixat de Consiliul Superior al Agriculturii. Statul avea prioritate („protimisis") în achiziționarea terenurilor celor care nu optau pentru cetățenie română. Treceau în proprietatea statului vacufurile, bunurile așezămintelor culturale și de binefacere publică, mine, cariere etc. Islazurile și pădurile, declarate proprietatea statului, erau puse la dispoziția comunelor, gratuit sau cu un preț minim, după caz. Școlile și bisericile pierdeau în folosul statului proprietățile ce le avuseseră sub bulgari, devenind în schimb bugetare[403].

Capitolul VII (articolele 133-136), „Regimul minier. Măsuri și greutăți", extindea și în cele două județe prevederile despre Dobrogea cuprinse în legea specială din 21 aprilie 1895. Capitolul VIII (articolele 137-143), „Despre drumuri", fixa obligațiile statului, precum și diferitele dări și prestații ale populației. Capitolul IX (articolele 144-159) se referea la organizarea finanțelor, legitimând, în fapt, organizarea provizorie ce se făcuse deja. Impozitele în general, cel funciar în special, erau ca în întreaga Românie. Erau stabilite normele privind constatarea și perceperea contribuțiilor. Era reglementată problema cârciumilor, limitându-se numărul acestora în funcție de mărimea populației din așezarea respectivă. Se fixau pe graniță nouă puncte de trecere, stabilindu-se sistemul vamal. Se extindea și în Dobrogea Nouă sistemul băncilor populare și al societăților cooperative. Acest capitol urmărea să asigure încasarea de către stat de venituri atât de necesare pentru marile nevoi,plecându-se și de la o realitate, respectiv scăderea veniturilor încasate în zonă cu 65% în raport cu încasările făcute de bulgari în exercițiul financiar anterior. în sfârșit, în anexa legii a cărei aplicare începea la 1 aprilie 1914, erau cuprinse două tabele privind salariile, diurnele, precum și indemnizațiile speciale de 15% pentru personalul judecătoresc și cel administrativ (de exemplu,

salariile erau de 1650 lei pentru prefect, 250 lei pentru cadiu, peste 70 lei pentru un judecător etc). Introducerea noii legislații pentru Dobrogea Nouă era plină de consecințe. Se asigurau drepturi cetățenești, se făcea atât o împroprietărire, cât și o creștere a

 proprietății funciare de stat menită, mai ales, colonizării, se asigurau instituții necesare desfășurării normalei vieți a locuitorilor într-un cadru general democratic atât pentru români, cât și pentru cei care aparțineau altor etnii.

Ulterior această lege a fost abrogată, datorită și situației create în timpul celor doi ani de nouă stăpânire bulgărească din vremea primului război mondial. Astfel, la 23 iulie 1921[404] a fost dată „Legea pentru organizarea Dobrogei Noi“, căreia i s-au mai adus alte modificări prin „Legea privitoare la dobândirea și pierderea naționalității române" din 24 februarie 1924[405]. Procesul de tranziție legislativă început în Cadrilater imediat după intrarea acestuia în componența statului român s-a încheiat întru totul abia la 1 ianuarie 1937, când se generaliza un unic sistem constituțional, deci și legislativ, la nivelul întregii țări.

O grijă deosebită s-a acordat, încă din primele luni ale administrației românești, diverselor nevoi pentru populație, precum școală, justiție, transporturi etc., inclusiv pentru funcționarea noilor instituții românești. Astfel Parlamentul vota la sfârșitul anului 1913 justificarea sumei de 66.325.000 lei credite extraordinare cheltuite până atunci în Dobrogea Nouă de către guvernul Titu Maiorescu[406]. în ședința guvernului din 10 octombrie 1913 pentru a se face cât mai curând o cale ferată Cobadin-Bazargic, deci pentru a se extinde rețeaua feroviară peste vechea graniță, se alocau 150.000 lei pentru studiu și întocmirea proiectelor[407]. Prin decretul regal nr.6960/1913 se acordau 10.000.000

lei pentru construcția respectivei linii ferate, îh iulie 1914 erau construiți deja 40 de kilometri de către întreprinderea Vignali și Gambara. Urma a fi pusă în circulație provizorie la sfârșitul lui decembrie 1914. S-au mai acordat 10.000.000 lei pentru o prelungire Bazargic-Balcic, ce urma a se face în 1915. Alte noi fonduri erau alocate la 4 iulie 1914[408]. Prin același decret regal, se acordau pentru diverse lucrări în Cadrilater, între care și căi ferate, credite în valoare de 428.615.481 lei[409]. Printr-un alt decret regal nr. 7028 din 21 decembrie 1913, se alocau Ministerului Lucrărilor Publice 28.330.000 lei pentru șosele și cele trebuitoare acestora (cantoane, pietre kilometrice), în special pentru județul Durostor[410].

Prin decretul regal nr.3251 din 26 aprilie 1913, se alocau fonduri de 50.000.000 lei pentru construirea de școli, atât în nordul, cât și în sudul Dobrogei[411].

Au fost finanțate și realizate o serie de lucrări edilitare la Cavama, Bazargic etc.[412] La 11 iulie 1914 guvernul aloca 800.000 lei pentru amenajarea portului Silistra[413].

Statul bulgar, în contextul mai general al nemulțumirilor provocate de ceea ce la Sofia se denumea „dictatul" de la București din 1913, nu s-a împăcat cu pierderea Cadrilaterului. După stabilirea autorităților românești în noul teritoriu, acolo au fost întreprinse o serie de acțiuni ale unor bulgari, unii veniți de dincolo de hotare, împotriva organelor de drept, în scopuri iredentiste, descoperite de organele în drept și urmate, de regulă, de expulzări.

în contextul general al presiunilor și promisiunilor din perioada neutralității românești, Dobrogea â fost folosită și ea ca mijloc de influențare atât asupra României, cât și asupra Bulgariei. Astfel, Germania, în schimbul intrării României în război alături de Puterile Centrale, promitea o intervenție

la Sofia pentru ca Bulgaria să renuhțe formal și definitiv la Dobrogea[414].

în 1916 Dobrogea a fost ocupată, treptat, de trupele bulgare cu consistentul sprijin al trupelor germane de sub comanda celebrului von Mackensen[415].

în 1918 problema dobrogeană a constituit obiectul unor divergențe și chiar înfruntări între partenerii din blocul Puterilor Centrale. Dacă toți au fost de acord cu cedarea Dobrogei sudice către Bulgaria, n-au fost satisfăcute dorințele guvernului sofiot de a anexa întreaga Dobroge, împotrivindu-se atât Germariia cât și Turcia. Aceasta din urmă era dispusă la concesii în favoarea bulgarilor în Dobrogea numai în schimbul unor compensații în favoarea ei în Tracia[416].

Prin Pacea de la Buftea-București, în articolul 10 al tratatului se prevedea:

,,a) România restituie Bulgariei teritoriul bulgar ce i-a revenit ca urmare a Tratatului de Pace de la București din 1913

187 cu rectificări ale frontierei în favoarea Bulgariei (urma apoi descrierea liniei de frontieră - n.n.);

b) România cedează puterilor aliate partea din Dobrogea situată la nord de noua linie de frontieră descrisă..."[417]

Bulgaria nu-și primea prețul promis pentru intrarea în război împotriva României așa cum și-l dorise. înfrângerea Puterilor Centrale, mai întâi a Bulgariei, recunoscută de acestea o dată cu armistițiul de la Salonic, anula, în fapt, atât prevederile Tratatului de la București, cât și ocuparea militară a Dobrogei ce reintra în componența statului român așa cum avea să fie în întreaga perioadă interbelică[418].

în cadrul noii așezări politice a Europei, ce urma să o edifice Conferința de Pace de la Paris, Cadrilaterul a servit drept mijloc de presiune asupra

guvernului român, contestându-se chiar granițele cu care Regatul român intrase în război. Diplomația americană a cerut rediscutarea problemei Cadrilaterului la Conferința de Pace, însă Franța a sprijinit hotărât în această problemă România, în timp ce Anglia și Italia au adoptat o atitudine ezitantă. La 29 iulie 1919, printr-un memorandum, Bulgaria a cerut materializarea principiului autodeterminării pentru întreaga Dobroge. S-a răspuns printr-un memorandum românesc ce cerea păstrarea statu-quo-ului stabilit în 1913, ceea ce s-a și întâmplat în final, prin Tratatul de la Neuilly-sur-Seine semnat la 27 noiembrie 1918[419].

în cadrul verii tragice a anului 1940, când o bună parte a teritoriului României a devenit pradă țărilor revizioniste din jur, la presiunea conjugată a Germaniei naziste și Rusiei staliniste, s-a impus cedarea Cadrilaterului, consfințită prin Tratatul româno- bulgar de la Craiova, semnat la 7 septembrie 1940. Țara noastră pierdea 7.142 km^2 cu 440.000 locuitori. Ulterior, contrar normelor dreptului internațional invocate la sfârșitul celui de al doilea război mondial, datorită Moscovei, problema Cadrilaterului nu a mai constituit, așa cum ar fi fost normal, chiar și formal, obiect de discuții și de eventuale noi reglementări. De altfel, în noua conjunctură istorică, nici nu ar mai fi fost cazul să se modifice noile realități ale frontierelor stabilite în 1940. Schimbul de populație, efectuat în virtutea Tratatului de

188 la Craiova din 1940, a modificat în Dobrogea sudică situația existentă mai înainte. Practic, statul român renunțase chiar din 1940 la acest teritoriu. Românii de acolo fuseseră singurii (în comparație cu Bucovina de Nord, Basarabia și chiar Ardealul de Nord) ce avuseseră posibilitatea să opteze, în condiții cât de cât acceptabile, pentru stabilirea în statul român. Ulterior, principiul etnic nu mai putea fi invocat. Astfel, problema Cadrilaterului s-a

rezolvat, practic ea rămânând în continuare doar ca o temă de interes pur istoric[420].

5. Acțiunea militară a României peste Dunăre în cadrul celui de al II-lea război balcanic

în prima parte a anului 1913, în spațiul sud-est european se desfășurau mai multe procese paralele. După eșecul tratativelor din capitala britanică, Turcia renunțând la armistițiu, pentru o vreme, laolaltă, aliații au desfășurat acțiuni militare comune. în același timp, au început unele discuții în legătură cu soarta teritoriilor pe care Imperiul otoman fusese silit să le abandoneze învingătorilor. în legătură cu viitoarea hartă politică a zonei balcanice, au apărut numeroase controverse între cei care, formal, erau încă aliați. Depășind numeroasele și puternicele contradicții existente între ele, țările balcanice reușiseră în anul 1912 să formeze o alianță bazată exclusiv pe idealul eliberării conaționalilor de sub dominația otomană. Prăbușirea dominației otomane anunța, totodată, și dispariția alianței balcanice, fiecare din statele componente dorind a-și atinge propriile scopuri, constând, mai cu seamă, în achiziții teritoriale cât mai consistente, ce depășeau în fapt, în toate cazurile, limitele etnice. în condițiile de atunci, în toate capitalele din zonă a început să fie luată în considerație și eventualitatea unui nou război, de această dată interaliat. în vederea unei astfel de eventualități s-au întreprins unele acțiuni, atât pe plan diplomatic, cât și pe plan militar. Fiecare guvem a întreprins tatonări, a făcut chiar oferte de alianță altor state din zonă, căutând, în același timp, să câștige bunăvoința și deci sprijinul și în marile capitale europene. Totodată, s-a intensificat și activitatea în diferitele comandamente

 militare. Astfel, au fost pregătite sau

îmbunătățite planuri militare de acțiune împotriva celor cu care erau încă, formal, aliați. S-au făcut în secret cele necesare pentru o rapidă concentrare în spatele liniilor de demarcație existente atunci. Grecii și sârbii au manifestat o grijă deosebită, și din punct de vedere militar, ca în nici un caz să nu fie considerați drept agresori, profilându-se tot mai clar agresivitatea Bulgariei, căreia, de altfel, i s-a și datorat, ulterior, declanșarea ostilităților.

în întocmirea planurilor lor, așa cum aveau să o declare ulterior responsabilii lor politici și militari, țările balcanice au ținut seama în cel mai înalt grad și de o eventuală acțiune a României. De altfel, aceasta făcuse cunoscut că, în dorința de menținere a echilibrului balcanic care o ghida, în nici un caz nu va fi de partea agresorului, ci numai de cea a victimei sau victimelor. Mai era luat în considerație și faptul că însemnatul potențial militar românesc era intact, în timp ce armatele balcanice se aflau după o perioadă de luni de zile în care suferiseră întreaga acțiune distructivă a războiului și epidemiilor. Devenea clar că, din punct de vedere militar, România urma a avea un rol determinant.

Diversele state balcanice au început, toate, pregătiri în vederea unui nou război. Trupele ce purtaseră mai multe luni, în condiții grele, lupte drepte de eliberare națională și care nu apucaseră încă să fie lăsate la vatră au fost completate cu noi efective mobilizate pentru a suplini marile pierderi din timpul războiului provocate atât de sângeroasa coasă a armelor, cât și de puternica și stăruitoarea epidemie de holeră care a cuprins toate zonele sud-dunărene, contaminând ulterior și trupele române, ce au adus-o și în unele locuri pe teritoriul țării.

în general, efectivele militare în al doilea război balcanic se apropiau sensibil de cele pe care aliații le-au avut în prima fază a războiului lor antiotoman, ba în unele cazuri erau chiar sporite. Bulgaria mobiliza nu mai puțin de 12 divizii de infanterie cu 4-6 regimente, o divizie de cavalerie și o brigadă

autonomă. Aveau un total de 440.000 oameni și 720 piese de artilerie de diverse tipuri. Majoritatea acestor forțe armate au fost îndreptate împotriva Serbiei și Greciei, lăsându-se doar

190 puține trupe de acoperire în fața turcilor și mai puține încă în partea nordică și nord-vestică, acolo unde ulterior își va desfășura acțiunea armata română. Comandant suprem era același ambițios țar Ferdinand, având ca locțiitor, la început, pe generalul Savov și, după ce dezastrul devenise iminent, pe gen.R.Dimitriev[421]. Serbia mobiliza 10 divizii, cu 3-4 regimente, precum și o divizie de cavalerie cărora li s-a adăugat și divizia muntenegreană trimisă de regele Nicolae, care se alăturase întru totul Serbiei. în total Serbia opunea Bulgariei, sub comanda voievodului Radomir Putnik, un efectiv de circa 384.000 oameni și 500 de tunuri de diferite tipuri[422]. Grecia a mobilizat un efectiv de 8 divizii trimițând, apoi, pe front în timpul războiului încă o divizie. Astfel, sub comanda supremă a regelui Constantin, secondat de gen.Victor Dousmanis, șeful Statului Major, Grecia arunca în luptă un total de 110.000 oameni cu 180 de tunuri[423]. România mobiliza peste 500.000 de oameni, din care cea mai mare parte, sub o formă sau alta, au fost antrenați în campania militară, fără să se ajungă însă la intrarea în dispozitivul de luptă a întregii armate române, datorită desfășurării însăși a evenimentelor și a încetării ostilităților în urma disperatei telegrame adresate de țarul Ferdinand regelui Carol. In sfârșit, Turcia a mobilizat pe frontul european, cu această ocazie, pe cât de neașteptată, pe atât de binevenită pentru ea, efective care însumau între 200.000 și 250.000 oameni (cifrele exacte nu pot fi stabilite)[424].

S-au desfășurat acțiuni de concentrare și de dezvoltare strategică. Bulgaria a început concentrarea încă în timpul desfășurării fazei finale a primului război balcanic, grăbind-o după semnarea

tratatului de pace cu Turcia. După concentrare, efectivele militare au fost deplasate masiv spre vest și sud-vest, fiind împărțite în cinci armate distincte, patru contra Serbiei și una contra Greciei. Armata I, condusă de generalul A.Cutințev, era dispusă pe o zonă mai întinsă înspre nord, de la Pirot prin Bielogradcic până la Vidin, având drept sarcină operativă pătrunderea în vechea Serbie. în flancul stâng al acesteia, în zona Pirot-Slivnița, era armata a V-a, condusă, succesiv, de gen.V.Petrov și, apoi, de gen.S.Toșev,care l-a schimbat în timpul

191 evenimentelor. Armata a IlI-a, condusă, inițial, de gen. R.Dimitriev, era concentrată în zona Custendil, iar armata a IV-a, având în frunte pe gen.S.Covacev, cuprinzând aproape o treime din totalul efectivelor bulgare, era concentrată în zona Coceana- Stip, fixându-i-se ca scop ocuparea întregii Macedonii. în părțile sud-vestice, în zona Strumița-Seres-Doiran, se afla, în fața efectivelor grecești, armata a Il-a bulgară, condusă de gen.N.Ivanov[425].

Pe măsura evoluției evenimentelor, prin grija, mai ales, a bunului militar ce era voievodul Radomir Putnik, sârbii și-au concentrat treptat forțele în trei armate. în flancul drept sârbesc, în Macedonia, se afla armata a IlI-a, condusă de generalul B.Iancovici. în centrul dispozitivului sârbesc era armata I aflată sub comanda principelui moștenitor Alexandru, grupând în zona Cratovo-Crivapalanca aproape jumătate din efectivele totale ale sârbilor. în flancul stâng, în zona Pirot-Staraplanina se aflau trupele armatei a Il-a, condusă de generalul S.Stepanovici, iar la nord de acestea se aflau dispuse trupele armatei timocene (circa 35.000 de oameni, mai ales milițieni și vechi rezerviști), până la Negotin și Dunăre, în mai multe unități fără prea mare legătură între ele. Divizia muntenegreană, condusă de Serdar I.Vucotici, viitor prim ministru, era în rezervă alături de alte unități sârbești. Unele trupe erau dispuse spre apărare la granița cu Albania ce dădea unele

griji guvernului de la Belgrad[426].

Grecia a început și ea, inițial destul de lent, concentrarea trupelor sale, pe care a grăbit-o mult după atacarea unui regiment grec la Agitis în zilele de 22 și 23 mai 1913. Armata greacă a fost împărțită în trei părți distincte, între care grupările de vest și de est aveau rol mai mult de apărare, în timp ce gruparea centrală de la nord de Salonic, însumând aproape două treimi din efectivele grecești, va avea rolul principal în desfășurarea ulterioară a evenimentelor. Concentrarea trupelor Turciei și României s-a făcut mai târziu, în timp ce ostilitățile între beligeranții inițiali erau în plină desfășurare[427].

Planurile de război ale beligeranților au fost alcătuite în funcție de comandamentele politice, respectiv, de scopurile urmărite în război. Planul bulgar prevedea ca, pe neașteptate,

fără declarație de război, concomitent, armatele a Il-a și a IV-a să atace armatele sârbă și greacă, să le dea lovituri nimicitoare, să-i împingă pe sârbi spre Skoplje, iar pe greci dincolo de Salonic. O parte a armatei a Il-a trebuia să acționeze cu armata a IV-a în momentul potrivit, iar restul acestei armate, împreună cu armata I, trebuia să atace în Serbia răsăriteană, urmând să coboare apoi spre teatrul de operațiuni vardariot, unde trebuia să se decidă soarta războiului. în acest plan, se miza nu numai pe efectul surprizei, dar mai ales pe neutralitatea României. Intrarea acesteia în război a influențat profund transpunerea în practică a intențiilor bulgare, după ce, de altfel, sârbii și grecii făcuseră să eșueze planul bulgar inițial, silind comandamentul bulgar să treacă de la un război agresiv-ofensiv la un război defensiv pe propriul său teritoriu național, profilându-se perspectiva ocupării capitalei și chiar a întregii Bulgarii.

Planul sârbesc, elaborat sub directa îngrijire a

lui Radovan Putnik la începutul verii, pe măsura deteriorării relațiilor sârbo- bulgare, se baza, în principal, pe ideea unei acțiuni defensive, de apărare a teritoriului. La Belgrad, până la izbucnirea conflictului, a existat credința în o rezolvare pașnică a diferendului ivit între cele două țări, prin intervenția și arbitrajul țarului Rusiei. O astfel de atitudine se datora și faptului că în elaborarea planurilor sale, comandamentul suprem sârb a fost nevoit să țină seama, într-un mod cu totul deosebit, de atitudinea Austro- Ungariei, respectiv, de situația la granița sa nordică, învecinată cu Dubla Monarhie, de unde se putea aștepta oricând la un atac, în cursul lunilor anterioare, mai ales în legătură cu operațiunile armatei sârbe spre Marea Adriatică, Austro-Ungaria concentrase însemnate efective la granița sârbească, acestea fiind doar parțial demobilizate. Serbia nu se putea baza pe promisiunile vieneze ale unei neintervenții, avându-se în vedere și alunecarea tot mai evidentă a politicii bulgare spre o colaborare mai strânsă cu Viena și Berlinul. Pe de altă parte, planurile operative sârbești au fost elaborate și în funcție de atitudinea României, respectiv, de declarația clară a guvernului bucureștean că se va afla de partea celui atacat și, se înțelege, Serbia nu putea ignora nici pe departe potențialul românesc și rolul său eventual în faza finală a

193 evenimentelor. în acest context, planul sârbesc consta deci din acțiune defensivă, de păstrare a teritoriului dobândit înspre sud în 1912, precum și a vechilor granițe ale Serbiei, mai ales în regiunea timoceană, râvnită de unele dintre cercurile expansioniste bulgare. Caracterul defensiv al acestui plan corespundea și celui grecesc, cu care fusese, de altfel, coordonat la nivel de conduceri militare. Ideea de bază a Statului Major sârb era să fie respinsă lovitura bulgară pe frontul de la Bregalnica, unde se

bănuia că va fi declanșată. Armatele, respectiv diviziile, au fost dispuse corespunzător, asigurându-se în zona vardariotă, râvnită de bulgari, 7 divizii din cele 10 divizii de infanterie disponibile, lăsându-se astfel mai puține trupe înspre nord, până la Dunăre.

Planul grecesc prevedea, de asemenea, păstrarea teritoriilor dobândite în 1912 în Tracia și Macedonia, acordându-se o grijă deosebită zonei Salonicului, atât de visată de guvernanții sofioți. Conform planului, după respingerea unei eventuale ofensive bulgare, armata grecească trebuia să treacă la ofensivă pe văile râurilor Struma și Strumița, urmând a colabora cu armata sârbă.

Inițial, autoritățile turcești nu și-au elaborat un plan militar de acțiune în zona balcanică, părând a predomina ideea unei respectări a liniei de graniță stabilite prin Conferința de la Londra. Ulterior însă, datorită situației cu totul nefericită a Bulgariei, factorii de răspundere otomani, mai ales Enver Pașa, au acționat în funcție de împrejurări, pe o graniță practic golită de forțe militare demne de luat în considerație, acționând fără dificultăți deosebite, mai mult ca într-un marș, până la Edime.

La Marele Stat Major român, condus de gen.Al.Averescu, fusese elaborat un plan militar care prevedea, în esență, o acțiune în zona sud-dobrogeană și în rest, de-a lungul Dunării, mai ales o acțiune defensivă, de păstrare a graniței[428]. Este de menționat că toate planurile beligeranților au suferit în timpul războiului o serie de modificări, impuse de evoluția situației militare.

În cursul lunii iunie 1913 evenimentele s-au precipitat. După ce, practic, guvernul bulgar a refuzat întrunirea unei conferințe la Petersburg a șefilor de guvern a celor patru state

194 balcanice pentru reglementarea problemelor litigioase, în Macedonia s-au intensificat ciocnirile dintre trupele sârbe, grecești și bulgare. Guvernul bulgar era tot mai mult împins spre război de către

diplomația austro-ungară, având în spate diplomația germană, care, de altfel, nu făceau decât să sprijine cercurile șovine conducătoare din Bulgaria. Aceste cercuri erau cu totul amețite de succesele, reale de altfel, obținute de Bulgaria în cursul războiului precedent și vedeau înfăptuit visul extinderii în Tracia și Macedonia, ca și, mai târziu, în Dobrogea. A avut loc o intensă campanie propagandistică a cercurilor șovine bulgare, cerând guvernului să treacă la acțiune. Astfel, de exemplu, la 9/22 iunie, la Sofia, sub președinția liderului liberal V.RadosIavov, a avut loc un miting la care i s-a cerut regelui Ferdinand să dea ordin armatei bulgare să izgonească cu armele pe sârbi și greci din Macedonia. In aceeași zi, a avut loc un Consiliu de Coroană. în cadrul acestuia s-au manifestat două curente: unul pentru război imediat, altul pentru acceptarea unui arbitraj al Rusiei în diferendul sârbo-bulgar pentru Macedonia, care să fie pronunțat de țarul Nicolae al II-lea în maximum 7 zile. La 25 iunie sosea la Sofia răspunsul guvernului rus, sub forma unei note semnate de S.Sazonov. Aceasta era o expresie a unei rupturi dintre Sofia și Petersburg, partea bulgară fiind, totodată, informată că Rusia nu va interveni, conform tratatului din 1902, în cazul unei eventuale acțiuni a armatei române. S.Sazonov comunica guvernului bulgar: „Voi lucrați sub influența Austro-Ungariei. Sunteți liberi. Rusia și slavismul se recuză. Noi ne-am făcut datoria... După declarațiunea ce mi-ați făcut, la rândul meu, vă declar și eu: nu așteptați nimic de la noi și uitați că au existat angajamentele de la 1902 ce ne-au legat până astăzi"[429]. în aceeași zi, gen.Savov a trimis instrucțiunile pentru trecerea practică a armatei bulgare în faza imediat premergătoare războiului, iar ordinul de atac a fost dat, din inițiativa regelui Ferdinand, de către gen.Savov, pe ziua de 15/28 iunie[430].

Inițial, șeful guvernului, S.Danev, a adoptat o linie conciliatoare, de rezolvare diplomatică, ulterior el a capitulat în fața regelui Ferdinand și a cercurilor militare care susțineau lozinca:

„Totul sau nimic" (este semnificativ faptul că gen.Covacev, care era nu numai comandantul armatei a IV-a, dar și ministru de război, nu a fost nici măcar consultat privind ordinul de a ataca în zona Bregalnița). în aceste condiții, în noaptea de 16-17/28- 29 iunie 1913, comandamentul bulgar, din ordinul personal al țarului Ferdinand, a început operațiuni ofensive împotriva armatelor Serbiei și Greciei în Macedonia. (A rămas până astăzi disputată și nelămurită măsura în care cu această decizie a țarului au fost de acord, în întregime, membrii guvernului și ai conducerii armatei. Cert este că ulterior acest act al țarului a fost considerat ca o „greșeală criminală", întrucât avea să ducă la o catastrofă națională. Pe de altă parte, aruncarea responsabilității asupra monarhului și a principalului său sfetnic militar, gen.Savov, a urmărit și scopuri politice și propagandistice în favoarea clasei politice bulgare.)

în aceste condiții, în cursul zilei de 17/30 iunie 1913, aveau să se generalizeze operațiunile militare în cadrul a ceea ce avea să fie cel de-al doilea război balcanic, cu o durată mult mai scurtă în comparație cu primul, diferite fiind, totodată, caracterul și rezultatele. Apare evident, de la bun început, că Bulgaria, datorită visurilor megalomane, expansionist-begemoniste, dar și sprijinului austro-german, era agresorul și că purta un război nedrept, de dobândire de teritorii străine asupra cărora nu avea nici o îndreptățire. Bulgaria dorea să-și valorifice superioritatea potențialului său militar în raport cu Grecia și Serbia și să pună lumea în fața faptului împlinit, în urma unei campanii fulgerătoare.

S-a bazat pe elementul surpriză, atacând fără declarație de război, ceea ce în spiritul epocii era de neacceptat.

Este mai complicat, într-o anumită măsură, a se caracteriza participarea la război a celorlalte state implicate. Este evident că atât Serbia, cât și Grecia erau victimele agresiunii bulgare și erau nevoite deci să ducă un război de apărare, în ceea ce privește acele porțiuni ale frontului care erau în zonele aparținând propriului lor teritoriu național, de la granița bulgaro- greacă, respectiv, bulgaro-sârbă. în ceea ce privește însă principala miză pentru Bulgaria în acest război, respectiv regiunea Macedoniei, trebuie arătat că și Serbia și Grecia duceau în acest

196 caz un război pentru menținerea sub dominația lor, eventual extinderea pe un teritoriu aparținând unui alt popor, care ar fi avut și el dreptul legitim la crearea unui stat propriu macedonean, distinct în concertul lumii balcanice[431]. Populația Macedoniei, ce alcătuia un adevărat mozaic etnic, nu a fost însă nici consultată, nici ascultată, iar în final a fost divizată între cele trei state vecine, ce s-au înfruntat în război. în cazul intrării, ulterioare, în război a Imperiului otoman era evident că cercurile constantinopolitane urmăreau o refacere, cât mai mult posibil, în spațiul vechilor sale posesiuni balcanice, ceea ce, evident, nu era un scop drept. în finalul războiului, s-a întâmplat însă ca tocmai regiunile, nu prea întinse (cca 30.000 kmp), din Tracia, populate masiv cu musulmani, precum și orașul Edime (Adrianopol), considerat sfânt de otomani, să rămână în granițele statului otoman și apoi ale celui turc, ceea ce în mod obiectiv a fost just. Muntenegru, cu populația sa sârbească, a fost antrenat în război în virtutea tratatului de asistență mutuală pe care-1 avea cu guvernul de la Belgrad, sprijinind întru totul acțiunea Serbiei. România avea să intre în război pentru urmărirea propriilor sale

planuri.

Scurt ca durată, războiul s-a desfășurat pe mai multe fronturi, unele apărând încă de la început, altele mai târziu, respectiv în Macedonia, pe vechea graniță sârbo-bulgară, în zone ale Traciei și, spre sfârșit, în nordul Bulgariei și în Dobrogea, o dată cu intrarea României în război. început în afara hotarelor Bulgariei, războiul s-a încheiat pe un front strâns în jurul capitalei, Sofia.

în Macedonia operațiunile au fost desfășurate de către bulgari, fără declarație de război, atât pe frontul cu sârbii, cât și pe cel cu grecii. La 30 iunie armata a Il-a, a gen.Ivanov, cuprinzând 2 divizii, precum și 3 brigăzi independente, având drept bază de plecare o linie de la Doiran, Cucuș, Seres, Cavala, Golful Orfanos, au atacat grosul forțelor grecești cu intenția ocupării întregii zone de la Marea Egee, inclusiv a Salonicului. Se pare că era în intenția comandamentului bulgar ca marșul final spre Salonic să-l întreprindă abia după un succes decisiv împotriva sârbilor, de unde s-ar fi transferat armata a IV-a pentru

197 a întări forța de lovitură a armatei a II-a. Bulgarii au obținut, la început, unele mici succese doar pe valea Vardarului, în timp ce restul trupelor nu au putut rupe frontul grecesc. La 2 iulie armata grecească a trecut la contraofensivă pe întregul front ce-i opunea bulgarilor. Principala încleștare a avut loc la sud de orașul Cucuș (Kilkis), în zilele de 2-4 iulie 1913, în timpul căreia armatei a II-a bulgare i-au fost opuse forțe superioare și mai bine echipate, însumând 4 divizii, care, după trei zile de luptă, i-au împins spre nord pe agresori. După date oficiale, pierderile au fost de circa 4.500 morți și răniți la greci și circa 3.000 morți și răniți la bulgari. în acele zile, de fapt, grecii au reușit să obțină un succes decisiv, după care ofensiva lor a continuat fără întrerupere, ajungând repede până la râul Strumița,

la orașul cu același nume, precum și la Petrici. Alte lupte s-au desfășurat între Serres și Siderokastro, unde s-au și regrupat cele 9 divizii grecești în zilele de 10-11 iulie. După câteva zile de răgaz și pentru completarea efectivelor, grecii au reluat ofensiva, rupând linia de apărare a trupelor bulgare și obținând în următoarele șase zile noi succese decisive. Aripa dreaptă grecească, dând peste cap la 18 iulie rezistența bulgară, a pătruns adânc pe teritoriul bulgar pe valea superioară a râului Mesta, prin Djumaia, ocupând orașul Nevrocop și ajungând până la Razlog, unde grecii au fost, în sfârșit, vremelnic, opriți de către ultimele rezerve trimise de statul-major bulgar, ce fuseseră retrase, cu greu, de pe alte fronturi, în special din zona Vidinului și a Traciei, slăbind astfel fronturile respective[432].

Cu mare greutate, în zona Gomaia-Djumaia, ofensiva greacă a fost oprită și chiar s-au desfășurat acțiuni locale de contraofensivă, până la 31 iulie la prânz, când, datorită armistițiului, operațiunile au încetat. înaintarea puternicelor forțe grecești dinspre sud au creat în rândurile armatei bulgare o anumită stare de demoralizare și chiar de destrămare, ceea ce a înrăutățit pe ansamblu situația Bulgariei.

Pe frontul sârbo-bulgar operațiunile s-au generalizat în cursul zilei de 17/30 iunie, după atacul bulgar început imediat după miezul nopții. Armata a IV-a bulgară, condusă de gen.Covacev, a atacat armatele I și a IlI-a sârbe, aflate sub

 comanda principelui moștenitor Alexandru. Scopul imediat al acestui atac era dublu: o ofensivă până la Skoplje și ocuparea întregii Macedonii. încă de la început, însă, planurile bulgare au eșuat, întrucât, în cea mai mare parte a frontului, atacul a fost respins, iar micile pătrunderi bulgare au fost lipsite de importanță pentru desfășurarea ulterioară a evenimentelor. Practic, lupta decisivă, denumită în

mod destul de impropriu „bătălia Bregalniței**, a avut loc în perioada 17/30 iunie - 26/9 iulie 1913. Ampla înfruntare s-a soldat cu retragerea trupelor bulgare până la Țarskoe Selo, după ce au cedat însemnate poziții și teritorii, atât în Macedonia, cât și în Bulgaria propriu-zisă. De-a lungul întregului front ce se întindea de la granița Macedoniei până la Dunăre s-au desfășurat acțiuni militare restrânse, locale, având mai ales un rol de diversiune pentru a atrage trupe din sud pe teritoriul Vechii Serbii. Astfel, s-au desfășurat lupte pe Valea Timocului, unde bulgarii au ocupat temporar orașul Cnjazevac, și spre sud înspre Pirot și Vlasina. Aceste teritorii ocupate în Serbia au început să fie evacuate după 9 iulie din ordinul comandamentului bulgar, trupele fiind trimise pe celelalte fronturi, pe măsura înrăutățirii situației în sud. Era evident că atacul armatelor I, III, V bulgare erau mai mult acțiuni de diversiune pentru a ușura situația armatei a IV-a, greu încercată în luptele de la Bregalnița și care nu-și putuse atinge obiectivul strategic fundamental. De fapt, operațiunile militare pe frontul sârbo-bul- gar au precedat, la o scară mai redusă, bătălii ale primei conflagrații mondiale, în cadrul a ceea ce s-a numit „războiul tranșeelor". Numai în lupta de la Bregalnița pierderile au fost însemnate de ambele părți: la sârbi circa 16.000 morți și răniți, iar la bulgari aproximativ 25.000, la care s-au adăugat ravagiile făcute de holeră în ambele tabere. Spre sfârșitul lunii iulie, dinspre nord, în zona centrală a frontului, unele detașamente sârbe au reușit să forțeze liniile bulgare și încheierea armistițiului le găsea în plină acțiune spre capitala bulgară[433]. Sub comanda generalului Vucotici, alături de trupele sârbe, au fost implicați în întreaga desfășurare a războiului și oștenii muntenegreni.

Folosind neașteptatul prilej al luptei între aliați, fără declarație de război, la 15 iulie 1913, sub

conducerea lui Enver

Pașa, trupele turce de pe linia Ceataldja s-au pus în mișcare trecând peste noua graniță stabilită la Londra și, practic fără rezistență, au ocupat la 22 iulie Adrianopolul și o parte a Traciei, unde, fără complicații deosebite, au și rămas până la sfârșitul ostilităților. (în condițiile de atunci, neavând practic adversar, armata turcă ar fi putut să ocupe un teritoriu mult mai mare pe seama Bulgariei, însă cercurile politice constantinopolitane au înțeles că Europa nu va accepta schimbarea fundamentală a celor decise la Londra, ceea ce a făcut ca ofensiva turcă să nu capete amploare. Calculul otomanilor s-a dovedit just, în sensul că a fost acceptată recuperarea Adrianopolului și a zonei înconjurătoare.)

în timpul desfășurării operațiunilor militare în părțile vestice și sudice, s-au petrecut o serie de evenimente și în capitala bulgară, dar, mai ales, a survenit intervenția armatei române, care a avut un rol decisiv în soluția finală și încheierea operațiunilor militare. Trupele române au desfășurat pe un front larg o campanie dincolo de Dunăre, ocupând nu numai teritoriul sud-dobrogean, dar și apropiindu-se, fără probleme deosebite, de capitala bulgară, în care nu au intrat doar datorită ordinului expres al regelui Carol de încetare a înaintării, după ce Ferdinand al Bulgariei ordonase încetarea acțiunii armatelor bulgare pe toate fronturile.

Acțiunea armatei române se datora unor comandamente politice. Eficiența de care a dat dovadă atunci organismul militar românesc era rezultat al unei permanente preocupări manifestate de statul român în cursul întregii perioade anterioare, pe fundalul unei dezvoltări permanente și a unei prosperități a Regatului. Poziția geostrategică, precum și interesele naționale ale României au impus la începutul secolului al XX-lea o

atenție deosebită din partea factorilor politici responsabili și pentru destinele organismului militar al țării. Grija față de armata națională, atât în ceea ce privește calitatea și cantitatea înzestrării cu cele necesare, cât și în ceea ce privește nivelul de instruire și pregătire al personalului militar, fie recruții ce-și satisfăceau serviciul în termen, fie militarii de profesie, s-a materializat într-o serie de măsuri din cele mai diverse luate pe diferite planuri[434].

Problemele armatei române, mai ales cele ale restructurării și pregătirii acesteia în vederea înfăptuirii idealului național în care s-a încadrat în forme specifice și întreaga acțiune românească din anii 1912-1913, s-au aflat, într-o formă sau alta, practic continuu, și în atenția forului legislativ suprem al țării[435]. Statul român, de exemplu, înainte și după declanșarea crizei balcanice, în toamna anului 1912 a făcut însemnate eforturi financiare pentru achiziționarea celor necesare, atât în țară, cât și peste hotare[436]. în mai multe rânduri, la propunerea guvernului, Parlamentul a adoptat fonduri suplimentare și chiar împrumuturi pentru nevoile oștirii[437].

Situația armatei și nevoile ei, fiind de interes național, nu au rămas în afara confruntărilor politicianiste dintre principalele forțe guvernamentale, conservatori și liberali, ce se înfruntau atunci în Parlament și în afara acestuia. Fără a intra în amănunte ce nu-și au locul aici, trebuie remarcat că într-o anumită măsură a existat în rândurile unei părți a conservatorilor, de orientare tradițională, poate din rațiuni de economisire a resurselor financiare ale țării, o anumită atitudine de relativă limitare a surselor bugetare destinate armatei, capitol la care liberalii se dovedeau a fi mai „generoși". O explicație a acestei atitudini a

conservatorilor amintiți ar putea-o constitui și convingerea lor în protecția pe care o oferea „umbrela" aderării la Puterile Centrale și, de asemenea, poate, convingerea că o conflagrație în care urma a fi implicată și România nu era nici iminentă, nici apropiată[438].

La începutul secolului al XX-lea, organismele militare competente, mai ales Marele Stat Major, lucrând direct în legătură cu regele Carol I și cu principele moștenitor Ferdinand, devenit treptat virtualul comandant suprem al armatei (cum s-a și întâmplat, de altfel, în 1913, în calitate de „comandant de căpetenie"), au elaborat proiecte și planuri de operații, precum și o serie de memorii și instrucțiuni privind eventuale implicări în război ale statului român. în cele mai diverse cazuri, au fost luate în considerație și realitățile granței sudice și o acțiune a armatei române în legătură cu aceasta. A apărut, astfel, ceea ce constituia „Ipoteza C“ în legătură cu acțiunea armatei române în cazul unui război spre sud, cu Bulgaria. în același timp, „Ipoteza

A“ lua în considerație eventualitatea unui război cu Rusia, iar „Ipoteza B“, care de asemenea ne interesează, lua în considerație un război simultan atât înspre nord și nord-vest, deci cu Austro-Ungaria, cât și înspre sud, respectiv cu Bulgaria, întocmirea unor asemenea proiecte și planuri nu era doar rezultatul unor simple preocupări teoretice, specifice birourilor competente din orice armată, ci răspundea unor necesități de prevedere, legate de posibile evoluții ulterioare ale evenimentelor, decurgând și din informațiile secrete dobândite despre unele înțelegeri ce priveau direct securitatea și viitorul statului român, cum au fost, de exemplu, discuțiile și acordurile ruso- bulgare din anii 1902 și 1909[439].

în 1908, secția a IlI-a a Marelui Stat Major al

Armatei Române, întocmea: „Memoriu asupra concentrării armatei române în cazul unui război cu Bulgaria**[440]. Acest memoriu este interesant cel puțin din două puncte de vedere: pentru analiza politico-militară și pentru propunerile privind viitoarea, eventuală, acțiune a armatei române, ce au rămas în parte valabile până în 1913. Autorii apreciau că întocmirea unui plan militar legat de Bulgaria era necesară în condițiile fazei de independență proclamată la Sofia, care continua mai vechea acțiune politică urmărind, practic, expansiune și chiar hegemonie în Peninsula Balcanică. Se considera că, „pentru moment, România nu are nici un interes care să o împingă la un război cu Bulgaria. Din contră, aspirațiunile poporului bulgar către o «Mare Bulgarie», în limitele ce-i acordase Tratatul de la San Stefano, sunt o primejdie permanentă pentru noi; căci o extensiune teritorială a Bulgariei însemnează micșorarea României. Pe de altă parte, o mare schimbare în actuala stare de lucruri din Peninsula Balcanică stă în legătură cu interesele politico-eco- nomice ale multor state. Este foarte probabil, dar, că nici România, nici Bulgaria nu se vor găsi singure...“[441]. Era consemnat în mod judicios că „în tot cazul și pentru orice eventualitate este prudent ca România să nu se bizuie decât pe propriile sale forțe pentru a susține un război cu Bulgaria**[442]. Este interesantă această apreciere, între altele, și pentru că, cu un număr de ani înainte de conflictul balcanic, era luată în considerație o acțiune independentă și distinctă, deci în raport cu

Puterile Centrale, respectiv Austro-Ungaria. Pe de altă parte, în același plan se sublinia: „Singura noastră operațiune în Peninsula Balcanică fiind, pentru moment, menținerea actualei stări de lucruri, România se găsește pusă «ipso facto» pe un teren politic defensiv și din această cauză ea nu va avea,

poate, inițiativa primelor operațiuni militare. De aci nu rezultă însă că trebuie să adopte defensiva și în operațiunile militare, din contră, și independent de orice altă considerațiune, România trebuie să se pregătească pentru un război ofensiv peste Dunăre"[443]. Se lua în considerație în acest caz o acțiune a Bulgariei pentru atingerea unor scopuri politice în alte direcții, dar care ar fi influențat și România, care militar ar fi fost obligată la ofensivă, situație, de asemenea, confirmată de cursul evenimentelor din 1913.

Planurile erau redactate în funcție de raportul între forțele armate ale celor două state, atunci superioritatea aparținând, relativ, armatei bulgare și considerându-se că era necesară o rapidă dezvoltare progresivă a efectivelor românești. în 1908 se considera că, în eventualitatea unui război, zona Timoc-Silistra, de 443 km de-a lungul Dunării, urma a fi cu un rol secundar, iar operațiunile armatei române trebuiau a fi desfășurate cu precădere prin Dobrogea (se aprecia că foarte probabil și forurile militare bulgare competente aveau aceleași planuri de acțiune principală în Dobrogea, invocându-se și experiența incidentului româno-bulgar din vara anului 1904, când în zona Silistra- Bazargic fuseseră concentrate efectivele bulgare)[444]. Aprecierea pare a fi justificată și din punct de vedere politic, având în vedere aspirațiile extremist-naționaliste ale unor cercuri sofiote în revendicarea ținuturilor românești dintre Dunăre și Mare[445].

Același memoriu considera că ipoteza unui teatru de operațiuni, cu bază de plecare în Dobrogea, putea da rezultate pozitive pentru România numai în cazul unei intervenții limitate sau al unui atac bulgar. Se aprecia că „pentru a constrânge pe bulgari ca să primească o bătălie decisivă imediat... n-avem decât un singur mijloc: să le amenințăm capitala trecând Dunărea prin Oltenia... Cucerirea regiunii de vest a Bulgariei până la Ischer și ocuparea Sofiei sunt în adevăr rezultate așa de importante, încât ar putea să pună capăt

războiului"[446].

Campania din 1913 a confirmat parțial aceste aprecieri. Prin grija generalului G.Crăiniceanu, ministru de război, planul era reactualizat într-o anumită măsură, în 1910, pomindu-se, între altele, de Ia unele modificări de natură militară și politică. Astfel, se aprecia că în acel moment România dispunea din punct de vedere numeric de o superioritate a forțelor în raport cu Bulgaria, dar că armata bulgară avea o serie de calități și avantaje de care trebuia să se țină cont. La București se stabileau propuneri și măsuri pentru o mai bună pregătire a armatei române, de exemplu, din punct de vedere al scurtării timpului și al modalității de mobilizare, al concentrării planurilor pe ipoteza unei acțiuni principale, pornind din Oltenia etc.[447]

Interesante sunt aprecierile politice ce serveau drept preambul problemelor pur militare. Se considera că tendințele politice ale Bulgariei fac foarte probabilă o confruntare directă a acesteia și cu România. în acest caz, se preconiza necesitatea promovării de către România a unui război cu caracter ofensiv, aceasta fiind singura soluție ce ar corespunde asigurării intereselor statului român. Se făcea, din acest punct de vedere, o interesantă paralelă cu unele evenimente europene: „Se cunoaște și e demonstrat că Bulgaria urmărește, prin întreaga sa activitate din timp de pace, realizarea unui program bine definit: uniunea tuturor bulgarilor din vechiul Imperiu Otoman. Este în această tendință a Bulgariei o asemănare cu ceea ce a urmărit și realizat Regatul Prusiei în secolul trecut. Trebuie de comparat Principatul bulgar de acum 130 de ani totuși cu regatul bulgar de astăzi pentru a face să răsară mai lămurit tendințele sale. Cu noi, Bulgaria vrea să aibă o chestiune a Dobrogei în genul aceleia a Alsaciei-Lorena, adică să o revendice ca aparținând

din trecutul îndepărtat, după cum au fost revendicate, pe bază de istorie, provinciile franceze de către Prusia; deci, independent de motive, România nu trebuie să fie surprinsă, cum a fost Franța, politicește în 1866 și militărește în ISîO**[448].

Aceste planuri militare au rămas neschimbate în perioada următoare, inclusiv la începutul primului război balcanic. Desfășurarea primului război balcanic cu consecințe surprinzătoare și pentru cercurile militare românești, precum și

 desfășurarea tratativelor diplomatice cu Bulgaria, intrate nu o dată în impas, au făcut ca cercurile militare să reia în discuție și să perfecționeze planurile unei eventuale acțiuni militare în Bulgaria, cerută, de altfel, de o parte a factorilor politici și a opiniei publice. La aceasta a contribuit și numirea în fruntea Marelui Stat Major a generalului Alexandru Averescu, ce lucra în strânsă colaborare și sub nemijlocita îndrumare a regelui Carol I.

După o serie de discuții, a fost întocmit în formă finală și predat regelui la 17 iunie 1913 de către generalul Alexandru Averescu „Memoriu privitor la îndrumarea operațiunilor armatei române în cazul că ar interveni în conflictul sârbo-bulgar”[449]. Acesta a fost, cu mici modificări, planul pe care s-a bazat și s-a înfăptuit întreaga acțiune a armatei române în vara anului 1913.

După cum s-a arătat în altă parte[450], în săptămânile anterioare, guvernul de la București urmărise cu mare atenție și cu legitimă îngrijorare desfășurarea și, mai ales, perspectivele situației balcanice. Nu a fost exclusă nici posibilitatea unei intervenții militare. De altfel, la începutul anului puțin lipsise ca guvernul să decidă mobilizarea generală a armatei române și ocuparea teritoriului revendicat, a Cadrilaterului[451]. Devenise tot mai probabilă o implicare militară pe măsură ce

parveneau ştiri privind pregătirile războinice ale celor ce formal mai erau încă aliaţi. încă la 23 mai 1913, într-o notă circulară trimisă reprezentanţilor diplomatici români spre a fi adusă la cunoştinţa guvernelor pe lângă care erau acreditaţi, exprimând poziţia de până atunci a României de „factor decisiv pentru localizarea războiului, contribuind astfel la evitarea pentru Europa a consecinţelor unei conflagraţii generale", Titu Maiorescu indica, totodată, atitudinea viitoare a guvernului pe care îl conducea: „România îşi exprimă speranţa că pacea va fi asigurată, însă dacă se va înşela în aceasta, România nu va mai stărui în atitudinea rezervată ce a avut-o până atunci"[452].

Situaţia era complicată şi datorită faptului că, practic, Conferinţa de la Londra lăsase cale liberă unui nou conflict, prin nerezolvarea problemei esenţiale a stabilirii viitoarelor graniţe

205 dintre statele balcanice, dând astfel posibilitate cercurilor expansioniste de la Sofia de a încerca, prin forţă, să tranşeze în favoarea lor această problemă. Iminenţa tot mai vizibilă a redeschiderii conflictului balcanic a făcut ca autorităţile competente româneşti să decidă luarea în consideraţie, pe lângă acţiunea diplomatică, şi a unor măsuri specifice pe plan militar. Astfel, la 31 mai 1913, regele Carol I, aflat la Constanţa, semnase ordinul de mobilizare a corpurilor I-III. Decretul fiind contramandat în aceeaşi zi, după ce factorii români luaseră cunoştinţă de intervenţia directă a ţarului Nicolae al II-lea, atât la Sofia cât şi la Belgrad, monarhul rus oferindu-şi serviciile sale ca arbitru într-o ultimă tentativă de a împiedica războiul. în zilele următoare iniţiativa ţarului nu s-a materializat, datorită poziţiei cercurilor responsabile din capitala Bulgariei care au trecut la acţiune cu sprijinul Austro-Ungariei. De altfel, la 12 iunie, S.Sazonov făcea cunoscut la Sofia că Rusia urma a nu mai

sprijini în nici un fel Bulgaria (era respinsă implicit și ideea arbitrajului) și, mai ales, că nu va interveni în cazul unei acțiuni a armatei române înspre sud[453].

La 13 iunie 1913, în audiență la Titu Maiorescu, reprezentantul rus, Sebeko, în nume personal după propria-i declarație (în fapt, după instrucțiuni primite de la Petersburg), îndemna ca românii să anunțe clar guvernului bulgar că, în caz de război, armata română va trece Dunărea și va ocupa definitiv Cadrilaterul. Se spera că în acest mod printr-o presiune venind dinspre București va fi oprită o acțiune bulgară împotriva foștilor aliați[454]. Raportând aceasta regelui, Titu Maiorescu arăta că, cu câteva zile mai înainte, împuternicise pe Dimitrie Ghica să declare clar la Sofia că în cazul în care „războiul izbucnește în Serbia și Bulgaria, România va mobiliza și va intra în acțiune"[455]. Totodată, Titu Maiorescu comunica prințului Fiirstenberg că, „dacă ar izbucni războiul între aliații balcanici, România ar mobiliza imediat - conform aprobării date deja de Rege - și ar ocupa, mai întâi, pe toată linia Turtucaia-Balcic, pe care avem intenția să o și păstrăm definitiv... în afară de aceasta, la caz de mobilizare, vom avea cuvântul nostru de zis în chestia regulării între foștii aliați"[456].

206

Cercurile responsabile sofiote nu țineau seama în acel moment de presiunile Marilor Puteri ce se străduiau a împiedica, în ultimul moment, izbucnirea conflictului (excepție făcea Austro-Ungaria) și nici nu luau într-un calcul serios poziția României, care, în contextul respectiv, putea fi deja considerată ca fiind, în fapt, arbitrul situației, cel puțin pe termen scurt[457]. Ulterior, cu ocazia analizelor la Sofia a cauzelor „dezastrului" bulgar din vara anului 1913, cei responsabili au fost învinuiți și în legătură cu neluarea în calcul de la început a consecințelor intervenției armatei române[458].

Primul ministru S.Danev s-a străduit până în ultimul moment să obțină neutralitatea României, iar mai apoi, după izbucnirea războiului, să împiedice înaintarea armatei române printr-o declarație de acceptare integrală a cererilor românești comunicate lui de Dimitrie Ghica (linia Turtucaia-Balcic), respinse vehement până atunci. S.Danev era întrutotul de acord cu generalul Savov, comandantul forțelor armate bulgare, care se exprima clar: „Cred că suntem datori să ne silim, acoperindu-ne totuși responsabilitatea în ochii Puterilor, să provocăm un conflict cu aliații noștri, ca să-i punem, printr-o victorie decisivă, o dată pentru totdeauna, în neputință de a ne împiedica îndeplinirea programului nostru național. Niciodată momentul nu o să fie așa de priincios ca acum“. Urma ca eventuala concesie făcută României să fie recuperată mai târziu după stabilirea hegemoniei bulgare în Peninsula Balcanică. Obiectivul fundamental al politicii faptului împlinit prin expansiune în Macedonia justifica în ochii autorilor premeditarea Bulgariei care, la 17 iunie, ataca cu toate forțele sale armata sârbă și apoi cea greacă.

în ziua reizbucnirii războiului în Peninsula Balcanică era aprobat de către forurile competente planul de operațiuni al armatei române, care a început apoi a fi transpus în practică. Conform planului întocmit de generalul Al.Averescu, operațiunile militare urmau a fi desfășurate pe două direcții: „una principală, spre centrul de greutate strategică al forțelor Bulgariei, așa cum sunt dispuse astăzi, alta secundară, îndreptată spre linia Rusciuc-Vama. Prima direcțiune este indicată numai

207 din considerațiuni curat militare, a doua din considerațiuni mai cu seamă politice'*[459]. Conform informațiilor existente, se aprecia că, în acel moment, dispozitivul armatei bulgare era alcătuit din 9 divizii (216.000 oameni) antrenate pe un front de

150 km împotriva sârbilor, în special în Macedonia, din 3 divizii (72.000 de oameni), antrenate împotriva grecilor, și din 2 divizii și 15 batalioane miliții (60.000 de oameni) de-a lungul graniței apusene până la Timoc, deci pe o desfășurare strategică pe un front de peste 300 km în linie dreaptă. O asemenea situație favoriza, în aprecierea autorului planului, „o străpungere viguroasă a centrului... care poate duce cu multă siguranță, în timp scurt la rezultate hotărâtoare". Astfel, se fixa ca obiectiv fundamental ocuparea liniei Kustendil-Sofia. Obiectivul militar fixat era, așadar, pătrunderea în adâncime și ruperea armatei bulgare, ceea ce ar fi asigurat încetarea ostilităților printr-o singură victorie strategică... cu urmări de ordin moral și politic[460]. în mai multe rânduri se sublinia că, din punct de vedere militar, succesul poate fi asigurat prin „iuțeala înaintării armatei române...", luându-se în considerație ca posibile trei modalități de reacție din partea armatei bulgare, constând într-o rezistență mai mare sau mai mică opusă înaintării românești, mai ales în zona muntoasă a trecătorilor balcanice ce apărau în principal Sofia.

în funcție de posibilitățile unei rapide concentrări și pentru apropierea cât mai mare de presupusul teatru hotărâtor de înfruntare, s-a decis concentrarea armatei române în zona Bechet-Turnu-Măgurele și, apoi, deplasarea trupelor spre sud, pe două căi de comunicații ducând ambele spre Sofia: a) Rahova-Vrața-Orhanie; b) Ghighiu-Lecoviț-Orhanie. Aceste căi de acces prezentau atât o serie de avantaje cât și dezavantaje legate mai ales de starea drumurilor, lipsa mijloacelor feroviare, forma reliefului etc. în acest context, se aprecia că trecerea Dunării urma a începe din zona Bechet-Corabia-Turnu- Măgurele. O dată cu ziua a 10-a de mobilizare, în cursul următoarei săptămâni urma să treacă în sud totalitatea forțelor române preconizate a participa la operațiuni. Acestea erau grupate în 4

corpuri de armată, 2 divizii de cavalerie și 2 divizii rezervă, precum și o brigadă independentă. Se mai preconiza și întreprinderea de operațiuni secundare în Dobrogea, cu participarea unui corp de armată, a unei divizii și a unei brigăzi de rezervă. Acestea urmau să intre efectiv în acțiune în ziua a 14-a de mobilizare, urmând să înainteze până la linia Turtucaia-Balcic, eventual, temporar, chiar până la linia Russe-Vama[461].

Trei zile după izbucnirea efectivă a operațiunilor militare în Macedonia, unde, de altfel, trupele bulgare nu au reușit să-și atingă obiectivele strategice pe care și le-au propus, trecând la un război de apărare, în România a început nemijlocit transpunerea măsurilor de antrenare în conflictul militar. în cursul dimineții de 20 iunie s-au întrunit factorii militari, respectiv, regele Carol I, principele moștenitor Ferdinand, ministrul de război gen. C.N.Herjeu și gen.Al.Averescu, șef al Marelui Stat Major, pentru a discuta problema mobilizării. în același timp, Consiliul de Miniștri se pronunța, mai întâi individual, în cursul dimineții, iar după-amiază în ședință comună, tot pentru mobilizare[462]. Chiar înainte de publicarea decretului de mobilizare, Titu Maiorescu trimitea o scrisoare-circulară, prin care diplomații români de peste hotare erau împuterniciți a comunica guvernelor respective acțiunea României. în aceeași zi, la ora 5 p.m., regele Carol I semna decretul nr. 4809, prin care era chemată sub arme, în virtutea planului de mobilizare, atât armata activă, cât și rezervele, urmând a alcătui împreună armata de operațiuni[463]. Țării îi era adus la cunoștință, totodată, și ordinul ministrului de război, gen. C.N.Herjeu: „Pe baza înaltului Decret nr. 4809, armata se mobilizează cu începere din 23 iunie 1913. Se vor chema sub arme toți oamenii contingentelor de completare și de rezervă de la 1911-1901 inclusiv, iar din contingentele 1900-1895 inclusiv numai acei care au ordine individuale de chemare sau o anume întrebuințare în mobilizare. Pentru

marină se vor chema contingentele de completare și de rezervă de la 1909-1897“ [464].

încă din 20 iunie, cu tot mai mare intensitate în zilele următoare, majoritatea ziarelor au publicat numeroase materiale privind războiul, cu adeziuni entuziaste, declarații patriotice etc. Au avut loc și o serie de manifestații publice, iar în întreaga țară s-au tras clopotele. Chiar de a doua zi, practic

209 nemairespectându-se ordinea anterioară stabilită pentru diferitele unități militare, a început o scurgere masivă spre locurile de mobilizare a tuturor celor chemați sub arme, decretul de mobilizare având un răsunet și un impact deosebit mai ales asupra masei largi a oamenilor de rând[465]. Totodată, armatei i-au fost oferite însemnate cantități de bunuri. La centrele de mobilizare s-au prezentat și primii voluntari, numărul lor crescând în perioada următoare, incluzând, printre alții, parlamentari, oameni de știință și cultură etc., între care o figură aparte avea să facă, în calitatea sa de soldat neinstruit, profesorul universitar și tribunul național Nicolae Iorga. Un ziarist al vremii, C.Bacalbașa, nota: „Decretul mobilizării stârnește o furtună de entuziasm. Rezerviștii aleargă din centrele cele mai depărtate, trenurile sunt peste pline, oameni urcați pe acoperișurile vagoanelor cântă și sunt plini de înviorare"[466]. Numeroșilor voluntari din Regat li s-au alăturat în număr însemnat alții, originari din Transilvania și din Macedonia. Organismele militare au fost nevoite să respingă o serie de oferte ale unor voluntari, aceștia fiind nevoiți să renunțe la dorința lor de a participa la război[467].

Dacă mobilizarea s-a făcut la timp și în conformitate cu cele stabilite anterior pentru asemenea situații, în ceea ce privește efectivele de trupe active, precum și de rezervă, s-au constatat, de la început, o serie de deficiențe în domenii extrem de importante ale serviciilor, mai ales în ceea ce

privește asigurarea hranei și a asistenței sanitare, situație ce s-a manifestat și ulterior, în timpul campaniei și apoi până la demobilizare[468].

După decretarea mobilizării și începerea înfăptuirii acesteia, cu trenul sau pe jos, trupele au fost direcționale spre sud, la punctele stabilite pentru concentrare și trecerea frontierei[469], în ziua a 9-a de mobilizare erau întrunite condițiile pentru începerea deplasării trupelor înaintate de pe malul stâng pe malul drept al Dunării, deci începerea acțiunii în Bulgaria. In total, atunci, grupul principal al armatei, numit adeseori și „grupul de Olt", cuprindea 4 corpuri de armată, precum și 2 divizii de cavalerie. Comandamentele principale de pe linia Bechet-Corabia-Islaz trebuia să însumeze, conform planurilor,

210 un efectiv operativ de 240.000 de oameni. Conform datelor statistice, au fost mobilizate pentru armata de operațiuni trupe însumând 417.340 de oameni, dintre care 7.940 ofițeri. Acestor trupe destinate nemijlocit acțiunii de război li s-au adăugat părți sedentare și trupe teritoriale. Totalul general al armatei române mobilizate s-a ridicat la 509.093 oameni.

Din armata de operațiuni, unui efectiv de 71.000 trupă și 1.310 ofițeri cu 128 tunuri, precum și alte dotări, aflat sub comanda gen.Culcer și alcătuind corpul 5 de armată, i-a revenit sarcina de a acționa în Dobrogea spre noua linie de graniță solicitată de guvernul român[470]. în Dobrogea trupele au început să se concentreze, inițial, la Cernavodă (divizia a 9-a), Medgidia (divizia a 10-a) și Murfatlar (divizia a 3-a de rezervă). Considerente de ordin politic impuneau, după aprecierea Marelui Cartier General, ca pătrunderea pe teritoriul bulgar a acestor trupe să se desfășoare fără cea mai mică întârziere după ce guvernul român făcuse la Sofia notificarea că „e nevoit să intervie în conflict"[471]. în

ziua de 27 iunie noi trupe au fost concentrate spre granița dobrogeană, de exemplu, la Ostrov, asigurându-se, totodată, cooperarea forțelor de uscat cu cele navale.

La 28 iunie trupele române au trecut granița. Avangarda Regimentului 23 Ialomița a pătruns în Silistra, unde practic nu s-a opus nici un foc de rezistență din partea trupelor de acolo și nici din partea locuitorilor, atunci în număr de 12.130[472]. în jurul orei 11 intrau în oraș generalul C.N.Herjeu, reprezentând guvernul român, generalii Culcer și Văleanu, însoțiți și de căpitanul Nicolae Filipescu, cunoscut om politic. Autoritățile municipale au recunoscut noua situație creată[473].

în cursul zilelor următoare operațiunile s-au extins în întregul Cadrilater, înaintarea făcându-se, în principal, din direcția Silistra, ce servea ca bază de plecare. în seara zilei de 30 iunie trupele înaintate ocupau principalele orașe ale acestui teritoriu: Turtucaia, Bazargic (Dobrici) și Balcic. Practic, în felul acesta, în acea seară, teritoriul revendicat conform declarației de război trecea în totalitate sub controlul românesc. Armata română, atingându-se linia stabilită de guvern ca

viitoare graniță, a staționat acolo, așteptând evoluția evenimentelor. Au fost însă și câteva cazuri de excepție. Astfel, grupuri de recunoaștere, formate mai ales din ofițeri, au înaintat spre Șumla și Vama și spre linia Rusciuc-Șumla-Vama în scopuri exclusiv de recunoaștere, de informare. Un episod deosebit s-a petrecut pe 2 iulie când un detașament al Regimentului 6 Călărași a ocupat, după o ciocnire neînsemnată din ziua precedentă, orașul Vama, prefectul de poliție și reprezentanți ai autorităților predând orașul. în zilele de 3-4 iulie trupele române, puțin numeroase, aflate în Vama, au părăsit portul bulgar, conform ordinelor primite, retrăgându-se fără incidente pe proiectata linie de graniță[474].

Trupele Corpului V au rămas în totalitate în teritoriul ocupat, până după semnarea păcii la 28 iulie (10 august) 1913. Apoi, începând cu 1/13 august trupele din Cadrilater au fost desconcentrate, fiind îndreptate spre garnizoanele de origine. în noul teritoriu au rămas efective din 5 regimente cu un număr variabil de batalioane de infanterie, roșiori și vânători ce urmau a asigura stăpânirea și ordinea, precum și paza graniței[475].

Se poate aprecia, așadar, că misiunea încredințată în răsărit, de întregire a teritoriului dobrogean, a fost îndeplinită fără probleme, între altele, și datorită oricărei efective rezistențe bulgare, deci și fără vărsare de sânge. Mai este de menționat că în această zonă nu s-au semnalat în cursul operațiunilor și nici imediat după aceea cazuri de îmbolnăviri de holeră, neexistând nici un fel de pierderi. Nu s-au semnalat, cel puțin într-o măsură mai deosebită, nefiind consemnate ca atare, nici acțiuni de rezistență activă sau pasivă, nemulțumire, proteste ale populației civile de aproape 300.000 oameni, ce urma a trece, din acele momente, în componența unui nou stat, România.

Ocuparea Cadrilaterului a fost însoțită și de difuzarea în străinătate a unei declarații a guvernului român, în care se exprimau clar scopurile acțiunii întreprinse spre sud: „Făcând să înainteze armata sa în teritoriul bulgar, România nu urmărește nici o politică de cuceriri, nici distrugerea armatei bulgare. Acțiunea militară a României este datorată în primul rând obligației de a-și asigura acum pentru teritoriul ei de peste

Dunăre o frontieră sigură. Conflictul actual dintre statele balcanice... a întărit guvernul român în convingerea că o frontieră strategică se impune... Pe de altă parte, interesele esențiale ale României în Peninsula Balcanică ne împiedică să rămânem simpli

spectatori... Element constant al ordinei și păcii în Răsăritul Europei, România are datoria să participe la reglementarea definitivă a chestiunii... acționând pentru a se ajunge la un aranjament definitiv între beligeranți...**[476].

Concentrarea armatei române în părțile Dunării de Jos și operațiunile de luare sub control a Cadrilaterului s-au desfășurat în paralel cu concentrarea și, apoi, campania grosului forțelor în interiorul Bulgariei, în principal pe direcția Sofia, în conformitate și cu planurile alcătuite anterior de organismele militare române. Conform acestora, scopul esențial trebuia realizat de o mare grupare de forțe, intitulată „Armata principală de operațiuni**. Aceasta a fost pusă în directa subordine a principelui moștenitor Ferdinand, ce purta titlul de „comandant de căpetenie**. El era secondat de șeful de Stat Major, gen.Al.Averescu, ce avea drept principal ajutor pe col. C.Cristescu. Grupul principal trebuia să cuprindă în total patru corpuri de armată, însumând diviziile 1-8 active, două divizii de rezervă, cele două divizii de cavalerie și o brigadă de rezervă. Aceste forțe urmau a fi concentrate în Oltenia în principal, pe linia Becbet-Corabia-Siliștioara-Islaz. în fruntea comandamentelor au fost numiți gen. D.Cotescu, la Corpul I Armată, gen. G.Crăiniceanu la Corpul II Armată, gen. Al.Iarca la Corpul III Armată și gen. R.Lambrino, la Corp IV Armată. Cele două divizii de cavalerie erau comandate de gen.G.Bogdan și gen.A.Mustață. Spre Dunăre, la bazele de operațiuni, trupele au fost transportate cu peste 500 de trenuri militare (mai ales din Moldova), pe vase și, de asemenea, prin marșuri pe jos pentru zonele mai apropiate. Toți observatorii militari au constatat repeziciunea deosebită cu care s-a executat mobilizarea și concentrarea armatei române ce se afla în totalitate pe pozițiile stabilite la 8 zile după decretarea mobilizării, ceea ce constituia atunci o

premieră europeană.

213

Chiar în ziua a doua de la mobilizarea ce intrase efectiv în vigoare în noaptea de 22-23 iunie/5-6 iulie, au fost luate măsuri de acoperire de-a lungul întregii granițe de sud, ce a fost împărțită în 11 sectoare și asigurată cu unități de grăniceri, roșiori, vânători, infanterie. Se aprecia ulterior că doar lipsa mijloacelor de transport și starea precară a rețelei feroviare a împiedicat armata să se afle pe pozițiile de plecare și mai devreme. Concentrarea armatei în zona Corabia-Tumu Măgurele, cu prelungiri până la Șiștov și Calafat, a fost făcută și în funcție de posibilitățile de trecere rapidă peste Dunăre și de avansare spre sud. Au fost alese pentru executarea trecerii, pe de o parte, zona Bechet, în fața Rahovei, iar pe de altă parte, Corabia, în fața gurii Iskerului. Ambele puncte ofereau luarea sub control a unor căi de acces spre Stara Pianina, spre Sofia, Plovdiv și alte centre de însemnătate strategică.

Marele Cartier General, unde avea să se deplaseze în mai multe rânduri și regele Carol I, s-a instalat la Corabia, unde s-a hotărât să fie construit un pod mobil, urmând ca în zona Bechet- Rahova trecerea trupelor să fie făcută cu vasele. în apropiere de locul unde fusese construit un pod și la 1877, lângă Silistioara, a fost construit de către un batalion de pontonieri, într-un timp record de circa opt ore. în ziua de 2/15 iulie, un pod cu o lungime de 1350 metri. în paralel, s-au luat măsuri în vederea adunării la Tumu Măgurele a materialelor necesare pentru construirea unui al doilea pod, mai solid, pe șlepuri, ce urma a deservi aprovizionarea armatei și a fi utilizat la evacuare, întrucât în seara zilei de 1 iulie majoritatea trupelor se găseau la Dunăre și datorită faptului că, potrivit informațiilor, grosul trupelor bulgare erau departe în interior, s-a decis pentru a doua zi, în zori, începerea trecerii peste Dunăre. Aceasta a început, cu ambarcațiuni, la orele 4 dimineața, din zona Bechet spre Rahova. După ora

15, o dată cu terminarea podului, a început trecerea pe acolo a grosului armatei române. In zona Rahova au fost transbordate unitățile Corpului I Armată, ale Diviziei I cavalerie și ale Diviziei I de rezervă. Pe podul de la Corabia au trecut unități ale corpurilor II și IV de armată. în ziua de 3 iulie, regele Carol I a inspectat primele trupe stabilite în dreapta Dunării, la Ghigheni, deplasându-se apoi, pe un monitor, la Bechet pentru a inspecta și acea porțiune de front.

214

Pe măsură ce continua, simultan în ambele puncte, trecerea trupelor române peste Dunăre, s-a decis și prima înaintare înspre interiorul Bulgariei, în scopul de a câștiga cât mai mult teritoriu și de a asigura cât mai bune condiții politice și militare. Această hotărâre a fost luată în seara zilei de 3 iulie. Pe baza unui ordin special, celor două divizii de cavalerie, I și a Il-a, le-au revenit misiuni deosebite pe flancuri (acoperire pe dreapta pe direcția Ferdinandovo și acoperire pe stânga pe direcția Plevna- Orhanie, precum și misiuni de informare). Atunci, la Divizia a 2-a de cavalerie acționa, în calitate de ofițer de stat major, căpitanul Ion Antonescu. Acesta s-a ilustrat în mod deosebit în cursul zilelor următoare. Ulterior, în foaia sa calificativă, semnată de gen.Al.Averescu, se arăta: „în timpul operațiunilor de mobilizare a lucrat cu stăruință și pricepere zi și noapte... La trecerea Dunării a fost însărcinat să vegheze la adunarea și ordinea diviziei dincolo de pod, în Bulgaria, și să recunoască terenul pe care avea să înainteze divizia. S-a achitat perfect de această misiune. Astfel, informațiile căpitanului Ion Antonescu au fost utile în schimbarea planului inițial al operațiunilor. Deosebit de importante au fost operațiunile de recunoaștere făcute în condiții grele... A dovedit curaj și sânge rece deosebit... Nu am văzut un om mai harnic, mai priceput și, mai ales, foarte scrupulos... mult simț național și excelent patriot*'[477].

Concomitent cu acțiunile cavaleriei, a început și înaintarea de-a lungul Ischerului, atât pe dreapta, cât și pe stânga, respectiv, a corpurilor II și IV de armată. în același timp, a fost terminată construirea celui de-al doilea pod de vase peste Dunăre, la Tumu Măgurele, pe o lungime de 800 m, care a funcționat până la retragerea completă a armatei române din Bulgaria, podul de la Corabia fiind dezafectat ceva mai înainte, înaintarea armatelor române urmărea ocuparea rapidă a defileurilor Munților Balcani, precum și împiedicarea unei eventuale joncțiuni a forțelor bulgare cantonate în zona Vidin-Timoc cu forțele aflate în interior, pe drumul spre Sofia. Primele ciocniri mai semnificative au avut loc în zona satului Liuta, la 5 iulie. Acolo a fost antrenat din partea română un escadron al Diviziei 1 cavalerie, o companie de bicicliști și o baterie. Inamicul a fost

 silit să se retragă. Un escadron al Diviziei a 2-a cavalerie a reușit să distrugă podul de cale ferată de peste Vid, lângă Plevna, tăind în felul acesta comunicațiile capitalei bulgare cu răsăritul țării. La 5 iulie a fost, de asemenea, ocupată și gara orașului Ferdinandovo și o însemnată porțiune a căii ferate spre interior. Cu acea ocazie, garnizoana orașului, compusă din două companii, s-a predat românilor, împreună cu însemnate cantități de muniții și provizii. în apropiere de oraș, o brigadă bulgară, condusă de generalul Siracov, s-a predat, de asemenea, cavaleriei române, inferioară numeric acolo. Aceasta s-a datorat, în principal, faptului că soldații bulgari nu mai doreau să lupte. O parte a ofițerilor i-au abandonat, fugind înspre Sofia și fiind ulterior prinși de roșiorii români[478]. Au fost, totodată, capturate o serie de convoaie cu arme și muniții ce se deplasau spre Sofia. Alte unități bulgare s-au predat la 6 iulie. în general, și atunci, și mai târziu, modul de a proceda al trupelor române față de prizonieri a fost contrar regulilor obișnuite de purtare a

unui război: prizonierii, după ce predau armele, erau hrăniți și expediați apoi spre casele lor, fiind păstrați sub pază română doar un număr de ofițeri.

într-un termen scurt s-a ajuns ca armata română să forțeze în mai multe locuri defileele Balcanilor. După ce în satul Praveț unități de infanterie bulgară au încercat să reziste în fața înaintării escadroanelor Diviziei a 2-a cavalerie, unitățile române au ocupat orașul Orhanie, situat la circa 25 km nord-est de Sofia. La 7 iulie, Corpul I Armată ce-și începuse de câteva zile înaintarea de la Rahova ajungea până la orașul Vrața, care trecea sub controlul armatei române.

Se încheia astfel cu succes o primă fază a campaniei române, conform celor stabilite prin directivele din 3 iulie. Sub control român se aflau defileele, unde nu se mai putea astfel organiza o apărare și se putea trece la o nouă fază în condițiile în care comandamentul bulgar nu era dispus să accepte o încetare globală a acțiunilor militare pe toate fronturile. în această primă fază un rol deosebit revenise cavaleriei. Grosul forțelor românești se întindea practic de la pasul Zlatița și de la Etropole până la Dunăre. Trupele românești erau dispuse pe mai

 multe coloane, aflate în deplasare spre sud. Fuseseră respinse și unele slabe atacuri venind dinspre apus, în zona Vidin- Belogradcic.

Etapa ulterioară de acțiune pentru armata română urma a fi forțarea munților și trecerea acestora pentru a se revărsa apoi, pe un front cât mai larg, pe podișul pe care se afla capitala. în principal, puteau fi utilizate trei căi de acces, unde erau construite și șosele: a) Ferdinandovo-Bercovița-Sofia; b) Orhanie- Sofia; c) Zlatița-Sofia (ultimele două se și uneau la un moment dat). în ziua de 8 iulie armata română a rămas, în general, nemișcată în zona primei linii, de care s-au apropiat din spate o

serie de unități, unele mult rămase în urmă. înaintarea armatei române pe întregul front, acolo unde condițiile de relief o permiteau, a fost reluată pe 9 iulie, când s-a trecut la noua fază a acțiunii, trecerea Balcanilor, urmând ca ocuparea capitalei bulgare să se constituie în cea de-a treia fază.

Forțarea Balcanilor avea o dublă semnificație, însemnând, pe de o parte, o acțiune decisivă în direcția Sofia, iar pe de altă parte, în mod obiectiv, contribuia la ameliorarea situației armatelor greacă și sârbă, cărora li se opunea cu toată înverșunarea grosul forțelor bulgare. Ofensiva ordonată pentru ziua de 10 iulie a început să se realizeze. Ea urma a fi încheiată cel mai târziu în seara de 14 iulie, adică la a douăzeci și doua zi de la mobilizare, când întreaga armată română urma să se afle în imediata apropiere a Sofiei. Astfel, Divizia a 2-a cavalerie a ajuns la Saranți în aceeași zi (circa 30 km de Sofia). Alte unități s-au deplasat pe poziții cât mai avantajoase, executând ample manevre necesare pentru o ofensivă decisivă înspre Sofia. între timp, pe direcția Plevna-Lovcea a continuat înaintarea altor trupe române spre Balcani și Plovdiv. Unele unități de cavalerie au pătruns chiar până la aproximativ 12 km sud de Sofia. Unele acțiuni ale armatei române de înaintare în dispozitivul inamic complet dezorganizat au fost făcute fără știrea eșaloanelor superioare și fără înștiințarea factorilor politici. în ziua de 11 iulie s-a generalizat intrarea în vigoare a ordinului regelui Carol I, din ziua precedentă, de oprire generală a înaintării armatei române, unele unități trebuind chiar să se întoarcă din pozițiile avansate,

 apropiate de Sofia, pe care le ocupaseră. De altfel, încă din 8 iulie, ca urmare a telegramelor primite de la Sofia, Carol I luase în considerație oprirea acțiunii militare și mai cu seamă neocuparea Sofiei[479]. Ordinul ferm de oprire a înaintării,

intrat în vigoare la 11 iulie, a fost însoțit de instrucțiuni de dispunere a trupelor în vederea unei eventuale staționări mai îndelungate pe teritoriul bulgar. Astfel, în liniile înaintate, la Zlatița, s-a trimis suplimentar o brigadă mixtă și alte trupe, pentru a se asigura, contra oricărei eventualități, ieșirea din munți. Alte unități au supravegheat mai bine căile de acces în vederea asigurării unei bune aprovizionări, de exemplu, pe linia Samovit-Mizdra- Ciumacovița. Practic, pe frontul românesc s-a instaurat armistițiul încă de pe 11 iulie, în timp ce în alte părți, cu intensitate diminuată, luptele au continuat până pe 17 iulie între trupe bulgare, sârbe și grecești. Izbucnirea holerei în rândurile armatei ce înainta în acele zile pe teritoriul bulgar, în urma molipsirii de la populație, a mai determinat unele modificări în dispozitivul trupelor române. Astfel, printr-o campanie scurtă, după un marș vijelios, prin decizia factorilor politici, după ce inamicul s-a recunoscut învins, practic capitulând, mișcarea de pătrundere masivă în munți era oprită pentru grosul armatei, exceptându-se puține trupe din flancul stâng, alcătuite din unități de cavalerie, o companie de bicicliști și câteva baterii de artilerie.

în timp ce se desfășurau la București tratativele din cadrul conferinței de pace, la 25 iulie, a început o primă fază de evacuare a armatei române, respectiv a trupelor înaintate, compuse din Divizia a 2-a cavalerie și Corpul IV de Armată, acțiune ce s-a încheiat cu apropierea acestor unități de Dunăre, până la 1 august. Pe parcursul retragerii, trupele erau vaccinate contra holerei. în ziua de 31 iulie podul de la Corabia a fost mutat la Șistov, hotărându-se, totodată, trei puncte de trecere, Bechet, Tumu Măgurele, Zimnicea. Unele trupe, îmbarcate de pe malul bulgar, aveau să fie transportate cu vase până la Galați și Brăila. O dată cu 7 august armata a început să treacă în țară prin punctele fixate. Trecerea pe la Bechet s-a încheiat la

11 august, pe la Tumu Măgurele la 13 august, pe la Zimnicea la 15 august. Armata română petrecuse astfel pe teritoriul bulgar circa șase

218 săptămâni (2 iulie - 15 august s.v.). Ulterior, s-a asigurat, cu trenul sau prin marș, deplasarea unităților spre locurile de garnizoană. La 18 august s-a ordonat desfacerea podurilor de peste Dunăre, operațiune încheiată la 20 august. în ziua de 22 august, adică în a 60-a zi de la mobilizare, comandantul de căpetenie, principele moștenitor Ferdinand, a dat un ordin de zi prin care-și lua rămas bun de la armata de operațiuni, deoarece cea mai mare parte a trupelor ajunsese deja în garnizoanele respective, o bună parte din cei mobilizați fiind lăsați la vatră[480].

în timpul desfășurării campaniei peste Dunăre, ce a fost, în fapt, mai mult o amplă manevră, pe lângă entuziasmul, disciplina, rezistența și alte calități ale ostașilor români, ofițeri și trupă, s-au evidențiat și o serie de carențe în ceea ce privește funcționarea diferitelor servicii și părți componente, ca și în ceea ce privește conducerea și coordonarea operațiunilor. Astfel, serviciile de aprovizionare nu s-au situat la înălțime și, în o serie de cazuri, au rămas mult în urma trupelor ce avansau chiar și cu 30 km pe zi. S-a ajuns în situația de a nu fi fost asigurată în mod regulat hrana corespunzătoare[481]. S-a reținut de martori oculari și s-a consemnat de către opinia publică europeană că, spre deosebire de ceea ce s-a întâmplat pe fronturile celelalte ale balcanicilor, astfel de neajunsuri nu au influențat disciplina. Trupele au dat dovadă de un comportament civilizat și umanitar față de populația civilă bulgară și bunurile acesteia, într-o vreme în care pe celelalte fronturi ale războiului balcanic s-au petrecut multe scene de jaf, violențe și chiar masacre a căror responsabilitate a revenit tuturor beligeranților. Mărturii din cele mai diverse înregistrează, de

exemplu, scene precum cumpărare și nu rechiziționare de bunuri alimentare (serviciile de subzistență, în multe cazuri, rămăseseră mult în urmă, ajutarea populației chiar la strângerea recoltei etc.). Și din acest punct de vedere, România s-a dovedit un factor moderat într-o acțiune ce urmărea, în primul rând, restabilirea rapidă a păcii. De altfel, acțiunea militară românească a scurtat substanțial efortul de război, pagubele și suferințele tuturor părților implicate.

Pătrunderea armatei române în profunzimea teritoriului bulgar nu s-a făcut fără pierderi. După cum s-a arătat, rezistența

219 opusă de partea bulgară înaintării trupelor române până în Munții Balcani și Podișul Sofiei a fost cu totul redusă, practic nesemnificativă. La aceasta au contribuit cel puțin trei factori. în fața armatei române se aflau puține efective, întrucât grosul armatei bulgare acționa împotriva Serbiei și Greciei.(Se pare că de la început factorii competenți bulgari luaseră deliberat această decizie, pentru ca să-și atingă scopurile în sud, iar acțiunea României să apară ca o invazie condamnabilă căreia nu i s-a opus rezistență. Nu este mai puțin adevărat că potențialul numeric al forțelor bulgare era totuși limitat, neputând fi dispersat pentru o acțiune eficientă pe toate fronturile; de altfel, armata română mobilizată depășea singură ca efective totalul general al forțelor bulgare). în al doilea rând, autoritățile competente, și din cauza celor menționate anterior, au dat dispoziții trupelor bulgare să se retragă nu numai din fața trupelor române, dar și din flancul drept al acestora, din zona Timocului, spre a nu fi încercuite și capturate printr-o acțiune comună a trupelor române și sârbe (pare-se a fi existat chiar intenția ca, în caz de nevoie, zona Vidinului să se predea în mâinile românilor și nu a sârbilor, existând teama că Serbia putea revendica

teritoriul respectiv, în timp ce România nu emisese niciodată revendicări oficiale în acea zonă). în al treilea rând, în armata bulgară, mult slăbită în lunile anterioare, domnea o profundă stare de oboseală, nemulțumire și neîncredere în factorii de conducere, explicabilă pentru trupe ce se aflau sub arme de aproape un an de zile și ce nu înțelegeau, pe bună dreptate, rostul unui război împotriva celor cu care fuseseră aliați până nu de mult împotriva unui dușman comun. Speranța de pace a acestor trupe a fost imediat realizată, după cum s-a mai arătat, prin trimiterea lor nu în prizonierat, ci pe la casele și familiile lor. Totuși, s-au înregistrat pierderi în rândurile armatei române încă din primele zile, datorită faptului că epidemia de holeră din Bulgaria a pătruns și în rândurile trupelor române (la declanșarea acțiunii românești factorii responsabili nu au luat în considerație existența epidemiei latente în spațiul în care urma a se face deplasarea; din acest punct de vedere, serviciile de informații nu și-au făcut datoria, deci nici trupele nu au fost avizate și pregătite corespunzător). Primele cazuri de holeră au fost semnalate încă

220 de la 10 iulie, după care boala s-a răspândit cu repeziciune, lovind mai cu seamă Corpul IV de Armată. Serviciul sanitar al armatei române a fost luat prin surprindere, ceea ce era o carență majoră, **dat** fiind faptul că epidemia bântuia de mai multă vreme în Bulgaria, nu era controlată acolo. Au trebuit să fie luate o serie de măsuri energice. în lupta împotriva holerei au fost mobilizate cadrele medicale, atribuții deosebite revenind savanților dr. Ion Cantacuzino și dr. Victor Babeș[482]. în unitățile avansate, în unele cazuri, boala a lovit circa 10% din efective, iar în rândurile celor contaminați uneori mortalitatea a ajuns la 25%, conform aprecierilor generalului Al.Averescu[483]. Au fost luate măsuri

rapide pentru expedierea de ambulanțe, înființarea de spitale de campanie, precum și înființarea de lazarete la Tumu Măgurele, Zimnicea și Bechet (ulterior a fost adusă autorităților sanitare și învinuirea de a nu fi organizat lazaretele în partea dreaptă a Dunării). Dezordinea relativă creată cu ocazia retragerii și evacuării, ca și slaba educație sanitară a marii mase a soldaților, proveniți mai cu seamă din mediul rural, au contribuit la răspândirea epidemiei, cu toate încercările de controlare și diminuare a efectelor acesteia. Dincoace de Dunăre, o intensă activitate s-a desfășurat în lazarete, unde, pe lângă personalul medical, acționau o serie de voluntari, între care s-a remarcat în **mod** deosebit, la Zimnicea mai cu seamă, principesa Maria, viitoarea regină a României[484]. în teritoriul bulgar, în rândul armatei române, conform datelor de la Marele Cartier General, până la 20 august, fuseseră semnalați oficial 4 885 bolnavi, din care au murit 1 08 7 [485]. Nu există cifre oficiale privind numărul total al victimelor provocate de holeră și de alte boli. Pe baza unor date având și girul factorilor militari responsabili s-au avansat următoarele cifre: 1611 morți (din care 117 în lazarete) **și** 11 586 bolnavi[486]. Mai târziu, într-un raport al Marelui Stat Major din 18 septembrie 1914, către Ministerul Afacerilor Străine, se arăta că în cursul campaniei din 1913 rămăseseră în Bulgaria, fiind dați ca dispăruți, 118 soldați. Erau, de asemenea, menționați și 68 dezertori[487].

Unele acte întocmite la guvern în anul 1914, privind acordarea de pensii pentru văduve și orfani, permit unele constatări

 interesante. Trei tabele cu drepturi pentru urmași cuprindeau și o rubrică în care era consemnată cauza precum și locul morții. Conform datelor cumulate, 1/3 muriseră în țară, iar 2/3 în

Bulgaria. La un număr de 66 de cazuri, circa 73% muriseră de holeră, urmau apoi alte cauze, precum febră tifoidă, tuberculoză, pneumonie, gastroenterită, hemoragie intestinală. Au fost și cazuri de accidente sau chiar de înecați[488]. în alte surse s-au avansat cifre mai mari. Astfel, în 1914 se aprecia că: „holera a făcut ravagii însemnate printre trupele noastre ajunse în apropierea Sofiei. Ne-a răpit peste 2 000 de vieți. Țara întreagă și în special satele au fost contaminate, la rândul lor, de armata înapoiată acasă*'[489]. Ca de obicei, în presa vremii, fie din necunoaștere, fie din motive de senzație, fie din interese politicianiste, s-au avansat o serie de cifre mult mai mari[499]. Astfel, cercurile socialiste ale vremii au invocat cifra de 5 666 „oameni uciși de oboseală, de foame și de holeră**[491].

în legătură cu desfășurarea generală a acțiunii militare și cu starea armatei române, s-au manifestat, ulterior, judecăți și atitudini divergente, nu o dată cu totul opuse. Avansarea rapidă a trupelor române a făcut ca multe personalități politice, ca și destui militari să considere corespunzătoare pregătirea de luptă a armatei: „avântul splendid al marșului său de înaintare impetuoasă pe câmpiile Bulgariei ar fi fost dovada**[492]. în epocă și mai târziu a fost însă atrasă atenția asupra unor carențe însemnate în privința dotării, în special a artileriei, în domeniul flotei militare, al diverselor servicii[493]. O analiză deosebită, pe lângă cea a gen.C.Crăiniceanu, comandant al Corpului II Armată, a fost făcută de gen.Al.Iarca[494]. Acesta contesta pe ansamblu aptitudinile militare ale viitorului mareșal Al.Averescu, învinuindu-1 de grave greșeli și lipsuri în elaborarea planurilor și conducerea acțiunii. în viziunea generalului Al.Iarca, planul de război a fost prost întocmit, el reușind doar pentru că autoritățile bulgare luaseră decizia de a nu se împotrivi românilor, ceea ce a făcut ca „expediția din 1913 să fie o adevărată plimbare militară**[495].

Acțiunea militară a României din vara anului 1913 implicase, într-un fel sau altul, întreaga societate românească de la

 principalii factori de conducere ai țării, în frunte cu regele Carol I, până la masa mare a celor ce trudeau pe întreg cuprinsul țării. Erau în joc atunci o serie de interese ale țării cumulate direct sau nu în problematica idealului național, a soartei viitoare a statului român și a perspectivelor desăvârșirii intereselor naționale, în bună măsură, în acest fel a și fost percepută, și atunci, ca și în cursul lunilor anterioare ale crizei balcanice, atitudinea diferiților factori politici, precum și a celor mulți, față de mobilizare, de implicarea în acțiunile de peste Dunăre și de rezultatele acestora. Evident că nu a existat atunci, dincolo de manifestări individuale în fond nesemnificative, o dorință de implicare într-o acțiune de distrugere și vărsare de sânge doar de dragul războiului ca atare. într-o publicație a vremii, de netă orientare general-democratică și principial antirăzboinică, „Viața Românească", se consemna: „războiul a început și s-a terminat cu chiote și cântece"[496]. Este incontestabil că în rândurile cercurilor politice conducătoare, atât la conservatori, cât și la liberali, au existat atât partizani ai unei totale și imediate implicări militare peste Dunăre (de exemplu, gruparea din jurul lui Take Ionescu, conducerea de atunci a Ligii Culturale, de coloratură conservatoare etc.), precum și adepți ai unei amânări sau chiar neimplicări militare (regele Carol I, primul-ministru Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman și alții)[497].

în cadrul opiniei publice câștigase teren ideea implicării directe a românilor înspre sud, aceasta fiind o continuare tot mai amplificată a unei stări de spirit ce se manifestase în diverse forme încă de la început și pe tot parcursul primului război balcanic[498]. De la început și până la sfârșit implicarea

românească din vara anului 1913 a fost considerată ca fiind, în principal, o acțiune îndreptată împotriva Austro-Ungariei și prefigurând în acest fel eliberarea românilor de peste munți. Liga Culturală organiza, la 9 iunie 1913, la sala Dacia, o mare întrunire consacrată persecutării elementului românesc din Austro-Ungaria. Cu acea ocazie, între alții, lua cuvântul Nicolae lorga, care într-un fel sintetiza sentimente și stări de spirit generale: „în jurul nostru se petrec fapte și noi suntem datori să pregătim fapte. Serbia nu poate fi iubită de Austria pentru că sunt atâtea milioane de

223 sârbi care nu aparțin regatului sârb... în Serbia sunt și câteva sute de mii de români în Valea Timocului. Ni se propunea odinioară de această Austrie să atacăm Serbia pentru dezrobirea românilor de acolo. Liga Culturală văzând primejdia care ne amenința atunci și-a spus cuvântul ei încă acum cinci ani, cuvânt care nu a fost ascultat... România nu poate face politica intereselor austriece. Noi nu vom aștepta nimic decât de la vrednicia noastră pusă în serviciul interesului nostru. E cu neputință ca în viitor România să meargă alături de Austria, sub ochii căreia românii de dincolo suferă atâtea nedreptăți din partea ungurilor. Admirăm și aprobăm celelalte popoare mici care prin vitejia lor și-au realizat idealurile lor naționale... Nu putem merge alături de Austria deoarece tot viitorul României e ținut în loc de tot trecutul Austriei, de tot trecutul Ungariei... Să fim oameni și să căutăm a întemeia o națiune care să se poată aduna prin toate silințele sufletului său sub același steag"[499]. La jumătatea lunii iunie agitația în țară s-a generalizat sub lozinca mobilizării. în jurnalul său ministrul de război nota: *„18 iunie.* Curentul pentru mobilizare ia proporții mari în țară. înțeleg curentul cel sănătos, nu cel prefăcut de politicieni cari tulbură apa ca să pescuiască mai lesne... *19 iunie.* După-amiază

manifestațiuni zgomotoase pe stradele capitalei. Scopul aparent: mobilizarea... *20 iunie.* Se pregătește o mare și zgomotoasă manifestațiune pe stradele Bucureștiului... Miniștrii sunt nemulțumiți de manifestațiunile și agitațiunile zgomotoase din stradă în aceste zile... Legațiunile austro-ungară și bulgară trebuiesc păzite de armată... De la orele 9 seara mulțimea năvălește în centru unde cele mai zgomotoase manifestațiuni au loc până la miezul nopții... Organizatorii unor asemeni manifestațiuni rămân încredințați că și-au îndeplinit cea mai sfântă îndatorire, că au silit mâna guvernului ca să semneze decretul de mobilizare..."[500]. Peste ani, regina Maria evoca aceleași evenimente: „în iulie 1913, România declară în sfârșit război Bulgariei și Bucureștii fură cuprinși de un delir de înfrigurare, căci de câteva luni mulți cereau cu înverșunare acest deznodământ al situației politice care ajunsese prea tulbure. E ciudat că o declarație de război poate stârni atâta entuziasm în popor; mulțimea e cuprinsă de o bucurie necugetată

ca și când războiul ar fi un prilej de mare înveselire. Mi-aduc aminte cum treceam pe străzi alături de soțul meu și cum se îmbulzea lumea în jurul automobilelor noastre cu urale frenetice, ba unii chiar se suiau pe treapta mașinii ca să se apropie de noi cât puteau, fluturându-și pălăria și strigând din răs- puteri“[501]. Un martor avizat avea să noteze: „când era evident că, sub ațâțarea Austro-Ungariei, bulgarii vroiau să gâtuiască și să anihileze Serbia, opinia publică românească se manifestă cu o violență necunoscută până atunci. E caracteristic că bunul simț popular vedea foarte limpede de unde pomea primejdia. La spatele marionetei bulgare se zăreau urechile păpușarului care trăgea sforile. Imense cortegii de manifestanți se formau în mod spontan, atât în Capitală, cât și în orașele de provincie.

Strigătul ce ieșea din miile de piepturi și inscripțiile pancartelor purtate de manifestanți erau: «Jos Austria perfidă!», «Ne-am săturat de Austria!» Cuvinte semnificative ce răsunau ca zgomotul lanțurilor frânte ale vasalității noastre politice!... Cu un avânt rămas legendar, porniră la datorie flăcăii noștri; s-au prezentat la mobilizare un număr mult mai mare decât cel chemat. După 35 ani de politică de vasali, în care adeseori prudența se învecina cu lașitatea, o națiune întreagă privea cu ochi umezi la redeșteptarea mândriei și vigoarei străvechi. Pentru a doua oară, în cursul domniei sale, regele Carol trecea Dunărea în fruntea armatei române. în anul 1877 el o făcuse ca să cucerească independența României și să ajute la formarea statului bulgar. După 36 ani, la apusul vieții sale, el trebuia s-o facă din nou ca să dea o lecție vecinului ingrat și să asigure liniștita dezvoltare a țărilor balcanice**[502].

Atitudinea exprimată la București prin ziare, manifestații, diverse lozinci era urmărită cu atenție în diverse capitale europene. Evocând mobilizarea românească, ziarul francez „Le Temps** comenta: „România intervine pentru echilibrul forțelor balcanice și împotriva preponderenței bulgare... Această manifestare română s-a hotărât și are loc sub impulsul voinței populare. Și, fapt încă mai curios, această voință a cerut mobilizarea nu numai pentru a salvgarda interese, dar și ca o afirmare de principii. Aceste principii sunt acelea ale unei noi orientări

politice, nu numai în Balcani, dar și în Europa... Poporul român ia armele strigând «Trăiască Franța!»... E cu atât mai emoționant cu cât e mai spontan**[503]. Strigătele, înmulțite la București, «Jos Austria!» au provocat o reacție de îngrijorare și la Berlin. Ziarul oficios „Deutsches Tages Zeitung** consemna la 21 iunie: „Ni se pare că este în interesul Triplei Alianțe ca, într-un război cu Grecia

și Serbia, Bulgaria să nu fie complet zdrobită prin intervenția României. Pe de altă parte, trebuie să dorim ca România să nu fie redusă la un rol mai mic decât acela la care îi dă dreptul trecutul său istoric. Din acest punct de vedere, credem neîntemeiate știrile, după care România, supărată de simpatiile Austriei pentru Bulgaria, s-ar fi înfeudat politicii rusești, căci, deși s-a strigat la București «Jos Austria!», nu ni se comunică că s-ar fi strigat și «Trăiască Rusia!»**[504].

Impresia generală a fost că cei care atunci decideau politica țării au trebuit să se supună presiunii populare, iar semnarea mobilizării a provocat o „furtună de entuziasm**[505]. Prin decretarea mobilizării, România se situa *de facto* alături de reprezentanții Antantei. Vara anului 1913 aducea astfel o ruptură în alianța stabilită în 1883. Strigătele ce au însoțit mobilizarea și deplasarea armatei spre punctele de concentrare, precum „Jos Austria!**, „Vrem război contra Austriei!**, își arătau întreaga semnificație. Un contemporan nota că soldații credeau că, traversând prin Sofia, urmau să meargă la Budapesta[506]. Ceva mai târziu, când trupele înaintate se apropiau de Sofia, starea de spirit a fost sintetizată și într-o altă lozincă: „Drumul spre Sofia duce în Transilvania**[507]. O astfel de atitudine a avut un puternic răsunet în Transilvania și a neliniștit profund Budapesta, Viena și chiar Berlinul. în memoriile sale, baronul Beyens nota: „Dacă România, care vine să intre în război, în ajutorul sârbilor și grecilor, smulge Bulgariei, fără să tragă o lovitură de tun, fără să ardă un cartuș, un teritoriu întins de la Rusciuk la Vama, aceasta nu ar surprinde, de altfel, Berlinul, căci ea este arbitrul situației. Entuziasmul militar și patriotic de care este transportată populația Bucureștilor, unde foștii miniștri, d-nii Brătianu și Filipescu, s-au angajat ca simpli voluntari, face să se prevadă că România voiește să se sfârșească cu primejdia

226 vecinătății bulgare. Mai multe ziare din Berlin constată importanța manifestațiilor răsunătoare antiaustriece de pe străzile acestei capitale și exprimă teama ca clientul dunărean să nu se depărteze de Tripla Alianță spre a urma un drum izolat, care o va apropia de Rusia"[508].

Nicolae lorga, implicat direct în evenimente, avea să noteze: „Mobilizarea a fost smulsă de mișcarea de stradă... Unanimitatea opiniei publice a precedat cu mult presiunea mani- festanților..."[509]. Exprimându-și sentimentele sale de prețuire față de multele calități ale poporului bulgar, Nicolae lorga nota despre conducerea bulgară că „arată că vrea gâlceavă cu lumânarea și Austro-Ungaria o ațâță întruna să facă în viitor ce va putea ca să ne împiedece pe noi să luăm de la unguri și de la nemți Ardealul, Banatul, Crișana, Maramureșul și Bucovina, pământurile noastre înstrăinate"[510]. Făcând legătura deci cu viitoarea misiune națională peste Carpați, Nicolae lorga scria : „Se poate spune cu drept cuvânt că peste Dunăre se discută chestia Ardealului..."[511]. în viziunea lui Nicolae lorga, au fost atuncea „zile mari", „beție de entuziasm popular, adevărat. Cântec după cântec, urale după urale"[512]. O viziune mai aparte prezintă despre situație Constantin Argetoianu. Pentru acesta, intervenția noastră s-a făcut în condițiile în care marea masă a soldaților simpli din Balcani nu mai vroiau să lupte. („Prazul bulgăresc nu mai vrea să se bată cu ceapa sârbească". Soldații „vroiau să se întoarcă acasă, fie ce o fi și altceva nimic. Nu mai vroiau să audă de război și nimic pe lume nu i-ar fi putut readuce pe front...")[513]. Deci, „intrarea noastră în acțiune a fost cu totul justificată. Ea a fost totuși pentru noi o mare nenorocire, fiindcă sarcina de îndeplinit a fost prea ușoară și ne-a întărit în obiceiurile noastre de a trata toate lucrurile cu ușurință. Dacă n-ar fi fost holera, campania noastră din 1913 ar fi fost o simplă plimbare căci n-am avut prilejul să dăm o singură

luptă. Holera ne-a secerat multă lume și ne-a dovedit că serviciile noastre sanitare erau nule. Am rămas cu iluzia că aveam o armată. Câteva lupte ne-ar fi dovedit că și armata era în halul serviciului sanitar, dar fiindcă această dovadă nu s-a făcut și fiindcă ușuratici și lăudăroși cum suntem ne-am fălit peste orice măsură cu

imaginare succese militare, am rămas după campania din Bulgaria cu credința că avem o armată bine organizată, bine înzestrată și bine condusă... Din acest punct de vedere, intervenția noastră a fost o nenorocire fiindcă ne-a adormit în greșelile noastre..."[514].

Un sentiment mai general era și acela că era absolut necesară o restabilire a ordinei, liniștei și dreptății în Balcani. „Pentru a duce și pune ordine în zăpăceala provocată la sudul Dunării, pentru ca să apărăm civilizația și a aduce pace și liniște, iată scopul mobilizării armatei române"[515]. Intervenția României era, de asemenea, îndreptățită în epocă și de grija pentru soarta românismului balcanic: „oștenii români au mers să răscumpere cu sângele lor independența națională și culturală a fraților noștri subjugați de peste Dunăre"[516]. S-a vorbit atuncea și despre faptul că „în România a fost sărbătoare. Orășenii și sătenii și-au părăsit vetrele lor cu un avânt sublim. Cine a avut ocazia să privească prin gări trenurile înțesate și cu acoperișurile pline de soldați a înțeles nu numai că oastea aceasta mergea la izbândă, dar și că ea a făgăduit desăvârșirea idealului național... Entuziasmul răpise inimile românilor, care pe lângă conștiința importanței împrejurărilor afirmau și calitățile strămoșești războinice"[517]. Literatura memorialistică evocă aceeași atmosferă de la mobilizare și până la terminarea campaniei. Astfel, viitorul academician N.Bănescu vorbea despre

„suflul războinic", „năvala tinerilor și bătrânilor" și mai ales despre „chemarea ce va să mai vie"[518]. Pentru A.Lascarov- Moldovanu, ceea ce s-a întâmplat atunci a fost „șuvoi repede și pustiitor al opiniei ieșite din sânul poporului", „trezirea unei conștiințe care părea că nu mai există, deși zăcea necunoscută în adâncuri. Trezirea aceasta a fost cea mai de seamă manifestare a spiritului românesc din cel din urmă pătrar de veac... Ca o grădină care a înflorit toată peste noapte, ca un vulcan care izbucnește vijelios..., așa s-a trezit sufletul acestui popor..., s-a făcut o răscolire adâncă și mare"[519]. Oamenii simpli credeau că mergeau în Bulgaria „nu dușmani ai poporului bulgar, ci pentru a statornici pacea"[520]. întoarcerea în țară era aceea a unor „nădejdi mari, tăinuite în adâncuri negrăite și păstrate pentru

228 vremurile prielnice ale campaniei celei mari“[521]. Aceeași stare de spirit și sentimente le consemna într-o amplă lucrare și Mihail Sadoveanu, participant ca ofițer la întreaga acțiune militară, care ajunsese cu o brigadă de avangardă în imediată apropiere de Sofia[522]. Mihail Sadoveanu scria: „A fost o rânduială scrisă undeva, în stele, ca sângele copiilor acestei țări să fie cruțat pentru o cauză mai mare. Nu s-a vărsat sânge, - și expediția noastră a avut o înfățișare destul de prozaică. Totuși, mobilizarea în câteva zile a 500.000 oameni este un lucru vrednic de luare- aminte. în două săptămâni avangarda din care făceam parte a urcat culmea Balcanilor la 1 500 metri înălțime, purtând pe brațe tunurile deasupra prăpăstiilor. într-un marș fulgerător a încălcat țara bulgărească și războiul fratricid din peninsulă a trebuit să înceteze... Aș vrea să am pana marilor scriitori ca să pot zugrăvi cum se cuvine această sforțare uriașă a unei armate. Zeci de regimente de infanterie înaintând cu îndârjire spre munții cei mari din depărtarea zărilor, pe o căldură înspăimântătoare de iulie, prin ținuturi arse de

secetă și lipsite de apă, - zeci și sute de mii de oameni călcând poștă după poștă supt ucigătoarea greutate a raniței, de multe ori flămânzi, întotdeauna însetați... Oastea noastră de data asta a avut misiunea să facă marșuri grozave și să rabde îndelung - căci populația regatului vecin a fost declarată sacră. Lung și penibil mi s-a părut marșul acesta... Aveam într-o clipă simțământul că am zburat. Această aprigă aruncare înainte a hotărât brusc încheierea păcii. Bulgaria era prinsă înainte de a fi avut vreme să întoarcă fața spre miazănoapte. Cum foarte bine a spus cineva, oastea noastră și-a îndeplinit misiunea «cu piciorul». E un lucru rar cum nu știu dacă s-a văzut de multe ori în istorie... Cred că picioarele sângerate, ochii stânși și gurile arse de sete și toate rigorile disciplinei vor trebui să aibă scrisă pagina lor de eroism în istoria Patriei noastre"[523]. Responsabilitatea Austriei („samsar harnic") a fost pricina învrăjbirii balcanice și a celui de-al doilea război[524]. Acțiunea românească a năruit planurile balcanice ale Austriei: „în câteva zile urgia balcanică, cruntele războaie și măceluri, nesfârșita jale a popoarelor iau sfârșit, - și curcubeul păcii lucește pe un cer îmblânzit. Privită așa, ca un epilog al războiului balcanic,

229 acțiunea noastră militară se înalță la adevărata ei valoare: e un mare fapt ostășesc. Ș-atunci se ridică în adevărata lumină țăranul nostru ostaș care a îndurat crudele marșuri, setea, foamea, holera și toate rigorile disciplinei, - spre împlinirea unei misiuni răpezi și energice. Poți citi, iubite prietine, cu interes și simpatie impresiile mele. Ostașul țării tale n-a prădat și n-a violat. A răbdat, ca cerbul rănit lângă izvoare, pe când oștenii celorlalte neamuri se tăvăleau în sânge și lacrimi de nevinovați. N-a întins mâna să fure și să taie. într-o disciplină aspră a trecut Balcanii și s-a întors având înainte-i și-n spate

și pretutindeni un grozav flagel. Prin suferințile și prin răbdarea lui s-a ridicat la eroismul unei națiuni civilizate"[525].

N-au lipsit nici alte stări de spirit decât cele de aprobare și îndreptățire evocate mai înainte. I.Al.Brătescu-Voinești considera că oamenii au venit la cazarmă „nu de bună voia lor, nici mânați de ură, nici de dorința de a pune capăt unei suferințe obștești ci aduși cu amenințare de aspre pedepse în caz de nesupunere... ca să meargă să ucidă alți oameni pe care nu-i cunoșteau..."[526]. Deosebite au fost reacțiile unor medici privind, mai cu seamă, consecințele negative ale stării sanitare în armată și în general în țară[527].

Continuându-se orientarea politică mai veche și aplicându-se hotărârile Internaționalei a Il-a, s-au înregistrat și o serie de acțiuni antirăzboinice ale socialiștilor români. Astfel, la 15 iunie, la București, și la 21 iunie, la Brăila, au avut loc manifestații antirăzboinice[528]. Manifestări antirăzboinice, inclusiv acțiuni împotriva mobilizării, s-au înregistrat, în continuare, în principal în București și chiar în alte centre din țară[529].

Intervenția militară a României a pus capăt vărsării de sânge și a restabilit pacea. Drama însângerată petrecută timp de aproape un an de zile pe câmpurile de luptă ale Peninsulei Balcanice era urmată de întâlnirea delegațiilor tuturor statelor beligerante la masa tratativelor, în capitala României, unde avea să se consfințească o nouă hartă politică și o nouă stare de lucruri în această parte a continentului.

Note

1 D.Djordjevic, *Revolutions nationales des peiples balkaniques. 1904- 1914,* Belgrad, 1965, p.218 sq.

2 Formarea alianței balcanice poate fi reconstituită, în

diferitele etape ale destul de dificilei ei semnări, din culegerile de documente ale statelor implicate, fie cele din zona sud-est europeană, fie ale Marilor Puteri, precum și din memorii ale unor personalități politice, diplomatice, militare, implicate în desfășurarea evenimentelor. Nu toate statele balcanice au publicat documente pentru epoca respectivă. întreaga corespondență diplomatică sârbă a fost publicată în ediția academică *Documenti o spoljnoi politic Kraljevine Srbije. 1903-1914,* sub redacția lui M.Vojvodici, seria V, vol.II-III, Belgrad, 1982-1986 passim. Documentele grecești în: *Ministere des affaires etrangkres. Documents diplomatique! 1913-1917,* Atena, 1917. Documentele românești sunt cuprinse în *Cartea verde.* București, 1913. Această lucrare conține o selecție din cele două publicații oficiale ale Ministerului Afacerilor Externe privind acțiunea diplomatică înainte și în timpul Conferinței de pace de la BucureștizDocumentt *diplomatique!. Les eveniment! de la Peninsule Balkanique. L'action de la Roumanie. 20 septembre 1912-1 aout 1913,* București, 1913 (în continuare *Doadipl.) fi La Conference de la Paix de Bucarest,* București, 1913.Unele documente sunt cuprinse în marile colecții editate în principalele capitale europene după primul război mondial. Unele documente în ediția lui A.Puto, *La question albanaise dans Ies actes intemationaux â l' epoque imperialiste. Recueil de documents presentes par...,* vol I, 1867-1912, Tirana, 1985. Punctul de vedere bulgar, precum și textul complet al tratatelor semnate de Bulgaria în I.Gheșov, *L'alliance balkanique;*Geneva, 1914 în continuare (I. Guechoff, *L 'alliance..)* și în același, *Prăstăpnoto bezumie i anchetatapo nego,* Sofia, 1914. Importante date sunt cuprinse în diverse lucrări memorialistice, ca și discursuri, scrieri justificative etc., de exemplu, I.Ficev, E.Venizelos, I.Sazonov, contele Berchtold, R.Poincară, M.Paleologue, Lloyd George etc. Vezi și diverse scrieri ale lui Titu Maiorescu, discursuri parlamentare ale sesiunii bucureștene din toamna anului 1913, în special cele ale lui Nicolae lorga și Nicolae Titulescu. O notă aparte fac opiniile exprimate de Constantin Dobrogeanu-Gherea, publicate în „Viitorul social" și republicate în *Opere complete,* vol.V, București, 1981, incomplet de altfel, precum și în diverse scrieri ale lui Cristian Racovski. în istoriografie, o lucrare amplă, special consacrată acestei probleme nu există. Poate fi totuși citată lucrarea lui E.Helmreich: *The diplomacy of the Balkan War. 1912-1913.* Cambridge - Londra, 1938. Problematica apare în toate lucrările consacrate primului război balcanic, menționate în lucrare. De asemenea, problema este tratată, în proporții și de pe

diferite, în diversele studii de istorie diplomatici consacrate perioadei ce a precedat primul război mondial. întreaga problematici a acestei perioade a fost analizati pe larg în lucrarea noastră *Războaie balcanice și implicații românești. 1912-1913,* manuscris, 244 p., în curs de apariție pe care o rezumăm în buni măsură în continuare și unde se găsesc în totalitate trimiterile corespunzătoare.

3 Actele, precum și împrejurările încheierii alianței balcanice și avatarurile acesteia in LGuechoff, *L'alliance...,* passim; vezi și GA.Dabija, *Amintirile urnă atașat militar român la Sofia,* București, 1927, p.84 sq, 153 sq.

4 Vezi și bibliografia generali cu diversele lucriri de istorie militari consacrate rizboiului balcanic; N.Iorga, *Istoria războiului balcanic,* p.107 sq, 148 sq. Literatura existenti a fost consacrati mai ales diferitelor aspecte ale desfășurării operațiunilor militare. în epocă, din punct de vedere militar, rizboaiele balcanice au fost considerate ca fiind deosebit de importante, mai ales în legituri cu experiențe și învățăminte legate de ducerea războiului modem în contextul general al cursei înarmirilor și al pregătirii primei conflagrații mondiale. Numeroși corespondenți militari, ca și trimiși ai agențiilor de presă sau importantelor ziare europene au fost prezenți pe teatrele de operațiuni militare, alcătuind cu această ocazie o întreagă serie de scrieri ce au fost publicate imediat sau în anii următori în multe capitale europene. De exemplu, numai editura *Levazeulle* din Paris a publicat în anii 1913-1915 peste 20 de lucrări consacrate aspectelor militare ale crizei balcanice, unele atingând mai multe ediții intr-un timp foarte scurt (de exemplu, lucrarea lui Boucabeille în 1915 ajunsese la ediția a 8-a). între lucrările pe această temă, amintim pe cele ale lui ADugard, Boucabeille, Lebouc *(Un an de coșmar,* Paris, 1914), A.Penenrun, FJmmaniel *(Der Balkankrieg,* vol.I-IH, Berlin, 1913), Muctar Pașa, LFicev, col.Dreyer, P.Palat *(Guerres des Balkans,* Paris, 1915) etc. în românește problemele militare ale războaielor balcanice au fost abordate de atașatul român la Sofia, G.A.Dabija, precum și în două scurte cursuri pentru școlile militare de către E.Bălducscu și C.Garoescu (unii militari români, precum Al.Averescu, G.Crăiniceanu, C.N.Herjeu, H.Cihoski au abordat aspecte militare privind partea română și implicarea ei în conflictul balcanic). Vezi și: I.Antonescu, *Adrianopole. Atacul și*

apărarea lui **în „Buletinul Armatei și Marinei", 1913, 5 (mai) p.150 sq. în țările balcanice s-au publicat destule lucrări mai vechi și mai noi privind desfășurarea operațiunilor militare. Astfel de lucrări au în general, într-o măsură mai mare sau mai mică, defectul unor atitudini subiective, de justificare, de exagerare, de condamnare (ilustrativ este din acest punct de vedere cazul lucrării memorialistice a gen.I.Ficev, ce reprezintă punctul de vedere bulgăresc). între anii 1928-1937, la Sofia au fost publicate 8 volume ale lucrării *Voinata mejdu Bălgaria i Turţia. 1912-1913* (o lucrare asemănătoare, în 12 volume, a fost publicată, concomitent, și la Belgrad, privind operațiunile armatei sârbești în ambele războaie. Ca și**

lucrarea sofiotă, și această lucrare este o expunere extrem de amănunțită pe unități și locuri de acțiune militară, uneori pe ore, a desfășurării operațiunilor). Tot la Sofia, au mai apărut lucrările lui A.Gherghinov *{Namdnata catastrofa,* Sofia, 1926) și A.Toșev *{Balkanschite voinî,* vol.I-II, Sofia, 1929-1931). Punctul de vedere al istoriografiei militare grecești a fost exprimat în *O ellenicos stratos caia tous balcanicous polemous tău 1912-1913,* vol.I-HI, Atena, 1936-1945. în perioada de după al doilea război mondial, la Sofia a fost alcătuită o sinteză reprezentând punctul de vedere oficial: *Balcanscata voina,* Sofia, 1961 (vezi și T.Vlahov, *Otnoșeniata mejdu Bălgaria i Ţentralnite Sili vo vreme na vomite,* Sofia, 1937). Istoricii militari sârbi au redactat două sinteze colective: *Balcanschi ratovi. 1912-1913,* Belgrad, 1955 și *Prvi balcanschi rat. 1912-1913,* vol.I-II, Belgrad, 1959. Au apărut și o serie întreagă de lucrări pe aceeași problematică, datorate lui DTetrovici, I.Lucovici, M.D.Lazarevici (ultimii doi au alcătuit și consistente articole privind întâmplările de natură militară din anii 1912-1913 din *Vojna istorijsca jugoslovensca enciclopedia,* 18 voi., Belgrad-Zagreb, 1971-1983). Pentru Grecia, între altele, vezi ICN.Zorogiannites, *Emerologion portion kai polemicon epiheireseon. 1912- 1913,* Salonic, 1975. Un punct de vedere aparte poate fi întâlnit la G.Abadjev, *Balcanschite voinî i Machedonia,* Skopje, 1958. Atragem atenția asupra lucrării contemporane a lui N.Iorga, *Istoria războiului balcanic,* București, 1914. Toate istoriile naționale ale popoarelor balcanice cuprind, în proporții diferite, atât problematica militară, cât și cea politico-diplomatică a vremii. După cunoștința noastră, în istoriografia universală nu există, deși ar fi necesară, o sinteză consacrată acestei probleme, așa cum sunt extrem de numeroase

cele consacrate celor două conflagrații mondiale. Este de semnalat totuși aici valoroasa lucrare a lui E.Helmreich privind ansamblul aspectelor diplomatice ale zonei în perioada anilor 1912-1913. Pot fi adăugate și destule alte lucrări cu caracter general, menționate mai departe, mai cu seamă în legătură cu conferința și tratatul de la București.

5 G.A.Dabija, *Războiul bulgaro-turc din anul 1912-1913,* București, 1914, p. 192.

6 N.Iorga, *Comment la Roumanie est detachee de la Triplice, D'aprăs les documents austro-hongrois et des souvenirs personnells,* ed. a 2-a, București, 1932 (în continuare N.Iorga, *Comment la Roumanie....),* p.5; G.Platon și colab., *Cum s-a înfăptuit România modernă,* Iași, 1993, p.286 sq; *România în relațiile internaționale 1699-1939,* Iași, 1986, p.360 sq; M.N.Popa, *Contribuții privind relațiile româno-franceze 1900-1914,* în „Studii, XXII (1969), nr.l, p.26 sq; V.Vesa, *Les relations politiques roumano-franțaises au debut du XX-e siăcle(1900-1916).* București, 1986, p. 34 sq; E.Campus, *Din politica externă a României. 1913-1947,* București, 1980 (în continuare E.Campus, *Din politica externă...,*.p. 18 sq.**

7 C.Gane, *P.P.Carp și locui său în istoria politică a fării,* vol.n, București, 1936, (în continuare C.Gane, *P.P.Carp...),* p.369 sq; I.Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul Conservator,* București, 1986, p.336 sq; I.Mamina, I.Bulei, *Guverne și guvernanți. 1866-1916,* București, 1994, p,132sq.

8 T.Maiorescu, *România, războaiele balcanice și Cadrilaterul,* București, 1995, passim; A.Iordache, *Viața politică în România. 1910-1914,* București, 1972 (în continuare *Viața politică în România..*),p,121 sq, 147 sq; Z.Omea, *Viața lui Titu Maiorescu,* vol. II, București, 1987, p.220 sq; R.Seișanu, *Take Ionescu. Viața și opera sa,* București, 1936, p.93 sq.

9 G.Căzan, Ș.Ridulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță. 1878-1914,* București, 1979, (în continuare G.Căzan, Ș. Rădulescu-Zoner, *România...)* p.324-325.

10 Vezi Gh.Zbuchea, *Războaie balcanice...,* mss ; p.39.

11 M.Boghitchevitch, *Les causes de la guerre.* Paris, 1925, p.I78-180.

12 Vezi și G.A.Dabija, *Amintirile...,* p.94 sq, 353 sq.

13 ALMarghiloman, *Note politice 1897-1924,* București, 1927, (în continuare A.Marghiloman, *Note...)* vol.I, p.84.

14 Moukhtar-Pacha, *La Turquie, L'Allemagne et L'Europe,*

Paris, 1924, p.2U; G.A.Dabija, *op.cit.,* p.92.

15 H.Hauser, *Histoire diplomatique de l'Europe (1871-1914),* vol.II, Paris, 1930, (în continuare H.Hauser, *Histoire...)* p.286 sq.

16 *Doadipl.,* p.l.

17 *Ibidem.*

18 *Ibidem-,* S.Neagoe, *Istoria unirii românilor.* II. *De la Cuza Vodă întemeietorul la Ferdinand 1 întregitorul,* Ed.Diogene, București, 1993, p.219.

19 *Doadipl.,* p.3.

20 *Ibidem,* p.2.

21 *Ibidem,* p.4.

22 *Ibidem,* p.5.

23 Vezi și I.C.Filitti, *Rusia, Austro-Ungaria și Germania față de România până la 1916,* în *Contribuții la istoria diplomatică a României în secolul alXIX-lea,* București, 1936, p.90.

24 R-Poincară, *Au service de la France - Neuf annees de souvenirs. II. Les Balkans en feu. 1912,* Paris, 1926, p.214 sq.

25 *Doadipl.,* p.6.

26 *Ibidem,* p.5-6, telegramă a lui Titu Maiorescu din 22 octombrie/ 4 noiembrie 1912.

27 Vezi, de exemplu, C.Bodea, H.Seton-Watson, *R.WSeton-Watson și românii. 1906-1920,* București, 1988, vol.n, p.678-679, 786.

28 *Doadipl.,* p.7; vezi și lucrarea noastră, cap.ni, subcapitol D, mai jos.

29 *Doc.dipl.,* p.8.

30 Documentele oficiale românești selectate cu grijă de Titu Maiorescu arată că diplomația austriacă, în perioada următoare, a avut o atitudine, în multe cazuri, cel puțin dubioasă.

31 *Dezbaterile Adunării Deputaților,* București, 1913 (în continuare *D.A.D...),* 1912-1913, nr.l, p.l; *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare în România,* vol.I, București, 1983, p.42.

32 G.Căzan, Ș.Rădulescu-Zoner, *op.cit.,* p.330.

33 N.Ioiga, *Comment..,* p.9.

34 G.Căzan, Ș.Rădulescu-Zoner, *op.cit.,* p.334-336.

35 A.I.C., Fond Casa Regală, dosar 22/1913, f. 11-12.

36 *Ibidem,* f. 14 sq.

37 *Ibidem,* f. 18.

38 *Ibidem,* f.22-23.

39 ***Ibidem,*** **dosar 23/1913, f.7.**

40 ***Ibidem,*** **dosar 25/1913, f.22.**

41 ***Ibidem,*** **f.45.**

42 V.Vesa, ***Les relations...,*** **p.44 sq.**

43 S.Sazonov, ***Les anneesfatales,*** **Paris, 1927, p.l 10-112.**

44 E.Diaconescu, ***România și Marile Puteri după Congresul de la Berlin până la 1914,*** **Iași, 1937, p. 19.**

45 ***A.I.C.,*** **Fond Casa Regală, dosar 16/1912, f.13.**

46 ***Lettres des grands-ducs ă Nicolas II,*** **Paris, 1926, p.l33.**

47 ***Ibidem,*** **p.l34.**

48 ***Ibidem.***

49 ***Ibidem.***

50 ***Ibidem,*** **p. 135.**

51 ***Ibidem,*** **p.l36.**

52 T.Arghezi, ***Scrieri,*** **vol.39,** ***Proze,*** **București, 1994, p.37.**

53 ***Ibidem,*** **p.38. Peste câteva luni Tudor Arghezi avea să revină în mai multe rânduri asupra problematicii relațiilor romfino-ruse în articole precum: „O alianță cu Rusia?" - idem, p.276 sq; „Cu Austria sau cu Rusia? I-III" - idem, p.283-295. Tudor Arghezi concluziona că „trebuie să mergem hotărât numai cu Austria" - idem, p.295 - și că „opinia publică românească preferă o**

Austrie cu greșeli unei Rusii plini, pentru noi, de daruri - idem, p.291.**

54 Maria, Regina României, ***Povestea vieții mele,*** **ed. a 3-a, vol. n, Iași, 1991, (in continuare Maria, Regina României,** ***Povestea vieții mele*****), p.336 sq. Se pare că, cu acea ocazie, a fost luată in considerație pentru prima dată eventualitatea unei căsătorii intre principele Carol și marea ducesă Olga, fiica țarului Nicolae al Il-lea.**

55 A .Rossos, ***Rusia and the Balkans: Inter^Balkan rivalties and Russian foreign policy 1908-1914,*** **Toronto-Buffalo-London, 1981, p. 134 sq.**

56 Vezi și lucrarea noastră, cap.IB, subcapitol D; I.Nistor, ***Recuperarea Cadrilaterului. Cu ocaziunea aniversării de 25 de ani de la anexarea Dobrogd- Noi,*** **in „Analele Dobrogei**, XIX (1938), vol.n, p.144 sq.**

57 Vezi lucrarea noastră, cap.m, subcapitol C.

58 Despre această călătorie diplomatică a lui Take Ionescu, vezi mai pe larg C.Xeni, ***Take Ionescu,*** **ed.a 3-a, București, 1933, p.227 sq; R-Seișanu,** ***Take Ionescu...,*** **p.155 sq.**

59 Apud, HSeișanu, *op. dt,* p.156-157.

60 *Ibidem,* p.160.

61 Al.Marghiloman, *op.dt.,* p.143.

62 Vezi și N.Ștefănescu-Iacint, *Războiul româno-bulgar,* București, 1914, p.55; N.Iorga, *Comment la Roumanie...,* p.23 sq; idem, *Supt trd regi. Istoria luptei pentru un ideal moral și național.* București, 1932, (in continuare N.Iorga, *Supt trei regi...),* p. 137-138.

63 Al.Marghiloman, *op.dt.,* vol.I, p. 149, 152.

64 *Doadipl.,* p.22.

65 *Ibidem,* vezi și p.32, 34, 55, 57.

66 *Ibidem,* p.31.

67 Apud, N.Iorga, *Supt trei regi..,* p.140.

68 Al.Maighiloman, *op.dt.,* p.149.

69 *Doadipl.,* p.23.

70 *Ibidem,* p.25.

71 *Ibidem,* p.27.

72 *Ibidem,* p.31.

73 G.A.Dabija, *Amintirile..,* p.276 sq.

74 Telegramă din 25 ianuarie 1913, in *Doc.dipl.,* p.39.

75 *Ibidem,* p.44-45, textul complet al protocolului.

76 *Ibidem,* p.41.

77 *Ibidem,* p.46. Peste câteva luni această hotărâre a fost parțial pusă in practică, in condiții forțate, atunci când guvernul bulgar a dat ordin puținelor

sale trupe aflate spre nord să nu se opună armatei române care intrase in Bulgaria.

78 *Ibidem,* p.46.

79 *Ibidem,* p.47; A.Rossos, *Russia and the Balkans...,* p.147 sq.

80 *Doadipl.,* p.47.

81 *Ibidem,* p.48.

82 *Documents Diplomatiques Franțaises 1871-1914. Les affaires balka- niques,* voi.3, Paris, 1932, p.410-412,(in continuare *D.D.F....*) telegramă a lui C.Blondel din 6 februarie 1913.

83 V.Vesa, *Les relations...,* p.47.

84 *Ibidem,* p.47-48.

85 *A.I.C.,* Fond Casa Regală, dosar 3/1913, f.l sq; vezi și mai sus în lucrarea noastră.

86 Apud, D.Preda, *România și războaiele balcanice,* în „Magazin istoric", august 1993, p.49-50.

87 Vezi și N.Iorga, *Comment la Roumanie...,* p.25 sq; *Supt trei regi...,* p.140; *Histoire des rounutins,* Bucureşti, 1943, vol.X, p.384 sq; *Acțiunea militară a României. In Bulgaria cu ostașii noștri,* ed.a 2-a, Bucureşti, 1914 (în continuare N.Iorga, *Acțiunea...)* p.26 sq, p.33 sq.

88 A.Iordache, *Viața politică...,* p.190 sq; N.Iorga, *Acțiunea...,* p.35 sq; vezi și Gh.Zbuchea *Războaiele...,* p.66 .

89 *Docdipl.,* p.56-59.

90 *Ibidem,* p.60-62. Se contura deja în felul acesta intenția primului-minis- tru de a reduce revendicările românești doar la orașul Silistra și așa se pare că a fost înțeleasă pe plan european atitudinea României în noile condiții.

91 *Doadipl.,* p.63.

92 *Ibidem,* p.64-65. Este de precizat că cele semnate de Titu Maiorescu sunt cuprinse în volumul pregătit de el după pacea de la București pentru a-și motiva acțiunea și a-și justifica greșelile, nu puține, de până la al doilea război balcanic. Ideea exprimată lui G.G.Cantacuzino nu apare în acest fel în paginile jurnalului său, unde o astfel de întâmplare, cu o astfel de justificare, n-ar fi trebuit să lipsească.

93 *Doc.dipl.,* p.77.

94 *Ibidem,* in cazul unui arbitraj decizia Marilor Puteri urma a fi imperativă pentru statul român, ceea ce nu era de dorit în nici un fel.

95 *Ibidem,* p.68-76.

96 *Ibidem,* p.75-76.

97 *Ibidem,* p.83.

98 Vezi și E.Diaconescu, *România și Marile Puteri...,* p.29 sq;

A.lordache, *Viața politică...,* p.200 sq; N.Iorga, *Comment...,* p.28 sq; idem, *Supt trei regi...,* p.143 sq; C.Gane, *P.P.Carp...,* vol.II, p.402 sq; I.Nistor, *Recuperarea Cadrilaterului* in *Analde Dobrogd,* XIX (1938), vol. n, *Cadri- laterul 1913-1938,* p.150.

99 *Doc.dipl.,* p.98-100.

100 *Ibidem,* p.100.

101 *Ibidem.*

102 In fapt, prin intermediul presei germane și austriece, conținutul lui a devenit imediat public.

103 *Istoria Parlamentului..,* p.443; A.Iordache, Pîofa *politică..,* p.214 sq; același. *Ion I.C.Brătianu,* București, 1994, p.157; *Istoriia Rumânii (1848- 1917),* Moscova, 1971, p.376;

N.Ștefănescu-Iacint, *Războiul româno-bulgar,* p.72 sq. Discuțiile în parlament fiind secrete nu s-au întocmit stenograme. Ulterior, și-au publicat textul discursurilor lor doar Ionel Brătianu și Nicolae lorga, iar Titu Maiorescu și-a rezumat intervenția în *Jurnalul* său. Au existat reacții din cele mai diverse, de la satisfacție până la contestarea cea mai hotărâtă. A rămas celebru, prin reacția lui negativă, P.P.Carp, care ar fi exclamat: „E ridicol! Nici cât moșia mea Țibănești". (Vezi C.Gane, *P.P.Carp...,* vol.n, p.481); C.Bacalbașa, *Bucureștii de altădată* vol.IV, București, 1936, p.140 sq; E.Diaconescu, *op.dt.,* p.30.

104 Au fost întocmite o serie de procese verbale ale discuțiilor, acestea fiind publicate - vezi *Doc.dipl.,* p.115-144.

105 *Ibidem,* p.197.

106 *Ibidem,* p.102.

107 *Ibidem,* p.98.

108 Vezi și D.Preda, *România și războaiele balcanice...,* p.49-52.

109 *„Dimineața",* 16 mai 1912.

110 *Ibidem-,* vezi și *A.I.C.,* Fond Direcția poliției..., dosar 73/1912-1914, vol.I, f.2.

111 „Minerva", 15 mai 1912. în perioada următoare, în presă au apărut o serie de materiale privindu-i pe românii din sudul Dunării; vezi de exemplu articolul „Agitația românilor macedoneni, în „Adeverul**, 17 mai 1912; „O lămurire de la Liga Culturală**, în „Viitorul**, 20 mai 1912; atitudinea lui Nicolae loiga oarecum împăciuitoare atunci era condamnată în revista „Peninsula Balcanică** din 2 iunie 1912: „Sunteți naționaliști de paradă din moment ce ați stat la târguială cu dușmanii unei părți a neamului românesc**.**

112 C.Stere, *Războiul din Balcani și atitudinea României,* în „Viața românească, VB (1912), nr.7-8, p.378-387.**

113 *Ibidem,* p.381.

114 *Ibidem,* p.384.

115 *Ibidem,* p.384-385.

116 *Ibidem,* p.385.

117 *Ibidem.*

118 *Ibidem,* p.385-386.

119 *Ibidem,* p.386.

120 *Ibidem.*

121 *Ibidem,* p.386-387.

122 A.Iordache, *Viața politică...,* p. 141 sq; I.Bulei,

Sistemul politic al României modeme-Partidul Conservator, **București, 1987 p.351 sq; C.Xeni, *Take Ionescu,* p.221; LMamina, I.Bulei, *Guverne și guvernanți (1866-1916),* București, 1994, p.139 sq.**

123 Vezi și LCăpreanu, *Criza dinastică din 1912,* în „Iași *72“, f.e., Iași, 1973, p.243 sq.

124 *„România munatoard*,* 19 octombrie 1912.

125 Apud, N.Iorga, *Acțiunea militari..,* p.270.

126 *Ibidem,* p.275.

127 *Ibidem,* p.278.

128 *Ibidem,* p. 16.

129 *Ibidem,* textul integral la p.285-293; initial, broșura fusese alcătuită pentru a reprezenta un punct de vedere al Ligii Culturale. în toamna anului 1912, în conducerea Ligii au apărut o serie de disensiuni, ajungându-se la îndepărtarea vremelnică a lui Nicolae lorga, astfel încât opiniile exprimate nu-1 angajau decât pe el însuși.

130 *Ibidem,* p.286.

131 *Ibidem,* p.287.

132 *Ibidem.*

133 *Ibidem.*

134 *Ibidem,* p.292.

135 *Ibidem,* p.293.

136 După note stenografice reproduse în presă, o parte din intervenții au fost publicate sub egida Ligii, în volumul colectiv *România și popoarele balcanice,* București, 1912.

137 Se avea în vedere, între altele, și o serie de conferințe cu lecturi asupra românilor din Bulgaria, Serbia, Turcia și Albania; vezi „Universul, 28 octombrie 1912.**

138 *România și popoarele balcanice,* p.56.

139 *Ibidem,* p.57.

140 *Ibidem,* p.58-59.

141 *Ibidem,* p.61.

142 Vezi analiza făcută ceva mai sus.

143 *A.I.C.,* Fond Direcția poliției, dosar 73/1912-1914, vol.I, £24.

144 *Ibidem,* £26.

145 în același ziar, a doua zi, marele istoric român se dezicea public de paternitatea articolului publicat cu o zi mai înainte. De altfel, în epocă A.D.Xenopol a fost absorbit întrutotul

de problemele basarabene și ale primejdiei rusești, pronunțându-se pentru o neimplicare a României spre sud.

146 Anexă la broșura citată, p.49-52.

147 *Ibidem,* p.56.

148 *Ibidem.*

149 *Ibidem,* p.57.

150 *Ibidem,* p.62. Nu se făcea vreo precizare suplimentară în legătură cu eventualul teritoriu dintre Dunăre și Balcani revendicat pentru „o mare Românie.**

151 *Ibidem,* p.63.

152 *Ibidem,* p.54.

153 *Ibidem.*

154 *Ibidem,* p.55.

155 *România și popoarele balcanice, p.1-12.*

156 *Ibidem.*

157 *Ibidem.*

158 Academia Română, Arhiva Istorică, dosar 691, fond 3/1912, f.3.

159 *Ibidem.*

160 Apud, M.N.Popa și colab., *Mișcarea muncitorească și socialistă internafională la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Culegere de texte,* București, 1977, p.169.

161 C.Racovski, *Social-democrația și politica noastră externă,* București, 1913, p.l.

162 *Ibidem,* p.3 sq.

163 *Ibidem,* p.8-9.

164 Această parte a memorandumului românesc a fost cuprinsă și în documentul final adoptat de reuniunea internațională *{Ibidem,* p.l 1).

165 *Ibidem,* p.l2.

166 *Ibidem,* p.l3.

167 *Ibidem,* p.14-15.

168 *Ibidem,* p.18.

169 Academia Română, Arhiva Istorică, dosar 691, fond 3/1912, f.7-8.

170 Din multitudinea articolelor, scrisorilor, discursurilor sale din această perioadă, menționăm: „Războiul și partidele socialiste din Turcia și Balcani, în „România muncitoare**, 30 septembrie 1912; „Jos războiul. Expunere asupra problemei Orientului Apropiat Discurs la a doua manifestare din**

București, *Ibidem,* 11 octombrie 1912; „Tovarășul Racovski despre războiul balcanic**, *Ibidem,* 18 octombrie 1912; „împotriva războiului (cuvânt rostit la mitingul de la «Dacia»)**, *Ibidem,* 22 noiembrie 1912; „Ce devine Silistra?**, *Ibidem,* 24 ianuarie 1913; „Cauze și consecințe. în jurul conflictului româno-bulgar**, *Ibidem,* 10 februarie 1913; „Țăranii și războiul**. *Ibidem,* 17 februarie 1913; „Silistrablestemată**, *Ibidem,* 4 aprilie 1913; „Luptamuncitorească și internaționalismul**. *Ibidem,* 21 aprilie 1913; „Politica internă. Culisele diplomatice ale diferendului româno-bulgar**, în „Viitorul social**, 1913, nr.1-2, p.92-97; „Politica internă. Protocolul de la Petersburg**, *Ibidem,* nr.3-4, p. 190-201; „Socialism și solidarism**, *Ibidem,* nr.5-7, p.235-243; „Cronică internă, războiul cu Bulgaria*[4], *Ibidem,* p.331-342; „Războaiele balcanice**, în „Calendarul muncii pe anul 1914**, București, 1913, p.50-53, „Social- democrația, social-democrația rusească și războiul româno-bulgar**, în „Viitorul social**, 1914, nr.10, p.509-515 etc. O expunere rezumativă a întregii sale concepții privind istoria și perspectivele statelor din întregul Sud-Est European este cuprinsă în broșura *Republica Federativă Balcanică,* București, 1915; vezi și *Scrieri social-politice (1900-1916),* ed.I.Iacoș, Ed.Politică, București, 1977, p.251 sq.**

171 Apud „Viața Românească, 1913, nr.1-3, p.121.**

172 C.Bacalbașa, *op.cit.,* vol.IV, p. 113.

173 C.Stere, *Perspectivele războiului austro-rus* și *România,* în „Viața Românească, 1912, nr.l 1-12, p.265-280.**

174 *Ibidem,* p.266.

175 *Ibidem,* p.267.

176 *Ibidem,* p.268-269.

177 *Ibidem,* p.273; istoria l-a confirmat, din acest punct de vedere, pe Constantin Stere, peste circa 18 luni.

178 *Ibidem,* p.276.

179 *Ibidem.*

180 *Ibidem,* p.278.

181 *Ibidem,* p.278-279.

182 *Ibidem,* p.279.

183 *Ibidem,* p.28O.

184 *Ibidem.*

185 *„Dimineața",* 24 decembrie 1912.

186 *Ibidem,* purt&nd semnătura „Comitetul Central al Ligei“.

187 „Epoca", 29 decembrie 1912.

188 *Ibidem,* 28 decembrie 1912, în text se mai voibea despre „lipsa de patriotism a semnatarilor, ce ar fi alcătuit un „pamflet**. Afirmația era contestată a doua zi în „Adevărul**, într-un răspuns al Ligii semnat de V.Arion și G. Bogdan - Duică. Aceeași atitudine negativă față de manifestul Ligii și în „Evenimentul** din 29 decembrie 1912.**

189 „Opinia, 29 decembrie 1912.**

190 *Ibidem,* 29 decembrie 1912.

191 „Viitorul, 29 decembrie 1912.**

192 „Adevărul, 29 decembrie 1912.**

193 Apud „Epoca, 29 decembrie 1912.**

194 *A.I.C.,* Fond Direcția poliției, dosar 73/1912, f. 105-108.

195 „Seara" din 2 ianuarie 1913.

196 *Ibidem.*

147 *Ibidem.*

198 „Seara", 9 ianuarie 1913.

199 A.I.C.., Fond Direcția poliției, dosar 73/1912-1914, f. 112-114.

200 „Universul", 12 ianuarie 1913.

201 *Ibidem,* 12 ianuarie 1913.

202 A.I.C., Fond direcția poliției, dosar 73/1912-1914, f.120-121; o relatare a lui Constantin Stere în ziarul „Minerva" din 15 ianuarie 1913.

203 *Ibidem.,* f.l22; ziarul „Minerva", 15 ianuarie 1913.

204 A.I.C., Fond Direcția poliției, dosar 73/1912-1914., f.122.

205 „Minerva", 16 ianuarie 1913.

206 *Ibidem.*

207 Text complet în „Viața Românească", 1913, nr.1-3, p.33-43. în epocă, I.G.Duca publicase în reviste sau în coloanele unor ziare, mai ales „Universul", o serie de analize privind evenimentele din zonă. O parte au fost publicate în I.G.Duca, *Lumea la început de veac,* București, 1994; vezi, de exemplu, p.245, 247, 251 sq, 258 etc.

208 I.G.Duca, *Situația creată României prin ultimele evenimente din Balcani,* în „Viața Românească", 1913, nr. 1-3, p.34.

209 *Ibidem.*

210 *Ibidem.*

211 *Ibidem,* p.35.

212 *Ibidem,* p.36.

213 *Ibidem,* p.37.

214 *Ibidem.*

215 *Ibidem,* p.38.

216 *Ibidem,* p.40.

217 *Ibidem.*

218 *Ibidem.*

219 *Ibidem,* p.45.

220 „Minerva", 23 ianuarie 1913.

221 „Viitorul", 27 ianuarie 1913.

222 .Minerva", 26 ianuarie 1913.

223 A.I.C., Fond Direcția poliției, dosar 73/1912-1914, f.140 sq; „Viitorul", 29 ianuarie 1913.

224 Vezi articolul *Satele noastre și evenimentele din Balcani,* din ziarul „înainte", din 2 februarie 1913, în care se arată că în astfel de adunări s-a cerut modificarea graniței în Dobrogea și stat româno-albanez.

225 C.Xeni, *op.cit.,* p.226-227.

226 T.Ionescu, *Amintiri,* București, 1923, p.19; C.Bacalbașa, *op.cit.,* p.128.

227 „Universul", 12 februarie 1913.

228 Vezi Gh. Zbuchea, *Războaiele...*, p.73.

229 A.I.C., Fond Direcția poliției, dosar 73/1912-1914, f.157; „Minerva", 15 februarie 1913.

230 A.I.C., Fond Direcția poliției, dosar 73/1912-1914, f. 157.

231 *Ibidem,* f.158-159; „Universul", 19 februarie 1913.

232 V.Arion, *Vremi de umilire,* Iași, 1913, p.12-13.

233 Apelul a fost publicat în mai multe ziare: „Epoca" din 21 aprilie, „înainte" din 23 aprilie, „Seara" din 22 aprilie, „Cuvântul" din 25 aprilie etc.; A.I.C., Fond Direcția poliției, dosar 73/1912-1914, f. 176.

234 „Seara", 22 aprilie 1913.

235 A.I.C., Fond Direcția poliției, dosar 73/1912-1914, f. 178-180.

236 „Adevărul", 25 aprilie 1913.

237 „Cuvântul", 25 aprilie 1913.

238 „Seara", 26 aprilie 1913.

239 „Presa", 26 aprilie 1913.

240 Vezi mai sus despre Cristian Racovski și scrierile sale; de adăugat și I.Cipreanu, *Mișcarea muncitorească în luptele*

politice din România între anii 1900-1914, **Iași, 1983, p. 169-209.**

241 Z.Omea, *Viața lui C.Dobrogeanu-Gherea,* București, 1982, p.432- 433.

242 D.Hurezeanu, *Constantin Dobrogeanu-Gherea. Studiu social- istoric,* București, 1973, p.305 sq, 314 sq, 318 sq.

243 C.Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete,* vol.V, Ed.Politică, București, 1978, p.337.

244 „Viitorul social", 1913, nr.1-2, p.6-33.

245 *Ibidem,* nr.3-4, p. 125-156.

246 Publicat împreună cu o suită de articole, apărute în ziarul „Lupta zilnică", în broșura *Război sau neutralitate.* București, 1916, p.65-117; toate cele trei studii neterminate menționate au fost republicate, cu o serie de omiteri datorate cenzurării, în *Opere complete,* vol.V, p.83 sq, 119 sq, 191 sq.

247 *Ibidem,* p.83-84.

248 *Ibidem,* p.86 sq.

249 *Ibidem,* p.97.

250 *Ibidem,* p.98.

251 *Ibidem.*

252 *Ibidem,* p.102.

253 *Ibidem,* p.102, 105.

254 *Ibidem,* p.106; „ar trebui să fie format un bloc între Austria, România și Bulgaria ca o piedică formidabilă în drumul expansiunii cuceritoare a Rusiei... care e de un interes vital pentru noi" - *ibidem,* p.109.

255 *Ibidem,* p.192.

256 *Ibidem,* p.196.

257 *Ibidem.*

258 *Ibidem,* p.203.

259 A.I.C., Fond Direcția poliției, dosar 73/1912-1914, f.243-256, cuprinzând o relatare amplă a lucrărilor congresului, când, după cum s-a menționat, problematica balcanică a deținut un rol cu totul minor dincolo de exprimarea unor sentimente de interes și solidaritate cu românii din sud. Vezi și „Minerva", 21 mai 1913; „Dimineața", 23 mai 1913; V.Netea, C.Gh.Marinescu, *Liga Culturală și unirea Transilvaniei cu România,* EdJunimea, Iași, 1978, p.245-246; G.Bogdan-Duică, *Politica Ligii Culturale,* București, 1914.

260 St.Neagoe, ed., *Marea unire a românilor în izvoare narative.*

București, 1984, p. 13 sq; V.Netea, C.Gh.Marinescu, *Liga*

culturală și unirea Transilvaniei cu România, **Iași, 1978 (in continuare V. Netea, C.Gh.Marinescu *Liga culturală....),* p.246 sq; G.Bogdan-Duică, *Politica Ligii Culturale,* București, 1914, p.6 sq.**

261 LG.Duca, *Criza balcanică,* in „Viața Românească", 1913, nr.4-6, p.118.

262 *Ibidem,* p.119.

263 *Ibidem,* p.121.

264 *Ibidem.*

265 *Ibidem,* p.123.

266 *Ibidem.*

267 *Ibidem.*

268 I.Bărbulescu, *Noua orientare in politica externă la noi și în Serbia,* in „Viața Românească, 1913, nr.4-6, p.250.**

269 *Ibidem,* p.251.

270 „Adevărul, 13 mai 1913; in același ziar, in ziua următoare, in sprijinul aceleiași idei a intrării României intr-o confederație balcanică se pronunța și directorul ziarului „Adevărul**. în același sens se mai pronunțaseră A.D.Xenopol și C.Dobrogeanu-Gherea.**

271 Nicanor (Constantin Stere), *TTenul al doilea,* în „Viața Românească, 1913, nr.4-6, p.270 sq.**

272 *Ibidem.*

273 *Ibidem,* p.270-271.

274 *Ibidem.*

275 *Ibidem,* p.273. Se avea în vedere acea parte a românilor timoceni ce locuiau in Serbia, ceea ce presupune la Constantin Stere, poate, ideea unei extinderi teritoriale a statului român peste Dunăre in dauna integrității statului sârbesc.

276 V.Netea, C.Gh.Marinescu, *Liga culturală...,* p.246.

277 Iorga se referă la propunerile făcute României în acest sens de către Austro-Ungaria în anul 1908, in timpul crizei bosniace, propunere ce a revenit și în cursul crizei balcanice din 1912-1913, ca și mai târziu, în vremea neutralității, când au fost o serie de încercări ale Vienei de a atrage de partea sa România, folosindu-se ca monedă de schimb și românismul timocean, alături de cel de peste Prut.

278 A.I.C., Fond Direcția poliției, dosar 73/1912, f.266-267; „Universul", 11 iunie 1913.

279 Vezi mai jos p. 189.

280 De altfel, atunci și acolo, el nu putea fi invocat nici în

favoarea bulgarilor, ce erau și ei minoritari în spațiul revendicat de partea românească.

281 **Vezi mai sus p. 146 sq. Problema Cadrilaterului a căpătat proporții cu totul deosebite datorită și politicianismului. Este de subliniat că atitudinea românească în această chestiune, fie din partea guvernanților, fie din partea opiniei publice, a provocat în Europa acelei vremi, mai cu seamă, atitudini de dezaprobare și chiar de condamnare, a dus la făurirea unei imagini generale negative, modificată parțial în urma intervenției românești în stingerea rapidă a noului război. Vezi și: A.Gauvain, *Les engines de la guerre europeenne.* Paris, 1915, p.40; C.Bodea, H.Seton-Watson, *R. W.Seton-Watson și românii. 1906-1920,* București, 1988, vol.II, p.678 sq, 786 sq.**

282 **Prince George Bibesco, *Histoire d'unefrontiere,* Paris, 1883, passim.**

283 **Așa cum se va vedea, în cazul teritoriului disputat în anul 1913, în anul 1878 nu putea fi invocat principiu), relativ singurul rezonabil, al unei majorități etnice bulgare, nici măcar relative, căci aceasta nu exista.**

284 ***Documente privind istoria României. Războiul pentru independență,* (D.LR., Războiul pentru independență), vol.DC, București, 1955, p.367.**

285 ***Ibidem.***

286 **Diferitele istorii ale Basarabiei. Vezi, de exemplu, I.Nistor, *Istoria Basarabiei,* București, 1991, p.193 sq; N.Ciachir, *Basarabia sub stăpânirea țaristă (1812-1917),* București, 1992, p.58 sq; P.Cemovodeanu, *Basarabia. Drama unei provincii istorice românești în context politic internațional (1806- 1920),* 1993, p.85 sq; I.Scurtu, Gh.I.Ioniță ș.a., *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1994,* București, 1994, p.74 sq; G.Ciorănesco ș.a., *Aspects des relations russo-roumaines. Retrospectives et orientations.* Paris, 1967, p.37 sq; vezi și M.Eminescu, *Basarabia,* Sibiu, 1990, p.50 sq; etc. Problema a fost abordată amplu în toate lucrările, mai vechi sau mai noi, consacrate problematicii diplomației românești în vremea războiului neatârnării; pentru o privire de ansamblu, vezi: Gh.Platon, *Istoria modernă a României,* București, 1985, p.231 sq, 544.**

287 ***Documente diplomatice.* București, 1879, p.63.**

288 ***D.I.R, Războiul pentru independență,* vol IX, p.382.**

289 ***Ibidem,* p.383.**

290 ***Memoriile regelui Carol I al României. De un martor ocular,* vol.IV, București, 1994, p.l47.**

291 **R.Seișanu, *Dobrogea, Gurile Dunării și Insula Șerpilor. Schiță monografică Studii și documente,* p.184 sq; Prince George Bibesco, *op.cit.,* p.31 sq.**

292 ***Dobrogea. 50 de ani de viață românească,*** **București, 1928, p.377 sq; A.Rădulescu, I.Bitoleanu,** ***Istoria românilor dintre Dunăre și Mare Dobrogea,*** **București, 1979, p.285.**

293 **Vezi Gh. Zbuchea,** ***Războaiele..,*** **p.83**

294 Vezi, de exemplu, cu bibliografia aferenti, V.Tonev, J.Zarcev, ***Cratca istorija na Dobrudta,*** **Vama, 1986, passim; S.Lascu,** ***Un net avantaj: bulgaristica circumstanțială Dobrogei,*** **în „România de la Mare**, in (1994), nr.3-4, p.60 sq.**

295 **Vezi mai sus p. 150.**

296 **G.ADabija,** ***Cadrilaterul românesc,*** **ed. aii-a, București, 1913, p.7.**

297 ***Proiecte și planuri de operații ale Marelui Stat Major Român (până în anul 1916),*** **București, 1992, p.60 sq, 64 sq, 72 sq, 82 sq; planuri elaborate în perioada precedentă primului război mondial.**

298 **I.Guechoff,** ***L'aliance balcanique...,*** **p.132.**

299 ***Cartea verde,*** **p.10 sq.**

300 ***Doc. dipl.,*** **p.7.**

301 ***Ibidem,*** **p.8.**

302 T.Maiorescu, ***Acțiunea diplomatică a României în cursul evenimentelor balcanice Discurs rostit în ședința Senatului de la 4 decembrie 1913,*** **București, 1913, p.8.**

303 ***Doc.dipl.,*** **p.9; I .Ni st or,** ***Recuperarea Cadrilaterului,*** **în „Analele Dobrogei**, XIX, 1938, vol.II, p.143.**

304 Biblioteca Națională a României, Fond „St.Georges, T.Maiorescu,** ***Jurnal,*** **caiet nr.34, (în continuare T.Maiorescu,** ***Jurnal...*****), p. 13; I.Nistor,** ***op.cit.,*** **p.l 44.**

305 ***Doadipl.,*** **p.14-15.**

306 T.Mateescu, ***Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea,*** **București, 1979, p.17 sq; C.Brătescu,** ***Populația Dobrogei,*** **în „Dobrogea...“, p.222 sq.**

307 A.P. Arbore, ***Caracterul etnograjic al Dobrogei sudice (din epoca turcească până la 1913),*** **în „Analele Dobrogei**, XIX (1938), p.l 12 sq.**

308 ***Ibidem,*** **p.l 18.**

309 S.Mehedinți, ***Observări asupra Dobrogei,*** **în „Convorbiri literare**, 1919, p.79.**

310 C.Brătescu, ***Populația Cadrilaterului între anii 1878-1938,*** **în** ***Cadrilaterul (1913-1938),*** **vol.II, Cernăuți, 1938, p.198.**

311 ***Ibidem,*** **p.199.**

312 în perioada următoare, în zonă, bulgarii și-au menținut în continuare superioritatea în raport cu românii. Astfel, în județul Caliacra, în 1938, situația era următoarea: români - 30,3%, bulgari - 41,1%; iar în județul Durostor: români - 28%, bulgari - 48%. ***(Ibidem,*** **p.l99).**

313 A.Petrescu-Malcoci, *Contribuții la chestia Dobrogei,* în „La Dobrogea Roumaine..., p. 108-111; C.Moisil, *Lupta pentru apărarea drepturilor românești asupra Dobrogei,* București, 1920, p. 15.**

314 Cf. C.Noe, M.Popescu-Spineni, *Les Roumains en Bulgarie,* Craiova, 1939, p.84.

315 De exemplu, căpitanul M.Dobrogeanu Ionescu, *Două probleme de geografie. I. Formarea Deltei Dunării. II. Considerațiuni militare asupra Dobrogei,* București, 1910, p.44 sq.

316 *Doadipl.,* p.ll.

317 *Ibidem,* p. 13.

318 R-Seișanu, *Take Ionescu,* p.148, cu o serie de documente privind și controversa sa cu Titu Maiorescu, ceea ce a provocat rechemarea sa urgentă de la Londra printr-o telegramă ce invoca „dorința regelui Carol I; C.Xeni, *Take Ionescu. 1858-1922,* ed. a III-a, București, 1933, p.229; D.Iancovici, *Take Ionesco,* Paris, 1919, p.39; Idem, *La crise balkanique,* Paris, 1916, p.81.**

319 *Doc-dipl.,* p.19.

320 *Ibidem,* p.20; vezi și R.Seișanu, *Take Ionesco...,* p. 153.

321 *Doadipl.,* p.21: telegrama lui Take Ionescu către Titu Maiorescu; R.Seișanu, *Take Ionescu...,* p.156-158; N.Ștefănescu lacint, *Războiul româno-bulgar,* București, 1914, p.53 sq.

322 *Doadipl., p.2*|.

323 D.Iancovici, *Take Ionesco....,* p.59-60.

324 Avea în vedere și cele două imperii cu care România se învecina.

325 D.Iancovici, *op. cit.,* p.59.

326 R.Seișanu, *Take Ionescu...,* p.156-157.

327 C.Xeni, *op.cit.,* p.231; vezi și lucrarea noastră, cap.III, subcapitol C.

328 *Doadipl.,* p.22.

329 *Ibidem,* p.23.

330 N.Iorga, *Supt trei regi...,* p.151.

331 *Doadipl.,* p.27.

332 *Ibidem,* p.26.

333 *Ibidem,* p.30. Scrisoarea lui Take Ionescu către Titu Maiorescu din 1 ianuarie 1913

334 *Ibidem,* p.29.

335 *Ibidem,* p.38, precum și p.3.

336 *Ibidem,* p.29.

337 *Ibidem,* p.35; N.Ștefănescu lacint, *op.cit.,* p.58.

338 *Doadipl.,* p.31.

339 *Ibidem,* p.39.

340 ***Ibidem,*** **p.41.**

341 G.A.Dabija, ***Amintirile...,*** **p.274 sq.**

342 ***Doadipl.,*** **p.40.**

343 G.A.Dabija, ***Amintirile..., op.dt.,*** **p.276 sq.**

344 Acești români, din lipsa de interes a autorităților române, chiar când s-au aflat într-o situație favorabilă, nu au făcut obiect nici al ulterioarelor acte internaționale semnate de cele două țări până la Statutul Minorităților din 1919, nerespectat ulterior.

345 ***Doadipl.,*** **p.44-45.**

346 ***Ibidem,*** **p.46.**

347 ***Ibidem.***

348 ***Ibidem, pAI.***

349 ***Ibidem.***

350 ***Ibidem-,*** **vezi și T.G.Djuvara,** ***Mes missions diplomatiques,*** **Paris, 1930, p.105.**

351 ***Doc-dipl.,*** **p.55.**

352 ***Ibidem,*** **p.54.**

353 ***Ibidem,*** **p.56.**

354 I.I.C.Brătianu, ***Discursurile lui...,*** **vol. in, București, 1939, p.295.**

355 C.Bacalbașa, ***Bucureștii...,*** **vol.IV, p. 103; C.Gane,** ***op.dt.,*** **vol.n, p.480.**

356 D.Iancovici, ***Take Ionescu,*** **p.66.**

357 C.Bacalbașa, ***op.cit.,*** **vol.IV, p.105.**

358 A.Iordache, ***Viața politică...,*** **p.190 sq;** ***Istoria Parlamentului...,*** **p.443.**

359 ***Docdipl.,*** **p.63.**

360 N.Iorga, ***Supt trei regi...,*** **p. 141.**

361 ***Doc.dipl.,*** **p.63.**

362 ***Ibidem,*** **p.65.**

363 ***Ibidem,*** **p.64-65.**

364 ***Ibidem,*** **p. 68-76.**

365 G.A.Dabija, ***op.dt.,*** **p.286,'** ***Doadipl.,*** **p.68-76; A.I.C., Fond Casa Regali, dosar 43/1913, f.1-16.**

366 ***Cartea Verde,*** **p.98. în fond, era o renunțare la cererile anterioare ce se justifica destul de puțin.**

367 ***Doadipl,*** **p.76-98.**

368 Vezi mai sus p. 275.

369 ***Doc.dipl.,p.81-i2.***

370 ***Ibidem,*** **p.84.**

371 ***Ibidem,*** **p.85.**

372 ***Ibidem,*** **p.89.**

373 ***Ibidem,*** **p.89-90.**

374 N.Iorga, ***Comment la Roumanie...,*** **p.28-29.**

375 ***Docdipl.,*** **p.98-100.**

376 *Ibidem,* p.99-100.

377 „Viața Românească", 1913, nr.4-6, p.270-271.

378 *Ibidem,* p.271.

379 A.Iordache, *Viața politică...,* p.200; C.Gane, *op.dt.,* vol.II, p.478 sq.

380 *Istoria Parlamentului...,* p.442; A.Iordache, *op.cit.,* p.215.

381 CJBacalbașa, *op. cit.,* vol.IV, p.132 sq.

382 N.Iorga, *Acțiunea...,* p.47.

383 T.Maiorescu ...

384 *Docdipl.,* p.104.

385 *Ibidem,* p. 115-144.

386 *Ibidem,* p.148.

387 *Ibidem,* p. 136.

388 *Ibidem.*

389 Vezi mai jos p. 29 sq.

390 *Doc.dipl.,* p.169. Era vorba de teritoriul deja ocupat efectiv de trupele romAne care se opriseră de-a lungul graniței preconizate de guvernul român, situație recunoscuta ca atare de partea bulgară.

391 *Cartea verde,* p.263.

392 D.G.Dabija, *Cadrilaterul românesc,* p.27.

393 O vreme în actele oficiale, ca și în limbajul curent, acest teritoriu a mai fost denumit și „Dobrogea Nouă.**

394 A.I.C., Fond Președinția Consiliului de Miniștri (P.C.M.), dosar 47/1913, f.158-159.

395 *Ibidem, î.2|3-2l7.*

396 *Ibidem,* f.209.

397 R.Seișanu, *Take Ionescu,* p.176.

398 A.I.C., Fond P.C.M., dosar 43/1914, f.l.

399 *Ibidem,* f.3-4.

400 *Ibidem,* f.20-24.

401 *Ibidem,* f.44-59.

402 N.Dragomir, *Oierii mărgineni și transhumanta lor în Dobrogea de Sud,* în „Analele Dobrogei, XIX (1938), vol.n, p. 121 sq.**

403 Vezi și Ioan N.Roman, *Proprietatea imobiliară rurală din Dobrogea,* în „Dobrogea. 50 de ani de viață românească, București, 1928, p.297 sq.**

404 „Monitorul Oficial, nr.136 din 21 septembrie 1914.**

405 A.N.Pineta, *Cetățenia română în Dobrogea Nouă,* în „Analele Dobrogei, anul XIX (1938), vol.II, p.165 sq; D.Stoicescu, *Organizarea Dobrogei Noi și principiile de Justiție (Ibidem,* p.167 sq.)**

406 A.I.C., Fond.P.C.M., dosar 59/1913, f.45-46.

407 *Ibidem,* dosar 47/1913, f. 146.

408 ***Ibidem,*** **dosar 36/1914, f.40, 49, 63.**
409 ***Ibidem,*** **f.50.**
410 ***Ibidem,*** **f.73, 85.**
411 ***Ibidem, f.*****87.**
412 ***Ibidem,*** **dosar 37/1914, f.61-67, 96-98.**
413 ***Ibidem,*** **dosar 36/1914, f.189.**

414 C.Kirițescu, ***Istoria războiului pentru întregirea României. 1916- 1919.,*****ed. a 3-a, vol.I, București, 1989, p.147, vezi și p.177, 181-183, 191, 201, 215-217 etc. pentru alte aspecte ale istoriei dobrogene.**

415 V.Tonev, J.Zarcev (ed.), ***Cratca istorija na Dobrudza,*** **Vama, 1986, p.190 sq, unde se vorbește despre „eliberarea" Dobrogei stipulați și în tratatul bulgaro-german din 1915.**

416 ***Ibidem,*** **p.191.**

417 D.Iancovici, ***La Paix de Bucarest,*** **Paris, 1918, p.93.**

418 A.Rădulescu, I.Bitoleanu, ***Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea. fiucurești,*** **1979, p.321 sq.**

419 ***Desăvârșirea unității naționale a poporului român. Recunoașterea ei internaționali 1918. Documente interne și externe,*** **vol.V, București, 1986, p.38 sq; G.I.Brătianu,** ***Acțiunea politică și militară a României în 1919, în lumina corespondenții diplomatice a lui Ion C.Brătianu,*** **ed.n, București, 1940, p.34, 45, 160-163 etc.; Gh.Zbuchea,** ***Problema Cadrilaterului în anul 1940,*** **comunicare la Societatea de Științe Istorice, filiala București, la 9 iunie 1990; C.Moisil,** ***Lupta pentru apărarea drepturilor românești asupra Dobrogei,*** **București, 1919, passim.**

420 Ni se pare pe deplin justificată absenta acestui tinut dintre Dunăre și Mare în planurile de viitor legate de eventuala reconstituire a statului român în granițele României Mari, ca atare numai cu Basarabia și Bucovina de Nord, deci fără Cadrilater.

421 G.A.Dabija, ***Războiul bulgaro-turc,*** **p.32 sq.**

422 ***Istorija srpskog narod,*** **vol.VI, p.II, Belgrad, 1982, p. 131 sq.**

423 K.N.Zorogianikos ***Emerologion poreion kai polemicon epiheiere- seon. 1912-1913,*** **Salonic, 1975, p.31 sq.**

424 Gh.Zbuchea, ***Războaiele balcanice...,*** **p. 116.**

425 ***Ibidem,*** **p. 119.**

426 ***Ibidem,*** **p. 121.**

427 G.G.Garoescu, ***Războaiele balcanice 1912-1913 și campania română din Bulgaria,*** **ed. a 2-a, Sfântu Gheorghe, 1935, p.123 sq.**

428 Erau totuși avute în vedere și o serie de proiecte mai vechi întocmite de Marele Stat Major în anii 1908-1910, precum și cel întocmit sub egida gen. Al.Averescu la 17 iunie 1913: ***Memoriu privitor la îndrumarea operațiunilor armatei române în cazul că ar interveni în conflictul sârbo-bulgar.*** **(Vezi** ***Proiecte și planuri de operații ale Marelui Stat Major român (până în anul 1916),*** **București, 1992, p.64-71, vezi și p.56 sq, 60 sq.).**

429 G.A.Dabija, *Amintirile...,* p.336; tot acolo, o serie de documente publicate la Sofia după „catastrofă" privind premeditarea de către Bulgaria, în perioada anterioară, a atacului împotriva vecinilor săi. *(Ibidem,* p.323 sq.).

430 *Ibidem,* p.336-338.

431 Soci6t6 Macâdo-Roumaine de Culture intellectuelle. *La Macedoine aux Macedoniens,* București, 1912, passim; idem. *Le problăme macedonien. Sa solution la plus equitable,* București, 1919, passim; P.Stojanov, *Le triple partage de la Macedoine,* în *Du passe de peuple macedonien,* Skopje,

1970, p.209 sq; *Istorija na machedonschiot norod. II. Ot pocetocot na XIX nec do crajot na prvata svetsca vojna,* Skopje, 1969, p.353 sq.

432 K.N.Zorogiannides, *op. cit.,* p.89 sq., A.Mitrovic, *Prodor na Balkan Srbija u planovima Austro-Ungariske i Nemacke. 1908-1918,* Belgrad, 1981. p.236 sq.

433 Vezi și *Istorijasrpskognarod,* vol.VI,p.I, Belgrad, 1985, p.238-329.

434 Vezi unele istorii generale ale armatei române precum: N.Iorga. *Istoria armatei românești,* vol.II, București, 1930, p.212 sq; *Apărarea națională fi parlamentul României,* vol.I, Ed.Militară, București, 1992, p.209 sq; *România în anii primului război mondial,* vol.I, București, 1987, p.55 sq. V.zi, în special, *Istoria militară..,* vol.V, p.82-316 și Bibliografie p.870-873.

435 M.C.Stănescu, *An de restructurări fi pregătiri ale armatei în vederea înfăptuirii idealului național,* în *Apărarea națională fi parlamentul României,* vol.I, București, 1992, p.242 sq.

436 De exemplu, numeroase hotărâri adoptate în diferite ședințe ale Consiliului de Miniștri în anii 1913-1914.

437 Vezi, de exemplu, *Monitorul Oficial* nr. 2307/1913.

438 Este destul de greu astăzi, în perspectiva timpului, de a ne putea pronunța cu obiectivitate și în cunoștință de cauză, fără întreprinderea unor studii temeinice și adâncite mai ales în arhivele militare, asupra adevăratului nivel de pregătire al armatei române, asupra capacității ei în ceea ce privește dotarea, organizarea și posibilitățile de acțiune. Menționăm, doar campai.a militară din vara anului 1913 și mai cu seamă starea generală a armatei, resocc- tiv a serviciilor sale, au constituit ulterior obiectul unor vii discuții desfășurate cel puțin pe două planuri paralele, dar având drept trăsătură comună o anca are politică. Unul dintre aceste planuri l-a constituit înfruntarea dintre ofițeri cu importante responsabilități și implicați în mod direct, fie în evenimentele de atunci, fie în cele precedente. Este semnificativă din acest punct de vccere polemica dintre generalii Herjeu și Crăiniceanu, foști, succesiv, miniștri de război în guvernele liberal și, respectiv, conservator. Semnificativ pertru primul este sentimentul că pentru armata română s-a făcut, cu mici excepții, tot ceea ce era necesar, cu posibilitățile avute la

dispoziție. Pe de altă pane, generalul Crăiniceanu prezenta în culori negative, nu o dată negre, întregul tablou al situației armatei române, înainte și în timpul campaniei din sud în vara anului 1913. (C.N.Herjeu, *Studii fi critici militare. Din învățămintele războaielor din 1913 fi 1916-1918,* București, 1921, p.75 sq; G.Crăiniceanu, *Organizarea armatei.* București, 1914, passim. Vezi și C.Căzănișteanu, *The military potential of Romania. 1900-1914* și M.E.Ionescu, *Romania's economy and the national military system. 1900-1914,* în *East Central European Society and the Balkan Wars,* New York, 1987, p. 141 sq, 221 sq. în afara cadrului militarilor, discuții legate de starea armatei au fost purtate între factorii politici, de exemplu, între Titu Maiorescu și Ion I.C.Brătianu. Primul, în special, în discursul rostit în fața parlamentului, ce rezuma întreaga acțiune românească, finalizată în Tratatul de la București - vezi mai departe - aprecia, în mod elogios, starea armatei, afirmația regăsindu-se și în mesajul regelui Carol I, la deschiderea corpurilor legiuitoare în toamna anului 1913. Pe o poziție contrară în parlament, sau în diverse intervenții, în presă, s-a situat conducătorul Partidului

Liberal, Ionel Brătianu. Este de semnalat la acest avizat om politic, că nu a fost deloc întâmplător faptul că, la preluarea guvernării în ianuarie 1914, și-a asumat, în mod special, pe lângă coordonarea întregii activități a echipei liberale, resortul armatei, luând în mâinile sale și Ministerul de Război. Campania din 1916, desfășurată cu rezultate negative, în ceea ce privește armata română, poate veni în sprijinul tezei privind insuficiența pregătirii și dotării armatei la începutul veacului, problemă ce are însă multiple explicații legate de însuși specificul istoriei militare la nivel continental în primele două decenii ale sec. al XX-lea.

439 Vezi mai sus p. 28.

440 *Proiecte și planuri de operații ale Marelui Stat Major Român (până în anul 1916),* București, 1992, p.44-55.

441 *Ibidem,* p.44.

442 *Ibidem.*

443 *Ibidem,* p.45.

444 *Ibidem,* p.51.

445 A fost confirmată ulterior prin desfășurarea evenimentelor militare la începutul războiului de reîntregire națională, respectiv dezastrul de la Turtu- caia și ofensiva spre nordul Dobrogei, peste Valea Carasu, ce a stat la baza planurilor militare bulgare realizate și cu ajutor german și o simbolică participare turcească.

446 *Ibidem,* p.53.

447 *Ibidem,* p.61-63.

448 *Ibidem,* p.60.

449 A.I.C., Fond Casa Regală, dosar 2/1913, f.1-12.

450 Vezi mai sus p. 65 sq.

451 *Ibidem.*

452 *Doadipl.,* p.103-104.

453 G.A.Dabija, *Amintirile...,* p.336.

454 *Doadipl.,* p.136.

455 *Ibidem,* p.143.

456 *Ibidem,* p. 114-115. Șeful guvernului român mai adăuga atunci în discuția cu diplomatul austro-ungar: „Dacă ne înțelegeam de bunăvoie în ianuarie, când cu Protocolul de la Londra, sau chiar dacă Bulgaria ar fi cedat în aprilie, când cu protocolul de la St.Petersburg, ne-am fi putut mulțumi cu linia Silistra-Balcic. Dar situația de astăzi ne impune să revenim la ceea ce formulasem deja la Londra ca maxim". *(Ibidem,* p.ll5.)

457 Această concluzie ne este sugerată de desfășurarea evenimentelor, căci informațiile de care dispunem, în lipsa unei aprofundate cercetări a arhivelor din capitala bulgară, nu permit a vedea în ce măsură factorii militari de acolo au luat în considerație consecințele unei confruntări militare în nord.

458 Constatăm că astfel de critici erau făcute din motive mai ales politicianiste și justificatoare și de pe poziții vehement antiromânești, după ce, între altele, multă vreme în cercurile bulgare se denigrase în fel și chip organismul militar românesc. Rămâne de bănuit, având în vedere atmosfera generală,

dar fără a dispune momentan de dovezi concrete, că (arul și cei din jurul său au putut crede că Austro-Ungaria va împiedica o acțiune românească. Pare, de asemenea, că la Sofia a existat și convingerea că responsabilii politici de la București nu vor depăși, ca și în trecut, nivelul unei acțiuni diplomatice. (G.Garoescu, *Războaiele balcanice...,* p.107.)

459 A.I.C., Fond Casa Regală, dosar 2/1913, f.2.

460 *Ibidem,* f.3.

461 *Ibidem.*

462 „Conservatorul", 22 iunie 1913.

463 „Viitorul", 21 iunie 1913, ce publica și textul ordinului de mobilizare.

464 General S.Panaitescu, *Aspecte militare. Efemeride de război (1916-1918). Jurnal de operații (1913),* vol.II, București, 1927, p.155.

465 Despre atmosfera generală din acest punct de vedere, vezi pe larg lucrările memorialistice ale lui A.Lascarov-Moldoveanu, Mihail Sadoveanu, Nicolae lorga, Nicolae BAnescu etc.,

466 C.Bacalbașa, *Bucureștii...,* vol.IV, p.143.

467 V.Parfeni, *Studiu istoric al campaniei româno-bulgare din anul 1913.Confinând tot mersul acestei campanii precum fi rezultatele reale dobândite de țară,* ed. a 2-a, București, 1915, p. 8; N. Ștefănescu lacint, *Războiul..,* p. 87.

468 Gen.Al.Averescu, *Raport general asupra operațiilor armatei în campania din anul 1913. De la decretarea mobilizării și până la retrecerea Dunării (23 august 1913),* (în continuare Gen. Al. Averescu, *Raport...),* în Arhiva Ministerului Apărării Naționale, Fond Marele Cartier General, (în continuare: M.Ap.N., Fond M.C.G.), dosar 134/1913, f.2.

469 Această concentrare rapidă a impresionat, îndeosebi, pe observatorii străini ce erau convinși, în special factorii militari, cei de la Sofia de exemplu, că armata română nu va putea fi gata de acțiune în nici un caz mai devreme de două săptămâni.

470 C.Petrescu, *Istoricul campaniei militare din anul 1913,* București, 1914, p.39.

471 Gen.Al.Averescu, *Raport...,* în Arhiva M.Ap.N., fond M.C.G., dosar 134/1913, f.22.

472 R.Seișanu, *Dobrogea...,* București, 1928, p. 257.

473 Gen.C.N.Herjeu, *Studii și critice militare. Din învățămintele războaielor din 1913 și 1916-1918,* (în continuare Gen.C.N.Heijeu, *Studii și critice militare...),* București, 1921, p. 29-30.

474 N.Ștefănescu lacint, *op.cit.,* p. 89-90.

475 Gen.Al.Averescu, *Raport...,* Arhiva M.Ap.N., Fond M.C.G., dosar 134/1913, f.24.

476 *Doc.dipl.,p.* 160-161.

477 V. Fl. Dobrinescu, Gh. Nicolescu, *Plata și răsplata istoriei. Ion Antonescu, militar și diplomat (1914-1940),* Iași, 1994, p. 89-90; pentru meritele sale, Ion Antonescu a fost decorat cu „Virtutea militară", deși Alexandru Averescu propusese „Steaua României de război".

478 Aceștia au fost reținuti o vreme ca prizonieri.

479 Vezi mai jos p. 268 sq.

**480 Descrierea operațiunilor militare, în general a acțiunii armatei române, a fost făcută în principal după: gen.Al.Averescu, *Raport general asupra operațiilor armatei române în campania din anul 1913, de la decretarea mobilizării și până la retrecerea Dunării (23 august 1913),* în Arhiva M.Ap.N. - Pitești, fond Marele Cartier General, dosar 134/1913, f.3-24 + 15 hărți militare; gen.C.N.Herjeu, *Acțiunea armatei noastre în conflictul balcanic,* în *Studii și critice militare...,* București, 1921, p.139-254; *Ibidem, Din carnetul meu de note,* în *Studii și critice militare...,* p. 13-60; *Ibidem, Raport din 13/26 iulie 1913 al Ministrului de Război-gen.Herjeu către M.S.Regele, în legătură cu funcp'onarea serviciului de subzistență,* în Arhiva M.Ap.N., Fond Marele Stat Major (în continuare M.St.M.)., dosar 116/1913, f.179 sq; C.Petrescu, *Istoricul campaniei militare din anul 1913,* București, 1914 (lucrare care reprezintă o istorie oficială a Ministerului de Război cuprinzând prelucrarea rapoartelor retrospective înaintate, la sfârșitul campaniei, de diferitele unități și incluzând toate aspectele militare); N.Ștefănescu lacint, *Războiul româno-bulgar,* București, 1914, p.86 sq; col.V.Parfeni, *Studiu istoric al campaniei româno-bulgare din anul 1913. Conținând: tot mersul acestei campanii precum și rezultatele reale dobândite de țară,* ed.a II-a, București, 1915; C.Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916-1919,* vol.I, București, 1989, p.93 sq; col.R.Băldescu, cpt.M.Marinescu, *Războiul balcanic 1912 și 1913. Curs predat ofițerilor elevi ai Școalei de Aplicație și Infanterie,* Sibiu, 1936; col.G.Garoescu, *Războaiele balcanice, 1912-13, și*

campania română din Bulgaria, **ed. a II-a, Sfântu Gheorghe, 1935; lt.Boucabeille, *La guerre inter- balkanique.* Paris, 1915; Ligue naționale aerienne, *La campanie de 1913 (II-ăme section d'aviation militaire),* Bucureşti, 1914; col. H. Cihoski, *Campaniile din 1912-1913 (curs predat la Școala de Război),* Bucureşti, 1924; D.Preda, în *Istoria militară a poporului român,* vol.V, Bucureşti, 1988, p.261 sq; idem, *România și războaiele balcanice, I II,* în „Magazin istoric", nr.7/1993, p.13 sq, nr.8/1993, p.47 sq. Vezi și lucrările generale de istorie militară menționate în lucrarea noastră în cap. n, subcapitolul 1.**

481 Gen. Al.Averescu, *Report...,* Arhiva M.Ap.N., Fond M.C.G., dosar 134/1913, f.l5 sq; gen C.N.Herjeu, *Studii și critice militare,* p.164 sq; T.Dafinescu, I.Boață, *Istoria serviciilor logistice ale armatei române,* Bucureşti, 1990, p. 160 sq.

482 Gen. Al.Averescu, *Raport...,* Arhiva M.Ap.N., Fond M.C.G., dosar 134/1913, f.l 8 sq, C.N.Herjeu, *Studii și critice militare,* p. 187 sq.

483 Gen. Al.Averescu, *Raport...,* Arhiva M.Ap.N., Fond M.C.G., dosar 134/1913, f.l9.

484 Maria, Regina României, *Povestea vieții mele,* vol.II, p. 320 sq.

485 C.N.Herjeu, *Studii și critice militare...,* p. 214.

486 C.Petrescu, *Istoricul campaniei militare din anul 1913,* Bucureşti, 1914, p. 112.

487 Arhiva M.A.E., Fond 71/1912, B 13, dosar 29, f.209, 186.

488 A.I.C., Fond P.C.M., dosar 36/1914, f.16, 183; dos. 37/1914,

f.208; aceste acte erau de fapt formulare tipizate pentru „urmașii mortilor în timpul și din cauza campaniei din 1913". Pe baza legii din 25 martie 1914, se acordau pensii anuale de 150-180 lei pentru soțiile fără copii sau părinți infirmi și pensii de 300 lei soțiilor cu copii.

- 489 N.Ștefănescu lacint, *Războiul...,* p. 96 sq.

490 Situația poate fi asemănată cu evenimentele anului 1907, când lipsa unor date oficiale a făcut ca până astăzi să fie controversată cifra exactă a victimelor.

491 C.Titel-Petrescu, *Socialismul în România,* Bucureşti, f.a., p. 256; sunt menționați o serie de medici, precum prof.dr. D.Gerota, dr. Manicatide, dr. E.Arbore ce au cerut tragerea la răspundere a instituțiilor sanitare ale armatei.

492 V.Rudeanu, *Memorii...,* p.99-100.

493 *Ibidem,* p. 98 sq; G.Petre, I.Bitoleanu, *Tradiții navale românești.* Bucureşti, 1991, p. 178; C.N.Herjeu, *Studii și critice militare...,* p. 151 sq; C.Crăiniceanu, *Armata...,* passim; S.Panaitescu, *op.cit.,* p. 151 sq.

494 Al.Iarca, *Câteva povețe despre conducerea războiului. Problema strategică din 1913,* Buzău, 1914; idem, *Gen. Averescu în război. Anii 1913, 1916-1917,* (în continuare Al. larca, *Gen.*

Averescu...,) **Bucureşti, 1921, p. 47 sq.**

495 Al. larca, *Gen. Averescu...,* p. 70; acelaşi general invoca neadevăruri în o serie de interviuri acordate de generalul Al.Averescu ziarului „Epoca", mai ales cu privire la hrană, îmbrăcăminte, stare sanitară. Criticile ce i s-au adus, l-ar fi determinat pe Averescu să însărcineze pe C. Petrescu cu redactarea unei lucrări'cu „erori de fapte care denaturează şi întunecă adevărul Lionc". ţ p.73, 76)

496 C. Stere, în „Viaţa Românească", 1913, nr.7-8, p. 183.

497 A. lordache, *Viaţa politică...,* p. 225 sq; C.Gane, *P.P.Carp...,* vol.II, p. 485; R.Seişanu, *Take Ionescu...,* p. 167; Al.Marghiloman, *Note..,* p. 166 sq.

498 Vezi mai sus p. 98 sq.

499 A.I.C., Fond Direcţia politie, dosar 73/1912-1914, vol.I.p. 266-267; vezi şi „Universul", nr. 158, 11 iulie 1913.

500 C.N.Herjeu, *Studii şi critice militare...,* p. 24-25.

501 Maria, Regina României, *Povestea vieţii mele,* vol. II, p. 318.

502 C.Kiritescu, *Istoria războiului pentru întregirea României,* vol. I, p. 94-95.

503 „Le Temps" din 20 iunie 1913, apud D.Prcda, *România şi războaiele balcanice,* II, în „Magazin istoric", 1993, august, p. 52.

504 *Ibidem.*

505 C.Bacalbaşa, *op.cit.,* vol.IV, p.143.

506 D.Iancovici, *La crise balkanique...,* p. 79; idem, *T.Ionescu...,* p. 71-72, despre marile manifestatii sub ferestrele Palatului Regal unde Carol I privea placardele cu lozinci antiaustriece.

507 R.Seişanu, *Take Ionescu...,* p. 168.

508 *Ibidem.*

509 N.Iorga, *Acţiunea militară..,* p. 101.

510 *Ibidem,* p. 104.

511 *Ibidem, p.* 93.

512 *Ibidem,* p. 104-105; vezi şi idem, *Supt trei regi...,* p. 153; M.Muşat, I.Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar,* Bucureşti, 1983, p. 338.

513 C.Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri.* Bucureşti, 1991, vol. II, partea a IV-a, p. 11.

514 *Ibidem,p.* 11-12.

515 V.Parfeni, *Studiu istoric al campaniei...,* p. 11.

516 *Ibidem,* p. 10.

517 N.Ştefănescu lacint, *Războiul româno-bulgar,* p.86-87; vezi şi S.Serbesco, *Roumanie et la guerre.* Paris, 1918, p. 150.

518 N.Bănescu, *însemnări din campanie (22 iunie - 8 august 1913),* Bucureşti, 1913, p. 4, 8,14,44.

519 A.Lascarov-Moldovanu, *Zile de campanie. lunie-august 1913. Impresii, observatii, caracterizări.* Bucureşti, 1915, p. 8-10.

520 *Ibidem,* p. 126.

521 *Ibidem,* p. 270.

522 M.Sadoveanu, *44 de zile în Bulgaria,* București, 1928, passim.

523 *Ibidem,* p. 5-7.

524 *Ibidem,* p.10.

525 *Ibidem,* p. 12-13.

526 I.Al.Brătescu-Voinești, *Din pragul apusului. Gânduri-amintiri,* București, 1935, p. 78; vezi și E.Bucuța, *Pietre de vad,* vol. I, București, 1937, p. 179.

527 Vezi, de exemplu, dr.M.Manicatide, *însemnări din campanie* în „Viața Românească, VIII(1913), nr. 7-9, p. 130-165; dr. Ștefănescu-Galați, *Serviciul Sanitar Militar în campania din Bulgaria,* în idem, p. 306-319.**

528 *Documente din istoria mișcării muncitorești 1910-1915,* București, 1968, p. 504.

529 „România muncitoare", 22 august 1913; vezi și N. Copoiu, *Socialismul european și mișcarea muncitorească și socialistă din România. 1835-1921,* București, 1971, p. Ill; C.Titel Petrescu, *Socialismul în România. 1835-6 septembrie 1940,* București, 1945, p. 256-257; E.Bâldescu, *Din istoria legăturilor revoluționare româno-bulgare (1909-1916),*București, 1966, p. 107 sq; vezi și C.Dobrogeanu-Gherea, *Conflictul româno-bulgar,* extras din „Viitorul social", 1913, nr. 1-2; C.Racovski, *Scrieri social-politice(1900-1916),* București, 1971, p. 251 sq.

Capitolul III

CONFERINȚA ȘI TRATATUL DE PACE DE LA BUCUREȘTI

încă în cursul lunii iunie 1913 evoluția raporturilor dintre statele balcanice și mai ales poziția Bulgariei, sprijinită tot mai evident de Austro-Ungaria, nu o dată contrar dorințelor Berlinului, îndreptau inexorabil zona spre un nou conflict balcanic. în noua situație ce se profila, din multiple motive, România nu mai putea rămâne neimplicată. Apropierea războiului mai întâi, desfășurarea mai apoi a operațiunilor militare au dus la o tot mai vie activitate diplomatică, fie a cercurilor românești, fie a reprezentanților diferitelor capitale europene, apropiate sau mai îndepărtate, și interesate de intențiile și, apoi, de comportarea factorului românesc. Poziția strategică, potențialul ei uman și

material, autoritatea de care se bucurau conducătorii ei, în special regele Carol I, interesele românești în general dădeau României un rol de primă mărime în viitorul imediat.

într-o telegramă cifrată din Petersburg, din 12/25 iunie 1913, ministrul român F.Nanu comunica: „ministrul afacerilor străine, pe care l-am văzut astăzi, mi-a spus că, după informațiile sale, războiul este iminent și că el a avertizat guvernul bulgar că, în caz de intervenție militară a României, Rusia nu se va mișca și o va lăsa să acționeze. Dl. Delcasse, pe care l-am văzut de asemenea, este și el foarte pesimist și consideră că România e arbitrul situației**[1]. Aceeași convingere privind rolul viitor de

 arbitru al României se manifesta și în alte cercuri diplomatice. La București, la 20 iunie 1913, avea loc o lungă convorbire între ministrul Franței, Blondei, și monarhul României, despre care se raporta apoi prompt ministrului de externe al Franței, R.Pichon[2]. în viziunea diplomatului francez, din multe puncte de vedere, afirmațiile făcute de rege în cursul convorbirii prezentau o însemnătate deosebită pentru lămurirea motivelor atitudinii României, atât în cursul perioadei anterioare, cât și în perspectivă. Blondei solicitase audiență fiind nelămurit de ceea ce el numea „atitudinea imprecisă" a lui Titu Maiorescu. La începutul audienței, regele a apreciat poziția Franței în cursul Conferinței de la Petersburg: „Nu putem decât să fim recunoscători Franței constatând că, fidelă tezei pe care a susținut-o la Congresul de la Berlin, ea a ținut ca prin însăși redactarea protocolului să repare o uitare, dacă nu o nedreptate". Regele menționa că doar intransigența Bulgariei, a lui S.Danev, a făcut ca România să nu obțină mai mult, subliniind că, în acest fel, România nu are nici o obligație față de Bulgaria, ci doar față de Europa, căci aceasta i-a dat

Silistra, chiar dacă soluția era nesatisfăcătoare. Făcând o apreciere retrospectivă asupra acțiunii românești, Carol I declara: „nu regret linia de conduită pe care am imprimat-o politicii noastre exteme de la deschiderea conflictului balcanic și dacă ar trebui n-aș ezita să urmez același drum. Profund atașat păcii, consider că o intervenție a României în luna septembrie a anului trecut ar fi putut fi semnalul unui conflict general. N-am vrut să-mi asum responsabilitatea de a-1 declanșa și am preferat să sacrific o parte a intereselor României pentru cele ale păcii europene... Reproșurile pe care mi le adresează o parte a opiniei publice, acuzându-mă că am umilit România și am lăsat să treacă o ocazie unică de a mări patrimoniul național, nu mă ating..., cu atât mai mult cu cât rezultatul acestei politici nu poate fi considerat deloc ca insignifiant..."[3]. Menționând, în treacăt, că era împotriva ideii de a se construi un pod la Silistra și, totodată, că a fost împotriva propunerii de transportare a noi trupe în Dobrogea, regele își exprima speranța îmbunătățirii relațiilor cu Bulgaria. Adăuga însă că evoluția relațiilor sârbo-bulgare provoca tot mai mare îngrijorare în

România. în acest context, în viziunea sa, convocarea rezervelor corpurilor I, II și III de armată trebuia să demonstreze că România e decisă a nu rămâne indiferentă, mai ales că „o demonstrație mai efectivă va produce un efect salutar la Sofia și Belgrad"[4]. în aceeași convorbire, regele dezvăluia diplomatului francez și unele din intențiile României. în viitor, dacă acțiunea țarului eșua (ceea ce s-a și întâmplat, de altfel), România urma, în cazul unui război dintre Bulgaria și Serbia, să ocupe Turtucaia și Balcic. Aceasta urma a fi un avertisment dat Bulgariei pentru a opri acțiunile sale. Regele sublinia clar:

„dacă nu se va conforma acestui aviz militar, vom accentua acțiunea noastră căci cu nici un preț nu vom permite zdrobirea Serbiei"[5]. Era atunci expusă pe scurt întreaga concepție ce a animat România până la încheierea ostilităților și apoi semnarea păcii. Cunoașterea atitudinii României fusese pentru Blondei, așa cum raporta superiorului său, una din principalele rațiuni ale întâlnirii sale cu monarhul, între altele, fiind bine cunoscută de către el intenția Dublei Monarhii de a acționa asupra Serbiei cu brațul înarmat al Bulgariei. în același context, Blondel a vrut să știe și opinia regelui despre politica Austro-Ungariei în ultimele luni. Cu prudență, regele a recunoscut că Viena, „orbită de ura ce o poartă Serbiei, a făcut greșeala de a se înverșuna împotriva unei țări pe care ar fi putut-o aduce alături de ea. După părerea mea, Austria n-ar fi trebuit să se opună așa brutal dorințelor legitime ce manifestă Serbia de a avea acces la Marea Adriatică. Aceasta n-ar fi împiedicat să se creeze o Albanie mai înspre sud și guvernul sârb ar fi putut acum, nemaipreocupându-se de un debușeu maritim, să se arate mai conciliant în discuțiile cu Bulgaria... Politica austriacă a fost și rămâne foarte ezitantă, dă dovadă de slăbiciune"[6]. Regele își mai exprima convingerea că totuși, în viitor, Austro-Ungaria se va limita la un sprijin moral și diplomatic dat Bulgariei, fără a se angaja militar. A revenit, în acest context, din nou, asupra politicii Bulgariei, evidențiind megalomania și intransigența acesteia. Credea că dintr-un nou conflict Bulgaria ar ieși „plus meurtrie qu'elle l'est deja". Regele ținea să transmită interlocutorului său în încheiere, referindu-se, evident, la România, a cărei politică externă o conducea, că: „în ce mă

 privește, voi face toate eforturile pentru a împiedica deschiderea ostilităților. Eu am mâinile

libere... însă repet din nou, noi nu vom asista impasibili la distrugerea Serbiei. Opinia publică din România se afirmă din acest punct de vedere din ce în ce mai formal și chiar dacă aș dori, ceea ce nu e cazul, eu n-aș putea să merg împotriva ei. Situația noastră materială și militară este o forță de care sunt conștient, dar pe care nu vreau s-o pun decât în serviciul păcii generale. Aș trăda principiile ce mi-au condus politica de când domnesc în România dacă aș acționa altfel. Voi rămâne fidel acestora atâta timp cât interesele vitale ale Regatului nu vor fi amenințate. Vreau să fiu alături de țări ca Franța, Germania, Rusia și Anglia, care doresc pacea și să merit reputația de rege pacific, cum a meritat împăratul Germaniei, căruia i-am telegrafiat ieri, numindu-1 prinț al păcii. Să sperăm că vom putea, peste câteva săptămâni, să ne întreținem la Sinaia, în calmul munților, despre aceste evenimente ca despre un vis urât, noi contribuind spre a nu-1 lăsa să devină realitate"[7].

După cum s-a văzut, peste puțină vreme, izbucnirea războiului a infirmat o astfel de speranță, România fiind atrasă nemijlocit în desfășurarea evenimentelor. Eforturile diplomației românești aveau să fie dublate de demonstrația militară spre trecătorile Balcanilor și înspre Sofia. Guvernul considera, așa cum se menționa și în declarația de război, că „România are datoria de a participa la reglementarea definitivă a unei chestiuni care, la porțile sale, prea mult timp a amenințat și pe urmă a tulburat pacea generală"[8].

în acea fierbinte lună iulie a anului 1913, evenimentele se precipitau nu numai pe teatrele de operațiuni militare, ci și în rândurile diplomaților și ale guvernanților, atât în țările beligerante, cât și în capitalele Marilor Puteri. De fapt, s-ar putea face, din multe puncte de vedere, o comparație cu atmosfera și evenimentele lunii iulie a anului următor, când, în urma atentatului de la Sarajevo,

omenirea a intrat în prima conflagrație mondială. Amenințarea izbucnirii unui război mondial a fost deosebit de evidentă pe parcursul a câtorva săptămâni și, dincolo de voința popoarelor, abia în ultimul moment Marile Puteri s-au abținut de la războiul pe care, peste un an, nu l-au mai „ratat".

261

Am putea spune că, în afară de București, care a devenit, treptat, centrul acțiunii de instaurare a păcii, evenimente diplomatice sau politice importante se desfășurau și în alte capitale europene. Conferința londoneză a ambasadorilor și-a grăbit încheierea lucrărilor (practic, aceasta s-a întâmplat a doua zi după semnarea Tratatului de la București). La Sofia izbucnea o puternică criză politică, după ce, la sfârșitul lunii iunie, cercurile militariste șovine, împinse și asigurate de sprijin din partea Austro-Ungariei, trecuseră ferm pe calea războiului, într-o acțiune care, în conformitate cu înseși directivele generalului Savov, urmărea înfrângerea adversarilor și ocuparea de cât mai multe teritorii pentru ca Europa să fie pusă în fața unui fapt împlinit, cercurile sofiote fiind atunci convinse de succesul lor. Foarte repede însă evenimentele de pe front au creat noi realități politice în capitala Bulgariei. La 1 iulie, la Sofia, Consiliul de Miniștri a realizat implicațiile dezastrului spre care se îndrepta țara, intenționând să ceară regelui Ferdinand sistarea imediată a ostilităților. Totodată, acolo s-a încercat să se prezinte evoluția evenimentelor ca fiind rezultatul unei indiscipline militare. Câteva zile după ce intervenția armatei române devenise iminentă, s-a hotărât convocarea unui Consiliu de Coroană pentru dezbaterea întregii situații, acesta întrunindu-se la 2/15 iulie 1913. Au participat liderii tuturor partidelor politice, inclusiv I.Sacâzov din partea

socialiștilor („largii") și D.Draghiev, reprezentând agrarienii. Cu acea ocazie, șeful guvernului, S.Danev, a recunoscut clar: „politica noastră a suferit un dezas- tru“[9]. Totodată, el a tras consecințele, demisionând. S-a încercat să se creeze, sub conducerea liderului Partidului Democratic, Malinov, un guvern „al concentrării naționale**, în care s-a preconizat să intre reprezentanți ai întregului eșichier politic, până la radicali și socialiști („largi**). Scopul acestuia urma a fi încercarea de a salva situația, bazându-se pe sprijinul, eventual intervenția militară directă a Rusiei. încercarea lui Malinov, ca și încercările din ultimul moment ale Rusiei de a controla evenimentele au eșuat pe fundalul nemulțumirii generale interne din Bulgaria și, mai ales, al acțiunii monarhiei habsburgice.

în aceste condiții, țarul Ferdinand, care de mult năzuia spre o alianță mai strânsă a Bulgariei cu Puterile Centrale, a format un guvem al liberalilor care erau adepții unei strânse colaborări cu Austro-Ungaria și Germania. Acest guvem, condus de Radoslavov, și-a început activitatea la 4/17 iulie 1913. Viena a promis noului guvem ajutor diplomatic, dar nu și militar, deși ar fi dorit-o. în mai multe rânduri, monarhul bulgar a implorat capitalele europene să intervină la Belgrad, Atena, Istanbul și București. Nu a ajuns la nici un rezultat, suferind înfrângeri și pierderi însemnate pe front și fiind nevoit să ceară încheierea unui armistițiu concomitent cu începerea tratativelor pentru o pace definitivă.

Luna iulie a adus și o deosebită activitate a Austro- Ungariei, animată, în principal, de ideea împiedicării cu orice preț a consolidării Serbiei, conform unui plan pe care șeful Marelui Stat Major,

Conrad von Hotzendorf, îl elaborase încă **din** 1912 când întocmise, de altfel, „argumentarea" războiului pe care monarhia l-a și declanșat doi ani mai târziu. în ochii Vienei devenea tot mai evident că urmarea directă a acțiunii bulgare, „nebunia criminală", cum a numit-o fostul șef de guvem bulgar, avea să fie o consolidare sensibilă a statului sârbesc, începând cu 4 iulie, șeful diplomației vieneze și-a intensificat acțiunile în vederea determinării aliaților săi nu numai Ia sprijinirea fără rezerve a unei acțiuni diplomatice antisârbești, dar chiar și la o directă implicare militară, invocând tratatul de alianță, respectiv clauza „cassus foederis". Italienii au refuzat aceasta în modul cel mai categoric, iar ministrul de externe San Giuliano arăta că: „nu este vorba de un pericol imediat, nici de o amenințare serioasă pentru integritatea monarhiei, ci de pretinse viitoare pericole contra cărora se poate păzi prin alte mijloace decât printr-un război"'°. în încheierea discuțiilor cu ambasadorul austro-ungar, San Giuliano avertiza: „vă vom reține, dacă e necesar, de poalele redingotei" [n]. în fond, în acele zile se demonstra încă o dată adevărul celor declarate de von Jagow, viitorul șef al diplomației germane, lui C.Diamandy, pe vremea când acesta era ministrul României la Roma: „există un nou bolnav în Europa: este aliatul nostru Austro-Ungaria"[12].

Monarhia bicefală, zguduită de mișcările popoarelor asuprite pe care le putea controla din ce în ce mai puțin, invoca pretinse comploturi externe în scopul menținerii șubredului edificiu ce se clătina, dorind, totodată, obținerea unui succes răsunător pe plan extern cu consecințe pozitive în temporara liniștire a spiritelor în interior. Așa cum s-a mai arătat, Viena, simțind clar îndepărtarea României, optase pentru înlocuirea acesteia cu Bulgaria, în întreaga sa

politică în zonă.

Acțiunea Austriei nu a reușit să oprească înfrângerea Bulgariei, ce s-a constituit, la rându-i, într-un eșec plin de consecințe și pentru politica vieneză. Treptat, Bucureștiul se contura a fi locul unde urmau a se încheia conturile finale, chiar dacă, din diverse motive, nu se ajunsese încă la o alianță politică a statelor implicate direct în războiul contra Bulgariei, ci doar la o colaborare pe câmpurile de bătălie. încă la 28 iunie 1913 s.v., Titu Maiorescu expunea atât lui Blondei, ministrul Franței, cât și prințului Furstenberg, reprezentantul Austro-Ungariei la București, motivele acțiunii române: „noi am intrat pe teritoriul bulgar cu două scopuri: 1) a ne asigura o frontieră dobrogeană strategică, adică Turtucaia-Balcic, deoarece convenții internaționale se vede că n-au însemnătate pentru bulgari...; 2) de a participa ca parte integrantă la tractatul care va regula împărțirea teritoriilor câștigate de aliați de la turci, fie că această aranjare se va face numai între cele patru state balcanice care atunci vor trebui să se aranjeze și cu noi, fie că se va face de Rusia, la Petersburg (unde noi nu avem ce căuta) și apoi aici la București înțelegere cu noi“. Consemnând aceasta, seara în jurnalul său, Titu Maiorescu mai adăuga: „Amândoi miniștrii au părut că pricep acest punct de vedere. Informez și pe Sebeco și pe ministrul Ristici care vrea ca chestia balcanică să o rezolve doar cele cinci state balcanice"[13].

în ziua următoare, Titu Maiorescu avea o întâlnire cu Rahmy Bey, om de încredere al Marelui Vizir și al ministrului de exteme Said Pașa, care propunea atât o colaborare militară imediată, cât și o alianță viitoare. Propunerea a fost dezbătută de primul-ministru, împreună cu regele, și a fost respinsă net[14]. De altfel, cu câteva zile mai înainte, o propunere de alianță politică

 venise și din partea unei delegații grecești ce se

deplasase la București pentru a notifica, chipurile, urcarea pe tron a regelui Constantin. Ca urmare a unei discuții Maiorescu-Averescu, se dăduse acordul favorabil doar pentru o conlucrare militară. în aceeași zi, 29 iulie, în *Jurnalul* său, Titu Maiorescu nota lapidar o parte din evenimentele zilei respective: „Dimineața la mine Marghiloman, furios contra «indiscreției» «Epocei» care spune trecerea românilor în Bulgaria, idem gen.Averescu, cu întrebarea dacă legăm convenție formală, militară cu sârbii (l-am trimis la Rege) și cu o depeșă apelpisită a atașatului militar Dabija care ne împinge să ocupăm Quadrilateral. Waldthausen, cu o ridicolă intervenție pentru petrol. Mai înainte, Blondei..."[15].

încă din ziua de 28 iunie, Filality, ministrul român la Belgrad, raporta despre propunerile lui Nicola Pasici privind viitorul: „înainte de toate, trebuie ca Bulgaria să se predea fără condiții. Dacă ea acceptă și dacă Marile Puteri vor interveni, cum se prevede, vom răspunde că ea nu trebuie să trateze separat cu fiecare dintre noi, ci cu Serbia, Grecia, Muntenegra și România laolaltă... Noi trebuie să facem pacea, cei cinci, fără concursul nimănui"[16]. A doua zi, același N.Pasici amâna o propunere venită din partea Rusiei de încetare a ostilităților militare și de încheiere a păcii la Petersburg[17]. Pe 30 iunie, după ora 16, avea loc o întâlnire între primul- ministru Titu Maiorescu și Sebeko, în legătură cu care cel dintâi nota: „acesta, împăcat cu ideea (nici nu are ce face) ca noi să participăm ca element moderator la încheierea și a preliminariilor de pace între belige- ranții balcanici, îmi propune să sfătuim de pe acum îndată la Belgrad și Atena să fie moderați în pretențiile lor..."[18]. Sebeko propunea atunci foarte precis modalitatea de atribuire a unor orașe, respectiv Monastir și Stip la sârbi, Serres și Ghevgheli la greci, Drama și Cavala la bulgari.

în aceeași zi s-a desfășurat Consiliul de Miniștri

în legătură cu sesiunea extraordinară a corpurilor legiuitoare în problema războiului, fiind aprobate mesajele de deschidere și de închidere. Consemnând aceasta în *Jurnalul* său, primul-ministra mai adăuga că Vasile Pârvan era exclus din biroul de presă al Ministerului de Externe[19].

în ziua de 1 iulie, timp de peste o oră, în cursul unei audiențe la rege, au fost dezbătute diversele aspecte ale situației, decizându-se, între altele, plecarea regelui din București, în mijlocul armatei, pe câmpul de operațiuni. Concomitent, o nouă telegramă din Belgrad anunța hotărârea aliaților (Grecia și Serbia) de a nu accepta o intervenție străină, a Marilor Puteri, urmând ca pacea să se discute numai de beligeranți, inclusiv cu participarea României. Tot atunci, Rusia intervenea, prin ministrul Sebeko, pe lângă primul-ministru al României „ca noi să participăm ca element moderator la încheierea și a preliminariilor de pace între beligeranții balcanici... Să sfătuim de pe acum, îndată, la Belgrad și Atena, să fie moderați în pretențiile lor"[20]. Pe 3 iulie, având în vedere discuțiile numeroase și diversele atitudini din capitalele europene în legătură cu înaintarea armatei române pe teritoriul bulgar, Titu Maiorescu trimitea o nouă notă circulară în capitalele europene, în care reafirma elementele esențiale ale poziției române. Se arăta: „făcând să înainteze armata română pe teritoriul bulgar, România nu urmărește nici o politică de cuceriri, nici zdrobirea armatei bulgare". Adăuga că intervenția urmărea doar o frontieră strategică, care era și precizată. Mai menționa că o altă cauză a intervenției române o constituia politica bulgară, precum și obligația morală a României de a participa la reglementarea finală a situației din această zonă. Intervenția

României era în scopul asigurării „intereselor legitime ale părților direct în cauză", dar și pentru a sprijini eforturile de pace ale Marilor Puteri[21]. Acestea din urmă, de exemplu, Franța și Rusia, dar și Anglia, erau îngrijorate de consecințele pentru Bulgaria, ale unei eventuale intrări, ce se arăta iminentă, a trupelor române în capitala Bulgariei. Au apărut, astfel, tentative și chiar presiuni de oprire a înaintării armatei române și în special pentru a se evita o prezență militară românească în capitala bulgară. La 4 iulie Sebeko dădea asigurări pentru granița solicitată de România, ce ar fi trebuit, în schimb, să-și oprească înaintarea sa spre Sofia. El arăta că, în viziunea ministrului de externe rus, S.Sazonov, continuarea ofensivei române ar fi dus la „răsturnarea dinastiei de Coburg și distrugerea Bulgariei, ceea ce nici o Putere nu ar permite"[22].

Din diversele capitale europene veneau în același timp o serie de semnale pozitive, de apreciere a poziției României. Din Berlin se comunica satisfacția guvernului german că România nu a cerut autonomie pentru Macedonia[23].

După înlocuirea, la Sofia, a guvernului S.Danev cu guvernul Radoslavov, în zilele de 4 iulie, și respectiv, 5 iulie, a avut loc o dublă intervenție la București, prima pe lângă regele României, făcută de omologul său bulgar, și a doua, a noului guvern sofiot pe lângă guvernul român, prin intermediul Legației Italiei.

Importantă prin propuneri și semnificații era telegrama personală pe care țarul Ferdinand o adresa regelui Carol I, aflat atunci la comanda trupelor, la Corabia: „Având ferma intenție de a pune capăt, în cel mai scurt termen, sângeroaselor ciocniri între trupele bulgare și cele ale Serbiei și Greciei și dorind restabilirea vechii prietenii între Bulgaria și România, eu și guvernul meu facem apel

la M.V. rugând să ordone oprirea marșului trupelor sale și să indice condițiile cu prețul cărora ar putea fi reînnodate legăturile tradiționale și amicale între cele două popoare ale noastre. Cu promptitudine și într-un larg spirit de conciliere, eu și guvernul meu vom examina aceste condiții și ne vom strădui să le satisfacem conform demnității popoarelor noastre și animați de dorința de a restrânge în viitor vechile relații de prietenie ce au existat întotdeauna**[24]. în aceeași zi, țarul Ferdinand se adresase lui Franz Joseph, implorându-1 să-l ajute pentru salvarea dinastiei. împăratul îl sfătuia să cedeze imediat României, care era informată despre aceasta[25].

Telegrama monarhului bulgar, după cum se poate constata, nu menționa în nici un fel nimic din motivele ce determinaseră intervenția României, simulând ignoranță, deși ele erau bine cunoscute la Sofia. în același fel era redactată și nota noului guvern bulgar remisă guvernului de la București. Acolo se menționa dorința de negocieri, de examinare a dezideratelor românești, de încheiere a unui acord rapid, cerându-se în schimb imediata oprire a înaintării armatei române[26].

în fapt, Bulgaria încerca o soluție dilatorie venind cu o serie de propuneri de tratative, ce urmau practic, în viziune

sofiotă, a fi reluate de la capăt. Aceasta se făcuse și mai înainte și nu se ajunsese la nici un rezultat la anterioarele întâlniri româno-bulgare. Guvernul român a decis a nu răspunde unei asemenea note, poziția sa fiind înțeleasă și aprobată și de Rusia și de Austro-Ungaria. De altfel, contele Berchtold, într-o ultimă tentativă de a salva cât de cât Bulgaria, a intervenit la Sofia pentru ca de acolo să se comunice, explicit și imediat, acceptarea liniei de frontieră în Dobrogea așa cum era solicitată de români. Guvernul bulgar era înștiințat și despre o apreciere semnificativă a Vienei în legătură cu conjunctura în care a ajuns Bulgaria: „Grava situație

în care se află astăzi provine mai ales din marile greșeli comise la Sofia față de România... O altă consecință a acestei politici rătăcite este și faptul că, prin actualul conflict între România și Bulgaria, libertatea de acțiune a monarhiei Austro-Ungare este redusă..."[27].

În acele zile de început de iunie activitatea diplomației românești în vederea opririi neîntârziate a vărsării de sânge a fost intensă. Atunci a fost avansată în capitalele balcanice și propunerea ca viitoarele convorbiri de pace să se desfășoare la București. Titu Maiorescu cerea telegrafic acordul lui N.Pasici pentru începerea imediată a unor discuții preliminarii de pace între reprezentanții celor cinci țări beligerante „pentru a evita o catastrofă la Sofia și o complicație europeană"[28]. Prompt, în aceeași zi, 5 iulie, N.Pasici se declara de acord arătându-și, totodată, disponibilitatea de a se deplasa oriunde în acest scop. Se împotrivea însă atât unei intervenții străine, cât și unei eventuale medieri venite din afară, insistând ca discuțiile să se desfășoare numai între beligeranți. Totodată, atât în numele Serbiei, cât și al Muntenegrului, exprima și acordul ca viitoarele discuții de pace să se desfășoare la București[29]. în aceeași zi și în același sens se pronunța și primul ministru al Greciei, E.Venizelos, care comunica prin ministrul român Filodor că „preferă Bucureștiul oricărei alte capitale a unei Mari Puteri pentru a evita amestecul Marilor Puteri"[30]. Premierul grec adăuga, totodată, și unele considerente preliminare privind principiile ce trebuiau să anime viitorul congres: „Pentru a salva echilibrul viitor în Peninsula Balcanică, să nu se permită ca bulgarii, cu viitoarele achiziții

(teritoriale - *n.n.)* să nu depășească numeric populația Greciei sau a Serbiei mărite; este adevărat că România va fi mai mare decât alte state balcanice,

însă această ipoteză nu îl îngrijorează, ci, dimpotrivă, îi convine, dat fiind că politica înțeleaptă și corectă dusă până atunci era o garanție în plus pentru viitor**. Cu aceeași ocazie, se mai adăuga refuzul Greciei la propunerea rusă de armistițiu, care, în condițiile date, n-ar fi fost decât o favoare făcută bulgarilor[31].

Ideea ca pacea să fie negociată și semnată în România fusese prezentată și Marilor Puteri. Franța aproba ca viitoarea conferință să se desfășoare la București sau la Sinaia. Aceasta era o mărturie a aprecierii moderației și serviciilor aduse de România în ceea ce privește „pacea și marile interese ale Europei**. Parisul intervenea în acest sens la Londra și Petersburg[32]. în aceeași problemă se primea un acord și de la Berlin, Germania exprimându-și, totodată, opinia neimplicării în discuții decât a beligeranților[33].

La 5/18 iulie 1913, seara târziu, ținând cont atât de situația militară, cât și de contextul diplomatic și mai ales de intervenția Austro-Ungariei, guvernul bulgar și-a dat acordul pentru cedarea către România a teritoriului de la nord-est de linia Turtucaia- Balcic, cerând imediata stopare a înaintării armatei române și retragerea acesteia la Dunăre și în interiorul noii granițe dobrogene[34]. Astfel se credea că România, prin încetarea campaniei sale militare și printr-o neutralitate binevoitoare, va da „ajutor și sprijin** în reglementarea problemelor cu Serbia și Grecia. în nota sus menționată se mai solicita restabilirea imediată a relațiilor și începerea unor negocieri. Nici această propunere nu venea întrutotul în spiritul liniei politice adoptate de România, încercându-se, de fapt, o acțiune în scopul destrămării colaborării dintre inamicii de atunci ai Bulgariei, o ușurare a situației militare.

Cercurile politice bucureștene erau adepte hotărâte ale încetării imediate, în totalitate, a conflictului, aceasta fiind una dintre cauzele majore

ale implicării României în evenimentele în curs de derulare. întrucât regele se afla la punctul de comandă de la Corabia, Titu Maiorescu expediază acestuia telegrama cifrată

269 nr.15699 din 5/18 iulie cu următorul conținut: „Situația internațională îmi impune datoria de a ruga M.V. de a reveni la București. în așteptare, pare oportun ca trupele noastre să opereze mai lent“[35]. Totodată, regele era informat că, în urma unei discuții între Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman și Take Ionescu, se ajunsese la concluzia că trebuie să se transmită Bulgariei că „marșul armatei nu poate fi oprit decât prin armistițiu general, decât simultan cu preliminariile de pace încheiate între cei cinci beligeranți“[36].

în ziua de 7/20 iulie, în paralel cu desfășurarea operațiunilor militare, acțiunile în planul diplomației au devenit tot mai alerte. Sofiei i se comunica, prin intermediere italiană, că România va continua operațiunile până la încheierea păcii între toți beligeranții și că deci Bulgaria să-și desemneze cât mai repede plenipotențiarii. E.Venizelos comunica punctul de vedere al Greciei, și anume ca preliminariile să fie semnate undeva pe teatrul de operațiuni (ulterior s-a propus orașul Niș), iar pacea să fie negociată de cei cinci șefi de guverne la București[37]. Și de la Belgrad, unde se făcuseră în prealabil consultări cu Atena, se exprimau aceleași idei, făcându-se precizarea ca armistițiul să fie semnat la Niș[38].

Diplomații țărilor creștine beligerante, în același timp, trebuiau să ia în considerație și faptul că detașamente turce reocupaseră Adrianopohil, putându-se prefigura chiar o contraofensivă otomană de proporții și durată, care să pună sub semnul întrebării chiar realitatea politică a îndepărtării stăpânirii otomane, statuată prin acordul de la Londra de la 30 mai 1913. Devenise evident pentru

Sofia că, în fapt, oprirea ostilităților și rezolvarea situației se putea face numai printr-o intervenție decisivă, clară și hotărâtă, la București. Astfel, s-au conjugat pe această direcție inițiativa regelui Ferdinand și cea a guvernului său. Ferdinand al Bulgariei telegrafia lui Carol I: „Via și profunda dorință ce mă însuflețește de a pune capăt definitiv penibilei situații actuale mă împinge să mă adresez, o dată în plus, M.V., în numele meu și al guvernului meu, și să-i cer încheierea păcii. Acționând astfel, nu avem în nici un fel intenția de a profita de eventuala primire favorabilă pe care M.V. o va face acestei

270 cereri, pentru a continua starea de război cu Grecia și Serbia. Din contră, guvernul meu e ferm decis să încheie rapid pace cu aceste două țări și vine să o dovedească prin trimiterea la Niș a doi delegați ce au cele mai largi puteri în acest sens; el este gata, dacă Grecia și Serbia vor răspunde din partea lor prin aceeași măsură, să înceteze imediat ostilitățile și să procedeze la demobilizarea armatei. El a furnizat și e gata încă să furnizeze toate garanțiile ce ar putea fi cerute privind sinceritatea intențiilor sale. Această declarație, ce o fac azi în numele său, este în aceste sentimente și solicit M.V. să le considere ca suficiente și să oprească înaintarea trupelor sale. Eu și guvernul meu vom vedea în acest act al M.V. un fericit semn prevestitor al reluării apropiate și cordiale a relațiilor dintre popoarele noastre, consacrate prin atâtea amintiri și interese comune și regretăm profund că un moment le-am văzut tulburate**[39]. în aceeași seară, la ora 20, regele Carol redacta o telegramă de răspuns, expediată în dimineața zilei următoare, având următorul conținut: „Mă grăbesc să răspund telegramei M.V., dându-i asigurarea că sunt animat de aceeași dorință de a pune capăt cât mai repede posibil unei situații pe care o deplâng... Guvernul meu a făcut cunoscut celui al M.V. condițiile ce vor

permite restabilirea raportului de încredere între cele două state ale noastre, la menținerea cărora eu am cea mai vie dorință. M.V. poate fi convinsă că sentimentele prietenești pe care i le-am nutrit atâta timp n-au putut fi alterate de ultimele evenimente ce ne-au fost impuse de împrejurări. Sunt fericit să aflu de la M.V. că guvernul său este ferm hotărât să facă să înceteze starea de război cu Serbia și Grecia și că a delegat deja reprezentanții săi în acest scop**[40].

Concomitent, regele ordona încetinirea avansării armatei române în interiorul Bulgariei. Despre aceasta, ministrul de război, C.N.Herjeu, aprecia astfel în jurnalul său: „măsură politică, căci mersul prea repede spre Sofia ar putea să precipite evenimentele, să dezlănțuie revolta și să răstoarne dinastia bulgară. Măsură militară, căci mersul precipitat depărtează prea mult trupele de depozitele lor și împiedică coloanele de subzistență de a duce hrană trupelor**[41]. Tot atunci, având în vedere că unele trupe de pe vasele de război bulgare refugiate la

Sevastopol nu fuseseră încă dezarmate de către autoritățile ruse, se solicita neîntârziata lor neutralizare, amenințându-se, în caz contrar, cu ocuparea portului Vama[42].

Luni, 8/21 iulie, a sosit la București prin aceeași filieră italiană nota guvernului bulgar, care, în esență, exprima aceeași poziție ca și telegrama din ziua precedentă a monarhului bulgar. Se menționa că încheierea unei rapide păci face parte din programul guvernului. Se comunica numele delegaților bulgari ce plecaseră deja în Serbia pentru semnarea armistițiului. Pe lângă oprirea înaintării armatei române, se solicita „a se lăsa liberă exploatarea căii ferate Varna-Sofia, principala arteră de aprovizionare a capitalei, aceasta atât într-un scop

umanitar, cât și unul prietenesc față de Bulgaria*'[43]. Telegrama guvernului bulgar era însoțită și de una a ministrului de externe bulgar, care părea a sugera o negociere separată între părțile română și bulgară, această propunere fiind clar refuzată de Titu Maiorescu. Acesta răspundea imediat că România considera ca dobândită linia de graniță cerută, Turtucaia-Dobrici-Balcic, cu numărul de kilometri necesar la vest și sud, autonomia școlilor și bisericilor, cu crearea unui episcopat românesc și dreptul de a le subvenționa, precum și obligațiunea Bulgariei de a dărâma fortificațiile și a nu mai construi altele, această opțiune fiind limitată la fortificațiile din Șumla, Rusciuk, spațiul intermediar dintre ele, precum și o zonă de 20 km în jurul Balcicului. De asemenea, demnitarul român anunța că, în ceea ce privește armistițiul, România își va trimite reprezentantul său acolo unde vor găsi de cuviință beligeranții, adăugând, totodată, că preliminariile păcii, ca și pacea vor fi la București[44].

Tot în cursul zilei de 8/21 iulie guvernul român înștiința la Belgrad și la Atena de acordul său privind încheierea armistițiului la Niș, precizându-și, totodată, poziția. Cu această ocazie, la Niș urmau a fi reglementate doar chestiunile pur militare decurgând din încetarea ostilităților. Toate aspectele politice urmau să fie discutate și reglementate la București, la conferința de pace, simultan cu discuțiile de la Niș[45].

Acceptarea orașului Niș ca loc al discuțiilor de armistițiu mergea pe linia mai vechii preocupări a guvernelor balcanice interesate de a exclude intervenția directă a Marilor Puteri.

între timp, trupele române, respectiv, patrulele de recunoaștere, au ajuns în câmpia Sofiei, ceea ce a determinat, în contextul general al situației sale, o

nouă telegramă a regelui Ferdinand înmânată de ministrul Italiei Fasciotti, la 9/22 iulie, lui Titu Maiorescu pentru a o transmite regelui Carol I. Disperat, monarhul bulgar transmitea: .Atacurile continue și tot mai energice ale armatelor sârbă și greacă ce s-au reunit și care operează cu înverșunare contra forțelor bulgare fac imposibil de așteptat rezultatele convorbirilor de pace începute la Niș. Situația Bulgariei impune ca pacea să fie semnată cel mai devreme în noaptea aceasta sau cel mai târziu mâine-dimineață. Mă adresez M.V. și guvernului său să exercite puternica sa intervenție pe lângă regii și guvernele Serbiei, Greciei și Muntenegrului pentru ca pacea să fie semnată cel mai târziu mâine-dimineață"[46]. în aceeași zi, în paralel cu demersul regelui său, pare-se neștiind despre acesta, Ghenadiev, ministrul de externe bulgar, comunica omologului său de la București acordul guvernului bulgar „asupra punctelor principale ce vor constitui bazele păcii...“ Totodată, se solicita concursul pentru a grăbi încheierea armistițiului.

Simultan, guvernul de la București luase unele măsuri și în ceea ce privește implicarea României în armistițiul de la Niș, desemnându-și reprezentanții. Cei doi delegați români, col.G.Cristescu, aflat atunci la Belgrad, și gen.C.Coandă, neplecat încă din București, erau împuterniciți a se deplasa rapid la Niș în vederea semnării imediate a armistițiului, „pentru a preveni posibile complicații la Sofia, ce ar putea să-i pună pe beligeranți într-o situație mai dificilă"[47]. Totodată, Titu Maiorescu transmitea reprezentanților diplomatici ai României la Belgrad și Atena să intervină pe lângă guvernele respective pentru ca toate problemele de natură politică, teritorială etc., deci cele cu caracter nemilitar, să fie rezervate pentru discuțiile de la București, considerând că în felul acesta la Niș s-ar putea ajunge imediat la un acord[48].

în același timp, pe plan diplomatic, se agitau și cabinetele Marilor Puteri, profilându-se și mai mult pericolul unei intervenții din afară în reglementarea finală a situației. Astfel, Filodor, reprezentantul român la Atena, raporta că între Marile Puteri se consideră necesară ratificarea de către ele a deciziilor unei eventuale conferințe de pace la București, întrucât aceasta ar face „o schimbare radicală a Tratatului de la Berlin, care este un act internațional**[49]. în aceste condiții a urmat apoi o intervenție directă, în fond decisivă, a regelui Carol, prin telegrame similare expediate simultan monarhilor Greciei, Serbiei și Muntenegrului: „Majestatea Sa regele Bulgariei mi s-a adresat cu rugămintea de a interveni pe lângă M.V. pentru a grăbi încheierea păcii. Cunoașterea pe care o am asupra situației generale și asupra raporturilor dintre Marile Puteri ce nu vor admite o prea mare diminuare a Bulgariei îmi creează o datorie în a atrage atenția M.V. asupra stării precare în care se află această țară și asupra interesului pe care-1 avem noi de a ajunge cât mai curând posibil la un armistițiu, după ce am stabilit în prealabil măsurile militare cele mai urgente. Nu mă îndoiesc că M.V. nu vede în demersul meu decât o nouă probă a prieteniei pe care i-o port, precum și interesul meu pentru ca doritul viitor echilibru în Peninsula Balcanică, cerut de întreaga Europă, să nu fie prea zguduit. Orice nouă scurgere de sânge nu poate decât să înrăutățească situația, ss Carol**[50]. La ora 10 seara, pe 10/23 iulie, regele Petru al Serbiei se adresa lui Carol I printr-o telegramă în care se arăta, printre altele, disponibilitatea Serbiei pentru încheierea păcii: „Regret prea mult vărsarea de sânge în războiul pe care Bulgaria ni l-a impus pentru a nu dori să-1 văd terminat cât mai repede posibil. în ceea ce privește armistițiul, după ultima experiență, trebuie să insist cu totul special asupra măsurilor de luat pentru a ni se da toate garanțiile

necesare, printre care cea de a încheia pacea cât mai repede posibil ar fi cea mai eficace**[51].

De la cartierul general de la Livunovo, regele Constantin al Greciei trimitea următoarea telegramă: „Mulțumesc sincer M.V. pentru telegramă, precum și pentru asigurările de prietenie pentru persoana mea și interesul ce-1 poartă viitorului țării mele. Asigur pe M.V. că doresc tot așa de viu sfârșitul acestui război

 și încetarea vărsării de sânge. Nu vreau în nici un fel să stric echilibrul în Peninsula Balcanică, nici prea marea diminuare a Bulgariei, însă, dacă voi consimți acum la un armistițiu fără garanții reale că pacea va fi semnată cu avantajele ce sunt datorate aliaților mei și mie, după acest război sângeros și ucigător ce ne-a fost impus de către Bulgaria, voi comite o crimă contra țării mele. Sunt gata să trimit plenipotențiari pentru a trata imediat preliminariile păcii. Dacă Bulgaria acceptă condițiile cerute pentru aceste preliminarii, armistițiul va urma în mod automat. Am o prea mare experiență a relei credințe bulgare pentru a nu ști că un armistițiu fără fixarea prealabilă și cât mai detaliată a condițiilor de pace ne lipsește de cea mai mare parte a fructelor victoriei noastre. Cred că aliatul meu, regele Serbiei, căruia i-am comunicat acest schimb de telegrame, va binevoi să împărtășească opinia ce o exprim M.V.“[52]

De la Cetinje era expediată în aceeași zi o telegramă a regelui Nicolae al Muntenegrului către regele Carol, în care se exprima, de asemenea, dorința de pace: „ Nerăbdători de a intra în viața normală, după un an de război, la fel ca și M.V. voi fi fericit să se pună capăt la orice vărsare de sânge și să văd pacea restabilindu-se în Balcani. De asemenea, sunt gata să consimt la un armistițiu dacă acceptă și aliații mei... în această convingere, am desemnat delegați cu depline puteri, ce se vor deplasa imediat la București pentru a trata

preliminariile păcii și a trata în același timp armistițiul. Starea precară în care se află Bulgaria ca urmare a războiului pe care ea l-a provocat mă întristează profund și e departe de gândul meu de a umili această țară sau de a contribui la o prea mare micșorare a teritoriului ei. Tot ceea ce cred necesar e de a stabili, cât mai repede posibil, în acord cu aliații mei, o pace rodnică între statele balcanice, garanție prețioasă a liniștii și prosperității lor. Aceste considerații îmi sunt dictate de grija pentru echilibrul balcanic, aceeași ce a inspirat și programul M.V. și în această comunitate de vederi și de sentimente prevăd legăturile cele mai solide ale relațiilor viitoare între cele două țări ale voastre"[53].

Apărea, în fapt, tot mai clară hotărârea aliaților balcanici, concertată mai ales la insistențele grecești, de a reglementa în

 prealabil, în problemele fundamentale, viitoarea situație din Balcani și abia după aceea să semneze, eventual, un armistițiu. Natura problemelor preliminarii nefiind militară, devenea tot mai evident că întreaga problematică urma a se rezolva la București, iar semnarea separată a unui armistițiu la Niș tot mai puțin justificată și deci probabilă. în capitala României, contactele, discuțiile erau tot mai numeroase. In acele zile, Titu Maiorescu, în afara contactelor sale zilnice cu regele, se întâlnea, tot zilnic, uneori chiar de mai multe ori, cu Sebeko, Blondei, Ristici, Fasciotti, Fiirstenberg și Hoyos, trimis special al lui Berchtold. La 10/23 iulie, Sefad Bey, ministrul turc la București, propune în cursul unei audiențe participarea Turciei la preliminariile de pace, fiind net refuzat de către Titu Maiorescu, hotărât ca în capitala României să se rezolve numai problema raporturilor dintre statele creștine și nedorind în fapt să fie repuse în discuție, nici măcar parțial, deciziile Marilor Puteri cuprinse în Tratatul de la Londra din mai[54]. Această idee era însușită și

de monarhul român. în aceeași zi a demersului turc, probabil la sugestia primului său ministru, Carol 1 expedia sultanului o telegramă „cu sfatul prietenesc să nu contravie hotărârilor europene deja luate pentru granița Turciei"[55]. îl sfătuia astfel să accepte în ceea ce privește Turcia situația stabilită anterior, ceea ce pentru Junii Turci ar fi însemnat, în fapt, abandonarea Adrianopolului abia recucerit. Totuși, având în vedere derularea evenimentelor militare, ca și posibilele implicații ulterioare, neexistând încă semnate tratate între Imperiul otoman și Bulgaria și Grecia, o participare otomană la conferința de pace, într-o anumită măsură, ar fi fost firească. Se poate aprecia însă că refuzul României și al celorlalte state implicate, cele învingătoare evident, avea unele rațiuni. Nu fuseseră stabilite în prealabil acorduri între statul otoman și statele creștine, deși de la Constantinopol fuseseră făcute, cel puțin la București, demersuri în acest sens. în cazul Imperiului otoman, granițele sale europene fuseseră trasate cu directa implicare a Marilor Puteri, prin Conferința de pace de la Londra, și al doilea război balcanic izbucnise în legătură cu teritorii ce nu mai aveau legătură, cel puțin juridic, cu Imperiul otoman ce se angajase la abandonarea

lor definitivă. Constantinopolul căuta să profite de situație pentru a obține o recunoaștere internațională spre o recuperare teritorială, zona Adrianopolului, unde, de altfel, situația demografică și argumente istorice păreau a îndreptăți pe turci în raport cu pretențiile bulgare. Oricum, participarea Turciei la Pacea de la București, negocieri și semnare, ar fi deschis, probabil, calea unei implicări directe a Marilor Puteri la redactarea tratatului și chiar la o revizuire ulterioară, globală, a acestuia, eventual participarea statelor sud-est europene.

Situația țărilor învingătoare ce urmau să se

întâlnească la București era oarecum diferită. Grecia, Serbia și Muntenegru erau legate, în contextul relațiilor reciproce, printr-un tratat, alcătuind deci o alianță politică și militară. România, spre deosebire de țările menționate, participase la evenimente fără încheierea unor angajamente formale, având astfel „mâinile libere**, ceea ce i-a ușurat rolul de arbitru, precum și recunoașterea unei preeminențe datorate, nu în ultimul rând și rolului ei ca factor militar, nu numai politic. Reunindu-se în capitala română, aliații victorioși erau hotărâți să facă tot posibilul pentru a preveni sau ocoli o intervenție a Marilor Puteri, ei aveau în vedere și urmările nefaste ale unui trecut istoric, mai îndepărtat sau mai apropiat, bogat în decizii luate în afara și fără acordul celor din spațiul sud-est european. în ajunul conferinței, suveranul grec Constantin declara: „dacă lăsăm Marilor Puteri dreptul să se amestece în treburile noastre suntem pierduți**[56]. N-au lipsit astfel de tentative în legătură cu tratativele de la București. La 14/27 iulie Fiirstenberg prezenta lui Titu Maiorescu o notă oficială a Austro-Ungariei cu dezideratele monarhiei bicefale privind împărțirea teritoriilor balcanice[57]. în același sens, două zile mai târziu făcea „propuneri** și Sebeko[58]. Totodată, semnificativ, diplomatul rus declara în acele zile primului ministru Titu Maiorescu, după cum nota acesta: „astăzi politica noastră e în plin acord cu vederile rusești**[59].

între timp, în cercurile politice din capitala română s-au desfășurat numeroase discuții, manifestându-se și o serie de velei- tarisme în legătură cu componența delegației române. Regele

277 a sugerat includerea între membrii acesteia a unui liberal, de dorit Ionel Brătianu, pentru a da caracter de consens național delegației. Liberalii au refuzat. S-au manifestat și disensiuni interne în cadrul echipei guvernamentale, între conservatorii

maiorescieni și cei „takiști", ajungându-se până la urmă la un compromis: câte doi plenipotențiari din partea fiecărei grupări[60].

Delegația bulgară a sosit pe la Giurgiu în ziua de 14/27 iulie, fiind cazați la Hotel Continental, propunând chiar în acea zi părții române să ocupe Vidinul pentru ca acesta să nu cadă în mâinile sârbilor, ceea ce România nu a acceptat, intervenind, în schimb, eficient pe lângă șeful guvernului sârb de a opri imediat înaintarea[61].

Pe ziua de 15/28 iulie au venit și celelalte delegații.

Delegațiile au avut următoarea componență:

- pentru România: Titu Maiorescu, președintele Consiliului de Miniștri, ministru de externe; Alexandru Marghiloman, ministru de finanțe; Take Ionescu, ministru de interne; C.G.Dissescu, ministrul cultelor și instrucțiunii publice; gen. Constantin Coandă, inspectorul general al artileriei; col. Constantin Christescu, sub-șeful Marelui Stat Major.

- pentru Bulgaria: D.Toncev, ministru de finanțe (conducătorul delegației); gen. Ivan Ficev, șeful Statului-Major; dr. Sava Ivanciov, fost vicepreședinte al Sobraniei; S.Radev, ministru al Bulgariei la București; C.Stanciov, lt.-col. de stat-major.

- pentru Grecia: Elefterios Venizelos, președintele Consiliului de Miniștri, ministru de război; D.Panas, ministru plenipotențiar; N.Politis, profesor universitar de drept internațional la Universitatea din Paris; căpitan A.Exadactylos; căpitan C.Pall.

- pentru Serbia: Nicola Pasici, președintele Consiliului de Miniștri, ministru al afacerilor străine; M.G.Ristici, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar la București; dr. M.Spalaicovici, ministru plenipotențiar; col. C.Smilianovici; It.-col. D.Kalafatovici.

- pentru Muntenegru: gen.Yanco Vucotici, președintele Consiliului de Miniștri, ministru de

război; I.Matanovici, fost director general al poștelor și telegrafelor[62].

Prezența la București în fruntea delegațiilor străine a țărilor învingătoare a șefilor de guvern era nu numai o consecință firească a preocupărilor pentru o reglementare corespunzătoare intereselor țărilor lor a viitoarei situații din Peninsula Balcanică, dar și o recunoaștere implicită a rolului avut, mai ales în ultima fază a crizei, de România și guvernanții ei, precum și, în egală măsură, a încrederii și prestigiului de care se bucura în zonă. Acest rol și contribuția sa au fost consemnate clar încă în epocă, de factori din cei mai diverși, interni și externi.

Fără îndoială că acțiunea, în egală măsură militară și diplomatică, a Statului Român în săptămânile premergătoare Conferinței de pace contribuise decisiv la așezarea cobeligeran- ților la masa tratativelor după încetarea vărsării de sânge pe toate fronturile. în această stare de spirit, în *Jurnalul* său, la 15/28 iulie, gen. C.N.Herjeu, atunci ministru de război, consemna: „Situațiunea se limpezește. România e azi recunoscută ca arbitru în sângerosul conflict dintre popoarele balcanice. Acțiunea ei hotărâtă și fulgerătoare și sosirea armatei române la pragul câmpiei Sofiei au silit Bulgaria să-și încredințeze soarta în mâinile României, căreia Europa întreagă îi recunoaște acum dreptul de arbitru**[63].

în perspectiva timpului se poate aprecia, fără îndoială, că intervenția armatei române în cadrul campaniei anului 1913 a avut și un alt rol, tot atât de important, ca și instaurarea păcii. A fost împiedicată pătrunderea, adânc, în teritoriul bulgar, poate chiar până la Sofia, a armatelor sârbă și greacă, ceea ce ar fi putut să aibă consecințe negative cel puțin din

două puncte de vedere: în ceea ce privește situația statului bulgar, a ceea ce însăși opinia publică și știința bulgară au denumit „o cata- strofă**, pe de o parte. Pe de altă parte, o asemenea acțiune a trupelor grecești și sârbești spre capitala Bulgariei ar fi putut ușor determina atunci o încordare pe planul mai larg al celor două coaliții, nefiind deloc exclusă chiar perspectiva unei scântei care să declanșeze războiul la nivel continental, așa cum s-a și întâmplat în vara anului următor.

279

Cele ce aveau să se petreacă la București erau urmărite cu mare interes de întreaga Europă. Erau implicați direct diplomații cancelariilor europene, ce se aflau la București, unde sosiseră, de asemenea, și o serie de militari, trimiși în capitala României, ca și anterior pe fronturile balcanice, mulți prezentându-se drept „trimiși speciali" ai diferitelor ziare. Interesul opiniei publice europene era demonstrat și de însemnatul număr de corespondenți ai marilor ziare din toate părțile Europei. Mărturiile vremii, interne și externe, dau știri diverse și despre acești corespondenți străini, care, alături de ziariștii români, se mișcau fără încetare între sediul guvernului, Hotelul Capșa, unde era cazată delegația greacă, Hotelul Athenee Palace, unde erau sârbii și muntenegrenii, și Hotelul Continental, unde fuseseră cazați bulgarii, precum și la numeroase alte clădiri publice unde s-au desfășurat o serie de recepții, banchete etc.

Pentru desfășurarea lucrărilor Conferinței de pace, la sediul guvernului, primul-ministru Titu Maiorescu și ajutoarele sale au ales ca model Congresul de la Berlin. Lucrările Conferinței de pace au debutat la 17/30 iulie, ora 16. în deschidere, N.Pasici a propus, prin cuvinte măgulitoare, încredințarea președinției lui Titu Maiorescu, ceea ce s-a și aprobat. După cuvântul de mulțumire al

acestuia, s-a aprobat secretariatul, compus din 3 diplomați români (I.Pissosky, I.C.Filitti, N.E.Lahovary) și câte un secretar din partea celorlalte patru delegații.

în prima ședință, pe baza propunerii lui Titu Maiorescu, s-a discutat suspendarea ostilităților, deci un armistițiu, în patru articole, pentru cinci zile, întrucât s-a considerat că cel de la Niș nu fusese încheiat în formele legale cuvenite. Aceasta a fost aprobată, armistițiul a intrat imediat în vigoare, părțile trans- mițându-1 neîntârziat factorilor militari responsabili din țările lor. Ulterior, depășindu-se termenul, dar profilându-se o înțelegere, încetarea ostilităților a fost prelungită până la semnarea definitivă a tratatului de pace. Ideea generală ce anima Conferința de pace era de a se ajunge în comun la statornicirea unei păci care să asigure atât interese statale ale fiecărei părți, cât și un echilibru între țările implicate. Totodată, nemărturisit, exista teama că eventuale tratări bilaterale, ale Bulgariei cu

280 fiecare dintre statele interesate, ar fi putut despărți pe aliați. Pentru a se ajunge cât mai repede la rezultatul final al încheierii unei păci acceptabile, ce era dorită de toate părțile implicate, s-a decis ca delegațiile să poată trata în cadru neoficial, separat, chestiunile bilaterale, evident că, în primul rând, cele de natură teritorială. Eventualele dezacorduri ce s-ar fi putut ivi urmau apoi a fi dezbătute în cadrul ședințelor plenare comune. Delegații se obligau să-și comunice reciproc toate dezbaterile particulare, cu eventualele acorduri survenite.

Această situație, oarecum *sui-generis,* a prilejuit implicarea masivă, și nu o dată aportul hotărâtor al delegației române, respectiv al lui Titu Maiorescu, Take Ionescu și al altor politicieni români, fie în cadru public, fie, mai cu seamă, în cadru neoficial (banchete, recepții, discuții

particulare), în obținerea unor acorduri finale, acceptate de voie sau nevoie de părțile implicate. Totodată, cele circa două săptămâni de prezență a unor înalte personalități balcanice au prilejuit și favorizat, totodată, și abordarea a o serie de probleme din domeniul relațiilor bilaterale ale României cu țările respective, în paralel cu rezolvarea problemelor specifice legate de redactarea tratatului de pace.

Așadar, Conferința de pace de la București s-a constituit ca un moment aparte, atât în ceea ce privește reglementarea pe ansamblu a situației din zonă, cât și în ceea ce privește evoluția raporturilor dintre România și fiecare dintre celelalte state existente atunci în sud-estul european. Așa, de exemplu, la 18/31 iulie 1913 a avut loc o lungă întrevedere între Elefterios Venizelos și Titu Maiorescu. Au fost abordate mai multe probleme. Astfel, în problema românismului balcanic, E.Venizelos s-a declarat de acord de a da curs tuturor cererilor formulate de șeful guvernului român. Consemnând acordul omologului său grec, Titu Maiorescu nota seara în *Jurnalul* său: „Tot ce vroim pentru cutzovlahi, crede ca și mine indicată o împreună lucrare politică și administrativă a lor cu grecii, admite și mănăstiri românilor la Muntele Athos“[M]. în problema Adrianopolului, deci a relațiilor țărilor participante cu Imperiul otoman, E.Venizelos a propus doar o declarație colectivă a conferinței

 împotriva încălcării de către Turcia a celor hotărâte la Londra, nearătându-se dispus la o colaborare militară, așa cum solicitaseră bulgarii. De altfel, în final, în această problemă, deși au existat mai multe schimburi de vederi, delegațiile nu au ajuns la un acord, învingătorii Bulgariei nefiind dispuși, din variate motive, să-i acorde acesteia un sprijin în recuperarea unui teritoriu și a unui oraș din care Sofia făcuse mai cu seamă o chestiune de

onoare. Ca atare, nu a fost adoptat nici un act referitor la diferendul bulgaro-turc, fiind repetată afirmația că pacea se încheia doar între statele creștine, ceea ce în cazul în speță era mai mult un pretext sau, poate, grija de a nu furniza unor Mari Puteri suplimentare argumente pentru o renegociere. Ulterior, în toamnă, pacea semnată între Sofia și Constantinopol consfințea frontiera stabilită o dată cu intervenția militară a lui Enver Pașa, Adrianopolul rămânând turcilor. în aceeași întâlnire cu Titu Maiorescu, E.Venizelos declara că „nici el, nici regele Constantin nu se pot întoarce la Atena fără portul Cavala“, fiind totuși de acord cu o ieșire a Bulgariei la Marea Egee, în zona Dedeagaci. Această problemă a portului Cavala, respectiv a ieșirii Bulgariei la Marea Egee, a determinat o serie de discuții între delegații, implicându-se, totodată, capitalele europene și făcându-se la București diverse intervenții ale Marilor Puteri, pentru sau împotriva atribuirii Cavalei Greciei, respectiv Bulgariei. România a avut un rol însemnat în adoptarea soluției finale, între altele și prin implicarea directă a regelui Carol I, care a contactat personal în respectiva problemă pe unii dintre monarhii Europei, precum împăratul Wilhelm II al Germaniei sau regele Constantin al Greciei[65]. Cu ocazia aceleiași întâlniri, E.Venizelos își exprima teama că un eventual congres european sau o altă formă de intervenție ar putea modifica hotărârile luate la București, retrasând o nouă hartă în Balcani. Jurnalul zilnic al lui Titu Maiorescu mărturisește că nici cărturarul român nu era „scutit" de o astfel de teamă[66].

Următoarele trei ședințe ale conferinței au avut loc în zilele de 18, 19 și 20 iulie 1913, desfășurându-se, în general, după același scenariu. Ele au durat, de regulă, circa un sfert de oră, adoptând doar unele procese-verbale, fiind formale, căci,

„discuțiunile importante continuând în culise", nu existau încă probleme de dezbătut în plen[67]. Astfel de ședințe plenare s-au desfășurat între șiruri de contacte bilaterale sau de ceremonii de tot felul la care luau parte delegațiile. Separat, delegațiile română și bulgară s-au întâlnit în plen și apoi la nivel de specialiști, doar militarii și cu secretarii. Au fost discutate pe larg problemele legate de noua frontieră româno-bulgară[68]. Delegația română s-a prezentat cu un proiect în care linia graniței, pe hartă, a fost stabilită de Institutul Român de Geografie, fiind aprobată apoi de rege. La cererea Bulgariei s-a făcut o mică modificare pentru a rămâne acesteia „un mic petec la sud de Ecrene, care se zice că aparține Coroanei"[69]. în cursul tratativelor cu românii, bulgarii au încercat și un târg, cerând, în schimbul acordului lor (în fond, nici nu aveau ce face altceva), ca România să dea un sprijin consistent, evident favorabil, în tratativele ce le purtau cu Serbia și Grecia. Ei, renunțând formal la Cadrilater, sperau pe sprijin românesc pentru o compensare teritorială mai mare spre sud și sud-vestul Peninsulei Balcanice. Propunerea, urmărind oarecum separarea României de aliații cu care avea aceleași interese, a fost net respinsă de delegația română. Aceasta a mai obținut și defortificarea în zona Russe-Sumen-Vama, în interior, până la 20 km de graniță[70]. La cea de-a treia întâlnire în plen, în ziua de 21 iulie, delegațiile română și bulgară au stabilit definitiv granița dobrogeană, acesta fiind primul acord notabil realizat la conferință. Militarii români și bulgari au consemnat exact, în amănunțime, cu cuvinte și pe hartă, traseul frontierei într-un protocol ce a fost anexat ulterior articolului 2 al Tratatului de la București. Noua graniță dobrogeană începea pe Dunăre, la 15 km vest de Turtucaia, de la satul Turski-Smil, ocolea înspre sud Turtucaia, continua până la 12 km sud de

Bazargic și ajungea la Marea Neagră la circa 8 km sud de Ecrene, într-un loc care domina baia Balcicului. Suprafața astfel încorporată însuma circa 7 500 km.p. Protocolul respectiv era semnat de gen.Coandă, col.Christescu, gen.Ficev și It.-col.Stanciov[71].

La aceeași întâlnire româno-bulgară din 21 iulie, s-a discutat și problema viitoarei situații a minorității române ce urma

283 a trăi în interiorul viitoarelor granițe ale statului bulgar. De menționat că, în fapt, ceea ce era o greșeală pe care este greu a o explica (ipoteze pot fi multe), delegația română, ridicând această problemă, nu avea în vedere decât chestiunea românilor din Macedonia, foști supuși turci, și nu și pe a celor din dreapta Dunării, de exemplu, din zona Vidinului ce erau de multă vreme cetățeni ai statului bulgar și supuși deznaționalizării promovate de Sofia. în numele bulgarilor, D.Toncev a cerut reciprocitate în ceea ce privește învățământul minoritarilor, aceasta urmând a fi garantată, la nivelul global al teritoriului, printr-o declarație reciprocă, deci privindu-i pe toți românii, respectiv bulgarii, aflați în unul din cele două state. Titu Maiorescu a refuzat clar această propunere, cerând numai consemnarea, deci garantarea de drepturi pentru macedo-românii care urmau să intre în componența statului bulgar, după cum aceia le avuseseră în vremurile otomane, adăugându-se și solicitarea înființării unui episcopat, pe care românii încă nu-1 aveau. S-a renunțat, în schimb, de către Titu Maiorescu la regimul proporționalității și la autonomia pe care le avuseseră până atunci românii în conformitate cu prevederile iradelei din mai 1905. Astfel, bulgarii au acceptat în scris ca, în cazul românilor macedoneni, să asigure autonomie școlară și bisericească. Aceasta urma a se face prin consemnarea în note separate, schimbate între

conducătorii celor două delegații, angajând în acest fel responsabilitatea statului bulgar. Totodată, același D.Toncev și-a exprimat categoric intenția de a se opune unor eventuale cereri similare în favoarea grecilor sau sârbilor din acea parte a Macedoniei sau Traciei ce urma a reveni Bulgariei[72].

în perspectivă istorică, pe baza informației de care dispunem, poziția delegației române, atunci secretă, în chestiunea soartei tuturor românilor din Bulgaria, este greu de înțeles și de acceptat, având în vedere numărul însemnat de români ce trăiau în alte părți ale vechii Bulgarii, în special în zona Vidin-Timoc. Aceștia, la fel ca și în alte țări, erau lipsiți de posibilitatea exprimării propriei lor identități naționale. Nu exista, totodată, un cadru legal propice unui ajutor ce le-ar fi putut veni de la București. Foarte probabil, o modificare a situației, favorabilă

 românismului, s-ar fi putut obține în conjunctura de atunci. Guvernanții români, în epocă, nu au ținut cont nici de dorințele exprimate, în acest sens, în mai multe rânduri, în tot cursul crizei balcanice, de o parte a opiniei publice. Au existat și exagerări, fiind, de exemplu, cerute extinderi teritoriale ale României, nu numai în zonele Russe sau Vama dar și în zona Vidinului. Rezumând această atmosferă, un martor ocular consemna: „Glasuri din public cereau cu această ocaziune întregul Cadrilater, districtul Vidinului, în care se aflau ca la 100 000 de români și Valea Timocului, locuită, de asemeni, de români, pe care să ne-o dea sârbii pentru sprijinul pe care li l-am dat cu acțiunea noastră militară**[73]. Desigur că astfel de cereri trebuiesc interpretate separat și circumstanțial. Anexarea întregii zone ce era la nord de linia Russe-Vama, inclusiv a celor două orașe, era cu totul nejustiflcată, neîntemeiată, străină de interesele României ce trebuia să-și desăvârșească unitatea teritorială națională spre nord și est. Grija pentru cele câteva sute de mii de români ce se

întindeau de la Vidin până aproape de Belgrad, pe o parte și alta a Timocului, este lesne de înțeles, și salutară în fond. Dar o extindere a graniței Regatului Român peste Dunăre, în zona respectivă, nu avea nici o justificare și nu ar fi fost acceptată nici de statele vecine și nici de Marile Puteri (poate cu excepția Austriei, ce urmărea mai de mult nu numai o deturnare, ci și o amplă angajare a politicii externe românești în sud și nu înspre Carpați). Puteau să aducă, de exemplu, astfel de pretenții o puternică nemulțumire a Serbiei, în acele zile în care bătrânul șef al guvernului sârb îi mărturisea lui Nicolae Iorga că pentru echilibrul balcanic s-au plătit mari jertfe ce ar trebui evitate în viitor și aprecia că bunele relații ale Serbiei cu România „sunt caz unic în istoria vecinătăților**[74]. Oricum, rămâne de constatat evidența faptului că în acele împrejurări Titu Maiorescu și echipa sa s-au preocupat exclusiv de soarta românilor din Macedonia, ce urma a fi împărțită, nu și de viitorul destin al celorlalți minoritari români din spațiul balcanic (ulterior, aceeași greșeală de neobținere a unui regim garantat în scris pentru români avea să se repete și în cazul Albaniei).

Dacă contenciosul româno-bulgar fusese rezolvat în totalitate, fără mari probleme, mult mai greu avansau tratativele

285 legate de trasarea viitoarelor frontiere de sud și vest ale Bulgariei cu vecinii săi Grecia și Serbia. în discuție erau, pe de o parte, soarta Traciei răsăritene, iar pe de altă parte, problema divizării Macedoniei. Bulgaria, cu visele spulberate în ceea ce privește Salonicul, dorea totuși o ieșire cât mai largă la litoralul egean, respectiv o parte cât mai mare din Tracia. Problema Macedoniei era mult mai complicată. Delegațiile întrunite la București, deci inclusiv cea românească, n-au luat în nici un fel în

considerație cererile formulate în diverse modalități, de mulți dintre cei care locuiau acolo, inclusiv români, privind crearea de-a lungul Vardarului a unui stat propriu, autonom sau chiar independent, egal cu celelalte din zonă, cu caracter multinațional, organizare cantonală după model elvețian, sub protecția și garanția Marilor Puteri. Acestea din urmă, din cele mai diverse motive, nu erau de acord cu apariția unei noi realități politico-statale în Sud-Estul Europei. în același timp, Atena, Sofia și Belgradul căutau să-și însușească, fiecare în parte, cât mai mult din Macedonia, ceea ce fusese și avea să rămână și ulterior, în deceniile următoare, una dintre principalele mize ale „problemei orientale".

Discuțiile interbalcanice, ce se desfășurau la București, erau direct influențate și de jocul de interese ale Marilor Puteri, respectiv de intervențiile reprezentanților lor sau de telegramele trimise guvernului român sau monarhului român din marile capitale ale Europei. Unele dintre acestea și-au anunțat clar, chiar înainte de finalizarea tratativelor și redactarea tratatului, intențiile de a supune actul ce urma a fi semnat la București unei revizuiri. Și atunci, și mai târziu, au existat deosebiri în ceea ce privește atitudinea Marilor Puteri. De exemplu, Anglia, Rusia, Franța și Italia și-au anunțat acordul, indiferent care ar fi fost hotărârile. Austro-Ungaria și Germania au avut o atitudine oscilantă, rezervându-și poziția în funcție de deciziile finale. Se risca, în alte forme și la alt nivel, repetarea, într-un fel sau altul, a istoriei diplomatice ce a urmat semnării Păcii de la San Stefano. Statele participante au trebuit în permanență să se preocupe de găsirea unei acomodări între planurile lor proprii și atitudinile diferențiate, în fiecare caz, ale Marilor Puteri.

La București tratativele dintre Grecia și Bulgaria, respectiv, Grecia și Serbia au fost dure,

intense, complicate, nu o dată părând a fi iminentă suspendarea lor. Un corespondent militar rus, col.Dreyer, ne-a lăsat un sugestiv tablou din Bucureștiul acelor zile: „Bulgarii discută cu sârbii, sârbii cu grecii și apoi grecii și sârbii merg să-i întâlnească pe bulgari și cu toții merg la români. în același timp, ambasadorul austriac îl caută pe cel rus, cel rus pe german, germanul pe austriac și toți merg să confere cu Take Ionescu. Ministrul francez Blondei nu vrea să rămână la urmă și-și exprimă, de asemenea, punctul său de vedere. între aceste întâlniri particulare, greci, sârbi, bulgari și români schimbă idei secrete cu reprezentanții Marilor Puteri, aceștia îi sfătuiesc, calmează poftele mai arzătoare și... îi îndeamnă pe toți să termine cât mai repede și să se despartă..,“[75].

La 24 iulie/6 august 1913, Titu Maiorescu atrăgea atenția în cadrul unui discurs rostit în ședința plenară că „acordul de stabilit între noi va avea o semnificație europeană: cele cinci state pe care le reprezentăm vor reuși să se înțeleagă și vor împlini o operă semnificativă... Fără a complica discuția intereselor noastre..., noi vom stabili pentru prima dată prin noi înșine armonia și pacea între popoarele noastre. Eu cred că anumite interese strategice sau economice... trebuie să se dea la o parte în fața operei politice și naționale de mare însemnătate pe care o urmărim în comun. Să nu riscăm să o periclităm prin considerente efemere4*[76]. în aceeași ședință, I.Matanovici prezenta o declarație în numele delegației Muntenegrului, care se afla practic pentru prima dată ca participantă efectivă la o importantă reuniune internațională. Ședința dădea prilejul unei evocări istorice a evoluției acestor „urmași ai Zetei, stâncă pe care inundația otomană n-a înecat-o“. în continuare, delegația muntene- greană aducea argumente din cele mai diverse pentru „o mărire teritorială atât de necesară existenței noastre independente**, exprimându-și, în același timp, credința că va fi atins

scopul conferinței „de a crea o stare de stabilitate și echilibru între statele creștine în cauză, ce va permite fiecăruia să se dezvolte în securitatea independenței sale**[77].

287

Vineri, 26 iulie/8 august, Titu Maiorescu a ținut să informeze delegațiile participante în legătură cu atitudinea Marilor Puteri. El a arătat că Austro-Ungaria anunțase că își rezerva dreptul de a cere revizuirea deciziilor adoptate la București în cazul în care nu-i va conveni soluționarea problemei orașului Cavala, pe care Viena îl dorea atribuit Bulgariei, dar care la București a fost atribuit Greciei. Tot atunci și Rusia anunțase posibilitatea unei revizuiri de către Marile Puteri, atitudine la care Petersburgul a renunțat ulterior[78]. în timp ce erau negociate viitoarele frontiere în care România nu mai era direct interesată (problema Cadrilaterului era rezolvată), în ședința plenară din 26 iulie, s-au discutat probleme naționale în legătură cu învățământul, libertatea și autonomia religioasă a minorităților naționale din statele balcanice etc. Delegația greacă a propus, inspirându-se, probabil, din acordul prealabil la care ajunseseră România și Bulgaria, consemnarea în tratatul final a unui punct în legătură cu situația minorităților naționale. în fapt, ei doreau drepturi garantate pentru acei greci ce urmau a rămâne pe teritoriul Bulgariei, în Tracia și Macedonia. Delegația bulgară s-a declarat de acord numai pe baza principiului reciprocității. Delegația sârbă a refuzat net un astfel de angajament, invocând principiile constituției sârbe, care, formal, prevedea o asigurare de drepturi pentru toți cetățenii și în funcție de apartenența lor națională. în felul acesta, discuțiile dintre delegațiile Greciei, Bulgariei și Serbiei au ajuns într-un impas. Delegația română nu a intervenit, deși putea să o

facă, ceea ce era, de altfel, indicat, așa cum s-a arătat mai înainte. în acest mod, problema nu a mai fost reluată, iar Tratatul de la București nu a fixat, cu excepția românilor din Macedonia, nici un fel de regim pentru minoritarii din spațiul balcanic. După războaiele balcanice fiecare dintre cele trei țări au promovat, prin diverse mijloace și cu intensitate variabilă, un proces de deznaționalizare și asimilare, ceea ce avea să ducă și la o serie de migrări de populații peste frontierele stabilite atunci[79].

România, cu acea ocazie a tratativelor de pace, a fost singura țară care, chiar dacă parțial și fără rezultate durabile, a obținut unele garanții pentru conaționalii din Macedonia. Astfel,

după modelul acordului din 21 iulie cu partea bulgară, materializat într-o notă din 22 iulie, a fost reglementată problema și cu părțile sârbă și greacă. Prin scrisori trimise lui Titu Maiorescu, la 23 iulie, respectiv 25 iulie, E.Venizelos, respectiv, N.Pasici s-au declarat și ei de acord cu același text convenit mai înainte între români și bulgari. Schimburile de scrisori au fost ratificate în capitalele respective o dată cu textul Tratatului de pace, ceea ce le-a conferit, într-un fel, calitatea de parte integrantă a documentului respectiv (spre deosebire de cazul articolelor cuprinse în tratat, nici unul din guvernele balcanice nu a respectat, ulterior, nici în spirit, nici în formă, angajamentul luat la București în acele zile).

Reglementarea frontierelor dintre Grecia, Bulgaria și Serbia, datorită căreia, de altfel, și izbucnise cel de-al doilea război balcanic, a fost deosebit de anevoioasă, atât din cauza pretențiilor inițiale foarte mari ale Serbiei și Greciei încurajate de înfrângerea militară a Bulgariei, cât și datorită obstinației cu care bulgarii refuzau să renunțe la pretențiile lor de întindere a graniței spre Marea

Egee și în zona macedoneană. Bulgaria s-a bazat mult și pe sprijin din partea Vienei și a Petersburgului, și chiar pe credința că, oricum, cele decise la București urmau a fi revizuite de Marile Puteri.

Cu ocazia discuțiilor, au fost conexate problemele Traciei și ale Macedoniei. în Tracia răsăriteană bulgarii aveau pretenții asupra zonelor recuperate de turci, pe care la acea dată nu le puteau redobândi cu forța armelor, ci doar printr-o eventuală intervenție a Marilor Puteri. Cu ocazia dezbaterilor de la București, la un moment dat, România a propus să se insereze în tratat o clauză prin care să se ceară Marilor Puteri să asigure respectarea Tratatului de la Londra, deci zona Adrianopolului să revină Bulgariei. Poziția negativă a Bulgariei față de ceilalți participanți la tratative a făcut ca delegațiile greacă, sârbă și muntenegreană să refuze inserarea în tratat a unui asemenea punct. Evident că în felul acesta problema a rămas atunci nerezolvată, o eventuală acțiune militară comună româno-bulgară fiind, din multiple cauze, de neconceput. De altfel, Turcia era hotărâtă să nu cedeze cu nici un preț, invocând formal și realitatea că izbucnirea celui de-al doilea război balcanic făcuse ca

Tratatul de la Londra să rămână neratificat. O intervenție a Marilor Puteri putea foarte ușor să redeschidă în acest caz întreaga problematică turcă, și în special chestiunea strâmtorilor și a Constantinopolului.

Bulgaria nu a rezolvat nimic la București în problema Adrianopolului, ceea ce i-a potențat îndârjirea în a obține cât mai mult din Tracia și Macedonia. Ea a fost îndemnată, și până la urmă nevoită, să se înțeleagă cu Turcia prin convorbiri directe. Ulterior, prin Tratatul de la Constantinopol, semnat între Bulgaria și Turcia la 16 septembrie

1913, în cadrul Turciei europene reintrau nu numai Adrianopolele, ci și Lule-Burgas, Kirkilisse și Dimotica[80].

În ședințele Conferinței de pace din 26 și 27 iulie 1913 au fost discutate unele aspecte financiare. Învingătorii renunțaseră la intenția inițială de a sili Bulgaria la plata unei despăgubiri de război, pornind, probabil, de la modelul oferit de discuțiile de la Londra, dar și ținând cont de realele posibilități ale Bulgariei (inexistente), pe de o parte, epuizată economic după aproape un an de război, pe de altă parte, cu o contribuție determinantă, nu numai militară, ci și materială, la victoria asupra fostului adversar comun (în cazul balcanicilor). În cele două zile s-a discutat doar despre despăgubirile ce urmau a fi acordate populației civile pentru cele pătimite în cursul războiului, despăgubiri ce urmau a fi achitate, pe bază de reciprocitate, de guvernele țărilor ale căror armate erau vinovate. Bulgaria s-a opus. Serbia și Grecia și-au exprimat hotărârea de a se adresa Tribunalului de la Haga, conform Convențiilor din 1907, pentru rezolvarea acestei probleme. România nu a fost implicată în vreun fel, neavând nici un fel de pretenții bănești. De altfel, anterior, fusese evident comportamentul corespunzător, umanitar chiar, al armatei române în timpul campaniei din vara anului 1913, deci Bulgaria nu avea temei de a emite pretenții bănești.

Bulgaria a cerut o largă porțiune din Tracia, în zona litoralului egean, dorind chiar și unele insule, precum Tbassos. Problema aceasta a intrat în istorie cu numele principalului port de acolo, Cavala. Alăturându-se și în această privință Sofiei, în timpul conferinței, Viena a intervenit direct, oficial, pentru ca

Bulgariei să i se acorde litoralul, precum și portul Cavala. A existat chiar și o tentativă a Vienei, eșuată până la urmă, de a se ajunge la o presiune comună a

ambasadorilor Marilor Puteri în problema Cavalei, pentru ca Grecia să renunțe la intransigența ei în această chestiune. La 22 și, respectiv, 24 iulie, guvernul român primea note separate din partea Rusiei și a Austro- Ungariei, ce erau trecute, de altfel, și în protocolul cu numărul 10 al ședinței din 26 iulie 1913. Din note reieșea că cele două state își rezervau și dreptul de a invoca o hotărâre privind Cavala, necorespunzătoare, în opinia lor, pentru o revizuire, „de acord cu celelalte puteri, a deciziilor care vor fi luate la conferință". Franța s-a disociat de la bun început de astfel de intenții, afirmându-și dorința ca totul să se reglementeze și să se finalizeze la București[81]. în speranța acelei ipotetice revizuiri, în contextul menționat, Bulgaria a consimțit să cedeze în chestiunea Cavalei[82].

în paralel cu diferendul privind împărțirea teritoriului egean între bulgari și greci, cu amploare mai mare și dificultăți mai însemnate, s-au desfășurat discuțiile legate de stabilirea liniilor de graniță ce aveau să divizeze în trei părți teritoriul Macedoniei. împărțirea teritoriului dinspre apus, respectiv stabilirea frontierei comune greco-sârbe, fusese făcută mai înainte între Sofia și Atena, printr-un acord bilateral, neintrând în nici un fel în discuție la București. Rămăsese nerezolvată problema soartei celei mai mari părți a Macedoniei, ce constituise, de altfel, și cauza imediată a celui de-al doilea război balcanic. Bulgaria urma a fi silită să renunțe la pretențiile ei de decenii asupra teritoriului macedonean. Asupra acestui punct și-a concentrat în principal activitatea delegația bulgară. La 23 iulie, în cadrul unei întâlniri cu delegații bulgari, Titu Maiorescu le cerea acestora sacrificii, avertizându-i, totodată, că, în cazul rede- clanșării războiului, România va participa alături de foștii săi aliați, la o acțiune împotriva Sofiei[83].

Discuțiile hotărâtoare în problema Macedoniei s-au desfășurat în zilele de 23 și 24 iulie 1913, cu contribuția hotărâtoare a delegaților români. S-a

ajuns, mai întâi, la un acord bulgaro-sârb. Cu participarea directă a lui Titu Maiorescu,

Alexandru Marghiloman, Constantin Coandă, alături de I.Ficev și E.Venizelos, seara târziu, s-a ajuns la un acord privind și granița greco-bulgară în zona macedoneană[84]. In aceste condiții, practic, lucrările erau încheiate, urmând a fi redactate documentele finale, nemaifiind necesară întocmirea unor preliminarii.

în cursul zilelor precedente, Bulgaria își dăduse acordul privind noile frontiere ce urmau a exista în spațiul de la sud de Dunăre. La 27 iuIie/9 august 1913, s-a petrecut un incident. în numele delegației bulgare, printr-o declarație, D.Toncev făcea încercarea de a păstra pentru viitor posibilitatea unei revizuiri. Exprimând dorința lăudabilă, dar puțin credibilă, de a se ajunge la o pace trainică și Ia un echilibru, a invocat principiul naționalităților și, totodată, acțiunea Marilor Puteri, datorită cărora, chipurile, Bulgaria semna actul: „Delegații bulgari își exprimă speranța că Bulgaria va găsi în Marile Puteri sprijin corespunzător pentru a i se îndrepta situația după jertfele făcute și după nevoile dezvoltării sale economice și naționale"[85]. A urmat riposta celorlalte delegații. N.Politis, atunci la începutul carierei sale de mare diplomat și jurist, răspunzându-i în numele delegației grecești, declara: „La dorința Marilor Puteri și a guvernului român, ca să se ajungă cât mai prompt posibil la încheierea păcii, statele aliate au făcut proba unui larg spirit de conciliere și s-au inspirat din necesitatea de a fonda între statele creștine din Peninsula Balcanică un echilibru just și durabil"[86]. Mai exprima în numele delegației grecești credința că acordul corespunde intereselor permanente ale statelor interesate și avea forța juridică pentru a nu fi infirmat. A arătat că tratatul se încheie la dorința Marilor Puteri și la

inițiativa guvernului român și că „într-un spirit pașnic larg se instaurează între popoarele creștine din Balcani un echilibru trainic și drept". Sublinia că nu exista nimic care să-i slăbească baza juridică. Aceeași atitudine și argumentație au avut-o și M.Spalaikovici, respectiv Titu Maiorescu[87]. Totodată, o astfel de declarație, ca și comportamentul de până atunci al cercurilor conducătoare bulgare au stârnit legitimă îngrijorare în rândul învingătorilor în legătură cu bunele intenții și decizia Bulgariei de a aplica întrutotul cele

 cuprinse în tratatul ce urma a se semna. Drept urmare, în cursul zilei de 27 iulie, între România, Grecia și Serbia s-a ajuns la o înțelegere secretă, verbală, urmând a fi apoi alcătuit și un protocol scris, de acțiune comună pentru a avea astfel garanția că Bulgaria va respecta și va executa întocmai prevederile tratatului[88].

în seara aceleiași zile avea loc un mare banchet consacrat încheierii în fapt a discuțiilor. în toastul rostit cu acea ocazie, Titu Maiorescu exprima ideea că s-a născut „o nouă putere“, referindu-se evident la ceea ce ar fi dorit să fie alianța neștirbită a statelor balcanice[89]. în discursul de răspuns, între altele, N.Pasici spunea: „România a câștigat titluri irevocabile la recunoștința popoarelor din Balcani, dintâi din generoasa ei participare la opera emancipării lor și apoi pentru rolul istoric ce a desăvârșit prin negocierea cea mai eficace în favoarea echilibrului balcanic, care aruncă baze noi pentru prosperitatea viitoare a acestei părți a Europei... România să rămână întotdeauna în capul națiunilor pe care le reprezentăm, arătându-le calea ordinei, păcii și a progresului"[90].

în ziua de 28 iulie 1913 a avut loc ceremonia finală. După ce, în numele' secretariatului, l.Pisoski a prezentat exemplarele tratatului, ce urmau a fi semnate, împreună cu hărțile adiacente semnate

deja de militarii componenți ai delegației, au luat cuvântul E.Venizelos și Titu Maiorescu. Primul a mulțumit în mod deosebit lui Titu Maiorescu, lăudându-1. Premierul român exprima mulțumiri tuturor participanților: „Putem să ne despărțim cu conștiința de a fi făcut cel mai bine pentru a salva interesele statelor ce le reprezentăm"[91]. A urmat, apoi, semnarea actului final de către conducătorii delegațiilor, în numele Bulgariei, pe de o parte, Greciei, Muntenegrului, României și Serbiei, pe de altă parte. în preambulul tratatului se arăta că aceste state, însuflețite de „dorința de a pune capăt stării de război actualmente existând între țările respective, dorind dintr-un gând de ordine, să stabilească pacea între popoarele atât de mult timp încercate, au hotărât de a încheia un tratat de pace"[92].

293

Articolul 1 al tratatului stipula încetarea stării de război și stabilirea între semnatari „a păcii și prieteniei** o dată cu ratificarea tratatului.

Articolul 2 consfințea delimitarea frontierei dintre România și Bulgaria, conform procesului-verbal, respectiv protocolul nr. 5 ce fusese încheiat mai înainte, la 22 iulie.

Articolele 3 și 4, cu protocoalele adiacente, stabileau frontiera dintre Serbia și Bulgaria.

Articolul 5 făcea delimitarea noii frontiere bulgaro- grecești. Se prevedea, ca și în cazul articolelor precedente, și modalitatea unui eventual arbitraj al unui guvem neutru în situația apariției unor eventuale dispute în timpul fixării la fața locului a traseelor viitoarelor frontiere.

Articolul 6 prevedea demobilizarea armatei bulgare și trimiterea trupelor la vatră în cel mai scurt timp.

Articolul 7 consemna rămânerea în continuare a trupelor străine aflate atunci pe teritoriul Bulgariei,

ele urmând a se retrage în maxim 15 zile după demobilizarea armatei bulgare. Era prevăzută în mod expres o zonă în dreptunghiul Șiștov- Orhanie-Vrața-Lom unde urma a staționa și armata română în limitele de timp fixate mai înainte[93].

Articolul 8 definea, pentru trupele de ocupație de pe teritoriul Bulgariei, un regim de rechiziții cu plată, de liberă deplasare și folosire a mijloacelor de transport.

Articolul 9 prevedea grabnicul schimb, după ratificare, al prizonierilor de război și modalitatea de plată, pentru guvernele respective, a cheltuielilor făcute pentru întreținerea acestora. Amintita problemă a despăgubirilor pentru eventualele pagube provocate populației civile nu a fost cuprinsă în acest articol.

Articolul 10 stipula ca ratificarea să se facă într-un termen de maxim 15 zile, precum și ca schimbul instrumentelor de ratificare să aibă loc la București[94].

Pe rând, la scurt interval, statele semnatare au ratificat tratatul. încă la 12/24 august Serbia, Grecia și Bulgaria transmiteau la București actele corespunzătoare, ulterior au sosit și cele de la Cetinje. Schimbul oficial al instrumentelor de ratificare s-a făcut la Sinaia, la 17/30 august 1913. Procesul-verbal întocmit cu acea ocazie a fost semnat de Titu Maiorescu, în

 numele României, A.D.Papadiamantopulos, în numele Greciei, M.G.Ristici, în numele Serbiei, având și împuternicire în numele Muntenegrului, și S.Radev, în numele Bulgariei[95]. Ulterior, a fost redactat de Titu Maiorescu, cu ajutorul lui I.C.Filitti, dosarul cuprinzând actele diplomatice românești din perioada premergătoare războiului, ce a fost tipărit și difuzat, fiind cunoscut sub denumirea de *Cartea Verde*[96].

în acele zile, în presa românească, de largă informare sau a unor grupuri politice, desfășurarea lucrărilor conferinței a fost pe larg reflectată. Au fost

date numeroase știri privind activitatea efectivă a delegaților, consemnându-se și diversele lor declarații. Totodată, au fost alcătuite și multe comentarii privind politica românească sau situația din zonă. De asemenea, au fost dezbătute diversele implicații ale relațiilor cu Marile Puteri. A fost luată în considerație și eventualitatea distrugerii de către acestea a operei de pace ce urma a fi încheiată la București. Majoritatea ziarelor, dincolo de pozițiile politice distincte, nu o dată divergente, pe care se situau, își exprimau dorința lor de pace, bună înțelegere și vecinătate, făcând, totodată, un apel la menținerea unei solidarități în viitor între statele din această frământată zonă a Europei[97].

Cu acea ocazie, au fost exprimate și aspre critici și nete poziții ostile Austro-Ungariei, considerată ca sprijinitoare a Bulgariei, deci dușmană a României, precum și promotoare a politicii de anulare a Păcii de la București[98].

Un mare ziarist, spre amurgul vieții sale, pe baza consultării materialelor vremii, făcea următorul tablou al momentului final: „în sfârșit, duminică 28 iulie 1913 - zi istorică de acum - s-a semnat Tratatul de pace purtând numele de Tratatul de la București. La ora 10 dimineața, 21 lovituri de tun anunță bucureștenilor că Tratatul de pace va fi semnat. Toți delegații sosesc pe rând la Ministerul de Externe îmbrăcați în haine de ceremonie, iar ofițerii în mare ținută. După discursurile de rigoare rostite de către delegați, aceștia s-au dus *in corpore* la Mitropolie, unde s-a oficiat un *Te-Deum.* Este de observat că, afară de România, ale cărei pretențiuni n-au fost exagerate fiindcă nu aveau caracterul cuceririi, toate celelalte delegațiuni nu erau decât pe jumătate satisfăcute. Cauza era firească: fiecare

 țară nădăjduia să se mărească considerabil în paguba celorlalte, ceea ce era cu totul imposibil. Bulgaria, firește, ieșea cea mai sfâșiată din tratative. Ea, care dusese greul războiului împotriva Turciei,

ea, care avusese cele mai mari și mai decisive victorii militare, ea, care, fără intervenția armată a României, ar fi ieșit a doua oară victorioasă și împotriva sârbilor și grecilor, era acum redusă ca să sufere legea coaliției ce se încheia împotriva sa. Virtuțile militare ale poporului bulgar dăduseră de gândit tuturor vecinilor care nu mai puteau tolera acum o Bulgarie mare. De altfel, nici în România nu era mulțumită toată lumea. Așa, o parte a conservatorilor cerea continuarea războiului pentru ca România să iasă cu un mai mare câștig din război, iar Partidul Liberal a cerut anexarea Vidinului. Dar împotriva acestei pretenții s-au ridicat nu numai bulgarii, dar și sârbii." Adevărul este că atitudinea cea mai moderată a avut-o România, de aceea ea a putut juca rolul de quasi-arbitru și a putut prezida, cu nepărtinirea recunoscută de toți, conferința. Pentru păstrarea acestei atitudini, trebuie să recunosc cum că meritul a fost, mai ales, al regelui Carol. Dacă a semnat, cu mare părere de rău, decretul mobilizării, în schimb și-a impus vederile când România și-a prezentat revendicările'* [10°].

Semnificațiile mai generale ale Conferinței de pace fuseseră succint exprimate de Titu Maiorescu într-un discurs rostit în plen la 24 iulie: „Există un punct asupra căruia toți am căzut de acord, și anume că înalta misiune nu trebuie să se mărginească numai la încheierea păcii, ci ea depășește cu mult momentul actual. Permiteți-mi să vă spun, pe baza vârstei mele înaintate, că fiecare zi își are și ziua ei următoare, fiecare act poartă în sine și viitorul său. Restabilirea înțelegerii între noi va avea, în mod real, o însemnătate europeană... Deci să stabilim, prin noi înșine, pacea și armonia între popoarele noastre**. Sublinia, apoi, că interesele strategice și economice, importante doar vremelnic, trebuie a se situa după problemele politice și naționale pentru a nu se ajunge la soluții efemere[101].

Acele zile au însemnat, fără îndoială, apogeul carierei politice a lui Titu Maiorescu[102].

La *Te-Deum-ul* oficiat la Mitropolie, după semnarea actelor oficiale, a participat și o parte a familiei regale, în frunte

296 cu regele Carol I, abia întors de la pelerinajul făcut la Plevna. în aceeași seară, regele a oferit o masă delegaților statelor balcanice și înaltelor personalități române, ținând un discurs semnificativ: „Cu cea mai mare bucurie văd strânși în jurul meu pe domnii delegați ai statelor balcanice care au încheiat și semnat pacea în capitala României. Această pace atât de fierbinte dorită de lumea întreagă a cerut într-o mare parte un spirit de resemnare și jertfe dureroase, deși inevitabile, pentru a face să înceteze aceste lupte sângeroase care au dăinuit prea mult între popoare menite a se înțelege. Aceste sacrificii vor fi totuși îndulcite prin ușurarea ce o va aduce tuturor celor care suferă și prin speranța de a vedea că se deschide o eră de încredere reciprocă și de propășire pentru Peninsula Balcanică. Nu exprim numai o dorință, dar chiar convingerea mea că dacă statele noastre vor putea lucra libere la organizarea și dezvoltarea lor economică, nu vor lipsi să culeagă în puțini ani roadele binecuvântate ale sforțărilor și înțelepciunei lor. Această eră pouă nu depinde decât de noi spre a fi inaugurată. România cu deosebire o dorește în mod sincer spre a ușura înfăptuirea ei. Să facem urări, ca să ne unim într-o acțiune comună pentru a atinge acest scop atât de nobil și atât de dorit care va face să se uite un trecut întristător și va pregăti căile spre un viitor fericit. Popoarele noastre ne vor binecuvânta și noi vom fi binemeritat de la omenire. Ca bătrân soldat, nu mă pot împiedica de a mărturisi via mea admirație pentru vânjoșia, jertfa de sine și bravura ce au arătat vitezele noastre armate în timpul acestei lupte de aproape un an, care trebuia să asigure libera dezvoltare a țărilor noastre și să

statornicească între toți un echilibru stabil. Amintirea celor ce au plătit cu sângele lor opera de eliberare întreprinsă în comun trebuie să fie cinstită în comun, trebuie cinstită cu sfințenie ca o pioasă datorie de recunoștință. Eu sunt adânc încredințat că pacea, care s-a încheiat, va fi statornică și că, cu ajutorul lui Dumnezeu, ea va fi un prim pas către acea înțelegere mănoasă care va cruța popoarele voastre de noi încercări și le va da ajutor să se ridice după acele prin care au trecut. Dorința mea cea mai scumpă este de a vedea stabilindu-se și menținându-se între România și Regatele Peninsulei Balcanice relațiunile cele mai prietenești în

 interesul nostru al tuturor. Trăiască Majestățile Lor Augustii Voștri Suverani"[103].

Pe 30 iulie 1913 delegații au avut mai multe întâlniri neoficiale. Astfel, toți plenipotențiarii și-au luat textele finale ale tratatelor complete, cu semnăturile respective. în aceeași zi delegații, fără cei bulgari, au stabilit „textul în două articole al protocolului secret în contra unor eventuale respingeri a tractatului de pace din partea Sobraniei bulgare"[104].

într-o discuție de o jumătate de oră, Titu Maiorescu și N.Pasici au dezbătut probleme bilaterale. Primul-ministru sârb propunea, revenind asupra unor proiecte mai vechi, construirea unui pod peste Dunăre între Gruia și Prahovo, ce urma a face legătura feroviară cu Marea Adriatică, în cadrul unui proiect ce urma a se realiza în patru ani. N.Pasici dorea însă, în primul rând, semnarea unei alianțe între București și Belgrad. Poziția lui Titu Maiorescu era lapidar consemnată în *Jurnalul* său: „Eu, amabil, evaziv, afară de pod, unde da"[105].

La 31 iulie delegațiile străine părăseau Bucureștiul. Delegația greacă pleca spre Constanța, cea sârbă și cea muntenegre- ană se îndreptau spre Tumu-Severin, urmând a lua vaporul spre Belgrad, iar cea bulgară spre Giurgiu.

încă în perioada premergătoare întrunirii delegațiilor la București, apoi în timpul desfășurării lucrărilor Conferinței de pace, precum și în perioada imediat următoare semnării tratatului, s-au manifestat în mod diferit atitudinile cancelariilor europene în legătură cu soarta hotărârilor adoptate la București de către țările din spațiul sud-est european. între București și diferitele capitale europene au avut loc schimburi de vederi[106]. Chiar din perioada premergătoare, Franța, Germania, mai apoi, Rusia și Italia s-au declarat de acord cu acceptarea de către concertul european a deciziilor de Ia București, urmând ca acestea să nu fie supuse unei eventuale renegocieri (așa cum se întâmplase în vara anului 1878, după semnarea Tratatului de la San Stefano). Fără îndoială că guvernul bulgar a mizat tot timpul pe o repunere în discuție a clauzelor stabilite la București, sperând că în felul acesta va putea ameliora cât de cât o stare de lucruri pe care o considera necorespunzătoare. în această

298 problemă guvernul francez, care în perioada anterioară manifestase o simpatie evidentă față de Sofia, s-a situat ferm pe poziția unei acceptări definitive a celor decise la București. De la Paris, ministrul român Al.Lahovary transmitea la 23 iulie/5 august 1913 (când erau departe de a fi încheiate tratativele) că „guvernul Republicii continuă să acționeze pe lângă Marile Puteri pentru a asigura respectul integral al clauzelor tratatului ce va fi semnat la București, împotriva unei revizuiri totale sau parțiale din partea Europei. Domnul Pichon[107] a făcut tot ceea ce este posibil pentru ca în această privință să distrugă orice iluzie a guvernului bulgar**'[108]. în ziua următoare, tot la Paris, aceeași problemă a constituit obiectul unei discuții a ministrului român cu șeful diplomației franceze. Reprezentantul român anunța apoi imediat superiorului său, arătând că ministrul francez „mi-a

spus că guvernul Republicii nu a fost încă sesizat de nici o propunere de revizuire a viitorului tratat, nici în legătură cu Cavala, nici în legătură cu vreo oricare altă clauză. Dacă această problemă va fi pusă el socotește a răspunde că Franța este contrară în principiu oricărei revizuiri. Și totuși, dacă majoritatea Puterilor va fi de acord să admită, guvernul francez își rezervă respingerea în fapt a oricărei modificări...**[109]. Semnale în același sens erau transmise de la Londra[110] și de la Petersburg[111].

Poziția Germaniei a fost ceva mai nuanțată, dar în fond aceeași. Germania, din motive ce țineau de raporturile speciale ce le avea cu Viena, nu a exclus, în principiu, ideea unei eventuale revizuiri, dar se pronunța pentru păstrarea nemodificată a deciziilor luate pe malurile Dâmboviței. O eventuală întâlnire a Marilor Puteri putea fl doar fără însemnătate, mai mult „platonică**, cum declara un important diplomat german[112].

Italia a oscilat o vreme, neluând în privința revizuirii o poziție clară. în final Roma a acceptat situația de fapt. Un înalt funcționar de la Roma declara că o eventuală revizuire nu era practic posibilă „din cauza noilor dificultăți internaționale pe care ea le-ar putea atrage și mai cu seamă din cauza imposibilității executării deciziilor pe care le-ar adopta eventual...**[113].

Pacea de la București consfințea o mărire sensibilă a Serbiei, considerată principalul său dușman de către monarhia bicefală, și, în același timp, o diminuare a Bulgariei, devenită pion principal al Vienei în spațiul sud-est european. Ca atare, Austro-Ungaria era nemulțumită și a încercat fără succes să obțină o revizuire după ce nu și-a putut impune nici măcar într-o mică măsură unele din dorințele sale la București[114].

încheierea convorbirilor și semnarea tratatului de pace a fost urmată practic de o acceptare de către toate Marile Puteri. Aceasta s-a exprimat, între altele, în telegramele expediate din capitalele europene pe adresa fie a monarhului român, regele Carol I, fie pe adresa șefului guvernului român, ce prezidase lucrările conferinței. Primul a sosit la București mesajul adresat de către Franz Joseph regelui Carol I. Era un act rece, protocolar[115]. Mult mai călduros era mesajul împăratului Wilhelm al II-lea. Pe aceeași linie de simpatie și încurajare se înscria și mesajul țarului Nicolae al II-lea[116]. in cursul zilelor de 10-13 august, ca și mai târziu, lui Titu Maiorescu, așa cum consemna uneori *in extenso* și în *Jurnalul* său, i-au fost transmise o serie de felicitări din partea lui S.Sazonov, ministru al afacerilor externe al Rusiei, contelui Berchtold, șeful diplomației vieneze, marchizului de San Giuliano, ministrul de externe al Italiei, cancelarului german Bulow, E.Grey, șeful Foreign Office-ului ș.a.[117].

în acele zile opinia publică din țările Europei, urmărind îndeaproape cele petrecute la București, a apreciat în mod deosebit poziția și rolul României, căreia, practic în mod unanim, i s-a atribuit meritul principal în încheierea grabnică a ostilităților și stabilirea unei păci drepte ce se dorea a fi și cât mai îndelungată. Rolul României era cu atât mai important cu cât devenise atuncea evident că națiunile balcanice își luaseră vremelnic un mare grad de independență, decizând să-și rezolve problemele singure. De la Bruxelles, de exemplu, se informa despre convingerea existentă în întreaga Europă că „națiunile balcanice nu au să se mai întemeieze pe intervențiile Europei*'[118]. De la Constantinopol, G.Manu raporta încă la 26 iulie/8 august 1913 despre convingerea generală de acolo: „Politica înțeleaptă și moderată urmată de România, politică

 care i-a permis a stabili în câteva zile un acord atât de anevoios, asigură țării noastre, pentru viitor,

în relațiunile cu statele Orientului o situațiune privilegiată și un deosebit prestigiu[119], în aceeași zi, de la Atena se raporta despre un articol apărut în oficiosul „Patris" din 25 iulie 1913. Se scria acolo în termeni ditirambici despre „lealitatea guvernului român față de aliați... care vor datora României o pace statornică". Totodată, se arăta că aceasta era „politica unui stat puternic și civilizat"[120]. Tot atunci, într-un ziar belgian, scoțându-se în evidență rolul României, se concluziona: „Națiunile balcanice știu acum prin proprie experiență că ele n-au nimic a aștepta de la o intervenție a Europei..., că ele nu vor găsi salvare sigură a drepturilor lor decât în propriile lor mijloace de apărare"[121]. în același sens, presa italiană sublinia că politica promovată la București servea pacea. într-un articol intitulat *Pacea balcanică și România,* pomindu-se de la încheierea conflictului balcanic, se făceau unele aprecieri judicioase privind rolul și perspectivele României. Se consemna că politica regelui Carol I era contradictorie, trebuind să navigheze între tradiționala politică de alianță cu Austro-Ungaria și situația românilor din Dubla Monarhie ce era problema esențială, în timp ce preocuparea cercurilor bucureștene în legătură cu Bulgaria era conjuncturală: „nici de mare utilitate, nici permanentă**[122]. în presa italiană au fost publicate mai multe articole trimise de la București de către Roberto Fava, în special la „Corrispondenza rumena** ce apărea la Pavia, din care parțial sau integral erau preluate și în alte orașe. în articolul *Triumful României,* R.Fava făcea o retrospectivă a întregii atitudini a României „care a știut să-și impună propria voință statelor fratricide din Balcani și să facă singură pentru pacea europeană ceea ce nu au putut să săvârșească toate Marile Puteri reunite**[123]. în viziunea sa, aceasta însemna „începutul emancipării politice a tuturor românilor,

care astăzi trăiesc în afara Regatului o viață de sclavi**[124]. De asemenea, în presa italiană erau reproduse și numeroase articole apărute în presa românească din Transilvania. Astfel, în nr. 15 din 30 august 1913 al pomenitei reviste, era reprodus un articol apărut în ziarul „Românul** de la Arad, purtând titlul *Zile de glorie* și semnat de

301 luliu Maniu, membru al Parlamentului de la Budapesta și personalitate marcantă a Partidului Național Român. Erau reliefate acele pasaje în care luliu Maniu scotea în evidență misiunea civilizatoare și calitățile culturale ale națiunii române. Pentru luliu Maniu, războiul balcanic a dat o nouă viață ideii naționale, impulsionându-i pe toți românii asupriți în lupta lor pentru libertate națională. în viziunea fruntașului ardelean, Pacea de la București trebuia să fie urmată de o nouă etapă împotriva „orgiei anacronismului istoric menținut de maghiari"[125]. N-au lipsit nici aprecieri în legătură cu o precaritate a păcii. Semnificativ din acest punct de vedere era titlul unui articol publicat în chiar ziua semnării oficiale a tratatului și intitulat *Situația balcanică conține germenii unui nou război*[26].*

La Petersburg ecourile în presă au fost amestecate. Ziarelor guvernamentale le-a fost comună o poziție de aprobare a tratatului și de apreciere pozitivă a rolului României. în schimb, o serie de ziare slavofile și astfel, implicit, antiromânești au criticat ceea ce se petrecea la București căci instaura o nedorită „suzeranitate politică a României în Balcani*'[127]. în această ordine de idei, au fost exprimate cereri de revizuire a tratatului de către o conferință internațională. S-au exprimat chiar și critici la adresa aliatului francez pentru că nu a sprijinit în suficientă măsură poziția rusă: „Aliatul nostru Franța ne-a trădat"[128]. în același ziar era condamnată România pentru întreaga ei atitudine[129]. Apreciindu-se că Bulgaria a fost prea

mult lovită, nedându-i-se un teritoriu mai mare în Macedonia, același ziar susținea că, în fapt, „convenția de la București rămâne un trist document".

O atitudine favorabilă României a fost exprimată în presa maghiară de către ziarele ce exprimau punctul de vedere al celor ce se opuneau guvernului condus de Istvan Tisza. în ziarul „Magyarorszag" din 7 august se făceau aprecieri elogioase. în viziunea acestuia: „Bucureștii sunt acum centrul lumii, iar Maiorescu... sufletul, conducătorul, diriguitorul negocierilor care sunt chemate a decide direct soarta Balcanilor și, indirect, a Europei"[130]. Ziarul constata „mândria națiunii române" și își exprima, totodată, deziluzia față de Istvan Tisza și politica

302 maghiară în Balcani: „instrumente oarbe ale politicii vieneze". Surprinzător, ziarul se mai întreba: „De ce națiunile libere din jur se poartă cu mânie și ură contra noastră?" într-o încercare de răspuns se recunoștea că „națiunile balcanice, în tot timpul neînțelegerilor, au trebuit să simtă că monarhia austro-ungară le-a atârnat deasupra capului, ca un nor negru și amenințător, cu intenții necunoscute, dar care e capabil de a le despuia de fructele ostenelilor"[131]. în alte ziare erau compătimiți bulgarii și se exprima speranța într-o revizuire, evident, în favoarea Sofiei[132].

Presa franceză a reliefat în mod statornic rolul României, în viziunea ziarelor pariziene, întreaga atitudine a României a fost animată de principiile naționale. A fost impusă de voința populară, a marcat o nouă orientare în politica externă manifestată, între altele, și prin simpatia față de Franța[133]. Ziarele franceze au scos în evidență între altele că românii și-au recâștigat prestigiul eclipsat o vreme de evenimentele balcanice[134]. Publicațiile franceze se întâlneau cu cele belgiene în a sublinia rolul statelor

balcanice în viitoarea conjunctură europeană[135]. Evenimentele de la București erau considerate a fi adus liniște pentru mai mulți ani într-o zonă definită ca „teren seismic, ce este Peninsula Balcanică"[136].

La Roma se făcea o apreciere globală extrem de circum- stanțiată și care, în bună măsură, a fost confirmată de ulterioarele desfășurări ale evenimentelor din zonă: „România seconda, până acuma, politica austriacă și părea că, într-un caz de conflict european, ea nu s-ar fi gândit de a-și îndrepta forțele decât în contra Rusiei, nu s-ar fi gândit să libereze pe alți români decât pe cei din Basarabia. îndoitul război care s-a dezlănțuit în ultimele 8 luni a produs o adâncă schimbare în această situație... România de ieri, austrofilă și răbdătoare, este azi un stat care s-a făcut arbitru între popoarele balcanice, după ce a împiedicat formarea unei mari Bulgarii. E o România care s-a dovedit a fi mai importantă decât ea însăși se credea, o România cu o conștiință mai energică, mai precisă și mai întinsă a propriei ei valori, și deci a propriilor ei scopuri politice. Nu zicem prin aceasta că România ar fi devenit din austrofilă, austrofobă. E

303 cert însă că în noua sistematizare a Peninsulei Balcanice partea pe care România a reprezentat-o și raporturile care aproape în mod fatal se vor crea între aceste fapte și politica austriacă ne fac să credem că, de azi înainte, guvernul de la București voiește a desfășura o acțiune mai liberă față de Austro-Ungaria. De acum sârbii și românii vor sta în așteptare. Mâine Austro-Ungaria va avea a se teme din partea românilor"[137].

Pacea de la București, dincolo de reacțiile imediate, evident divergente, ca și de judecățile ulterioare ale istoriei, consfințea înfăptuirea unei noi realități sud-est europene, prin trasarea unei hărți politice care în o serie de părți ale sale a rămas neschimbată până astăzi. Se impune, așadar, o trecere în revistă a modificărilor teritoriale și

demografice.

Bulgaria, învinsă, care se considera nedreptățită, avea înainte de război 96.300 kmp., cu cca 4.300.000 locuitori. Pierzând Dobrogea sudică, Bulgaria dobândea în același timp cca 22.000 kmp. în Tracia și Macedonia, ajungând la o suprafață de 110.800 kmp., cu o populație de cca 4.250.000 locuitori (cele două războaie balcanice, mai ales epidemiile, provocaseră însemnate pierderi demografice).

România avea înainte de încheierea tratatului 131.300 kmp. și o populație de 7.260.000 locuitori. I se adaugă Dobrogea de Sud, cu o suprafață de cca 7.500 kmp. și o populație de aproximativ 300.000 locuitori. în final, suprafața României era de 138.800 kmp., cu o populație de cca 7.567.000 locuitori.

Serbia avea înainte de război o suprafață de 48.900 kmp. cu o populație de 2.950.000 locuitori. Ea a primit un teritoriu de 39.000 kmp. cu o populație de 1.300.000 locuitori, ajungând astfel la o suprafață de aproximativ 88.000 kmp. și o populație de 4.250.000 locuitori.

Muntenegru și-a mărit teritoriul de la 9.000 kmp. la 15.000 kmp. și și-a dublat aproape populația, până la cca 600 mii locuitori.

în afara cadrului Conferinței de la București, în aceeași epocă, era consfințită pe plan internațional și nașterea Albaniei, cu o suprafață de 28.000 kmp. și o populație de aproape 1.000.000 locuitori.

După cum s-a arătat atunci problemele legate de Turcia nu

 au fost discutate la București. în urma tratatelor bilaterale semnate în toamna aceluiași an între Constantinopol și Atena și respectiv, Constantinopol și Sofia, Turciei îi mai rămâneau în Europa aproximativ 22.000 kmp., cu o populație de cca. 2.000.000 locuitori (majoritatea acestora trăiau la Constantinopol).

Procentual situația arăta în felul următor din punct de vedere al populației (raportat la situația

anterioară încheierii tratatului): Grecia 167%, Muntenegru 186%, Serbia 144%, Bulgaria 98,65% și România 104,23%. Din punct de vedere al suprafeței situația se schimba în modul următor: Bulgaria 115%, Serbia 180%, Grecia 188%, Muntenegru 167% și România 106% *38.

în cadrul reacțiilor și al judecăților de valoare de atunci și apoi în următoarele decenii, până în zilele noastre, în zona sud- est europeană, inclusiv în spațiul românesc, precum și în afara acesteia, pe plan' internațional, s-au exprimat opinii, luări de poziții, judecăți de valoare, de natură politico-diplomatică mai întâi, istorică apoi, din cele mai diverse. Evantaiul acestora cuprinde un întreg arc de la condamnarea netă a unui „dictat" ce ar fi „spoliat" Bulgaria și ar fi înrobit populația din zonă până la aprecieri elogioase, triumfaliste chiar, ce evidențiau caracterul drept și urmările pozitive a celor decise la București în vara anului 1913.

Atunci și mai târziu astfel de aprecieri au fost influențate, uneori chiar determinate de imperative legate de luptele politice interne, de deziderateIe naționale, de capacitatea de propagandă și deci de convingere a diferitelor părți implicate. Au apărut chiar și o serie de sloganuri de natură ideologică, nu o dată extremiste și șovine. Astfel, de exemplu, tratatul de la București a fost aspru condamnat în legătură cu idealul, acceptat mai întâi de Internaționala a II-a și preluat apoi, în alte forme, cu alte motivații și scopuri, de către Comintern, al unei federații balcanice. Aprecierea actului de la București s-a făcut și în funcție de visul, niciodată părăsit, în timpuri mai vechi sau mai noi, al unei Bulgarii mari, legitime, căreia i-ar aparține, chipurile, Macedonia, ca, de altfel, și Tracia și Dobrogea[139]. în alt fel,

„Marea idee“ grecească a impus în continuare viziunea unei Macedonii ca o entitate făcând parte în

totalitate din patrimoniul național elen.

Lesne de înțeles, reacția bulgară negativă a început să se. manifeste încă în zilele congresului când toate cercurile politice din Sofia erau unanime în a vorbi despre „trădare"[140]. într-un fel, tonul viitoarei orientări a fost dat de regele Ferdinand în Ordinul său de zi pentru demobilizarea armatei, din 30 iulie 1913, unde se arăta: „Felonia și reaua credință au împiedicat de a se realiza scopul, mărirea Bulgariei, și au făcut să piardă ceea ce câștigase prin vitejia, credința și sacrificiile bravei armate"[141].

în întreaga istoriografie bulgară de-a lungul tuturor deceniilor scurse de atunci, în timpul succedării a diferite regimuri politice, de cele mai diverse orientări, a existat și există o unanimitate în a considera drept justă, îndreptățită de idealul național, participarea Bulgariei la cele două războaie balcanice, întâmplările și rezultatele celui de al doilea război balcanic, în această viziune, sunt considerate drept o „catastrofă", cauzată de alții, mai cu seamă de români. în aceeași viziune, Conferința și Tratatul de la București alcătuiesc un „dictat" comparabil prin nedreptatea și consecințele sale negative cu ceea ce a însemnat pentru aceiași bulgari, chipurile, Tratatul de la Berlin din 1878[142].

în România pacea consfințită la București, precum și rezultatele ei au fost primite în general, pozitiv, entuziast chiar, în rândurile societății, ale cercurilor politice în special. O notă distonantă au făcut-o socialiștii. Unii, puțini la număr, ca de exemplu T.Dragu (de altfel exclus din partid), au aprobat atitudinea guvernului și au judecat pozitiv rezultatul, respectiv Tratatul de la București. Cei mai mulți dintre socialiști, inte- grându-se, de altfel, în linia generală a Internaționalei Socialiste, au condamnat în egală măsură poziția României și Tratatul de la București. între aceștia, s-au „ilustrat" C.Dobrogeanu-Gherea și, mai cu seamă, C.Racovski, care, pe lângă calitatea lui de șef recunoscut atunci

al mișcării socialiste din România, era considerat și „specialistul" în probleme balcanice al Biroului

Internațional Socialist. Aceștia, în virtutea ideilor lor privind neoportunitatea, caracterul nedrept al războaielor balcanice și necesitatea federalizării popoarelor din sud-estul european, au condamnat în cele mai diverse forme aranjamentul la care s-a ajuns în vara anului 1913 pe malurile Dâmboviței[143].

Oamenii politici ai vremii s-au exprimat, atunci sau mai târziu, în legătură cu Tratatul de la București, în funcție de interesele grupărilor politice din care făceau parte și care aveau viziuni distincte, diferite în privința perspectivelor politicii externe românești, în raport de care priveau și semnificația tratatului din 1913. în rândurile conservatorilor, aflați atunci la guvernare, și cu această ocazie, ca și în lunile ce s-au scurs de la deschiderea conflictului balcanic, s-au exprimat opinii divergente, emise în funcție de rolul și personalitatea celor implicați, mai mult sau mai puțin, în evenimente. De aici au decurs și unele aprecieri diferite făcute de membrii echipei guvernamentale, aparent unite, în fond divizate[144].

Pentru gruparea conservatoare din jurul lui Titu Maiorescu, nu numai că hotărârile fuseseră rezultatul chibzuit și moderat al intervenției românești, dar, totodată, începutul unei preeminențe recunoscute, hegemonii chiar, a României în sud-estul european, idee care era împărtășită chiar și de rege[143].

Pentru Take Ionescu, stabilirea unei hegemonii diplomatice, morale, militare în această zonă a Europei trebuia să fie începutul unei noi epoci în care, așa cum s-a întâmplat, Austro- Ungaria urma să dispară. Considera că în viitorul proces statelor sud-est europene urma a le reveni un important rol, tocmai ca urmare a consolidării pozițiilor lor în urma prevederilor Păcii de la București. Astfel, el s-a făcut partizanul unei confederații balcanice (incluzând și

România, stat nebalcanic), căutând să atragă în aceste planuri și pe Ionel Brătianu. Peste aproximativ doi ani, în însemnări autobiografice, avea să-și expliciteze public poziția:,,A venit Tratatul de la București... Eu, de la tratatul de la București, nu am reușit să fac ce am vrut, nu mi-e rușine s-o spun. Eu, la București, voiam să se facă nu numai un tratat de pace între balcanici, dar și un tratat de alianță între noi toți... Am vrut în 1913 alianță balcanică. De aceea, am vroit, întâi, să

307 moderez pretențiunile învingătorilor dar n-am reușit. Am vrut, pe urmă, să-i fac să garantăm noi toți, bulgarilor, linia Enos-Midia. Iarăși n-am reușit! Nu credeam că în 1914 are să se vadă câtă dreptate avusesem... Tot ce am crezut că trebuia să se facă la București în 1913, evenimentele au dovedit că aveam dreptate... "[146]

I.G.Duca publica la 24 august în paginile revistei „Viața Românească** o amplă analiză sub titlul *Pacea.* El exprima nu numai propria viziune a unui fin observator și viitor diplomat de marcă, ci și, în mare măsură, pozițiile cercurilor liberale, ale lui Ionel Brătianu, al cărui intim colaborator era pe cale de a deveni. De altfel, el urmărise și mai înainte cu atenție desfășurarea evenimentelor din zonă, scriind și conferențiind în mai multe rânduri în legătură cu acestea[147]. Erau părerile unui om politic ce era străin de politica, veche de peste trei decenii, de legături ale statului român cu Puterile Centrale și era animat de tot mai puternice sentimente de reorientare a politicii externe a României spre o altă direcție, alături de Antantă. Era animat atunci de ceea ce se numea îndeobște în epocă „principiul naționalităților** și credea în inevitabilitatea desăvârșirii unității naționale. în viziunea sa tratatul de la București se constituia într-un eveniment ce apropia împlinirea unui asemenea deziderat. între altele, arăta: „Pacea s-a restabilit în Balcani. Tratatul

de la București a pus capăt marii drame care de 10 luni însângera Orientul Europei... Așa fiind, se cuvine să precizăm rezultatele obținute. E de netăgăduit că Pacea de la București va rămâne, în istoria prefacerilor europene, o dată însemnată. Bineînțeles, această pace prezintă imperfecțiuni, imperfecțiuni inerente tuturor întocmirilor omenești. Va veni o zi în care necesitățile internaționale nu vor mai cere menținerea Turciei pe malurile Bosforului și în care internaționalizarea strâmtorilor va răpi turcilor ultima rațiune de a fi, ca putere europeană. Va veni, de asemenea, o zi în care ambițiuni politice, care nu au alt fundament decât forța și bunul-plac, vor dispare și în care Serbia, azi împiedecată, își va deschide drumul spre mare, la care îi dă dreptul și așezarea ei etnică, și nevoile ei de trai. Va veni și ziua în care, limpezindu-se confuziunile etnice de până acum, se va

308 putea face o și mai echitabili repartiție de teritorii între statele balcanice... Evenimentele prin care am trecut au consfințit două fapte capitale: distrugerea puterii europene a Turciei și realizarea în trăsături generale - singurele posibile deocamdată - a unității etnice a tuturor statelor balcanice. Cu alte cuvinte, marele problem al lichidării Imperiului otoman, care de decenii agită lumea politică, este astăzi un fapt împlinit: oricare ar fi succesele sau înfrângerile diferiților factori care au participat la drama balcanică, ea constituie o izbândă strălucită pentru principiul naționalităților. De la unitatea Germaniei istoria nu a înregistrat un triumf mai însemnat al acestui principiu. Puterea lui a fost atât de irezistibilă, încât s-a impus chiar împotriva acelora dintre naționalitățile balcanice care ar fi fost dispuse să-1 calce. Constituirea Albaniei o dovedește. Ceea ce e și mai demn de luare aminte e că prin aceste din urmă succese ale principiului naționalităților se desemnează tot mai limpede

direcția în care evoluează popoarele... E evident că privind această evoluțiune, popoarele care mai zac și astăzi sub dominațiuni străine simt tăria să înfrunte restriștile zilelor de azi, căci a renăscut în sufletele lor speranța că ceasul dezrobirii se apropie și că în curând le va fi dat și lor să se bucure de binefacerile unei desăvârșite unități naționale. Totdeodată, e lesne de înțeles ca împărățiile... să privească, cu o legitimă îngrijorare, dezlegarea chestiei Orientului prin naționalitățile balcanice și în folosul lor exclusiv... Marele învins a fost concertul european luat în întregimea lui... La apusul împărăției otomane, care își întemeia puterea tocmai pe asuprirea și sfâșierea atâtor naționalități, să ne fie deci îngăduit să salutăm cu o îndoită încredere zorii unor vremuri de mântuire și de fericire... Se poate spune că o eră nouă se deschide în lume, o eră plină de speranțe, cu deosebire pentru acele state care sunt prenumerate printre statele mici numai fiindcă vitregia vremurilor trecute nu le-a îngăduit până astăzi să-și desăvârșească unitatea etnică"[148].

Oarecum în contrapondere, în ceea ce privește semnificația tratatului și implicit perspectivele spațiului românesc și ale celui balcanic, sunt considerațiile în epocă ale unei mari personalități, analist cel puțin egal lui I.G.Duca. Este vorba de Constantin

Stere, care, la fel ca și mai înainte, judeca realitățile istorice consfințite prin Tratatul de la București în funcție de perspectivele viitoare ale politicii expansioniste ale Rusiei, respectiv, de posibilitatea întregirii românești înspre Răsărit până la Nistru. Și el făcea, în paginile aceleiași reviste ce-1 găzduia și pe I.G.Duca, o amplă analiză a tratatului, a semnificației și a urmărilor sale.

Pe o poziție complet diferită de cea a lui

I.G.Duca, ale cărui sentimente antantofile se conturau tot mai clar, s-a situat Constantin Stere, rămas și atunci și mai târziu pe pozițiile unei colaborări cu Puterile Centrale, văzută de el ca unică soluție în dorita rezolvare a unității naționale. Acesta publica o amplă analiză sub titlul *Rezultatele tratatului de la București*[149].

în prima parte a analizei profesorul ieșean făcea o sugestivă prezentare a atmosferei generale din vremea semnării tratatului: „Acțiunea diplomatică și militară a României a fost încununată de un succes atât de eclatant, încât poate părea un sacrilegiu orice încercare de critică. Mai cu seamă toată lumea este mulțumită că «s-au tăiat unghiile bulgarului», care prea «își luase nasul la purtare». Poate că în această privință guvernul a dat dovadă chiar de mai multă moderațiune, decât diferitele nuanțe ale opoziționii... Cine-și mai aduce aminte cum, într-o duioasă armonie, «Viitorul», organ național-liberal, și «Epoca», ziar ultraconservator, cereau... ca armata română să intre în Sofia... Până ieri nu am avut relațiuni diplomatice cu Grecia, tocmai din cauza suferințelor îndurate de aromâni din partea bandelor grecești; dar acum ziarele - fără deosebire de culoare politică -, atât de înspăimântate de atrocitățile bulgărești, denunțau ca o calomnie odioasă orice aluzie la isprăvile de aceeași natură ale confraților de arme și stăruiau ca România să impună la București trecerea unui număr cât mai mare de aromâni sub oblăduirea grecilor și sârbilor... luau parcă drept ofensă însăși ideea autonomiei Macedoniei** [15]°.

în opinia lui Constantin Stere, rezultatele întrunirii diplomatice de la București și ale actului semnat acolo urmau a fi judecate din mai multe unghiuri: a) „din punctul de vedere ideal al dreptății internaționale**; b) al modalității în care a rezolvat problema balcanică și echilibrul stabil din zonă; c) al raportării

310 la situația internațională; d) al intereselor românismului și al urmărilor pentru acesta ale celor stabilite la București. în incursiunea istorică asupra împrejurărilor premergătoare Tratatului de la București, Constantin Stere sublinia, pe bună dreptate, că în Balcani situația conflictuală dintre aliații de odinioară a apărut pentru că „prada a fost neașteptat de mare pentru înșiși aliații; ei prevăzuseră și se înțeleseseră asupra unor achiziții teritoriale cu mult mai modeste**[151]. Mai credea că în victoria comună, aportul cel mai însemnat l-a avut Bulgaria, care „a dus toată greutatea luptei împotriva regimului turcesc**[152]. Considerând, în mod greșit, că „slavii macedoneni**, cum îi numea, erau bulgari, Constantin Stere credea că era împotriva dreptății și ca o nere- cunoaștere a unor jertfe faptul că:,Astăzi atâtea sute de mii de bulgari sunt trecuți sub puterea grecilor sau a sârbilor spre a fi supuși procesului de deznaționalizare violentă**. Invocând „spe- cialiști** din Germania, din Anglia, din Franța, Constantin Stere, referindu-se la acțiunea românească peste Dunăre, conchidea că „această intervenție, și numai ea, a făcut bulgarilor cu neputință concentrarea de forțe și a hotărât toată soarta războiului. Așadar, aceasta este situația: prada de la turci a fost dobândită de bulgari, iar bulgarii nu au fost învinși de sârbi și de greci ci de români... Deocamdată, constatăm că Tratatul de la București nedreptățește adânc pe bulgari în favoarea sârbilor și a grecilor**[153]. Această situație, în viziunea lui Constantin Stere, va face ca în spațiul balcanic să se păstreze izvorul unei noi confruntări militare: „Este limpede că Tratatul de la București în realitate marchează începutul unei noi ere de tulburări și violențe... Cu alte cuvinte, problema balcanică a rămas nerezolvită și, ca și înainte de războaiele din 1912 și 1913, Balcanii rămân magazia de pulbere a Europei. Pacea din București nu e în

realitate decât un armistițiu**[154].

în viziunea lui Constantin Stere, situația europeană era dominată de rivalitatea dintre Austria și Rusia. Pentru el, spațiul sud-est european a fost și rămânea în continuare țintă de expansiune teritorială a imperiului moscovit. Credea că singura forță ce se putea împotrivi înfăptuirii planului rus era Austria, ce trebuia menținută și chiar consolidată: „Două fapte indiscutabile

□e impun directiva politică: pe de o parte suntem în calea Rusiei spre Dardanele, ea nu poate ajunge la mare liberă decât trecând peste corpul nostru; iar pe de altă parte, Imperiul habsburgic nu poate constitui vreo primejdie pentru noi... Austria nu poate năzui la o cotropire... Mai mult, - ea are absolută nevoie a menține raporturile prietenești cu statul român..."[155] Pornind și de Ia ideea că sârbii, sprijinind politica rusă, nu erau totuși amenințați de o cotropire rusă, Constantin Stere aproba sprijinul dat de Viena Bulgariei împotriva Serbiei. Totodată, reproșa Austro-Ungariei că „a comis enorma greșeală de a-i sprijini (pe bulgari - *n.n.)* și față de revendicările noastre, sau poate mai bine zis, de a nu sprijini aceste revendicări cu destulă energie. Această greșeală, împreunată cu lașitatea politicei vieneze față de megalomania ungurească, în chestiunea națională română de peste munți, explică exasperarea opiniei publice românești împotriva Austriei și justifică pe deplin gestul de independență al acțiunii noastre"[156].

Constantin Stere se declara întrutotul satisfăcut de manifestările de sine stătătoare, în interes național: „Suntem în drept a afirma hotărârea noastră a ne apăra interesele împotriva tuturor, și bine am făcut că am afirmat-o. Prestigiul nostru a crescut și pe viitor cei interesați vor trage consecințele cuvenite"[157]. Credea însă că o astfel de

politică a servit, după satisfacerea dreptelor noastre revendicări, pentru împlinirea unor interese nedrepte ale sârbilor: ‚Am lucrat ca să creștem puterea Rusiei în Balcani și să aruncăm în brațele ei Bulgaria recalcitrantă"[158].

în încheierea studiului său, Constantin Stere credea că: „am obținut granița revendicată, pe care nimeni nu ne-o mai discută, dar, în același timp, ne-am erijat în organ al unei strigătoare nedreptăți internaționale; am contribuit la perpetuarea în Balcani a unei stări de nesiguranță bogată în primejdii, ne-am transformat în unealta planurilor de cotropire ale diplomației rusești"[159]. Mai considera că statul român, printr-o politică greșită, a renunțat, cel puțin parțial, la legitima preocupare pentru românii macedoneni, nesesizând că „în momentul chiar în care se trata noua așezare în București, grecii măcelăreau și izgoneau din vetrele lor pe aromâni"[160]. Reluând unele din

 ideile mai vechi, expuse în paginile aceleiași reviste, arăta din nou că în conflictul balcanic România era interesată dintr-un triplu punct de vedere: graniță strategică, garantarea liberei dezvoltări naționale a românismului sud-dunărean, participarea statului român la reglementarea noii situații. Credea că aceste obiective au fost practic atinse înaintea celui de-al doilea conflict balcanic, în care România nu trebuia să se implice, ci „să rămânem cum am fost în realitate și cum a trebuit să rămânem până la sfârșit, ca arbitri, ca organ al conștiinței europene[1*][161]. Mai afirma că, chiar și în condițiile campaniei de peste Dunăre, la București poziția României ar fi trebuit să fie alta: „Odată ce am aruncat peste Dunăre o armată de aproape o jumătate de milion, trebuia să facem ca glasul României să fie ascultat nu numai de Bulgaria, ci și de Serbia și Grecia. Atunci nu ne-ar fi speriat propunerea de a discuta chiar autonomia

Macedoniei, sau cel puțin a aromâpilor, precum am fi putut să ne gândim și la situațiunea românilor din Serbia, - căci nu aveam de menajat pe quasi-aliații noștri. Atunci ne-am fi îndeplinit, în adevăr, misiunea de organ al conștiinței europene, și am fi salvgardat, în același timp, interesele noastre naționale. Totodată, ne-am fi asigurat pentru viitor dreptul la recunoștința poporului bulgar pentru care am fi salvat în parte ceea ce i-au compromis conducătorii săi. Nu știu ce fatalitate ne-a făcut să nu profităm de astfel de situație**[162]. în finalul studiului, se reafirma aceeași idee a încrederii în alianța cu Austro-Ungaria, precum și dorința că aceasta va trage anumite concluzii și în ceea ce privește satisfacerea unor revendicări naționale din interiorul ei.

Reamintim că întreaga atitudine și deci pledoarie a lui Constantin Stere în acea perioadă era dominată de ideea priorității Basarabiei în orice împrejurare în legătură cu înfăptuirea idealului național. Mai credea că „prioritatea dreptului Basarabiei era recunoscută atunci și în Ardeal... La 1913... politica Regatului, întreagă, a fost întemeiată pe această prioritate a interesului Basarabiei... Toată politica de 40 de ani a statului român dovedește că ea era întemeiată pe acea concepție care recunoștea prioritatea interesului de emancipare a Basarabiei**[163].

Multiple au fost mărturiile lăsate de contemporani, de la simpla înregistrare la comentarea evenimentelor, însoțită de reflecții asupra viitorului. Atitudinea exprimată în timpul evenimentelor sau în perioada imediat următoare a fost întregită de scrieri ulterioare, fie cu caracter memorialistic, fie în scopul justificării unor atitudini politice. O notă aparte o prezintă telegrame și alte acte oficiale ale regelui Carol I și ale principelui

Ferdinand, precum și însemnările autobiografice ale principesei Maria. Asupra Păcii de la București, separat sau în contextul evenimentelor au vorbit și au scris o serie de oameni direct implicați, între care membri ai echipei guvernamentale, precum Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman, Take Ionescu, adversari ai acestora, din opoziție, precum frații Ionel și Vintilă Brătianu, I.G.Duca ș.a. Au scris o serie de generali și ofițeri, implicați într-un fel sau altul în evenimente, precum Alexandru Averescu, C.N.Herjeu, I.Crăiniceanu, Ion, Antonescu, H.Cihoschi ș.a. S-au pronunțat o serie de parlamentari, între care Nicolae Titulescu. în multe rânduri s-a oprit asupra evenimentelor de la București Nicolae lorga, într-o triplă calitate: de actor, de spectator și apoi de istoric al spațiului românesc și universal. S-au adăugat ziariști, precum Constantin Bacalbașa, I.Catină, Corvin Petrescu ș.a., socialiști precum Constantin Dobrogeanu-Gherea, Cristian Racovski, dr. Toma Dragu, literați precum Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi, Alexandru Brătescu- Voinești, Alexandru Laascarov-Moldoveanu, diplomați precum Trandafir G.Djuvara, Constantin Diamandi, Raul Bossy, Mihail Manoilescu, savanți precum dr. Ion Cantacuzino, precum și mulți alții, provenind din întreaga societate românească.

Analiza evenimentelor balcanice a anilor 1912-1913 a prilejuit ocazia unui strălucit debut oratoric de la tribuna Camerei Deputaților a celui ce avea să devină apoi cel mai de seamă diplomat român al secolului al XX-lea. în calitate de membru al grupării takiste, Nicolae Titulescu s-a pronunțat în mai multe rânduri despre atitudinea României. încă la 18 decembrie 1912 el prezenta, din partea Camerei, răspunsul la Mesajul Tronului din 26 noiembrie 1912[164]. Atunci, Nicolae Titulescu exprima satisfacție și aprecieri privind relațiile externe:

„credincioasă politicii sale, România, pentru a localiza războiul, a păstrat neutralitatea față de statele beligerante din Peninsula Balcanică și a contribuit astfel la menținerea păcii generale"[165]. Se considera necesar a se atrage atenția asupra viitorului: „Națiunea română ține să se știe că ea urmărește cu deosebită luare aminte desfășurarea evenimentelor care se petrec în imediata ei apropiere și că preocuparea ei de căpetenie este să asigure respectarea numeroaselor ei interese pe care împrejurările actuale le-au pus într-o vădită lumină... Glasul ei va fi ascultat"[166]. în decembrie 1913 Nicolae Titulescu a avut calitatea de raportor. într-un amplu discurs el a analizat politica externă a unei perioade de circa un an de zile. Credea că: „Până la criza balcanică, am putea rezuma istoria țării zicând că am asistat la sforțările prin care statul nostru și-a cucerit dreptul la viață; cu începutul crizei balcanice asistăm la sforțările cu care statul nostru își cucerește dreptul la prestigiu"[167]. El credea că Pacea de la București a fost precedată în ceea ce privește implicarea României de trei etape distincte, succesive: neutralitatea, acțiunea diplomatică, intervenția militară[168]. După o serie de considerații generale, analize pertinente ale unor documente, respingerea obiecțiilor aduse politicii guvernamentale de către Vintilă Brătianu și I.G.Duca, Nicolae Titulescu credea că la București s-a încheiat o fază când „țara este chemată să-și concentreze făptura ei întreagă în vederea apărării intereselor ei superioare"[169]. La București a fost restabilită pacea în Balcani, România ieșind mărită nu numai teritorial, ci mai cu seamă în ceea ce privește prestigiul, căci „acțiunea ei a servit cauza comună a păcii și a civilizației". Mai exprima credința sa că Pacea de la București impunea statului român noi obligații: „în politica externă România are de azi înainte o datorie bine definită: să lucreze fără preget ca opera conferinței de pace de la București să fie păstrată și consolidată. Pentru

aceasta o politică de raporturi amicale cu toate statele fără deosebire și o politică de strânsă prietenie cu statele de peste Dunăre se impune"[170].

Pentru Vintilă Brătianu, semnarea Păcii de la București a urmat unei îndelungate situații de criză și mai cu seamă unei serii de greșeli făcute în timpul conflictului balcanic de către

315 guvernanții de atunci. El critica, pe bună dreptate, aspecte ale politicianismului, exemplificând prin faptul că atunci când s-a format alianța balcanică și a început războiul peste Dunăre, la București principalele preocupări erau chestiunea tramvaielor și remanierea guvernamentală[171]. învinuia aceeași echipă guvernamentală pentru atitudine ezitantă, dezinteresată chiar în ceea ce privește românismul balcanic: „După atâția ani de nădejde dată românilor de acolo în sprijinul nostru, de cheltuieli pentru înființări de școli, ce am făcut în ziua când alianța balcanică punea în joc soarta viitoare a macedonenilor? Ne-am încrezut în declarațiile de menținere a statu-quo-ului și nici nu am luat vreo atitudine în singura chestie, care, cel puțin pe cale diplomatică, ne dădea prilejul de a avea și noi un rol în niște evenimente ce nu prevăzusem... A fost probă de nepregătire când statele balcanice au început războiul declarându-se pentru reforme în Macedonia, iar noi nu am arătat Marilor Puteri că avem și noi interese de apărat... Ne era rușine că aveam ceva de revendicat"[172]. Arăta apoi că rectificarea graniței dobrogene era bazată pe drept și pe rațiuni strategice și economice. I se părea că nu poate fi, în cazul Cadrilaterului, revendicată, așa cum au făcut-o unii oameni politici, „monstruoasa compensație a populațiilor aromânești ce se înglobau în statele balcanice"[173]. în cursul mai multor luni România s-ar fi aflat într-o „situație penibilă" datorită faptului că problemele politicii

externe „de 20 de ani nu au mai făcut parte din conștiința națională a acestei țări... Sub formula că nu suntem un popor balcanic am neglijat interesele reale ce ne leagă de situațiunea generală din regiunea în care trăim de fapt și unde dorim și trebuie să jucăm un rol politic și economic"[174]. Credea că prea multă vreme politica externă românească a fost înfeudată Austro-Ungariei, o primă redresare înregistrându-se cu ocazia Conferinței de la Londra. Considera că trei elemente au concurat în a crea o criză de stat, respectiv, „atitudine șovăitoare, ...lipsă de conștiință națională, nepregătire în a face față evenimentelor din afară"[175]. Mai adăuga lipsa de funcționalitate a regimului constituțional, carențele în planul vieții economice, a transporturilor, a învățământului, corupția sub diversele sale forme, prin partide

 politice mai cu seamă, apoi în viața electorală, ca și în cea bisericească etc.[176]. Pentru Vintilă Brătianu Pacea de la București era un succes incontestabil, însă ea s-a datorat unor factori externi și nu a fost rezultatul unei politici conștiente și bine gândite. De asemenea, cele petrecute în războaiele balcanice veneau, în viziunea sa, să justifice necesitatea trecerii imediate la o acțiune de reformă, evident sub egida liberalilor. Vintilă Brătianu a fost mobilizat în perioada 23 iunie-27 iulie, ținând cu acea ocazie și un jurnal[177]. Exprima o serie de impresii critice cu privire la lipsa avântului patriotic, starea armatei în ceea ce privește mobilizarea, echiparea și dotarea, disciplina[178]. Arăta că izbânda a fost dobândită fără luptă[179]. în viziunea sa a fost înțeleaptă decizia de a nu fi revendicat Vidinul, pentru că zona era greu de apărat, iar încorporarea ei la statul român ar fi dus la o înstrăinare a sârbilor față de București [18]°. Mai credea, apoi, într-un articol retrospectiv apărut cu ocazia Anului Nou că „la

București s-au stabilit noi principii de drept european prin care statele mici afirmă mai puternic dreptul lor de a-și regula singure interesele lor“[181]. Cu aceeași ocazie, atrăgea atenția că o învățătură majoră a ceea ce se întâmplase era „să nu încătușăm politica externă unei singure Mari Puteri**[182]. Următoarea perioadă trebuia, în viziunea sa, să se caracterizeze prin urmărirea atentă a celor două imperii vecine care erau amenințate de crize[183].

Ionel Brătianu a urmărit cu deosebită atenție politica statului român în implicațiile sale balcanice. De altfel, o parte a concepțiilor sale din acest punct de vedere au fost reunite într-o broșură răspândită în cursul anului 1913[184]. Teza sa fundamentală era că existau multiple rațiuni ale interesului românesc în Balcani și că România trebuie să urmărească: „... să avem o înrâurire preponderentă în Peninsula Balcanică, precumpănitoare și legitimă din toate punctele de vedere**[185]. Mai credea că doar campania română și Pacea de la București au corespuns acestui imperativ al politicii externe românești, mai înainte guvernanții români făcând o serie de greșeli[186]. I.I.C.Brătianu își sintetiza pe larg opiniile cu ocazia dezbaterii ratificării Tratatului de la București, tot în Senat, în cadrul unui

317 amplu discurs rostit în zilele de 3 și 4 decembrie 1913[187]. El constata că acțiunea României s-a soldat prin aceea că „glasul României fuse ascultat... în linile cele mari aspirațiunile noastre legitime de a fi între popoarele Orientului «primus inter pares» fuse realizate și preocuparea noastră constantă, aceea de a menține echilibrul în Orient, fuse satisfăcută.** Mai aprecia că în obținerea acestor rezultate guvernului Titu Maiorescu nu îi revenea nici un merit deosebit, întrucât, în concepția sa, acesta făcuse nenumărate greșeli pe care le analizează în amănunțime, în special după *Cartea Verde.* După Ionel Brătianu, implicarea României s-a datorat unui

„val puternic al conștiinței naționale**. O dată acest curent stăpân, guvernul a avut o direcțiune care a dus la „izbândă..., răsplata avântului măreț al națiunii și oștirii**[188].

Ionel Brătianu devenise conștient că Pacea de la București ridica cu acuitate problema reorientării politicii externe românești. în însemnările sale memorialistice, fidelul său colaborator Constantin Diamandy consemna și o scrisoare a șefului liberal în care acesta relata că în 1913 i-ar fi declarat contelui de Waldburg, însărcinat cu afaceri al Germaniei: „Evenimentele din Balcani au făcut să apară un real dezacord între interesele noastre și cele ale Austriei. Pe de altă parte, chestiunea românilor din Ungaria a căpătat un asemenea caracter, încât, indiferent care ar fi textele tratatelor noastre, România, în caz de război, nu va putea să meargă alături de Ungaria**[189].

Punctul de vedere liberal poate fi întâlnit și în scrierile lui I.G.Duca [19°]. Spre sfârșitul vieții, întrerupte prin asasinat, fruntașul liberal și-a scris opera memorialistică consacrată perioadei 1914-1919. Referindu-se la împrejurările venirii la putere a guvernului național-liberal din care el însuși făcea parte ca apropiat colaborator al primului ministru, I.G.Duca a stăruit și asupra Păcii de la București. El a scos în evidență că în viața politică românească doar o colaborare vremelnică a forțelor interne făcuse posibilă Pacea de la București. Totodată, reliefa contradicțiile din interiorul echipei guvernamentale, care aveau să și ducă la căderea guvernului la puține luni după „triumful** de la București: „Maiorescu și Marghiloman nu puteau ierta

«intrigile» - cum numeau ei unele acțiuni ale lui Take Ionescu din timpul tratativelor de pace; Take Ionescu, pe de altă parte, care ar fi vrut ca «spiritus

rector» în această guvernare să fie el, era jignit de opoziția pe care tovarășii săi conservatori i-o făcuseră la Congresul de Pace și nu se sfia să declare, *urbi e' orbi,* că dacă el ar fi fost lăsat să conducă acțiunea diplomatic" ar fi asigurat Balcanilor o pace mai trainică. Bulgaria, dup părerea lui, fusese tratată cu prea multă asprime și era firesc spunea el - ca ea să nu se supună prea ușor și fără rezerve condițiunilor care-i fuseseră create prin Tratatul de la București"[191]. I.G.Duca arăta că războiul balcanic convinsese pe fruntașii liberali să acționeze pe baza a două coordonate, respectiv: „1. armata trebuia neapărat întărită și înzestrată - fiindcă e locul să spunem că lipsurile se dovediseră a fi fost atât de serioase, încât dacă am fi fost siliți să dăm în Bulgaria adevărate lupte și dacă acest «război» nu s-ar fi redus doar la o plimbare triumfală, am fi avut surprize dureroase; 2. reformele sociale și politice... nu mai puteau fi amânate"[192]. Totodată, I.G.Duca judeca cu severitate pe bătrânul om de cultură aflat în fruntea guvernului: „Maiorescu ținea să-și termine *Cartea Verde* și să se prezinte apoi în fața Parlamentului ca să poată dovedi, printr-o meșteșugită alcătuire de note diplomatice și de însemnări personale, că-n ultima criză balcanică nu evenimentele îi determinaseră acțiunea, ci prevederea lui ne adusese succesele de peste Dunăre și de la masa verde din Palatul Sturdza"[193]. Mai vorbea și despre „senilitatea suveranului" a cărui „ocârmuire sfârșise într-o apoteoză de succese externe"[194]. Mai reproșa bătrânului monarh, atribuind însă atitudinea respectivă lui Titu Maiorescu, reînnoirea tratatului cu Austro-Ungaria (pe care îl data, greșit, în noiembrie 1913): „era o greșeală neiertată. Chestiunea românilor de peste munți fusese întotdeauna punctul negru al alianței. Dacă se putea concepe să trecem peste el pe vremurile când Rusia era un pericol iminent, era inadmisibil să nu se prevadă nimic în această privință când vădit Puterile

Centrale aveau nevoie de noi... Regele Carol îmbătrânise, nu mai era el însuși. N-a știut niciodată să ia el inițiativă"[195].

în notele sale, Alexandru Marghiloman a consemnat în amănunțime întreaga desfășurare, în reuniuni oficiale sau în culise, a tratativelor ce au dus la semnarea Tratatului de pace[196]. Alexandru Marghiloman caută să justifice întreaga acțiune a lui Titu Maiorescu; cu acest prilej, ca și mai înainte, „se răfuia** cu Take Ionescu și elogia pe rege și politica promovată de el. Credea totuși că pentru partid, atunci, era o „plină apoteoză**[197].

în memoriile sale, Maria, atunci principesă, iar mai târziu regină a României, a stăruit asupra implicării românești în cel de-al doilea război balcanic, în timpul căruia se ocupase îndeaproape de combaterea epidemiei de holeră în lazaretele și spitalele de pe malul Dunării[198]. Credea că acele săptămâni înrâuriseră atât viața ei, cât și atitudinea țării față de ea. Fără a pomeni în vreun fel Pacea de la București, credea că criza balcanică dusese la o îndepărtare clară a regelui Carol I de Puterile Centrale: „Regele Carol înștiință Berlinul că lealitatea lui era pusă la grea încercare și că nu va mai putea garanta viitoarea atitudine a României, dacă Berlinul permitea Austro-Ungariei să fie căpetenia Triplei Alianțe, deoarece politica austro-ungară, neavându-se decât pe ea însăși în vedere, lovea neîncetat în interesele românești și sârbești și dădea naștere astfel la grele primejdii în viitor. Unchiul (Carol I - *n.n.)* avea din fire mai multă simpatie pentru sârbi decât pentru bulgari**[199]

Interesant este tabloul evenimentelor făcut de Constantin Argetoianu, „din citite și din auzite**[200]. „Pacea de la București, încununând opera norocului care ne dusese de mână un an de zile, a reprezentat momentul culminant al politicii noastre înainte de Marele Război. Pe scara națiunilor, poporul român a

crescut deodată zece trepte, înfățișându-se Europei - mai ales Europei - ca arbitrul popoarelor balcanice. E păcat că procedura n-a fost mai sinceră și mai simplă, dar se vede că București sunt prea aproape de Bizanț. Fantoșele care țineau primele noastre roluri, în afară de Maiorescu, singurul la înălțime, s-au dedat la toate excesele. Ne jucasem de-a războiul dincolo de Dunăre, - la București ne-am jucat de-a Congresul de la Viena. Numai că duhoarea cepei și mirosul de mastică și de țuică înlocuiseră

parfumul Johannisbeigului. în lipsa lui Talleyrand, principe autentic, superficialul și sclivisitul Marghiloman, tip al parvenitului «tenait les d6s de la conversation» cum zice francezul, iar Take Ionescu, Fouchă modem, opera în fondurile secrete pentru pro- copsirea partizanilor... Oricum, Pacea de la București din 1913 a fost un mare succes pentru România și ar fi trebuit să fie și un mare succes pentru guvernul Maiorescu și să-1 întărească. Guvernul Maiorescu avea însă moartea în leagăn"[201]. Constantin Argetoianu aprecia astfel gândirea Iui Titu Maiorescu: „De când semnase Pacea de la București se socotea pe el însuși ca un fel de super român și nu voia să-și piardă nici o foaie din coroana de lauri pe care i-o împletiseră evenimentele... Socotea mai departe ca o demnă încoronare a carierei sale să plece cu prestigiul intact al șefului de guvern care mărise țara și o așezase în fruntea statelor din sud-estul Europei**[202].

Războiul și pacea au fost privite diferit de către militari. Pentru ministrul de război de atunci, gen.C.N.Herjeu, întreaga acțiune diplomatică și militară a României dovedeau capacitatea de guvernare a echipei aflate atunci în fruntea țării, precum și starea bună pe toate planurile a armatei române[203].

Gen. Vasile Rudeanu, asemenea fruntașilor

liberali sau unor militari apropiați de aceștia, precum G.Crăiniceanu, constata însă că războiul impunea o grabnică preocupare pentru înlăturarea multiplelor lipsuri existente în pregătirea și dotarea armatei române. în memorialistica sa, V.Rudeanu consemna: „întors din Bulgaria, am fost surprins de părerea pe care unele personalități politice, civile și militare, o aveau asupra pregătirii de luptă a armatei noastre, apreciate drept corespunzătoare. Avântul splendid al marșului său de înaintare impetuoasă pe câmpiile Bulgariei ar fi fost dovada... Din nefericire, aceste păreri optimiste nu erau decât simple închipuiri... în ansamblu, după tratatul de la București din 1913, situația geo-politică a României îi impunea să aibă o armată cât mai puternică, bine pregătită...**[204] Același militar publica în epocă două broșuri privind situația necorespunzătoare a armatei, respectiv a artileriei, în care se referea în mod direct și la situația din Peninsula Balcanică ce putea genera oricând o stare conflictuală. în viziunea

321 sa, Balcanii alcătuiau „un mozaic de popoare cu ambițiuni și speranțe deosebite... Aceste popoare își au continuu ambițiile și năzuințele lor stimulate (incitate) unele împotriva altora de cei care au interesul de a o face“. Concluziona că era nevoie să se înțeleagă „că liniște nu se poate dobândi în Balcani decât impunând prin forța și calitatea armatei disponibile în caz de război... Deocamdată nu există pentru țara noastră un progres mai important, mai urgent, mai vital decât sporirea oștirii**[205].

Pentru un alt militar, aflat multă vreme în inima evenimentelor în calitate de atașat militar la Sofia, respectiv G.A.Dabija, Pacea de la București a reliefat că „România fusese salvatoarea păcii europene... a binemeritat recunoștința Europei**[206]. Același G.A.Dabija reliefa că în timp ce imensa majoritate a Marilor Puteri au felicitat guvernul României pentru „tact și abilitate politică**, pe o poziție divergentă s-

a situat Austro-Ungaria: „Pacea de la București lăsase însă mare amărăciune la Viena, care nu concorda cu scopurile și dorințele ce urmărea, de mărire a Bulgariei în detrimentul României și Serbiei. De aceea, de azi înainte Austro-Ungaria își va propune să ajungă la revizuirea acelui tratat de pace, eventual chiar prin război, *ad majore Austrias gloriam"*[201].

O serie de diplomați români s-au referit în epocă sau mai târziu la Tratatul de la București, în contextul general al politicii balcanice sau europene a statului român. Astfel, Trandafir G.Djuvara, într-o lucrare apărută în 1914 și rămasă de referință până în zilele noastre, făcea o prezentare amplă, cu numeroase documente, a preliminariilor și conținutului Tratatului de la București[208]. Diplomatul român își exprima convingerea că „România, sub înțeleaptă conducere a ilustrului său rege, ce a contribuit cel mai mult la încheierea Păcii de la București, nu va pregeta în mod sigur în datoria sa de a menține în viitor concordia între vecinii săi balcanici: trecutul ei de muncă și de moderație garantează atitudinea sa viitoare**[209]. Totodată, T.G.Djuvara, referindu-se la conjunctura sud-est europeană, arăta: „România merită să fie *prima inter pares* prin spiritul de dreptate și de moderație de care a făcut dovadă, prin răbdarea și maturitatea politică care a fost un exemplu, ea netulburând

322 niciodată pacea după 1877 și mai ales pentru că ea nu are nici o veleitate de extindere teritorială în detrimentul vecinilor ei balcanici. Ea este deci desemnată de a juca în viitor rolul poate ingrat, dar sigur prestigios de mediatoare și de arbitru../*[210] în continuare, același diplomat dădea, bazându-se pe cifrele cuprinse în *Almanahul de la Gotha,* date privind populația și teritoriul statelor balcanice (inclusiv Turcia europeană) înainte și după război. Credea că era cea mai convenabilă soluționare având

în vedere și situația etnică. îndemna la bună înțelegere, mai ales prin promovarea unei politici tolerante față de minoritățile naționale ce existau în toate statele balcanice în noile lor granițe. în caz contrar, credea că vor apărea „grave complicații în Orientul european**[211]. Cu puțină vreme înainte de izbucnirea primei conflagrații mondiale, mai nota: „să sperăm totuși că opera glorioasă a Conferinței de la București, operă a păcii și fraternității, nu va fi tulburată în curând și că tratatul de pace din 1913... va fi preludiul unei ere de concordie și de civilizație, că în Peninsula Balcanică primul loc nu va fi al națiunii ce va face cel mai zgomotos sunet de arme, ci al celei care va merge cel mai hotărât spre mai multă dreptate și mai multă fraternitate**[212].

Alți diplomați au avut note critice, mai târziu, în legătură cu Pacea de la București, în contextul diferendului româno-bulgar în problema Cadrilaterului. Astfel, D.Gbica făcea o deosebire între situația Cadrilaterului în general, reglementată prin articolul 2 al Tratatului de la București, și problema Silistrei, care, în viziunea sa, a fost dată României de Marile Puteri prin Protocolul de la Petersburg și care, ca atare, nu ar fi trebuit nici negociată, nici cedată în vara anului 1940[213]. Pentru Raoul Bossy, anexarea Cadrilaterului în 1913, ca și alte prevederi ale Tratatului de la București, au creat disensiuni în spațiul sud-est european, cu consecințe până în ajunul celui de-al doilea război mondial. Diplomatul român credea totuși în legitimitatea stăpânirii românești asupra Cadrilaterului[214].

în memoriile sale, Mihail Manoilescu, figură reprezentativă în viața politică românească interbelică, avea cuvinte amare și chiar de condamnare în legătură cu ceea ce el numea „emoția

 pe care a resimțit-o opinia noastră publică în fața războiului balcanic și participarea exagerat de entuziastă pe care a luat-o tot tineretul nostru în

campania din 1913... Tot entuziasmul artificial pe care l-a trezit această campanie era datorit mai mult dorinței de aventuri cu orice preț pe care o treziseră trei decenii de pace. Singurul element politic care merită reținut este că în campania noastră din Balcani intra și un element de ostilitate împotriva Austriei, care nu admitea această afirmare de putere a României. E factorul care dădea și un sens mai înalt acestei campanii, considerată de către intelectualii vremii drept anticameră a războiului împotriva Austro-Ungariei"[215]. Mihail Manoilescu continua: „dar de aci și până la exagerarea și prostiile care s-au spus pentru a justifica și teoretiza această campanie este o mare deosebire. Au fost oameni în toată firea care îndrăzneau să afirme că idealul nostru național este la sud, iar nu la nord, iar alții care trăgeau concluzii pentru anexarea Cadrilaterului din asemănarea de structură geologică a acestei provincii cu restul României!*'[216] Mai nota omul politic ce fusese apoi implicat direct în calitate de ministru de externe în cedarea Cadrilaterului: „în mod onest, oricine a trăit cu ochii deschiși acele timpuri trebuie să mărturisească că opinia publică a fost în fundul sufletului ei împotriva acestei anexări, aplicând criteriul etnic propriei noastre politici, așa cum îl aplică războaielor și politicii altora. Ceea ce izbește astăzi, după atâția ani (și după ce la un moment de strâmtoare am fost siliți să revenim în 1940 asupra puțin inspiratei anexări de la 1913), este lipsa totală a oricărei justificări inteligente a alipirii Cadrilaterului. Argumentele care au prevalat la 1913 nu numai în cancelarii, dar și în fața opiniei publice au fost nevoia asigurării unei granițe strategice (?) și dreptul nostru de a obține o compensație (!) față de sporirea teritorială a Bulgariei"[217]. Pentru Mihail Manoilescu lipsa de consistență a unor asemenea argumente nu a fost suplinită de un motiv, „legitim și

onest - cu care să justificăm anexarea"[218]. Credea că argumentul fundamental trebuia să fi fost problema românilor macedoneni în strânsă legătură cu soarta Cadrilaterului: „în clipa în care românii macedoneni treceau de sub regimul îngăduitor al Turciei sub stăpânirea

 prigonitoare a Bulgariei, Greciei și Serbiei, era normal ca ei să fie strămutați, cel puțin în parte, în România liberă, iar Cadrilaterul putea să însemne rezerva de colonizare a macedonenilor, așa cum a și devenit mai târziu în realitate. Dar noi n-am știut, nici în 1913 și nici mai târziu să prezentăm astfel problema și iată cum, lipsa unei doctrine inteligente și corespunzătoare situațiilor a fost de fapt cauza principală a pierderii Cadrilaterului, fiindcă în toate cancelariile europene exista convingerea că această bucată de pământ a fost anexată de România dintr-un capriciu și pentru motive neserioase de prestigiu, de compensație și de apărare strategică"[219].

O serie de literați au evocat și ei împrejurări istorice pe care le-au trăit. Tudor Arghezi, de exemplu, evoca astfel, a doua zi după semnarea tratatului, climatul din capitala României: „Atmosfera a fost de prietenie, o prietenie fermă, de simplicitate și camaraderie, nu prea obișnuită între balcanici, care în puterea fraternizării lor s-au luat la bătaie, s-au schilodit și s-au prădat. Pacea de la București, în afară de ceea ce câștigă țara în teritorii..., asigură României o situație morală, necunoscută până azi nici unui popor străin. Chestiunea Orientului, în care s-au înămolit toate pornirile bune ale diplomaților europeni, a fost rezolvată în ultimul resort de către România. Rolul pacific al României este pretutindeni aplaudat și presa întreagă străină, de toate culorile politice, e plină de elogii pentru noi... La prestigiul din trecut al țării... se adaugă de azi înainte spiritul ei împăciuitor și abilitatea cu care știe să și-l impuie face din România un tribunal echitabil și influent în

diferendele dintre state"[220]. Totodată, Tudor Arghezi găsea de cuviință să se pronunțe, printre puținii din epocă, cu un gând în favoarea turcilor, neacceptați la Conferința de la București. Pornind de la cartea lui Pierre Loti, *Turquie agonisante,* pe care o rezuma și o lăuda, Tudor Arghezi concluziona că, „cu toată descompunerea ei, datorită 'umai Europei, noi vrem să credem că Turcia n-a murit și că se va reface, reîntinerind pe țărmul de majolică al undelor din Marmara"[221].

Pentru Mihail Sadoveanu Pacea de la București restabilea, mai întâi, o situație pierdută datorită întâmplărilor primului război balcanic, când „răbdătoare, umilită și tristă stătea biata

noastră țărișoară între celelalte țări din lumea asta. Fusesem cei dintâi dintre balcanici și cădeam pe planul cel de pe urmă... Ne arătau toți cu degetul! în apus se jucau pe scenele teatrelor de vară reviste în care eram tăcuți de râs și de ocară../*[222] Mihail Sadoveanu considera că de fapt era o victorie asupra Austro- Ungariei, ce a fost consfințită atunci când conducătorii României au arătat că „se pot dezrobi de făgăduieli și de povara neagră a Austriei**[223].

Numeroși au fost publiciștii, ca și oamenii politici, care în perioada războiului mondial și a Conferinței de pace de la Paris au justificat atât îndreptățirea implicării românești, cât și a Tratatului de la București. In 1915, de exemplu, Mihai Valerian considera că întreaga acțiune a României și-a găsit reazemul în principiul păstrării echilibrului balcanic. Totodată, el considera că „chestiunea naționalităților a fost lăsată cu totul la o parte; ba, chiar sacrificată prin Tratatul de la București: România a renunțat la conaționalii ei din Macedonia..,“[224] M.Valerian adăuga însă că statul bulgar a fost nedreptățit de către Serbia și Grecia, astfel încât s-ar fi creat ca urmare a Păcii de la București un echilibru defavorabil Bulgariei. El îndemna „să lăsăm dar pe balcanici să se certe^Nu noi vom pierde din

certurile lor... România nu poate și nu trebuie să-și lege soarta de intransigența balcanicilor. Viitorul României este astăzi în Occident, și nu în Orient**[225].

Pentru G.G.Mironescu, Tratatul de la București a deschis posibilitatea înfăptuirii rapide a unei misiuni civilizatoare a României în Cadrilater. Pe de altă parte, nu a fost făcută nici o injustiție Bulgariei, iar pretențiile emise în timpul războiului nu puteau să ducă decât la repunerea în discuție a întregii problematici sud-est europene, ceea ce putea genera dificultăți foarte mari[226]. în aceeași ordine de idei, a pretențiilor de revizuire a graniței dobrogene emise de Bulgaria, Sebastian Serbescu stăruia asupra Păcii de la București și preludiilor acesteia. în viziunea sa, românii au impus o atitudine de generozitate față de agresori fără scrupule, temperând astfel dorințele, pretențiile bulgarilor și sârbilor. La București s-a urmărit idealul dreptății și al unei păci stabile și durabile[227]. Pentru Serbescu, respectarea

Tratatului de la București a devenit una din bazele politicii românești „România rămânea, cel puțin în aparență, arbitrul Balcanilor. Ea a încercat să facă să triumfe politica cea mai înțeleaptă, aceea a colaborării creștinilor din peninsulă în sânul unei confederații ce ar fi asigurat dintr-o dată liniștea interioară și ar fi putut să-și dea concursul la eliberarea sârbilor și românilor supuși de Habsburgi... Serbia și România puteau privi mai libere către frații lor oprimați. Cele două popoare, stimulate de victoria comună, vedeau apropiindu-se marea ziuă a unirii naționale**[228].

Campania din Bulgaria și Pacea de la București, precum și rezultatele acesteia, au constituit o preocupare statornică pentru românii aflați în interiorul granițelor Austro-Ungariei. în coloanele publicațiilor românești din Transilvania au apărut numeroase materiale care prezentau atitudinea

guvernului român, precum și manifestațiile cu caracter antihabsburgic organizate în țară. Predominau sentimentele de mândrie față de acțiunea României și Pacea de la București, subliniindu-se și contribuția ardelenilor la aceasta[229]. întreaga acțiune a României a fost „dătătoare de speranță** pentru mișcarea națională din Transilvania, ea determinând, de altfel, puțin timp după aceea, în condiții complexe, tratative între fruntașii Partidului Național Român și reprezentanții guvernului Istvan Tisza, tratative care au eșuat[230]. în Transilvania, ca și în celelalte părți ale Dublei Monarhii, devenea tot mai evident că „focul din Balcani e numai pregătirea celuilalt război, care nu mai poate întârzia mult, și că Ungaria se află la o răspântie a istoriei**[231].

Doar la câteva zile după semnarea Păcii de la București, în scrisoarea sa către George Moroianu din 17 august 1913, Vasile Goldiș exprima un sentiment unanim: „Aici trăim acum într-un elan de însuflețire cum n-a mai fost. Am întinerit cu toții în dulcea nădejde pentru viitor. Sufletele ni s-au schimbat. începem a crede. Minune mare e asta. Dumnezeu e cu noi**[232]. încheierea Păcii de la București, după unele mărturii, a avut și un alt rezultat. în perioada anterioară, reformarea monarhiei prin federalizare, propusă de A.C.Popovici în celebra lui lucrare *Stat și*

327 *națiune. Statele unite ale Austriei Mari*[233], câștigase un număr de adepți, deși, în general, fusese receptată negativ sau cu serioase rezerve. Pacea de la București a provocat o intensificare a mișcării naționale antihabsburgice în rândurile slavilor, italienilor și, bineînțeles, ale românilor. în aceste condiții, după cum nota un contemporan, „perspectivele eliberării națiunilor subjugate stăpânirii austro-ungare se păreau acum foarte apropiate. La ce bun dar - își ziceau bunii patrioți ai

acestor naționalități - să mai trecem prin faza de tranziție a federalizării când putem ajunge direct și curând la unitatea noastră națională. Această nouă stare de spirit puse stăpânire nu numai pe masele populare ci și pe conducătorii lor politici, pe bărbații de stat"[234]. Același contemporan, Al.Lapedatu, consemna că însuși A.C.Popovici îi mărturisea că noua situație stabilită în Balcani a modificat profund ideile sale privind federalizarea. De altfel, chiar și Nicolae Filipescu, fruntaș conservator, germanofil până atunci și adept al federalizării, și-a schimbat profund atitudinea, devenind ulterior unul dintre cei mai înfocați fruntași antantofili[235].

întreaga atitudine a transilvănenilor poate fi regăsită în paginile unei cărți apărute la București cu puțină vreme înainte de intrarea României în războiul de reîntregire și intitulată *Suferințele din Ardeal.* Autorul acesteia, Vasile Stoica, scriitor și diplomat, arăta că lupta popoarelor balcanice pentru întregire națională „întări pretutindeni în Austria rezistența față de cotropitor și trezi nădejdea că în curând granițele politice se vor schimba potrivit granițelor etnice... Se simțea că e cu neputință ca o aranjare conform principiului naționalităților în Balcani să nu influențeze spre bine și să nu grăbească dezlegarea chestiei de naționalități în Austria și mai ales în Ungaria**[236]. în continuare, Vasile Stoica arăta că neimplicarea României în conflictul balcanic a stârnit sentimente de îngrijorare: „Ne temeam... că toți își vor îndeplini idealul lor, numai noi ne vom îndepărta de dânsul și vom rămâne slabi în mijlocul unor vecini care și-au câștigat puteri noi**[237]. Și apoi mărturisea că „declararea mobilizării generale și apoi a războiului din iunie 1913 a fost ca un fulger, care te trezește de nesiguranță. Așteptarea înăbușită a rupt deodată zăgazul și de la un capăt la celălalt al pământului

 românesc de sub habsburgi a izbucnit același

chiot de bucurie și de încredere în viitor, care răsuna și pe străzile Bucureștilor. Și ca niciodată în trecutul nostru, în Sibiu, în Brașov, în Cluj și chiar la Budapesta ne pomenirăm cu toții intonând biruitor «La arme» și «Trăiască Regele!»[238]. Concluziona autorul, de altfel, în partea finală a cărții sale: „Pacea care s-a încheiat la București a încoronat apoi izbânzile întărind pe de o parte granița Regatului, iar pe de altă parte, nădejdile sufletului nostru, al celor din Ardeal. Campania din Bulgaria a trezit și ridicat conștiința națională din Ardeal mai mult decât 50 de ani de propagandă politică. De sus până jos toată lumea românească a înțeles că soarta noastră are să fie decisă în Regat, că de la habsburgi și unguri nu trebuie să mai avem naivitatea de a ne aștepta la altceva decât la prigoni, și că nu e departe ceasul când toate ținuturile românești vor ajunge sub stăpânire românească. Sufletele noastre dărâmaseră granițele și așteptau un vălmășag european, ca nădejdea lor să izbândească"[239]. Pentru idealul național, anul 1913 era considerat unul de cotitură: „Să nu se uite că ceea ce e firesc nu poate fi stăvilit ci se îndeplinește fără multă zăbavă. Dacă oștile românești în campania din Bulgaria și-au pregătit puterile ca să treacă piscurile Carpaților, neamul românesc de sub oblăduirea austriacă și ungurească și-a pregătit sufletele ca să le-aștepte"[24°]. O aceeași atmosferă și stare de spirit exista și în nordul Moldovei, aflat sub aceeași dominație habsburgică[241].

Atunci, de altfel și mai târziu, atitudinea românilor din Peninsula Balcanică față de prevederile Tratatului de pace de la București și noile realități politico-statale rezultate a oscilat între satisfacție și îngrijorare[242]. Dacă unii dintre românii macedoneni au considerat că scrisorile schimbate de primii miniștri urmau a fi o garanție a liberei lor existențe și dezvoltări naționale, alții și-au exprimat îngrijorarea sau chiar au reproșat factorilor politici

de la București că nu au făcut suficient pentru asigurarea viitorului lor. Unul dintre reprezentanții acestora menționa în 1916: „prin Tratatul de la București n-a fost propriu zis fixată și garantată soarta aromânilor; ci, tot ce s-a putut dobândi pentru ei, au fost numai niște simple promisiuni, pentru

 un tratament mai omenesc decât cel de sub trecuta administrațiune turcească, a acestei părți a neamului nostru, împărțită ea însăși acum, între regatele balcanice în noua lor formațiune"[243]. Dascălul și militantul macedoromân D.Abeleanu considera că „astăzi cu armele - mâine la masa verde - România trebuie să fie vigilentă și să repare greșeala de la 1913, când a semnat sentința de moarte a aromânilor, cedându-i ca pe o marfă de schimb popoarelor balcanice, bazându-se numai pe simple promisiuni, pentru un trai mai bun. în numele aromânilor... România trebuie să vorbească sus și tare Europei apusene care și-a asumat de mult dreptul de a apăra neamurile apăsate, deci și pe români**[244].

La sfârșitul primului război mondial, desfășurarea lucrărilor Conferinței de pace, ce trebuia să consfințească hotarele României Mari, a prilejuit și o punere în discuție, mai puțin la masa tratativelor, mai cu seamă prin publicații de tot felul, a reglementărilor teritoriale cuprinse în Tratatul de la București. Bulgaria, învinsă din nou, a ridicat problema anulării parțiale sau totale a articolului 2 al tratatului, respectiv rediscutarea problemei Cadrilaterului. Aceasta, uneori în legătură și cu problematica românilor din dreapta Dunării, în special din zona timoceană, sârbească și bulgărească, a dat naștere unei ample activități publicistice, apărând o serie de cărți și broșuri semnate de nume, precum Nicolae lorga, Oreste Tafrali, G.G.Mironescu, I.Ursu ș.a., consacrate justificării actului de întregire a Dobrogei înfăptuit în

1913. Cu acea ocazie se reitera ideea că la București, în vara anului 1913, s-a făcut o operă de dreptate menită a pune bazele unei bune conviețuiri între popoarele din zonă[245].

în perioada interbelică, în știința istorică românească s-a considerat că Pacea de la București a fost un moment important în evoluția României modeme, chiar etapă în desăvârșirea unității naționale, cu consecințe multiple pe diverse planuri. în numeroase rânduri, atât în cadrul unor studii speciale, cât și cu ocazia redactării sintezelor sale de istorie românească, Nicolae lorga, având o serie de rezerve privind atitudinea guvernului în timpul conferinței, considera că a fost „o mare satisfacție pentru

 biruința de prestigiu**[246]. Pentru Nicolae lorga, o dată cu Pacea de la București a început o nouă etapă a politicii externe românești. El afirma chiar că, în fapt, atunci s-a petrecut un prim război împotriva Austro-Ungariei[247].

G.I.Brătianu și I.Lupaș au consacrat sinteze formării unității românești, stăruind și asupra Păcii de la București. în 1937 învățatul clujean I.Lupaș, într-o lucrare destinată marelui public, scria despre valoarea morală și politică a Păcii de la București. Reliefând detașarea României de „sfaturile** primite de la Viena și Berlin, precum și încorporarea părții sudice a Dobrogei („care-i fusese destinată încă din partea Congresului de la Berlin**), I.Lupaș conchidea: „Era un modest spor de teritoriu. Cu atât mai însemnată era valoarea lui morală și politică, făcând dovada înălțării și a bunului nume de care începuse a se bucura țara noastră în fața statelor din Peninsula Balcanică, precum și a curajului conducătorilor ei să se scuture la vreme de sub epitropia politică vieneză și berlineză, urmând calea poruncită de interesele Țării și ale neamului românesc. Armata română mobilizată în 1913, ca să

treacă Dunărea, aștepta să fie comandată tocmai în direcție contrară: peste Carpați ca să-și dezrobească milioanele de frați**[248].

Gheorghe Brătianu privea din aceeași perspectivă cele petrecute în anii 1912-1913. El credea că întregirea teritoriului țării cu Cadrilaterul era justificată, căci noul teritoriu era nu numai o compensație, ci și un loc de azil pentru românii din Balcani, despre care constata că „nu aveau să-și mai găsească situația privilegiată de care s-au bucurat sub regimul Imperiului otoman**[249]. Totodată, el considera că Tratatul de la București a creat o fisură în raporturile cu Puterile Centrale, care s-a lărgit în perioada următoare și de care a profitat politica rusească[250]. Mai considera că a contribuit la pregătirea mai bună a cercurilor politice românești pentru o nouă evoluție a politicii externe[251]. G.I.Brătianu evoca în fața ofițerilor de la Școala Superioară de Război evenimentele din vara anului 1913: „Campania a fost pornită peste Dunăre, iar gândul era aiurea, avântul mobilizării din 1913 nu se lămurește pentru cei câțiva kilometri pătrați ai Cadrilaterului, ci mai ales prin faptul că era, după atâta trecere

331 de vreme, prima manifestare a forței armatei românești, care, după cum trecuse Dunărea, putea într-o zi să treacă și Carpații**[252]. Cu altă ocazie, același istoric ținea să precizeze: „Nu, 1919, ca și 1913, n-au consfințit la hotarul nostru de miazăzi o nedreptate istorică și etnică: s-a restabilit atunci un echilibru și s-a statornicit, pe un teritoriu mult mai restrâns, dreptul nostru asupra unei întregi ramuri a neamului românesc, jertfită noii împărțiri a Balcanilor între popoarele creștine de la Sudul Dunării. Iar realizările stăpânirii românești, de un sfert de veac, în cele două județe ale Dobrogei de miazăzi, n-au făcut decât să întărească rosturile ei, prin dezvoltarea unei opere de civilizație și de

propășire**.

încă din 1919 Ion Antonescu alcătuia un fel de mică sinteză, condensată, a istoriei românilor, privită mai cu seamă prin prisma militară. în lucrarea sa făcea o pledoarie privind justificarea încadrării în statul român a Cadrilaterului, considerat ca indispensabil din punct de vedere militar și economic și „făcând corp comun cu Dobrogea**[253]. în lucrarea sa despre implicarea României în primul război mondial, Mircea Vulcănescu afirma că noul curs al politicii externe românești a început în 1913, fiind apoi confirmat cu ocazia vizitei țarului la Constanța în vara anului 19 1 4 [254].

în două ediții succesive, în anii 1921 și 1925, Constantin Kirițescu publica o monumentală sinteză consacrată României în războiul pentru întregire. Analizând împrejurările antrenării României în primul război mondial, el se referea destul de amplu și la situația din Peninsula Balcanică în anii 1912-1913. A fost primul care a atras atenția asupra independenței și clarviziunii politicii românești în vara anului 1913: „Pe când Marile Puteri europene se zbăteau între dorințe diverse: a-și menține prestigiul, a împiedeca izbucnirea unui conflict european, a-și menaja interesele particulare, și căutau să aducă înaintea Conferinței de la Londra soluția păcii balcanice, România o luă înainte. Mulțumită ascendentului câștigat prin intervenția sa, ea propuse ca pacea să fie încheiată prin tratative directe ale statelor balcanice, iar ca loc de întâlnire propuse Bucureștiul. Propunerea fu primită... Astfel se consacră și locul de frunte pe care România

 știuse să și-l cucerească în Balcani... Țara noastră ieșea la încheierea acestor evenimente cu întregul teritoriu, care-i asigura granița Dobrogei de Sud, cu prestigiul său european considerabil mărit, dar și cu un dușman implacabil..."[255] Constantin Kirițescu considera că războiul balcanic și Pacea de

la București arătaseră societății românești adevărata semnificație a alianței cu Puterile Centrale, care „fusese supusă probei decisive... Era o alianță nenaturală, bazată pe combinații de cabinet, străină de adevăratele sentimente ale popoarelor, determinată numai de teama comună de un al treilea, dar fără ca la baza ei să fie nici sentimentul care dă forța acțiunii, nici adevăratul interes care o legitimează"[256]. Pe această bază autorul își însușea ideea emisă în epocă de Nicolae lorga: „Campania română din Bulgaria fusese primul capitol al războiului României în contra Austro- Ungariei... Acesta era tâlcul noii conjuncturi politice născute din conflictul balcanic. Idealul național român primise un puternic avânt însuflețitor, realizarea lui intra în domeniul realizabilului, iar scadența lui părea că se apropie"[257].

în aprecierile sale, ca de altfel și cu ocazia altor analize cuprinse în lucrarea sa, Constantin Kirițescu pare a se fi bazat pe ideile lui Alexandru Averescu. Șeful Marelui Stat Major în perioada campaniei române peste Dunăre avusese ocazia să constate direct aceeași realitate a dorinței generale de a fi ruptă o „legătură" cu Puterile Centrale și de a se trece Carpații: „Ideea era pătrunsă în sufletul populațiunii. în 1913, când am început retragerea din Bulgaria, toate trupele pe care le întâlneam în drum, spre Dunăre, mă aclamau, strigându-mi cu entuziasm delirant: „De acum să ne duci în Ardeal, Domnule General!"[258].

între alții, I.C.Filitti și Emil Diaconescu au analizat momentul 1913 în contextul general al evoluției politicii externe românești în vremea premergătoare primului război mondial. I.C.Filitti participase în cadrul secretariatului la Conferința de pace de la București iar ulterior contribuise, alături de Titu Maiorescu, la întocmirea *Cărții Verzi,* fiind deci un avizat cunoscător, din interior, al întregii atmosfere din acea vreme. El considera că în epocă

România se manifestase clar pe poziții austro-ungare și că „acest tratat, care sporea Sârbia și micșora

Bulgaria, era o înfrângere diplomatică pentru Austria**[259]. Mai credea că pe lângă Austro-Ungaria, și Rusia era nemulțumită de un tratat care aducea prejudicii imaginii sale în Balcani, dar pe care a trebuit totuși să-l accepte[260]. Dacă I.C.Filitti socotea că Tratatul de la București s-a realizat pentru că fuseseră acceptate de către Germania, în principal, prevederile sale, invocând o serie de mărturii ale vremii, Emil Diaconescu credea că, dimpotrivă, Wilhelm al II-lea fusese nevoit să accepte cele decise la București, deși „nu-l satisfăcea** și socotea că, prin acest tratat, nu se asigurase o pace durabilă în Orient[261]. Tot Emil Diaconescu considera că încheierea tratatului consfințea o creștere a influenței Rusiei în Peninsula Balcanică și că „România se îndepărta și mai mult de monarhia habsburgică și ea se apropie de Rusia, care, oricum, ne sprijinise în acest conflict**[262].

în 1928, cu ocazia manifestărilor legate de semicentenarul reintegrării Dobrogei la statul român, Constantin C.Giurescu aprecia că în 1913 extinderea statului român și în Cadrilater se impunea din rațiuni militare, dar sub raport etnic populația românească era în minoritate, ca și bulgarii, de altfel. Istoricul aprecia: „Tratatul de la București din iulie 1913 repara nedreptatea săvârșită în 1878, și este totodată punctul culminant al domniei regelui Carol**[263]. Zece ani mai târziu, Ion I.Nistor considera că la 1913 s-a făcut o „recuperare** și că „sporirea aceasta teritorială a României în Dobrogea constituie un act politic destul de însemnat, care merită să fie comemorat cu fastul cuvenit**[264].

în evoluția istoriografiei românești postbelice, timp de aproape un sfert de veac, în cărțile și

studiile de istorie lipsea cu desăvârșire sau era menționată doar în treacăt Pacea de la București, pe baza tezelor istoriografiei staliniste. Aceasta a coincis, de altfel, și cu perioada în care era interpretată/prezen- tată cu totul falsificat întreaga orientare a politicii externe românești în primele două decenii ale veacului nostru, când se considera că România ar fi dus o politică externă agresivă de tip imperialist, materializată, între altele, în participarea la prima conflagrație mondială. Astfel, într-o lucrare de sinteză apărută în

1964 ce reunea prestigioase semnături din lumea istoricilor se scria „România, situându-se acum pe poziția imperialistă de a cuceri noi teritorii, a intervenit în conflict și a luat parte... la al doilea război balcanic... Pacea de la București a confirmat pe deplin tendințele expansioniste ale claselor dominante din Serbia, România și Grecia, care au obținut avantaje teritoriale pe seama Bulgariei...**[265] Totuși, se aprecia, în continuare, că în urma Tratatului de pace și datorită și atitudinii filobulgare a cercurilor vieneze „au apărut tot mai evidente semnele desprinderii viitoare a României din Tripla Alianță**[266].

La începutul anilor ’70 au apărut noi sinteze de istorie a românilor, cu evidente schimbări. în sinteza întocmită sub redacția academicianului A.Oțetea, Vasile Maciu prezenta pe scurt, fără judecăți de valoare, evenimentele crizei balcanice. Considera totuși că „pacea încheindu-se fără participarea Austro-Ungariei, prestigiul acesteia a fost știrbit în sud-estul Europei**[267]. în compendiul întocmit pe baza manualului de liceu, sub redacția lui Șt.Pascu (inițial și C.Daicoviciu), se menționa aceeași participare a armatei române la evenimentele balcanice, „fără a desfășura operațiuni militare propriu-zise“, și se preciza că prin Pacea de la

București, Cadrilaterul a intrat în componența statului român. în aceeași lucrare se adăuga o remarcă privind politica românească peste Dunăre: „pe plan regional România milita pentru menținerea echilibrului în Peninsula Balcanică. în acest sens, guvernanții români desfășurau o politică abilă...**[268] O a treia sinteză publicată atunci purta semnăturile istoricilor Constantin C.Giurescu și Dinu C.Giurescu. în legătură cu Tratatul de la București, se consemna: „Prin această pace, potrivit principiului că toate schimbările teritoriale trebuie să se aplice la toate statele din această zonă (?!), intra în componența României ținutul de la hotarul de miazăzi al Dobrogei (Cadrilaterul), împărțit în două județe...**[269].

Cam în aceeași perioadă erau alcătuite mai multe teze de doctorat de către Ș.Rădulescu-Zoner, C.Nuțu, E.Nastovici, V.Vesa, consacrate unor diverse aspecte ale politicii externe românești de la 1900 și până la 1916. în toate aceste lucrări,

335 într-un fel sau altul, tangențial sau mai în profunzime, erau abordate și problemele Păcii de la București, mai cu seamă în contextul reorientării politicii externe românești. Constantin Nuțu rămânea în spiritul vechilor aprecieri, dar adăuga o serie de aspecte noi, pozitive și insista mai cu seamă asupra impactului acestor evenimente în ceea ce privește lupta națională din Transilvania, reînnodând în acest fel firul unor preocupări din perioada interbelică. El aprecia că, „în pofida caracterului interventionist al armatei române în cel de-al doilea război balcanic, faptul că pacea s-a încheiat la București, România jucând rolul de arbitru în timpul tratativelor, a contribuit la angrenarea sa pe arena politică internațională. Aceste împrejurări au impulsionat și mai mult tendințele de unitate ale teritoriilor locuite de români"[270].

Ema Nastovici considera că Pacea de la

București consfințea o nouă repartizare a forțelor în Balcani și credea că România se orientase clar alături de Serbia înspre celălalt bloc militar. Totodată, ea considera că „războaiele balcanice au dus la o și mai mare ascuțire a încordării în relațiile internaționale... Balcanii au rămas un câmp de înfruntare a intereselor Marilor Puteri"[271]. Aceeași autoare aducea numeroase elemente, mai cu seamă, din fondurile arhivistice privind continua deteriorare a raporturilor dintre România și Austro-Ungaria, precum și privind eșuarea tentativelor făcute în vederea menținerii pe mai departe a României în blocul Puterilor Centrale.

începând cu anii 1977-78 au fost publicate o serie de lucrări individuale sau ale unor colective de cercetători consacrate unor probleme majore ale istoriei românești, precum independența românească, războiul pentru întregire națională, desăvârșirea unității naționale și formarea României Mari. O trăsătură generală a tuturor acestor lucrări o constituie aprecierea, în majoritatea cazurilor incidentală, a Tratatului de pace de la București ca rezultat și al unei politici guvernamentale corespunzătoare intereselor naționale, ca manifestare a poziției preponderente a României în spațiul sud-est european, ca afirmare a independenței și chiar a detașării de politica Marilor Puteri. Totodată, a fost menționată și ideea că eveni-336 mentele balcanice și Pacea de la București au avut un larg ecou și au stimulat, în condiții complexe, mișcarea națională a românilor din Dubla Monarhie[272].

Profesorul Gheorghe Platon, într-o remarcabilă sinteză privind istoria modernă a României, a integrat Conferința de pace de la București, ca și războaiele balcanice în contextul general al noii înfățișări a politicii externe românești în anii primului război mondial. Reliefând divergențele tot mai manifeste dintre politicile promovate la București și Viena, aprecia că „intrarea armatei române în

Bulgaria, la 10 iulie 1913, a reprezentat practic dezavuarea alianței cu Austro-Ungaria, primul pas concret spre ruperea relațiilor cu Tripla Alianță”[273]. Era subliniată nu numai coordonata antihabsburgică a intervenției românești, ci și dorința de încetare cât mai rapidă a vărsării de sânge, ceea ce a acordat ulterior României rol determinant în negocierile de pace. în acest context, „Tratatul de la București a restabilit pacea în Balcani; el a reprezentat rodul tratativelor parțiale intervenite fără amestecul. (direct cel puțin) al Marilor Puteri”[274]. Totodată, întreaga situație dinainte și din timpul conferinței a avut și un alt rezultat: „Criza balcanică - deși nu l-a determinat - a dat impuls curentului ostil Austro-Ungariei generat de opțiunile firești ale României; a grăbit desprinderea țării dintr-o alianță care, acum, nu-și mai avea rațiunile momentului în care fusese încheiată”[275].

în exprimarea unor asemenea aprecieri, profesorul Gheorghe Platon se întâlnea cu cercetătoarea Eliza Campus, care în mai multe rânduri stăruise asupra politicii externe românești în context internațional la începutul veacului al XX-lea[276]. Pentru Eliza Campus, anii premergători primului război mondial au fost de „afirmare spectaculoasă a unor state mici”, în care României i-a revenit un loc de frunte. între altele, ca rezultat al acestui proces, s-a manifestat și dorința unor astfel de state de a-și reglementa raporturile între ele, fără intervenția Marilor Puteri: „în acest spirit s-au purtat la București negocierile de pace... Totul a decurs atât de repede, încât negocierile Păcii de la București au putut avea loc numai între statele beligerante, fără nici un alt amestec. Marile Puteri s-au trezit în fața unui fapt

 împlinit: micile state ce purtaseră războiul încbeiaseră o pace a lor, o pace ce trebuia să fie durabilă pentru că toți o semnaseră, fără nici o presiune din afară. Iar România, care condusese în

fond negocierile, deoarece toate statele beligerante recurseseră la bunele ei oficii, a fost aceea care a anunțat, cu legitimă mândrie, la 10 august 1913, că pacea se încheiase. Spre ea, de altfel, s-au îndreptat și felicitările Marilor Puteri, nevoite să accepte ideea că un stat mic avea capacitatea și prestigiul de a conduce cu succes negocieri atât de dificile"[277]. Ea mai considera că Pacea de la București a fost un pas pe drumul desfacerii României de Triplice[278]. Totodată, se ralia ideii lui Nicolae lorga că-n fapt acțiunea de peste Dunăre a fost îndreptată împotriva Austro-Ungariei, integrându-se astfel într-o politică de lungă durată, de urmărire a realizării idealului național[279].

Cu multă acribie, Ion Bulei s-a oprit asupra împrejurărilor istoriei românești „atunci când veacul se năștea". El considera că în această parte a Europei, României i-a fost hărăzit un rol de avangardă, confirmat de criza balcanică, când „România veche nu era decât un stat mic, aflat la confluența intereselor marilor puteri vecine și supus evoluției acestora. Dar, din această cauză, nu se oprea în drum în a-și afirma cu tărie dreptul la existență și prosperare. După cum era un ajutor în fapt, și mai cu seamă potențial în lupta românilor din Austro-Ungaria, tot așa, chiar dacă nu cu aceeași perspectivă, înțelegea să nu uite de existența românilor sud-dunăreni“[280]. A subliniat că împrejurările externe au influențat mult și evoluția politicii interne în contextul existenței a trei poli de putere, respectiv de concepție: regele Carol I, Titu Maiorescu și Take Ionescu[281]. Cu altă ocazie reliefa: „în vreme ce Titu Maiorescu joacă totul pe cartea regelui, cu multă abilitate, Take Ionescu, temându-se de un conflict european în care România s-ar fi văzut alături de Austro- Ungaria, joacă adesea o carte proprie"[282]. Mai remarca: „Pacea de la București, ai cărei principali artizani sunt Titu Maiorescu și Take Ionescu, consfințește pe plan diplomatic un mare

succes al României. Ea ajunge să fie cu adevărat primul stat din această zonă europeană cuprinsă între cele trei imperii, rus, austro- ungar, turc"[283]. Cu alt prilej, remarca: „Cu Pacea de la

București (28 iulie/10 august 1913), Vechiul Regat ajunge la apogeul său internațional. Nu întâmplător pacea se încheiase la București. Această pace, care pusese capăt celui de-al doilea război balcanic, consfințea poziția preponderentă pe care România o dobândise în această parte a Europei. Fusese o pace fără intervenție directă a marilor puteri. Greu de conceput, dar adevărat"[284].

Evenimentul de la București, contextul intem și extern ce l-a precedat și în cadrul căruia s-a desfășurat, a constituit și obiect al unor cercetări speciale, separat sau în lucrări mai ample. Astfel, Anastasie Iordache a întocmit o amplă monografie consacrată guvernării conservatoare din anii 1910-1914, în care a acordat o mare atenție problemelor externe din vremea celor două conflicte balcanice[285]. Atunci credea că „intervenția armată a României a fost cerută de Marile Puteri, care nu vroiau să intre direct în conflict între ele pe temeiuri minore interesului lor, evitându-se prin aceasta izbucnirea primului război mondial"[286]. De aici trăgea și următoarea concluzie: „Pacea de la București, încheiată în condițiile unei accentuate înfruntări între cele două grupări ale Marilor Puteri, nu poate fi decât precară"[287]. Totodată, a considerat că în vara anului 1913 „cabinetul de la Viena a început a acționa în mod deschis împotriva intereselor României"[288]. Cu altă ocazie, într-o lucrare recentă, A.Iordache considera că chiar în ajunul războaielor balcanice, „pentru prima dată, după decenii de politică oficială procen- trală, Ion I.C.Brătianu, precum părintele său în anii 1876-1878, înțelegea să procedeze la un început de reorientare a diplomației

românești, concordante cu interesele țării sale"[289]. De asemenea reliefa că România a fost un factor determinant în epocă. Ca rezultat al acțiunii din vara anului 1913, s-a înregistrat pentru guvernul român un prestigiu considerabil. Arăta că, datorită Rusiei, România primise doar o parte din Dobrogea, drept pedeapsă pentru decizia de a nu renunța la drepturile istorice asupra Basarabiei: „Interesele imperiale de mare putere au scindat astfel o provincie istorică românească. Nedreptatea fusese reparată de către Congresul de pace de la București. O nouă orientare politică se impunea statului român în noile împrejurări

 rezultate după al doilea război balcanic, care iritase, evident, cercurile conducătoare austro-ungare, în contradicție flagrantă cu interese supreme ale României"[290].

Oprindu-se asupra contextului vieții politice românești și în timpul celei de-a doua conflagrații balcanice, influențat în mare măsură de viziunea social-democrației asupra evenimentelor derulate, I.Căpreanu scotea în evidență proporțiile pierderilor[291]. Același cercetător ieșean aprecia că la București: „Dintre toate statele participante... atitudinea cea mai moderată a avut-o România, fapt pentru care a putut prezida conferința fără părtinire, așa cum a fost recunoscut de către opinia publică din toate țările"[292].

Una dintre cele mai pertinente analize a raporturilor dintre România și partenerii săi din Tripla Alianță în perioada evenimentelor menționate a fost făcută de către Ș.Rădulescu-Zoner. El arăta că mobilul întregii acțiuni românești în vara anului 1913 a fost menținerea echilibrului, ceea ce a dus la o tensionare, chiar o criză în relațiile romăno - austro-ungare. Credea, insuficient argumentat în opinia noastră, că nu s-a ajuns la „o reorientare a politicii externe promovate la București... Politica

externă românească de-a lungul celui de-al doilea război balcanic nu poate fi considerată drept o tendință a cercurilor oficiale din capitala României de a se îndepărta de Tripla Alianță"[293]. Credea pe bună dreptate că „Pacea de la București a adus modificări importante ale raportului de forțe din sud-estul Europei... Peninsula Balcanică ieșise în urma crizei din anii 1912-1913 complet transformată"[294]. în acest context, în viziunea sa, în decurs de un an de zile România a parcurs drumul „de la neconformism la dezangajare"[295]. Cu altă ocazie, a subliniat că Tratatul de la București a fost o emanație, un rezultat al eforturilor statelor din zonă, independent de acțiunea directă a Marilor Puteri. Cu ocazia Congresului de la București și nu numai, „România s-a afirmat ca un factor important în acțiunea care viza să promoveze și să susțină stabilitatea politică în regiunea Balcanilor"[296]. Mai credea că „atitudinea României... aduce mărturie a politicii exteme independente, a primelor momente ale îndepărtării sale de Puterile Centrale"[297].

Consacrând un studiu aceleiași problematici a implicațiilor românești în războaiele balcanice, Dumitru Tuțu sublinia aceeași idee a reglementării de către statele din zonă a raporturilor interbalcanice în mod independent, printr-o operă durabilă ce a supraviețuit celor două conflagrații mondiale. Mai arăta că România, „participând la război și semnând Tratatul de la București, a efectuat nu numai un act demonstrativ de vădită independență, ci și un act de conștientă sfidare față de Tripla Alianță în general și față de Austro-Ungaria în special”[298]. într-o recentă contribuție, Ștefan Vâlcu considera că Pacea de la București, „eveniment unic în analele istoriei moderne europene..., a reprezentat singurul act juridic asupra căruia Marile Puteri nu și-au putut impune interesele lor... A

constituit, în același timp, apogeul diplomatic și politic al României mici, țara noastră devenind arbitrul zonei balcanice"[299].

într-un număr dublu al publicației „România de la Mare", consacrat tocmai aniversării a 80 de ani de la semnarea Tratatului de pace de la București din 1913, Stoica Lascu afirma că „Pacea de la București din 1913 avea să confirme ascendentul internațional fără precedent al României Mici, capitala Vechiului Regat devenind, preț de-o vară, inima diplomatică a unei Europe bântuite de tenebrele neastâmpăratului Marte..."[300]

în numeroase rânduri, profesorul Nicolae Ciachir, reputat specialist al istoriei spațiului sud-est european[301], a stăruit asupra Păcii de la București, scoțând în evidență dorința și efortul României pentru o pace durabilă și pentru o înțelegere cordială în zonă. Totodată, aprecia că Pacea de la București a fost un act ce a mulțumit statele balcanice, cu excepția Bulgariei[302]. Mai aprecia că prin Pacea de la București statele învingătoare din sud-estul european „au reușit, trecând peste capul Marilor Puteri, să-și impună doleanțele în cea mai mare parte"[303].

în mai multe rânduri profesorul Vasile Vesa s-a oprit asupra diverselor aspecte ale Păcii de la București în contextul relațiilor internaționale și al noilor tendințe ale politicii externe românești. încă în teza sa de doctorat scotea în evidență detașarea României de Austro-Ungaria în contextul epocii

 respective[304]. Profesorul clujan aprecia că „evenimentele care au determinat divorțul dintre România și Tripla Alianță au fost cele prilejuite de criza balcanică din anii 1912-1913... România renunță la politica sa tradițională de alianță cu Puterile Centrale, e în căutarea unei linii politice proprii, a unei linii politice care să servească mai bine intereselor majore ale țării**[305]. într-o analiză

specială a reuniunii diplomatice de la București din vara anului 1913 erau făcute o seriede pertinente observații teoreti- co-metodologice cu semnificație mai largă privind raporturile dintre atitudinea puterilor mici și interferențele Marilor Puteri. Credea că, „fără îndoială, pacea n-a fost perfectă, dar nici atât de inechitabilă cum se putea aștepta din partea unor state dornice să obțină o ascendență asupra vecinilor săi... în opinia noastră, Pacea de la București este un exemplu care probează că puterile mici pot acționa fără o interferență a Marilor Puteri numai atunci când balanța dintre acestea este delicată, iar contradicțiile dintre ele evidente**[306].

Numeroși analiști sau cercetători ai fenomenului românismului balcanic au făcut o serie de considerații privind Pacea de la București și rezultatele acesteia prin prisma intereselor specifice populației românești din Sudul Dunării. Așa cum s-a mai menționat deja, în epocă, românii din dreapta Dunării, mai cu seamă cei din Macedonia, au fost nemulțumiți de rezolvarea problemei lor și îngrijorați de perspectivele de viitor. De altfel, perioada deceniilor următoare avea să justifice acele îngrijorări, într-o monografie apărută în ajunul celui de-al doilea război mondial se considera că în 1913 românii trăiau în „ținuturile încorporate Greciei, Serbiei, Bulgariei și Albaniei după cum le destinase soarta printr-o fictivă și nepotrivită împărțire. Nu s-a ținut seama de autodeterminarea dreptului naționalităților ce locuiau acele ținuturi, ci numai după bunul-plac și după ambiția diplomației**[307].

Aceeași apreciere negativă o găsim și în alte lucrări, mai recente. Avizatul cunoscător al problemei, profesorul aromân Max Demeter Peyfuss aprecia că intervenția românească în Bulgaria s-a datorat mai cu seamă unei dorințe de expansiune teritorială, ceea ce a făcut ca aromânii să nu figureze în textul

342 tratatului ci doar în note diplomatice schimbate cu ocazia Conferinței de la București: „Erau aceste hârtii de o însemnătate redusă sub unghiul dreptului oamenilor. Numeroși aromâni au văzut în Pacea de la București mai ales o lovitură de grație care le-a fost dată“[308].

N-au lipsit nici învinuirile aduse oficialilor români de atunci că România a avut o serie de beneficii de pe urma vlahilor și că „ocupând Sudul Dobrogei, un teritoriu aparținând Bulgariei, România l-a cerut drept compensație pentru renunțarea la vlahii «săi» din Macedonia**[309]. Tot acolo se mai remarcau „eșecurile răsunătoare** ale diverselor inițiative ale Societății Macedoromâne ce s-au înmulțit în perioada 1912 în direcția obținerii unei protecții a drepturilor și intereselor aromânilor[310]. Se mai observa că după aceea „România s-a dezangajat progresiv în Balcani, lăsând statelor de acolo grija de a se ocupa în toată libertatea de supușii lor aromâni**[311].

După cum s-a mai menționat[312], în epocă și mai târziu, până în zilele noastre, Pacea de la București a fost apreciată diferit în spațiul balcanic. Puterile învingătoare în cel de-al doilea război balcanic și ca atare beneficiare ale unor însemnate achiziții teritoriale[313] au apreciat pozitiv rezultatele consemnate la București, atât prin glasul politicienilor mai întâi, cât și al istoricilor după aceea. La Belgrad sau la Atena s-a considerat că în 1913 s-au realizat importanți pași pe drumul înfăptuirii idealului național. N-au lipsit atunci și mai cu seamă mai târziu, până înspre zilele noastre și alte opinii, izvorâte, în special, din modul de rezolvare a problemei Macedoniei. Considerarea acestei provincii în totalitate ca parte a patrimoniului național grec a făcut să se adopte o poziție negativă față de faptul că o parte a ținuturilor macedonene a revenit Serbiei, respectiv Bulgariei[314]. O astfel de teză grecească venea în evidentă contradicție cu poziția adoptată de istoriografia

macedoneană mai veche și mai nouă, care considera și consideră că Pacea de la București a însemnat începutul „unui destin tragic datorită triplei împărțiri a Macedoniei**[315].

Istoriografia bulgară, inspirându-se și din acțiunea propagandistică din epocă, declanșată imediat după semnarea

Tratatului de la București de către însuși regele Ferdinand, invocând „catastrofa** Bulgariei în 1913, condamnă vehement cele întâmplate la București prin semnarea unui tratat ce ar fi lipsit, pe nedrept, poporul bulgar de o parte a patrimoniului său ce trebuia să intre în hotarele sale naționale. în esență, se considera că atunci au fost pierdute cea mai mare parte a Macedoniei, împărțită de Serbia și Grecia, Tracia răsăriteană și Dobrogea de Sud[31]«

încă din epocă, la nivelul șefilor de stat, în cancelariile europene, precum și în opinia publică s-a exprimat satisfacția pentru că se considera că la București, în urma unei intervenții hotărâte și eficiente a României, s-au pus bazele unei perioade de liniște, printr-o reglementare corectă care satisfăcea, în măsura posibilului, dezideratele celei mai mari părți a factorilor interesați într-un fel sau altul[317]. Astfel de ecouri proveneau, de exemplu, dincolo de telegramele adresate de monarhi sau miniștri de externe omologilor lor români, și din paginile ziarelor ce apăreau la Londra, Berlin, Paris, Bruxelles, Petersburg, chiar și de la Budapesta (ecourile venite de la Viena aveau caracter contradictoriu, oscilând între satisfacția pentru stabilirea liniștii în Balcani și nemulțumirea pentru înfrângerea suferită de politica habsburgică)[318].

Dincolo de rolul României în stingerea conflictului, factorii europeni consemnau, totodată, sentimentul ce-1 aveau că România și-a început o nouă politică. Astfel, Maurice Paleologue, atunci

secretar general la Ministerul de Externe francez, viitor ambasador în Rusia și viitor academician, consemna în jurnalul său: „... România, considerându-se eliberată acum de sub tutela vieneză, începe să-și întoarcă privirile spre Transilvania, Bucovina, Banat...**[319] Același diplomat nota în Jurnalul său la 10 august 1913: „Dată fericită în analele Orientului. Pacea este restabilită între beligeranții balcanici; o ordine nouă se instaurează în peninsula incendiară. Negocierile n-au durat decât vreo 10 zile pentru că nu s-au amestecat marii arbitri europeni. Altfel ele nu s-ar fi terminat niciodată... Dacă nu, ar fi sfârșit prin o conflagrație generală. Văzute de sus, stipulațiile tratatului sunt mai înțelepte și mai moderate decât s-ar fi

 așteptat. Bulgaria iese micșorată... însă capabilă de o promptă redresare; România s-a mulțumit să-și amelioreze frontiera..."[320] în aceeași ordine de idei G.Hanotaux credea că la București s-a încheiat o pace „europeană"[321].

Ulterior Pacea de la București a fost apreciată ca un moment însemnat în stăvilirea unei tensiuni internaționale care ar fi putut duce cu un an mai devreme la declanșarea conflagrației mondiale[322].

într-o sinteză colectivă consacrată istoriei românești de către cercetători din ex-Uniunea Sovietică se considera în legătură cu Pacea de la București că „rezultatele celui de-al doilea război balcanic, care a avut pentru toți participanții la el un caracter nedrept de cucerire, au întărit poziția Bucureștiului. România ocupa primul loc între statele balcanice ca suprafață - 138.000 kmp. și ca populație - 7.540.000, ceea ce i-a dat posibilitatea să dobândească hegemonie politică în Balcani. Pentru a-și păstra cele acaparate, România trebuia să se sprijine pe aliații din al doilea război balcanic - Grecia și Serbia și să caute sprijinul Rusiei, ceea ce o îndepărta tot mai mult de Austro- Ungaria..."[323] Pentru D.Djordjevici, în vara anului 1913 a existat

vremelnic o comunitate de interese a unei însemnate părți a popoarelor din Sud-Estul Europei, când „nefericitul soldat bulgar a fost împins într-un război în care a trebuit să depună armele... Războiul balcanic din 1913 a semnificat prăbușirea colaborării interbalcanice, izolarea Bulgariei, cu tragice consecințe pentru ea, ca și pentru celelalte popoare balcanice"[324].

însemnătatea deosebită a Păcii de la București, ca și perspectiva pe care a deschis-o pentru o nouă evoluție în spațiul sud-est european, întreruptă pe neașteptate, brutal, în urma atentatului de la Sarajevo ce a deschis seria unor noi ostilități în această zonă a Europei, a fost reliefată și cu ocazia unor reuniuni internaționale consacrate special perioadei respective[325].

Cu virtuțile și defectele sale, existente și unele și altele, Pacea de la București din 1913, în epocă, marca, fără îndoială, sfârșitul unei etape de istorie a spațiului sud-est european. Se constituia în moment distinct al evoluției îndelungate a „problemei orientale". împrejurările de atunci au făcut ca deziderateleă

345 naționale ale popoarelor din zonă să se realizeze pe căi întortocheate, nu fără vărsare de sânge. în final, s-a ajuns la o rezolvare relativ acceptabilă pentru cei mai mulți dintre implicați. Fără îndoială că în cursul zilelor Conferinței de pace de la București, ca, de altfel, nu fără ezitări și greșeli, și în toate lunile anterioare ale conflictului balcanic, România a urmărit mai cu seamă încetarea situației conflictuale, stingerea războiului, instaurarea unei păci drepte, înlăturarea oricărei hegemonii politice în zonă. Această politică a fost promovată independent de intervențiile sau interesele Marilor Puteri, în funcție de ceea ce se considera a fi folositor, necesar chiar, neamului românesc, în acest sens, s-au încadrat și eforturile pentru asigurarea

securității la granița sudică prin repararea nedreptății suferite cu ocazia Tratatului de la Berlin. în același sens s-au înscris și preocupările, poate nu întotdeauna suficient susținute, pentru soarta sutelor de mii de români împrăștiați în întregul spațiu balcanic, după cum atmosfera acelor vremuri a potențat preocuparea pentru ceilalți români, din imediata apropiere a graniței nordice și apusene, constituindu-se astfel într-un preludiu al viitorului război de reîntregire.

Note

1 A.I.C., fond Casa Regală, dosar 35/1913, f.l.

2 *Ibidem,* dosar 36/1913, f.l-7.

3 *Ibidem,* f.2-3.

4 *Ibidem.*

5 *Ibidem,* £4.

6 *Ibidem,* f.5.

7 Ibidem, f.6-7.

8 Nota difuzată de România la 3/16 iulie 1913, în *Doc. dipt.,* p.160- 161; N.Ștefănescu lacint, *Războiul româno-bulgar* .București, 1914, (în continuare N.Ștefănescu lacint, *Războiul:..)* p. 89.

9 S.Damianov, *Bălgaria* v *politicata na velichite sili (1878-1918),* în *Bulgaria. 681-1981,* Sofia, 1981, p. 318; A.Fol ș.a., *Cratca istoriia na Bălgaria,* Sofia, 1981, p. 294.

10 Apud, J.Ancei în H.Hauser, *Histoire diplomatique de l'Europe (1871-1914).,* Paris, 1930, vol. II, p. 238.

11 *Ibidem.*

12 A.I.C., fond C.Diamandi, dosar 92, f.5.

13 Biblioteca Nationals a României (în continuare B.N.R.), fond „St.Georges"*, T.Maiorescu, *Jurnal,* caiet nr.34, (în continuare TMaiorescu, *Jurnal...),* f.6.

14 *Ibidem,* f.9.

15 *Ibidem,* f.6; și în acea zi Titu Maiorescu prezentase interlocutorilor săi cele două argumente invocate cu ocazia intrării României în campania militari împotriva Bulgariei, menționate și în ziua precedentă.

16 *Doc. dipl.,* p. 157.

17 *Ibidem,* p.159.

18 B.N.R., Fond „St.Georges"*, T.Maiorescu, *Jurnal...,* f.10.
19 *Ibidem.*
20 *Ibidem.*
21 *Doc.dipl.,p.* 160-161.
22 *Ibidem,* p.162.
23 *Ibidem,* p.163.
24 A.I.C., fond Casa Regală, dosar 43/1913, f.12.
25 T.Maiorescu, *Jurnal,* f.l7.
26 *Doc.dipl.,* p. 164.
27 înștiințare făcută lui Titu Maiorescu de către prințul FQrstenberg care, neconform cu realitatea, mai arăta că, chipurile, întotdeauna Viena a sfătuit la Sofia în sensul satisfacerii cererilor românești; *Ibidem,* p.215.
28 *Ibidem,* p.166.
29 *Ibidem.*
30 *Ibidem,* p.167.
31 *Ibidem.*
32 *Ibidem,* p. 168.
33 *Ibidem,* p.169.
34 *Ibidem,* p.168-169, notă primită la București prin intermediul Legației Italiei, la 6/19 iulie 1913.
35 A.I.C., fond Casa Regală, dosar 35/1913, f.2.
36 *Ibidem,* f.l.
37 *Doc.dipl.,* p. 170.
38 *Ibidem,* p.171.
39 A.I.C., fond Casa Regală, dosar 40/913, f.4.
40 *Ibidem,* f.2.
41 C.N.Herjeu, *Studii și critice militare. Din învățămintele războaielor din 1913 și 1916-1918,* București, 1921 (în continuare C.N.Herjeu, *Studii și critice militare...),* p.32.

42 *Ibidem,* p.33.
43 *Doc.dipl.,* p.172.
44 *Ibidem,* p.173.
45 *Ibidem,* p.177.
46 A.I.C., fond Casa Regală, dosar 40/1913, f.3.
47 *Doc.dipl.,* p.l 76.
48 *Ibidem,* p.177.
49 *Ibidem,* p.l78.
50 A.I.C., fond Casa Regală, dosar 43/1913, f.3.
51 *Ibidem,* dosar 40/1913, f.20.
52 *Ibidem,* f.6.
53 *Ibidem,* f.21.
54 B.N.R., T.Maiorescu, *Jurnal,* f.21.
55 *Ibidem.*

56 Apud, E.Driault, M.Lheritier, *Histoire diplomatique de la Grice de 1821 ă nos Jours,* Paris, 1926, vol.V, p.213.

57 B.NJR-, T.Maiorescu, *Jurnal,* f.25.

58 *Ibidem,* f.28; propunerile concrete in Al.Marghiloman, *Note politice. 1897-1924,* București, 1927, vol.I, (în continuare Al.Marghiloman, *Note politice...),* p.182-183; Este amuzantă însemnarea lui Alexandru Marghiloman: „zănăticia celor din Ballplatz care par că nu știu măcar că s-a petrecut ceva pe Vardar de o lună încoace").

59 B.N.R., T.Maiorescu, *Jurnal,* f.22.

60 Al.Marghiloman, *op.cit.,* vol I, p.l78 sq.

61 *Ibidem,* p. 181; B.N.R., T.Maiorescu, *Jurnal,* caiet nr. 34, f.26.

62 N.Ștefănescu lacint, *Războiul...,* p.l29.

63 C.NJîerjeu, *op.cit.,* p.35.

64 T.Maiorescu, *Jurnal,* f.30.

65 N.Ștefllnescu lacint, *op.cit.,* p.l 14 sq.

66 T.Maiorescu, *Jurnal,* f.30.

67 *Ibidem, f.*32.

68 I.Ficev, *Balkanskata voina (1912-1913). Prejeliveliți, beljki i doku- menti,* Sofia, 1940, (în continuare I.Ficev, *Balkanskata voina...),* p.454-455; Al.Marghiloman, *op.cit.,* p.184 sq; T.Maiorescu, *Jurnal,* caiet nr. 34, f.31.

69 C.N.Herjeu, *op.cit.,* p.38; peste ani, în august 1940, cu toate insistențele delegației române în tratativele de la Craiova, partea bulgară nu a fost de acord ca zona cuprinzând castelul reginei Maria de la Balcic să rămână în continuare în proprietatea Coroanei României.

70 I.Ficev, *op.cit., p.455.*

71 Arhiva M.A.E., dosar 71ZB/21, f.39 sq; A.I.C., fond Casa Regală, 24/1913, f.81; *Ministere des Affaires Etrangăres, Le trăite depaix de Bucarest du 28 Juillet (10 aoui) 1913. Precede des Protocoles de la conference de Bucarest,* București, 1913 (în continuare *Le trăite...),* p.16 și harta anexă nr.l.

72 Al.Marghiloman, *op.cit.,* p. 186.

73 N.Ștefănescu lacint, *op.cit.,* p.107.

74 N.Iorga, *Acfiunea militară a României, in Bulgaria cu ostașii noștri,* ed a 2-a, București, 1914 (în continuare N.Iorga, *Acțiunea...),* p.201.

75 Col.D.Dreyer, *La debacle bulgare. Deuxieme guerre balkanique de 1913,* Paris, 1916, p. 152

76 *Le trăite...,* p.31.

77 *Ibidem,* p.35.

78 *Ibidem,* p.48.

79 I-Ficev, *op.cit.,* p.468-470.

80 Interesant că în cursul tratativelor purtate la Buftea în 1918 de către Puterile Centrale cu România învinsă, atunci când s-a discutat viitoarea soartă a Dobrogei, Turcia a propus ca Bulgaria să-i facă anume cedări la granița din Tracia în schimbul sprijinirii anexării de către bulgari și a părții de nord a Dobrogei, nu numai a Cadrilaterului. Refuzul bulgar la cererea turcă a contribuit la neîncorporarea vechii Dobroge în Bulgaria și fixarea acolo a unui comdominium al Puterilor Centrale care a durat până la sfârșitul războiului, când întreaga Dobroge, prin Tratatul de la Neuille, a revenit României Mari.

81 Al.Marghiloman, *op.cit.,* vol.I, p. 189, 192.

82 N.Ștefănescu lacint, *op.cit.,* p.l 14 sq, unde sunt reproduse notele menționate, ca și alte date privind această problemă.

83 T.Maiorescu, *Jurnal,* f.35.

84 *Ibidem*| Al.Marghiloman, *op.cit.,* p. 190.

85 I.Ficev, *op.cit.,* p.470-471; *Le trăite...,* p.57-59.

86 *Ibidem,* p.60.

87 I.Ficev, *op.cit.,* p.471-472.

88 I.C.Filitti, *L'ancienne solidarity balkanique et la Roumanie,* în *Contribuții la istoria diplomatică a României în secolul alXLX-lea,* București, 1935, (în continuare I.C.Filitti, *Contribuții...)* p.59. I.C.Filitti a fost cel care a strâns semnăturile pe acordul scris, reîntărit ulterior în timpul discuțiilor separate pe care N.Pasici și E.Venizelos le-au avut la Sinaia cu guvernanții români.

89 T.Maiorescu, *Jurnal,* f.38; Al.Marghiloman, *op.cit.,* p.122.

90 *Ibidem,* p.192-193.

91 *Le trăite...,* p.66.

92 Col. A.Parfeni, *Studiu istoric al campaniei mmâno-bulgare din anul 1913,* ed.a 2-a, București, 1915, p.22.

93 Este de menționat că armata română a început retragerea imediat după semnarea tratatului de pace, prezența militară românească în spațiu bulgar încheindu-se înainte de termenul stipulat în tratat.

94 „Monitorul Oficial", nr.101 din 5/17 august 1913, publica textul tratatului; *Le trăite...,* p.67-72. în continuare, erau cuprinse în textul oficial publicat la București și cele trei perechi de scrisori dintre premierul român și omologii săi de la Sofia, Belgrad și Atena privind viitoarea situație a românilor balcanici. *(Ibidem,* p.83-85).

95 A.I.C., fond P.C.M., dosar 53/1913, p.56; Arhiva M.A.E., dosar 71/B/30, f.89. Tratatul a fost ratificat la 6 august de Grecia și Serbia, la 7 august de Bulgaria, la 8 august de Muntenegru. România ratificase tratatul încă de la 1 august când regele

semnase decretul nr.2218, pe baza raportului nr. 17803, legea publicată în „Monitorul Oficial" având nr.6736 și purtând semnăturile lui Titu Maiorescu, Alexandru Marghiloman, N.Xenopol, Take Ionescu, gen.Herjeu, C.C.Arion, C.G.Dissescu, M.G.Cantacuzino, A.D.Bădărău.(Zbidem, f.2, 4, 9, 82, 203).

96 Vezi Arhiva M.A.E., dosar 71/B/39, ce cuprinde și o serie de materiale privind corespondența purtată cu unele capitale europene privind textele pentru care Marile Puteri își dădeau sau nu agrementul. De exemplu, A.Beldiman informa că Germaniei nu-i convine să se vadă că a intervenit prea îndeaproape pentru că în felul acesta nemulțumea Austro-Ungaria. Ministrul român '•'! icferea în mod expres la depeșele din 12 ianuarie și 18 februarie *1913.(Ibidem* f.91).

97 De exemplu: „Adevărul" din 25 și 26 iulie 1913; „Epoca" din 21 și 25 iulie 1913; „L'Independence Roumaine" din 26 iulie/8 august 1913; „Universul" din 29 și 31 iulie 1913; „Conservatorul" din 29 iulie 1913 etc.

98 „Dimineața" din 27 iulie 1913.

99 Afirmația autorului este greșită. Oficial, Partidul Liberal nu a solicitat vreo anexiune în zona Vidinului, a românilor timoceni. Pentru aceasta, s-au pronunțat doar unii liberali ce nu făceau parte din conducerea restrânsă a partidului. Este de adăugat că în cursul contactelor oficiale nu a fost abordată respectiva problemă, deci Serbia sau Bulgaria nu aveau cum să ia o poziție negativă.

100 C.Bacalbașa, *Bucureștii de altădată,(în* continuare C.Bacalbașa, *Bucureștii...),* vol IV, București, 1936, p.150-151.

101 I.Ficev, *op.cit.,* p.462-463.

102 Z.Omea, *Viața lui Titu Maiorescu,* vol.II, București, 1987, p.241, unde se evidențiază și încântarea bătrânului profesor pentru „epidemia de entuziasm pentru mine; în România numai eu singur puteam conduce conferința, cum am condus-o". Z.Omea constata: „Era, de fapt, încântat de triumf. Ar fi meritat un triumf de durată. Nu a fost să fie așa".

103 A.I.C., fond Casa Regală, dosar 93/1913, f.1-3.

104 T.Maiorescu, *Jurnal,* f.41; I.C.Filitti, *op.cit.,* p.59.

105 T.Maiorescu, *op. cit., ibidem.*

106 Vezi, de exemplu, Arhiva M.A.E., dosar 71/B/30, passim, dosar 71/B/13, f.99 sq, 127 sq, 136 sq etc; *Ibidem,* dosar 71/B/38, f.2 sq; A.I.C., fond

Casa Regală, dosar 40/1913, f.8,12, 15,23; dosar 65/1913, f.2; dosar 36/1913, f. 1-5; dosar 35/1913, f.l; dosar 43/1913, f.2 etc. O parte a documentelor esențiale și în *Doc.dipl.,* p.190 sq.

107 Ministrul de externe al Franței.

108 *Doadipl.,* p.l91-192.

109 ***Ibidem,*** **p. 192.**

110 ***Ibidem,*** **p.l93, 199.**

111 ***Ibidem,*** **p.l99..**

112 ***Ibidem,*** **p.193.**

113 ***Ibidem,*** **p.l97.**

114 Pe larg N.Iorga, ***Comment la Roumanie s'est detachee de la Triplice. D'aprăs les documents austro-hongrois et des souvenirs personnels,*** **ed. a 2-a, Bucureşti, 1932, (în continuare N.Iorga** ***Comment...*****) p.49; idem.** ***Supt trei regi. Istoria luptei pentru un ideal moral fi naţional.*** **Bucureşti, 1932, (în continuare: N.Iorga,** ***Supt trei regi...),*** **p.l67, 170; idem,** ***Acţiunea...,*** **p.238. Vezi şi G.Căzan, Ş.Rădulescu-Zoner,** ***România şi Tripla Alianţă. 1878-1914,*** **Bucureşti, 1979, (în continuare G.Căzan, Ş.Rădulescu-Zoner,** ***România...),*** **p.350 sq; T.Pavel,** ***Mişcarea românilor pentru unitate naţională şi diplomaţia Puterilor Centrale (1849-1914),*** **vol.II, Timişoara, 1982, p.l 18 sq; I.C.Filitti, în** ***Contribuţii...,*** **p.95.**

115 N.Iorga, ***Comment...,*** **p.50.**

116 ***Ibidem-,*** **idem,** ***Supt trei regi...,*** **p.170-171; telegramele în Arhiva M.A.E., dosar 71/B/38, p.91 sq; A.I.C., fond Casa Regală, dosar 40-1913, f. 14 (telegrama lui Franz losef), f.17 (răspunsul lui Carol I), f.15-16 (schimbul de telegrame între Carol I şi arhiducele Franz-Ferdinand), f.l3 (mesajul împăratului Wilhelm al II-lea) şi f.22 (răspunsul lui Carol I către împăratul german), f.l9 (telegrama lui Nicolae), f.23 (răspunsul lui Carol), f.26 (răspunsul lui Carol la telegrama de felicitări a preşedintelui Republicii Franceze) etc.**

117 T.Maiorescu, ***Jurnal,*** **f.38 sq;** ***Doc.dipl.,*** **p.196 sq. Vezi, pe larg, despre atitudinea de aprobare a cancelariilor europene şi Arhiva M. A.E., dosar 71/B/13, f.99 (Londra), 100 (Viena), 87 (Budapesta), 102 (Paris), 122 şi 136 (Petersburg), 103, 127 şi 140 (Bruxelles), 188 şi 194 (Roma) etc.**

118 ***Ibidem,*** **f.l03.**

119 ***Ibidem, f.*****67.**

120 ***Ibidem,*** **f.l09.**

121 „L'independance beige, 8 august 1913. în acelaşi articol se aprecia că Marile Puteri nu vor revizui tratatul doar ca Austria să-şi satisfacă o „rancune mediocre**.**

122 „Corriere de la Serra, 13 septembrie 1913.**

123 „Correspondenza rumena, 23 august 1913.**

124 ***Ibidem.***

125 Idem, 30 august 1913; despre societatea italiană şi problemele româneşti ale vremii, vezi şi C.Isopescu, ***La stampa periodica romeno-italiana in Romania e in Italia,*** **Roma, 1937, p. 178, 181, 187, 192.**

126 „II Giomale d'Italia", 28 iulie/10 august 1913.

127 Arhiva M.A.E., dosar 71/B/13, f.122, raport a lui C.Nanu.

128 „Reci, 26 iulie/8 august 1913.**

129 Idem, 30 iulie/12 august 1913.

130 „Magyarorszag", 7 august 1913.

131 *Ibidem.*

132 „Pești Hirlap, 8 august 1913; „Az est**, 12 august 1913. Vezi și Arhiva M.A.E., dosar 71/B/13, p.204-218, numeroase traduceri din presa budapestană.**

133 Unele citate semnificative din presa franceză la D.Preda, *România și războaiele balcanice. I-II,* în „Magazin istoric, 1993, august, p.51-53.**

134 Articolul „Les Roumains, din „La Gazette**, 9 august 1913.**

135 Vezi, de exemplu, articolul „La paix dans les Balkans, din „L*Independance beige**, 10 august 1913. D&nd date privind suprafața și numărul de locuitori, articolul arăta că tratatul a creat condiții ca popoarele din zonă să se dezvolte material și moral fără amestec din afară, „devenind stăpâne cu adevărat pe propriul lor destin**.**

136 „Tribuna (Roma), 29 iulie/11 august 1913.**

137 „Corriere de la Serra", 26 iulie/8 august 1913. în ziua următoare, același ziar publica un nou articol, „Prăbușirea visului bulgar, în care atrăgea atenția că în viitor Marile Puteri trebuiau să țină cont de noua orientare politică, de noua fază a relațiilor dintre statul român și Dubla Monarhie.**

138 Calcule făcute de autor după diverse surse; diferitele date statistice sunt adeseori contradictorii, neconcordante; o dificultate deosebită constă, mai ales, în stabilirea numărului de locuitori pentru fiecare țară în parte, avându-se în vedere, pe de o parte, pierderile suferite în zonă în vremea sângeroaselor lupte din războaiele balcanice, precum și însemnatele mutații prin migrări interne, iar pe de altă parte, neîntocmirea de către statele respective a unor recensăminte oficiale până la prima conflagrație mondială, care, de asemenea, a produs însemnate bulversări de populație în zonă. Vezi, totuși, și tabelul privind populația în J.Bardoux, *La marche â la guerre. Deux devoirs- deux tranches.* Paris, 1920, p.262.

139 O asemenea viziune de sorginte combinată între cele două realități exprimate mai sus a dominat explicit sau nu și în istoriografia românească de după cel de al II-lea război mondial cu supraviețuire până în zilele noastre; vezi, de exemplu, recentul manual de liceu de clasa a XH-a *Istoria Românilor. Epoca modernă și contemporană,* București, 1992, p.180, unde, pe lângă o serie de inexactități, se afirmă următoarele: „Pacea de la București din 10 august 1913 a prevăzut cedarea de către Bulgaria a unei părți din Macedonia către Serbia și a sudului

aceleiași provincii către Grecia**. în contradicție o

lucrare grecească relativ recentă a lui N.K.Martis, *The falsification of Macedonian History,* Atena, 1984, p.79, menționează „răpirea părții de nord a Macedoniei de către Iugoslavia (atunci Serbia) și de către Bulgaria".

140 D.Ghica, *Amintiri...,* p.145.

141 C.N.Herjeu, *op.cit.,* p.40; Nicolae lorga evocă astfel cele întâmplate atunci referindu-se la prevederile generale ale tratatului: „Ceea ce nu va împiedica pe Țarul din Sofia, intrat în reședința sa ca un biruitor și un cuceritor, în alai de Cezar roman, să vorbească soldaților săi de «trădarea», «răpirea», «felonia», «spoliațiunea aliaților săi», îndreptând spre «zile glorioase mai bune» pentru «teritoriile bulgare» (și Salonicul) «pe care trăiesc frații noștri de aceeași rasă»" .(N.lorga, *Supt trei regi...,* p.l61.)

142 Astfel, în lucrarea lui D.Cosev, D.Anghelov, C.Cristov, *Precis d'histoire de Bulgarie,* Sofia, 1963, p.297, câteva decenii sinteza oficială a istoriei bulgărești, se făcea următoarea apreciere: „Copleșită din toate părțile, Bulgaria nu a avut altă ieșire decât să ceară armistițiu și pace... Războiul interaliat s-a soldat deci cu un dezastru pentru Bulgaria. în locul unificării naționale promise, el n-a adus țării decât pierderi umane, suferințe și nenumărate victime...". în A.Fol ș.a.; *Cratca istoria na Bălgaria,* Sofia, 1981, p.295, se arăta: „Tratatul de pace a fost semnat la 10 august 1913. Acesta întrunește toate elementele unui dictat nedrept față de Bulgaria". N.Todorov, unul dintre expo- nenții reprezentativi ai istoriografiei bulgare postbelice, mergând din acest punct de vedere pe o linie ilustrată anterior de V.Zlatarschi, P.Mutavciev și P.Nicov, aprecia al doilea război balcanic pentru istoria Bulgariei drept „prima catastrofă națională". Atribuind exclusiv regelui Ferdinand responsabilitatea războiului, el concluziona: „Această aventură criminală era în mod evident contrară intereselor naționale ale Bulgariei. Invadați din toate părțile, bulgarii au suferit o grea înfrângere. Două luni mai târziu Tratatul de pace încheiat la București acorda aliaților toate teritoriile pe care aceștia le pretindeau. în afară de pierderea teritoriilor dobândite cu ocazia primului război balcanic, Bulgaria deplângea sângele fiilor săi vărsat în zadar, ruperea raporturilor care ar fi putut duce la o reglementare pașnică a problemelor balcanice. Jefuită crud, amputată de vaste teritorii locuite de bulgari, ea era împinsă spre orbita Puterilor Centrale. Astfel, au fost puse bazele viitoarei «balcanizări» a peninsulei". (N.Todorov, *Precis d'histoire de Bulgarie,* Sofia, 1975, p.76; vezi și V.Mutavcieva, N.Todorov, *Le passe de la Bulgarie,* Sofia, 1969, p.l27-128.) într-o istorie a spațiului balcanic scrisă din punct de vedere bulgăresc se aprecia că

„tratatul de la București a fost nedrept față de Bulgaria, căci îi lua acesteia teritorii locuite de bulgari. Acesta a avut toate elementele unui dictat care nu ținea seama de interesele naționale ale populației din teritoriile anexate". (S.Dimitrov, C.Mancev, *Istoriia na balcanschite narodi. 1879-1918,* Sofia, 1975, p.390.)

143 C.Racovski, „Pacea mincinoasă", în „România muncitoare", nr.55 din 26 iulie 1913; vezi și suita de articole a aceluiași în „Viitorul social", seria a II-a, an I (1913), nr.5-7, p.306-321, 331-342; „Războaiele balcanice",

în „Calendarul muncii" pe anul 1914, București, 1913, p.50-53; idem, *Scrieri social-politice (1900-1916),* București, 1977, p.225 sq, 251 sq etc.

144 I.Mamina, I.Bulei, *Guverne fi guvernanți, 1866-1916,* București, 1994, p.140 sq.

145 N.Iorga, *Histoire des roumains de la peninsule des Balkans,* București, 1919, vol.X, p.394.

146 Apud R.Seișanu, *Take Ionescu. Viața și opera sa,* București, 1936,(în continuare R.Seișanu, *Take Ionescu...),* p.170, după ziarul „La Roumanie" din octombrie 1915; vezi și T.Ionescu, *Amintiri,* București, 1923, p.143, 190.

147 Vezi mai sus.

148 I.G.Duca, „Pacea", în „Viața Românească", 1913, nr.7-9, p.199, 204, 210; idem, *Memorii,* vol.I, București, 1992, despre atmosfera politică și convingerile liberale la sfârșitul războiului balcanic, p.1-2.

149 C.Stere, „Rezultatele tratatului de la București", în „Viața Românească", 1913, nr.7-9, p.184-194.

150 *Ibidem,* p.184.

151 *Ibidem,* p. 186.

152 *Ibidem,* p. 187.

153 *Ibidem.*

154 *Ibidem, pAM.*

155 *Ibidem,* p.192.

156 *Ibidem, pA 92-193.*

157 *Ibidem, pA 93.*

158 *Ibidem.*

159 *Ibidem.*

160 *Ibidem.*

161 *Ibidem,* p.194.

162 *Ibidem.*

163 Cuvântarea lui Constantin Stere la 4 martie 1921, cu ocazia validării alegerii sale, în C.Stere, *Documentări și lămuriri politice. Preludii: Partidul Național Țărănesc și „cazulStere",* București, 1930, p.220, 222, vezi și p.28, 96, 194, 197, 218, 232;

Z.Omea, *Viața lui Constantin Stere,* București,vol.I, 1989, p.584 sq; vol.II, București, 1991, p.8 sq; I.Căpreanu, *Eseul unei restituiri. Constantin Stere. Un militant și teoretician a! luptei pentru emancipare socială și națională.* Iași, 1988, p.202 sq.

164 A.I.C., fond P.C.M., dosar 54/1912-1913, f.27.

165 *Ibidem,* f.34.

166 *Ibidem.*

167 N.Titulescu, *Discursuri,* București, 1967, p.86.

168 *Ibidem,* p.91.

169 *Ibidem,* p.l 11.

170 *Ibidem.*

171 V.I.Brătianu, *Crize de stat. 1901-1907-1913,* București, 1913, p.28.

172 *Ibidem,* p.31-32.

173 *Ibidem,* p.32.

174 *Ibidem,* p.30.

175 *Ibidem,* p.34.

176 *Ibidem, p.43.*

177 V.I.Brătianu, *Note din expediția în Bulgaria,* In *Scrieri fi discursuri,* vol.I, București, 1938, p.252-294.

178 *Ibidem,p.253,* 258, 261.

179 *Ibidem,* p.265, 268, 286, 293.

180 *Ibidem,* p.272.

181 *Ibidem,p.31l.*

182 *Ibidem,* p.375.

183 *Ibidem,* p.377; revenea mai târziu asupra aceleiași idei, subliniind, mai cu seamă, „mari primejdii pentru statul eterogen austro-ungar". *{Ibidem,* p.434).

184 I.I.C.Brătianu, *România și Peninsula Balcanică. Politica P.N.L.,* București, 1914, (în continuare I.I.C.Brătianu, *România...),* passim.

185 Idem, *Discursurile lui...,* voi. III-FV, București, 1939-1940, (în continuare I.I.C.Brătianu, *Discursurile...),* vol.IV, p.20.

186 Idem, *România...,* p. 52, 55, 69, 71, 83; vezi și idem, *Discursurile...,* vol.III, p.205,454,548,549,552, vol.IV, p.3-4 și mai cu seamă p.l5-44, cuprinzând discursul despre întreaga politică balcanică a guvernului Titu Maiorescu, (inut în ședința secretă a Senatului cu ocazia discutării protocolului de la Petersburg; vezi și Dezbaterile Senatului, (în continuare D.S.), nr. 60/21 mai 1913, p.l 112.

187 I.I.C.Brătianu, *Discursurile...,* p.79, 139, unde se reproduce stenograma publicată în D.S. 1913-1914, 12 decembrie 1913, p.33 sq.

188 I.I.C.Brătianu, *Discursurile...* p.138-139.

189 A.I.C., fond C.Diamandy, dosar 180, f.l. în același context Ionel Brătianu era în dezacord și cu planurile lui Franz

Ferdinand, ce căuta să folosească România în politica sa antimaghiară. Ionel Brătianu scria: „El intenționa să dea monarhiei un caracter federativ pentru a-i reduce pe unguri însă nu înțelegea să reducă puterea efectivă a împăratului, dimpotrivă. Fără a-mi propune expres, era programul «Grosse Oesterreich» cu alianță intimă cu Regatul României în care el vedea România jucând un rol analog celui al Bavariei în Imperiul german și în care împăratul ar fi găsit un sprijin contra preponderenței maghiare".*{Ibidem,* f.2.). în epocă, această concepție era sprijinită, între alții, de A.C.Popovici și N.Filipescu, care peste scurtă vreme avea să treacă hotărât în tabăra antantofilă.

190 Analizele sale au fost publicate in principal în „Viața Românească*[4] (1912-1914), vezi și I.G.Duca, *Lumea la început de veac,* București, 1994, p.251-252.

191 I.G.Duca,*Memorii,* ed.S.Neagoe, vol.I, București, 1992, p.l, vezi și p. 57, 118, 125.

192 *Ibidem,* p.2.

193 *Ibidem, p.l.*

194 *Ibidem.*

195 *Ibidem,* p.9. I.G.Duca arată că înainte de preluarea puterii, chiar Ionel Brătianu ar fi declarat formal regelui că „el și partidul său nu ar putea să execute acest tratat în caz de război[44].

196 Al.Marghiloman, *op.cit.,* vol.I, p.182-194.

197 *Ibidem,* p.l98. Vorbind despre tratatul secret de asigurare semnat între România, Serbia, Muntenegru și Grecia, a doua zi după ceremonia oficială de încheiere a Congresului, Alexandru Marghiloman nu făcea nici o remarcă privind dorința exprimată de Take Ionescu pentru o alianță balcanică într-o nouă formă. (Vezi T.Ionescu, *Amintiri...,* p.190: „Eu visam pe atunci să completez Tratatul de la București printr-un tratat de alianță între cele patru regate".)

198 Maria, Regina României, *Povestea vieții mele,* vol.II, ed. a III-a, Iași, 1991, p.318 sq.

199 *Ibidem,* p.338-339.

200 C.Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri,* vol.II, partea a 4-a, 1913-1916, București, 1991, p.41.

201 *Ibidem.*

202 *Ibidem,* p.62; vezi și p.65-66 despre Alexandru Marghiloman ca „Talleyrand" al Conferinței de pace de la București.

203 C.N.Herjeu, *Studii și critice militare...,* p.37-38, 139, 254; *Acțiunea armatei noastre în conflictul balcanic.*

204 Gen.V.Rudeanu, *Memorii din timp de pace și război,* București, 1989, p.99-100.

205 ***Ibidem,*** **p.l00-101.**

206 G.A.Dabija, ***Amintirile unui atașat militar la Sofia. 1910-1913,*** **București, 1936, p.344, (în continuare G.A.Dabija,** ***Amintirile...).*** **Memorialistul adăuga, în 1936, că: „După moartea lui Titu Maiorescu, bustul lui a fost așezat în palatul conferinței de la Haga, aceasta ca un omagiu adus păcii europene".**

207 ***Ibidem,*** **p.345.**

208 T.G.Djuvara, ***Cent projets de partage de la Turquie (1281-1913),*** **Paris, 1914, p.475 sq, unde erau reproduse, între altele, ample citate din discursurile șefilor de delegații și, integral, schimburile de telegrame între cei cinci suverani balcanici cu ocazia semnării păcii.**

209 ***Ibidem,*** **p.493, unde tn continuare, drept concluzie, era dat, integral, ordinul de zi adresat armatei române de c&tre regele Carol I la 14 august 1913.**

210 ***Ibidem,*** **p.506.**

211 ***Ibidem,*** **p.511.**

212 ***Ibidem,*** **p.512-513.**

213 D.I.Ghica, ***op.cit.,*** **p.240.**

214 El aprecia ci așa-zisul arbitraj pentru Cadrilater în 1940 era o „mișelie", iar pierderea acestuia o „tâlhărie în codru", pentru „cartea rusească". (Vezi R.Bossy, ***Amintiri din viața diplomatică (1918-1940),*** **vol.II, București, 1993, p.279, 284,288, vezi și p.213, 246-247, vol.I, p.44-45.)**

215 M.Manoilescu, ***Memorii,*** **vol.I, București, 1993, p.21.**

216 ***Ibidem.***

217 ***Ibidem,*** **p.22.**

218 ***Ibidem.***

219 ***Ibidem;*** **vezi și idem,** ***Dictatul de la Viena. Memorii. lulie-august 1940,*** **1991, p. 136 sq, 178 sq. De altfel și în 1940 erau invocate aceleași argumente ca și în 1913. într-un memorandum de la începutul lunii august, semnat de luliu Maniu, Dinu Brătianu și alți fruntași politici, se arăta în legătură cu pretențiile bulgare asupra județelor Durostor și Caliacra: „Rațiunea anexării acestui teritoriu nu e mai puțin temeinică astăzi, decât în 1913: ea constituie doar acoperirea necesară a liniei de comunicații București-Constanța și a Dobrogei, adevărat «spațiu vital» al poporului român. Pe de altă parte, el a fost destinat și folosit ca loc de adăpost pentru românii macedoneni, care nu-și mai puteau păstra ființa națională sub stăpânirea statelor balcanice... în 1878 ne-ar fi fost dată cu ușurință de către Rusia de am fi recunoscut de bunăvoie anexarea celor trei județe ale Basarabiei de miazăzi". (Vezi V.Pop,** ***Bătălia pentru Ardeal,*** **București, 1992, anexa nr.2, p.280-281.)**

220 T.Arghezi, ***Scrieri,*** **vol.39, București, 1994, p.194-195.**

221 ***Ibidem,*** **p.l98.**

222 M.Sadoveanu, ***44 de zile în Bulgaria,*** **Bucureşti, 1925, p.9.**

223 ***Ibidem,?.*** **12.**

224 M.Valerian, ***Pentru România Mare,*** **Bucureşti, 1929, p.l 13.**

225 ***ibidem,*** **p.l 15-116.**

226 G.G.Mironesco, ***Aperţus sur la question roumaine,*** **Paris, 1919, p.210-211.**

227 S.Serbesco, ***La Roumanie et la guerre,*** **Paris, 1918, p.l56.**

228 ***Ibidem,*** **p.l60-161.**

229 Vezi, de exemplu, L.Maior, ***Alexandru Vaida-Voievod între Belvedere şi Versailles (însemnări, memorii, scrisori).*** **Cluj, 1993, p.69-70.**

230 Vezi şi T.Pavel, ***Mişcarea românilor pentru unitate naţională şi diplomaţia Puterilor Centrale. II. 1894-1914,*** **Timişoara, 1982, vol.II, p.l 18 sq.**

231 T.Podea, ***Transilvania,*** **Bucureşti, f.a., p. 110.**

232 ***Corespondenţa lui George Momianu. 1891-1920,*** **vol.I, Cluj- Napoca, 1981, p.103.**

233 A.C.Popovici, ***Stat şi naţiune. Statele Unite ale Austriei Mari. Studii politice în vederea rezolvării problemei naţionale şi a crizelor constituţionale din Austro-Ungaria,*** **Bucureşti, 1939.**

234 Al.Lapedatu, ***Scrieri alese. Articole, cuvântări, amintiri,*** **Cluj- Napoca, 1985, p.196-197.**

235 ***Ibidem,*** **p.197-198.**

236 V.Stoica, ***Suferinţele din Ardeal,*** **ed. a 3-a, Cluj-Napoca, 1994, p.166.**

237 ***Ibidem.***

238 ***Ibidem,*** **p.166-167.**

239 ***Ibidem,*** **p. 167.**

240 ***Ibidem.***

241 I.Nistor, „Pacea de la Bucureşti", în .Junimea literari", Cernăuţi, X (1913), nr.10-11, p.165 sq.

242 Vezi, pe larg, Gh.Zbuchea, ***Românii din Peninsula Balcanică şi Tratatul de pace de la Bucureşti din anul 1913,*** **în „Dimândarea", an.II, nr.l (5), 1995.**

243 D.Abeleanu, ***Neamul românesc în Macedonia,*** **Bucureşti, 1916, p.5.**

244 ***Ibidem,*** **p.6.**

245 O trecere în revistă a principalelor lucrări pe această temă vezi la C.Moisil, ***Lupta pentru apărarea drepturilor româneşti asupra Dobrogei,*** **extras din „Arhiva Dobrogei", vol.II,**

(1919), Bucureşti, 1920.

246 N.Iorga, *Supt trei regi...*, p. 160.

247 Vezi, de exemplu, N.Iorga, *Comment...*, p.91.

248 I.Lupaş, *Istoria unirii românilor,* Bucureşti, 1937, p.328.

249 G.I.Brătianu, *Origines et formation de l'unite roumaine.* Bucureşti, 1943, p.269.

250 *Ibidem,* p.269-270.

251 *Ibidem, p.270.*

252 G.I.Brătianu, *Originile şi formarea unităţii româneşti. Prelegeri ţinute la Şcoala Superioară de Război,* ed. a 2-a, Bucureşti, 1994, p.122, G.I.Brătianu, *Dobmgea de miazăzi şi bulgarii; un răspuns,* în „Timocul", VI (1939), nr.5-8, p.3.

253 I. Antonescu, *Românii. Originea, trecutul, sacrificiile şi drepturile lor.* Bucureşti, 1990, p.91.

254 M.Vulcănescu, *Războiul pentru întregirea neamului,* f.e., Cluj- Napoca, 1991, p. 10.

255 C.Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României. 1916- 1919* (ed. a 3-a), vol.I, Bucureşti, 1989, p.96.

256 *Ibidem.*

257 *Ibidem,* p.97.

258 Mareşal Al.Averescu, *Notiţe zilnice din război. I. 1914-1916 (Neutralitatea),* Bucureşti, 1992, p.14.

259 I.C.Filitti, *Rusia, Austro-Ungaria şi Germania faţă de România până la 1916,* în *Contribuţii la istoria diplomatică a României în secolul al XIX-lea,* Bucureşti, 1936, p.95; Vezi idem: în „Revista istorică" 1990, nr.7-8.

160 *Ibidem.*

261 E.Diaconescu, *România şi Marile Puteri după Congresul de la Berlin până la 1914,* Iaşi, 1937, p.37.

262 *Ibidem.*

263 C.C.Giurescu, *Din istoria nouă a Dobrogei,* în *Dobrogea. 4 conferinţe ale Universităţii Libere,* Bucureşti, 1928, p.69. Istoricul mai considera că bulgarii „revendicau de mult întreaga Dobroge, crescând generalii întregi în credinţa împlinirii acestui ideal.**

264 I.I.Nistor, *Recuperarea Cadrilaterului. Cu ocaziunea aniversării de 25 de ani de la anexarea Dobrogei-Noi,* în *Cadrilaterul. 1913-1938,* vol.II, Cernăuţi, 1938, p. 138. Pentru el, la Bucureşti, s-a semnat un „memorabil tratat, ce justifica întreaga participare a României la conflictul balcanic. (p.156)**

265 *Destrămarea monarhiei austro-ungare. 1900-1918* (sub red. C.Daicoviciu şi M.Constantinescu), Bucureşti, 1964, p.202-203.

266 *Ibidem,* p.203.

267 ***Istoria poporului român,*** **(sub redacția Acad. A.Oțetea), București, 1970, p.307. Peste câțiva ani, în septembrie 1974, V.Maciu participa la un simpozion internațional la Belgrad, unde considera că „pacea încheiată Ia București la 10 august 1913, cu toată opoziția Dublei Monarhii, însă cu acordul Franței, Rusiei și Germaniei, nu ca rezultat al unei medieri, ci ca un act al statelor balcanice, a întărit mult Serbia, din punct de vedere teritorial și moral, și a conferit prestigiu României, spre marea nemulțumire a mediilor conducătoare ale Austro-Ungariei, decepționate în planurile lor de distrugere a Serbiei. Pacea de la București a avut drept consecință și îndepărtarea Puterilor Centrale, care, în mod obiectiv, trebuia să se apropie de Serbia și Grecia pentru a asigura aplicarea tratatului**. (Vezi: V.Maciu,** ***La Roumanie et la politique des Grandes Puissances a I 'egard de la Serbie,*** **în** ***Rumunija i politica velichih sila prema Srbiji,*** **Belgrad, 1976, p.269.)**

268 ***Istoria României. Compendiu,*** **ed. a 3-a, București, 1974, p.321-322.**

269 C.C.Giurescu, D.C.Giurescu, ***Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi,*** **ed. a 2-a, București, 1975, p.677.**

270 C.Nuțu, ***România în anii neutralității (1914-1916),*** **București, 1972, p.67. Autorul dădea, apoi, fragmente dintr-un sugestiv articol apărut în**

ziarul „Românul, intitulat „Porunca zilelor mari**, în care se arita ci România prin faptele sale a oferit un impuls fără precedent pentru acțiuni imediate, (p.68.)**

271 E.Nastovici, ***România și Puterile Centrale în anii 1914-1916,*** **București, 1979, p.l8-19.**

272 Dintr-o bibliografie bogată, extrem de inegală valoric, menționăm, aleatoriu, doar câteva exemple, făcând, totodată, $i precizarea că practic în toate lucrările apărute în ultimul sfert de veac cu privire la diverse aspecte ale istoriei românilor la începutul secolului al XX-lea se găsesc și astfel de referiri cu privire la pacea de la București în contextul crizei balcanice. în volumul colectiv ***Independența României,*** **Gheorghe I.Ioniță, în studiul intitulat** ***Unitatea și independența națională - obiective majore ale poporului român în perioada 1878-1918,*** **reliefează opoziția dintre politica vieneză și cea bucureșteană, precum și neta atmosferă antihabsburgică din țară în vara anului 1913. Consideră că Tratatul de pace de la București, ce a pus capăt crizei balcanice, a fost o emanație a statelor din sud-estul european direct interesate, fără intervenția Marilor Puteri. (Vezi:** ***Independența României,*** **București, 1977, p.343; idem, în** ***L'independence de la Roumanie,*** **București, 1977, p. 178. Sunt menționate, de asemenea, tot acolo, elemente concrete ținând de începuturile despărțirii între statul român și Puterile Centrale.**

Lucrarea *România în primul război mondial* (autori: V.Atanasiu, A.Iordache, M.Iosa, I.M.Oprea, P.Oprescu), București, 1979, p.21, scotea în evidență faptul că Tratatul de la București a constituit unul din factorii majori ce au potențat agresivitatea Austro-Ungariei, împingând-o până la urmă la declanșarea primului război mondial, intr-o altă lucrare, elaborată tot de Institutul „Nicolae lorga, *Unitatea națională a românilor în epoca modernă. 1821-1918,* București, 1985, p.234, se aprecia că „al doilea război balcanic și mai ales pacea semnată la București în vara anului 1913 au contribuit decisiv la răcirea raporturilor dintre România și Viena...** Se mai adăuga, p.225: „România se depărta tot mai mult de linia politicii externe promovate de Ballplatz**. în ampla sinteză *România în anii primului război mondial,* vol I, București, 1987, în primul capitol era îndreptățită intervenția românească în Balcani, ca urmărind asigurarea existenței comunităților românești și contracararea tendințelor hege- moniste. Pe bună dreptate, în opinia noastră, autorii Vasile Cristian și Mircea N.Popa afirmau „Pacea de la București a constituit un important moment al relațiilor internaționale. Era prima în care hotărâri însemnate fuseseră luate de micile state din sud-est, fără amestecul direct al Marilor Puteri**, (p.34.) De altfel, cei doi cercetători amintiți stăruiseră și în alte lucrări asupra problematicii epocii (vezi bibliografia generală). Astfel, Mircea N.Popa era de părere că „războaiele balcanice au agravat și mai mult situația internațională, deși au desăvârșit eliberarea popoarelor din Balcani, au accelerat în același timp contradicțiile dintre ele, ca și dintre Marile Puteri aflate în spatele lor** - vezi *Primul război mondial. 1914-1918,* București, 1979, p.l 14. Intr-un studiu mai amplu consacrat politicii externe a României în perioada de la Tratatul de la Berlin la atentatul de la Sarajevo, Vasile Cristian considera că în contextul**

vremii „evoluția evenimentelor din Conferința de la Petersburg a contribuit la desprinderea României de Puterile Centrale" - vezi „România în relațiile internaționale. 1688-1939“, Iași, 1980, p.369. El aprecia, de asemenea, că acțiunea militară a României, precum și Pacea de la București au marcat nu numai un moment de seamă în evoluția relațiilor internaționale, ci și o expresie a reori- entării politicii externe românești (vezi: idem, *Diplomația României în slujba împlinirii idealului național,* Gh.Platon și.colab., *Cum s-a înfăptuit România modernă. O perspectivă asupra strategiei dezvoltării,* „Al.I.Cuza", Iași, 1993, p.292-294). în sinteza *1918. Unirea Transilvaniei cu România,* ed. a 3-a, București, 1978, p.375, se reliefa impactul situației din sud-estul Europei asupra transilvănenilor: „Acțiunea diplomatică a României în timpul războaielor balcanice din 1912-1913, și

îndeosebi manifestarea independentă față de Austro-Ungaria au fost de natură să întărească încrederea în rândurile românilor subjugați, să dea noi impulsuri luptei pentru întregirea națională", în același context, Ion Scurtu *(Alba Iulia. 1 decembrie 1918,* București, 1988, p.62-63) menționa: „Mobilizarea armatei române în 1913 în preajma celui de-al doilea război balcanic s-a desfășurat într-o atmosferă de puternică ostilitate față de Austro-Ungaria... între români și sârbi exista o reală simpatie reciprocă și o mare aversiune împotriva Austro-Ungariei... Prin Pacea de la București, - încheiată fără amestecul direct al Marilor Puteri - România își consolida poziția în sud-estul Europei... Practic, se făcea un pas decisiv spre desprinderea din alianța cu Austro-Ungaria*'. Acad. Ștefan Pascu, în ampla sa sinteză *Făurirea statului național unitar român.* București, 1983, vol.I, p.326, aprecia că „independent și chiar împotriva planurilor austro-ungare, România intervine, în vara anului 1913, în al doilea război balcanic, jucând rolul de arbitru în timpul tratativelor de pace de la București din august același an. Sub presiunea opiniei publice din România și Transilvania, politica externă a României se depărtează treptat de coaliția Puterilor Centrale, care nu-i putea asigura nici un beneficiu, și se apropie de coaliția puterilor Antantei". Totodată, era reliefată solidaritatea românilor ardeleni cu statul de peste Carpați. în același an, Mircea Mușat și Ion Ardeleanu *(De la statul geto-dac la statul român unitar,* București, 1983, p.341-342), analizând mai amplu întreaga politică balcanică a statului român la început de veac, inclusiv desfășurarea Conferinței de pace de la București, apreciau că „Tratatul de la București, care a marcat încheierea crizei balcanice, a fost emanația statelor mici, fără vreo intervenție directă a Marilor Puteri... Datorită opoziției ferme a țării noastre... eforturile diplomației austro-ungare de a se ajunge la cenzurarea Tratatului de la București au eșuat... Pacea de la București a fost o pace a statelor din zona Balcanilor, o pace care a marcat via tendință de independență a acestora, înțelegând să-și reglementeze ele însele raporturile interbalcanice. în ceea ce privește România, se poate afirma că, participând la război și semnând Tratatul de la București, a efectuat nu numai un act demonstrativ, de vădită independență, ci și un act de conștientă sfidare față de Tripla Alianță în general și față de Austro-Ungaria în special". Două lucrări sintetice apărute în ultimii ani mergeau pe aceeași linie. C.Gh.Marinescu *(Epopeea Marii Uniri,* Galați, 1993,

p.195 sq) aducea o serie de mărturii privind potențarea de către evenimentele balcanice a mișcării naționale din Transilvania, ca și eșecul politicii maghiare de „domolire a acțiunilor românești.**

Totodată era reliefată îndepărtarea politicii externe românești de linia urmată până atunci, de ascultare, uneori chiar subordonare față de Viena și Berlin. Stelian Neagoe, într-o privire sintetică consacrată perioadei 1866-1918 *(Istoria unirii românilor. II. De la Cuza Vodă întemeietorul la Ferdinand I întregitorul,* București, 1993, p.217 sq), consacra un întreg capitol, în principal pe baza celor două culegeri oficiale de documente publicate în 1913, problemei războaielor balcanice și a Cadrilaterului: „Intervenind oportun, România a contribuit în mod decisiv la restabilirea păcii în Balcani, mărindu-și astfel prestigiul international. Conferința și Tratatul de Pace de la București au fost o reușită de nivel european, Marile Puteri n-au ezitat să recunoască acest lucru'* (p.224). Cu câțiva ani mai înainte, în altfel de condiții, un capitol, neintitulat ca atare, era introdus și într-o lucrare de sinteză ce se dorea un tratat global de istorie românească: *Istoria militară a poporului român,* vol. V, București, 1988, p.261 - 292. Autorul capitolului, D.Preda, întocmea în fapt o micromonografie privind România și războaiele balcanice. în opinia sa, „tratativele și încheierea păcii de la București au evidențiat convingător, încă o dată, direcțiile principale ale politicii externe românești, faptul că România nu a urmărit obiective de cucerire și nici zdrobirea armatei bulgare... Reuniunea din capitala României a reprezentanților statelor din regiune, sub președinția șefului guvernului român, a reprezentat o încununare a strădaniilor diplomației românești, fiind o primă și concludentă acțiune politico-diplomatică concertată a unor state mici pe arena internațională în epoca modernă... Evenimentele din 1912-1913 au demonstrat, o dată în plus, că pentru România alianța cu Austro-Ungaria era în flagrantă contradicție cu interesele vitale ale țării, cu viitorul națiunii române" (p.284, 286). Aceluiași cercetător, de altfel autor al unei lucrări mai ample consacrate problematicii, îi aparține și aprecierea: „Importanța deosebită a conferinței și a tratatului de pace de la București decurge din faptul că ele au fost o primă exprimare proprie a unor state mici pe arena politică internațională. Succesele României și Serbiei au impulsionat tendințele de unitate ale conaționalilor lor din monarhia habsburgică, au slăbit poziția Austro-Ungariei în sud-estul Europei. Direcția principală a acțiunii românești și larga ei susținere nu au putut scăpa analiștilor avizați care au sesizat efortul de desprindere a României din vechea alianță cu Austro-Ungaria, în scopul salvgardării adevăratelor interese naționale: reunirea tuturor românilor într-un unic stat, puternic și independent“.(Vezi *România și războaiele balcanice. Tratatul de pace de la București,* în „Magazin istoric", XXVII (1993), nr.8, p.53. în ultimii ani au apărut două lucrări publicate anterior în limbi străine de români aflați în exil. Ocupându-se de premizele antrenării României în războiul de reîntregire, într-o scriere pătimașă, Pamfil Șeicaru *(România în marele război,*

Ed.Eminescu, București, 1994, lucrarea a fost tipărită prima dată în limba franceză în 1968) scotea în evidență distanțarea continuă dintre România și Austro-Ungaria în special, Tripla Alianță în general. Considera că „în cursul

războaielor balcanice România a jucat un rol important... Medierea tăcută de România o pusese în postura de arbitru al echilibrului balcanic... Prestigiul crescut al României a avut un ecou puternic printre românii din monarhia habs- burgică, producând neliniște la Budapesta. La Viena îngrijorarea era provocată de Serbia, în timp ce la Budapesta ea venea dinspre România../* (p.33-34). Fată de astfel de aprecieri, o notă oarecum discordantă întâlnim la Vlad Georgescu *(Istoria românilor de la origini până în zilele noastre,* ed. a 3-a, București, 1993). Acesta a reliefat în mod just tendințele de detașare și apoi de separare ale României de Puterile Centrale, dar judeca nedrept politica României în sud-estul Europei, sugerând chiar dezaprobare față de Pacea de la București: „Față de Balcani, România a manifestat... puțin interes... Războaiele balcanice au deviat pentru scurt timp atenția opiniei publice de la tot mai ascuțitul conflict româno-maghiar din Transilvania; guvernul conservator al lui Titu Maiorescu a dus România în cel de-al doilea război balcanic, mijlocind apoi Pacea de la București (1913), prin care România anexa Cadri- laterul, jumătatea de Dobroge lăsată Bulgariei în 1878. A fost, fără îndoială, o măsură pripită care va învenina pentru multă vreme relațiile cu Bulgaria și va slăbi, în chip fatal, frontul de sud în clipa intrării României în război (p.l78).**

273 Gh.Platon, *Istoria modernă a României,* București, 1985, p.449. 274 *Ibidem,* p.450.

275 *Ibidem.*

276 E.Campus, *Din politica externă a României. 1913-1947.*

București, 1940.

277 E.Campus, *State mici fi mijlocii din centrul și sud-estul Europei în relațiile internaționale. Prima jumătate a secolului al XX-lea,* București, 1988, p.58-59.

278 Idem, *Din politica externă a României. 1913-1947,* București, 1980, p.l8 sq.

279 *Ibidem,* p.21; idem, *Situația internațională între anii 1912-1918,* în *Situația internațională din primele două decenii ale sec. al XX-lea, în lumina tezelor lui V.I.Lenin,* București, 1970, p.76 sq.

280 I.Bulei, *Atunci când veacul se năștea...Lumea românească 1900- 1908,* București, 1990, p.292.

281 I.Bulei, *Sistemul politic al României moderne. Partidul conservator,* București, 1987, p.355.

282 I.Bulei, I.Mamina, *Guverne și guvernanți (1866-1916),* București, 1994, p.141.

283 *Ibidem,* p.l45.

284 I.Bulei, *Take Ionescu, mediator internațional,* în „Magazin istoric, XXIX (1995), nr.5, p.76.**

285 Vezi A.Iordache, *Viața politică în România. 1910-1914,* București, 1972, p.151-237.

286 *Ibidem,* p.237.

287 *Ibidem,* p.235.

288 Idem, *începutul reorientării politicii externe românești înaintea primului război mondial,* în „Revista română de studii internaționale, V (1971), nr.3, p. 137. Idem, *Preliminariile declarării neutralității României după declanșarea primului război mondial,* în „Revista de istorie**, tom 27 (1974), nr.3, p.387.**

289 A.Iordache, *Ion I.C.Brătianu,* București, 1994, p.130, vezi și p.157.

290 *Ibidem,* p. 161 -162.

291 I.Căpreanu, *Mișcarea muncitorească în luptele politice din România între anii 1900-1914,* Iași, 1983, p.202, (în continuare I.Căpreanu, *Mișcarea muncitorească...),* unde, pe baza unui fond arhivistic militar, afirma că „intervenția României în Bulgaria a costat viața a peste 6 000 de oameni, morți de holeră, din care 1 500 soldați și 4 500 civili, în majoritate țărani. O cifră apropiată, „5 666 oameni uciși de oboseală, de foame și de holeră**, circula și în mediile socialiste. (Vezi C.Titel Petrescu, *Socialismul în România. 1835 - 6septembrie 1940,* București, 1945, p.256.) Nu am identificat în arhive documente credibile în legătură cu astfel de aprecieri numerice.**

292 I.Căpreanu, *Mișcarea muncitorească...,* p.205.

293 G.Căzan, Ș.Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță. 1878- 1914,* București, 1979, p.346, 348. Vezi și pertinentele observații ale recenziei făcute lucrării menționate, în prima formă, de către A.Cematoni, în „Revista de istorie, XXXI (1978), nr.7, p.1292.**

294 *Ibidem,* p.355.

295 *Ibidem.*

296 Ș.Rădulescu-Zoner, *La Roumanie et Ies guerres balkaniques,* în „Roumanie. Pages d'histoire, VIII (1983), nr.3, p.91.**

297 *Ibidem.*

298 D.Tuțu, *România și războaile balcanice,* în „Acta Musei Napocensis, XXI (1984), p.291.**

299 S.Vâlcu, *Preliminarii ale păcii de la București (1913),* în „Sud- estul și contextul european. Buletin I, București, 1994, p.55. Pe aceeași linie menționăm și opinia lui Constantin Iordan că „Primele decenii ale secolului au înregistrat un efort obsesiv al statelor mici ale sud-estului european de a se emancipa de prea numeroasele tutele, mai mult sau mai puțin deghizate**.(Vezi: C.Iordan, *Rolul statelor mici din sud-estul Europei în relațiile internaționale în primele decenii ale secolului XX,* în „Cercetări de istorie și civilizație sud-est europeană**, III (1986), București, 1987, p.237.**

300 S.Lascu, *1913 — acțiune energică a României în sprijinirea asigurării păcii europene și a graniței sale meridionale,* în „România de la Mare", 111(1994), nr.3-4, p.l.

301 N.Ciachir, *Rolul României în Sud-Estul Europei, în anii 1900- 1912,* în „Muzeul Național VI, 1982, p. 231 și următoarele.**

302 N.Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă,* București, 1987, p.340. Tot acolo, era indicată dinamica populației înainte și după războaiele balcanice, făcându-se trimitere la J.Bardoux, *La marche ă la guerre: Deux Devoirs-Deux Tranches,* Paris, 1920, (în continuare J.Bardoux, *La marche* ...), p.262.

303 N.Ciachir, Introducere la *Poporul român și lupta de eliberare a popoarelor din Balcani,* București, 1986, p.42. Vezi și: N.Ciachir, G.Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă,* București, 1984, p.446. Acolo se mai făcea remarca justă că „Pacea de la București a reprezentat, de asemenea, primul moment când reprezentantii statelor și popoarelor sud-est europene nu s-au mai găsit în anticamera tratativelor unde li se hotăra soarta...*[4] Vezi și: *Rol gosudarstv iugo-vostoca Evrop* v *mejdunarodnîh otnoșeniiah (1908-1913 gg),* extras din „Nouvelles ătudes d'histoire, VI, București, 1985, p. 15.**

304 Vezi: V.Vesa, *Les relations politiques roumano-franțaises au debut du XX-ăme siecle. 1900-1916,* București, 1986, p.50 sq, unde sunt invocate, de asemenea, numeroase date privind apropierea româno-franceză în epocă.

305 Idem, *România și sistemul de alianțe la începutul secolului al XX-lea,* în *România și politica de alianțe. Istorie și actualitate,* București, 1993, p.128-129. Vezi și: idem, *Activitatea diplomatică a Antantei în toamna anului 1914 în sud-estul Europei,* în *Stat, societate, națiune. Interpretări istorice,* Cluj-Napoca, 1982, p.146.

306 Idem, *Pacea de la București din august 1913, o pace a puterilor mici?,* (în continuare V.Vesa, *Pacea de la București...),* în *Convergențe europene. Istorie și societate in epoca modernă.*

Cluj, 1993, p.215-216.

307 V.Diamandi-Aminceanu, *Românii din Peninsula Balcanică,* București, 1938, p.140, unde se mai observa că „Turcia, deși nu era creștină, totuși era tolerantă; în timp ce Statele Creștine, moștenitoare Turciei Europene, nu vor să auză de toleranță...[4]* (p.141.) într-o lucrare consacrată învățământului românesc din Peninsula Balcanică era reliefată aceeași transformare cu rezultate negative privind situația românilor și implicit a școlilor lor în Peninsula Balcanică: „S-a spus atunci, cu multă dreptate, că «prin moartea Turciei europene au murit și speranțele românilor de acolo». în adevăr, prin încorporarea acestui teritoriu dezmembrat, elementul românesc și-a pierdut coheziunea lui de veacuri. Legăturile dintre diversele grupuri deveneau astfel foarte anevoioase... Crearea noilor frontiere a schimbat în special viața economică a poporului nostru... Toate aceste schimbări au produs în mod firesc o slăbire a entuziasmului general pentru ideea și școala națională... De la războiul balcanic nu s-a mai deschis nici o școală primară nouă in vreo localitate din Balcani. (Vezi: S.Tovaru, *Problema școalelor românești din Balcani,* București, 1934, p.97-98. Despre aceeași divizare a românismului balcanic, cu ignorare a unui tratament corespunzător pentru minorități, vezi și T.J.Winnifrith, *The Vlachs: the history of a Balkan people,* New York, 1987, p.144.**

308 M.D.Peyfuss, *Les Aroumains â I'ere des nationalismes balka- niques,* în *Les Aroumains,* Paris, 1989, p.143. Vezi, mai amplu, idem, *Chestiunea aromânească.* București, 1994, p.l 16. Profesorul vienez constata: ..Astăzi, la 60 de ani de la Pacea de la București, aromânii din țările Europei de Sud-Est sunt lipsiți de tot ceea ce se înțelege prin noțiunea de drepturi ale minorităților... Fără îndoială, nu Pacea de la București, ci schimbările cu grave consecințe din toate domeniile vieții din ultima jumătate de veac sunt cele care au dat lovitura de grație mișcării naționale aromânești".(/bn/em, p.l 19.) Aceeași judecată o găsim și într-o recentă teză de doctorat: „Războaiele balcanice s-au terminat prin Pacea de la București. Cu ocazia semnării tratatului, delegația română a cerut ca să fie luate angajamente în favoarea minorității etnice aromâne. Toate aceste garanții, semnate de beligeranții greci, bulgari și sârbi, au rămas literă moartă sau n-au fost decât foarte parțial respectate... Statele balcanice au întins un dens voal al tăcerii asupra tuturor problemelor etniilor minoritare din Balcani. Astfel ele au ridicat aculturarea acestor minorități la politică de staf*.(N.Caranica, *Les Aroumains: recherches sur l'identite d'une etnie,* Besanțon, 1990, p.337-338.

309 Nicolas Trifon, în M.Cazacu, N.Trifon, *Moldavia ex-*

sovietique - histoire des enjeux actuels suivi de Notes sur les Aroumains en Grece, Macedoine et Albanie, Paris, 1993, p.208.

310 *Ibidem.*

311 *Ibidem,* p.209. Vezi și A.M.Koltsida, *Oi koutsovlahoi. Etnologike kai laographike melete,* vol.I, Salonic, 1976, p.l 12 sq.

312 Vezi mai sus p. 15 sq.

313 R.Ristelhueber, *Histoire des peuples balkaniques,* Paris, 1950, p.291: vezi și: J.Bardoux, *La marche...,* p.209; V.Vesa, *Pacea de la București...,* p.216.

314 Vezi, de exemplu, N.lCMartis, *The falsification of macedonian hi'-tory.* Atena, 1984, p.79; N.Svoronos, *Histoire de la Grăce modeme.* Paris, 1964.'p.91.

315 *Du passe de peuple macedonien,* Skopje, 1970, p.231; *Istoria na machedonschiot narod.* vol.II, Skopje, 1969, p.381, unde se afirmă că „cea mai tragică urmare a războaielor balcanice pentru poporul macedonean a fost pierderea integrității sale naționale". Aceeași apreciere poate ft găsită și în unele lucrări de istorie apărute la Belgrad.(Vezi, de exemplu, I.Bozie, S.Circovic, M.Ekmecic, V.Dedijer, *Istorija Jugoslavije,* ed a 2-a, Belgrad, 1973, p.334. 344, 350 .)

316 Vezi, de exemplu, *Borbite v Machedonia i Odrinsco. 1878-1912,* Sofia. 1981, p.30; A.Fol ș.a., *Cratca istoria na Bâlgaria,* Sofia, 1981, p.295. Caracteristică este aprecierea făcută de autorii unei sinteze de istorie a popoarelor balcanice ce servea și ca manual universitar: „Tratatul de la București a fost nedrept față de Bulgaria, căci îi răpea teritorii locuite de bulgari. El avea toate elementele unui dictat, căci nu ținea seama de interesele

naționale ale populației din teritoriile răpite". (S.Dimitrov, C.Mancev, *Istoria na balcanschite narodi. 1879-1918,* Sofia, 1975, p.390.)

317 Vezi, in amănunțime, ample rapoarte, telegrame, extrase din presa internațională, în Arhiva M.A.E., dosar 71/B/13, vol.III, f.52-219.

318 *Ibidem,* f.87, 93, 99, 103, 127, 136, 194, 208, 219 etc.

319 M.Paleologue, *Au quai d'Orsay â la veille de la tourmente. Journal. 1913-1914,* Paris, 1947, p.l95.

320 *Ibidem,* p. 185

321 G.Hanotaux, *La guerre de Balkans et l'Europe,* Paris, 1914, p.182; vezi și p.359, 431, 444 .

322 A.Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe depuis le Congrăs de Berlin jusqu'ă nos jours. Seconde partie. Kers la Grande Guerre (1904- 1916),* Paris, 1926, p.208 sq; A.Gauvain, *Les origines de la guerre europeenne,* Paris, 1915, p.27; L.Savadjian, *Originile și responsabilitățile războiului mondial,*

București, 1935, p.46 sq; A.Pingaud, *Histoire diplomatique de la France pendant la Grande Guerre. Tome I. Les alliances et les interventions,* Paris, f.a., p.l52 sq; E.Driault, *La question d'Orient depuis ses origines jusqu'ă la paix de Sivres,* Paris, 1921, p.402; H.Hauser, *Histoire diplomatique de l'Europe (1871-1914),* vol.II, Paris, 1930, p.232, 238 etc; A.Ducasse, *Balkans '14-'18 ou le chaudron du diable,* Paris, 1964, p.l6, 21 etc. P.Renouvin, *La crise europeenne et la premiere guerre mondiale,* Paris, 1948, p.l74, credea totuși că la București s-a instaurat „o pace precară". (Vezi: *Histoire des relations internationales,* vol.VI, p.2, p.237 sq; V.Dedijer, *Interesne sfere. Istorija interesnih sfera i taine diplomație,* Belgrad, 1980, p.l 12, 117; I.A.Pisarev, *Velichie dîrjav i B alean nacanunepervoi mirovoi voinî,* Moscova, 1985, p. 171 sq; R.Girault, *Diplomație europeenne et imperialisme. Histoire des relationes internationales contemporaines,!,. 1871-1914,* Paris, 1979, p. 239. Vezi, de asemenea, A.Puto, *La question albanaise dans Ies ades intemationaux â l'epoque imperialiste. Recueil de documents,* vol.I, Tirana, 1985, p.58; *Istoria diplomației* (sub îngrijirea lui V.P.Potemkin), vol.III, București, 1948, p.273- 274; G.Carageani, *Gli aromeni e la questione aromena nei documenti dell archivio storico diplomatico del ministero degli Ajfari Esteri italiano (1891- 1916),* partea a Il-a, în „Storia contemporanea", august 1991, p.650; J.Ancei, *Manuel historique de la question d'Orient (1792-1930),* Paris, 1931, p.252; A.J.P.Taylor, *L'Europa delle grandi potenze. D'ă Meternich ă Lenin,* Bari, 1961, p.717; M.S.Anderson, *Die Eastern question. 1774-1923. A study in international relations,* New York, 1966, p.298.

323 B.B.Cross, în *Istoria Rumânii. 1848-1917,* Moscova, 1971, p.380.

324 D.Djordjevic, *Revolutions nationales des peuples balkaniques. 1804-1914,* Belgrad, 1965, p.233.

325 Vezi, de exemplu, lucrările Simpozionului internațional desfășurat la Belgrad în 13-15 septembrie 1974: *Veliche sile i Srbija pred prvi svetschi rat (Les Grandes Puissances et la Serbie, la veille de la premiere guerre mondiale),* Belgrad, 1976; *East Central European society and the Balkan*

***wars,* ed. B.Kiraly, D.Djordjevic, New York, 1987. Aceeași problematică este evocată și în sinteze recente de istorie balcanică care reliefează îndeosebi efectele pe plan national ale prăbușirii sistemului politic otoman și ale înfăptuirii, cel pufin parțiale a dezideratelor naționale, subliniindu-se totodată păstrarea în continuare a unei situații „haotice și explozive**. (Vezi: L.S.Stavrianos, *The Balkans since 453,* New York, 1963. Mai nou, savantul francez G.Castellan reia teza mai veche că atunci Balcanii au devenit „butoiul cu pulbere al Europei**. Referindu-se**

la semnificația și consecințele crizei balcanice și a Păcii de la București, el nota: „in realitate, aceste războaie balcanice au fost dezastruoase pentru toate statele din peninsulă... Politic, ele au fost un preludiu al marelui război.... (Vezi: *Histoire des Balkans XlVe-XXe sticle.* Paris, 1991, p.375.)**

Capitolul IV

ROMÂNIA ÎN CONTEXT SUD-EST EUROPEAN ÎN AJUNUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL (AUGUST 1913 - IULIE 1914)

Regimul constituțional parlamentar al României impunea ca tratatul de pace semnat la București la 10 august să fie supus aprobării, deci discuțiilor în cadrul corpurilor legiuitoare. Aceasta a dat ocazia, în contextul înfruntărilor politice de atunci, unor ample dezbateri privind atât întreaga acțiune politico- diplomatică și militară a guvernului Titu Maiorescu în timpul conflictului balcanic, cât și asupra rezultatelor, respectiv perspectivelor și orientărilor viitoare ale diplomației românești, întreaga atmosferă politică era dominată, de altfel, și de ampla problematică a programului de reforme, anunțându-se totodată apropiata venire la guvernare a liberalilor, conduși de Ionel Brătianu. în acest context, în toamna anului 1914, Titu Maiorescu și-a consacrat cea mai mare parte a timpului selectării, în colaborare cu I.C.Filliti și unii dintre miniștrii României peste hotare (A.Beldiman, C.Diamandy), a unei serii de documente interne și externe, în vederea publicării unei culegeri de documente privind acțiunea diplomatică a României *. Au fost contactați și miniștrii Marilor Puteri cărora li s-au comunicat textele ce urmau a fi publicate și asupra

cărora s-a cerut a se opera o serie de modificări și ștergeri[2]. Astfel, o serie de telegrame privind atitudinea Germaniei au apărut trunchiate, incomplete, între altele și pentru a nu ajunge publice anumite

369 disensiuni și puncte de vedere diferite ale Germaniei în raport cu cele ale Austro-Ungariei[3]. Chiar și în faza finală a redactării au fost lăsate în afară o serie de părți ale unor documente selectate anterior și chiar adnotate de către Titu Maiorescu[4]. La 18 noiembrie 1913, culegerea de documente diplomatice, cunoscută sub denumirea de *Cartea verde,* a fost dată publicității cu texte în limbile franceză și română, ulterior publicându-se și o traducere integrală românească căreia i s-au adăugat și fragmente dintr-o altă publicație a Ministerului Afacerilor Străine ce cuprindea atât textul Tratatului de la București, cât și protocoalele ședințelor preliminare și unele din discursuri (ultimele nu apar în traducerea românească a *Cărții verzi).* După publicare, cele conținute în *Cartea verde,* inclusiv modalitatea de alcătuire, au constituit subiectul unor ample dezbateri, inclusiv a unei înfruntări în Senat între Titu Maiorescu și I.I.C.Brătianu cu ocazia discuțiilor legate de răspunsul la mesajul Tronului. Sesiunea corpurilor legiuitoare a început la 15 noiembrie. Mesajul Tronului întocmit de guvern înfățișa pe scurt întreaga activitate politică externă din timpul crizei balcanice precum și intervenția armatei române. Se apreciau în totalitate ca juste atât acțiunea diplomatică cât și intervenția militară ce ar fi sporit prestigiul României, insistându-se asupra necesității menținerii în continuare a celor decise[3]. Astfel era invocat „instinctul de conservare ce impunea datoria să alergăm la locul de pericol..." Era adus un omagiu deosebit ostașilor români: „...armata pregătită și

înzestrată cu cele trebuitoare a fost pusă în mișcare la momentul nemerit și a trecut iarăși Dunărea, dându-ne puterea de a impune în Balcani pacea mult dorită de Europa întreagă și asigurând totodată limitele Dobrogei prin întinderea lor până la apus de Turtucaia și la miazăzi de Ecrene..." Rezultatele acțiunii erau apreciate astfel: „ca urmare a atitudinii politice păstrate de guvernul meu în decursul crizei balcanice, relațiunile internaționale ale României au fost și sunt din cele mai bune. Pe de o parte Marile Puteri au putut prețui concursul nostru Ia toate străduințele lor de pace, pe de alta Tratatul de la București a statornicit raporturi amicale și deosebit de strânse între România și statele de peste Dunăre. Se mai aprecia că

„suntem în drept de a veghea neîncetat ca pacea încheiată în capitala României să fie cât se poate de statornică astfel ca liniștea să nu fie tulburată. Am avut dar, un deosebit interes ca pacea să se restabilească și între acei care se aflau încă în stare de război. Am lucrat fără preget în această direcție și silințele noastre n-au rămas fără succes. Putem privi acum viitorul cu mai multă încredere și vom concentra toată munca noastră spre a păstra și întemeia ceea ce am dobândit**. Erau evocate, apoi, pierderile suferite datorită flagelului holerei. Se cereau credite militare „reclamate de împrejurările războinice**. Momentul respectiv era apreciat ca fiind deosebit pentru prestigiul țării, câștigându-se și „recunoașterea Europei întregi pentru sforțările făcute de noi întru restabilirea păcii... Suntem datori să păstrăm neatinsă această situație**[6]. Din partea forțelor politice guvernamentale raportor a fost numit Nicolae Titulescu. A fost aceasta o primă ocazie, de debut, a profesorului universitar de a se antrena public pe terenul diplomației pe care

ulterior avea să o ilustreze atât de strălucit la nivel european și universal. Acesta a prezentat proiectul de răspuns al Camerei la mesajul Tronului, rostind, totodată, un lung discurs ce se constituia într-o amplă analiză a situației internaționale și a acțiunii românești în lunile precedente. în proiectul de răspuns era reliefată vocația României de factor european pașnic. Se arăta că România a fost nevoită să intervină în Balcani dar a făcut-o „în numele civilizațiunii și al ordinii**. Se arăta că „zilele de înălțare sufletească pe care le-am trăit cu toții vara trecută... vor rămâne pururea pildă de felul cum poporul român a ajuns să contopească ardoarea unui sentiment național moștenit atât de viu de la strămoși, cu maturitatea unei conștiințe dobândite... Conflictul balcanic, început printr-un război pentru libertate, sfârșește printr-o acțiune pentru dreptate întreprinsă de națiunea română și consacrată prin Tractatul de Pace de la București**. Se exprimau sentimente de aprobare pentru „alipirea unui vechi pământ românesc**. în proiectul de răspuns erau apreciate bunele relații cu statele de peste Dunăre. Se exprima aprecierea că cele întâmplate au fost „strălucită dovadă de vitalitate dată de țara întreagă**[7].

în viziunea lui Nicolae Titulescu evenimentele din lunile anterioare se constituiau ca o piatră de hotar în evoluția României: „Criza balcanică este menită să constituie o despărțire însemnată în istoria noastră modernă. Cu ea se încheie o epocă, netăgăduit, plină de străduințe și de izbânzi și se deschide una nouă, care pare plină de făgăduieli, dar care impune sigur datorii noi. Până la criza balcanică... statul nostru și-a cucerit dreptul la viață; cu începutul crizei balcanice... își cucerește dreptul la prestigiu... Până la criza balcanică rolul nostru istoric a fost să dovedim, din nou, în această parte a

Europei, vitalitatea rasei; de aci înainte rolul nostru istoric este și trebuie să fie să-i dovedim din nou puterea ei de înălțare"[8] Nicolae Titulescu considera că implicarea României a dus la un succes, chiar la un triumf. La aceasta, în viziunea sa, au contribuit în egală măsură trei factori ce erau apoi analizați separat, respectiv armata, deci forța militară, conștiința și guvernul. Apărând activitatea guvernului el justifica întreaga acțiune anterioară a acestuia, concluzionând că „nu numai dintr-un punct de vedere general, dar chiar zi cu zi acțiunea guvernului este perfect de legitimă"[9], în viziunea lui Titulescu au existat trei mari etape în evoluția crizei balcanice: prima perioadă începe cu conflictul și sfârșește cu ziua în care statele balcanice reușesc să înlocuiască formula *statu-quo-xi|ux* teritorial cu formula nouă Balcanii balcanicilor; cea de-a doua începe din acel moment și sfârșește cu primirea de către noi a Protocolului de la Petersburg; cea de-a treia începe cu desfacerea alianței balcanice și sfârșește cu pacea de la București"[10]. Acestor etape de istorie Sud-Est europeană, în viziunea lui Titulescu, le corespundea din partea României: neutralitatea, acțiunea diplomatică, intervenția militară. în acțiunea de justificare și îndreptățire a actelor guvernamentale era făcută o trecere în revistă a intereselor românești în această parte a Europei, respectiv stabilirea unui echilibru balcanic favorabil românilor, asigurarea graniței în Dobrogea, respectarea drepturilor macedo-românilor[11]. Este interesantă, nu numai pentru împrejurările de atunci, analiza făcută de ilustrul diplomat de mai târziu perspectivelor României la începutul conflictului balcanic, respectiv, fie alianță cu Turcia, fie alianță

 cu blocul balcanic, fie o neutralitate care în viziunea unora ar fi trebuit să fi fost negociată, deci plătită. Ultima soluție i se părea a fi fost imorală și

ar fi putut atrage consecințe neprevăzute de ordin negativ prin apariția în Balcani a unor realități potrivnice Rpmâniei, care pe baza unor angajamente obligatorii n-ar mai fi putut interveni. In ceea ce privește perspectiva relațiilor româno- otomane el aprecia că: „alianța cu Turcia nu era nici înțeleaptă, nici moral posibilă... Nu era înțeleaptă pentru că oricâtă simpatie ne-ar lega de Imperiul otoman și oricât am căuta pe viitor să stabilim cu el relațiuni strânse, nu cred că era prudent pentru statul nostru să se pună alături de Turcia la un moment când toată Europa o părăsise. Nu era nici posibilă, moral vorbind, pentru că socotesc că un stat ca al nostru, care și-a cucerit independența în lupta cu turcii, nu putea opri un război pentru libertate, dus de un popor creștin în contra Semilunii**[12]. în același context Titulescu exprima dezacordul său în legătură cu argumente aduse de I.G.Duca, în aceeași epocă, precum că o alianță cu Turcia ar fi fost „între populația românească din Turcia și poporul român din România**. Pentru Titulescu o astfel de alianță ar fi acționat împotriva unui principiu care stătea nu numai la baza vieții naționale a românilor de pretutindeni, dar și la baza acțiunii celor ce se ridicaseră împotriva turcilor. Arăta, apoi, că la începutul conflictului balcanic o alianță cu blocul balcanic nu putea fi înfăptuită de statul român. Erau invocate lipsa unei „pregătiri sufletești îndelungate** și înfăptuirea alianței sub egida unei Mari Puteri (Rusia) ce urmărea cu totul alte interese decât România.

Pe un ton polemic Nicolae Titulescu respingea puncte de vedere mai vechi și mai recente ale liberalilor ce se situau pe poziții critice față de acțiunea guvernului așa cum fuseseră ele exprimate în diverse ocazii de Ionel și Vintilă Brătianu, precum și de I.G.Duca. El justifica, în desfășurarea ei, întreaga acțiune politică externă a guvernului, ceea

ce-i prilejuia o serie de considerații interesante, primele de acest fel și deci semnificative, cu privire la diplomație în general, pe care el o considera ca o artă „de a împăca demnitatea unei țări cu obligațiunea pentru ea de a rămâne pașnică. Tratările diplomatice privite în lumina

373 țelului urmărit pun în evidență o serie de calități: abilitatea, claritatea, energia și măsura"[13]. Analiza istorică a lui Titulescu scotea în evidență slăbiciunile interne ale alianței balcanice din chiar lunile în care se desfășura războiul, situație sesizată de factori politici de la București, precum Take Ionescu, ceea ce făcuse ca guvernul român să se implice tot mai profund din punct de vedere diplomatic, ajungând până la medierea de la Petersburg și apoi intervenția militară, ce s-ar fi constituit în viziunea sa într-o „strălucită pagină de istorie**. Evenimentele balcanice au dus la mărirea teritoriului și la creșterea prestigiului României, care „a servit cauza comună a păcii și a civilizațiunii**. Pentru perioada imediat următoare se considera că „România are de azi înainte o datorie bine definită: să lucreze fără preget ca opera Conferinței de pace de la București să fie păstrată și consolidată. Pentru aceasta o politică de raporturi amicale cu toate statele fără deosebire și o politică de strânsă prietenie cu statele de peste Dunăre se impune**[14]. în viziunea sa medierea făcută de către România, prin intermediul lui Take Ionescu la încheierea păcii dintre Grecia și Turcia a fost un prim act concret prin care România a demonstrat prestigiu și influență.

în cursul dezbaterilor din Camera Deputaților au luat cuvântul o serie de deputați, între care I.Izvoranu, I.Th.Florescu, C.Xeni, N.Fleva. Ei au ridicat, între altele, probleme legate de situația din Cadrilater, acțiunile de deznaționalizare începute deja în unele din zonele ce reveniseră Greciei și

Serbiei, mai ales în ceea ce privește situația școlară (evocată și în cursul unei întruniri ce a avut loc duminică 18 decembrie 1913 la sediul Societății de Cultură Macedo-române din București)[15]. O intervenție mai amplă a avut V.Arion[16]. în viziunea acestuia campania din Bulgaria a fost „rezultat al unor dureroase frământări, al unei adevărate crize de conștiință..., o mișcare națională la care toți au luat parte și din care țara noastră iese mărită moralmente pentru că ieșim cu energiile neamului sporite și aci și dincolo de munți**. El credea că „instinctul sigur al țării a impus politicii ezitante a guvernului o direcție hotărâtă**. V.Arion, atunci fiind și unul dintre fruntașii Ligii Culturale ce-și redeclanșase cu o amploare sporită acțiunea în favoarea românilor din Transilvania

374 și împotriva acțiunilor Austro-Ungariei, ridica de la tribuna parlamentului problema atât de prezentă în societatea românească a raporturilor cu Dubla Monarhie, a conținutului și perspectivelor acestora. Insista asupra faptului că societatea românească, inclusiv cercurile parlamentare, nu era în cunoștință de cauză în ceea ce privește natura legăturilor dintre guvernele de la București și Viena: „nouă, Camerelor țării, nu ni se spune nimic hotărât asupra politicei externe. Noi nu știm legăturile noastre, noi nu cunoaștem aliațele noastre. Țara, lăsată într-o stare de adânc întuneric..., se frământă în îndoială în momente de criză**. Era semnificativă această abordare, mai puțin a problematicii balcanice, socotită încheiată în ceea ce-i privește elementele fundamentale, și mai cu seamă a problematicii legate de ceea ce era cu adevărat idealul național. In viziunea sa, Austro-Ungaria, care ne datora „prietenie și sinceritate**, a dovedit, chiar în organismele sale parlamentare, prin Andrâssy și Appânny, că „nu este prietena noastră... ci protectoare a bulgarilor“. Cu această ocazie, V.

Arion aducea la cunoștința opiniei publice românești și afirmațiile lui N.Pasici ce declarase că în timpul presiunilor făcute de Viena asupra României de a trece alături de Bulgaria acesteia i se promisese o parte din Serbia. Erau evocate apoi nesinceritatea și chiar amenințările contelui Berchtold (unele ziare maghiare scriseseră chiar despre un tratat secret între Austro-Ungaria și Bulgaria ce ar fi prevăzut o extindere ulterioară a Bulgariei asupra întregii Dobroge și anexarea de către Austro-Ungaria a noi teritorii în Moldova). Concluzia sa era că Austro-Ungaria dorea statornic revizuirea tratatului de la București și sprijinea o viitoare revanșă a Bulgariei. V.Arion se oprea și asupra relațiilor dintre România și Turcia. Considera că atitudinea guvernului de la București față de Turcia a fost ostilă, atât în timpul războiului, cât și mai apoi cu ocazia tratativelor de la București (condamna moral, de exemplu, oferta făcută la un moment dat de implicare militară a României la asedierea Adrianopolului în schimbul Silistrei și credea că prezența turcilor la Adrianopol era benefică pentru români, pentru că asigura securitatea Constantinopolului, deci libertatea circulației prin strâmtori, extrem de importantă pentru români din punct de

 vedere economic). Mai credea că era necesar ca Turcia să fie o forță în continuare în Balcani, pentru a se asigura mai bine echilibrul în general. în concluzie era reliefată independența politicii românești ca și îndepărtarea acesteia de politica Puterilor Centrale: „acțiunea... România nu a întreprins-o mânată de alții, ci rupând cu alții, nu împlinind voința altora ci urmând îndemnul ei, făcând politică proprie, nu politica altora. Aceasta dă valoare politicii românești. România este azi un factor de sine stătător și decisiv în Orientul Europei... S-a dobândit o libertate de acțiune absolută față de

Austro-Ungaria../*[17]. în sprijinul acestei idei aducea apoi o serie de afirmații apărute chiar în presa din Austro-Ungaria și Germania. Din nou revenea asupra stării românismului din Transilvania, care devenise „o chestiune a Europei**. Sublinia că acolo era ură contra românilor ce erau lipsiți de drepturi și deci, nu era posibilă o împăcare și îndemna la o politică de așteptare, dar și de îndepărtare față de Austro-Ungaria. în vederea acestui obiectiv trebuia dusă în continuare o politică de întărire a legăturilor prietenești în Balcani, cu toate statele, inclusiv cu Turcia și Albania. Pornind de la ideea că „există o unitate etnică ce nu poate fi nimicită** aprecia ca una dintre „decepțiile cele mai grele** faptul că în textul Tratatului de la București nu exista nimic despre românii din Macedonia, schimbul de note dintre cele trei guverne nefiind nici suficient, nici sigur în ceea ce privește situația viitoare: „După ce românii (din Peninsula Balcanică - *n.n.)* au pribegit prin țări străine căutând dreptate la cabinetele europene unde li s-a spus că au venit prea târziu, ei au fost nevoiți să se mulțumească cu niște drepturi pentru cari nu există sancțiune**[18].

Spre deosebire de Virgil Arion, ce exprimase o serie de rezerve și chiar dezacorduri cu politica guvernamentală de până atunci, pronunțându-se în fapt pentru o netă distanțare, dacă nu ruptură cu Puterile Centrale, evocând necesitatea împlinirii idealului național, alt conservator de marcă, fost prim-ministru în mai multe rânduri, bătrânul G.G.Cantacuzino a aprobat fără rezerve întreaga acțiune a guvernului, elogiind în primul rând pe monarh. Considera că a fost o politică înțeleaptă, care, deasupra

 intereselor de partid, a servit interesele țării, aducând o sporire de teritoriu și mai cu seamă de prestigiu. Exprima regretul de a nu se fi ajuns la un guvern de unitate națională cu coparticiparea

liberalilor. Pe baza unor pasaje din *Cartea verde* (documentele din 3 și 9 octombrie, 9 noiembrie, 8 decembrie și 9 ianuarie) argumenta, de altfel în concordanță cu realitatea, că o eventuală implicare românească atâta timp cât era în vigoare convenția bulgaro-sârbă sprijinită de Rusia ar fi creat, după toate probabilitățile, o situație în care România ar fi trebuit să lupte practic pe trei fronturi. O intervenție militară a României în viziunea sa a putut fi făcută doar după ruperea alianței balcanice când „a venit trenul României". Bătrânul aristocrat căuta să facă o delimitare între „cumințenia guvernului timp de șase luni" și opinia publică „înfierbântându-se din ce în ce mai mult". Mobilizarea armatei române era considerată ca având „asentimentul țării întregi și dovedind un măreț avânt". Pacea de la București a fost o apoteoză căci România „în micul său teritoriu a devenit o mare putere"[19].

Pe aceeași poziție de aprobare fără rezerve a guvernului, s-a situat și Pascal Toncescu din majoritatea guvernamentală, între altele, acesta făcea o comparație între războiul de la 1878 când s-a pierdut Basarabia și anul 1913 când „fără nici o vărsare de sânge țara românească câștigă o provincie"[20].

La 1 ianuarie 1914 a luat cuvântul în Cameră I.C.Grădișteanu, unul dintre cei mai neobosiți animatori ai acțiunilor în favoarea românismului de pretutindeni, ulterior și președinte al Societății de Cultură Macedo-române. Credea că pentru români războiul s-a încheiat cu un rezultat pozitiv, mai ales pentru că în locul vechiului *statu-quo* s-a creat „un nou echilibru de forțe în Peninsula Balcanică, echilibru relativ favorabil pentru noi, statornicit prin înrâurirea hotărâtoare a României". Aprecia și întregirea Dobrogei și recunoașterea drepturilor pentru aromâni, după care urmau o serie de remarci critice la adresa guvernului. Dezaproba pe cei care ceruseră linia Ruse- Varna, dar credea că granița ar

fi trebuit să se afle cu 20-25 km. spre sud, deci României să-i fi revenit încă circa 2 000 km.p., „nu din lăcomie, ci pentru o graniță și mai firească și mai

377 strategică**. Credea că aceasta s-ar fi justificat și prin aceea că „câteva mii de români și-au lăsat oasele,... a costat câteva sute de milioane**. La fel ca și în lunile anterioare, l.C.Grădișteanu a ridicat din nou problema românilor din zona Vidin-Timoc. El amintea că la 1878, în discuțiile lui M.Kogălniceanu cu diplomații ruși, în chestiunea basarabeană fusese vorba, drept compensație înspre sud, atât de Cadrilater, cât și de zona Vidinului. Grădișteanu credea că a fost o greșeală a guvernului de a nu fi luat zona Vidinului (cca.4 000 km.p.) plus încă o zonă din Dobrogea (cca.2 000 km.p.), deci aproape dublu. Considera că zona Vidinului prezenta pentru români interes atât din punct de vedere sentimental, cât și din punct de vedere strategic. în viziunea sa cele câteva mii de km.p. de teritoriu pe care Bulgaria ar fi fost silită să le dea României ar fi putut fi compensate spre sud cu o parte din ceea ce au primit Serbia și Grecia „ce s-au mărit în mod exorbitant** și care în fond fuseseră salvate de către armata română. I.Grădișteanu aborda și el problema aromânilor. Și din acest punct de vedere, nu era prima dată când se pronunța pentru crearea unui statut politic distinct al aromânilor, fie într-un stat autonom, fie în cadrul statului albanez, ceea ce le-ar fi garantat o situație națională sigură în raport cu decizia de a fi împrăștiați în diferitele state balcanice. Credea că Titu Maiorescu este vinovat de a nu fi făcut nimic „când la București am fost adevărații arbitri ai situației**. Credea că încorporarea Pindului la Grecia era „un adevărat dezastru... pentru 80.000 de suflete**, angajamentele și garanțiile, cuprinse în scrisorile semnate de Pasici și E.Venizelos, nu constituiau o

soluționare căci urmau a fi încălcate. Exemplifica chiar cu începerea a ceea ce denumea „agresiune culturală** din partea Serbiei prin înființarea de școli sârbești în sate exclusiv românești precum Moloviște, Gopeș, Tâmova, Megarovo. Credea că pe viitor intervenția guvernului român pe lângă statele balcanice trebuia să fie mai fermă și permanentă pentru respectarea angajamentelor. Ca o sarcină imediată a guvernului trebuia să fie și intervenția în legătură cu românii din Albania pentru ca în viitoarea constituție albaneză să existe prevederi clare privind școala, biserica și limba românească. Și l.C.Grădișteanu făcea o

 retrospectivă asupra evoluției diplomației românești după 20 septembrie 1912, considerând că „am mers din greșeală în greșeală" prin ideea menținerii rtatu-țuo-ului, precum și a unei neutralități necondiționate, situație care a făcut ca românii să ajungă de fapt „învinșii după turci". România ar fi fost salvată de destrămarea blocului balcanic, ceea ce a fost un noroc. Greșelile, în viziunea sa, au constat în neamestec direct atunci când dispărea *statu-quo-u*\, emiterea târzie a unor pretenții nesprijinite de o intervenție și mai ales „nu am avut politica noastră independentă ci una subordonată politicei altui stat“. Făcea referire directă la Austro-Ungaria care a sprijinit pe bulgari, iar vizita contelui Berchtold la Sinaia a dus la contramandarea manevrelor din Dobrogea. De altfel, el sublinia că Austro- Ungaria nu a sprijinit acțiunea românească, iar cercurile de la București nu au urmat o politică proprie, independentă. Concluziona că „nu suntem balcanici ca rasă dar avem interese în Balcani", ceea ce justifică amestecul în această zonă pentru „prestigiul și viitorul României" [21].

Deputatul guvernamental D.Comșa, considerând ca „strălucit" rezultatul tratatului de la

București, combătea o serie de critici aduse guvernului, mai cu seamă în ceea ce privește starea armatei. Căuta să justifice și acțiunea diplomatică de la începutul conflictului balcanic, subliniind între altele că în Europa multă vreme a fost o axiomă că statele balcanice sunt incapabile să se alieze și deci nimeni nu a fost pregătit pentru dezmembrarea Turciei. Probabil din însărcinarea lui Titu Maiorescu, invocând și documentul nr. 208 din *Cartea verde,* combate poziția lui I.C.Grădișteanu în legătură cu Vidinul, argumentând că aceasta ar fi putut, foarte probabil, duce la o intervenție chiar a Rusiei. Mai arăta că în urma evenimentelor „România e în fruntea unei ligi ce garantează pacea balcanică". Credea că înfăptuirea mai de mult a unei alianțe balcanice, sub egida României, nu s-a făcut datorită convingerii generale privind puterea și rezistența Turciei, împotriva căreia ar fi fost în mod obiectiv orientată o eventuală colaborare a statelor creștine. D.Comșa făcea și el o trecere în revistă a situației românilor de peste munți, criticând politica promovată acolo de către Austro- 379 Ungaria. în acest context credea că o dată cu conflictul balcanic „politica noastră este independentă"[22]. El făcea o legătură directă între Tratatul de la București și situația românilor din Ardeal: „Tratatul de la București este opera noastră cea mai mare. Grație lui autoritatea morală a României, prestigiul său în Europa au crescut enorm. Aceasta nu place ungurilor". Exprima convingerea că în contextul de atunci al Europei România trebuia să fie alături de Centrali „din necesitate, nu din simpatie". Ardealul putea să aducă, prin politica promovată acolo de maghiari, o modificare a politicii externe: „vom fi siliți de alte momente istorice ca să ne găsim alte alianțe"[23].

Tot pe poziții proguvemamentale era și intervenția lui D.D.Negulescu, ce aprecia îndeosebi „politica dibace a guvernului și bărbăția armatei".

încerca, în contextul unei discuții privind problema națională să distingă două tendințe, una la Viena și alta la Budapesta. Aprecia că încheierea tratatului de la Atena dintre Grecia și Turcia, cu implicarea constructivă directă a României a consolidat Pacea de la București[24]. în apărarea acțiunii guvernamentale a fost și intervenția deputatului D.C.Fortunescu[25].

O scurtă analiză a situației externe, respectiv a celor două faze ale crizei balcanice, precum și a activității guvernului, de pe pozițiile exprimate de șeful Partidului Liberal, Ionel Brătianu, a făcut și I.G.Duca, rezumând, în fapt, seria de articole publicate în paginile revistei *Viața românească*[26]. Credea că „am ieșit cu o situație precumpănitoare în Orientul Europei. Ca să păstrăm această situație ni se cere neapărat să procedăm la întărirea noastră internă".

O amplă cuvântare a rostit Nicolae lorga, în ședința din 13/26 decembrie 1913[27]. în prima parte a discursului său, Nicolae lorga aprecia că era necesar ca în problemele politicii externe să fie depășite luptele dintre partide. El aprecia rolul lui Titu Maiorescu în ansamblu în negocierea și semnarea Tratatului de la București: „Pacea de la București în sine merită felicitările tuturor; este evident un mare folos pentru noi..., o mare mândrie"[28]. lorga reliefa și cu această ocazie patriotismul și spiritul de jertfă al celor mulți ce veniseră la mobilizare, ceea

 ce se constituia și îhtr-o garanție pentru viitor. în schimb Nicolae lorga mărturisea că „nu s-a bucurat de hotarul cel nou ce ni s-a dat“. Credea că aceasta a avut drept urmare „relații rele cu oameni de care ți-ai legat trecutul și cu care neapărat trebuie să-ți legi viitorul"[29]. In viziunea sa abia atunci, cu ocazia Conferinței de la București, România și-a îndeplinit adevăratul rol:,,Noi suntem cei dintâi. De aici derivă un lucru: datoria pentru noi

de a face cu toții așa încât totdeauna să rămânem, potrivit tradiției strămoșești, cei dintâi". în continuare, lorga a analizat acțiunea diplomatică a României, stăruind mai cu seamă asupra documentelor cuprinse în *Cartea verde.* în fapt, întreaga pledoarie era de pe poziții nete de dezaprobare a activității guvernului, învinuit pentru politica de așteptare, de oscilări, de subordonare față de Puterile Centrale. în contextul general al criticii greșelilor politicienilor, Nicolae lorga făcea un rechizitoriu al orientării generale a politicii externe într-o perioadă mai îndelungată, dinainte chiar de războaiele balcanice: „Noi nu am avut tradițiuni în legăturile noastre cu alte țări decât străinătatea de peste Carpați, cu care am fost prieteni până la servilitate și străinătatea de peste Prut, cu care am fost dușmani până la imprudență. în politica noastră externă nu au figurat decât acești doi factori și poate un îndepărtat factor german... Dar dincolo de Dunăre erau popoare. Pe acestea, în parte, le-am ajutat să se libereze, pe altele noi le-am liberat. Cine a vorbit cu oamenii de acolo știe că ei înșiși o recunosc...Noi eram în cel mai complet întuneric cu privire la lucrurile care se petreceau în Balcani..."[30].

Nicolae lorga era convins că guvernul român nu cunoștea evoluția situației în Peninsula Balcanică, iar în activitatea diplomației se manifestau ignoranța și haosul (era extrem de critic la adresa reprezentanților diplomatici ai României în Balcani). Istoricul constata că slăbiciunea guvernului s-a datorat componenței sale „din două partide care nu s-au înțeles și nu se înțeleg nici astăzi", precum și unei presiuni a opiniei publice „care vă cerea câte în lună și în soare... nu pentru motive de politică externă, ci pentru motive de politică internă", precum și unei diplomații „care n-a știut nici să prevadă, nici să servească"[31].

Lui i se părea că atunci a fost „un șir lamentabil de acțiuni îndată întrerupte", determinate de factori amestecați precum opinia publică și impulsurile politice interne, Germania și Rusia. Situația României s-a schimbat odată cu ceea ce lorga denumea: „nemaipomenita greșeală politică a Bulgariei, acea eclipsă de inteligență, acel moment de nebunie furioasă", când s-ar fi impus din partea guvernului o imediată și totală sprijinire a sârbilor și a grecilor, atitudine pe care guvernul Titu-Maiorescu a adoptat-o cu greutate și întârziere. Atribuia în concluzie succesul din vara anului 1913 doar „unui noroc nebun și dezvoltării spontane a forțelor naționale". Credea lorga că noul teritoriu primit, ca de altfel Dobrogea, în totalitatea ei, trebuia să fie un teritoriu pentru colonizare. Era abordată și problema românilor de peste Dunăre. Autonomia Macedoniei era posibilă înainte de război când România ar fi trebuit să facă presiuni mai mari asupra Turciei și chiar și asupra Bulgariei în această direcție ceea ce nu s-a întâmplat. „Autonomia Macedoniei - declara marele istoric - s-a înecat pentru toate timpurile"[32].

lorga își exprima scepticismul în legătură cu afirmațiile privind garantarea vieții naționale a românilor din Peninsula Balcanică. În acest context sublinia lipsa unei activități corespunzătoare a consulilor României din țările balcanice și critica guvernul că n-a numit episcopi, dar și pe clericii care „nu sunt dispuși să se ducă într-o lume primejdioasă"[33]. Nu pierdea ocazia de a arăta că, în timpul negocierilor de la București, spre deosebire de celelalte delegații „cărora fiecare colț din viața Balcanilor de multă vreme le este cunoscut", Titu Maiorescu nu a făcut apel la cei care știau prin natura preocupărilor lor realitățile sud-est europene[34].

în Cameră, principalul discurs din partea

opoziției liberale a fost rostit de Vintilă Brătianu la 23 decembrie 1913[35].

în tot cursul anului 1913 V.Brătianu își exprimase poziția despre politica externă a României, văzută de el în strânsă legătură cu realitățile interne ce impuneau în mod necesar introducerea unui program de reformă. El considera că atât pe plan intern, cât și pe plan extern România se afla într-o stare de criză[36]. în viziunea sa situația grea a României pe plan extern se

382 datora faptului că guvernanții au fost surprinși de evenimentele balcanice pe care nu le-au înțeles, subliniind că românii nu se încadrează între popoarele balcanice, dar au în zona locuită de aceste popoare „importante interese naționale ce se pun în joc", precum chestiunea Mării Negre și a strâmtorilor, *statu-quo-vil* teritorial, situația românilor macedoneni. Era necesar, după aprecierea sa, ca încă de la începutul conflictului balcanic să se fi expus clar Puterilor interesele noastre, inclusiv în ceea ce privește rectificarea graniței dobrogene, dându-se dovadă în felul acesta nu de atitudine șovăitoare, ci de conștiință națională[37]. în Camera Deputaților, la 12 februarie 1913, avusese loc o intervenție a lui V.Brătianu, în cursul unei discuții mai ample ce se desfășurase acolo în legătură cu activitatea delegației românilor macedoneni (G.Mumu, I.Valaori, N.Papabagi) pe lângă cabinetele europene. Cu această ocazie V.Brătianu considera că respectiva acțiune exprima „simțământul unor patrioți inimoși, îngrijorați de situația primejdioasă ce s-ar putea crea pentru frații lor". Cerea, totodată, ca Parlamentul să nu dezaprobe acțiunea acestora, neputându-se prevedea care va fi situația românismului balcanic după încheierea păcii[38]. Noi intervenții, în coloanele unor publicații sau la adunări publice, a avut

V.Brătianu, în cursul lunii mai când a devenit cunoscut și a fost discutat protocolul de la Petersburg. Era de părere că politicianismul intern („lupta de azi de persoane și de supremație[11]) a avut repercusiuni negative: „N-am știut să apărăm și să dobândim revendicările noastre drepte; nu numai că n-am prevăzut și n-am urmărit ce se plănuia în Balcani, dar nici n-am cunoscut care erau în mod clar interesele noastre legate de desfășurarea acestor evenimente... nici nu ne dădeam seama de necesitatea importantă de a nu se regula fără noi chestii importante ale noastre"[39]. Credea că au fost „momente de slăbiciune și înjosire... vis urât" ce au durat până la Pacea de la București.

Peste o lună, între 23 iunie - 27 iulie, Vintilă Brătianu a fost mobilizat într-o unitate de artilerie, ceea ce i-a prilejuit întocmirea și publicarea unor însemnări[40]. Cu această ocazie, sublinia că, în fapt, se putea vorbi de o izbândă fără lupte

383 pentru că de la Sofia fuseseră trimise ordine armatei să nu reziste, iar autorităților locale să colaboreze cu românii. în timpul campaniei V.Brătianu și-a reconsiderat și unele din pozițiile mai vechi, astfel acum se pronunța favorabil în ceea ce privește anexarea întregului Cadrilater, situându-se, însă, împotriva ideilor celor care cereau o anexare a zonei Vidinului[41]. Mai credea că numai asigurarea unui echilibru balcanic și a unei solidarizări balcanice puteau asigura o situație bună și sigură pentru românii din Peninsula Balcanică[42]. în discursul său din Camera Deputaților, de la 23 decembrie 1913, Vintilă Brătianu expunea, în fapt, pe scurt, aceeași poziție pe care fratele său mai mare o dezvolta amplu în fața Senatului. în viziunea sa, Titu Maiorescu „nu a fost autor, ci victimă a evenimentelor ce s-au produs"[43]. La fel ca și I.G.Duca, V.Brătianu a evocat nu numai starea

necorespunzătoare a informațiilor, respectiv neluarea în considerație a mai multor posibilități la începerea conflictului balcanic, insistând, cu o serie de exemple, și asupra faptului că armata era nepregătită, situație ce trebuia rapid remediată. Vintilă Brătianu mărturisea că în toamna anului 1912 existaseră divergențe între el, ce nu dorea revendicări teritoriale, și fratele său I.I.C.Brătianu, ce era pentru o politică activă și pentru mobilizare, dându-și seama ulterior de necesitatea extinderii graniței pe linia Turtucaia-Balcic, ceea ce a creat condiții optime pentru asigurarea interesului național de securitate dinspre sud. Dacă cel de-al doilea interes românesc în zonă, cel al echilibrului balcanic, a fost atins, V.Brătianu era de părere că nu s-a rezolvat problema românismului balcanic, pentru că soarta acestuia în viitor va depinde de evoluția legăturilor României cu statele respective întrucât considera că „problema Orientului persistă"[44]. Multele greșeli din politica externă erau explicate de V.Brătianu prin faptul că nu au fost înțelese de către factori românești înnoirile petrecute în sistemul bismarckian, ceea ce trebuia să impună României promovarea unei „politici independente față de statele vecine", subînțelegându-se evident Austro-Ungaria[45].

Câteva zile mai târziu, același Vintilă Brătianu făcea în ziarul *Democrația* din 1 ianuarie 1914 un bilanț al anului

1913[46]. Aprecia în mod just că la București „s-au stabilit noi principii de drept european prin care statele mici afirmă mai puternic dreptul lor de a-și regula singure interesele lor“[47]. Tratatul de la București a avut pentru România un triplu rezultat: a) o nouă frontieră ce asigură Dobrogea și gurile Dunării; b) restabilirea prestigiului după Conferința

de la Petersburg și dreptul de a ne amesteca în toate chestiunile Orientului, unde avem interese reale care sunt acelea ale aromânilor și ale strâmtorilor; c) întărirea principiului de dreptate ca interesele statelor mici să nu fie rezolvate numai de Marile Puteri[48]. El mai arăta că era necesar să se urmărească cu multă atenție situația celor două imperii vecine, aflate fiecare în situație de criză specifică și „să nu încătușăm politica externă unei singure Puteri".

După discursul lui Vintilă Brătianu au luat cuvântul, în apărarea poziției guvernamentale, Nicolae Titulescu și Titu Maiorescu (ultimul dând o serie de explicații și justificări finale, mai cu seamă pe baza documentelor din *Cartea verde,* ceea ce a prilejuit și scurte schimburi polemice cu Nicolae lorga și I.C.Grădișteanu). Pe 21 decembrie, răspunsul la mesajul tronului, cu alte cuvinte aprobarea politicii externe a guvernului, s-a votat în Cameră cu 115 bile albe și 5 bile negre, desemnându-se apoi prin tragere la sorți cei 20 de parlamentari ce trebuiau să ducă documentul la palatul regal[49].

în zilele de 3-5 decembrie au avut loc discuții asemănătoare celor din Cameră și în Senat. în cadrul dezbaterilor, s-au înfruntat în special Ion I.C.Brătianu, șeful opoziției, pe de o parte, și Titu Maiorescu, șeful guvernului, pe de altă parte, ultimul fiind sprijinit de Take Ionescu. în esență, acesta, în contrast atât cu o serie de poziții ale sale din perioada anterioară, cât și cu unele judecăți și disocieri ulterioare, a argumentat amplu și a susținut în totalitate diferitele hotărâri luate de guvem pe parcursul tuturor fazelor crizei balcanice, susținând în esență că atitudinea guvernului a fost înțeleaptă, corectă și singura posibilă[50].

Pentru I.I.C.Brătianu discuțiile din Senat prilejuiau o ocazie de abordare a unor probleme complexe ținând de orientarea generală a politicii externe și în acest context acțiunea

385 diplomatică a României în anii 1912-1913, precum și susținerea ideilor generale ale programului de reforme interne lansat cu puțină vreme înainte, pledoaria sa constituindu-se și într-un program al unei guvernări pe care avea să o conducă doar peste circa o lună. De multă vreme Ion I.C.Brătianu sublinia interesul României pentru problemele sud-est europene. încă la 9 decembrie 1903, în calitate de ministru de externe, rostise un lung discurs privind chestiunea macedoneană și politica statului român, arătând că pentru București erau esențiale în egală măsură „echilibrul politic în peninsulă și viitorul unei numeroase populațiuni de rasă românească**[51].

în perioada următoare, cu diverse ocazii Ionel Brătianu revenise asupra aspectelor legate de românismul balcanic, problemele păcii și în acest context ale eventualelor alianțe, insistase asupra necesității bunelor relații cu Bulgaria și prin rezolvarea problemei dobrogene etc[52]. în cele mai diverse împrejurări el insistase pentru o politică lucidă, „cu sânge rece și judecată limpede, nici aventură, nici șovăire**[53]. La puțină vreme după izbucnirea primului război balcanic el declara: „în mijlocul evenimentelor foarte grave ce se desfășoară, România trebuie cu orice preț să păstreze ascendentul pe care l-a dobândit cu puterile și munca ei... Problema balcanică interesează din îndoitul punct de vedere al echilibrului politic și al populațiunei române din Macedonia. Soarta acestora a fost întotdeauna obiectul preocupărilor guvernelor române și azi el impune statului nostru obligațiuni pe care nu le poate trece cu vederea**[54]. Câteva zile mai târziu, în legătură cu întrunirea națională din 12 noiembrie, evocând pe aceiași români balcanici, arăta că „neamul și originea comună stabilesc legături și datorii pe care nici o conștiință românească nu le poate lăsa la o parte**[55]. Implicarea românească peste Dunăre era pusă în

legătură cu ceea ce se întâmpla peste Carpați. Pentru Ionel Brătianu devenise clar atunci dezacordul dintre interesele românești și cele ale Dublei Monarhii și că, „chestiunea românilor din Ungaria a căpătat un asemenea caracter încât, indiferent care ar fi textele tratatelor noastre, România, în caz de război, nu va putea să meargă alături de Ungaria**[56].

încă de la începutul anului 1913, Brătianu credea că noua situație internațională creată României de evenimentele balcanice impuneau o solidaritate națională precum și măsuri înnoitoare în domenii vitale ca armata, educație și sănătate publică, stare economică și socială[57]. în cursul lunii mai, în ședințe secrete, corpurile legiuitoare dezbătuseră și aprobaseră Protocolul de la Petersburg, autorizând totodată guvernul pentru punerea lui în aplicare. Atunci atitudinea publică a lui Ionel Brătianu fusese de aprobare pentru că în viziunea sa actul redactat de Marile Puteri „repară - în parte - una din nedreptățile trecutului și confirmă legitimele noastre legături religioase și culturale cu conaționalii noștri macedoromâni*'[58]. Totodată, el preciza public că în opinia Partidului Național Liberal nu au fost satisfăcute revendicările drepte ale României și ca atare nu poate fi angajată o eventuală viitoare acțiune politică[59]. Ulterior, el a publicat în întregime discursul rostit în ședința secretă a Senatului la 15 mai 1913 [60].

Pentru Ionel Brătianu românismul balcanic se afla încă într-o „fază premergătoare a adevăratei renașteri a simțământului național în care o mică minoritate numai din totalul macedoromânilor a avut conștiința solidarității lor etnice cu noi"[61]. Pornind de la această premisă, Brătianu aprecia în mod just că viața în cadrul unui „stat slab și tolerant" ar fi oferit cele mai bune condiții pentru redeșteptarea

etnică, cu atât mai mult cu cât turcii s-au arătat înțelegători față de propaganda românească. Păstrarea *statu-quo-ului* era în concordanță cu interesele naționale românești, ceea ce a făcut ca diversele guverne române să sprijine consecvent această idee. O modificare a condițiilor politice din Peninsula Balcanică ar fi putut duce la o autonomie regională în zona macedoneană, ceea ce ar fi asigurat egalitate pentru diferitele populații, inclusiv pentru români a căror situație risca să devină mult mai complexă și mai puțin favorabilă prin împărțirea fostelor teritorii turcești între statele vecine victorioase[62]. în discursul său din 3 decembrie 1913, continuat și în ziua următoare, Ion I.C.Brătianu făcea o analiză completă a politicii românești în sud-estul Europei în general, precum și a acțiunii guvernului. El aproba rezultatele Păcii de la București,

387 însă nu și acțiunea guvernului din perioada premergătoare așa cum apărea ea din *Cartea Verde.* Această culegere de documente întocmită de Titu Maiorescu era în amănunțime analizată, scoțându-i-se în evidență o serie de carențe, atât în documentele propriu-zise, cât și în cele „raportate" regelui. El credea că selectarea documentelor avea „un caracter neadmisibil" căci încerca să escamoteze slăbiciunea, lipsurile guvernului, iar în unele cazuri să transfere responsabilitatea asupra suveranului. Mai constata, pe bună dreptate, că multă vreme Titu Maiorescu fusese practic absorbit de diversele probleme ridicate de frământările interne, fie în rândurile Partidului Conservator, fie ale Guvernului. Erau evidențiate, în special, multele ezitări ale guvernului român în legătură cu dimensiunea revendicărilor dobrogene și modalitatea de soluționare a acesteia, guvernul dovedind în această problemă „echivoc, neclaritate, nehotărâre". Această atitudine ar fi făcut ca în opinia

europeană să nu se mai creadă în sinceritatea și hotărârea României. Ionel Brătianu evoca chiar că multă vreme guvernul acționase în cadrul așa zisei „Silistriada". Fruntașul liberal credea că atunci acțiunea a fost timorată de faptul că se credea că o intervenție a României ar fi putut atrage după sine o conflagrație la nivel continental, pe care Marile Puteri căutau însă să o evite cu orice preț, de unde și atitudinea generală față de România. Mai credea că reglementarea finală a păcii, doar între beligeranți și nu într-un congres general european, s-a datorat nu lui Titu Maiorescu, ci poziției hotărâte a lui N.Pasici și E.Venizelos. în concluzie, în viziunea lui Ionel Brătianu, acțiunea guvernului până la mobilizare a izvorât din trei greșeli principale: credința în victoria Turciei, temerea de un război european dacă România ar fi intervenit și „necunoașterea situației ce ni se cuvenea în Orient, neîncrederea în forțele pe care România le reprezintă"[63]. în partea finală a discursului, se exprima dorința ca în viitor „să avem cu Bulgaria nu numai relațiuni de bună vecinătate, dar, conform cu relațiunile noastre, relațiuni de amiciție sinceră". Totodată, „fără invidie, cu mulțumire, vom vedea dezvoltarea națională a fiecărui stat balcanic și, întrucât depinde de noi și în limitele interesului nostru, vom da ajutorul nostru oricăreia din

388 aceste dezvoltări naționale*'[64]. Istoric vorbind, el credea că ceea ce se considera ca o victorie a avut Ia bază doi factori determi- nanți: „o greșeală incalculabilă a adversarilor și un instinct de conservare național al nostru: conștiința poporului și energia armatei... A fost un val puternic al conștiinței naționale care a luat el barca domnului prim-ministru; a fost un curent care a dat direcție vasului ce - până atunci - fără cârmă, rătăcea pe întinsul apelor, în voia vânturilor și a

împrejurărilor"[65].

În încheierea dezbaterilor și-a apărat întreaga sa acțiune Titu Maiorescu. El a contestat întrutotul cele afirmate de antevorbitorul și rivalul său politic. Afirma că guvernul român știa încă din vara anului 1912 tot ceea ce se întâmplase în Balcani și că atâta timp cât a existat blocul balcanic a fost o imposibilitate de intervenție a României. Trăgea concluzia, că ocazia favorabilă pentru România („trenul României") a apărut doar o dată cu destrămarea blocului balcanic. Invoca în favoarea tezei sale privind o acțiune pregătitoare importantele fonduri alocate armatei, deci în vederea unei acțiuni viitoare, în care ar fi existat o atitudine unanimă a guvernului. El făcea o comparație între programele liberale ale lui Ion Brătianu din 1885 și cel al fiului acestuia, de mai târziu. Invocarea bătrânului Brătianu era făcută în scopul de a apăra poziția de neintervenție a României și apelul făcut multă vreme la Marile Puteri. Pentru bătrânul profesor, aflat atunci în fruntea guvernului, întreaga acțiune a sa era justificată prin rezultat, respectiv Pacea de la București. Justifica apoi modul în care a alcătuit *Cartea Verde-,* „menită să vă arate tot firul dezvoltării politicii noastre externe". Justifica mai cu seamă întreaga evoluție a contactelor diplomatice româno-bulgare până la semnarea protocolului de la Petersburg. Aducea la cunoștință că, încă din mai 1913, guvernul român primise propuneri de alianță din partea Serbiei și Greciei. Aprecia că „România nu este o mare Putere, dar este și ea o putere, o putere care are conștiința de sine, putere care se reazemă pe un avânt național care a uimit lumea... cu înalta misiune să pună ordine și să aducă pacea în Balcani... aprobată de Europa întreagă în acțiunea sa"[66].

Solicitarea primului-ministru de votare a proiectului de răspuns la mesaj, deci de aprobare a acțiunii guvernului, a fost urmată de un vot pozitiv în unanimitate[67].

în urma celui de-al doilea război balcanic, evoluția raporturilor româno-bulgare a fost destul de complexă. încă din perioada premergătoare Tratatului de la Londra, în cercurile politice de la Sofia începuse a domni convingerea că la București s-a conturat o nouă orientare politică, mai cu seamă fiind promovată de cercurile politice liberale sau cele ale conservatorilor takiști și întrunind o adeziune din ce în ce mai largă în rândurile opiniei publice[68]. în același context, într-o formă aproape inversă, Sofia se îndrepta tot mai mult spre Viena, în timp ce în România semnele apropierii de Rusia, aliatul necondiționat până nu de mult al Bulgariei, erau tot mai simțite. Această nouă orientare s-a accentuat după semnarea Tratatului de pace de la București. în majoritatea ziarelor bulgare era continuată mai vechea campanie antiromânească. Atunci, ca și mai târziu, se încerca, nu o dată cu succes, să se convingă opinia publică bulgară că România se făcea vinovată nu numai de un atac neprovocat și de însușire de teritorii bulgare, dar și că era principalul vinovat pentru dezastrul Bulgariei din vara anului 1913[69]. Nemulțumire, normală din acest punct de vedere, a provocat și faptul că poziția fermă a României și acțiunea diplomației sale a împiedicat revizuirea Tratatului de la București, așa cum de altfel speraseră și chiar declaraseră membrii delegației bulgare participante la tratativele de pace. Și cu acea ocazie s-a manifestat colaborarea bulgaro-austro-ungară cu net caracter antiromânesc. De altfel, Bulgaria devenise pentru Viena, în egală măsură, un factor de presiune și chiar de schimb în raporturile cu statul român. Astfel, Czemin scria: „în ce ne privește, noi trebuie să avem pe cineva în Balcani și dacă acest cineva nu sunt românii, vor fi

bulgarii. Dacă românii vor vedea că noi suntem într-adevăr în stare să încheiem o alianță cu Bulgaria, atunci se vor grăbi foarte mult să ne îndeplinească dorințele... Să trezim la cercurile competente de aici (din București - *n.n.)* credința că Bulgaria dorește din toată inima o alianță cu noi...“[70]. Totodată, mai cu seamă din puternice

390 sentimente antisârbești, dar și pentru a consolida pozițiile Puterilor Centrale în sud-estul european, de la București, O.Czemin milita pentru „o constelație care cuprinde România, Bulgaria și Grecia și care alătură aceste trei state la Tripla Alianță'*[71]. Astfel de planuri ale Puterilor Centrale erau gândite în condiția în care România a căutat să promoveze o ameliorare rapidă și relații pașnice cu Bulgaria, considerându-se la București că între cele două țări au fost lichidate toate elementele generatoare de neînțelegeri și tensiuni. Imediat după încheierea Tratatului de pace, printr-o înțelegere, la 16-19 august 1913, dintre generalii Coandă și Ficev, autoritățile române au dat ajutor concret acțiunii de demobilizare a armatei bulgare. De asemenea, din dispoziția lui Titu Maiorescu, gen.Averescu se îngrijea pentru ca să se asigure mai multe trenuri care să aprovizioneze capitala Bulgariei aflată atunci în mari dificultăți de aprovizionare[72]. în toamna anului 1913, cercurile sofiote au luat în considerație mai multe variante ale viitoarei politici externe bulgare. Pe lângă sus amintita îndepărtare de Rusia și apropiere de Viena, care practic s-a finalizat, la Sofia s-a gândit și asupra unei îmbunătățiri a relațiilor cu vecinii. în contextul apropierii de Viena, pe de o parte, și al contenciosului macedonean, o apropiere de Belgrad nu era în acel moment posibilă și nici dorită de factorii responsabili bulgari. Viena a făcut presiuni în vederea unei apropieri față de Grecia, întâmpinând însă rezistență Sofiei. Astfel, în

paralel, cu o tot mai pronunțată apropiere de Imperiul otoman, s-au întreprins și unele gesturi de apropiere de România. Noul ministru român la Sofia, Derussi, raporta despre repetatele dorințe exprimate la Sofia pentru colaborare în vederea construirii neîntârziate a unui pod peste Dunăre. Ministrul bulgar al căilor ferate pregătise chiar un proiect cu mai multe variante, fie Tumu-Măgurele-Nicopole, fie Zimnicea-Șistov. Erau dispuși chiar să construiască o cale ferată care să înceapă în dreptul orașului Corabia și să ajungă la Plevna[73]. O astfel de lucrare peste Dunăre ar fi permis un acces direct, facil și rapid de la Dunăre la Marea Egee și propunerea a fost privită cu bunăvoință la București, fără însă să se ajungă la măsuri concrete în vederea realizării ei. Același Derussi raporta că în Bulgaria se manifesta

391 interes pentru o apropiere economică, ceea ce „ar facilita pe cea politică"[74]. în același timp însă, de la București erau urmărite cu multă atenție atât tot mai evidenta glisare a Bulgariei pe pozițiile centralilor, cât și tendințele revanșante și revizioniste ale țarului Ferdinand[75]. Problema relațiilor româno-bulgare a fost evocată la Sofia cu prilejul sesiunii parlamentare din toamna anului 1913 când s-a făcut o analiză a întregii politici diplomatice și militare a Bulgariei, de la încheierea alianței balcanice și până la Tratatul de la București. în Parlament s-a condamnat vehement tergiversarea tratativelor de la București și Londra în chestiunea cererilor României și s-a exprimat părerea că s-ar fi putut obține prin minime concesii neutralitatea României. S-a vorbit chiar de lipsa de responsabilitate de la Sofia în acest context[76]. Se credea chiar că la un moment dat, în primăvara anului 1913, ar fi existat clar posibilitatea de a se încheia chiar o alianță cu România, ceea ce ar fi putut duce la o cu totul altă desfășurare al celui de-

al doilea război balcanic[77]. Tot cu acea ocazie guvernul făcea o declarație oficială, la 3/15 noiembrie 1913, prin care aprecia că Pacea de la București și Tratatul de la Constantinopol au impus țării sacrificii dureroase: „Bulgaria a acceptat Pacea de la București sub rezerva unui just echilibru în Peninsula Balcanică... și a unei revizuiri a tratatului de către toate Marile Puteri“[78]. Totodată, guvernul anunța că își propunea să facă toate eforturile pentru ca prin mijloace pașnice să aducă corecturi Tratatului de la București[79]. La 3 decembrie 1913 Derussi, ministrul României, în vizită protocolară, a prezentat țarului Ferdinand scrisorile de acreditare. O serie de ziare precum *Volia, Vecema posta, Balcansca tribuna* au relatat pe larg ceremonia, subliniind ideea revenirii „pe drumul tradițional al bunei vecinătăți**[80]. Peste câteva zile, la 19 decembrie 1913, în mesajul de deschidere al Adunării Naționale, țarul Ferdinand declara: „relațiile noastre cu România au fost rehiate cu o egală bunăvoință de ambele părți**[81]. în aceeași vreme era din nou reluată în presă problema raporturilor bilaterale. Astfel, ziarul *Comana,* din 13 decembrie 1913, sub titlul *Ministrul nostru la București lucrează pentru o apropiere între România și Bulgaria,* publica o serie de declarații ale lui

S.Radev. După opinia acestuia, „în cercurile politice românești domnește o dispoziție prietenească față de Bulgaria. Presa română are un ton foarte liniștit și în dezbaterile la răspunsul mesajului nu există nimic neprietenesc contra Bulgariei. Comisiunea pentru delimitarea frontierei și-a terminat cu bine misiunea și ambele guverne au un spirit foarte împăciuitor, ceea ce dovedește o bunăvoință din partea ambelor țări pentru a întreține relații din cele mai prietenești*[482].

O astfel de tactică, axată pe discuții și tratative, și deci normalizare, cel puțin aparentă, a devenit tot mai pronunțată pe măsură ce se înțelegea tot mai mult la Sofia că o revizuire a Tratatului de la București nu era posibilă. Desigur că Bulgaria nu renunțase cu totul la astfel de planuri. în ianuarie 1914 era cunoscută și la București o declarație oficială a guvernului sofiot că își propunea ca și în viitor să urmărească revizuirea pe cale diplomatică, cu sprijinul Marilor Puteri[83]. în ideea unei înțelegeri româno-bulgare, Sofia părea atunci a-și concentra eforturile spre o revizuire pe direcție sudică și vestică, părând a renunța la aspirațiile sale dobrogene. Astfel, primul ministru Radoslavov și-a exprimat speranța că venirea guvernului Ionel Brătianu va duce la „relații amicale și apoi intime[44]. Se încercau noi pași în ieșirea Bulgariei din izolarea în care se afla în spațiul balcanic[84]. în cercurile so flote se aprecia, în primăvară, că până în 1913 „România și Bulgaria au fost singurele state din Balcani ce nu au avut niciodată vreun conflict mai serios între ele[4]*[85]. în paralel, cu sau fără știrea guvernului de la Sofia, o serie de elemente naționaliste și iredentiste au desfășurat acțiuni antiromânești în Dobrogea, apărând chiar și o organizație secretă de coordonare a acestora (nucleul viitoarei D.R.O. - Organizația Revoluționară Dobrogeană). De-a lungul frontierei au avut loc o serie de incidente care au dus în vară la o încordare a relațiilor bilaterale. Bulgaria, mai cu seamă în scopuri propagandistice, a cerut o comisie internațională de anchetă. Pentru a evita un amestec străin, România a fost de acord doar cu o comisie mixtă care, întrunindu-se, a și reușit să aplaneze starea tensionată creată. în vara anului 1914, izbucnind războiul, ambele state au rămas în rândurile țărilor neutre. Erau însă însemnate deosebiri

393 între rațiunile ce au stat la baza luării deciziei de neutralitate în cele două capitale, putându-se chiar vorbi de curente predominante inverse. Și Antanta, și Puterile Centrale au făcut încercări de a realiza o apropiere între Bulgaria și România și apoi intrarea lor comună în război, evident de partea lor. Din partea guvernului bulgar au fost transmise lui I.I.C.Brătianu, probabil în scopuri tactice, unele asigurări de sprijin pentru o acțiune românească peste Carpați. România a trebuit în toată această perioadă să ducă o politică prevăzătoare, existând realul pericol al unui atac la granița sudică, așa cum s-a întâmplat în vara anului 1916 când cele două țări se aflau antrenate în război în tabere opuse[86].

După cum s-a mai văzut, prin semnarea la București a Tratatului de pace din 10 august 1913, se soluționau doar parțial multiplele probleme legate de lichidarea stăpânirii otomane în sud-estul european și reglementarea noilor frontiere statale. Rămăseseră nerezolvate, la cele două extremități ale peninsulei, atât problema statutului teritorial și politic al Albaniei, cât și relațiile dintre autoritățile constantinopolitane și vecinii săi occidentali, respectiv Grecia și Bulgaria. Prin Tratatul de la Londra din 30 mai 1913 hotarul european al Turciei fusese stabilit pe linia Midia-Enos, decizie cu care atunci fusese de acord și guvernul turc, prin semnătura delegatului său, ministrul N.Batzaria. Profitând de atacul bulgar împotriva grecilor și sârbilor și de desfășurarea defavorabilă Bulgariei a operațiunilor militare din vara anului 1913, Turcia a încălcat actul de la Londra, ocupând, din inițiativa și sub conducerea lui Enver Pașa, Adrianopolul și zona înconjurătoare, implicându-se deci ca forță beligerantă în cel de-al doilea război balcanic. O dată cu încheierea armistițiului, Turcia s-a adresat guvernului român pentru ca o delegație turcă să fie acceptată la masa tratativelor, alături de ceilalți învingători ai Bulgariei. Cererea guvernului turc a

fost refuzată net de către Titu Maiorescu, căruia i s-au alăturat E.Venizelos și N.Pasici. A fost invocat argumentul că pacea urma să se negocieze și să se semneze numai între statele creștine. Problema era foarte delicată și în acele împrejurări poziția României față de Turcia era întemeiată, în fond singura

394 posibilă. încă la 7 august 1913 Marile Puteri înmânaseră Turciei o notă prin care o somau să se supună prevederilor teritoriale cuprinse în Tratatul de la Londra. Nota a fost respinsă de către guvernul turc[87]. Față de refuzul Porții, Marile Puteri nu au mai avut nici o reacție în comun, în continuare fiecare dintre aceste puteri au acționat față de Turcia în conformitate cu interesele și planurile lor. Germania, secondată de Austro-Ungaria, urmărind atragerea Turciei alături de ele, nu era interesată în presiuni la Constantinopol. Din motive mai cu seamă economice, nici Franța nu era dispusă să sprijine propunerile făcute de Rusia de intervenție hotărâtă în favoarea Bulgariei, respectiv de retragere a turcilor pe linia de frontieră stabilită la Londra. în aceste condiții s-au desfășurat, prin mijlocirea diplomaților vienezi, tratative directe dintre Bulgaria și Turcia, care s-au finalizat în Tratatul de pace de la Constantinopol, din 16/29 septembrie 1913[88]. Tratatul stabilea o nouă graniță de la Marea Neagră la Marea Egee, Turciei revenindu-i un teritoriu aproape dublu în comparație cu cel prevăzut în decizia luată la Londra de Marile Puteri. Era o nouă înfrângere diplomatică a Bulgariei, după cea de la București, respectiv un mic succes turcesc. Același Tratat reglementa, în amănunțime, o serie de probleme legate de cetățenie, bunuri de tot felul etc. Făcându-se sub egida Puterilor Centrale, încheierea păcii dintre Bulgaria și Turcia avea să fie urmată de o apropiere între foștii inamici ireductibili de până

atunci și de o apropiere a celor două țări de Puterile Centrale, ceea ce avea să aibă repercusiuni directe și asupra României, aflată într-un proces invers, de îndepărtare de blocul Puterilor Centrale.

Același Tratat de la Londra lăsase nerezolvate și o serie de probleme legate de raporturile turco-grecești, în special cele privind soarta insulelor din bazinul Mării Egee[89]. Reglementarea diferendului dintre Grecia și Turcia era dificilă din mai multe cauze. Guvernul de la Atena, și mai cu seamă opinia publică grecească încurajată de importantele succese și câștiguri dobândite până atunci, nu vroia să renunțe în nici un fel la pretențiile lor față de Turcia. Pe de altă parte Turcia era sprijinită direct de Puterile Centrale, iar țarul Ferdinand al Bulgariei

395 spera chiar într-o redeschidere a conflictului între vecinii săi din sud, ce ar fi putut genera ușor un nou război balcanic care să ducă la anularea cel puțin parțială a prevederilor Tratatului de la București. Blocul Antantei a adoptat atunci o atitudine de expectativă, astfel încât tratativele de la Atena au ajuns într-un punct mort. în acest context, E.Venizelos s-a decis să apeleze la un factor de mediere și chiar de presiune asupra Turciei. Drept rezultat, a avut loc misiunea pacificatoare a lui Take Ionescu, întreprinsă cu aprobarea directă a regelui Carol I, misiune care într-un fel s-a constituit într-o completare a Conferinței de pace de la București, dovedind, totodată, rolul și prestigiul României în zonă. Acțiunea diplomatică a lui Take Ionescu a însemnat, totodată, și un succes de prestigiu al omului politic român[90].

O serie de elemente au contribuit la solicitarea adresată de șeful guvernului grec E. Venizelos lui Take Ionescu. între cei doi oameni politici se stabiliseră de mai multă vreme relații de cordialitate, manifestate deja în mod evident în timpul discuțiilor legate de dezbaterea spinoaselor

probleme de frontieră cu ocazia redactării Tratatului de la București. De altfel, E.Venizelos fusese, după semnarea tratatului, oaspete la Sinaia al lui Take Ionescu. Cu acea ocazie, Take Ionescu redactase forma finală a protocolului care trebuia să garanteze colaborarea țărilor balcanice în problemele teritoriale din zonă[91]. Tot atunci, Take Ionescu insistase chiar pentru o alianță formală între România, Serbia și Grecia, ce nu s-a realizat din cauza primului-ministru Titu Maiorescu, și mai cu seamă a regelui Carol I, ce nu vroia implicarea într-o constelație de state cu nete afinități proantan- tiste. De altfel, însuși Take Ionescu se manifesta tot mai deschis în favoarea trecerii României în cealaltă tabără.

La 9 septembrie 1913, la Paris, Take Ionescu avea o întâlnire cu R.Poincarâ, proaspăt ales președinte al Republicii franceze. Cu acea ocazie afirma înaltului demnitar: „vă dau asigurarea că niciodată nu veți găsi armata română în tabăra inamicilor voștri... Nu va mai fi guvern care de acum să poată face ca armata română să meargă alături de trupele Puterilor Centrale**. Periplul lui Take Ionescu a mai cuprins atunci și Roma, unde a avut întâlniri cu ministrul de externe San Giuliano

396 și audiență la regele Italiei, precum și Viena, unde s-a întâlnit cu contele Berchtold. Scopul acestui voiaj pare a fi fost în principal legat de acceptarea și chiar sprijinirea candidaturii prințului Wilhelm de Wied ca monarh al Albaniei. De altfel, la Sinaia, în vila lui Take Ionescu, s-au pus la punct o serie de detalii ale ascensiunii acestuia pe tron și ale începutului domniei sale[92].

în cursul lunii septembrie starea tensionată din Balcani se manifesta în mai multe puncte. Austria, sprijinită de Italia, trimisese o notă ultimativă Greciei pentru a abandona teritorii ce urmau a intra în componența statului albanez. Turcia intervenise la

București pentru a obține garanții de neutralitate din partea României, în cazul unui nou conflict balcanic. în aceeași direcție, Bulgaria oferea retragerea întregii populații bulgare din Cadrilater ca dovadă de renunțare definitivă la acel teritoriu[93].

în raportul său, Take Ionescu arată că s-a hotărât să plece cu aprobarea și instrucțiunile regelui și după o corespondență cu E.Venizelos, ce-1 aștepta pentru „a exercita o influență binefăcătoare asupra Turciei". în viziunea lui Take Ionescu călătoria trebuia să demonstreze Turciei că „orice încercare directă sau indirectă de a tulbura pacea balcanică și astfel de a pune în discuțiune Tratatul de la București va găsi România hotărâtă să i se opună**[94]. într-o scrisoare trimisă de E.Venizelos, la 3/16 octombrie 1913, se arăta între altele că „România va putea încă să exercite o influență decisivă și salutară pentru menținerea păcii și echilibrului în Balcani, spunând un cuvânt la Constantinopol și mai ales la Sofia**[95]. Primul-ministru grec exprima voința de a face unele concesii dacă guvernul român putea să acționeze pe lângă guvernul otoman. Prin intermediul lui Nicolae Batzaria, Take Ionescu a stabilit o întâlnire prealabilă cu Talaat Bey, figură centrală a conducerii de atunci a Turciei. Această întâlnire a avut loc la 23 octombrie / 4 noiembrie, pe vasul „Regele Carol** care fusese pus la dispoziția Iui Take Ionescu pentru deplasarea sa. în cursul discuțiilor Talaat a întrebat direct despre existența unei alianțe a României cu Serbia și Grecia. Negând o asemenea legătură, Take Ionescu a declarat „tot atât de categoric că România este moral obligată să nu permită atingerea Tratatului de la București, că România

397 este hotărâtă să aducă la îndeplinire această obligațiune și crede că are și forța necesară pentru această hotărâre[96]. Apoi, Talaat a propus o alianță

între România, Turcia și Bulgaria. Take Ionescu a respins ideea unei alianțe cu Bulgaria și, diplomatic, a amânat discutarea unei alianțe turco-române, în care, de altfel, atunci guvernul român nu era interesat și ca atare nu a dat curs nici altor tentative, făcute și prin intermediul lui N.Batzaria în același sens. Talaat, acceptând *de facto,* în numele guvernului său, misiunea de mediator a lui T.Ionescu, a exprimat unele din cererile turcești față de greci și i-a înmânat interlocutorului său un memoriu în 9 puncte, intitulat „Cestiuni la care ținem în mod absolut*'. între altele, a mai adăugat că autoritățile otomane nu pot amnistia pe dezertorii din rândurile creștinilor căci s-ar crea un precedent ce ar face ca în viitor Turcia să nu mai aibă armată, în acel moment Take Ionescu nu a reușit să obțină acordul pentru împuterniciri depline ale delegației turce de la Atena. Take Ionescu părăsea Constantinopolul „convins că era neprețuit avantajul pentru cauza păcii și pentru prestigiul României că guvernul turcesc îmi da astfel, deși nu în chip protocolar, misiunea de arbitru între turci și greci**[97].

După o primire fastuoasă la Atena, în care s-au implicat guvernul, apoi regele, Take Ionescu și-a început acțiunea de mediator în condiții destul de tensionate. E.Venizelos asigura pe omul politic român că în caz de eșec al tratativelor Grecia era hotărâtă să treacă la acțiune împotriva Turciei. E.Venizelos arăta că Grecia nu va bloca Dardanelele din cauză că astfel lovea în interesele comerciale ale României și ale Rusiei, în schimb era hotărâtă să blocheze portul Smirna, principalul centru otoman pe coasta microasiatică, și să organizeze un atac contra Turciei prin Tracia, ceea ce ar fi putut lesne atrage și o intervenție a Bulgariei[98]. E.Venizelos a încercat să domolească starea belicoasă a guvernanților greci, inclusiv în discuțiile purtate la

palatul regal. în paralel cu laborioase intermedieri între delegațiile turcă și greacă, Take Ionescu a abordat și alte probleme între care relațiile reciproce ale celor două țări, problema românilor balcanici, criza albaneză etc. într-o formă adecvată, Take Ionescu a exprimat neliniștea cercurilor de la București față de

 unele prigoniri (de exemplu, închideri de școli și biserici etc.) ce fuseseră constatate în legătură cu românii macedoneni ce deveniseră cetățeni ai Greciei. E.Venizelos „a reînnoit asigurările lui formale că va executa cu bună credință și cu plăcere angajamentele luate față de noi“. Informa că a destituit o serie de funcționari vinovați și se obliga să dea curs imediat cazurilor reclamate atunci de Take Ionescu. Șeful guvernului grec a sugerat întocmirea unui recensământ al românilor, idee neacceptată de Take Ionescu, conștient că în condițiile de atunci puțini aromâni nu ar fi declarat public adevărata lor apartenență etnică. în schimb, E.Venizelos evita un răspuns afirmativ la propunerea lui Take Ionescu de a se face schimb reciproc de cadre didactice în școlile din cele două țări. în același context, E.Venizelos a propus ca România să cumpere una din cele 17 mănăstiri grecești de la Muntele Athos: „astfel România în loc de un schit va avea o mănăstire și un glas în Adunarea Sfantului munte, indiferent de orice modificare s-ar face organizării"[99]. E.Venizelos, asigurând angajarea guvernului grec, cerea, în același timp, o deosebită discreție pentru a nu se ajunge la o serie de dificultăți create de Rusia. Totodată, E.Venizelos promitea a interveni pe lângă Patriarhia din Ierusalim pentru ca românii să primească acolo o biserică a lor[100]. S-a mai ajuns la un acord asupra încheierii unei convenții comerciale bazate pe clauza națiunii celei mai favorizate, ceea ce ar fi permis

României o creștere a exportului său de cereale pe piața grecească[101]. A mai fost abordată, atât în discuțiile cu E.Venizelos, cât și în cele de la palatul regal, problema albaneză, Take Ionescu atrăgând atenția interlocutorilor săi că pretențiile grecești în zona epirotă puteau provoca chiar un război în Balcani. în această problemă Take Ionescu a obținut doar o declarație de sprijin pentru candidatura principelui de Wied, ca și asigurarea formală că Grecia se va supune hotărârilor Europei în ceea ce privește trasarea frontierei sudice a statului albanez. După 6 zile de intense contacte, Take Ionescu a reușit să pună de acord cele două delegații asupra unui text final, comunicând totodată lui Talaat „că-i obținusem tot ce se putea, mai mult chiar decât sperasem și că aceasta era

399 ultima șansă pentru turci de a obține o pace așa de favorabilă” [102].

Tratatul de pace a fost semnat la 1/14 noiembrie 1913. în Tratat se prevedea restabilirea relațiilor diplomatice, a acordurilor și convențiilor anterioare războaielor balcanice. Se prevedea amnistia dezertorilor, probleme de cetățenie, se reglementa situația bunurilor imobiliare etc.[103] Atunci a rămas totuși nerezolvată problema insulelor Egee, care a fost reglementată abia în februarie 1914, cu intervenția directă a Marilor Puteri.

în preziua semnării oficiale a Tratatului de Pace, E.Venizelos adresa o scrisoare lui Take Ionescu în care arăta între altele: „i-a fost dat României să joace din nou, în mod așa de fericit, un rol de arbitru pentru încheierea păcii în Balcani. Aceasta e o nouă legătură pentru ambele noastre națiuni, care, legate de aceleași interese, sunt sortite să meargă împreună pe căile civilizației**[104]. Tot atunci, în public, E.Venizelos declara că „este fericit că România a putut să facă ceea ce Marile Puteri nu putuseră să facă și dorește să se știe că

României și M.S.Regelui Carol I i se datorește această a doua restabilire a păcii în Peninsula Balcanică, care crește prestigiul României și o întărește în rolul ei de arbitru**[105].

Take Ionescu părăsea portul Pireu îndreptându-se spre Constantinopol, unde s-a întâlnit cu Talaat și apoi cu Marele Vizir, cu Patriarhul Ecumenic, cu diverși ambasadori, a fost primit de sultanul Mehmed V ce i-a exprimat mulțumiri pentru serviciile aduse păcii și implicit Turciei. S-a întâlnit și cu Pavlovici, șeful delegației sârbe care negocia încheierea unui tratat de pace între Serbia și Turcia. Acestuia i-a recomandat să primească aceleași condiții ca și Grecia, sugestiile omului politic român au fost transmise imediat lui Pasici care le-a acceptat, semnându-se astfel și ultimul dintre tratatele ce au urmat încheierii conflictelor balcanice.

în discuțiile cu factorii turci au fost abordate, evident, probleme ale relațiilor bilaterale, dar și situația din zonă. Take Ionescu observa că „o strânsă amiciție între Turcia și noi, pe care Talaat mi-a cerut-o tot timpul și cu toată insistența, nu este compatibilă cu o politică antigreacă, bazată pe o amiciție strânsă

400 cu Bulgaria**[106]. Take Ionescu avertiza încă o dată pe interlocutorii săi că o acțiune bulgaro-turcă ar avea drept urmare o redeschidere a problemei balcanice în totalitate, ceea ce ar determina o intervenție românească[107].

Șederea lui Take Ionescu la Constantinopol a prilejuit întâlniri și cu unii dintre ambasadorii Marilor Puteri. Marchizul Pallavicini, ce fusese mai înainte reprezentant diplomatic al Vienei la București, a insistat pentru îmbunătățirea relațiilor dintre România și Bulgaria, respectiv o alianță a acestor două țări împotriva Serbiei[108]. Cu aceeași ocazie reține atenția și o afirmație făcută de ambasadorul german la Constantinopol: „Vedeți,

omul bolnav, turcul, va fi mereu aici atunci când Austro- Ungaria nu va mai fi decât o amintire istorică**[109].

întreaga acțiune a fost considerată ca benefică pentru situația din sud-estul Europei. Take Ionescu însuși concluziona: „Reușind, a reușit desigur prestigiul și puterea României. Astfel, s-a putut continua opera Tratatului de la București și pune încă o bază pentru ordinea cea nouă care s-a stabilit în Peninsula Balcanică**[110]. Nu s-a realizat atunci propunerea lui E.Venizelos ca la București, cu contribuția celor patru state: Grecia, Muntenegru, Serbia și România, să se ridice un monument al păcii din 1913.

Medierea lui Take Ionescu în relațiile dintre Grecia și Turcia era o expresie și a raporturilor tot mai cordiale dintre România și Turcia. Chiar în ziua semnării Păcii de la București, regele Carol I primea o scrisoare din partea sultanului Mehmed V[111] în care se exprima dorința de „relații din cele mai cordiale cu România**. Așa cum s-a văzut, România a fost solicitată să medieze în diferendul greco-turc. Aceasta se petrecea în condițiile în care, în a doua jumătate a anului 1913, cercurile politice otomane se orientau tot mai mult spre Puterile Centrale[112]. Pentru Turcia, la începutul anului 1914, un obiectiv primordial devenise recuperarea unor insule, în special în fața Asiei Mici și în zona Dardanele. La 25 ianuarie 1914 Marele Vizir adresa guvernului român o cerere de sprijin, prin mediere, pe această direcție[113]. România urmărea cu atenție planul de revanșă ce putea modifica echilibrul în zonă; de aceea era

401 interesată într-o rezolvare pe cale pașnică și pe plan local a diferendului. în același timp guvernul turc a căutat să folosească poziția României în zonă și influența sa pe lângă celelalte state balcanice. în două rânduri, la începutul anului 1914, șeful guvernului român, Ionel Brătianu, s-a adresat la

Atena în legătură cu relațiile greco-turce[114]. Totodată, pe canal diplomatic, ministrul de război turc era avertizat că România este dispusă să facă totul pentru „pace și liniște în Balcani" și că „va pune în sprijinul acestei politici toate forțele de care dispune"[115]. Conducătorii de atunci ai Turciei, Enver și Talaat, având nevoie de medierea României în problemele insulelor, reînnoiau asigurările de prietenie față de România[116]. Pentru a cunoaște situația militară a Turciei, gen.Coandă făcea în martie 1914 o vizită la Constantinopol, urmând a se întâlni cu Enver, căruia urma a-i transmite un mesaj din partea ministrului de externe român E.Porumbaru[117]. în august 1914, Bucureștiul a devenit astfel locul de desfășurare al unor tratative dintre delegațiile Turciei și Greciei, întrunite pentru a soluționa diferendul cu privire la insulele egeene. Delegația Greciei era formată din I.Zaimis și E.Politis, iar cea a Turciei din Talaat, ministru de externe, și Halii Pașa, președintele Camerei Deputaților. Delegația turcă a fost primită de regele Carol I, cu care ocazie au fost evocate bunele relații româno-turce și hotărârea de continuare și consolidare a lor[118]. într-o anumită măsură, din partea Turciei, asigurările de prietenie și colaborare erau „o perdea de fum" pentru că încă la 2 august, în cel mai mare secret, fusese semnat Tratatul cu Puterile Centrale. Pare evident că în contactele sale de la București Talaat a căutat să influențeze în vederea unei aderări efective a României într-o acțiune alături de Puterile Centrale, deci și în același bloc cu Turcia. Această acțiune a lui Talaat pare a fi dovedită de declarațiile liniștitoare (false, credem noi) făcute presei despre o eventuală aderare a României la vreo alianță[119]. în luna mai 1914, de la Constanța sosea la București o delegație de universitari turci. Aceștia erau întâmpinați la Gara de Nord de către Nicolae lorga, care ulterior avea să evoce la Universitate, la 6/19

mai, relațiile turco- otomane[120]. în expunerea sa, autorul marii monografii despre

402 trecutul statului sultanilor scotea în evidență mai cu seamă părțile pozitive ale relațiilor dintre cele două popoare, crezând că „manifestările de simpatie între turci și români n-au fost rare în trecutul nostru până în ajunul evenimentelor ce s-au petrecut sub ochii noștri**[121]. lorga credea că pentru statul turc esențială urma a fi o dezvoltare națională turcă în cadrul unui federalism înțelept care să asigure libera dezvoltare a naționalităților[122]. Istoricul și omul politic mai remarca: „interesele țărilor noastre se ating sub numeroase raporturi. Voi veți rămâne stăpânii strâmtorilor, iar noi stăpânii Dunării. Interesele civilizațiilor noastre naționale au numeroase puncte de contact. Noi așteptăm de la studii făcute în arhivele și bibliotecile voastre soluționarea unor probleme ale istoriei noastre și, pe de altă parte, voi nu veți putea scrie niciodată o istorie completă a sultanilor fără a recurge la cronicile noastre care sunt importante izvoare pentru trecutul vostru**[123]. în încheiere Nicolae lorga credea într-o unire a țărilor din această zonă: „Va sosi momentul când, între vechile frontiere ale Bizanțului și Stambulului, unirea națiunilor ce locuiesc sud-estul Europei le va face drepte între ele și puternice contra oricărui amestec străin**[124]. O dată cu începerea războiului, situația s-a complicat și datorită refuzului autorităților române de a permite o tranzitare masivă de material de război dinspre Puterile Centrale spre Turcia. De asemenea, închiderea strâmtorilor a provocat însemnate pagube economice României, dat fiind că cea mai mare parte a comerțului țării se efectua prin Bosfor și Dardanele. în condiții complexe s-a ajuns apoi ca Turcia și România să se afle antrenate în tabere adverse, iar unități militare turce, puțin numeroase,

să-și facă apariția pe teritoriu românesc, ca trupe de ocupație[125].

Relațiile dintre România și Grecia în aceeași perioadă, de după Conferința de la București, nu s-au redus doar la pomenitele funcții de mediator al părții române în ceea ce privește diferendele greco-turce. Evident că în astfel de situații, precum misiunea lui Take Ionescu la Atena sau tratativele din vara anului 1914 de la București, în problema insulelor Chios, Mytilene și Dodecanez, era recunoscută clar și de către Atena, ca și de Istanbul, poziția preponderentă a României, dobândită în

 vremea crizei balcanice, ca și rolul ei de arbitru moderator în zonă, în condițiile în care statele ce o alcătuiau ajunseseră la o vremelnică realizare a principiului „Balcanii balcanicilor**. Nu trebuie uitat că în același context România dobândise un prestigiu sporit în toate cancelariile europene, fiind considerată în zona sud-est europeană țara cu conduita cea mai onestă, nesupusă intrigilor, dornică de păstrare neștirbită a statutului stabilit prin Tratatul de la București și a păcii și echilibrului în zonă. în ochii diplomaților și ai factorilor politici devenea tot mai evidentă politica românească de îndepărtare continuă de blocul Centralilor, fără însă a se fi decis atunci pentru o alipire alături de celălalt bloc politico-militar. O astfel de politică generală, înțeleaptă și neutră, a acționat în mod pozitiv și în cazul relațiilor cu Grecia, relații care în deceniile premergătoare cunoscuseră dese și spectaculoase modificări[126]. Relațiile cu grecii au fost o vreme favorizate și de poziția oarecum asemănătoare în ceea ce privește perspectivele politicii externe și ale unor eventuale alianțe. Neangajându-se, pe față sau în secret, precum România, într-o legătură specială cu vreun bloc militar, Grecia era divizată la nivelul factorilor politici de decizie între o orientare, legată de familia regală, de alianță cu Centralii, și o alta,

concentrată în jurul lui E.Venizelos, ce urmărea să lege destinele Greciei de Antantă. într-un fel, Grecia fusese marele câștigător al conflictului balcanic, proporțional dublându-și aproape teritoriul și populația și îndeplinindu-și aproape întrutotul programul național (integrarea tuturor conaționalilor din Balcani în cadrul unui stat unitar). Evident că și atunci, ca și în vremuri mai vechi sau mai noi, existau destui adepți ai „marii idei**, ce doreau, în fond nejustificat, noi spații în Europa (Tracia în totalitate, cealaltă parte a Macedoniei, ținuturi albaneze), dar mai cu seamă extinderea spre Constantinopol și în ținuturile microasiatice. Asemenea scopuri politice nu au întrunit adeziunea și deci, nici o formă de sprijin din partea guvernului român. în condițiile de atunci, după cum s-a văzut, divizarea Macedoniei, în cea mai mare parte în favoarea Greciei, făcea ca numărului însemnat de români cetățeni ai statului grec să li se adauge și alții. Era o datorie morală și totodată o responsabilitate față de opinia publică

404 grija guvernului român față de acea parte a românismului balcanic ce urma să trăiască în interiorul statului elen. în repetate rânduri, în vremea crizei balcanice și după aceea, factorii guvernamentali de la Atena au dat ferme asigurări de respectare a identității și drepturilor naționale ale acestor români. Trebuie adăugat imediat că o serie de factori locali, unele organizații naționaliste au continuat mai vechile măsuri vexatorii antiromânești, prin închiderea unor școli și biserici, prigonirea unor fruntași români, atragerea unor români de partea lor prin diverse forme ce duceau la renegarea apartenenței lor, declararea lor ca fiind greci vorbitori de limbă vlahă. Până la primul război mondial autoritățile grecești au avut o atitudine pe ansamblu corectă, ceea ce a și favorizat, alături de

interesele reciproce, bunele raporturi dintre Grecia și România. Nu trebuie ignorat nici faptul că pe lângă interesul comun al păstrării statu-guo-ului și păcii exista și o anumită primejdie, oarecum comună, ținând de tendințele revanșarde și expansioniste ale Bulgariei, sprijinită de Centrali, pe o dublă direcție, înspre nord împotriva României, înspre sud împotriva Greciei. în toamna anului 1913 oficiosul *La liberte,* ce apărea la Salonic, se ocupa de relațiile româno- grecești în contextul unei posibile acțiuni combinate a Turciei și Bulgariei împotriva Greciei. Se aprecia just că „România nu va putea tolera cu nici un preț o mărire a Bulgariei. O Bulgarie puternică peste măsură ar fi o constantă amenințare pentru ea, pentru integritatea sa teritorială. Poporul bulgar a avut întotdeauna dorințe asupra Dobrogei și nu va pierde ocazia să facă tentative de materializare a aspirațiilor sale atunci când se va simți în stare ca să o facă". Se considera că România a intervenit în ultimul război tocmai pentru a împiedica o hegemonie bulgară în Balcani, conștientă de pericol. Așadar Grecia putea conta pe „concursul prețios al forțelor române... România este hotărâtă să păstreze echilibrul stabilit la București, ce nu este rodul unei întâmplări, ci răspunde unor interese permanente*'[127].

E.Venizelos s-a pronunțat în mai multe rânduri chiar pentru o alianță formală dintre România și Grecia, însă, dorind a-și păstra mâinile libere într-o stare de neutralitate, cercurile de la București nu au agreat întocmirea unui act care să consacre o

405 legătură bilaterală, militând pentru acorduri multilaterale care să asigure liniștea în zonă pe baza Tratatului de la București. într-o declarație făcută la Paris la începutul anului 1914, după ce fusese în ianuarie din nou la București și la Sinaia, unde se întâlnise nu numai cu Ionel Brătianu, ci și cu Pasici

aflat atunci în drum spre Petersburg, premierul grec arăta că nu-și pierde speranța de a ajunge la o alianță cu România. Exprima, totodată, convingerea sa fermă că România privea mai mult spre Transilvania decât spre Basarabia, ceea ce o va face ca într-o zi să se alăture Antantei. „Așteptând - arăta E.Venizelos - România exercită în afacerile balcanice o influență mai mare decât chiar cea a Marilor Puteri... Pe baza Tratatului de la București s-ar putea fonda o combinație greco-sârbo-română care ar putea evolua mai târziu spre o confederație balcanică unde chiar și Turcia, dacă nu Bulgaria, vor putea veni la rândul lor“[128]. Ca și mai înainte, regele Carol I a fost partizanul unei apropieri între cele două țări balcanice. Nu întâmplător în epocă a apărut și proiectul unei alianțe matrimoniale între cele două familii regale (căsătoria diadohului cu principesa Elisabeta). în martie 1914, omul de cultură G.Lacour-Gayet avea o lungă discuție cu regele României, despre care a relatat peste câțiva ani[129]: „îmi aduc aminte încă elogiul pe care Carol I l-a făcut lui E.Venizelos; îl considera nu numai cel mai remarcabil ministru din peninsulă, ci și unul dintre cei mai mari oameni de stat ai lumii contemporane, îl lăuda... că aduce în raporturile internaționale o loialitate perfectă, că-și dădea seama că, alături de elenism, românismul era un factor de tot atâta interes în echilibrul peninsulei. Atena și București erau în ochii regelui și ai lui E.Venizelos ca doi poli ai acestei părți ai Europei, prin care circula același curent. Acordul intim între politica românească și politica grecească erau pentru Serbia cea mai bună garanție că ea se va bucura de victoriile sale“. Bunele raporturi dintre România și Grecia, precum și colaborarea acestora, separat sau împreună, cu Serbia au prilejuit, într-o epocă în care diplomația secretă avea un mare rol, și o serie de speculații. Sus-menționata vizită în

România a lui E.Venizelos, în același timp cu prințul Alexandru și cu premierul sârb Pasici, și discuțiile avute cu factorii guvernamentali români

406 au creat în mediile diplomatice și ziaristice europene convingerea că atunci s-a semnat o alianță între cele patru țări amintite, un acord secret ce prevedea acțiuni comune în cazul în care ar fi intervenit stări conflictuale în Peninsula Balcanică[130]. Un ecou al știrilor despre un asemenea acord, bi sau multilateral, se întâlnește și în presa de la București. în primăvara anului 1914 se publica un material bazat pe informații din cercurile de la Viena și Petersburg: „România și Grecia se aliază pentru menținerea situației create prin Pacea de la București. România și Grecia se obligă să păstreze neutralitatea dacă vreunul dintre ele ar ataca un stat de forță egală. Cele două state garantează reciproc intangibilitatea granițelor lor. Pentru a evita schimbări... cele două state se obligă să lucreze pentru dezvoltarea armatei... Grecia garantează o liberă dezvoltare a Albaniei. Tratatul e valabil pentru 6 ani și poate fi reînnoit la 12 luni după expirarea acestui termen"[131].

Asasinatul de la Sarajevo deschidea calea unor evoluții ce îngrijorau în cel mai înalt grad guvernele de la București și Atena, de unde și unele tentative de ultim moment pentru a se pune de acord și a contribui la stoparea unor evoluții periculoase. Se mai adăuga și faptul că cele două state aveau cel puțin obligația morală de a-și ajuta vecinul lor, Serbia, ce urma să devină victimă a unei agresiuni nejustificate. De altfel, cu puțină vreme mai înainte, de data aceasta de teama unei agresiuni a Bulgariei împotriva Serbiei, E.Venizelos făcuse o nouă tentativă de creare a unei confederații balcanice, al cărei nucleu trebuia să fie o alianță formală greco-română[132]. în același context, regele Constantin telegrafia cumnatului său Wilhelm II că Grecia va

face tot, de comun acord cu România, pentru ca să împiedice Bulgaria să intervină împotriva Serbiei. Afirmația monarhului grec referitoare la poziția României nu avea atunci un suport în obligații asumate de statul român. La începutul lui august, decizia de neutralitate adoptată de factorii politici în cadrul Consiliului de Coroană de la Sinaia deschidea calea unei intervenții a Bulgariei împotriva Serbiei, fapt realizat mai târziu, distanțând astfel poziția lui E.Venizelos de cea a guvernului român. Totuși, contactele greco-române nu au slăbit, ci dimpotrivă. Cu

 ocazia tratativelor greco-turce de la București, din cursul lunii august 1914, s-a reînnoit propunerea creării în sud-estul Europei (ca și în 1939) a unei confederații a neutrilor, confederație care în viziunea lui E.Venizelos trebuia să se alăture, apoi, în bloc Antantei[133].

încă imediat după asasinatul de la Sarajevo, ca și în cursul primei părți a conflagrației mondiale, și România și Grecia au fost obiect al promisiunilor și presiunilor făcute de ambele tabere pentru a le atrage de partea lor. Interesul pentru un bloc balcanic a devenit și mai mare o dată cu succesul înregistrat de Puterile Centrale prin intrarea Turciei în război. în presiunea pentru formarea unui bloc balcanic Antanta a căutat să aplaneze puternicele disensiuni teritoriale dintre Bulgaria, Grecia și Serbia. Unii factori români au văzut într-o alianță balcanică, bazată pe concesii reciproce, o posibilitate de antrenare neîntârziată și a României în război, alături de Antantă. într-o telegramă din 19 noiembrie / 2 decembrie 1914 Take Ionescu propunea lui E.Venizelos înfăptuirea concretă a unui asemenea plan, ce ar fi fost urmat de o debarcare a Antantei în sud-estul Europei[134]. în ianuarie 1915, E.Venizelos condiționa intrarea Greciei în război de cea a României[135].

Problema sârbească avusese locul ei aparte în geneza și desfășurarea crizei balcanice a anilor 1912-1913. După cum s-a văzut, Viena își dirijase întreaga ei acțiune în zonă în funcție, în primul rând, de factorul sârbesc, situația și perspectivele acestuia. în fond, cel de-al doilea conflict balcanic fusese în mare măsură determinat de planul Vienei de a da o puternică lovitură Belgradului, cu brațul Sofiei. încheierea conflictului balcanic aducea Serbiei nu numai importante creșteri de teritoriu și de populație, ci mai cu seamă o sporire deosebită a prestigiului său de forță ce polariza și potența aspirațiile de libertate națională ale milioanelor de sud-slavi ce trăiau între granițele Dublei Monarhii. Mai mult chiar, programul național al Belgradului, pe direcția sudică, fusese practic îndeplinit o dată cu dispariția stăpânirii turcești în inima Peninsulei Balcanice. Acolo, era necesară, acum, pentru sârbi asigurarea integrității, deci păstrarea configurației teritoriale stabilită la București și implicit

 a echilibrului politico-militar. Pe de altă parte, întregul efort al societății sârbe și al conducătorilor ei urma a se canaliza exclusiv înspre nord. Exista, în acest fel, o anume similitudine de situație între români și sârbi. La fel ca și în cazul sârbilor, și a altor iugoslavi, milioanele de români din Transilvania și Bucovina se aflau în aceeași situație de oprimare națională, erau animați de aceeași dorință de libertate și unire într-un stat liber. După cum s-a văzut, mai ales în perioada conflictului balcanic, opinia publică românească a început să considere ca în programul de acțiune viitoare problema românilor de peste Carpați să ocupe un rol primordial. Presiunea societății și o înțelegere mai nuanțată și mai corectă a noului context istoric a făcut ca și factorii politici, inclusiv regele Carol I, să înțeleagă și să accepte, mai greu sau mai ușor, implicit sau explicit, acest deziderat și imperativ

național. Aceasta impunea detașarea reală de politica Vienei și situarea, în fapt, pe o poziție apropiată de cea a Serbiei, țară care constituia atunci principalul pion al Antantei, al Rusiei în primul rând, în zonă. Acesta a fost temeiul unor nete și clare atitudini de simpatie și prietenie între cele două țări și a unei continue apropieri pe linie politico-statală. O dată cu semnarea Păcii de la București, Bulgaria a considerat că a fost nedreptățită prin pierderi teritoriale, atât în favoarea vecinului său nordic, cât și în favoarea celui apusean, astfel încât, în perioada imediat următoare, și nu numai atunci, cele două state au devenit țintă a unor tendințe revanșarde și expansioniste declarate sau nu dinspre Sofia. Aceasta le impunea guvernelor de la Belgrad și București apropiere și chiar colaborare. Era evident că în cazul unui nou conflict balcanic România nu mai putea rămâne neutră, ci ar fi trebuit să se situeze de partea Serbiei, împotriva Bulgariei[136], în cadrul cercurilor bucureștene s-a înțeles și realitatea că în problema sârbă rezida de fapt pacea, sau dimpotrivă, războiul în zonă sau în Europa.

Imediat după Pacea de la București, factorii politici de la Belgrad au exprimat atât recunoștință pentru rolul jucat de România, cât și dorința lor ca România să intre într-o confederație balcanică în care să aibă rol conducător. După semnarea Tratatului, șefii delegațiilor sârbă, muntenegreană și greacă au

409 călătorit împreună cu vaporul până la Belgrad. La dejunul oficial din 3/16 august de la Belgrad, după cum informa ministrul român, atât Pasici, cât și E.Venizelos și Vucotic și-au exprimat „nădejdea ce au într-o colaborare cât se va putea mai întinsă cu România, pe care ar dori să o vadă în capul viitoarei confederații balcanice"[137]. Cu aceeași ocazie au fost

făcute aprecieri elogioase la adresa regelui și a lui Titu Maiorescu[138]. în săptămânile următoare, la Belgrad, au avut loc unele discuții între serdarul Vucotic, ce îndeplinea într-un fel rol de prim ministru, și N.Pasici în legătură cu stabilirea frontierei sârbo- muntenegrene. Necăzându-se de acord asupra unor porțiuni ale frontierei, reprezentantul muntenegrean a propus să se solicite arbitrajul absolut al României, ceea ce era o nouă dovadă de încredere și bune raporturi. Până la urmă, înainte de a se face demersurile oficiale necesare la București, unde în principiu ideea fusese agreată, cele două părți au ajuns la un acord[139]. în toamnă, în presa belgrădeană era exprimată nu o dată convingerea că România va veni în ajutorul Serbiei în legătură cu persistentele zvonuri despre o alianță bulgaro-turcă sub auspiciile Austriei, prin care Bulgaria și-ar fi văzut posibilă realizarea planului de anexare a Macedoniei[140]. Evocarea raporturilor româno-bulgare a fost prilejuită și de discutarea în cadrul Scupscinei, în octombrie-noiembrie 1913, a întregii problematici a politicii externe sârbe din trecutul apropiat. In lunga sa expunere, prezentată parlamentarilor, Nicola Pasici a făcut o analiză a evoluțiilor sud-est europene, evidențiind și rolul României. El pleca de la ideea că „problema Orientului, care în politica marilor puteri europene ocupa un loc predominant, a fost rezolvată de statele creștine din Balcani în favoarea popoarelor balcanice"[141]. în evocarea preliminariilor celui de-al doilea război balcanic, N.Pasici făcea o afirmație surprinzătoare și inexactă: „Bulgaria a încercat să câștige România promițându-i un teritoriu sârb"[142]. Pasici aprecia că anexarea de către România a unui teritoriu sârbesc (pare a fi avut în vedere Craina) ar fi fost „foarte grav pentru dezvoltarea ulterioară a evenimentelor din Balcani". Erau cuprinse, apoi, aprecieri deosebite pentru rolul României în al

doilea război,

410 când ar fi determinat victoria rapidă și de necontestat a aliaților asupra agresorului bulgar. Credea că Pacea de la București a dat o nouă așezare politică în zonă. Bulgaria, în viziunea sa, a fost tratată mai ales din punctul de vedere al viitorului, lăsându-i-se ceea ce era necesar „pentru a nu fi slabă, dar nici prea puternică pentru a amenința statele balcanice**[143]. Pasici exprima nevoia imperioasă a unei lungi perioade de pace care să asigure dezvoltarea tuturor în zonă și sublinia în acest context: „Relațiile noastre cu România sunt foarte intime și amicale căci se bazează pe aceleași interese, pe aceleași sentimente și aspirații**[144]. în documentul final adoptat ca răspuns la mesajul tronului, votat în unanimitate de reprezentanța națională sârbă, se aprecia: „Serbia s-a luptat în contra hegemoniei bulgărești salvând astfel neatârnarea sa națională, și în înțelegere cu România, care s-a ridicat întru apărarea echilibrului balcanic printr-o acțiune sinceră și solidară, a fost încheiată Pacea de la București care ne asigură interesele noastre naționale de stat**[14S].

în toamna anului 1913 și în capitala de pe Dunăre existau anumite semne de îngrijorare în legătură cu o eventuală alianță turco-bulgară ce ar fi putut duce la redeclanșarea ostilităților în Peninsula Balcanică. Pasici a apelat la o intervenție a României pe lângă autoritățile de la Constantinopol în vederea asigurării unui climat de liniște. în viziunea lui Pasici, România trebuia să lămurească autoritățile constantinopolitane că „...privirile întregii Europe sunt îndreptate înspre Turcia asiatică, apetiturile sunt deschise și multe dintre Puteri nu așteaptă decât un pretext pentru a se năpusti asupra lor... Turcii să-și dea seama că ceea ce au pierdut este pentru totdeauna pierdut și să se organizeze și să consolideze ceea ce le-a mai rămas**[146]. Misiunea

pacificatoare a lui Take Ionescu la Constantinopol și Atena a fost urmărită cu interes și la Belgrad, unde a fost evocată necesitatea unei prietenii strânse cu România și Grecia, bazată pe identitate de interese, și care „reprezintă cea mai sigură chezășie pentru durabilitatea păcii de la București... România, Grecia și Serbia au priceput cât se poate de bine reala lor situațiune internațională, constituind un bloc solid pentru apărarea intereselor lor comune**[147]. Cu ocazia aceleiași misiuni a lui Take

Ionescu, presa belgrădeană făcea o serie de aprecieri privind politica românească în Balcani. într-un articol despre pacea greco-turcă se aprecia: „Dacă s-a izbutit a se încheia așa de repede pacea (între Grecia și Turcia - *n.n.),* aceasta se datorește în primul rând politicei românești, diplomației românești. După cum a știut a interveni la momentul oportun în conflictul sârbo- greco-bulgar, impunându-și voința sa, tot astfel, politica română a știut să intervină și de data aceasta în diferendul greco-turc, reușind în foarte scurt timp să împace ambele părți... Este deci evident că în două rânduri România a reușit să realizeze ceea ce Marile Puteri, contrar influenței lor colosale, nu au fost în măsură să facă: a asigura pacea Europei. Acest merit se știe că nu-1 vor uita puterile Europei, merit prin care România a reușit să-și asigure simpatiile chiar și a celora care pe vremuri dezaprobau anexarea teritoriului Turtucaia-Balcic. Din toate părțile se aduc numai laude politicei prevăzătoare românești, astfel încât s-ar putea spune că între Marile Puteri a început o adevărată întrecere pentru a-și asigura prietenia României. Este incontestabil că România, grație politicii sale, a reușit să ocupe primul loc printre popoarele balcanice. Fără să tragă spada din teacă ea a izbutit să impună tuturor voința sa și să zică ultimul cuvânt... Politica românească a adus

țării sale mari câștiguri"[148].

în toamnă a fost semnat, în condițiile unei aprige concurențe ruse, un acord prin care pe timp de 5 ani se furnizau însemnate cantități de produse petroliere românești[149]. Relațiile tot mai bune se datorau perceperii clare și la Belgrad a îndepărtării României de Austro-Ungaria, realitate pe care de altfel fusese nevoit să o recunoască chiar și contele Berchtold în analiza făcută politicii externe a Dublei Monarhii. în comentariile apărute la sfârșitul lunii noiembrie, se arăta, între altele, că un rezultat al unei neinspirate politici a Vienei a fost și „emanciparea României pe care obișnuiau a o considera ca ascultător aliat al monarhiei și alipirea ei prin interese comune de Grecia și Serbia..."[150]. Spre sfârșitul anului 1913, în cadrul unei ofensive diplomatice mai generale de „recuperare" a României, autoritățile austriece au fost implicate în publicarea textului

412 integral al Tratatului de alianță sârbo-bulgar dinaintea primului război balcanic, în care exista și un articol ce prevedea și eventualitatea unei antrenări a forțelor sârbe împotriva statului român. în cercurile de la Belgrad a fost subliniat cu acea ocazie caracterul strict defensiv al prevederii referitoare la România, avându-se în vedere convingerea oficială că s-ar putea dezlănțui o acțiune a Austro-Ungariei care să antreneze și România. Cu aceeași ocazie ziarul guvernamental *Samouprava* consemna: „cum și care sunt interesele Serbiei și României o știu foarte bine cei de Ia București ca și cei de la Belgrad și în orice caz și cei de la Viena. Românii cunosc foarte bine întreaga atitudine a Serbiei față de ei, și aceasta nu de ieri, ci de decenii, de aceea era foarte natural răspunsul guvernului român celui de la Viena: «Dacă dumneavoastră doriți o Bulgarie mare și puternică, nouă ne trebuie o Serbie mare și puternică»'* și în

același ziar se concluziona „osteneala celor de la Viena de a ne răci cu vecinii noștri va fi deci zadarnică**[151].

în contextul acelorași bune relații, Ia începutul lunii decembrie a fost semnată o convenție privind construirea unui pod peste Dunăre și legarea rețelei feroviare românești cu cea sârbească, ceea ce asigura o legătură directă spre Marea Adriatică (izbucnirea războiului a dus la întreruperea primelor lucrări pregătitoare în vederea materializării respectivei înțelegeri). Cu ocazia semnării actului, menționatul ziar guvernamental, din 13 decembrie, făcea o serie de aprecieri privind relațiile bilaterale și nu numai: „grație relațiilor cordiale și încrederii sincere ce domnesc între ambele țări, această chestiune de un așa mare interes internațional - a cărei rezolvare se așteaptă de acum 10 ani - intră acum în faza realizării sale practice, creând astfel cele mai frumoase speranțe pentru dezvoltarea marilor interese ale ambelor state, căci de pe urma legăturei cu Marea Adriatică, atât comerțul României cât și cel al Serbiei va avea mari foloase - precum și oferind favorabila ocaziune ca pe lângă evidenta legătură de prietenie și încredere ce deja există între România și Serbia, intimitatea aceasta amicală să se întărească și să se dezvolte din ce în ce mai mult și pe tărâmul real ai vieții... Aceste relațiuni au contribuit la realizarea

 echilibrului forțelor din Balcani, fapt ce constituie cea mai bună chezășie pentru menținerea păcii ca și pentru conservarea unor normale raporturi internaționale balcanice**. Se mai arăta, apoi, că apropierea româno-sârbă era privită cu aprobare și simpatie de Europa occidentală, căci „o asemenea activitate, pe lângă că e cea mai bună chezășie pentru propriile lor interese, va contribui totodată și asupra orientării solide și chibzuite a politicii în Balcani**[152]. La puține zile după aceea, pe

12/25 decembrie 1913, a fost semnată și o Convenție telegrafică, poștală și telefonică între cele două regate. în introducerea la acest act, cele două țări își exprimau solidaritatea de interese politice și economice[153]. Și acest act a prilejuit aceeași pozitivă apreciere a relațiilor bilaterale și exprimarea dorinței de întărire a colaborării pe toate planurile. Cu aceeași ocazie, din inspirație guvernamentală, se făcea un apel interesant și anume de a se inaugura relații economice bazate pe politica „porților deschise** între toate statele balcanice astfel încât „avântul lor economic va căpăta un impuls considerabil de însemnat**[154].

încă la sfârșitul lunii noiembrie de la Belgrad fusese exprimată dorința principelui moștenitor Alexandru de a fi invitat de familia regală, respectiva vizită fiind dorită mult de regele Petru. împrejurări legate de viața familiei regale (îmbolnăvirea gravă a mamei principelui moștenitor Ferdinand) a dus la amânarea acestei vizite, care s-a desfășurat la începutul anului 1914, când în capitala României și la Sinaia s-au aflat atât principele moștenitor Alexandru, cât și premierul Nicola Pasici (atât la ducere, cât și la întoarcerea lor din călătoria oficială pe care au efectuat-o la Petersburg). Nu întâmplător, în aceeași perioadă, s-a înscris și noua deplasare la București a premierului grec E.Venizelos. în afara relațiilor reciproce, în reuniuni bilaterale și trilaterale, au fost dezbătute și o serie de probleme generale ale situației balcanice, interlocutorii fiind de acord în a face totul și a-și coordona acțiunea în vederea asigurării păcii pe baza prevederilor Tratatului de la București. După cum s-a arătat mai sus, în contextul evoluției raporturilor dintre București și Atena, contactele dintre factorii de răspundere a celor trei țări au prilejuit și o serie de speculații privind parafarea unui acord secret, ceea ce nu s-a întâmplat.

în prima parte a anului 1914 relațiile româno-sârbe au cunoscut același curs pozitiv. Apropierea continuă dintre cele două țări era într-un fel, pentru București, și o consecință a ameliorării continue a raporturilor cu Rusia, precum și cu Franța[155]. în mai multe rânduri autoritățile vieneze și-au exprimat nemulțumirea față de această apropiere, propunându-și chiar să acționeze în sens contrar[136]. în repetate rânduri, de exemplu, Czemin, noul ministru al Austro-Ungariei la București, a căutat să lămurească factorii politici românești că solidaritatea cu Belgradul era contrară tratatului de alianță. Este semnificativ faptul că, făcând astfel de demersuri, diplomatul austro-ungar era la curent și aproba «decizia cercurilor politico-militare vieneze de a folosi prima ocazie favorabilă pentru a zdrobi Serbia, ceea ce s-a și întâmplat cu ocazia atentatului de la Sarajevo asupra principelui moștenitor Franz Ferdinand.

Bunele relații politico-diplomatice și ameliorarea relațiilor economice au fost însoțite și de intensificarea relațiilor culturale și științifice. Astfel, mai vechilor membri ai Academiei Sârbe, B.P.Hasdeu și Nicolae lorga, ultimul din ianuarie 1909, li s-a mai adăugat alegerea, la 3 februarie 1914, ca membri, a istoricului Ioan Bogdan și a filologului I.Bărbulescu. Propunerea a fost făcută de doi remarcabili savanți sârbi, S.Novacovic și L.Stoianovic, pomindu-se de la ideea că înaltul for academic de la Belgrad „are drept sarcină cultivarea relațiilor științifice reciproce cu vecinii noștri, al căror trecut și prezent se împletește cu al nostru sub cele mai diverse aspecte, dar mai ales cel cultural**[157]. în noiembrie 1913, aceeași academie sârbă fusese locul în care era primit în mod festiv Nicolae lorga. Acesta vorbise despre raporturile dintre cele două popoare într-o comunicare intitulată *Relațiile dintre sârbi și români, de la originea lor și până în zilele noastre.* în fața aceluiași for academic

lorga a mai conferențiat și despre cauzele decadenței Imperiului otoman, iar cu altă ocazie a evocat relațiile dintre T.Vladimirescu și revoluționarii ce au pus bazele statului sârb modem. Cu ocazia vizitei pe care a și evocat-o, de altfel, atât în însemnări de călătorie, cât și în autobiografia sa, lorga a fost primit de regele Petru care l-a decorat și l-a reținut la dejun

(aducea acestuia și un mesaj personal din partea regelui Carol I) și a avut, de asemenea, o serie de discuții cu N.Pasici, cu alte personalități politice și științifice[158].

Evenimentele din săptămânile ce au urmat atentatului de la Sarajevo au fost urmărite cu cea mai mare atenție la București. Pe lângă explicabila îngrijorare pentru soarta păcii, în capitala României s-a manifestat fără rezerve simpatia pentru Serbia și dezaprobarea pentru întreaga acțiune a Austro-Ungariei[159]. în zilele fierbinți ale lunii iulie 1914 la București se considera că și pentru România era esențială existența de sine stătătoare a Serbiei [16°]. Aceasta a fost și părerea regelui Carol, partizan înfocat al politicii Puterilor Centrale. Acesta nu a putut fi indus în eroare nici de propaganda, nici de diplomația vieneză în legătură cu responsabilitatea guvernului sârb în ceea ce privește asasinarea principelui moștenitor. Regele a sperat chiar că prestigiul său personal și multele sale servicii vor face ca să se împiedice, în ultimul moment, izbucnirea războiului. El era convins că oamenii politici de la Viena nu raționau corect și de aceea s-a adresat lui Wilhelm II pentru a potoli pornirile războinice ale Dublei Monarhii. Bătrânul monarh nu avea de unde ști că în fapt Germania era cea care atunci dorea războiul și împingea Viena în această direcție, ca vârf de lance. Astfel, intervenția monarhului român nu a dat rezultate, iar focul

războiului izbucnit alături de România, la granițele Serbiei, a cuprins repede întreaga Europă[161].

Noul statut al României în sud-estul Europei, rezultat și din îndepărtarea reală de blocul Puterilor Centrale (din care formal mai făceam încă parte), și mai cu seamă imperativul rezolvării idealului național peste Carpați, au făcut ca în lunile premergătoare primei conflagrații mondiale, în politica externă a României, să se constate o îmbunătățire progresivă a relațiilor cu Franța[162] și mai ales cu Rusia. Relațiile dintre București și Petersburg se aflaseră după Congresul de la Berlin, timp de decenii, într-o permanentă stare de răceală, dacă nu de încordare. Primejdia pentru România, pe care o prezentau tendințele expansioniste ale Rusiei imperiale spre Balcani și Marea Mediterană, ideologia panslavismului în general, avuseseră un rol determinant

în aderarea României la blocul Puterilor Centrale, în 1883, și continuarea timp de trei decenii a unei politici antiruse, alături de Germania și Austro-Ungaria. Al doilea factor major în relațiile ruso-române îl constituia existența celor circa 2 milioane de români basarabeni în cadrul Imperiului țarist, parte a românismului amenințată cel mai puternic de deznaționalizare. Destulă vreme în realizarea idealului național o serie de patrioți și oameni politici români, de la M.Eminescu la P.P.Carp și C.Stere, au considerat că obiectivul primordial în vastul efort de emancipare și unitate națională trebuia să fie contracararea țarismului și mai ales eliberarea ținuturilor de peste Prut. De exemplu, aceasta a reieșit cu deosebită pregnanță în timpul amplelor manifestări din întreaga societate românească, în anul 1912, cu ocazia centenarului primei răpiri a Basarabiei[163].

Evoluția stării naționale a românilor din Dubla

Monarhie, și mai cu seamă noile evoluții politico-diplomatice în Europa, în general, și mai ales în sud-estul continentului, după anii 1907- 1908, au făcut ca treptat să câștige teren ideea unei modificări a relațiilor cu Rusia în contextul mai general al îndepărtării de Tripla Alianță și apropierii de Antantă. Criza balcanică din anii 1912-1913 a stimulat acest proces, în care erau interesați nu numai unii dintre factorii politici românești, ci și țările Antantei, atât Rusia, cât și Franța.

încă în timpul crizei bosniace, regele Carol I își exprimase marea admirație pentru atitudinea înțeleaptă a Rusiei cu acea ocazie[164]. în 1912, Nicolae II conferise regelui Carol gradul de feldmareșal al armatei ruse, ceea ce prilejuise vizita la București a marelui duce Nicolae Mihailovici. în afară de primirea sa la rege, acesta a avut cu acea ocazie o serie de întâlniri cu principalii oameni politici români[165]. Regele României afirma interlocutorului său ideea unei posibile neutralități a României în cazul unui conflict al Rusiei, evocând și sentimente recunoscătoare față de Alexandru II, când armatele română și rusă au luptat împreună. Primul-ministru afirma dorința sa de a avea relații bune cu toți vecinii, în egală măsură. Marele duce a rămas cu o impresie excelentă despre Take Ionescu, ale cărui vederi politice le rezuma astfel: „N-ar fi vrut să se strice cu

Austria, pe care o crede în stare de completă descompunere și de extremă surescitare, înainte de a se angaja cu Rusia, punând în acord acțiunea României cu vederile Rusiei. Și mai ales trebuie menajată delicatețea sufletească a bătrânului rege“[166]. Deosebit de semnificativă a fost discuția înaltului oaspete rus cu I.Brătianu, când au fost abordate atât atitudinea României în cazul unui conflict european, cât și problema Basarabiei.

Brătianu ar fi afirmat că „simpatiile majorității românilor ar merge necontestat spre Rusia“ în cazul unui război între cele două blocuri. întrebat direct, dacă în calitate de prim-ministru, în viitor, Brătianu ar cere retrocedarea Basarabiei, acesta ar fi răspuns: „Eu nu pot, ca înflăcărat patriot român, să doresc imposibilul, dar eu fiind la putere aș pune chestiunea Transilvaniei în prima linie și aș face totul ca să mă apropii de Rusia... Cu actualul rege asta ar fi greu, cu urmașul său... s-ar putea aranja"[167].

Noua orientare pe care Ionel Brătianu intenționa să o dea politicii externe române, și al cărui promotor a și fost ulterior, se datora convingerii acestuia că destrămarea, prăbușirea Dublei Monarhii era apropiată și că înfăptuirea unității naționale putea fi posibilă prin alăturarea la Marile Puteri ostile blocului Germaniei. Semnificativă era declarația făcută de liderul politic lui Blondei, ministrul Franței la București, în 1912: „Va veni ziua când edificiul austro-ungar se va prăbuși și când elementele disparate din care este compus se vor îndrepta înspre aspirațiile lor; noi trebuie să fim pregătiți pentru acea zi pentru a-i primi pe frații noștri din Transilvania, fără ca nimeni să nu poată să se opună și în acest sens sprijinul Rusiei poate să ne servească"[168]. Brătianu a înțeles just, ulterior avea să și speculeze că, dintre Marile Puteri, Rusia era cea mai interesată în slăbirea și chiar lichidarea Austro-Ungariei, ceea ce constituia o bază de apropiere viitoare și chiar alianță. O asemenea evoluție însă atunci se putea realiza treptat. în anii 1912-1913, Rusia făcuse o serie de gesturi de bunăvoință față de România, mai ales după ce Sofia optase pentru o apropiere tot mai strânsă de blocul Puterilor Centrale, chiar înainte de Pacea de la București. Desfășurarea medierii diferendului româno-bulgar

418 privind Dobrogea la Petersburg, în primăvara anului 1913, a fost simptomatică din acest punct de vedere. După încheierea conflictului balcanic, în programul de perspectivă al diplomației ruse, Sazonov, ministrul de externe al Rusiei, fixase printre alte obiective și acela al îmbunătățirii relațiilor cu România, în contextul mai larg al politicii țariste în sud-estul european (în fond refacerea într-o altă formă a unui bloc balcanic sub egida Antantei, care să integreze alături de Serbia și Muntenegru, tradiționalele aliate ale Rusiei, România și Grecia). La apropierea ruso-română o anumită contribuție a avut și N.Pasici, care a întreprins împreună cu principele moștenitor Alexandru o vizită la Petersburg, în februarie 1914. Acesta a cerut țarului rus garanții, pentru menținerea situației create Prin tratatul de la București, și aprobare și sprijin pentru o alianță triplă între București, Belgrad și Atena[169].

Apropierea româno-sârbo-grecească, tot mai manifestă la sfârșitul anului 1913 și începutul celui următor, a fost însoțită și de noi manifestări ale apropierii dintre București și Petersburg. Un rol semnificativ din acest punct de vedere, conform și spiritului general al epocii, l-au avut și relațiile directe la nivelul familiilor domnitoare din cele două țări. Principesa Maria, soția moștenitorului tronului, era pe linie maternă o Romanovă și făcuse, împreună cu soțul ei, în mai multe rânduri vizite în Rusia, stabilind chiar strânse legături personale cu țarul Nicolae II. Astfel, nu numai din considerente dinastice, dar și politice, a apărut proiectul unei viitoare legături matrimoniale între tânărul prinț Carol și una din fiicele țarului, marea ducesă Olga. în cursul lunii martie prințul Ferdinand și soția sa au întreprins o călătorie în Rusia, la invitația familiei imperiale[170].

Apropierea ruso-română în primăvara anului 1914 a mai fost influențată și de o serie de acțiuni

din cadrul a ceea ce s-ar putea denumi o adevărată campanie revizionistă în legătură cu rezultatele Păcii de la București, dusă în principal de Bulgaria, având sprijin și de la Constantinopol și de la Viena. Cu acea ocazie Anglia a manifestat o poziție echivocă, înclinând chiar spre convocarea unei conferințe internaționale care să înlocuiască printr-un nou act Tratatele de la Berlin (1878) și

București (1913)[171]. Având în vedere că cu puțină vreme mai înainte, țarul Nicolae II reafirmase lui N.Pasici hotărârea sa de a nu permite revizuirea celor decise deja la București în vara trecută, guvernul român s-a decis să întreprindă noi acțiuni în apropierea de Rusia. C.Diamandy, apropiat colaborator al lui Ionel Brătianu, ministru român la Petersburg, a apelat la M.Paleologue, ambasadorul Franței, pentru a transmite guvernului rus dorința românilor ca S.Sazonov, sub un pretext oarecare, să facă o vizită la București pentru ca astfel să se desfășoare un schimb de vederi[172]. Exprimându-și acordul de principiu, Sazonov a adoptat totuși o atitudine reticentă, avansând ideea unei vizite a lui Ionel Brătianu la Livadia în Crimeea, unde acesta să poarte discuții atât cu țarul, cât și cu ministrul său de externe. Oferta rusă nu a fost agreată de către autoritățile române, iar eventualitatea unei invitări oficiale a lui Sazonov de către regele Carol a rămas fără răspuns. Interesat, totuși, în contacte directe cu factorii responsabili români, Sazonov a fost cel care a găsit în final o soluție acceptabilă care avea darul de a salva și aparențele. Aceasta a constat în mascarea caracterului politic al întâlnirii printr-o vizită de curtoazie a țarului Nicolae II în România, ca răspuns la cea făcută de Carol I în Rusia (cu un deceniu și jumătate mai înainte)[173]. Vizita a fost anunțată oficial, mai întâi la Petersburg, unde a fost primită cu satisfacție. Nu același lucru s-a constatat

la Berlin și mai cu seamă la Viena. Puterile Centrale s-au străduit, fără rezultat, să obțină anularea vizitei sau în cel mai rău caz reducerea acesteia doar la simple aspecte protocolare[174]. Evident că pregătirea vizitei a prilejuit în ambele capitale dezbaterea obiectivelor urmărite în contextul relațiilor dintre cele două țări. în viziunea lui Brătianu, vizita delegației ruse urmărea să aducă sprijin pe două planuri: asigurări în orientarea devenită inevitabilă de rupere a relațiilor cu Puterile Centrale și sprijinirea României în păstrarea noului echilibru balcanic, în special împotriva tendințelor revizioniste ale Bulgariei. După cum declara Diamandy lui M.Paleologue, „pentru Rusia este momentul psihologic să ne atragă alături de ea. Suveranul meu... nu caută să lupte contra mișcării naționale. Un gest fericit al guvernului rus ar avea o însemnătate

420 considerabilă în acest moment"[17S]. Era clar că atunci, România nu putea trece direct în rândurile Antantei; Rusia a înțeles aceasta, convenindu-i oricum detașarea României de blocul ostil ei. De altfel, scopul Antantei în acel moment s-a redus în ceea ce privește România la detașarea ei de Tripla Alianță: „o Românie liberă și cu mâinile dezlegate" (Blondei). Guvernul român a propus să se discute trei probleme, toate legate nemijlocit de spațiul balcanic: diferendul turco-grec în bazinul egeean, menținerea integrală a Tratatului de la București, viitorul Albaniei și respectiv al prințului de Wied, a cărui candidatură fusese sprijinită anterior de țar, doar ca gest de bunăvoință față de regele Carol. Declarându-se de acord și fixând pozițiile sale în aceste probleme, Rusia a mai propus și discutarea unor probleme privind interesele comerciale ale celor două țări în bazinul pontic, precum și soarta strâmtorilor, respectiv preîntâmpinarea unei eventuale închideri a acestora. în secret, țarul Nicolae și

ministrul său de externe au luat în considerație și perspectiva discutării unei eventuale dorințe a României de alianță mai strânsă cu Rusia. Pentru Rusia atunci, ca și mai târziu în cursul anului 1915, s-a apreciat că soluția unei neutralități românești binevoitoare ar fi fost soluția cea mai potrivită. Oricum, în acel moment Brătianu dorea să păstreze libertatea de acțiune, evitând mai cu seamă să contracteze angajamente ce ar fi putut atrage o intervenție a Puterilor Centrale[176].

Vizita rusă a avut loc în iunie 1914 și a cuprins de fapt două părți, cea a familiei imperiale, de o zi, la Constanța și cea de mai multe zile a lui Sazonov, la Iași, Constanța, București, Sinaia și chiar și în Ardeal. Vizita țarului și a întregii sale familii s-a desfășurat la Constanța la 1/14 iunie 1914, cu slujbă la catedrală, revistă militară, dineu de gală etc.[177] La ceremonie au participat din partea română membrii familiei regale, oameni politici de toate opiniile, inclusiv C.Stere, simbol al românismului basarabean, ierarhi ai Bisericii române, ofițeri superiori. Cu acea ocazie, țarului Rusiei i s-a acordat comanda onorifică a regimentului V de roșiori ce-și avea reședința la Bazargic, acceptarea constituind implicit și o garanție a Rusiei în ceea ce privește noua frontieră dobrogeană.

Mult mai importante au fost discuțiile politice pe care Sazonov le-a avut cu regele Carol I, dar mai cu seamă cu șeful guvernului. în cadrul acestor discuții au fost abordate mai multe probleme[178]. Astfel Sazonov își exprima satisfacția pentru „comunitatea de interese între Rusia și România" în libertatea tranzitului prin strâmtori. A fost redactată o telegramă pe care reprezentanții diplomatici ai celor două țări au prezentat-o la Constantinopol, sub formă de notă diplomatică în care se exprima

îngrijorarea, ca și decizia de a interveni în legătură cu eventuala închidere a strâmtorilor, ca urmare a unui conflict deschis dintre Turcia și Grecia. Sazonov remarca cu acest prilej că demersul românilor alături de Rusia „îi mărea prestigiul printre celelalte state balcanice**. în același context s-au discutat mai multe variante posibile ale evoluției raporturilor greco-otomane, România reafîrmându-și poziția comunicată de altfel și guvernului turc în timpul vizitei lui Talaat Bey la București, în mai 1914, că „România nu ar putea admite un război pe uscat între cele două țări**. în mai multe rânduri a fost abordată problematica balcanică, între altele, regele Carol exprimându-și dorința ca și în viitor România să colaboreze cu Rusia „la menținerea ordinei și păcii în Balcani... domeniu de o egală importanță pentru cele două state**. Făcându-se o sumară trecere în revistă a situației diverselor țări balcanice, regele „vorbi cu o simpatie deosebită față de Serbia, declarând că România n-ar putea privi cu indiferență slăbirea acestui regat**. în bună măsură Brătianu a pus accent pe o coordonare a acțiunii celor două țări, pentru „păstrarea păcii în Balcani..., necesitatea de a asigura ferma menținere a clauzelor Tratatului de pace de la București**. Sazonov însuși mărturisește atitudinea sa evazivă în acest sens: „nedorind să-mi leg mâinile, sub acest raport, prin asigurări irevocabile, în schimb m-am oprit în mod minuțios asupra caracterului general al relațiilor noastre cu România**. A urmat o amplă dezbatere privind angajamentele României și eventualitatea unui conflict european, luându-se, între altele, în considerație și posibilitatea unui atac al Austriei împotriva Serbiei. La această din urmă problemă, Brătianu ar fi declarat, după mărturia lui Sazonov: „în acest caz drumurile noastre s-ar

422 întâlni, căci nu-i deloc în interesul României de a îngădui ca Serbia să fie slăbită**. Sazonov a ținut să reamintească lui Brătianu că, în lunile anterioare, Rusia a sprijinit în contra Bulgariei o serie de interese ale României, deși se știa foarte bine că această țară era legată de celălalt bloc militar. Legat de orientarea generală a politicii românești, șeful diplomației ruse raporta țarului: „concluziile generale pe care le-am putut trage sunt că România nu este legată prin nici o obligație care ar sili-o să acționeze împreună cu Austria și în contra noastră în orice împrejurare**. O relevanță deosebită a avut-o scurta deplasare în Transilvania a lui Sazonov și Brătianu, considerată de primul „expresie nepremeditată a solidarității politice crescânde dintre Rusia și România**'[79].

Pe baza raportului ministrului său de externe, Nicolae II și-a format convingerea că în caz de război România va lupta alături de Rusia, după cum comunica emisarului guvernului turc, Talaat Bey[180]. Contactele româno-ruse au provocat îngrijorare în rândul cercurilor conducătoare de la Viena și Berlin[181]. Astfel, de exemplu, Franz Joseph începea a pune în preocupările sale pe același plan Serbia și România, după cum mărturisea într-o scrisoare adresată lui Wilhelm II: „Primejdia este cu atât mai mare cu cât România s-a apropiat foarte intim de Serbia și îngăduie în propria ei țară o agitație dușmănoasă față de noi, ca și Serbia... Actualul guvern român sprijină apropierea de Serbia și acționează cu ajutorul rușilor la înfăptuirea unei noi ligi balcanice, îndreptată împotriva imperiului meu**[182]. în acest context, Franz Joseph propunea lui Wilhelm II o acțiune comună care să împiedice formarea unei noi alianțe balcanice, pe de o parte, iar pe de altă parte să se facă presiuni la București pentru ca România să rupă legăturile cu Serbia și să înceteze agitațiile antihabsburgice. Mai mult chiar, se preconiza alcătuirea unei alte ligi balcanice, sub

patronajul Puterilor Centrale, care să cuprindă Bulgaria, Turcia și Grecia, căreia eventual să i se adauge și România[183]. Diversele publicații europene au văzut în mod just în întrevederea de la Constanța o dovadă a îndepărtării României de Puterile Centrale, precum și repercusiunile pozitive pentru o dorită liniște în zona balcanică[184].

Contactele menționate, înscriindu-se în noul curs al politicii externe, început în vremea crizei balcanice și accentuat după schimbarea coloraturii politice a guvernului bucureștean, nu puteau să lase fără reacție cercurile politico-diplomatice și militare din Germania și, mai cu seamă, Austro-Ungaria. într-o măsură mult mai mare decât înainte, mai cu seamă la Viena, atitudinea față de România și demersurile la București, au fost strâns legate de întregul context sud-est european, deci și de raporturile României cu țările balcanice. în vara anului 1913, cabinetul de la Viena acționase practic în mod deschis împotriva intereselor României, chiar înainte de izbucnirea celui de-al doilea război balcanic. Evoluția raporturilor București-Viena- diverse capitale balcanice, mai cu seamă Sofia și Belgrad, au avut drept urmare între altele un rezultat ce era de așteptat, care s-a ivit oarecum brusc și cu o deosebită intensitate: trecerea pe prim plan în societatea românească și la o serie de oameni politici a problemei românilor de peste munți, a împlinirii idealului național. Evident că aceasta nu era o problemă nouă. Aliații o știau încă de la semnarea în 1883 a Acordului cu Puterile Centrale. Nou era faptul că implicarea României în criza balcanică a prilejuit ocazia de a se afima pe față și tot mai intens această realitate. Este semnificativ că în același mod a fost percepută situația și la Berlin și mai ales la Viena. Semnificativă era declarația pe care o făcea în mai 1914 K. von Hoetzendorf, șeful

Marelui Stat Major austro-ungar, lui Moltke, omologul său german: „România este pierdută pentru noi... Atitudinea noastră a servit numai de pretext pentru a ascunde adevăratele sentimente și motive. Problema României Mari se pune de 30 de ani. Un timp a fost lăsată în umbră. Criza balcanică a readus-o însă la ordinea zilei**[185]. De altfel, același general Hoetzendorf își exprima în secret opiniile într-o scrisoare adresată la 3 noiembrie 1913 lui L.Berchtold, ministrul afacerilor externe al Austro-Ungariei: „Mi-aș permite să-mi exprim părerea că nu se mai poate conta pe o România care să fie de partea noastră într-un viitor război, că România ar putea să se găsească chiar în rândurile inamicilor noștri... Ideea «României Mari» a câștigat în așa măsură teren solid, încât Transilvania și Basarabia

424 reprezintă obiectivele cele mai apropiate spre care tinde România, privirile fiind deocamdată îndreptate, mult mai intens, asupra Transilvaniei decât a Basarabiei"[186]. Conștient era, de asemenea, înaltul ofițer că România nu avea un angajament formal și propunea: „Avem o datorie necondiționată să realizăm, potrivit celor stabilite, formal alipirea României printr-un tratat la Tripla Alianță... Așa cum a arătat istoria celei mai recente perioade, regele a fost târât, împotriva convingerii sale, într-o acțiune care desigur n-a fost în interesul nostru - și acest lucru s-ar putea repeta"[187].

Opinia publică și-a impus tot mai mult punctul de vedere, respectiv îndepărtarea și apoi ruperea de Austro-Ungaria. Blondei, ministrul Franței la București, nota clar încă în 1913: „Nu mai avem decât puțin pentru a câștiga partida de atâta timp angajată între Austria și noi, căci actualmente opinia publică română ne este fără nici o îndoială favorabilă"[188]. în ultimele luni ale anului 1913, și apoi, până la atentatul de la Sarajevo și Consiliul de Coroană de la Sinaia, Puterile Centrale au încercat

să readucă alături de ele România, să modifice cursul tot mai hotărât al noii orientări politice[189].

Și Viena, și Berlinul deveniseră conștiente că atitudinea lor față de Sofia, respectiv față de Belgrad, influențau în mod substanțial și poziția Bucureștiului. Se știa că atitudinea de prietenie față de Bulgaria, de exemplu, a generat continuu neîncredere față de Austro-Ungaria. Fuseseră clar respinse, chiar mai înainte, avansurile Vienei ca România să sprijine revendicările bulgărești și să se situeze pe poziții antisârbești. La 27 august 1913 un diplomat austriac, Waldburg, raporta despre discuția sa cu regele Carol I, prilejuită de primirea de către monarhul român a unei scrisori de la arhiducele Franz Ferdinand. Cu acea ocazie, regele Carol reafirma un crez politic pe care-1 exprimase confidențial și anterior: „El a declarat la vremea sa absolut categoric, principelui Furstenberg, că el nu va tolera o Bulgarie mare și că, la nevoie, va merge cu Serbia împotriva Bulgariei. Plenipotențiarul a fost foarte uluit și a trimis neîntârziat la Viena pe consilierul de legație, baronul Haymerle. în Viena însă s-a făcut declarația că, pentru Austro- 425 Ungaria este imposibilă o „Serbie mare**, de aceea trebuie să se meargă cu Bulgaria**[19]°.

în contextul misiunii, considerată de Viena de o însemnătate extremă, pe care urma să o îndeplinească la București, contele Czemin urma să clarifice și întreaga problematică a politicii balcanice atât din punctul de vedere al Vienei, precum și din cel al Bucureștiului. întinsele și amănunțitele instrucțiuni ale lui L.Berchtold către O.Czemin, cu privire la misiunea acestuia în România, arătau încă de la început că erau în joc „relațiile noastre viitoare cu România, ba chiar politica noastră balcanică**[191]. Se recunoștea implicit că în controversa româno-bulgară, încă din timpul primului război balcanic, Austro-Ungaria nu-și sprijinise aliatul. Se recunoștea de asemenea că se făcuseră presiuni la București

pentru bună înțelegere cu Bulgaria și din rațiuni strategice, pentru ca România să-și poată îndeplini în viitor eventuale obligații în caz de război. Czemin era însărcinat să răspândească în societatea românească opinia că, de fapt, în refuzul de a satisface cererile românești Bulgaria s-ar fi bazat exclusiv pe asigurările de sprijin venite din partea Rusiei. De asemenea Viena considera că „nu Bulgaria, ci România a fost aceea care a amânat și a refuzat toate încercările de a realiza o înțelegere prin tratative**[192]. Berchtold recunoștea că acțiunea românească, în vara anului 1913, a corespuns intereselor românești, însă a avut drept urmare întărirea în continuare a Serbiei și deci „venea în opoziție directă cu interesele Monarhiei**. Politica balcanică a României ar fi provocat îndreptățite nemulțumiri și plângeri din partea Vienei: „Guvernul de la București, urmărind scopurile proprii și ascultând de influențele Rusiei și ale Antantei, a dovedit puțină considerație față de interesele monarhiei vecine aliate și a contribuit, în mod hotărâtor, la o creștere considerabilă a puterii adversarului nostru notoriu, Serbia... România a făcut de asemenea jocul Rusiei întrucât procedeul ei a dus la o pedepsire a Bulgariei pentru nesupunerea ei față de Petersburg**[193]. Situația din Balcani trebuia prezentată în așa fel, încât cercurile românești să fie convinse că doar alianța cu Puterile Centrale poate da liniște și siguranță: „Pentru România, care încă de pe

 acum se simte amenințată de creșterea elementului slav în Balcani, alipirea strânsă de Austro-Ungaria este un imperativ al necesității politice... O politică română cu sprijin rusesc ar duce la unirea slavilor din Balcani**[194]. în întregul context al relațiilor dintre Viena și București, Berchtold considera că relațiile dintre România și Bulgaria sunt de cea mai mare importanță și actualitate. El

credea că după Pacea de la București relațiile româno-sârbe au evoluat ascendent: „Din cooperarea, aparent pur faptică și întâmplătoare împotriva Bulgariei, s-a dezvoltat un fel de garanție solidară... o relație de alianță de fapt între ambele state...**[195]. După ce expunea din nou întregul dosar al neînțelegerilor sârbo-austro-ungare, având la bază în principal cauze naționale, asemănătoare până la identitate cu cazul românesc, Berchtold indica lui Czemin drept principală preocupare la București îndepărtarea României de Serbia, ruperea solidarității cu Belgradul ceea ce ar fi putut deschide și drumul unei eventuale revizuiri a Tratatului de la București. Nu era trecută cu vederea nici ipoteza atragerii chiar a regatului român într-o acțiune armată împotriva Serbiei, problemă care avea să revină cu insistență doar peste puțină vreme, în vara anului 1914. Câteva luni mai târziu, în martie 1914, Berchtold făcea o serie de completări la instrucțiunile menționate mai înainte. Se mărturisea clar: „Prin ruptura deschisă cu România noi am obține deplina libertate de a ne înțelege eventual cu Bulgaria**[196].

La puține zile după venirea sa la București, Czemin avea să constate că ruptura era produsă și că România urmează o politică independentă, corespunzătoare intereselor sale, în relațiile cu toți vecinii. Astfel, contele Czemin vorbea, în raportul către superiorul său Berchtold, despre „aparența unei alianțe, alianță a cărei simplă publicare bagă în sperieți pe acei puțini români care știu despre ea, căci se tem de reacția opiniei publice**[197]. Diplomatul austro-ungar avea să consacre, la 8 ianuarie 1914, un întreg raport stării generale a opiniei publice din România: „psihologia poporului a cunoscut de anul trecut o transformare completă. înainte de războiul balcanic concepția dominantă era aceea că fără ajutorul unui stat mare, România nu

427 va obține nimic. Câștigarea cu ușurință a noii provincii, fără ajutorul nostru sau al rușilor, și, după cum mulți afirmă, împotriva voinței Monarhiei noastre, a reprimat complet fostul sentiment de dependență, făcând loc unui exuberant sentiment de orgoliu. Acest sentiment merge atât de departe, încât, însuși regele, care este foarte înțelept, este complet stăpânit de această hipnoză, considerând astăzi că succesul României izvorăște dintr-o politică premeditată. El uită însă, cu totul, că ordinul pentru mobilizare a fost obligat să-1 dea în condițiile unei crize de plâns și al poziției amenințătoare a poporului... Aceste evenimente ale anului trecut au o urmare foarte importantă asupra întregii politici românești..."[198]. în acest context surprins de el, Czemin sugera că Viena ar trebui să folosească ca mijloc de presiune și factorul bulgar: „Trebuie să le dovedim că legătura lor strânsă cu noi, nu numai că este posibilă, ci este o necesitate vitală pentru ei deoarece, în ce ne privește, noi trebuie să avem pe Cineva în Balcani și dacă acest Cineva nu sunt românii, vor fi bulgarii. Dacă românii vor vedea că noi suntem într-adevăr în stare să încheiem o alianță cu Bulgaria, atunci ei se vor grăbi foarte mult să ne îndeplinească dorințele. Dacă vom reuși să trezim la cercurile competente de aici credința că Bulgaria dorește din toată inima o alianță cu noi, dar că deocamdată noi nu vrem să cădem de acord, deoarece mai întâi vrem să știm cum se va dezvolta pe viitor relația noastră cu România, în acest caz modestele mele puteri vor fi serios sprijinite... Bineînțeles că o asemenea acțiune ar trebui astfel inițiată ca și când ar pomi din partea Bulgariei și că noi ne mai împotrivim, în cazul opus n-am face... decât să dăunăm"[199]. în primăvară, Czemin propunea chiar o alianță care ar fi cuprins România, Bulgaria și Grecia, alăturate în bloc Triplei Alianțe. Prețul acestei alianțe ar fi urmat a fi satisfacerea unor

pretenții bulgare pe seama Serbiei. Credea că la București ar putea găsi disponibilitate pentru un asemenea plan: „Față de Bulgaria există aici în mod hotărât dorințe pașnice, dacă această pace asigură garanția provinciei de curând dobândite, iar cu Grecia apropierea este chiar vizibilă și se va întări prin căsătoria principesei Elisabeta"[200]. Crearea acestei alianțe trebuia să fie urmată de o acțiune războinică împotriva Serbiei, soldată prin

 diminuarea ei, mărirea teritoriului Albaniei și acordarea de noi teritorii în Macedonia atât Bulgariei, cât și Greciei. Czemin credea că trebuia speculată situația din zonă: „în Balcani totul este încă instabil, totul este încă în devenire și o inițiativă sănătoasă ar putea realiza aici câte ceva"[201]. Asupra acestor propuneri, într-un context mai amplu, diplomatul revenea în raportul din 2 aprilie 1914. Czemin ajunsese practic la convingerea că România nu se va antrena într-un război alături de Dubla Monarhie. El credea că politica României în 1914 se baza pe „repetarea tacticii de anul trecut, la o scară mărită**[202].

în primăvara anului 1914, însuși împăratul Wilhelm s-a gândit să efectueze o vizită în România pentru a discuta cu Carol I raporturile bilaterale și viitoarea politică externă. în cercurile diplomatice se aprecia că nu era un act de curtoazie, ci o însemnată acțiune politică[203]. Astfel de tentative concertate de presiune asupra României, țară cu mare însemnătate politică și strategică în această parte a Europei, se petreceau în contextul în care omenirea se îndrepta deja spre războiul dorit atunci de Puterile Centrale, mai cu seamă. în Boemia, la mijlocul lui iunie 1914, timp de trei zile s-au purtat discuții privind viitorul între împăratul Wilhelm II și Franz Ferdinand. In cursul convorbirilor au fost atinse atât problemele balcanice, cât și relațiile cu România în general, cu regele Carol I în special[204]. în cursul convorbirilor cei

doi interlocutori au dezbătut problema românilor din Transilvania, conștienți fiind că eșecul tratativelor româno-maghiare, încheiate nu de multă vreme, contribuia în mod substanțial la reducerea șanselor de restrângere a legăturilor cu România. La aceasta pare a II contribuit și atitudinea de simpatie a principelui moștenitor Franz Ferdinand față de români și cauza lor, atitudine dublată de puternice resentimente antimaghiare[205]. La întâlnirea din Boemia s-a decis să se facă unele demersuri pe lângă regele Carol I, pentru ca acesta să se implice în politica balcanică alături de Puterile Centrale și, pe cât posibil, împreună cu regele Ferdinand al Bulgariei[206]. Cu acea ocazie, a fost și o încercare de coordonare în continuare, a ceea ce în anii 1913-1914, s-a denumit „diviziunea muncii**, respectiv o împărțire a atribuțiilor diplomațiilor Marilor Puteri

429 pe lângă factorii de răspundere de la București și Sofia. Această „diviziune a muncii" a fost reliefată, după război, de baronul Chlumecky, fost colaborator și apoi apologet al lui Franz Ferdinand. Cercurile militare, a căror exponent era Hoetzendorf, considerau că o apropiere de Bulgaria corespundea într-o măsură mai mare intereselor balcanice ale Austro-Ungariei, în perspectiva pregătirii războiului contra Serbiei. Fără îndoială, Hoetzendorf ținea cont și de tot mai pronunțata orientare anti- habsburgică a societății românești, care punea sub semnul întrebării o implicare a statului român împotriva aceleiași Serbii. Nu în ultimul rând, cercurile vieneze nu puteau să nu țină cont de realitatea evidentă a unei similitudini între situația și aspirațiile românești și sârbești în raport cu Dubla Monarhie, ceea ce putea face imposibilă situarea lor în tabere opuse în caz de război. Pe această bază s-a stabilit, pare-se, o strategie bazată pe nesinceritate și inducere în eroare: „Prin ceea ce se numise «diviziunea muncii în diplomație», Berchtold încerca

pentru ultima oară să ție în mână ambele cărți necesare Puterilor Centrale în jocul balcanic: România, supărată pe Austro- Ungaria, să fie câștigată prin acțiunea diplomatică a Germaniei, iar Bulgaria printr-a Austriei și astfel să fie păstrate amândouă pentru sfera de interese a Puterilor Centrale"[207].

în vara anului 1914 a apărut și o anumită divergență între socialiștii austrieci și socialiștii români în ceea ce privește politica promovată de regatul României în zona sud-est europeană, între cele două partide social-democrate, în această problemă divergențele apăruseră mai de mult. S-a arătat cu altă ocazie[208] că socialiștii români, mai cu seamă C.Racovski, condamnaseră vehement ceea ce ei denumiseră „imperialismul român". Nu pe aceeași poziție se situaseră socialiștii austrieci, mai cu seamă conducătorul acestora, Otto Bauer. Acesta se ridicase, atunci, împotriva afirmațiilor presei austriece privind „războiul fratricid", „iureșul hoțesc al României" etc. Același Bauer justificase grija statului român pentru situația Dobrogei și întregirea acesteia. Tot el arătase că politica României a urmărit „ca nu cumva pe ruinele Turciei europene să se ridice o Bulgarie mare..."[209]. Evocarea acestei poziții a fost prilejuită de publicarea unei

430 scrisori a lui Otto Bauer către C.Racovski[210]. Otto Bauer arăta că în timpul crizei balcanice s-a considerat că principala datorie era combaterea mișcării antisârbe și în general a tendințelor imperialiste ale Vienei. în acest context s-a situat și condamnarea guvernanților bulgari, deveniți agenți ai Austro- Ungariei. Totodată, atunci și mai târziu, au protestat împotriva unei politici de intervenție în favoarea Bulgariei, deci împotriva Serbiei și României. Evenimentele balcanice erau judecate astfel: „Politica contelui Berchtold a dus acolo unde am prevăzut: la răcirea relațiilor dintre Austro-Ungaria

și România. Datoria noastră și a voastră este să luptăm pentru ca această răceală să nu devină un nou pericol pentru pacea Europei".

La 7 iulie 19-14, la Viena s-a întrunit un Consiliu de Coroană sub președinția contelui Berchtold. Cu acea ocazie, acesta a reafirmat convingerea că pentru monarhie exista pericolul unei uniri a statelor balcanice, sub egida Rusiei, la care să participe și România. în viziunea sa doar atacarea neîntârziată a Serbiei putea contracara asemenea planuri. Tot în același consiliu, același context balcanic era evocat și de contele Tisza, care atunci a fost împotriva ideii atacării cu orice preț a Serbiei. Acesta recunoștea că în sud-estul Europei, exceptând Bulgaria, era o unitate în ostilitate față de politica habsburgică. El considera că atacarea Serbiei putea să atragă alături de acea țară și pe românii care erau atunci foarte ostili față de Budapesta. Un atac spre Belgrad ar fi impus astfel concentrarea unor însemnate forțe în Transilvania pentru a intimida România și a o opri de la o acțiune alături de Serbia. El mai credea că trebuia să se aștepte până la materializarea pozitivă a eforturilor diplomatice de aducere formală a Bulgariei în blocul puterilor Centrale. în viziunea sa, alianța Bulgariei cu Puterile Centrale ar fi dus la izolarea atât a Serbiei, cât și a României, și ar fi determinat România să revină în Tripla Alianță. Concepția lui Tisza a fost combătută de contele Berchtold, hotărât să impună aprobarea declanșării războiului contra Serbiei. Chestiunea românească, pentru el, urma să devină tot mai amenințătoare pentru Viena, în viitor, datorită strângerii continue a legăturilor dintre români și sârbi. Mai credea că, deși opinia publică românească se situa pe poziții

 net ostile Dublei Monarhii, regele Carol I nu se va lăsa antrenat într-un război peste Carpați. Considera că teama de Bulgaria va împiedica

cercurile de la București în luarea unei astfel de decizii. Mai târziu, același Berchtold arăta că în viziunea sa România nu va putea fi recâștigată decât după distrugerea Serbiei, când, izolată în Balcani, va înțelege că Tripla înțelegere era singurul ei sprijin și garanție[211].

Aceleași probleme erau abordate, în aceeași lună fierbinte și în schimburile de mesaje diplomatice dintre Viena și Berlin. Intr-una din scrisorile sale către omologul său german, împăratul Franz Joseph înfățișa primejdia pentru Austro-Ungaria izvorâtă din acțiunile mișcările naționale sprijinite din afară de către statele suverane ce înconjurau imperiul său: „Primejdia este cu atât mai mare, cu cât România, în ciuda alianței ce are cu noi, s-a apropiat foarte intim de Serbia și îngăduie în propria ei țară o agitație dușmănoasă față de noi, ca și Serbia. Mi-i penibil să mă îndoiesc de credința și de bunele intenții ale unui vechi prieten, cum este Carol al României, dar el însuși i-a declarat de două ori ambasadorului meu, în cursul ultimelor luni, că față de atitudinea îndârjită și ostilă a poporului său, n-ar fi în stare, în caz serios, să-și țină angajamentele situației. Mă tem că numai sfaturi n-ar fi de ajuns și cred că România nu va putea fi menținută în Tripla Alianță decât dacă, pe de o parte împiedicăm formarea unei Triple înțelegeri balcanice sub patronaj rusesc, prin alipirea Bulgariei la Tripla Alianță; iar pe de altă parte să facem cunoscut la București, deslușit, că prietenii Serbiei nu pot fi și ai noștrii și România nu se mai poate socoti că rămâne asociatul și aliatul nostru, fără a o rupe cu Serbia și a suprima cu toată puterea agitația românească îndreptată împotriva menținerii imperiului meu**[212]. Bătrânul monarh își mai făcea încă iluzia că Puterile Centrale pot determina o alianță între Bulgaria și România, cărora să li se adauge ulterior și Turcia și chiar Grecia. Se preconiza din nou un bloc balcanic supus

Centralilor, dirijat împotriva Serbiei în- special, și a panslavismului în general. Ulterior, Austro-Ungaria a renunțat o vreme la ideea intrării neîntârziate a bulgarilor în Tripla Alianță, considerând că un astfel de act ar diminua șansele de atragere a României[213]. De

 altfel, autoritățile de la București nu au manifestat nici un fel de interes pozitiv pentru o astfel de acțiune diplomatică[214]. O acțiune eficientă a Dublei Monarhii la București era lipsită de perspectivă nu numai din cauza Transilvaniei, ci și din cauză că printr-un război, așa cum declarase de altfel împăratul Franz Joseph, încă din mai 1914, urma a fi înlăturat întrutotul Tratatul de la București, dându-se o nouă rezolvare problemelor balcanice, ceea ce nu putea fi decât defavorabil românilor, atât în ceea ce privește prestigiul țării, cât și împlinirea în viitor a idealului unității naționale. Nu întâmplător de altfel, peste doi ani, atunci când decizia intrării în războiul de reîntregire a fost luată, în declarația României înaintată la Viena se făcea și o referire la împrejurările sud-est europeene și raporturile dintre România și Austro-Ungaria în legătură cu acestea: „Dedicată operei sale de reconstrucție internă și fidelă hotărârii sale ferme de a rămâne în regiunea Dunării de jos un element de ordine și echilibru, România nu a încetat de a contribui la menținerea păcii în Balcani. Ultimele războaie balcanice, distrugând *statu-quo-ul,* i-au impus o nouă linie de conduită. Intervenția sa a grăbit pacea și a restabilit echilibrul; ea s-a mulțumit pentru ea însăși cu o rectificare a frontierei sale care-i dădea mai multă siguranță împotriva unei agresiuni și care, în același timp, repara nedreptatea comisă în detrimentul său la Congresul de la Berlin. Dar, în urmărirea acestui scop, România a avut decepția să constate că nu a întâlnit la cabinetul de

la Viena atitudinea Ia care era în drept a se aștepta**[215].

Politica balcanică a României și rolul ei în zonă, în perioada imediat premergătoare conflagrației mondiale, au fost luate în considerație în egală măsură și de țările Antantei, mai ales de Rusia, interesată în atragerea României ca o compensație pentru „pierderea** Bulgariei și pentru asigurarea flancului ei stâng, precum și a unor comunicații facile cu Serbia. Apropierea româno-rusă provocase o serie de nemulțumiri la Sofia, exprimate atât în presă, cât și de factori politici[216]. După înaintarea de către Austro-Ungaria a ultimatumului adresat Serbiei, Sazonov a făcut apel și la Ion I.C.Brătianu pentru ca acesta să intervină la Viena în vederea suspendării termenului de expirare,

 precum și la Belgrad pentru sfaturi moderatoare, ceea ce s-a și întâmplat la 24 iulie[217].

La 27 iulie 1914, de la Peleș, Ionel Brătianu telegrafia lui C.Diamandy[218], arătând că România exprimase Vienei „intenția noastră de a nu lăsa să se distrugă echilibrul balcanic stabilit prin Pacea de la București și, în acest sens, am primit de la Austro-Ungaria asigurarea că ea nu a luat în considerație posibilitatea de a anexa teritorii sârbești"[219]. Asigurările Vienei erau formal exacte, întrucât atunci fusese acceptată ideea ca diminuarea teritorială a Serbiei să se facă în favoarea Bulgariei, Greciei și Turciei, păstrându-se posibilitatea de a i se oferi și României unele teritorii. Rusia căuta să profite și de ceea ce era evident în cercurile avizate, respectiv ruptura în fapt dintre România și monarhia dualistă[220]. Aceeași Rusie căuta să profite și de evoluția raporturilor româno-bulgare. C.Diamandy depune mărturie despre folosirea acestei situații în atragerea României: „Vecinătatea Bulgariei și dispozițiile agresive ale acestei țări, devenită, ca urmare a războaielor balcanice, pionul Austro-

Ungariei pe eșichierul sud-oriental, obliga România să supravegheze foarte atent acțiunile suspecte. Dacă era natural, la Petersburg, în iunie și august 1914 să se sară etapele în încercarea de a atrage România de partea Antantei, pentru România era necesar de a supraveghea Bulgaria și de a asigura menținerea Tratatului de la București"[221]. La 16/30 iulie 1914, prin intermediul lui C.Diamandy, Sazonov solicita României ca în colaborare cu Grecia să atace Bulgaria[222]. Câteva zile mai târziu, la 5 august, Sazonov propunea României o alianță militară în schimbul populației românești din Dubla Monarhie. în cursul discuțiilor, între altele, C.Diamandy a cerut ca Rusia „să garanteze integritatea teritorială a României contra amenințărilor bulgare"[223]. Tot cu acea ocazie, Rusia a cerut României să asigure, în condiții care în fapt contraveneau reglementărilor internaționale, tranzitarea de arme și muniții spre Serbia, solicitare ce a fost refuzată[224]. Dorind să-și elimine dușmanul cu care se ciocnise atâta vreme, Rusia era dispusă să accepte atunci o serie de state naționale, preferând de exemplu o Românie cu 15-20 milioane locuitori, unei Austro-Ungarii cu

434 peste 60 de milioane[225]. încă din vara anului 1914 Rusia dădea garantii pentru integritatea teritorială a României*, deci inclusiv și în eventualitatea unui atac bulgar. Această garanție verbală a fost ulterior inclusă ca preambul în textul protocolului româno- rus semnat la 2 octombrie 19 14[226].

Se poate constata astfel că politica sud-est europeană a României în contextul pregătirii și declanșării primului război mondial și-a avut rolul și ponderea specifică atât în deciziile factorilor de la București, cât și în atitudinea alianțelor ce urmau a se înfrunta în următorii ani într-un război ce avea să modifice profund harta politică a Europei.

Note

1 Titu Maiorescu, *însemnări zilnice,* caiet 35, f.l 1, 16, 18.

2 *Ibidem, f.22.*

3 A.I.C., fond *Casa Regală,* dos.65/1913, f.3.

4 Se păstrează dosarul unora dintre documentele publicate unde se pot constata astfel de omisiuni, respectiv A.I.C., fond *Casa Regală,* dos.16/1912. Au fost publicate integral 27 de documente, 10 documente au fost publicate cu o serie de omisiuni, iar unul dintre documente (f.39) nu a fost publicat deloc.

5 D.A.D., 1913-1914, nr.l,p.l-2.

6 A.I.C., fond P.C.M., dos.57/1913-1914, f.28-29.

7 *Ibidem, p.36-37.*

8 D.A.D., 1913-1914, p.57-58; vezi $i N.Titulescu, *Discursuri,* Ed. Științifică, București, 1967, p.86-87, după care citățm In continuare.

9 *Ibidem,* p.91.

10 *Ibidem,* p.91.

11 *Ibidem.*

12 *Ibidem,* p.95.

13 *Ibidem,* p.l05.

14 *Ibidem,* p.l 10.

15 D.A.D. .p.58 sq, 73 sq, 99-100.

16 *Ibidem,* p.101.

17 *Ibidem,* p.l03.

18 *Ibidem,* p.l04.

19 *Ibidem,* p.105-106.

20 *Ibidem,* p.125-126.

21 *Ibidem,* p.134-138.

22 *Ibidem,* p.140 sq, 167 sq.

23 *Ibidem,* p. 169.

24 *Ibidem,* p.194 sq.

25 *Ibidem,* p.205 sq.

26 *Ibidem,* p.201-203; vezi și lucrarea noastră, cap.m, subcapitol C.

27 N.Iorga, *Discursuri parlamentare,* vol.I, partea a II-a, București, 1938, p.179-198, sub titlul *Politica externă a României după pacea de la București;* discursul a fost republicat intr-o formă cenzurată cu titlul *Chestiunea nu privește numai luptele dintre partide,* in N.Iorga, *Discursuri parlamentare. 1907-1917,* București, 1981, p.277-289, după D.A.D., an 1913/1914, p.117-122.

28 N.Iorga, *Discursuri...,* vol.I, partea a II-a, p. 182.

29 ***Ibidem,*** **p. 183.**

30 ***Ibidem,*** **p.188-199.**

31 ***Ibidem,*** **p.190.**

32 ***Ibidem,*** **p. 193.**

33 ***Ibidem,*** **p.194.**

34 in context învățatul invoca propria activitate simțindu-se jignit că nu fusese dată o urmare pozitivă ofertei sale de a colabora cu guvernul. în același context Nicolae lorga credea că: „Națiunea noastră, deși victorioasă, este bolnavă; a fost bolnavă în mijlocul chiar al victoriilor sale... Idem, p.196. Despre activitatea lui Nicolae lorga în această perioadă de văzut și ***O viață de om, așa cum a fost,*** **vol.III, Buc., 1981, p.89 sq;** ***Acțiunea militară...,*** **passim; P. Țurlea,** ***Nicolae lorga în viața politică a României,*** **Ed. Enciclopedică, Buc., 1991, p.81 sq; vezi și unele din discursurile sale anterioare din Cameră cf.** ***Discursuri parlamentare,*** **vol.I, partea a II-a, p.71 sq, 97 sq, 221 sq; precum și numeroase lucrări consacrate ulterior istoriei românești a acelor ani, mai cu seamă:** ***Comment la Roumanie..., Supt trei regi.... Istoria românilor...,*** **vol.X; vezi și I.Scurtu,** ***Nicolae lorga și atacarea Serbiei de către Austro- Ungaria,*** **în** ***Romanoslavica,*** **XV (1967), p.147 sq; V.Cândea,** ***Nicolas lorga. historian de l'Europe du Sud-Est,*** **în** ***Nicolas lorga. L'homme et l'oeuvre,*** **Buc., 1972, p.175 sq; A.Pippidi,** ***Pour l'histoire du premier Institute des Etudes Sud-Est Europeenes en Roumanie,*** **I, în „R.E.S.E.E.**, XVI (1978), 1, p.148 sq.**

35 D.A.D...p.221 sq; discursul a fost publicat și în broșură în 1914
și republicat în „Scrieri...*[4], vol.II, p.321-369, după care citățm.

36 Concepția lui era de altfel sintetizată în broșura ***Crize de stat: 1900-1907-1913,*** **Buc., 1913.**

37 ***Ibidem,*** **p.39-41.**

38 D.A.D., 1912-1913, p.196.

39 „Scrieri..., vol.in, p.233, 243.**

40 ***Note din expedifia în Bulgaria,*** **in idem, p.252-294.**

41 Pentru V.Brătianu o astfel de anexare ar fi dus la dificultăți strategice, de apărare și la o înstrăinare a sârbilor: idem, p.271-272.

42 ***Ibidem,*** **p.272.**

43 ***Ibidem,*** **p.322.**

44 ***Ibidem,*** **p.345, 351.**

45 ***Ibidem,*** **p.347.**

46 ***Ibidem,*** **p.370-380.**

47 ***Ibidem, f.31***

48 ***Ibidem,*** **p.374.**

49 D.A.D., p.l96-248.

50 D.S., 1913-1914, 5 decembrie 1913, p.41 sq; *Take Ionescu,* p. 155 sq, 173 sq; C.Xeni, *Take Ionescu,* p.243 sq; D.Iancovici, *Take Ionescu,* Paris, 1919, p.75 sq; in epocfi, întreaga atitudine a lui Take Ionescu stârnise o serie de discuţii, fie secrete, precum cele dintre regele Carol I şi primul său ministru Titu Maiorescu, fie publice. Semnificativ din acest punct de vedere era articolul „Mobilizarea unui bluf takist, publicat de către T.Arghezi: „ideile domnului Take Ionescu se cunosc după înfăptuirea lor. Ideile sunt o singură idee, şi această idee este de domeniul plăcerilor: puterea. Luând puterea domnul Take Ionescu şi-a expus ideile într-o serie de afaceri care au distrus onoarea democraţiei şi pe domnul Take Ionescu ca ideolog şi om de stat... El, ministru de interne, şi-a făcut tara şi poporul de râs...**; vezi T.Arghezi, *Scrieri,* vol.39, *Proze,* Ed.Minerva, Bucureşti, 1994, p.115-116.**

51 „Discursurile rostite de membrii P.N.L. în discufiunea răspunsului la Mesajul Tronului. Sesiunea parlamentară 1903-1904“, Bucureşti, 1904, p.78.

52 „Discursurile lui Ion I.C.Brătianu, vol.III, Bucureşti, 1940, p. 95, 104-108, 129, 156, 205, 454, 548-549 etc.**

53 „L'independance roumaine", 21 septembrie 1911, în articolul *Războiul italo-turc şi România,* arăta că pentru România linia de conduită trebuia să fie „de a nu admite nici o schimbare care ar putea rupe în dauna noastră echilibrul actual.**

54 Interviu în „Neue Freie Press", din 29 octombrie 1912, în I.I.C.Brătianu, *România şi Peninsula Balcanică Politica P.N.L.,* Bucureşti, 1913, p.57.

55 „L'independance roumaine", 13 decembrie 1912.

56 A.I.C., fond „C.Diamandy, dos. 180, f.l.**

57 „Discursurile lui Ion I.C.Brătianu, vol.IV, Bucureşti, 1940, p.3.**

58 *Ibidem,* p.15.

59 *Ibidem.*

60 *Ibidem, p.* 15-44; vezi şiD.S., 5-11 decembrie 1913, p. 16-23, laolaltă cu discursul rostit tot în Senat la 3 decembrie 1913; vezi „Discursurile..., p.79-139; D.S., 6 decembrie 1913, p.33-37.**

61 „Discursuri..., p.20.**

62 *Ibidem,* p.21.

63 *Ibidem,* p. 131.

64 *Ibidem.*

65 *Ibidem,* p.136.

66 T.Maiorescu, „Acţiunea diplomatică a României în cursul evenimentelor balcanice. Discurs rostit în şedinţa Senatului de la 4 decembrie 1913, Bucureşti, 1913, p.40.**

67 D.S., 1913-1914, p.55; A.I.C., fond P.C.M., 54/1912/1913, f.34.

68 Arhiva M.A.E., fond 21/113, f.41.

69 *Ibidem,* f.54.

70 Scrisoarea lui O.Czemin către L.Berchtold din 8 ianuarie 1914 în „1918 la români..., vol.I, p.391.**

71 Idem, p.405.

72 Arhiva M.A.E., fond 21/113, f.99-100.

73 *Ibidem,* f.134.

74 *Ibidem, f.* 135.

75 *Ibidem,* f. 137, 161 sq.

76 *Ibidem, f.* 151.

77 *Ibidem,* f. 155.

78 *Ibidem,* f. 159.

79 *Ibidem.*

80 *Ibidem,* f. 186 sq.

81 *Ibidem,* f.234.

82 Apud *Ibidem,* f. 198.

83 Vezi de exemplu articolul intitulat „Bulgaria urmărește revizuirea Tratatului de la București, în ziarul „Viitorul**, din 10 ianuarie 1914.**

84 Vezi și E.Nastovici, „Cu privire la unele aspecte ale relațiilor româno-bulgare în anii 1914-1916, în „Analele Universității București. Istorie**, XVII (1968), p. 131; vezi și același autor, „Tratativele dintre Bulgaria și Puterile Centrale din septembrie 1915 și implicațiile în relațiile cu România**, în aceeași revistă, XXII (1973), nr.2, p.81.**

85 Declarația ministrului bulgar Toncev din ziarul „Dimineața, 26 aprilie 1914.**

86 Vezi și E.Nastovici, *op.cit.,* passim.

87 F.Ahmad, „The Young Turks. The Commitee of Union and Progres in Turkiesh Politics 1908-1914, Oxford, 1969, p.132-133.**

88 Arhiva M.A.E., dos. 71/B/36, f.l sq, textul tipărit al tratatului în limba franceză.

89 E.Driault, M.Lheritier, „Histoire...*', vol.V, p.211 sq.

90 D.Iancovici, „Take Ionescu...", p.80-87; C.Xeni, *op.cit.,* p.249- 255; R.Seișanu, „Take Ionescu...", p.174-179. La întoarcerea sa în (ară Take Ionescu a alcătuit un memoriu amănunțit, de 30 de pagini, pe care l-a înaintat regelui Carol, în legătură cu întreaga sa acțiune - vezi arhiva M.A.E., dos. 71/B/32, f.BOsq.

91 R.Seișanu, *op.cit.,* p.172-173; D.Iancovici, *op.cit.,* p.76.

92 D.Iancovici, *op.cit.,* p.77-78.

93 C.Xeni, *op.cit.,* p.249-250.

94 Arhiva M.A.E., dosar 71/B/32, f.130.

95 ***Ibidem.***

96 ***Ibidem,*** **f.131.**

97 ***Ibidem.***

98 ***Ibidem,*** **f.133.**

99 ***Ibidem,*** **f.135.**

100 ***Ibidem',*** **pe respectiva pagină a memoriului lui Take Ionescu, la 24 noiembrie / 7 decembrie 1913, Titu Maiorescu nota ca Filodor, ministrul rotnăn la Atena „să stăruie îndată pe l&ngă E.Venizelos pentru cumpărarea uneia dintre mănăstirile de la Athos, ajungând și la fixarea prețului". Pare a fi fost doar un act de câștigare momentană și interesată a bunăvoinței românești, căci ulterior guvernul grec și-a uitat promisiunile în această problemă.**

101 ***Ibidem, fAM.***

102 ***Ibidem,*** **f.139.**

103 **E.Driault, M.Lhăritier,** ***op.cit.,*** **vol.V, p.229.**

104 **Apud R.Seișanu,** ***op.cit.,*** **p.l78.**

105 **Arhiva M.A.E., dos. 71/B/32, f.l39.**

106 ***Ibidem,*** **f.142.**

107 **Misiunea pacificatoare a lui Take Ionescu nu convenea cercurilor naționaliste bulgare, care au plănuit un atentat asupra lui Take Ionescu în timpul ședерii în capitala turcă, planul eșuând datorită intervenției unui aromân - vezi C.Xeni,** ***op.cit.,*** **p.254; D.Iancovici,** ***op.cit.,*** **p.85.**

108 **R.Seișanu,** ***op.cit.,*** **p.l79.**

109 **Apud D.Iancovici,** ***op.cit.,*** **p.86; o declarație asemănătoare avea să fie făcută nu după multă vreme de către Wilhelm II, viitorului rege Carol II, aflat în Germania pentru desăvârșirea pregătirii sale militare -** ***ibidem,*** **p.87.**

110 **Arhiva M.A.E., dos.71/B/32, f.144.**

111 **A.I.C., fond „Casa regală", dos.45/1913, f.2.**

112 **L.Lamouche, „Histoire de Turquie", Paris, 1934, p.356 sq; W.Churchill, „La crise mondiale", vol.I, Paris, 1925, p.421; R.Mantran,** ***op.cit.,*** **p.l 11.**

113 **Arhiva M.A.E., privind „Primul război mondial", dosar 8, filă nenumerotată.**

114 ***Ibidem.***

115 ***Ibidem.***

116 ***Ibidem:*** **Raportul nr.126 din Constantinopol din 18 februarie 1914.**

117 ***Ibidem',*** **Telegramă de la Constantinopol din 11/24 martie 1914.**

118 **„Universul**, 9 august 1914. in același ziar, in ziua de 11 august, era publicată o interesantă declarație a lui Politis: „E de dorit ca Turcia să în|eleagă următorul lucru: rămânerea**

Turciei in Europa, menținerea ei, depinde de Grecia și România, deci de o înțelegere a ei cu aceste două state care vor menținerea Turciei".

119 „Universul", 14 august 1914, 17 august 1914.

120 N.Iorga, „Quelques mots sur les relations entre Ies Roumains et le peuple turc. Conference faite au hotes universitaires turcs / l'Universită de Bucarest", București, 1914, passim.

121 *Ibidem,* p. 14.

122 *Ibidem,* p.20.

123 *Ibidem, p.22.*

124 *Ibidem,* p.22-23.

125 Vezi și E.Nastovici, „Din relațiile rom&no-turce în perioada neutralității. 1914-1916", în „Analele Universității București. Istorie", XVIII (1969), nr.2, p.81 sq; vezi și A.Gheață, „Lupta poporului român pentru deplină unitate politică și poziția Imperiului otoman față de aceasta", în „Cercetări de istorie și civilizație sud-est europeană", V (1988), p.172 sq, 186 sq.

126 Vezi mai sus, p. 16.

127 „La liberti" (Salonic), nr.240,27 septembrie / 10 octombrie 1913. în aceeași perioadă ministrul afacerilor externe al Greciei exprima aprecieri deosebite și mulțumiri pentru oamenii politici români ce erau animați de „spirit de prietenie față de Grecia"; vezi scrisoarea lui Djuvara către Al.Marghiloman din 3/16 octombrie: A.I.C., 71/B/32, f.63. Apropierea greco-română și medierea în încheierea păcii dintre Atena și Istanbul erau apreciate și ca o dovadă a îndepărtării politicii de la București de orientarea tradițională: „Cu fiecare zi Austria pierde teren în România... Neluând în seamă sfaturile nerepetate ale Austriei de a nu se amesteca în cazul izbucnirii unui război balcanic, guvernul român a decis a interveni activ imediat ce Turcia ar ocupa Tracia sau ar declara război Greciei și Serbiei..." - se arăta într-o corespondență de la București publicată în ziarul petersburghez „Novoie vremia" din 9 octombrie 1913.

128 Apud E.Driault, M.Lhăritier, *op.cit.,* vol.V, p.154.

129 G.Lacour-Gayct, *Hellenisme et Roumanisme,* în *Etudes franco- grecques,* nr.2, mai 1918, p.77, apud M.Lhăritier, *L'evolution des raports greco-roumains...,* p.591.

130 în arhivele românești, în diverse izvoare, nu a putut fi încă identificat un asemenea document care, foarte probabil, nici nu a fost alcătuit. Fără

îndoială însă că acorduri verbale și o înțelegere orală trebuie să fi existat. Documentul scris era considerat ca autentic de diplomații ruși, în materiale de la Petersburg; vezi *Istoria S.S.S.R.,* vol.VI,

Moscova, 1968, p.512-513; C.Nuțu, *România în anii neutralității (1914-1916),* Ed.Științifică, București, 1972, p.80-81; N.Ciachir, *Rumânskaia diplomația na Balcana* v*period 1913- 1914 g.,* în „Veliche sile i Srbja pred prvi svetschi rat“, Belgrad, 1976, p.366.

131 „Universul", 29 martie 1914. în același ziar, în numărul din 20 martie 1914, se scria despre logodna principesei Elisabeta cu diadohulca fiind „politică, nu de suflet". Se făcea de altfel, sub titlul „Logodnele politice", o legătură și cu logodna proiectată a principelui Carol cu fiica Țarului, conside- rându-se că ambele proiecte decurgeau dintr-o nouă orientare a politicii externe rom&nești; vezi și „Dimineața", 18 martie 1914.

132 E.Driault, M.Lhăritier, *op.cit.,* vol.V, p.l60; însăși reînnoirea demersului făcut de Atena infirmă realitatea unui document scris de alianță semnat între două sau mai multe țări din zonă în lunile ianuarie-februarie 1914.

133 *Ibidem,* p.165; vezi și C.Iordan, *Relations roumano-grecques ă la fin del'annee 1914. Nation et democrație,* extras din „Nea Hellenika", Austin, Texas, IV (1981).

134 Biblioteca Națională, fond Saint George, arhiva N.Filodor, pachet LXI, dosar 4, f. 16.

135 V.Vesa, *Le front de Solonique etl'entree de la Roumanie dans la premiere guerre mondial,* în R.R.H., 1973, nr.2, p.254; vezi și A.Pingaud, *Histoire diplomatique de la France pendant la grande guerre Tome I. Les alliances et les interventions,* Paris, f.a., p.l51 sq.

136 Rămâneau valabile aprecierile făcute în cercurile politice după conferința ambasadorilor de la Petersburg: vezi „Minerva" din 21 mai 1913.

137 A.I.C., fond 21, vol.XVm, p.210.

138 *Ibidem, î.2*||.

139 *Ibidem, f.212,222.*

140 *Ibidem,* f.220, 239 sq.

141 Apud *Ibidem,* f.226.

142 *Ibidem,* f.227, respectiv p.5 din textul tipărit în limba franceză al expunerii lui Pasici.

143 *Ibidem,* f.230, p.ll a memoriului.

144 *Ibidem,* f.232, p.l5 a memoriului.

145 *Ibidem,* f.235.

146 *Ibidem,* p.240, raport de la'Belgrad din 28 octombrie /10 noiembrie 1913.

147 Ziarul „Balkan" din 30 octombrie 1913, arhiva M.A.E., fond 21, voi. 18, f.243-244.

148 Articolul „Pacea greco-turcă", în ziarul „Srbsca zastava", 5/18 noiembrie 1913, arhiva M.A.E., fond 21, vol.18, f.252-253.

149 *Ibidem,* f.257.

150 *Ibidem,* f. 258.

151 *Ibidem,* f.265.

152 *Ibidem,* f.280.

153 *Ibidem,* f.286.

154 *Ibidem,* f.287.

155 G.Căzan, Ș.Rădulescu-Zoner, *op.cit.,* p.372 sq; V.Vesa, *Les relations...,* p. 43.

156 G.Căzan, Ș.Rădulescu-Zoner, *op.cit.,* p.382, 385-386.

157 G.Mihăilă, *Ioan Bogdan și Ilie Bărbulescu, membri corespondenți ai Academiei Sârbe,* în *Romanoslavica,* XIV (1967), p.471; vezi și R.Flora, *Relațiile iugoslavo-române,* în revista „Lumina" (Pancevo), 1968, nr.VI, p.354.

158 Arhiva M.A.E., fond 21, vol.18, f.255 sq; N.Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost,* Ed.Minerva, București, 1981, vol.III, p.97 sq; N.Iorga, *Pe drumuri depărtate,* Ed.Minerva, București, 1986, vol.II, p.l66 sq; P.Țurlea, *Nicolae lorga în viața politică a României,* Ed.Enciclopedică, București, 1991, p.85. Conferințele lui N.Iorga au fost tipărite în broșuri separate - vezi bibliografia generală; B.Teodorescu, *N.Iorga. 1871-1940,* București, 1976, p.61.

159 N.Ciachir, *Istoria popoarelor...,* p.349; I.Scurtu, *Nicolae lorga și atacarea Serbiei de către Austro-Ungaria,* în *Romanoslavica, XV* (1967), p.l47 sq.

160 G.Căzan, Ș.Rădulescu-Zoner, *op.cit.,* p.410.

161 *Ibidem,* p. 405; P.Șeicani, *România în Marele Război,* Ed-Eminescu, București, 1994, p.23.

162 V.Vesa, *Les relations...,* p.59 sq.

163 Aceeași concepție s-a manifestat de altfel și în vremea neutralității la curentul numit „filogerman".

164 *Un Alemand, Les dessous de la politique en Orient,* Paris, 1916, p.147.

165 La 3 decembrie 1912 acesta prezenta Țarului un raport cu privire la rezultatele vizitei în ceea ce privește relațiile bilaterale și nu numai - vezi E.Diaconescu, *România și Marile Puteri,* p.67-68.

166 *Ibidem.*

167 *Ibidem.*

168 *Documents diplomatiquesfranqais,* Paris, 1926, vol.IV, p.619.

169 M.Boghitchevitch, *Les causes de la guerre,* Paris, 1925, p.209, 215.

170 Maria, regina României, *Povestea vieții mele,* vol.II, ed.3, p.344 sq; vezi și despre proiectul căsătoriei dintre Carol și Olga, *ibidem,* p.340; arhiva M.A.E., 71/R/104, p.223 sq; proiectul mariajului princiar era cunoscut în

presa occidentali încă în faza finală a conflictului balcanic, când era considerat ca un element al „relațiilor cordiale dintre cele două țări... ce ar avea asupra politicii balcanice o influență liniștitoare - vezi ziarul „La demiăre heure**, Bruxelles, 18/31 iulie 1913, unde erau prezentați cu poze și scurte date biografice cei doi potențiali logodnici.**

171 A.I.C., fond Casa Regală, 28/1914, f.M.

172 D.D.F., vol.X, p.225-226.

173 S.Sazonov, *Les annees fatales,* Paris, 1927, p.l 18.

174 N.Iorga, *Supt trei regi,* p.178; același, *Comment la Roumanie...,* p.64; E.Diaconescu, *op.cit.,* p.Sl.

175 D.D.F., vol.X, p.226.

176 *Ibidem,* p.573.

177 Arhiva M.A.E., 71/R/104, f.231 sq; C.Bacalbașa, *Bucureștii...,* vol.IV, ed.2, p.l70 sq; Maria, regina României, *op.cit.,* p.353 sq; E.Diaconescu, op.cit., p.51; E.Uribes, *La rencontre de Constantsa du juin 1914,* în R.R.H., VII (1968), nr.2, p.243 sq.

178 Un raport amănunțit a fost înaintat ulterior de către S.Sazonov lui Nicolae II: *Un livre noir. Diplomatie d'avant guerre d'apris les documents des archives russes,* vol.II, Paris, p.377-388; traducere romfinească în E.Diaconescu, *op.cit.,* p.68 sq.

179 S.Sazonov, *Les annees...,* p.l23.

180 Apud E.Diaconescu, *op.cit.,* p.53.

181 *Ibidem,* p.58-59.

182 Apud *Ibidem,* p.59.

183 *Ibidem,* p.60; inutil de a sublinia totala lipsă de realism a celor semnate de bătrânul împărat de la Viena, în fapt un memoriu alcătuit de Berchtold și Hoetzendorf.

184 *Correspondence d'Orient,* nr.139-140, 1-16 iulie 1914; „Le monde illustrâ, iulie 1914; „L'Independance roumaine**, 1 iulie 1914.**

185 Apud N.Adăniloaie, A.Iordache, P.Oprescu, A.Porțeanu, A.Stan, *Unitatea națională a românilor în epoca modernă. 1821-1918,* Ed. Academiei, București, 1985, p.226.

186 *1918 la români...,* vol.I, p.351.

187 *Ibidem.*

188 Apud V.Vesa, *România și Franța la începutul sec.XX (1900- 1916),* Ed.Dacia, Cluj-Napqpa, 1975, p.46.

189 Problema ca atare, cu concluzii diferite, a fost amplu dezbătută în o serie de studii și lucrări mai vechi sau mai noi, susținându-se în general ideea că vara anului 1914 consfințea definitiv ruptura. Dintr-o bogată bibliografie, menționăm: N.Iorga, *Comment la Roumanie s'est detachee de la Triplice. D'apr is les documents austro-hongrois et des souvenirs*

personnels. **Bucureşti, 1932, p.53 sq; acelaşi, *Supt trei regi...,* p.172 sq; A.Iordache,**

***începutul reorientării politicii externe româneşti înaintea primului război mondial,* în *Revista română de studii internaţionale,* V (1971), nr.3, p.137 sq; acelaşi, *Preliminariile realizării neutralităţii României după declanşarea primului război mondial,* în *„Revista de istorie",* tom 27/1974, nr.3, p.385 sq; G.Căzan, Ş.Rădulescu-Zoner, *op.cit.,* p.35 sq; V.Vesa, *Les relations...,* p.62 sq; E.Nastovici, *România şi Puterile Centrale în anii 1914-1916,* Ed.Politică, Bucureşti, 1979, p.19 sq; C.Nuţu, *România în anii neutralităţii (1914-1916),* Ed.Ştiinţifică, Bucureşti, 1972, p. 56 sq; E.Campus, *Din politica externă a României. 1913-1947,* Ed. Politică, Bucureşti, 1980, p.13 sq; V.Cristian, în *România în relaţiile internaţionale. 1699-1939,* Ed.Junimea, Iaşi, 1980, p.372 sq; G.Platon ş.a., *Cum s-a înfăptuit România modernă. O perspectivă asupra strategiei dezvoltării,* Ed.Universităţii A.I.Cuza, Iaşi, 1993, p.294 sq.**

190 *1918 la români. Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român. Documente externe. 1879-1916,* vol.I, p.345.

191 *Ibidem,* p.3 59.

192 *Ibidem, p.360.*

193 *Ibidem,* p.361.

194 *Ibidem.*

195 *Ibidem,* p.362.

196 *Ibidem,* p.416.

197 *Ibidem,* p.379.

198 *Ibidem,* p.390.

199 *Ibidem,* p.391-392.

200 *Ibidem,* p.405.

201 *Ibidem,* p.406.

202 *Ibidem,* p.424.

203 „Universul din 29 martie 1914.**

204 Despre întâlnire în general, vezi I.A.Pisarev, *Velichie derjav i Balkan nacanune pervoi mirovoi voin,* Moscova, 1985, p.232 sq. Nu au fost alcătuite atunci documente oficiale.

205 C.Graur, *Cu privire la Franz Ferdinand,* Bucureşti, 1935, p.301 sq.

206 E.Diaconescu, *România şi Marile Puteri...,* p.49 sq.

207 Clumecky, apud C.Graur, *op.cit.,* p.296; s-a creat astfel aparenţa unui anume dezacord între Austria şi Germania în ceea ce priveşte politica lor balcanică, inclusiv în cazul României. Mai mult chiar, în cercurile vieneze a devenit predominantă o atmosferă îndreptată împotriva politicii promovate la Bucureşti.

208 Vezi mai sus p. 94.

209 Rezumat al unui articol din „Kampf*, în „Adevărul „ din 1 august 1913; același ziar publica poziția oficială a partidului social-democrat din Austria: „Putem să ne dăm seama de ce România - cu toate sfaturile perfide

ale diplomației austriece - a trecut de partea celor doi aliati: ea putea să se aștepte la orice de la o mărire exagerată a Bulgariei având in vedere politica brutală și lipsită de scrupule a acesteia. Austria are ca singură țintă înjosirea și îngenuncherea Serbiei. De abia acum aflăm că războiul actual se datorește Austriei; aceasta, ca să poată împinge pe bulgari la luptă contra Serbiei, a căutat să re(ie România de a întreprinde ceva contra Bulgariei și i-a promis că la îmbucătă(irea Serbiei va putea lua bucata de teritoriu pe care o va pofti. în același timp Austria a promis Bulgariei că va (ine în loc România. Numai astfel se explică procedarea extrem de îndrăzneață a Bulgariei" - apud „Adevărul" din 28 iulie 1913.

210 „Viitorul Social", nr.11-12, 1914, p.139 sq.

211 Apud J. și J.Tharaud, *La fin des Habsburgs,* Paris, 1933, p.10 sq.

212 E.Burgeois, G.Pages, *op.cit.,* p.67-68.

213 E.Diaconescu, *op.cit.,* p.62.

214 *Ibidem;* vezi și P.Șeicaru, *op.cit.,* p.36 sq.

215 *România în războiul mondial. 1916-1919,* vol.I, „Documente- anexe", București, 1934, p.5.

216 A.I.C., fond C.Diamandy, dosar 104: *Ma mission en Russie. 1914-1918,* f.6, 70 etc.

217 *Ibidem, {.16-T1,* cu textul telegramei nr.821 a lui C.Diamandy către Ionel Brătianu..

218 *Ibidem,* f.81-82, telegrama nr.745.

219 *Ibidem.*

220 *Ibidem, f.23,* 90-91.

221 *Ibidem, f.24,* 90-91.

222 *Ibidem,* f.91.

223 *Ibidem,* f.26.

224 *Ibidem,* f.110-111.

225 *Ibidem, f.36.*

***226* *Ibidem,* f.39-40.**

CONCLUZII

în ultimele decenii ale secolului trecut și la începutul veacului nostru Balcanii au fost socotiți „butoi cu pulbere**, metaforă care nu pare a fi

excesivă dacă se iau în considerare războaiele și răscoalele desfășurate în această zonă de la ridicarea la luptă în 1875 a populațiilor din Bosnia și apoi Bulgaria, până la încheierea primei conflagrații mondiale, prin înfrângerea succesivă a Bulgariei și a Imperiului otoman. întreaga evoluție a zonei se înscria în etapa finală a „problemei orientale**, soldată cu dispariția Imperiului otoman și afirmarea în zonă a unor state naționale desăvârșite, în general, în limitele lor etnice.

într-un context istoric complex, în primele decenii ale veacului, mozaicul de popoare ce alcătuiau această zonă a reușit să-și împlinească o serie din aspirațiile și programele naționale de eliberare, independență și unitate națională. Pe cale armată, între anii 1877-1913, a fost lichidată o stăpânire otomană multiseculară, ceea ce a însemnat și renunțarea la raporturi de natură feudală, medievală și antrenarea pe calea modernizării, a unei „europenizări** tot mai accentuate. S-au petrecut profunde frământări generate de lunga decădere și agonie a statului sultanilor. Soarta și succesiunea acestuia se constituiseră însă și într-o „grijă**, o preocupare a Marilor Puteri interesate în zonă atât datorită potențialului economic și uman, cât și datorită importanței strategice. Multă vreme scadența otomană a fost amânată, rivalitatea Marilor Puteri a prelungit existența Imperiului otoman, iar popoarele din zonă nu au fost capabile să se elibereze integral prin propriile lor eforturi.

Congresul de la Berlin din vara anului 1878 stabilise în sud-estul european un regim de compromis între interesele

Marilor Puteri și aspirațiile statelor din zonă, unele devenite independente, dar integrând în granițele lor doar o parte a etniilor respective. Regimul

stabilit la Berlin în 1878 a început să se modifice o dată cu anul 1908, pe fundalul realităților politice și naționale din zonă, cât și al restructurării de forțe și alianțe politico-militare din rândurile Marilor Puteri. Astfel s-au succedat în ritm alert o serie de evenimente și fenomene, începând cu revoluția Junilor Turci, unirea Cretei cu Grecia, proclamarea independenței Bulgariei, anexarea de către Austro-Ungaria a Bosniei și Herțegovinei, ce au impus situația din spațiul sud-est european în prim-planul preocupărilor cancelariilor și opiniilor publice europene. într-un fel realitățile balcanice deveneau o expresie concentrată, o chintesență a contradicțiilor internaționale de atunci. Totodată devenea tot mai evident că formarea statelor naționale ce dominase istoria centrului Europei în secolul al XIX-lea trebuia să se rezolve și în această parte a continentului. în condiții complexe, așa numitele războaie balcanice din anii 1912-1913 au constituit forma de soluționare parțială a idealurilor naționale din zonă prin nașterea unei realități politice noi, parțial existentă până în zilele noastre.

La începutul secolului al XX-lea neamul românesc nu era încă liber în totalitate și nici strâns laolaltă între granițele unui stat unitar de caracter național. O parte a teritoriului național câștigându-și independența la 1877-1878, în cadrul Regatului României, înregistra notabile progrese în toate domeniile. Milioane de români trăiau în Transilvania, Bucovina și Basarabia, sub stăpânirea străină a Habsburgilor sau Romanovilor, fiind supuși unui proces de deznaționalizare, dublat de o exploatare socio-economică și politică. Aceștia își doreau libertate și unire cu frații lor din statul liber. Lor li se adăugau, în alt context de viață, sutele de mii de români împrăștiați în întreaga Peninsulă Balcanică, în toate statele existente atunci în zonă, ce-și aveau și ei propriile lor aspirații naționale, în a căror împlinire se bazau în principal pe sprijinul românismului nord-dunărean.

Obținându-și independența, la 1877-1878, prin propriile sale eforturi, tânărul stat român, în fapt întreaga societate

447 românească a urmărit două obiective complementare: consolidarea independenței și a forței economice, politice și implicit militare, precum și împlinirea idealului strângerii laolaltă, pe cât posibil, a întregului românism în spațiul frontierelor sale etnice și istorice.

La începutul secolului al XX-lea relațiile românilor din spațiul carpato-danubian, în primul rând ale regatului României, cu restul lumii sud-est europene ce se întindea la sud de Dunăre, aveau o lungă tradiție ce se manifestase de-a lungul veacurilor în modalități și pe planuri din cele mai diverse. Și atunci, ca și mai înainte, astfel de relații erau condiționate, influențate în evoluția lor de mai mulți factori, provenind fie din viața economică, politică și culturală a popoarelor din zonă, din tradițiile, împlinirile și aspirațiile istorice ale acestora, fie din acțiunea unor factori exteriori, în special a Marilor Puteri ce transformaseră nu o dată zona într-o sferă de interferențe antagoniste a intereselor lor într-un punct nevralgic al relațiilor internaționale în variate momente. Datorită așezării lor geografice, ca și imperativelor propriei evoluții, românii nord-dunăreni au avut interese esențiale atât în relațiile cu centrul Europei și mai departe spre vest, cât și cu răsăritul continentului. Veacuri de-a rândul însă, în fapt încă din vremurile premergătoare etnogenezei românești, legăturile dintre spațiul carpatic și întreaga lume sud-dunăreană au avut mereu o pondere foarte importantă, nu o dată determinantă. Trebuie adăugat imediat că în interiorul spațiului balcanic a existat o importantă masă de români ce au avut un rol distinct, pe diverse planuri, în istoria zonei. Cu timpul soarta românismului balcanic a devenit o

preocupare însemnată pentru societatea nord-dunăreană, influențând în mod direct, câteodată determinant, evoluția raporturilor cu popoarele din zonă și statele lor naționale.

Statele medievale românești au reușit, în condiții complexe, să-și mențină o existență autonomă în cadrul sistemului politic otoman, ceea ce le-a permis să-și dezvolte mai liber viața internă, să aibă o bunăstare relativ mai ridicată, să devină mai permeabile influențelor benefice venite dinspre vestul Europei. Românii au devenit astfel, în raport cu toate popoarele balcanice,

un sprijin pe multiple planuri, începând din epoca cuceririi otomane și până în cea a mișcărilor de eliberare și de formare a statelor naționale în Peninsula Balcanică. Spațiul nord-dunărean a fost locul în care s-au cristalizat în numeroase cazuri idei și instituții ce au jucat un mare rol în mișcările de emancipare, după cum spațiul nord-dunărean a fost punct de plecare al unor acțiuni liberatoare pentru toate popoarele din zonă de la bulgari la greci, de la albanezi la sârbi.

începutul veacului al XX-lea aducea noi realități și forme de manifestare în evoluția unor relații de o vechime multiseculară. Existau atunci în zonă o serie de state independente, care se asemănau, între altele, prin realitatea că nu cuprindeau în interiorul granițelor lor pe toți conaționalii, căci în zonă mai stăruiau încă prezențele opresive ale unor imperii multinaționale precum cel otoman și cel habsburgic, cărora li se adăugau primejdiile izvorâte din agresivul expansionism rusesc. Idealurile de apărare, de eliberare se constituiau astfel într-o bază a unor legături de colaborare și de sprijin reciproc, care s-au manifestat în epocă nu fără convulsii izvorâte atât din unele aspirații expansioniste și chiar hegemoniste ale unor factori din zonă, cât mai

cu seamă din politica și intervențiile Marilor Puteri.

Ca și mai înainte, în deceniul premergător primei conflagrații mondiale, guvernele de la București și în general societatea românească au avut legături cu toate popoarele din zonă și cu instituțiile statale ale acestora. în spațiul sud-est european grecii sau bulgarii, albanezii sau sârbii, macedonenii sau românii balcanici își aveau propriile lor evoluții, ca și propriile lor idealuri ce se constituiau în factori de apropiere, dar și, nu o dată, de confruntare. Relațiile României cu statele din zonă, mai cu seamă în perioada 1908-1912, s-au subordonat câtorva obiective majore. Guvernele de la București au urmărit a avea raporturi de bună vecinătate, de colaborare pe planuri diverse, economic, politic sau cultural, cu statele din zonă. S-a urmărit multă vreme păstrarea unei stări de pace pe baza realităților teritoriale stabilite prin congresul de la Berlin. S-a urmărit de asemenea menținerea românismului balcanic, făcându-se însemnate

449 eforturi financiare pentru școlile și bisericile de peste Dunăre și pentru asigurarea unor drepturi naționale în cadrul realităților politice de acolo, fără a se manifesta tendințe expansioniste pe direcție meridională, căci idealul național era orientat spre nord și răsărit. Atunci când s-au manifestat în zonă, uneori cu sprijin din afară, tendințe de formare a unor alianțe sau grupări statul român a rămas statornic în afară, refuzând să se angajeze prin legături speciale alături de unul sau altul din factorii din zonă, ceea ce i-a conferit în final rol de arbitru și recunoașterea calității de „primus inter pares". în situații complexe s-au găsit raporturile României cu fiecare din țările din zonă. în unele cazuri, de exemplu cu Imperiul otoman, acestea au fost în permanență bune, caracterizare ce se poate aplica, în mare, și relațiilor dintre București și Belgrad.

Atitudinea negativă a Atenei față de justele revendicări naționale ale românilor balcanici, în special din Macedonia, a dus la tensionarea relațiilor dintre Grecia și România, inclusiv la închiderea reprezentanțelor diplomatice în cele două capitale în perioada 1905-1911. Dacă în veacul al XIX-lea, până la 1877, spațiul românesc fusese locul în care bulgarii avuseseră condiții optime pentru „renașterea" și mișcarea lor eliberatoare, ce se soldase cu reapariția propriei lor vieți statale, situația raporturilor româno-bulgare s-a modificat treptat la începutul veacului al XX-lea. Cercurile sofiote au urmărit planuri expansioniste și hegemoniste care aveau și un caracter antiromânesc, ceea ce a influențat negativ raporturile dintre cele două state vecine, ajungându-se în final la campania românească peste Dunăre în vara anului 1913. în această perioadă, după greci, sârbi și bulgari, albanezii au fost și ei beneficiari ai aceluiași sprijin prietenesc și dezinteresat în acțiunea lor de creare a propriului stat național.

în anii 1911-1912 s-a format alianța balcanică, incluzând cele patru state de la sud de Dunăre: Grecia, Bulgaria, Serbia și Muntenegru. Această alianță era rodul voinței comune de a se obține eliberarea conaționalilor ce se aflau încă în ceea ce în epocă se numea Turcia europeană. S-a desfășurat astfel, pe parcursul a 8 luni, un război drept de eliberare națională, ce a pus capăt multiseculare stăpâniri otomane în spațiul dintre Marea

Neagră și Marea Adriatică, devenind posibilă totodată și nașterea în zonă a unui nou stat: Albania. România recunoscând legitimitatea acțiunii popoarelor balcanice a aprobat și implicit a sprijinit realizarea unor idealuri asemănătoare cu ceea ce urmărea și societatea românească. Primul război

balcanic a schimbat fundamental situația teritorial-politică din zonă, proces cu implicații profunde și pentru statul român. Astfel, autoritățile de la București și mai cu seamă opinia publică au urmărit prin modalități diferite trei obiective: instaurarea unei păci drepte și durabile, asigurarea securității la granița sudică, inclusiv printr-o întregire teritorială în spațiul dobrogean (reparându-se astfel și nedreptatea istorică înfăptuită la 1878), garantarea de drepturi care să asigure existența națională a românismului balcanic.

în perioada conflictului balcanic guvernul de la București s-a implicat într-o acțiune diplomatică, nu lipsită de greșeli, reușind să obțină garanții pentru românismul balcanic, precum și o minoră rectificare teritorială ca urmare a protocolului de la Petersburg. Modul de comportare de-a lungul crizei balcanice a guvernului Titu Maiorescu a nemulțumit o bună parte a societății românești. Numeroase luări de poziții, în cele mai diferite ocazii, de la tribuna Parlamentului până la coloanele ziarelor și numeroasele adunări populare, au solicitat obținerea unui regim național garantat pentru românii balcanici, din Timoc până în Pind, întregirea spațiului dobrogean în granițele României și mai cu seamă reorientarea politicii externe a României.

Cel de-al doilea război balcanic a fost declanșat de către Bulgaria prin atacarea foștilor aliați în scopul unei expansiuni teritoriale care să-i asigure în egală măsură stăpânirea unor teritorii străine și hegemonie balcanică. Acțiunea bulgară a fost impulsionată și sprijinită de către Austro-Ungaria, având între altele și un caracter antiromânesc. România a fost îndreptățită a se implica, nu numai politic ci și militar, în cel de-al doilea război balcanic. Mobilizarea a circa o jumătate de milion de oameni și campania românească spre sud în Dobrogea și până în podișul Sofiei a avut drept rezultat stingerea rapidă a unui conflict care risca, în condițiile de atunci, să se transforme într-o conflagrație la nivel continental. A fost o acțiune îndreptățită din punct de vedere național și cu

rezultate benefice pentru spațiul sud-est european și pentru întregul continent.

Ca o recunoaștere a rolului, ca și a prestigiului statului român, tratativele pentru stingerea conflictului și soluționarea multiplelor probleme din zonă s-au desfășurat la București, sub egida regelui Carol I și a guvernului său. Pe malurile Dâmboviței, pentru prima dată în epoca modernă, statele mici din zonă și-au rezolvat singure problemele. Au fost stabilite frontierele despărțitoare ale statelor din zonă într-o configurație care, cu virtuțile și defectele ei, se păstrează în bună măsură până astăzi. Tratatul de la București, în a cărui elaborare românilor le-a revenit un rol esențial, a fost acceptat de Marile Puteri care însă peste un an nu au „ratat** ocazia de a declanșa prima conflagrație mondială folosind drept pretext un eveniment în fond nesemnificativ petrecut în zonă: atentatul de la Sarajevo.

Tratatul de la București din 10 august 1913, important pentru toate statele din zonă, are pentru România și o semnificație mai aparte. După aproximativ trei decenii de apropiere a statului român de Puterile Centrale, în virtutea tratatului semnat în 1883, statul român își reorienta politica externă și trecea spre alte legături de alianță. Putem considera că atunci, datorită în principal situației românismului de peste munți, atât de prigonit de Austro-Ungaria, s-a produs în fapt ruptura, un „divorț**, a cărui consacrare s-a făcut un an mai târziu prin decizia adoptată la Peleș la 3 august 1914, decizie care deschidea larg drumul spre înfăptuirea României Mari, prin războiul de reîntregire, al cărui preludiu au fost, într-un fel, evenimentele din 1913, definite de Nicolae Iorga ca un prim război împotriva Austriei.

La începutul secolului al XX-lea soarta românilor din Peninsula Balcanică a fost gândită

laolaltă cu cea a fraților lor din Basarabia, Bucovina sau Transilvania, toți aparținând aceluiași neam. Dacă pentru cei de peste Carpați sau de peste Prut idealul era al unei eliberări și uniri cu regatul român, cu totul altfel s-a pus problema pentru românii din Peninsula Balcanică. îndepărtarea lor până la sute de kilometri de statul lor dunărean, diseminarea lor în mijlocul unor etnii din cele mai diverse, făcea imposibilă atât integrarea lor în regatul român cât și crearea unui stat propriu, distinct în interiorul spațiului balcanic. Au fost în epocă și voci ce au cerut integrarea românilor

politic, dar mai cu seamă școlar, cultural și religios.

Congresul de la București, respectiv schimbul de scrisori dintre șefii delegațiilor participante părea a garanta pentru viitor un regim care să asigure cel puțin afirmarea culturală prin școală și biserică. în fapt în noile realități politico-statale apărute atunci soarta românilor din sudul Dunării avea să cunoască o evoluție negativă datorită acțiunii deznaționalizatoare pe care în ritmuri și modalități diferite, dar cu aceeași finalitate, au desfășurat-o și o desfășoară în continuare toate statele din zonă. Din acest punct de vedere începutul de veac se constituie în istoria românismului sud-dunărean într-un apogeu al acțiunii sale naționale pe plan politic și cultural, dar și într-un început al unui proces de atacare continuă de către factori din afară ce a avut drept rezultat antrenarea într-un proces de diminuare continuă, ce se poate încheia printr-o completă dispariție, într-un viitor nu prea îndepărtat.

453

Diplomația românească a avut un important rol în eforturile de păstrare a păcii și colaborării în spațiul sud-est european. în perioada crizei balcanice România a promovat o politică corectă, corespunzătoare atât interesului național, cât și dorințelor pașnice ale Europei. întregirea teritoriului dobrogean și noile raporturi balcanice au avut drept rezultat o consolidare statală după cum evoluțiile politice din acea vreme au dat un ultim impuls pentru o detașare necesară de o linie politică ce nu-și mai avea justificare. Se deschidea nemijlocit drumul spre înfăptuirea în anii următori a celui mai de seamă ideal național. Poate că cea mai clară caracterizare a rolului și stadiului României în acea perioadă o găsim în chiar declarația înaintată Vienei de către guvernul român, în august 1916: „Dedicată

operei sale de reconstrucție internă și fidelă hotărârii sale ferme de a rămâne în regiunea Dunării de Jos un element de ordine și echilibru, România nu a încetat de a contribui la menținerea păcii în Balcani. Ultimele războaie balcanice, distrugând *statu-* țuo-ul, i-au impus o nouă linie de conduită. Intervenția sa a grăbit pacea și a restabilit echilibrul; ea s-a mulțumit pentru ea însăși cu o rectificare a frontierei sale care-i dădea mai multă siguranță împotriva unei agresiuni și care, în același timp, repara nedreptatea comisă în detrimentul său la congresul de la Berlin**.

CUPRINS

Cuvânt înainte..... 5

Capitolul I

Relafiile României cu Sud-Estul european în anii 1908-1912..... 13

1. Relațiile româno-grecești..... 16
2. Relațiile româno-sârbe..... 19
3. Relațiile româno-turce..... 21
4. Relațiile româno-bulgare..... 24
5. România și nașterea statului albanez..... 29

Capitolul II

Războaiele balcanice și implicațiile românești..... 39

1. Criza balcanică în anii 1912-1913..... 39
2. Diplomația românească și conflictul balcanic 65
3. Societatea românească față cu criza balcanică..... 94
4. Problema Cadrilaterului..... 146
5. Acțiunea militară a României peste Dunăre în cadrul celui de al II-lea război balcanic.... 189

Capitolul III

Conferința și tratatul de pace de la București 258

Capitolul IV

România în context sud-est european în ajunul primului r&zboi mondial (august 1913-iulie 1914)..... 369

Concluzii..... 446

CARTEA A APĂRUT
CU SPRIJINUL MINISTERULUI CULTURII

Tehnoredactor: DOINA NANU
Bun de tipar: 7. V. 1999. Apărut 1999.
Tipărit SEMNE